

UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH
PRÁVNICKÁ FAKULTA

1. svetová vojna a jej dôsledky v štátoprávnej rovine

Zborník vedeckých príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie
Košice, 29. - 30.09.2022

Consequences of the First World War at the state law level

The Collection of scientific Contributions of the International scientific conference
Košice, 29. - 30.09.2022

Erik Štenpien, Lucia Pištejová, Ivan Svatuška (eds.)

Košice 2022

Zborník vznikol s podporou a je výstupom riešenia výskumného projektu APVV-19-0419 „100 rokov Trianonskej zmluvy.“

1. svetová vojna a jej dôsledky v štátoprávnej rovine

Zborník vedeckých príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konajúcej sa v dňoch 29. - 30.09.2022 organizovanej Katedrou dejín štátu a práva Právnickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.

Zostavovatelia: doc. JUDr. Erik Štenpien, PhD.
JUDr. Lucia Pištejová, PhD.
Ing. Ivan Svatuška
Právnická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Redaktor: JUDr. Ivan Vaňa

Recenzenti: Dr. Török Éva
Právnická fakulta Univerzity v Debrecene (Maďarsko)

doc. JUDr. PhDr. Martin Skaloš, PhD.
Právnická fakulta UMB v Banskej Bystrici

Tento text je publikovaný pod licenciou **CC BY NC ND** Creative Commons Attribution-NonCommercial-No-derivates 4.0 („Uveďte pôvod – Nepoužívajte komerčne - Nespracovávať“)

Za odbornú a jazykovú stránku publikácie zodpovedajú autori jednotlivých príspevkov. Rukopis neprešiel jazykovou úpravou.

Dostupné od: 25.11.2022

Umiestnenie: www.unibook.upjs.sk

ISBN 978-80-574-0146-9 (e-publikácia)

OBSAH

ÚVOD	7
INTRODUCTION	9
CHALLENGES OF LEGISLATION IN HUNGARY AFTER WWI THE SITUATION OF THE HOUSE OF LORDS IN 1918	11
Gábor Bathó PhD.....	11
DIE ROLLE DER KIRCHEN IN DER POLITIK ZUR ZEIT VON TRIANON	30
THE ROLE OF THE CHURCHES IN POLITICS AT THE TIME OF TRIANON	30
Dr. Birher Nándor, Ph.D.....	30
A VÁLASZTOTTBÍRÁSKODÁS NÉHÁNY LÉNYEGES KÉRDÉSE A TRIANON UTÁNI MAGYARORSZÁGON	51
SOME IMPORTANT ISSUES OF ARBITRATION IN POST-TRIANON HUNGARY	51
Dr. Ádám Boóc.....	51
VIM VI REPELLERE LICET A OTÁZKA SPRAVODLIVEJ VOJNY	63
VIM VI REPELLERE LICET AND THE QUESTION OF A JUST WAR	63
JUDr. Ľuboš Dobrovič, PhD.....	63
AZ ÁLLAMELLENES BŰNCSELEKMÉNYEK VÁLTOZÁSA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐEN MAGYARORSZÁGON ÉS CSEHSZLOVÁKIÁBAN	72
CHANGES IN CRIMES AGAINST THE STATE AFTER THE FIRST WORLD WAR IN HUNGARY AND CZECHOSLOVAKIA	72
Research Fellow. Izabella Drócsa	72
PRÍPRAVNÉ PRÁCE A PRIJATIE MEDZINÁRODNEJ DOHODY O SPISOVEJ ROZLUKE MEDZI ČESKOSLOVENSOU REPUBLIKOU A MAĎARSKOM Z ROKU 1927	99
PREPARATORY WORK AND ADOPTION OF INTERNATIONAL AGREEMENT ON FILES SEPARATION BETWEEN CZECHOSLOVAK REPUBLIC AND HUNGARY IN 1927	99
doc. JUDr. Miroslav Fico.....	99
BOJ ZA SLOBODU NÁRODA A SLOBODU SLOVA V TLAČOVÝCH PROCESOCH SO SLOVENSÝMI NÁRODOVCAMI	107
THE FIGHT FOR THE FREEDOM OF THE NATION AND FREEDOM OF SPEECH IN PRESS TRIALS WITH SLOVAK NATIONALISTS	107

Prof. JUDr. Tomáš Gábriš, PhD., LL.M., Mim. prof. doc. JUDr. Miriam Laclavíková, PhD.....	107
ŽENY VO VEREJNEJ SPRÁVE.....	128
WOMEN IN PUBLIC ADMINISTRATION	128
Mgr. Miroslava Gallová, PhD.....	128
UNIFICATION OF CRIMINAL LAW AND PROCEDURE AND THE FORMATION OF THE PROSECUTING AUTHORITIES IN POLAND AFTER 1918	146
Wojciech J. Kosior, Ph.D., LL.M.	146
VERSAILLSKÁ ZMLUVA V KONTEXTE MEDZINÁRODNÉHO PRÁVA.....	159
TREATY OF VERSAILLES FROM THE POINT OF VIEW OF INTERNATIONAL LAW	159
JUDr. Dominika Kováčová.....	159
JAZYKOVÁ SITUÁCIA PO VEĽKEJ VOJNE V KONTEXTE LEGISLATÍVY ČESKO-SLOVENSKEJ REPUBLIKY	173
THE LINGUISTIC SITUATION IN THE GREAT WAR IN THE CONTEXT OF THE CZECHOSLOVAK REPUBLIC LEGISLATION	173
Doc. PaedDr. Július Lomenčík, PhD.	173
OD BREST-LITOVSKA PO COMPIÈGNE – ŠTÁTOPRÁVNE ZMENY V ZÁPADNÝCH TERITÓRIÁCH BÝVALEJ RUSKEJ RÍŠE Z ROKU 1918.....	189
FROM BREST-LITOVSK TO COMPIÈGNE - STATE-LAW CHANGES IN THE WESTERN TERRITORIES OF THE FORMER RUSSIAN EMPIRE FROM 1918	189
JUDr. PhDr. Rudolf Manik, PhD., MBA, MHA	189
FAŠISTICKÁ ITÁLIE JAKO KORPORATIVNÍ STÁT	207
FASCIST ITALY AS A CORPORATE STATE	207
doc. JUDr. PhDr. Pavel Maršálek, Ph.D.....	207
NEMZETKÖZI MAGÁNJOGI KÉRDÉSEK A MAGYAR HÁZASSÁGI JOGBAN A HÁZASSÁGI JOGRÓL SZÓLÓ 1894. ÉVI XXXI. TÖRVÉNY ELŐTT ÉS UTÁN	217
PRIVATE INTERNATIONAL LAW ISSUES IN THE HUNGARIAN MARRIAGE LAW BEFORE AND AFTER THE ACT XXXI OF 1894 ON MARRIAGE LAW	217
Dr. Nagy Péter	217
PRÍPRAVA ATENTÁTU NA MASARYKA NA VÝCHODNOM SLOVENSKU A JEJ TRESTNOPRÁVNE DÔSLEDKY	233

THE PREPARATION OF THE ASSASSINATION OF MASARYK IN EASTERN SLOVAKIA AND ITS CRIMINAL CONSEQUENCES	233
JUDr. Dávid Pandy, PhD.....	233
PRÍPRAVNÉ PROCESY TRIANONSKEJ MIEROVEJ KONFERENCIE V MAĎARSKU	241
THE PREPARATORY PROCESSES OF THE TRIANON PEACE CONFERENCE IN HUNGARY	241
JUDr. Lucia Pištejová PhD.....	241
PROGRESIVIZMUS A PRÁVO NA SEBAURČENIE NÁRODOV	257
PROGRESSIVISM AND THE RIGHT TO SELF-DETERMINATION OF NATIONS	257
Mgr. Ondrej Ružička, PhD.....	257
GEOPOLITICKÉ ZMENY PO PRVEJ SVETOVEJ VOJNE A ETNICKÁ ŠTRUKTÚRA OBYVATEĽOV NA JUHOVÝCHODNOM ÚZEMÍ DNEŠNÉHO SLOVENSKA.....	272
GEOPOLITICAL CHANGES AFTER THE FIRST WORLD WAR AND THE ETHNIC STRUCTURE OF THE POPULATION IN THE SOUTH-EASTERN TERRITORY OF PRESENT-DAY SLOVAKIA	272
Mgr. Zlatica Sáposová, PhD., doc. Mgr. Iveta Jeleňová, PhD.	272
KONANIE VO VECIACH ÚSTAVNOSTI A ZÁKONNOSTI VOLIEB DO ORGÁNOV ÚZEMNEJ SAMOSPRÁVY	289
PROCEEDINGS IN MATTERS OF CONSTITUTIONALITY AND LEGALITY OF ELECTIONS TO LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES.....	289
doc. JUDr. Milan Sudzina, PhD.	289
PROBLEM UNIFIKACJI POLSKIEGO PRAWA CYWILNEGO PO 1918 ROKU NA PRZYKŁADZIE PRAWA RODZINNEGO	310
THE PROBLEM OF UNIFICATION OF POLISH CIVIL LAW AFTER 1918 ON THE EXAMPLE OF FAMILY LAW.....	310
Renata Świrgoń – Skok.....	310
PROKURATÚRA A ĎALŠIE SUBJEKTY TRESTNÉHO KONANIA V OBDOBÍ PO 1. SVETOVEJ VOJNE .	329
PROSECUTOR’S OFFICE AND OTHER SUBJECTS OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE PERIOD AFTER THE FIRST WORLD WAR.....	329
doc. JUDr. Ján Šanta, PhD., LL.M., MBA	329
MIEROVÁ KONFERENCIA V PARÍŽI A VZNIK HRANÍC ČESKOSLOVENSKA	350
THE PEACE CONFERENCE IN PARIS AND THE CREATION OF THE BORDERS OF CZECHOSLOVAKIA	350

doc. JUDr. Erik Štenpien, PhD.....	350
ZMENY V ÚZEMNOM USPORIADANÍ DIECÉZ V OBDOBÍ MEDZIVOJNOVEJ ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY	370
CHANGES IN THE TERRITORIAL ORGANIZATION OF DIOCESES DURING THE INTERWAR PERIOD OF THE CZECHOSLOVAK REPUBLIC	370
JUDr. Lukáš Tomaš.....	370
ČESKÁ A SLOVENSKÁ POLITICKÁ REPREZENTÁCIA A JEJ NÁZORY NA POVOJNOVÉ ŠTÁTOPRÁVNE USPORIADANIE STREDNEJ EURÓPY	383
CZECH AND SLOVAK POLITICAL REPRESENTATION AND ITS VIEWS ON THE POST-WAR STATE-LEGAL ORGANIZATION OF CENTRAL EUROPE	383
JUDr. Ivan Vaňa	383
MIEROVÁ KOEXISTENCIA V STREDNEJ EURÓPE V ROKOCH 1918-1920	403
PEACE COEXISTENCE IN CENTRAL EUROPE IN YEARS 1918-1920.....	403
doc. JUDr. Vladimír Vrana, PhD.....	403

Úvod

Keď sa povie Trianon, niekomu sa vynorí obraz Trianonského zámku – nádhernej historickej pamiatky. Iný, možno zasvätenejší v legendách a tajomných príbehoch, si spomenie na rozprávku o havranovi, ktorý sadá na okno Trianonského zámku a od časov Veľkej francúzskej revolúcie jeho prilet veští pohromy. Historik pri spomienke na Trianon spozornie a svojim poslucháčom začne rozprávať o míľnikoch, s ktorými bol zámok spojený. Trianonská mierová zmluva z roku 1920 predstavuje jeden z takýchto míľnikov, ako však dnes vieme, rozhodne nie jediný.

Koniec svetovej vojny je bezpochyby krokom vpred. Zbrane dorinčali, počítajú sa obeť, naprávajú sa škody, začína sa mierový život, o ktorom všetci veria, že potrvá viac ako jedno storočie. Mierové zmluvy sú spravidla odrazovým mostíkom k pokojnému mierovému životu. Až na niektoré z nich. Až na tú Trianonskú...

Prečo práve táto mierová zmluva poskytuje toľko materiálu na medzinárodné spory? Prečo je dôvodom dlhoročného sváru medzi dvoma národmi, ktoré by inak vedľa seba mohli žiť a koexistovať v pokoji a mieri? Nuž – analyzovali to už mnohí a dopracovali sa k rôznym výsledkom. Ak sa však na takýto typ zmluvy nazerá tendenčne, jednostrannou optikou, ktorá vyhovuje len jednej strane, nemôže sa nikdy ohľadom nej zrodiť konsenzus a vždy bude len predmetom sváru. Dôvody sú všeobecne známe – niekto, kto takmer celé tisícročie panoval nad územiami, ktoré mu zmluva odníma, sa právom môže cítiť ukrivdený. Mohli by sme teda radšej prestať o zmluve hovoriť a tváriť sa, že kto mlčí, ten sa s nikým nepoháda. Ak tak však urobíme a pokúsime sa na zmluvu zabudnúť, ľahko sa môže stať, že príde niekto, kto bude vznášať nároky, na ktoré nebudeme pripravení. Ani na jednej strane.

Preto sme v roku 2020 začali na Katedre dejín štátu a práva Právnickej fakulty v Košiciach výskum, ktorého cieľom nie je jatriť rany, ale naopak pokúsiť sa vydiskutovať so postoje a zmieriť sa s tou stranou, ktorá môže v Trianone vidieť krivdu. Ak Trianonská zmluva z roku 1920 znamená štátoprávne oddelenie Slovákov od Maďarov, nuž dobre, proti tomu nemožno nič namietat'. Každý národ má predsa právo na vlastný štát. Skúsme sa však „vyrovnať“ a dohodnúť sa na tom, na čom sa dohodnúť dá. Dejiny totiž vždy píšu víťazi a po prvej svetovej vojne to Maďari neboli. Ak teda slovenský národ deklaroval, že si neželá pokračovať v spoločnom štáte s nimi, nie je to azda jeho legitímne právo?

Grantový projekt APVV, ktorý sa uvedenému výskumu venuje, je zameraný na právne dejiny, ale nemenej dôležitú úlohu v ňom zohrávajú aj romanistické a pozitívnoprávne výskumy. Kolektív riešiteľov si dal za cieľ v širokom kontexte sa venovať príčinám, ale i následkom prijatia Trianonskej mierovej zmluvy, neopomínajúc ani širší výskum dejín (okrem iného aj tajnej) diplomacie.

Predkladaný zborník predstavuje už tretí výstup z riešenia projektu. Tematicky nadväzuje na predošlé zborníky a tentokrát sa venuje obdobiu po prvej svetovej vojne a štátoprávnomu vývoju, ktorý po nej nasledoval. Publikované pozitívnoprávne materiály sa nijako významne neodchyľujú od témy, keďže sa venujú problémom, ktoré nadväzujú na právny vývoj po ukončení vojnového konfliktu.

Editori ďakujú všetkým autorom za korektnosť dodaných materiálov. Ako sme si predtavali, dôsledkom riešenia grantovej úlohy má byť zmierenie, nie ďalšie a hlbšie vybičovanie vášní ohľadom tejto nesmierne vážnej témy. A to sa podarilo autorom dodržať. Ďakujeme recenzentom zborníka - Dr. Török Éva z Právnickej fakulty Univerzity v Debrecene a doc. JUDr. PhDr. Martinovi Skalošovi, PhD. z Právnickej fakulty UMB v Banskej Bystrici – za podnety a návrhy na zlepšenie výsledku.

Predkladaný zborník odporúčame do pozornosti právnym (ale aj všeobecným) historikom, praktizujúcim právnikom, študentom, všetkým priaznivcom (nie len) právnej histórie, ktorí sa zaujímajú o obdobie po prvej svetovej vojne. Ako aj všetkým tým, ktorí v dejinách vidia prostriedok na dosiahnutie pokojného spolužitia medzi národmi. Veríme, že zborník posluží Dejepisnému spolku v Košiciach – odberateľovi nášho aplikovaného výskumu – v jeho vedeckej činnosti ako aj v jeho snahách o popularizáciu vedy.

Košice, október 2022

Editori

Introduction

When you say the Trianon an image of the Trianon Castle comes to mind – a wonderful historical monument. Another, perhaps more versed in legends and mysterious stories, will remember the tale of a raven that sits on the window of the Trianon Castle and, since the time of the Great French Revolution, its arrival portends calamities. When remembering the Trianon, the historian pays attention and begins to tell his audience about the milestones with which the castle was connected. The Trianon Peace Treaty of 1920 represents one of these milestones, but, as we know today, certainly not the only one.

The end of the world war is undoubtedly a step forward. The guns rattled, the victims were counted, the damage was repaired, a peaceful life began that everyone believed would last for more than a century. Peace treaties are usually a springboard to a quiet peaceful life. Except for some of them. Except for the Trianon...

Why exactly does this peace treaty provide so much material for international disputes? Why is it the reason for the long-standing feud between two nations that could otherwise live side by side and coexist in peace and harmony? Well - many have already analyzed it and arrived at different results. However, if this type of contract is viewed with a biased, one-sided lens that suits only one party, a consensus can never be born about it and it will always be a subject of contention. The reasons are widely known - someone who ruled over the territories that the treaty takes away from him for almost a whole millennium can rightfully feel wronged. So we might as well stop talking about the contract and pretend that those who remain silent aren't quarreling with anyone. However, if we do so and try to forget the contract, it can easily happen that someone will come and make demands that we aren't prepared for. Not on either side.

Therefore, in 2020, we started research at the Department of History the State and Law of the Faculty of Law in Košice, the aim of which isn't to heal wounds, but on the contrary to try to discuss the positions and reconcile with the party that can see wrong in Trianon. If the Treaty of Trianon of 1920 means the legal separation of Slovaks from Hungarians, well, nothing can be argued against that. After all, every nation has the right to its own state. But let's try to "come to terms" and agree on what can be agreed upon. History is always written by the victors, and after the First World War it wasn't the Hungarians. So, if the Slovak nation declared that it doesn't wish to continue in a common state with them, isn't that perhaps its legitimate right?

The APVV grant project, which is dedicated to the aforementioned research, is focused on legal history, but Romanistic and positive legal research also plays an equally important role in it. The team of researchers set themselves the goal of addressing the causes and consequences

of the adoption of the Treaty of Trianon in a broad context, not forgetting broader research into the history of (among other things, also secret) diplomacy.

The presented collection represents the third output from the project solution. Thematically, it follows on from the previous anthologies and this time it focuses on the period after the First World War and the development of state law that followed it. The published positive legal materials do not deviate significantly from the topic, as they deal with the problems that follow the legal development after the end of the war conflict.

The editors thank all authors for the correctness of the supplied materials. As we decided, the consequence of solving the grant task should be reconciliation, not further and deeper whipping of passions regarding this extremely serious topic. And the authors managed to keep that. We thank the reviewers of the collection - Dr. Török Éva from the Faculty of Law of the University of Debrecen and doc. JUDr. PhD. Martin Skaloš, PhD. from the UMB Faculty of Law in Banská Bystrica - for suggestions and proposals to improve the result.

We recommend the presented collection to the attention of legal (but also general) historians, practicing lawyers, students, all fans of (not only) legal history who are interested in the period after the First World War. As well as to all those who see history as a means of achieving peaceful coexistence between nations. We believe that the collection will serve the Historical Society in Košice - the recipient of our applied research - in its scientific activities as well as in its efforts to popularize science.

In Košice, october 2022

The editors

Challenges of legislation in Hungary after WWI

The situation of the House of Lords in 1918

Gábor Bathó PhD

Abstract

1918 was a year full of public law challenges in Hungary. One of these challenges was the destruction of the modern and democratic legislation which was based on traditions. The legality of the legislative organs, the bicameral Parliament was set aside, to give place for something (at first the Great National Council) that was without legitimacy. Gyula Wlassics and József Rudnyánszky were two great jurists who saw that the upcoming people's republic aims to destruct the results of modern development of the Hungarian constitution and public law. They used all their means they had to protect the functioning of the Parliament. The paper is about this public law struggle between 1918 and 1926.

Key words:

legislation, revolution, continuity, House of Lords

INTRODUCTION

According to the preamble of Article I of 1920 on the restoration of constitutionality and the temporary arrangement of the exercise of state supreme power, the National Assembly „furthermore determines that the House of Representatives of the Parliament lawfully convened on the 21st day of June 1910 on the 16th day of November 1918 declared itself dissolved with the decision taken on the same day, and in its meeting held on the same day, the House of Lords took note of this decision and adjourned its meetings, thus the Parliament ceased to function. Because of all this, the exercise of the main state power within the ordinary forms of the constitution has become impossible.“ This study deals with the interpretation possibilities of this significant moment from the point of view of Hungarian public law history, presenting the viewpoints of Gyula Wlassics, the that time chairman of the House of Lords, and József Rudnyánszky, the that time master of the House of Lords.

The almost exact time of the moment that created the situation to be examined here can also be known. On November 16, 1918, at approximately 10:20 a.m., Gyula Wlassics, as the chairman of the House of Lords, said the following: „As, according to our laws, the dissolution of the House of Representatives of a two-house parliament naturally entails that the other house of the parliament cannot continue its constitutional operation either, I hereby declare the

meetings of the Lords to be adjourned." With this in mind, I consider it important to recall and analyse the parliamentary events of November 16, 1918. On this day, the House of Representatives, the House of Lords and the Grand National Council, i.e., all the bodies in the legislative branch of power, which played a role in the downsizing of the old state and the construction of the new state, held a meeting.

1 LEGISLATION ON NOVEMBER 16, 1918

On November 16, 1918, at 10:00 a.m., the House of Representatives convened for perhaps the shortest session of its existence up to that point under the chairmanship of Károly Szász. No speeches were made at the meeting, only one proposal of the chairman was voted on. Only two shouts were heard amid continuous cheering, from János Hock and Vilmos Sümegi, who supported the republic. The chairman briefly justified his proposal to dissolve the House of Representatives simply: „I think I am expressing the hope of all of us that the government's patriotic aspiration to ensure a peaceful, working, happy future for the renewed Hungary and to protect the country's territorial integrity will be realized.“¹ Without comments, speeches or any debate, the chairman announced that the House of Representatives had made a unanimous decision in accordance with his proposal, i.e. it had dissolved itself, or more precisely, by sticking to the original text, it declared its dissolution. At the end of the meeting, which lasted only five minutes, the chairman invited the „former members of the dissolved House of Representatives“ to the meeting of the National Council starting at 11:00.²

It is worth noting that in the House of Representatives, given that there was no debate, there was no question as to whether the House of Representatives was even entitled to make the decision for which it was preparing. After all, Act IV of 1848 on the annual sessions of the Parliament clearly provides for the dissolution of the Parliament. The right to dissolve the Parliament clearly belongs to the monarch, this situation does not change with Article X of 1867 on the amendment of Article 6 of Act IV of 1847/8. It is noteworthy that, according to the testimony of the minutes, the meeting that day had two subjects: declaring the dissolution of the Parliament and certifying the minutes. What can be said with certainty is that if the House of Representatives had any authority to dissolve itself, this authority could not have extended to the other house of the Parliament under any circumstances, so declaring the dissolution of

¹ Protocols of the House of Representatives 1910-1918, vol. XLI, p. 451.

² Protocols of the House of Representatives 1910-1918, vol. XLI, p. 451.

the Parliament is incomprehensible on the agenda of the House of Representatives³ (as that time it was a two-chamber legislative organ, so one of the chambers cannot decide on the other). Pál Schönwald goes even further in his interpretation of this situation. He records that dissolution and inclusion was a royal right. It is concluded that none of the houses of the Parliament used the legal meaning of dissolution or suspension, but the end of the operation of two houses in the existing composition, the termination of their activities. According to Schönwald, this could be incorporated into the revolutionary legal system, even though it did not meet the legal requirements at all.⁴

The session of the House of Lords on November 16, 1918, was also unusual, just like the session of the House of Representatives that day. Given that the House of Representatives immediately informed the House of Lords of its decision, its session could begin ten minutes after the end of the House of Representatives' session. The meeting of the House of Representatives had two subjects: „receiving the message of the House of Representatives and certifying the minutes of the meeting.“⁵ Perhaps even the display of the agenda in this way represents the decision of the House of Lords. The meeting began under the chairmanship of Baron Gyula Wlassics, at which no one spoke except for the chairman (and in technical matters the secretary). The chairman – without mentioning the purpose of the meeting – emphasized the importance of preserving the historical situation and the integrity of the country. After the speech, the chairman announced the purpose of the meeting: „I called this meeting to receive a message from the House of Representatives.“⁶ Then they actually presented the message of the House of Representatives.⁷ Even from these words, it is clear that Gyula Wlassics was not preparing to make a decision similar to the House of Representatives. After the chairman said that the House of Lords had taken note of the message of the House of Representatives, the sentence was uttered that kept the House of Lords on the agenda of public law debates for the next eight years. Wlassics said: „according to our laws, the dissolution of the House of Representatives of the Parliament consisting of two houses naturally entails that the other house of the Parliament cannot continue to function constitutionally, I hereby declare the sessions of the House of Lords adjourned.“⁸ This statement was neither preceded nor followed by a debate,

³ TOMCSÁNYI, M. *Magyar közjog. Alkotmányjog*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1926. p. 137-138.

⁴ SCHÖNWALD, P. *A magyarországi 1918-1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései*. Budapest: Akadémiai, 1969. p. 128.

⁵ Protocols of the House of Lords 1910-1918, vol. V. p. 234.

⁶ Protocols of the House of Lords 1910-1918, vol. V. p. 235.

⁷ Protocols of the House of Lords 1910-1918, vol. V. p. 234-236.

⁸ Protocols of the House of Lords 1910-1918, vol. V. p. 235.

speeches, or comments either before or after it. After the sessions were declared adjourned, only the minutes were read.

The scenario of the events described above was – apparently – well composed down to the last word, it was not shaped by the momentary determinations and decisions of the actors. The events followed the prearranged process to such an extent that it was already reported a day earlier, in the November 15, 1918, issue of the *Pesti Hírlap*. According to this, the government and the National Council agreed on the final program of the „big day“: „after the opening of the session of the House of Representatives, the chairman will immediately propose that the House declare its dissolution and communicate this in a message to the House of Lords. After this motion is accepted without debate and the minutes are certified, the meeting is closed. In the House of Representatives, the chairman presents his message to the House of Lords; noting this, he declared the adjournment of the meetings of the Parliament convened on June 21, 1910, in the House of Lords and closed the session after the minutes were certified. After the end of the session, the chairmen of both Houses will invite the former members of the House of Representatives, as well as the principals, to appear as guests at the upcoming meeting of the National Council.“⁹ It is noteworthy that not only the events are recorded in this announcement, but also the exact wording of those a day later, including the fact that the House of Lords will announce the adjournment of its sessions, and in no case does it use any other expression.

2 CONSEQUENCES OF NOVEMBER 16, 1918

At the meeting of the Council of Ministers on November 15, 1918, the issue of the salary of János Hock, the chairman of the National Council, was on the agenda. This would not have been interesting if, according to the proposal, the resolution proposal had not been for János Hock to receive the salary of the chairman of the defunct House of Representatives.¹⁰ This attitude is strange considering that the House of Representatives was not abolished even then, and later it was decided to dissolve it, not to abolish it. Even more exciting was the meeting of the Council of Ministers a day earlier, on November 14, 1918. With the permission of the government, János Hock, the chairman of the National Council, attended to announce the program of the meeting proclaiming the republic. According to his announcement, both houses of the Parliament will hold a meeting on November 16. The House of Representatives will declare its formal dissolution at the same day's meeting, where there will be no speeches or

⁹ N. N. Az államhatalmat a Károlyi-kormányra ruházzák. *Pesti Hírlap* vol. XL, issue 268, (November 15, 1918) p. 5.

¹⁰ MNL W12 Protocols of the Council of Ministers (K27) 1867-1944. November 15, 1918. p. 3.

chairman's announcements. The House of Lords is not discussed separately. However, the following sentence is included in the minutes: „The House of Representatives and the House of Lords hold a meeting, announcing their dissolution.“¹¹ The minutes of the meeting of the National Council in the dome room also state that „the then defunct House of Lords and its members will participate as an audience.“¹² It is interesting that János Hock's proposal does not yet contain anything about the difference between the „dissolution“ of the two houses of the Parliament, i.e. it does not mention that the House of Representatives will dissolve itself and the House of Lords will adjourn its sessions. As we saw above, this was already clear in the next day's press. The issue of abolishing the old parliament was also discussed at the Council of Ministers held the previous day. Even then, the protocol stated that, according to the plans, both the House of Representatives and the House of Lords would declare their dissolution.¹³

It is worth mentioning the short-term reactions; on the one hand, how the Grand National Council interpreted the decision of the House of Lords, or on the other hand, how the press evaluated the same. At the meeting of the Great National Council, which began at 11 a.m. on November 16, 1918, chairman János Hock presented the meeting's agenda. „The agenda is as follows: After the chairman's inauguration, the chairman announces the resignation of the king, announces the dissolution of the House of Representatives and the House of Lords. However, the managing committee of the national council declares that if these resignations and dissolutions had not taken place, we would have abolished them with the power of the revolution.“¹⁴ What the chairman said is simply not true, since in the case of the Lords, there was no disbandment or dissolution. These words were not even spoken at the last meeting of the House of Lords, nor were they included in the program published in the press a day earlier. On November 16, 1918, the Great National Council created the document called „People's Resolution“. Compared to this plan, article II states as follows: „The constitution of the People's Republic is established by a constituent assembly to be convened urgently on the basis of new suffrage.“¹⁵ The House of Representatives and the House of Lords of the Hungarian Parliament shall be dissolved and terminated.“¹⁶ It is particularly interesting that in the version of the People's Resolution submitted as a document, the People's Resolution is indicated as the title with an asterisk, and in connection with the asterisk, the following can be read in the footnote:

¹¹ MNL W12 Protocols of the Council of Ministers (K27) 1867-1944. November 14, 1918. p. 3.

¹² MNL W12 Protocols of the Council of Ministers (K27) 1867-1944. November 14, 1918. p. 3.

¹³ MNL W12 Protocols of the Council of Ministers (K27) 1867-1944. November 13, 1918. p. 3.

¹⁴ Protocols of the House of Representatives 1910-1918. vol. XLI, p. 457.

¹⁵ Documents of the House of Representatives 1910-1918. vol. LXIV, p. 412.

¹⁶ Protocols of the House of Representatives 1910-1918. vol. XLI, p. 458.

„* The House of Representatives declared its dissolution according to the agenda at the meeting held on November 16, 1918. After the session closed, the Hungarian National Council held a meeting in the dome hall of the Parliament under the chairmanship of János Hock and with the participation of the people's government, during which the People's Resolution published here was unanimously adopted.“ This is undoubtedly true in all its elements, but it does not cover the entire reality, since the last meeting of the House of Lords, or the adjournment of the sessions not even mentioned. It can be seen from this that in the material presented to the Grand National Council there was no need, way, opportunity or need to accurately represent reality, the „revolutionary generosity“ went beyond this. Pál Schönwald also referred to this with his above-mentioned opinion. This is also supported by János Hock's statement above; it does not matter what the houses of the parliament did or didn't do, their fate was already decided.

The next day's press did not write more precisely about the events of November 16, 1918 either. *Népszava* was the paper that reported on the events of the Parliament with a significant emotional charge, but still using precise expressions. „The will of the people prevailed in the decisions of the National Assembly, and at the same time, the will of the people prevailed in the final destruction of the dishonest House of Representatives and the destruction of the lazy House of Lords. The power of the revolution crushed them on Saturday, after, as one representative of the revolution put it in their eyes, they crumbled under the weight of their sins.“¹⁷ In the case of the House of Representatives, the author of the article uses the right word, dissolution, but for some reason he reports on the adjournment of the House of Lords. Compared to this, the *Budapesti Hírlap* reported in detail about the session of the House of Lords, but with a slight delay. He gives a lengthy, sometimes verbatim, speech by Gyula Wlassics, chairman of the House of Lords, which he concluded as follows: „he then thanked the Lords for the support he received during his short but eventful presidency, and ended his words like this: – May God avert all dangers from our country so that it can enjoy its independent existence as a state unmutilated. That's the end of the meeting.“ In doing so, the reporter missed not only the event when the chairman invited the major orders to the meeting of the Grand National Council, but also the most important one: the one when the chairman stated that he considered the sessions of the House of Lords to be adjourned. This important moment, presumably on purpose, was left out of the coverage.¹⁸ The *Pesti Napló* criticized the institution of adjournment, according to the following: „... today, on the holiday of the Republic, the House of Lords suffered definitively and irrevocably. Died. It's over. But let's not say it too

¹⁷ N. N. Magyarország-népköztársaság. *Népszava* vol. XLVI, issue 272, (November 17, 1918) p. 1.

¹⁸ N. N. Az országgyűlés búcsúja. *Budapesti Hírlap* vol. XXXVIII, issue 270, (November 17, 1918) p. 3.

loudly, because the poor dead man doesn't know yet, the Lords still thinks that only its sessions have been „adjourned“, but those who understand the revolutionary semaphore signals of the times know that the House of Lords is irrevocably over.“¹⁹ This article recognizes that, according to the intention of the Lords, the suspension of the meetings is not final, but this is irrelevant in light of the decision of the Grand National Council.

„The House of Lords does not dissolve itself. You can't even do that, it's a legal impossibility. It's just that for the time that elapses between the dissolution of the House of Representatives and the meeting of the new House of Representatives, the House of Lords also pauses its sessions. But hara-kiri cannot be perpetrated by the head order itself. What will be its fate in the future, whether it will remain or be deleted, will be decided not by the House of Lords, but by the convening Constituent Assembly.“²⁰ Gyula Wlassics said this, but it appeared in the columns of the *Pesti Hírlap* a day before the events. This also suggests that everything was actually planned in advance. Lajos Horváth primarily personally attributes to Gyula Wlassics that the suspension at the meeting of the House of Lords on November 16, 1918 was drafted and finally pronounced in such a way that the House of Lords could continue to exist from a constitutional point of view, this meeting only temporarily suspended the operation of the House of Lords. This constitutional situation persisted despite the fact that the newly proclaimed People's Republic took the first and further steps to abolish the bicameral parliament as early as November 16, 1918, or nor did the Soviet Republic enable the operation of the House of Lords in any respect.²¹

3 INTERPRETATIONS OF NOVEMBER 16, 1918

District court judge Ödön Szentirmay provides a precise summary of the above in his article published in the columns of *Budapesti Hírlap* in November 1919. According to him, the continuity of the Hungarian historical constitution was interrupted when, on November 16, 1918, the House of Lords took note of the message from the House of Representatives declaring itself dissolved, and declared its sessions adjourned. According to Szentirmay, it is important to establish that an agreement was not reached between the two houses of the Parliament, and without it, there is no parliamentary, i.e., national, will. He points out that the House of Lords should have discussed the decision of the House of Representatives on its merits, as it contains

¹⁹ N. N. A főrendiház vége. Legutolsó ülés a főrendiházban. *Pesti Napló* vol. 69, issue 270, p. 5.

²⁰ N. N. Báró Wlassics a király lemondásáról és a főrendiház sorsáról. *Pesti Hírlap* vol. XL, issue 268, (November 15, 1918) p. 5.

²¹ HORVÁTH, L. Az „örökös bizottság” A főrendiház szünetelésének korszaka 1918-1926. *Levéltári Szemle* 1994/1. p. 48.

implicit legislation. Act IV of 1915 on the exceptional extension of the duration of the Parliament extended the mandate of the Parliament until the end of the sixth month after the conclusion of peace. However, by dissolving itself, the House of Representatives did the opposite. Interrupting this process, the Lords closed their sessions. According to Szentirmay, the meetings could have been opened at any time; even the fact that the House of Lords took note of the decision of the House of Representatives could not have prevented this. According to him, if this was not the purpose of the House of Lords, then the chairman would have used a different word instead of adjournment. Constitutional order could be restored if the House of Lords reconvenes and this time rejects the message about the dissolution of the House of Representatives.²²

There were those who did not put Gyula Wlassics at the centre of the stories. In December 1922, the *8 Órai Újság* reported that at the hearing of Mihály Károlyi's treason trial that day, Dénes Horváth, the legal representative of the treasury, made an evidentiary motion regarding the dissolution of the parliament and the declaration of a republic. He submitted that, on the one hand, these were against the law, and on the other hand, they were created under the pressure of terror. He asked the trial court to listen to the leadership of both houses of the Parliament regarding what prompted them to agree to the adjournment of the sessions of the House of Lords. The interviewees stated that their consent was not voluntary, as they did not want to provoke violent events, they wanted to avoid the possibility of a civil war. According to their statement, this is supported by the minutes of the meeting of the Great National Council on November 16, 1918, according to which chairman János Hock stated that if the parliament had not voluntarily dissolved, the revolution would have swept them away.²³

After the events, Gyula Wlassics expressed his position on the adjournment of the sessions of the House of Lords several times in several forums. Among these, I would like to recall his memoir published in the columns of *Budapesti Hírlap* in 1925. In this article, Wlassics talked about the fact that he was undeservedly praised for the adjournment of the Lords. He also pointed out that the accusations against the chairman of the House of Representatives, Károly Szász, were baseless, since he only implemented the unanimous agreement of the majority party when he declared the dissolution of the House of Representatives. Wlassics reports here on the meeting that was held in the prime minister's palace on November 14, 1918

²² SZENTIRMAY, Ö. Az alkotmányos megoldás. *Budapesti Hírlap* vol. XXXIX, issue 110, (November 11, 1918) p. 2-3.

²³ N. N. Károlyi Mihályt felségsértéssel vádolja a kincstár képviselője. *8 Órai Újság* vol. VIII, issue 281, (December 8, 1922) p. 2.

– two days before the adjournment of the House of Representatives sessions – with the participation of János Hock, chairman of the National Council, chairman of the House of Representatives Károly Szász, Elemér Simontsits, deputy chairman of the House of Representatives, and Gyula Wlassics chairman of the House of Lords. At this meeting, according to the presentation of János Wlassics, Hock very firmly stated what the agenda should be for the session of the House of Representatives and the House of Lords on November 16, 1918, and expressed the government’s wish that both the House of Lords and the House of Representatives should declare themselves dissolved. In response to this request, Wlassics, according to his account, immediately declared that he considered a declaration containing the dissolution of the Lords to be in conflict with the existing constitution. He considered it impossible for the members of the Lords to make a decision of this content, but even if they did, he would not have undertaken to make the statement. After National Council chairman Hock’s persuasion against Gyula Wlassics did not lead to results, he drew the attention of the chairman of the House of Lords to the fact that regardless of the actions of the House of Lords, the Grand National Council will resolve the issue by announcing the dissolution and termination of the National Assembly.²⁴

Wlassics’s indefatigable position and keeping the historical constitution in mind led to the fact that the question of the existence and functioning of the main house was constantly on the agenda until the establishment of the Upper House. It was also these reasons that led Bertalan Széchenyi, the then chairman of the Upper House, to say the following at the funeral of Gyula Wlassics on April 2, 1937: „Wlassics had a spark of fanaticism, an unshakable belief in the respect and power of the law above all else. His individuality as a statesman is made up of pure altruism, patriotic duty, liberalism in the noble sense of the word, straight and just thinking, rare constitutional sense, sound judgment and respectable virtue. He indelibly wrote his name in the history of Hungarian parliamentarism.“²⁵

4 KEEPING THE HOUSE OF LORDS 1918-1926

On November 16, 1918, Baron József Rudnyánszky was the master of the house. József Rudnyánszky, in my opinion, was the one who, in the ways described in the first half of this paper, kept the theoretically existing order house in practice. He carried out his activities guided by a sense of duty, basing his entire operation on § 80 of the House Rules of the House of Lords.

²⁴ Wlassics, G. A képviselőház feloszlatása és a főrendiház berekesztése. *Budapesti Hírlap* vol. XLV, issue 72 (March 29, 1925) p. 1.

²⁵ N. N. Nagy pompával eltemették báró Wlassics Gyulát. *Pesti Hírlap* vol. 88, issue 74 (April 3, 1937) p. 8.

This provision determines the operation of the master for the time that the Parliament is suspended. According to this: „The master continues his official activities in contact with the Ministry of the Interior between sessions and after the dissolution of the parliament under the burden of responsibility, and he reports on his proceedings to the House of Representatives at the beginning of each new session or parliament.“²⁶ With no small determination, Rudnyánszky based his activities on this provision and maintained the main order house among the physically most important state power bodies. Let's not forget that the eight-year period (1918-1926) examined below includes one of the most stormy periods of the Hungarian twentieth century, the dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy, the proclamation of the republic, the Soviet Republic and the Trianon Peace Treaty.

József Rudnyánszky strictly bound himself to § 80 of the house rules of the House of Lords described above, and in his references to this he often emphasized that he carries out his activities as master of the house „under the burden of responsibility“²⁷ in the course of fulfilling his duties, he got into arguments with members of the current government or the leaders of the legislative body on several occasions. He also reports on these debates in the very thorough and extensive material that he presented to the newly established chamber when the new Upper House was formed. Rudnyánszky considered the events of November 16, 1918, described above, as only temporarily limiting the operation of the House of Lords, and in fact having no significant impact on it, its work and responsibilities, or they don't have to be.

Rudnyánszky has repeatedly made it clear that he considers the provisions of § 80 of the House Rules of the House of Lords to be mandatory, and that he expects this from his colleagues as well as from the current governments. Regarding the latter, the legal situation was not clear, so Rudnyánszky, defending and emphasizing his duties and responsibilities, got into controversy several times. I would like to describe two of these debates, with Mihály Dömötör and Vince Nagy, below. I also consider Rudnyánszky's debate with István Rakovszky, the chairman of the National Assembly, to be of constitutional historical importance, the essential description of which will also be presented in this article. I consider it important to describe and briefly analyse these debates, because Rudnyánszky repeatedly interpreted the public law situation related to the House of Lords by referring to the provisions of the House Rules and the responsibilities established there.

²⁶ SZERENCs, J. *A főrendiház szervezete*. Budapest, 1893. p. 202.

²⁷ The report of the master of the House of Lords for the period between November 16, 1918 and the establishment of the Upper House. Documents of the Upper House 1927-1932. vol. I. p. 13.

From the above-mentioned report written to József Rudnyánszky for the Upper House, we also know the letter exchanged with Vince Nagy, Minister of the Interior.²⁸ Rudnyánszky did not hide his dislike of the Berinkey government. He adopted the wording of Act I of 1920, which used the names people's republic or soviet republic only with the addition „so-called“. In Rudnyánszky's report, it is thus not surprising that the „minister of the interior of the so-called Berinkey government“, or the „so-called people's resolution“ is included.²⁹ The mentioned Minister of the Interior is Vince Nagy, who headed his ministry in the Berinkey government from January 19, 1919 to March 21, 1919,³⁰ but even before that he was a member of Mihály Károlyi's government from December 12, 1918.³¹

Even before the Berinkey government took office,³² on January 16, 1919, a letter was delivered to József Rudnyánszky in which he was informed that the government had exempted him from the duties of master of the house in the House of Lords. This is probably a typo, since the question of the position of the master of the house was only on the agenda of the meeting of the Council of Ministers on January 18, 1919 (not very prominently, only as item 35 on the agenda). At that time, the Council of Ministers, on the proposal of the Minister of the Interior, decided to relieve the House of Representatives and House of Lords of their duties and to terminate these positions for the time being.³³

Rudnyánszky gave a striking, at the same time well-founded public law response to the government's previously written measure. He drew the attention of the Minister of the Interior and the government to the fact that he received his assignment as master of the house from the House of Lords. Thus, no matter how firm the government's decision to abolish the positions of masters of house is for both houses of the Parliament, Rudnyánszky is absolved, it cannot have any legal effect, since the decision was not made by the person entitled to it.³⁴ It is worth examining here whether the master of the House of Lords. The rules for the master of the house come from three sources, the Act IV of 1848, Act VII of 1885 on amending the organization of the House of Lords, and the house rules of the House of Lords.

²⁸ The report of the master of the House of Lords for the period between November 16, 1918 and the establishment of the Upper House. Documents of the Upper House 1927-1932. vol. I. p. 17.

²⁹ The report of the master of the House of Lords for the period between November 16, 1918 and the establishment of the Upper House. Documents of the Upper House 1927-1932. vol. I. p. 13.

³⁰ BÖLÖNY, J. *Magyarország kormányai 1848-1987*. Budapest: Akadémiai, 1987. p. 93.

³¹ BÖLÖNY, J. *Magyarország kormányai 1848-1987*. Budapest: Akadémiai, 1987. p. 92-93.

³² January 19, 1919.

³³ MNL W12 Protocols of the Council of Ministers (K27) 1867-1944. January 18, 1919. p. 24.

³⁴ The report of the master of the House of Lords for the period between November 16, 1918 and the establishment of the Upper House. Documents of the Upper House 1927-1932. vol. I. p. 17.

§§ 15 and 16 of the Act VII of 1885 contain provisions regarding the master of the House of Lords. From these we can learn that the master is elected by the House of the Lords by secret ballot, as well as that the master also receives an honorarium, which is determined by the House of the Lords. According to § 16, the master of the house appoints the servant staff of the master's office. However, there is no provision for the removal, resignation, or termination or termination of the position of the master in any way. Under realistic circumstances, it was obviously not expected that the law would contain a provision for the case of a significant change in the state structure due to a revolution, but some general provision regarding the termination of the position would have been desirable. The house rules of the House of Lords seem to make up for this deficiency. The house rules, of course, detail the duties of the master, but we can also find more important regulations governing our case in chapter II.³⁵ According to the first paragraph of § 4, the master is elected from among the members of the Lords, by a general majority, together with the clerks. The first sentence of the fourth paragraph of this section contains the following provision: „... the master and the clerks are to be re-elected at the beginning of each annual session.“³⁶ Interpreting this provision, we can see that the elected master holds his position until the start of the next session, or can do so. The house rules contain a very precise definition in this regard; according to this, those previously elected may continue their activities until the results of the new election are announced.

It is worth mentioning the reference made by the house rules to Act IV of 1848. The second sentence of § 8 reads as follows: „The chairmen of both houses are for the entire duration of the national assembly, and the other house officials can be elected every year, in the first session, and are appointed respectively, in which session the oldest member of the house takes the presidency.“ Therefore, the provisions of the house rules with this in mind, must be interpreted according to this, this only confirms what was described above. The „house clerks“ other than the chairman, including the master (who is not mentioned in Act IV of 1848) must be elected every year for the annual session.

It is necessary to interpret Rudnyánszky's letter to Interior Minister Vince Nagy in the light of all the above, or it is possible to answer the question of whether Gyula Wlassics, when he adjourned the session of the House of Lords, gave the opportunity and the basis for Rudnyánszky's argument to be correct. It follows from the above that the master keeps his position until the new one is elected. The rule is that the master, like the officers other than the chairman, must be elected per session. But as long as the adjournment exists, a new session

³⁵ SZERENCs, J. *A főrendiház szervezete*. Budapest, 1893. p. 161-162.

³⁶ SZERENCs, J. *A főrendiház szervezete*. Budapest, 1893. p. 162.

does not start, so there is no need for an election. However, § 80 of the House Rules of the House of Lords, cited so many times here and by Rudnyánszky, gives a broader opportunity to preserve the position of master of the house. According to this, he is obliged to perform his duties between sessions and even after the dissolution of the Parliament.³⁷ From this it seems to me that the truth of Rudnyánszky's position did not even require the fact that Gyula Wlassics only announced the adjournment of the sessions of the House of Lords. Rudnyánszky's position would even allow him to accept the validity and effectivity of the People's Resolution³⁸ declaring the dissolution of both houses of the Parliament, since the rules of the house allow and even oblige the master to perform his duties in the event of dissolution.

Further reading József Rudnyánszky's short, but all the more meaningful, letter to Interior Minister Vince Nagy, we can find one more important circumstance. According to this, the master of the house „in accordance with the sense and spirit of § 80 of the rules of the house“³⁹ can only accept the exemption from the house of the house or its legal successor in some name (according to him, e.g. the constituent assembly or the senate). The provisions of the Great National Council regarding the National Assembly do not say a word about legal succession, but rather that one of the elements of breaking with the old order is the liquidation of the old Parliament.

Here, I must mention the decision of the Council of Ministers on April 6, 1920, in connection with which József Rudnyánszky entered into a significant dispute with several people to protect his position and duties. The promoter of the agenda was Prime Minister Sándor Simonyi-Semadam, who also temporarily performed the duties of Minister of the Interior between March 15 and April 19, 1920.⁴⁰ In the presentation, the prime minister explained the most important antecedents. According to him, the House of Representatives of the Parliament convened in 1910 declared itself dissolved on November 16, 1918, and the House of Lords took note of this on the same day and adjourned the session. As a result, the Parliament ceased to function. After the dissolution of the Parliament, according to the rules of the house, the Minister of the Interior exercised the right to perform administrative tasks for the House of Representatives and the House of Lords. Considering that the National Assembly is unicameral, the Prime Minister would have seen it more expedient if the right of supervision over the administrative tasks of the House of Lords were transferred to the chairman of the National

³⁷ SZERENCS, J. *A főrendiház szervezete*. Budapest, 1893. p. 202.

³⁸ Protocols of the House of Representatives 1910-1918, vol. XLI, p. 458.

³⁹ The report of the master of the House of Lords for the period between November 16, 1918 and the establishment of the Upper House. Documents of the Upper House 1927-1932. vol. I. p. 17.

⁴⁰ BÖLÖNY, J *Magyarország kormányai 1848-1987*. Budapest: Akadémiai, 1987. p. 98.

Assembly. According to him, the positive consequence of this would be that in addition to the right of supervision over administrative duties, the provision and control over the House of Parliament building would be concentrated in the hands of the chairman of the National Assembly. This would be necessary because, on the one hand, public safety can be better ensured during the sessions of the National Assembly, and on the other hand, the operation of the staff of the House of Lords, or the accounting and financial affairs of the House of Lords can be controlled more effectively. In view of this, the Prime Minister requested the consent of the Council of Ministers to transfer the supervisory right exercised by the Minister of the Interior in relation to the House of Lords to the chairman of the National Assembly. The Council of Ministers supported the proposal.⁴¹ Prime Minister Simonyi-Semadam informed Rudnyánszky about the decision of the Council of Ministers in a letter from the Minister of the Interior.⁴² József Rudnyánszky could not fully accept the decision of the Council of Ministers and voiced his opinion. This opinion was also important, since the public law situation described earlier has fundamentally changed, and the National Assembly has begun to function. In the master's letters to the chairman of the National Assembly, István Rakovszky, or in his letter to Mihály Dömötör, the Minister of the Interior, he clarifies his position and draws attention to the public law situation and to some of the more important elements of the public law change.

On the one hand, he made it clear that the master of the House of Lords was not and is not subordinate to the Minister of the Interior, nor to his replacement, the chairman of the National Assembly, nor even to the chairman of the House of Lords. House rules require cooperation with the Minister of the Interior, not submission to him or his substitute. On the other hand, he notes that neither a law nor a rule with the force of law exists apart from the house rules of the Lords, which could allow interference in the internal affairs of the Lords, or infringement of its sovereignty. Thirdly, it records the fact that the question of abolishing the House of Lords did not even arise, the House of Lords exists, the operation of the House of Lords is only suspended. In view of this, it is not possible to talk about the issue of legal succession either, since there is no reason to look for a legal successor. Fourthly, the operation of the master and the master's office is necessary. Taking into account that the legislative membership of the House of Lords members did not cease when the meeting of the House of

⁴¹ MNL W12 Protocols of the Council of Ministers (K27) 1867-1944. April 6, 1920. p. 28-31.

⁴² The report of the master of the House of Lords for the period between November 16, 1918 and the establishment of the Upper House. Documents of the Upper House 1927-1932. vol. I. p. 20.

Lords was adjourned, nor would it have ceased with the dissolution, an office must deal with the affairs of members of the House of Lords.⁴³

Rudnyánszky based the first finding on § 80 of the house rules of the Lords, which he referred to so many times. According to this: „The master continues his official activities in contact with the Ministry of the Interior between sessions and after the dissolution of the parliament under the burden of responsibility, and he reports on his proceedings to the House of Lords at the beginning of each new session or parliament.”⁴⁴ He is undoubtedly right when he says that the master’s work, activities, and decisions are not supervised or checked by anyone. Regarding the Minister of the Interior, the regulation only refers to contact, it is not even mentioned in the regulations that the Minister of the Interior and the master of the house should cooperate or that they should not make a decision without each other’s approval. The second round of arguments written above is also based on the previous provision. According to his point of view, there is no law or other legislation having the force of law or other regulation that would interfere with the sovereignty of the House of Lords, especially the operation of the master of the house. Indeed, we can see it confirmed on the basis of what was written above, since Act VII of 1885 and the house rules of the House of Lords contain both the basic and detailed rules, compared to these even Act IV of 1848 is only auxiliary legislation. In fact, Rudnyánszky’s long report, which he prepared for the newly formed Upper House about his work as the master of the House of Lords, for the sovereignty of the House of Lords, or his efforts for the smooth functioning of the master, or he describes his struggles for them. If we read his report through this lens, we can see that he singles out those who cooperated with him and supported him during his activities (e.g. Minister of the Interior Count Batthyány Tivadar), and we can see that those who hindered Rudnyánszky in his activities as housekeeper (e.g. Vince Nagy and Interior Ministers Mihály Dömötör, Prime Minister Sándor Simonyi-Semadam or chairman of the National Assembly István Rakovszky).

Even in the first half of 1920, Rudnyánszky had to explain himself regarding the existence of the House of Lords. This is what the above-mentioned third round of his 1920 argumentation (and indirectly the fourth round as well) is about. It is at this point that the sequence of events described and analysed in the first part of this article becomes really important. After Wlassics’s declaration, the House of Lords not only survived as a legal institution, but could also be brought into operation at any time, all that is required is the will to convene the next meeting.

⁴³ The report of the master of the House of Lords for the period between November 16, 1918 and the establishment of the Upper House. Documents of the Upper House 1927-1932. vol. I. p. 21-31.

⁴⁴ SZERENCs, J. *A főrendiház szervezete*. Budapest, 1893. p. 202.

The master rightly stood up against even mentioning the question of legal succession, since we cannot talk about legal succession when it comes to an existing legal institution and its concrete display that can be brought into operation at any time. National Assembly chairman Rakovszky refers to Rudnyánszky's letter from 1919: „Your Excellency himself ... explicitly recognizes the competence of the Constituent National Assembly to ... act as the legal successor of the House of Lords and as the legal successor of the House of Representatives.“⁴⁵ The letter mentioned here has already been quoted above.⁴⁶ Rudnyánszky probably regretted that he had expressed himself so permissively in 1919, however, the public law situation was of course very different. He concluded the question of legal succession briefly and with unassailable logic: „... it is certainly not possible to talk about legal succession in the face of the unabolished grand house.“⁴⁷

CONCLUSION

The situation described above was unique in the constitutional history of Hungary. It is a proud characteristic of the Hungarian legislation throughout the centuries, that there has always been a legalised connection between the legislative organs, the operation of one parliament ended when the new commenced. The first and only tumble was this legislative crisis in 1918. The legality of the legislative organs, the bicameral Parliament was set aside, to give place for something (at first the Great National Council) that was without legitimacy. Gyula Wlassics and József Rudnyánszky were two great jurists who saw that the upcoming people's republic aims to destruct the results of modern development of the Hungarian constitution and public law. They used all their means they had to protect the functioning of the Parliament. Their work – at this time – was not enough, but at least they kept the question of the existence of the House of Lords for eight more years.

Based on the above, it is no coincidence that the way Rudnyánszky concluded his report for the Upper House: „... I have continuously enjoyed the distinguished trust of the members of the House of Lords, which was my sole life goal and aspiration to earn through selfless, unceasing zealous work. The sad fate that has befallen our country has determined that I have to leave this half-century-old area of operation. At the moment of separation, I feel the deep

⁴⁵ The report of the master of the House of Lords for the period between November 16, 1918 and the establishment of the Upper House. Documents of the Upper House 1927-1932. vol. I. p. 19.

⁴⁶ The report of the master of the House of Lords for the period between November 16, 1918 and the establishment of the Upper House. Documents of the Upper House 1927-1932. vol. I. p. 17.

⁴⁷ The report of the master of the House of Lords for the period between November 16, 1918 and the establishment of the Upper House. Documents of the Upper House 1927-1932. vol. I. p. 22.

gratitude towards my fellow members of the House of Lords, which will cease only with the last beat of my heart."⁴⁸

⁴⁸ The report of the master of the House of Lords for the period between November 16, 1918 and the establishment of the Upper House. Documents of the Upper House 1927-1932. vol. I. p. 16.

LITERATURE

1. BÖLÖNY, J. *Magyarország kormányai 1848-1987*. Budapest: Akadémiai, 1987.
2. Documents of the House of Representatives 1910-1918. vol. LXIV
3. Documents of the Upper House 1927-1932. vol. I.
4. HORVÁTH, L. Az „örkődő bizottság” A főrendiház szünetelésének korszaka 1918-1926. *Levéltári Szemle* 1994/1.
5. MNL W12 Protocols of the Council of Ministers (K27) 1867-1944. April 6, 1920.
6. MNL W12 Protocols of the Council of Ministers (K27) 1867-1944. January 18, 1919.
7. MNL W12 Protocols of the Council of Ministers (K27) 1867-1944. November 15, 1918.
8. MNL W12 Protocols of the Council of Ministers (K27) 1867-1944. November 14, 1918.
9. MNL W12 Protocols of the Council of Ministers (K27) 1867-1944. November 13, 1918.
10. N. N. A főrendiház vége. Legutolsó ülés a főrendiházban. *Pesti Napló* vol. 69, issue 270
11. N. N. Az államhatalmat a Károlyi-kormányra ruházzák. *Pesti Hírlap* vol. XL, issue 268, (November 15, 1918)
12. N. N. Az országgyűlés búcsúja. *Budapesti Hírlap* vol. XXXVIII, issue 270, (November 17, 1918)
13. N. N. Báró Wlassics a király lemondásáról és a főrendiház sorsáról. *Pesti Hírlap* vol. XL, issue 268, (November 15, 1918)
14. N. N. Károlyi Mihályt felségsértéssel vádolja a kincstár képviselője. *8 Órai Újság* vol. VIII, issue 281, (December 8, 1922)
15. N. N. Magyarország-népköztársaság. *Népszava* vol. XLVI, issue 272, (November 17, 1918)
16. N. N. Nagy pompával eltemették báró Wlassics Gyulát. *Pesti Hírlap* vol. 88, issue 74 (April 3, 1937)
17. Protocols of the House of Lords 1910-1918, vol. V.
18. Protocols of the House of Representatives 1910-1918, vol. XLI
19. SCHÖNWALD, P. *A magyarországi 1918-1919-es polgári demokratikus forradalom állam-és jogtörténeti kérdései*. Budapest: Akadémiai, 1969.
20. SZENTIRMAY, Ö. Az alkotmányos megoldás. *Budapesti Hírlap* vol. XXXIX, issue 110, (November 11, 1918)
21. SZERENCS, J. *A főrendiház szervezete*. Budapest, 1893.
22. TOMCSÁNYI, M. *Magyar közjog. Alkotmányjog*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1926.

23. WCLASSICS, Gy. A képviselőház feloszlatása és a főrendiház berekesztése. *Budapesti Hírlap* vol. XLV, issue 72 (March 29, 1925)

CONTACT

batho.gabor@uni-nke.hu

University of Public Service, Faculty of Public Governance and International Studies

Ludovika tér 2.

1083 Budapest

Hungary

Die Rolle der Kirchen in der Politik zur Zeit von Trianon¹

The Role of the Churches in Politics at the Time of Trianon

Dr. Nándor Birher, Ph.D

„Der Frontsoldat sieht die befreiende und gerechte Lösung nicht im Sieg, sondern im Frieden. Der Sieg ist der Sieg eines Volkes über ein anderes. Daraufhin sammelt der Besiegte seine Kräfte und greift erneut an. Dies geschah im Jahr 1918, und es ist sehr wahrscheinlich, dass dieser Krieg 1919 in Versailles unterzeichnet wurde.

Welche Nation auch immer gewinnt, es kann nur einen weiteren Krieg geben. Der Geist des Friedens ist Versöhnung, und viel mehr als das: Er bedeutet, dass die Menschen einander ernst nehmen. Die Bedeutung des Sieges ist militärisch und politisch. Die Bedeutung des Friedens ist moralisch und spirituell. Der Sieg ist in der materiellen Welt verwurzelt. Die Wurzel des Friedens liegt in der Religion. Und damit wird das tiefste Wesen des Frontsoldaten offenbart. Ein Sprichwort besagt, dass im Krieg jeder beten lernt. Die Erfahrung zeigt, dass es keine Ausnahme gibt. Der Soldat kommt in direkten Kontakt mit dem Göttlichen. Während der Einheimische auf dem Materiellen beharrt, beginnt der Soldat, die Realität der metaphysischen Welt zu erahnen. Und deshalb wünscht er sich nicht den Sieg, der kurzlebig ist, auch wenn er groß ist, sondern den Frieden, bei dem das Band des Harzes viel kleiner, aber ewig ist.“

ß(Béla Hamvas, Die Großartigkeit des Krieges)

Abstrakt

Die österreichisch-ungarische Monarchie sorgte für die friedliche Koexistenz der Religionen unter dem Banner des Katholizismus. Trianon hat diesen Schirm zerbrochen. Die Politik des Vatikans musste sich an diese neue Situation anpassen. Dieser Wandel wurde vom Ersten Vatikanischen Konzil vorweggenommen und spiegelt sich in der Ausarbeitung des Codex Iuris Canonici, internationaler Verträge, Konkordate und Enzykliken an die Gläubigen wider. Wir werden diese Arten der Regulierung anhand von Beispielen aus Ungarn und der Tschechoslowakei erläutern.

Schlüsselwörter:

CIC, Regulatorische Komplexität, Enzykliken, Kirchenrecht, Trianon, Konkordat

¹ This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under Contract No. APVV-19-0419.

Abstract

The Austro-Hungarian monarchy ensured the peaceful coexistence of religions under the banner of Catholicism. Trianon broke this umbrella. Vatican policy also had to adapt to this new situation. This change was heralded by the First Vatican Council and was also reflected in the preparation of the Codex Iuris Canonici, international treaties, concordats and encyclicals addressed to the faithful. We will illustrate these methods of regulation using examples from Hungary and Czechoslovakia.

Key words:

CIC, complexity of legislation, encyclicals, canon law, Trianon, concordat

EINFÜHRUNG

Österreichisch-ungarische Monarchie, die – im grossen Teil - auf der Grundlage der Werte des Katholizismus organisiert war, aber aktiv die friedliche Koexistenz der Religionen förderte², stellte für mehrere europäische, typisch liberale Staaten ein Problem dar. In der Tat suchten der immer stärker werdende Liberalismus (die Ideen der Französischen Revolution) und der Kommunismus (die Ideen von Marx) Europa heim, und behielten dabei einen ihrer Hauptfeinde, die identifizierbare katholische Kirche, im Blick. Papst Leo XIII. versuchte zwar verspätet, auf diese Herausforderungen zu reagieren, unter anderem mit seiner bekannten Enzyklika *Rerum novarum*³, aber das Ergebnis blieb (damals) fragwürdig. Vatikanum I.⁴ hat auch bescheidene Ergebnisse erzielt - zumindest in Bezug auf die internationale Politik.

Die von der katholischen Kirche im Mittelalter entwickelten sozialen Strukturen schienen sowohl für Sozialisten als auch für Kapitalisten in der Neuzeit unhaltbar. Ebenso ist die Idee eines vielfältigen katholischen Reiches, der "Donaumonarchie", unhaltbar geworden. Die Verträge zur Beendigung des Ersten Weltkriegs scheinen beiden Organisationen eine tödliche Wunde zugefügt zu haben, die bis heute nicht verheilt ist. Genauer gesagt, besteht heute wieder die Hoffnung, durch eine erneute Zusammenarbeit einen deutlichen wirtschaftlichen Aufschwung in unserer Region zu erreichen und erneut deutlich zu machen, dass es ohne das

² BIRHER, N. – BERTALAN, P. – JEZSÓ, Á. *Central Europe is not Just a 'Meteorological Concept', but a 'Spiritual Kingdom'* In. *Civic Review*, Vol. 17, 2021, 280-291.

³ Hinzu kam, dass sich die Produktion und fast der gesamte Handel in den Händen einer Minderheit befanden, so dass einige wenige Reiche den Wagen der Sklaverei auf die große Masse der Armen laden konnten. Um dem abzuhelfen, halten es die Sozialisten, die den Neid der Armen gegen die Reichen schüren, für notwendig, das Privateigentum abzuschaffen und das Eigentum der Einzelnen zum Gemeineigentum aller Menschen zu machen, dessen Durchsetzung sie entweder der Leitung der örtlichen Behörden oder der Regierung anvertrauen (*Rerum Novarum*, 2-3).

⁴ HENNESEY, J. *NATIONAL TRADITIONS AND THE FIRST VATICAN COUNCIL*, Archivum Historiae Pontificiae. Vol. 7 (1969), pp. 491-512 Published By: GBPress- Gregorian Biblical Press.

Christentum keine starke religiöse Identität im Gegensatz zu anderen Religionen geben kann. Das Erbe der Monarchie wurde nicht nur durch den Zusammenbruch des Reiches, sondern auch durch die Schwächung des Katholizismus, das Aufkommen des Hussitentums in der Tschechoslowakei und das Vordringen der Orthodoxie in Rumänien und Serbien zunehmend zerstört. Trianon zerriss somit sowohl die territoriale als auch die religiöse Kooperation in einer zuvor wirtschaftlich so starken Region.

Kardinal Csernoch schrieb darüber - im Zusammenhang mit dem rumänischen Konkordat - am 3. April 1921 an Kardinal Gasparri, Staatssekretär im Vatikan:

„In der neuen Aufteilung der Diözesen sehen wir auch den Zerfall des geistigen Bandes, das die ungarischen Katholiken tausend Jahre lang zusammengehalten und Ungarn zur letzten Hochburg des lateinischen Katholizismus in Ostmitteleuropa gemacht hat. Die Aufrechterhaltung des alten hierarchischen Bandes wurde und wird nicht so sehr für nationale als vielmehr für katholische Interessen als notwendig erachtet. Aus nationaler Sicht hat die ungarisch-katholische Kirche in Siebenbürgen keine Eroberung durchgeführt und sich auch nicht um ein solches Ziel gekümmert. Ihre Anhänger sind ausschließlich Ungarn und teilweise Deutsche. Aber durch ihre katholische Expansionskraft schuf sie die rumänische Union, die das Verdienst der katholischen Dynastie, der ungarischen Prälaten - insbesondere des Primas Kollonits - des ungarischen Kirchenvermögens ist. Als Folge eines beispiellos ungerechten Friedensabkommens, das kaum auf Dauer Bestand haben wird, kappt der Heilige Stuhl nun endgültig die geistliche Kommunikation der ungarischen Kirche mit den Katholiken, die in den an den rumänischen Staat angegliederten Teilen Rumäniens leben. Sie werden auf einen balkanisch-byzantinischen, schismatischen Staat mit einer nationalen Kirche beschränkt sein, wo sie von tausend Gefahren bedroht werden. Wir wissen sehr wohl, dass der Heilige Stuhl dies nicht aus eigenem guten Willen tut, sondern auf Drängen des rumänischen Staates. Es wäre jedoch ein großer Trost für uns, wenn der Heilige Stuhl nicht die Notwendigkeit betonen würde, den Status der Kirche an die Grenzen des Staates und an die nationalen Bedürfnisse anzupassen. Gerade in einer Zeit, in der ein übertriebener Nationalismus die Nationen in den Krieg treibt und unter dem Titel der nationalen Gerechtigkeit ein Frieden geschaffen wurde, der die einzelnen Nationen noch viel mehr als bisher unterdrückt, sollte der Internationalismus der katholischen Kirche in den Vordergrund gerückt werden, um die staatlichen und nationalen Interessen im Reich Christi auf Erden so weit wie möglich zu beseitigen.“⁵

⁵ Zitiert in BERTALAN, P. *In der Gewalt von Trianon*, Handschrift. Unveröffentlicht, Péter Bertalan Harangokkal írt évszázad 1920-2020 - Történelmi elemzések, esszék, szépirodalmi művek a trianoni békediktátumról és következményeiről in szerk: Jánosi Zoltán Magyar Napló 2020 47-61 pp.

Die Führung der katholischen Kirche hat versucht, diesen Trend auf vier, klar erkennbare, Art und Weise umzukehren:

- durch die Sozialenzykliken, die vatikanischen Konzilien, den Codex des kanonischen Rechts und durch internationale Verträge (Konkordate). Trotz des heutigen Anscheins haben diese Bemühungen zu bedeutenden Ergebnissen geführt:

- der Codex des kanonischen Rechts (Codex Iuris Canonici) hat es möglich gemacht, das Verhalten von mehr als einer Milliarde Gläubigen durch das Gesetz zu regeln
- internationale Verträge (Konkordaten), die während der beiden Weltkriege für relative Ruhe sorgen sollten
- die Enzykliken führten ab den 1920er Jahren zu einer bedeutenden Wiederbelebung des religiösen Lebens, die ihren Höhepunkt auf dem Eucharistischen Kongress in Budapest 1938 fand.
- die vatikanischen Konzilien haben es ermöglicht, die Fähigkeit des Katholizismus zur Organisation der internationalen Gesellschaft zu demonstrieren

In unserem Beitrag werden wir die Auswirkungen dieser Initiativen (mit besonderem Bezug auf den Codex und die Enzykliken) in dem komplexen System der frühen 1900er Jahre im Kontext des Glaubenslebens aufzeigen.

Es ist klar, dass, das Schicksal der Region wurde jedoch nicht einfach durch juristische Instrumente gelöst, selbst wenn wir das Recht in seinem weitesten Sinne verstehen, wie es die kanonischen Juristen tun: denn das Gesetz ist nach dem heiligen Thomas "ordinatio rationis ad bonum commune ab eo, qui curam communitatis habet promulgata" (Sum. Theol. I-II. q. 90. art. 4.).

1. REGULATORISCHE KOMPLEXITÄT

In unserer Arbeit gehen wir von der bereits früher festgestellten Tatsache aus, dass auch in komplexeren Situationen die Normen des Rechts, der Religion und der Moral das historische Geschehen in Form eines komplexen Netzwerks prägen. Jedes Normsystem "filtert und klassifiziert", d. h. es regelt Ereignisse und Entscheidungen nach seinen eigenen Regeln. Natürlich sind diese Normen auch miteinander verknüpft, was bedeutet, dass das Funktionieren der einen Norm nicht ohne das Funktionieren der anderen beurteilt werden kann.

Besonders faszinierend ist diese Verflechtung von Normen im mitteleuropäischen Raum nach dem Trianon. Religiöse Normen bieten eine gemeinsame Basis, die eine Voraussetzung für das Funktionieren ist. Der "modus vivendi" wird wesentlich durch diese kohäsive Kraft bestimmt. Es ist eine andere Sache, dass es in den durch den Vertrag von Trianon zersplitterten

Gebieten viele kulturelle, sprachliche und moralische Unterschiede und sogar noch detailliertere rechtliche Probleme gibt.

Während der Monarchie gab es in Ungarn viele Religionen, die mehr als 10 % der Bevölkerung ausmachten. Von den 18 Millionen Einwohnern waren weniger als 50 % katholisch, davon 11 % griechisch-katholisch, 12,8 % orthodox und 14,3 % reformiert. Nach Trianon haben nur drei Religionen überlebt. Der Anteil der römisch-katholischen Bevölkerung nahm zu, obwohl sie mehr als die Hälfte ihrer Anhänger (57 %) verlor. 1930 waren 67 % der Ungarn römisch-katholisch. Bei den Reformierten, deren Anteil nach der Annexion auf 21,3 % anstieg, war die Situation teilweise ähnlich.

Die Rolle der Reformierten in der Politik hat sogar noch mehr zugenommen als dieser Anteil, gewissermaßen gleichzeitig mit der Marginalisierung der einheimischen Evangelikalen.⁶ Dies mag auch auf das Erstarken der reformierten Intelligenz und des Bürgertums zurückzuführen sein.

In dieser Studie zeigen wir, wie der katholische Gesetzgebungsprozess mit der politischen Entwicklung in der Region zwischen den beiden Weltkriegen zusammenhängt. Wir weisen auch darauf hin, dass die Grundlage der regionalen Politik, insbesondere in kirchlichen Angelegenheiten, nicht die Interessen der einzelnen Nationen waren, sondern die universellen Aspekte des Katholizismus⁷. So war es möglich, dass noch Mitte der 1920er Jahre trotz sehr guter persönlicher Beziehungen die Interessen der slowakischen Katholiken in der vatikanischen Diplomatie wichtiger waren als die nationalen Interessen Ungarns.

Trianon benutzte ein Lineal und einen Zollstock, um die empfindlichen und bereits durch Kriege zerrütteten Beziehungssysteme der Region zu zerschneiden. Nachdem die Grenzen festgelegt waren, musste der Alltag lebenswert gestaltet werden. Die Kirchen spielten dabei und bei der Aufrechterhaltung der Kontinuität im Allgemeinen eine wichtige Rolle. Genau aus diesem Grund wurde die Frage des Kirchenrechts jahrelang aufgeschoben.

Die Organisation des kirchlichen Lebens war eine Quelle von Konflikten, aber sobald die Kirchenverwaltung geregelt war, hielt die gleiche religiöse Kultur die Bürger verschiedener Nationalitäten zusammen. Zu dieser Zeit wurde deutlich, dass die religiöse Identität über die nationale Identität hinausgehen kann⁸. Es ist schade, dass dieser religiöse Wert, der sich aus

⁶ KORÁNYI, A. *Három nyelv – három evangélium? Nemzetiség és nemzettudat történelmi összefüggései a magyarországi evangélikusságban*. In: *Keresztény egyetemesség és nemzettudat*. Pécel, 2015. 73-83.

⁷ KEKEN, A. *A magyarországi evangélikusság történelmi statisztikája. A M. Kir. Erzsébet Tudományos Egyetem Evangélikus Hittudományi kara által elfogadott doktori értekezés*. Pécs, 1937.

⁸ KOVÁCS, B. – LAJTAI, M. *Magyarország vallási viszonyai a népszámlálások és egyéb lakossági adatfelvételek tükrében*, https://www.ksh.hu/statszemle_archive/all/2020/2020_06/2020_06_573.pdf, (2022. 09. 10.)

einer gemeinsamen religiösen Identität ergibt, durch den Zweiten Weltkrieg und den Kommunismus "für immer" ausgelöscht werden sollte.

Die Frage wird noch dadurch verstärkt, dass in Mitteleuropa eine religiöse Gruppe oft mit einer bestimmten Nationalität verbunden war.⁹

In den slowakischen Gebieten war der Katholizismus vorherrschend, während in Rumänien und Serbien Katholiken und Reformierte in einem überwiegend orthodoxen Umfeld untergebracht waren. In einigen Fällen erwies es sich als einfacher, die religiöse Identität zu bewahren als die sprachliche Identität. Ein gutes Beispiel dafür ist die Praxis in der Slowakei, wo zwar die ungarische Sprachidentität¹⁰ eingeschränkt wurde, der Kampf um die katholische Identität (gegen den tschechoslowakischen Hussitismus) jedoch ständig auf der Tagesordnung blieb. Aufgrund ihrer zentralisierten Kontrolle dachte die katholische Kirche im Gegensatz zu anderen, stark national ausgerichteten Kirchen im Wesentlichen in einem globalen Kontext. Diese globale Denkweise spiegelte sich auch in der zunehmend vereinheitlichten rechtlichen Regelung wider, die mit der Schaffung des Kirchengesetzes geschaffen wurde.

Nach den Daten der Volkszählung von 1910 lebten etwa 1 070 000 Ungarn in den an die Tschechoslowakei angegliederten Teilen des historischen Ungarns¹¹. Diese Ungarn bildeten das Rückgrat des slowakischen Katholizismus, denn fast 70 % von ihnen waren katholisch. Die 311 ungarischen Gemeinden, die annektiert wurden, konnten jedoch, wenn überhaupt, nur schwer als ungarische Gemeinden funktionieren.

Während die offizielle kirchliche Organisation stärker wurde, wurde die Volkskirche mit ihrer Sprache und Kultur geschwächt.

⁹ KORÁNYI, A. *Az evangélikus egyház és a nemzeti, nemzetiségi kérdések a bécsi döntés után*, http://real.mtak.hu/54672/1/Koranyi_Andras_u.pdf?fbclid=IwAR0IyN1arofUueMdJ6EM4bPcg_d-QHEyiaJEvjzseRTITIEfXSdvJBL4aI, (2022. 09. 10.)

¹⁰ In der Zeit der kollektiven Entrechtung nach dem Weltkrieg kam das Gemeindeleben praktisch zum Erliegen, da kirchliche Versammlungen auf Ungarisch als staatsfeindlicher Akt angesehen wurden. Ungarischsprachige Gottesdienste wurden verboten, Pfarrern ungarischer Nationalität wurde jegliche staatliche Unterstützung entzogen, und unerwünschte ungarische Pfarrer wurden nach Ungarn versetzt. Imre Molnár 1998: Die Situation der ungarischen muttersprachlichen Kirchen in der Tschechoslowakei. In: TÓTH, L. (szerk.) 1998, 207-257. p. Budapest, Ister.

¹¹ MENYHÁRT, J. *Egyház és nyelv (A katolikus egyház nyelvpolitikája Szlovákiában)*, Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2003, <https://forumszemle.eu/szemle-archiv/?szemle=2003-2#tab-2003-2,letöltve:> (2022. 09. 10.)

2. DIE GRUNDELEMENTE DER KIRCHLICHEN REGELUNG

2.1 Eine der Grundlagen für die Stabilität der Kirche ist der Kodex

Das Kirchenrecht ist ein sehr spezielles Rechtsgebiet. Hier zeigt sich in unserem Ansatz die direkte Beziehung zwischen den Normen von Recht-Moral-Religion am deutlichsten¹². Das Kirchenrecht der katholischen Kirche ist von besonderem Interesse, da die katholische Kirche - etwas verspätet, aber nach den großen Kodifizierungsbemühungen - auch ein eigenes Gesetzbuch verfasst hat. Es ist vielleicht kein Zufall, dass es vor allem die französischen Kardinäle waren, die auf dem Ersten Vatikanischen Konzil (1870) eine Systematisierung des Rechtsbestandes forderten, der sich in fast zwei Jahrtausenden enorm erweitert hatte. Die Frage der päpstlichen Unfehlbarkeit, die indirekt auch mit dem Primat des Papstes in der kirchlichen Regierung als Quelle der universalen Gesetzgebung verbunden war, war ebenfalls ein wichtiger Aspekt dieses Konzils. In diesem Sinne ist der Papst der Bischof der gesamten katholischen Kirche (nicht nur Roms) und daher berechtigt, die volle gesetzgebende, richterliche und leitende Gewalt in der gesamten Kirche auszuüben.

Ende des 19. Jahrhunderts wurden drei Gesetzessammlungen veröffentlicht¹³, die als Vorläufer des CIC (Codex Iuris Canonici) angesehen werden können. Dieses Gesetzbuch unterscheidet sich natürlich von den traditionellen Gesetzbüchern, da sein Geltungsbereich praktisch weltweit ist und es sehr stark mit der früheren feudalen Gesetzgebung verbunden ist. Das mag in der Sprache der Aufklärung nicht besonders gut klingen, aber es bedeutet auch, dass es starke Wurzeln hat, die in keinem anderen Rechtssystem zu finden sind.

Der Kodifizierungsprozess selbst begann mit dem Motu proprio *Arduum sane munus*, das unter Papst Pius X. am 19. März 1904 erlassen wurde. Die Ausarbeitung wurde von drei Gruppen vorgenommen, die sich auch gegenseitig überprüften. Es lohnt sich, einen kurzen Rückblick auf die Kodifizierungsarbeiten zu werfen, an denen nicht nur zahlreiche Experten beteiligt waren, sondern die auch zu echten Fachdebatten innerhalb der gesamten Kirche geführt haben. Die erste Arbeitsgruppe bestand aus den Beratern, Theologen und Kirchenrechtlern, die die Textfassungen entwarfen und unabhängig voneinander ihre

¹² Das Recht der Kirche wird in erster Linie durch das Naturrecht und das theologische göttliche Recht bestimmt. Insbesondere die Maßnahmen, die Christus als Gründer und Haupt der Kirche für die Verfassung der Kirche und das Leben der kirchlichen Gemeinschaft getroffen hat. Alles göttliche Recht ist kirchliches Recht, auch wenn es nicht in Gesetzesform gegossen ist; - und es ist das höchste Recht, das weit über der schriftlichen Gesetzgebung der Kirche (Papst, Bischof, Synoden, Konzilien und Gremien) und über dem allgemeinen Recht steht. Streng genommen ist das Kirchenrecht (*ius obiectivum*) eine von der legitimen kirchlichen Autorität aufgestellte oder sanktionierte Gesamtheit von Handlungsregeln (Verhaltensregeln), die, um die soziale Ordnung und den Zweck der kirchlichen Gemeinschaft zu gewährleisten, die Rechte und Pflichten der Mitglieder der Kirche genau festlegen". BÁNK, J. *József, Egyházjog*, 1960, 61.

¹³ Im Bereich des kirchlichen Strafrechts: Const. Apostolicae Sedis (1869), über die Zensur. *Officiorum et munerum* (1897), und über die einfachen Mönchsgelübde, *Conditae a Christo* (1900).

Stellungnahmen abgaben. Die Kollaborateure waren die Diözesanbischöfe mit kirchlicher Autorität und andere Personen, die berechtigt waren, an der Universalsynode teilzunehmen. Diese Personen, und später auch Universitätsprofessoren, waren ebenfalls berechtigt, ihre Stellungnahmen und Wünsche zu dem Entwurf abzugeben. Das wichtigste Gremium war jedoch das 16-köpfige Gremium der Kodifizierer. Unter der Aufsicht des Papstes konsolidierten sie das von den beiden vorangegangenen Arbeitsgruppen erarbeitete Material. Den Vorsitz führte Kardinal Pietro Gaspari, der eine Schlüsselrolle in der vatikanischen Diplomatie in Mitteleuropa nach Trianon spielte. Gasparri durchlief die klassische vatikanische Laufbahn, zunächst als Sekretär der Kongregation für außerordentliche kirchliche Angelegenheiten, dann ab 1907 als Kardinal und ab 1914 als Staatssekretär für internationale Politik.

Jeder Kanon wurde während der zehnjährigen Laufzeit mehrmals (manchmal bis zu zwölfmal) diskutiert, bis die endgültige Fassung erstellt wurde¹⁴.

Der so entstandene Text wurde erneut an die Kardinäle und Bischöfe geschickt, bis Benedikt XV. im Mai 1917 den Codex des kanonischen Rechts verkündete, der am Pfingstsonntag, dem 19. Mai 1918, in Kraft trat.

Dieser Kodex ist auch die Grundlage für das Kirchengesetzbuch von 1983, das noch heute in Kraft ist. Das Gesetzbuch war auch insofern von großer Bedeutung, als es das kanonische Recht (§ 1365 K. 2) in die theologischen Pflichtfächer an den Hochschulen und Seminaren aufnahm.

Ironischerweise ist eine der Schlüsselfiguren des Kodex ein Ungarn, der in der heutigen Slowakei geboren wurde

Serédi wurde 1884 als György Szapucsek in Diakovce in der heutigen Slowakei geboren. Väterlicherseits wurde ihm aufgrund seiner slowakischen Abstammung oft nachgesagt, dass er in bestimmten Streitigkeiten die Slowaken bevorzuge, doch in Wirklichkeit definierte er sich als Vollungarn, da seine Muttersprache Ungarisch war.

In der turbulenten Nachkriegszeit machte die Kirche schnell auf die Notwendigkeit aufmerksam, dass Serédi zum Wiederaufbau der diplomatischen Beziehungen zum Vatikan beitragen sollte. Dies hat sich jedoch verzögert, da selbst die Frage, ob die Abtei von Pannonhalma überhaupt erhalten bleiben würde, während der Sowjetrepublik in Frage gestellt wurde. Nach einer gewissen Konsolidierung der Situation zählte Fürst Johann Csernoch, der Erzbischof, auf Serédi, um die Beziehungen zum Vatikan wiederherzustellen, und Serédi setzte seine wissenschaftliche Arbeit am Codex in Rom fort und begann, Quellen zu veröffentlichen.

¹⁴ BÁNK, J.: op. cit., 223-226.

Natürlich wären die Benediktiner froh, ihn als neuen Erzabt zu haben, aber wegen seiner akademischen Pflichten war er dazu nicht bereit. Nach seiner Rückkehr nach Rom hatte Serédi mehrere Aufgaben zu bewältigen. Er begann mit der Zusammenstellung des *Codicis Juris Canonici Fontes*, der im Namen von Gasparri veröffentlicht wurde. Die ersten sechs Bände erschienen 1923, die folgenden Bände wurden unter seinem eigenen Namen veröffentlicht, der letzte, der neunte, 1939.

2.2 Verträge und nicht-rechtliche Instrumente Konkordate und *modus vivendi*

Serédi selbst war sicherlich aktiv an der Ausarbeitung des dritten Kanons beteiligt, der sich mit der Frage der Konkordate befasst. Demnach bleiben die Konkordate des Heiligen Stuhls, die so genannten Abkommen, die vor dem Inkrafttreten des Kodex mit einzelnen Staaten geschlossen wurden, in Kraft, auch wenn sie explizit (*abrogatio*) oder implizit (*aequivalenter*) im Widerspruch zu den Regeln des Kodex stehen. Konkordate, die nach dem Inkrafttreten des Gesetzbuchs geschlossen wurden, ersetzen - an einem bestimmten Ort und zu einem bestimmten Zeitpunkt - die entgegenstehenden Vorschriften des Gesetzbuchs (*lex posterior derogat priori*)¹⁵ Dies zeigt deutlich, dass der Gesetzgeber den Konkordaten, deren genaue rechtsdogmatische Abgrenzung noch unvollständig war, eine bedeutende Rolle zugewiesen hat. Noch 1960 schrieb Bánk: "Die Rechtsnatur des Konkordats ist unter Kirchenrechtlern und internationalen Juristen noch immer sehr umstritten."¹⁶ Was das Wesen des Konkordats betrifft (wobei zu bedenken ist, dass es sich um ein altes Rechtsinstitut handelt), gehen die Meinungen weit auseinander. Der historische Ansatz¹⁷ spiegelt sich in der Privilegientheorie wider, nach der ein Konkordat nichts anderes ist als ein Privileg, das der Papst oder der Heilige Stuhl einem bestimmten Land gewährt. Sie stellt daher keine rechtliche (*ex iustitia*), sondern nur eine moralische (*ex fidelitate*) Verbindlichkeit für den Papst dar. Das bedeutet auch, dass das Privileg einseitig geändert oder widerrufen werden kann. Diese Theorie geht davon aus, dass die Kirche eine dem Staat übergeordnete Gesellschaft ist, so dass der Staat für sie nicht einmal als Vertragspartner in Erscheinung tritt, da die Rechte des Staates von der universellen Kirche selbst abgeleitet werden. Diese Theorie wird auch durch die Vorstellung gestützt, dass in

¹⁵ BÁNK, J.: op. cit., 231.

¹⁶ BÁNK, J.: op. cit., 317.

¹⁷ VIII. Bonifác "Unam sanctam" (1302) "Uterque ergo, (sc. gladius) in potestate ecclesiae: spiritualis gladius et materialis sed is quidem pro ecclesia, ille vero ab ecclesia exercendus, Ille sacerdotis, is manu regum et militum, sed ad nutum et patientiam sacerdotis ..." "Porro subesse Romano Pontifici omni humanae creaturae declaramus, dicimus, diffinimus et pronuntiamus omnino esse, de necessitate salutis." (c. l. Extrav. com. 1, B.) Zitiert von Bánk, 318.

geistlichen Angelegenheiten kein Vertrag geschlossen werden kann und dass der Papst der oberste Gesetzgeber ist und daher "über dem Gesetz" steht.

Die Legalis-Theorie ist die Umkehrung der Privilegientheorie. Die Idee ist, dass der Staat über der Kirche steht, so dass der Staat keine Verträge mit der Kirche schließen kann, die ihm untergeordnet ist. Typischerweise in deutschen Territorien entwickelt, versteht sie die Kirche als eine rein zivile Organisation innerhalb des Staates, wie wir heute sagen würden.

Zwischen diesen beiden Theorien steht die Vertragstheorie, die besagt, dass zwei gleichberechtigte Parteien einen Vertrag abschließen. Hier schließt der Papst als Völkerrechtssubjekt einen Vertrag mit anderen Nationen zu einem bestimmten Thema ab. Dies wird durch die Tatsache unterstützt, dass der Vatikan selbst in der internationalen Diplomatie auch als Staat auftritt.

Es ist leicht, die Vertragstheorie zu akzeptieren, aber wir dürfen nicht die fast tausend Jahre vergessen, die den beiden anderen Konkordattheorien zugrunde liegen und die bis heute ihre spezifischen Auswirkungen haben, da es in der Tat sehr schwierig ist, einen Vertrag über spirituelle Angelegenheiten abzuschließen oder Rechte als eine einheitliche und organisierte Einheit, die größte Religion, die einen beträchtlichen Teil der Weltbevölkerung repräsentiert, auszuüben. Serédi war sich der Komplexität der Situation bewusst und traf seine Entscheidungen in diesem Sinne. Eines der Ergebnisse dieses Wissens war, dass die Verhandlungen mit der Tschechoslowakei nicht einmal das Stadium eines Konkordats erreichten, sondern am 17. September 1927 lediglich ein *Modus Vivendi* vereinbart wurde. Für die Tschechoslowaken bedeutete dies jedoch bereits eine Anerkennung von Trianon durch den Vatikan. Dies war der Preis für die Wiederaufnahme der diplomatischen Beziehungen zur Tschechoslowakei, die zwei Jahre zuvor abgebrochen worden waren. Obwohl der *Modus vivendi* eine interne tschechoslowakisch-vatikanische Angelegenheit blieb (die ungarische Diplomatie wurde nicht einmal über die Vorbereitungen informiert), handelte es sich in Wirklichkeit um eine Verzögerung der innenpolitischen Lesung, die nur dazu diente, die in der Zwischenzeit entstandene faktische Situation zu konsolidieren. Die inhaltlichen Fragen hätten von einer internationalen Kommission entschieden werden sollen, aber wie Serédi, der damalige andere Primas von Esztergom, in Rom zu verstehen gab, gab es keinen Grund für übermäßige Eile¹⁸. Diese Situation wurde auch durch den Fall vor dem Internationalen

¹⁸ CSÍKY, B. *Serédi Jusztinián, Magyarország hercegprímása*, 196, https://tti.abtk.hu/kiadvanyok/kiadvanytar/c_siky-balazs-seredi-jusztinian-magyarorszag-hercegprimasa, (2022. 09. 18.)

Gerichtshof in Den Haag¹⁹ bestätigt. Es war klar, dass der langwierige Eigentumsstreit den Vatikan zum einen zum Handeln zwang, da er die Besitztümer der Kirche vor dem tschechoslowakischen Staat schützen musste, und zum anderen die Möglichkeit einer rechtlichen Regelung der territorialen Fragen lange Zeit verhinderte. Aus Sicht des Vatikans bestand die größte Gefahr darin, dass weder die ungarischen noch die slowakischen Katholiken das Land erhalten würden, sondern dass es vom Staat enteignet würde.

Für Esztergom schien die Landfrage natürlich auch eine Existenzfrage zu sein, denn seine teuren Einrichtungen blieben zum Beispiel in Budapest, aber es konnte fast zwei Drittel des Landes, das für ihre Finanzierung benötigt wurde, nicht nutzen.

Es lohnt sich, einen Blick auf die Situation der Kirchengüter zu dieser Zeit zu werfen. Es liegt auf der Hand, dass ein beträchtlicher Teil der Nachlässe ins Ausland transferiert wurde. Grundsätzlich können sich folgende Fragen ergeben haben:

- die Güter verbleiben in den Händen ungarischer Katholiken in einem anderen Staat (nicht in den Händen der "ungarischen katholischen Kirche", sondern im Besitz und in der Nutzung bestimmter katholischer juristischer Personen in Ungarn). Ein Beispiel hierfür war die Rechtsprechung der Erzbischöfe von Olmütz und Prag in bestimmten deutschen Gebieten
- die Nachlässe werden an die katholischen Einrichtungen des anderen Staates übertragen (mit eventueller Entschädigung, Zahlung einer Gebühr) Dies erforderte die vatikanische Umwandlung der Diözese, die Entmachtung. All dies konnte nur der Heilige Stuhl im Rahmen des kirchlichen Gesetzbuchs gemäß Kanon 215 tun, und auch die Verteilung des Vermögens fiel gemäß Kanon 1500 ausschließlich in die Zuständigkeit des Heiligen Stuhls.
- das Land geht in das Eigentum des anderen Staates über (mit möglicher Entschädigung)

In diesem Sinne lassen sich die Interessen der einzelnen Akteure klar erkennen, die nach den Regeln des Völkerrechts oder der Politik²⁰ in Einklang gebracht werden müssen. Es zeigt sich, dass in diesem Machtbereich die Möglichkeiten der einzelnen nationalen Rechte relativ

¹⁹ RÁCZ, K. *Esztergomi érsekség kontra csehszlovák állam – egyházi birtokperek a hágai bíróság előtt*, 2004/3. Ende 1923 reichten der Erzbischof von Esztergom, die Domkaplanei, das Priesterseminar von Esztergom und das Priesterseminar von Budapest sowie fünf weitere katholische Einrichtungen beim Ungarisch-Tschechoslowakischen Gemischten Schiedsgericht in Den Haag Klage gegen die Versiegelung des Eigentums durch die Tschechoslowakei im Jahr 1919 ein. Mit der Versiegelung verloren die Eigentümer alle Verfügungsrechte. Rechtsgrundlage für die Klage war Artikel 250 des Trianon-Diktats, der die Anrufung eines Schiedsgerichts vorsah.

²⁰ BARTÓK, B. *A rozsnyói egyházmegye magyarországi kormányzása 1937–1939 között*, acta acad. paed. agriensis, sectio historiae xxxvi (2009) 191–205 a rozsnyói egyházmegye magyarországi kormányzása 1937–1939 között.

begrenzt sind und beispielsweise vom tschechoslowakischen Staat vor allem dazu genutzt wurden, eine Zwangsposition zu erlangen.

Aus rechtshistorischer Sicht ist es ein Kuriosum, dass der tschechoslowakische Staat auf die bereits bestehende Gesetzgebung zurückgreift, um die Rechtsgrundlage für die Sperre zu finden.

Das Gesetz Nr. 64 vom 10. Dezember 1918 ist insofern relativ einfach, als es den zuständigen slowakischen Minister ermächtigt, ein entsprechendes Dekret zu erlassen. Interessant ist jedoch, dass der Gesetzgeber in der Frage des Einfrierens auf Artikel LXX von 1723 verweist, wonach der König als oberster Kurat die Einkünfte aus dem Vermögen - einfrieren und selbst für Abhilfe sorgen kann, wenn der kirchliche Wohltäter die Nutzung seines Vermögens vernachlässigt. Es zeigt sich, dass dieses an den Haaren herbeigezogene Gesetz nicht einmal der Rechtslage ähnelt, in der sich der ungarische Kirchenadel befand. Es ist absurd anzunehmen, dass die Rechte des Generalkollektors auf den tschechoslowakischen Staat übergehen würden.

Die Methode der Versiegelung der Güter der slowakischen Bistümer war ebenfalls unrealistisch, da die Versiegelung gemäß Punkt 11 des Erlasses des ungarischen - Kultusministers vom 27. September 1867, Nr. 10 165, das gesetzliche Verfahren im Falle einer Vakanz des Bischofssitzes war. In diesem Fall war über die rechtlichen Fragen hinaus auch die Tatsache der Vakanz eines Bischofsstuhls umstritten.

Vor Beginn des Prozesses in Den Haag vereinbarten die Parteien, dass die betroffenen Kirchenführer, die ungarischen und slowakischen Bischöfe, sich zunächst beraten, die Vorschläge ihren Regierungen vorlegen und der Heilige Stuhl sie dann genehmigen würde. Die internationale politische Situation entwickelte sich jedoch anders, und ein Konsens wurde nie erreicht.²¹

Dies lag unter anderem daran, dass Kardinal Csernoch darauf bestand, dass seine Ländereien, die im Sinne des staatlichen Rechts sein Privateigentum waren, bis zum Ende erhalten bleiben sollten. "Im Namen der Erzdiözese Esztergom erkläre ich, dass ich an den letzten Nachlässen mit vollem Eigentumsrecht und voller Verfügungsgewalt festhalte, dass ich die ausländischen Beamten des Komitees nicht anerkenne, dass ich alle personellen und geschäftlichen Veränderungen, die ohne meine Zustimmung stattgefunden haben, für rechtswidrig halte und dass ich fordere, dass die Verwaltung der Nachlässe den Begünstigten zurückgegeben wird. Und ich erkläre in meiner Person, dass die lebenden und toten Geräte,

²¹ EPL Kat. D/c. Kasten 3, Angelegenheiten der Hochlandgüter, Brief von Antal Lepold, 24. Oktober 1922, zitiert von Rác.

Pflanzen und Materialien auf dem Grundstück der Erzdiözese mein Privateigentum sind und dass ich ihre Entfremdung mit allen möglichen Mitteln verhindern werde.²² Masaryk und Benes hingegen hätten es vorgezogen, die umstrittenen Grundstücke gemäß der Ideologie des liberalen Staates in staatlichem Besitz zu sehen. Das Eigentum spielte somit die Rolle eines Trumpfs in einem komplexen diplomatischen und internationalen Rechtsstreit. Ohne die Zustimmung des Vatikans konnten die Eigentumsfragen und damit die Situation der slowakischen Diözesen nicht geregelt werden, aber es bestand immer die Möglichkeit einer Enteignung seitens der Tschechoslowakei.

Im Jahr 1926 unterbreiteten die slowakischen Bischöfe Esztergom ein Angebot. Der Vorschlag lautete, die Ländereien in zwei Teile aufzuteilen, den Teil, der zu Esztergom gehört, zu verkaufen und den Kaufpreis an Esztergom zu zahlen. Da die Beilegung des Landkonflikts eine Bedingung für die Entlassung war, war die tschechoslowakische Seite sehr an einer Einigung interessiert, und auch die Ungarn zeigten sich zu diesem Zeitpunkt zunehmend kompromissbereit und bereit, die aktuelle Situation zu regeln. Der Heilige Stuhl wollte auch eine baldige Vereinbarung zur Unterstützung der slowakischen Katholiken. Das Ergebnis dieses Prozesses, der 1926 begann, war der *Modus vivendi* vom Dezember 1927, der die Grenzen der Diözesen mit den Grenzen des Staates verband und somit die Entmachtung erklärte. Die tatsächliche Umsetzung wäre jedoch von der endgültigen Klärung der Eigentumsfragen abhängig gewesen, was in der Praxis nie geschah, und nach der ersten Wiener Entscheidung wurde die Frage hinfällig.

Zunächst sollte die Frage der Ländereien geklärt werden²³, und erneut wurde die Frage aufgeworfen, ob es vorwiegend ungarische Diözesen geben sollte. Es war klar, dass eine schnelle Lösung nicht zu erwarten war, was die ungarische Seite begünstigte, die allen Grund hatte, auf eine Art von Revision zu hoffen. Dies war eindeutig die Lösung, für die Gasparri und mit ihm der Vatikanpolitiker eintrat, obwohl er maßgeblich dazu beitrug, dass die Frage des Katholizismus²⁴ auch gegenüber den Hussiten gut gehandhabt wurde²⁵. In den 1920er Jahren

²² RÁCZ, K. *Az Esztergomi Érsekség és Csehszlovákia vagyoni vitája, 1919-1938.*

²³ RÁCZ, K. *Esztergomi érsekség kontra csehszlovák állam – egyházi birtokperek a hágai bíróság előtt, 2004/3.*

²⁴ MALAGYI, J. J. „Az I. Csehszlovák Köztársaság és az Apostoli szentszék (Vatikán) diplomáciai kapcsolatainak alakulása (1918–1938) Vatikán viszonya”.

²⁵ Die Lage der Katholiken in der Tschechoslowakei war zwischen 1924 und 1927 nicht einfach, da der Staat seine kirchenfeindlichen Maßnahmen, insbesondere gegen die katholische Kirche, verstärkte. Bezeichnend ist auch, dass die Mehrheit der Katholiken in den slowakischen Regionen lebte. Der Hirtenbrief vom 26. November 1924, der in den Kirchen verlesen wurde, war an die Katholiken in der Slowakei gerichtet und listete die kirchenfeindlichen Vereinigungen auf, die in der Regel mit der Staatsmacht verbunden waren. Auf der anderen Seite erließ die tschechoslowakische Regierung das "Gesetz über die Hussitenbewegung zur Unterstützung der Hussitenbewegung" /65/1925/, was zum "Casus Marmaggi" vom 6. Juli 1925 führte, der die

wurde die Tschechoslowakei von Evangelikalen regiert, die etwa 20 % des Landes ausmachten und den Katholiken nicht besonders wohlgesonnen waren. Und Immobilien waren ein wichtiger Vermögenswert in den Händen der Kirche. Natürlich hatte der Lauf der Zeit auch nachteilige Folgen, die Immobilien verfielen und die Erzdiözese Esztergom verlor einen bedeutenden Teil ihrer Einnahmen.²⁶

Die erste Phase des Modus vivendi war: "Der Heilige Stuhl und die tschechoslowakische Regierung haben sich auf den Grundsatz geeinigt, dass kein Teil der Tschechoslowakischen Republik einem Diözesanbischof unterstellt wird, dessen Sitz außerhalb der Grenzen des tschechoslowakischen Staates liegt, und dass auch die Grenzen keiner Diözese die Staatsgrenzen überschreiten werden. Der Heilige Stuhl und die tschechoslowakische Regierung einigen sich auf neue Grenzen und die Unterstützung der Diözesen. Zur Vorbereitung dieses Abkommens werden innerhalb von zwei Monaten zwei unabhängige Kommissionen gebildet: die erste wird vom Heiligen Stuhl eingesetzt, die sich aus Vertretern aller betroffenen Diözesen zusammensetzt und in der der Vertreter des Heiligen Stuhls in Prag den Vorsitz führt, die zweite von der tschechoslowakischen Regierung, die sich aus Vertretern der betroffenen Diözesen und Experten zusammensetzt."

Es ist klar, dass es sich um eine Rahmenvereinbarung handelt, die viel Arbeit erfordert hätte, um sie mit Inhalt zu füllen.

Der zweite Abschnitt sollte zumindest teilweise die Situation des Grundeigentums klären: "In der Tschechoslowakischen Republik ist die Verwaltung des kirchlichen Grundbesitzes und des persönlichen Eigentums, die gegenwärtig durch die Zwangsverwaltung geregelt wird, bis zu dem im vorstehenden Artikel genannten Übereinkommen vorläufig und wird einer Kommission unter dem Vorsitz des Episkopats des betreffenden Gebiets anvertraut".

Heute wissen wir, dass auch die inhaltliche Ausgestaltung dieses Abschnitts viel Zeit in Anspruch nahm und nie vollständig realisiert wurde. Aus unserer Sicht sind die Ansichten einiger Mitglieder der lokalen Rechtsgemeinschaft zu diesem Thema interessant: "Professor Antonín Hobza schreibt: "Die Modus-vivendi-Klausel über den kirchlichen Va - gyon war in unseren Rechtskreisen eine gewisse Sensation. Denn es gibt keinen einzigen vernünftigen Grund, unsere staatliche Souveränität in der Frage des so genannten kirchlichen Eigentums

Beziehungen zum Vatikan verschlechterte. Dies wiederum bedeutete, dass die katholischen Slowaken in den Augen des Vatikans in den Vordergrund traten.

²⁶ Ab 1919 ernannte der zuständige Minister Vavro Šrobár in den Diözesen, die keinen Erzbischof hatten, Verwalter. In Bratislava wurde ein zentrales Verwaltungsbüro als Aufsichtsorgan eingerichtet. Diese Institutionen wurden von der Sowjetrepublik "weggefegt", und danach wurden die Gebiete einfach hinter Schloss und Riegel gebracht.

aufzugeben - eine Souveränität, die durch die geltenden staatlichen Gesetze begründet ist. Ob der Vatikan unsere Gesetze über kirchliches Eigentum anerkennt oder nicht, hat für die Rechtswelt keine Bedeutung". Aus rein rechtlicher Sicht kann man dem Ende des letzten Satzes durchaus zustimmen. Hobza vergisst jedoch, dass der Modus Vivendi ein politisches Dokument war, das als Grundlage für die weiteren Beziehungen zum Heiligen Stuhl dienen sollte, deren Qualität für die Tschechoslowakische Republik wichtig war."²⁷

Der dritte Artikel betraf die Orden, der vierte, dass die Bischöfe tschechoslowakische Staatsbürger sein konnten und dass der Vatikan die Kandidaten dem Staat vorschlagen würde, der in bestimmten Fällen Einspruch erheben könnte. Im Gegensatz dazu vertrat Hobza die Auffassung, dass der Staat das Recht habe, Bischöfe zu ernennen. Der fünfte Artikel enthielt eine ebenso umstrittene Loyalitätseidformel.

Es zeigt sich also, dass der Modus Vivendi ein Rahmen war, der keine der anstehenden Fragen lösen konnte. Der Hauptgrund dafür dürfte darin liegen, dass kirchliche und weltliche Politiker Grund zur Annahme hatten, dass sich die Situation wesentlich ändern würde. Schließlich haben schlechte Entscheidungen in der Regel lang anhaltende negative Auswirkungen.

2.3 Die Lehre der Kirche, Enzykliken

Die Politik des Vatikans ist durch die päpstlichen Enzykliken und Rundschreiben, die im Berichtszeitraum veröffentlicht wurden, gut charakterisiert. Ausgangspunkt ist das Leid in der Welt, zu dessen Ursachen die Identitätskrise Europas gehört. So wie das Problem global ist, so muss auch die Lösung sein. Die Lösung erfordert die Zusammenarbeit der Weltreligionen, globales Denken wie folgt:

"... dass die brüderliche Beziehung, die uns Menschen durch denselben Ursprung und dieselbe Natur verbindet und zusammenhält, gestärkt wird und dem gemeinsamen Wohl der menschlichen Gesellschaft dient. Die Nationen genießen noch nicht den vollen Segen des Friedens, und an vielen Orten brechen alte und neue Spaltungen in Unruhen und Bürgerkriegen aus. Die sehr zahlreichen Konflikte, die die Ruhe und den Wohlstand der Nationen beeinträchtigen, können nur durch konzertierte Verhandlungen und Bemühungen der Staats- und Regierungschefs gelöst werden. Es ist daher leicht zu verstehen, dass immer mehr Menschen, umso mehr als es keine Meinungsverschiedenheiten mehr über die Einheit der Menschheit gibt, wünschen, dass sich die verschiedenen Nationen aus einem allgemeinen

²⁷ MALAGYI, J.J. op. cit., 101.

Instinkt der menschlichen Brüderlichkeit von Tag zu Tag näher kommen. Dasselbe Ziel wird von einigen mit dem neuen Gesetz verfolgt, das uns der Herr Christus gegeben hat. Aus der Erfahrung heraus, dass es nur wenige Menschen ohne religiöses Gefühl gibt, wagen sie zu hoffen und halten es für möglich, dass verschiedene Völker, so unterschiedlich ihre religiösen Anschauungen auch sein mögen, sich in brüderlichem Einvernehmen auf bestimmte religiöse Lehren als gemeinsame Grundlage des geistigen Lebens einigen können.”²⁸

Die päpstliche Lehre spielte während der beiden Weltkriege eine wichtige Rolle. Es ist klar, dass die Päpste sowohl mit geistlichen als auch mit unmittelbaren politischen Fragen befasst waren. Es ist auch klar, dass sie die Bedrohungen in der Welt genau erkennen. Es ist für uns sehr wichtig, dass Benedikt XV. in seinen Enzykliken *Quod iam diu* und *Paterno iam diu*²⁹ auch konkret über die Völker Mitteleuropas am Ende des Ersten Weltkrieges und des Friedensvertrages spricht. Er betont in diesen Dokumenten, dass der ersehnte Frieden nur teilweise eingetreten ist, da es in den verschiedenen Ländern immer noch ernsthafte soziale und gesellschaftliche Spannungen gibt. Er betont, dass die Lösung nicht nur politisches Handeln, sondern auch echten religiösen Glauben und die Umsetzung der christlichen Gerechtigkeit erfordert, da "Entscheidungen von nie dagewesener Schwere" getroffen werden müssen. Der Papst betont, dass nur die christliche Spiritualität die Grundlage für die Schaffung einer Einheit zwischen den Völkern sein kann, so wie es nach dem Untergang des Römischen Reiches der Fall war.

Aber auch so gehören die päpstlichen Enzykliken auf den ersten Blick in die Kategorie der "nie rezipierten" Literatur. In Wirklichkeit bringen sie jedoch soziale Wahrheiten zum Ausdruck, die, wenn sie nicht beachtet werden, zu Katastrophen führen. Ein typisches Beispiel für solche Ausnahmen ist *Mit brennender Sorge*, das auf Deutsch als Ausnahme in seiner eigenen Sprache veröffentlicht wurde, oder sein Gegenstück *Divini redemptoris*. Der erste wendet sich gegen den Faschismus, der zweite gegen den Kommunismus - doch leider stoßen beide auf taube Ohren.

Dennoch ist es diese pastoral-religiöse Ebene, die die Grundorientierung für alle Mitglieder der katholischen Kirche darstellt. Genau aus diesem Grund besteht ein Unterschied zwischen dem katholischen Klerus und der nationalistischen Staatsführung, selbst wenn der Staat versucht, sich in irgendeiner Weise als christlich zu präsentieren.

²⁸ <http://szit.katolikus.hu/feltoltes/Mortalium%20animos.pdf>

²⁹ http://www.vatican.va/content/benedict-xv/it/encyclicals/documents/hf_ben-xv_enc_01121918_quod-iam-diu.html Mortalium animos XI. PIUS ÜBER DIE VERHÜTUNG EINES ANDEREN TODES.

Während der beiden Weltkriege wurden zahlreiche Enzykliken veröffentlicht. Obwohl diese Enzykliken wichtige und aktuelle Themen analysierten, war ihre konkrete gesellschaftliche Wirkung angesichts der Weltkriege gering. Doch als Lehre sind sie auch heute noch wert, betrachtet zu werden.

Von 1914 bis 1921 veröffentlichte Benedikt XV. zwölf Enzykliken mit den folgenden Titeln.

Ad beatissimi apostolorum, Humani generis redemptionem, Quod iam diu, In hac tanta, Paterno iam diu, Pacem, Dei munus pulcherrimum, Spiritus Paraclitus, Principi apostolorum Petro, Annus iam plenus, Sacra propediem.

Die Themen der Enzykliken waren: über die Bitte um Frieden, über die Verkündigung des Wortes Gottes, über die kommenden Friedensverträge, über den heiligen Bonifatius, über die Kinder Mitteleuropas, über Frieden und christliche Versöhnung, über den heiligen Hieronymus, über den heiligen Ephrem von Syrien, über die Kinder Mitteleuropas, über den Dritten Orden der Franziskaner, über Dante, über den heiligen Domonkos.

Aus der Liste geht hervor, dass sich Benedikt XV. sowohl mit geistlichen als auch mit politischen Fragen befasste. Es ist auch klar, dass er die Bedrohungen in der Welt genau erkannt hat. Von besonderer Bedeutung für unser Thema ist die Tatsache, dass der Papst in seinen Enzykliken *Quod iam diu* und *Paterno iam diu*³⁰ auch gesondert über die Völker Mitteleuropas und den Friedensvertrag am Ende des Ersten Weltkrieges gesprochen hat. In diesen Dokumenten betonte er, dass der ersehnte Frieden nur teilweise eingetreten sei, da es in einigen Ländern immer noch ernsthafte soziale und gesellschaftliche Spannungen gebe. Er betonte, dass die Lösung nicht nur politisches Handeln, sondern auch echten religiösen Glauben und die Verwirklichung von Gerechtigkeit im christlichen Sinne erfordere, da "Entscheidungen von noch nie dagewesener Schwere in der Geschichte" getroffen werden müssten. Der Papst betonte, dass nur die christliche Spiritualität die Grundlage für die Schaffung der Einheit zwischen den Völkern sein kann, so wie es nach dem Untergang des Römischen Reiches³¹ der Fall war.

Pius XI. setzte die rechtstheologische Arbeit der Enzykliken noch intensiver fort. Zwischen 1922 und 1937 veröffentlichte er einunddreißig Enzykliken, von denen die erste auf den Frieden, den Frieden Christi, aufmerksam macht und unter denen wir einige von großer

³⁰ XV., BENEDIKT. *Quod iam diu*, http://www.vatican.va/content/benedict-xv/it/encyclicals/documents/hf_ben-xv_enc_01121918_quod-iam-diu.html, abgerufen am (08/09/2021)

³¹ http://www.vatican.va/content/benedict-xv/it/encyclicals/documents/hf_ben-xv_enc_23051920_pacem-dei-munus-pulcherrimum.html heruntergeladen: (2021. 09. 08.)

Bedeutung finden, die mit aller Deutlichkeit vor den drohenden Schrecken des Faschismus und des Kommunismus warnen. Vielleicht zu spät. Aber es ist noch nicht zu spät, um zu lernen, dass die Katastrophen, die uns bedrohen, (theoretisch) rechtzeitig erkannt und somit verhindert werden können.

Die Enzykliken von Pius XI: Ubi arcano Dei consilio, Rerum omnium perturbationem, Studiorum ducem, Ecclesiam Dei, Maximam gravissimamque, Quas primas, Rerum Ecclesiae, Rite expiatis, Iniquis afflictisque, Mortalium animos, Miserentissimus Redemptor, Rerum orientalium, Mens nostra, Divini illius Magistri, Quinquagesimo ante, Rappresentanti in terra, Ad salutem, Casti connubii, Quadragesimo anno, Non abbiamo bisogno, Nova impendet, Lux veritatis, Caritate Christi compulsi, Acerba animi, Dilectissima nobis, Ad catholici sacerdotii, Vigilanti cura, Mit brennender Sorge, Divini Redemptoris, Nos es muy conocida, Ingravescens malis.

Die Themen der Enzykliken: Christliche Erziehung, Christliche Erziehung, Augustinus von Hippo, Christliche Ehe, Erneuerung der Sozialordnung, Italienische Katholische Aktion, Wirtschaftskrise, Konzil von Ephesus, Heiligstes Herz, Verfolgung in Mexiko, Verfolgung in Spanien, Katholischer Klerus, Filme, Kirche und Deutsches Reich, Atheistischer Kommunismus, Religiöse Beziehungen in Mexiko, Der Rosenkranz.

Wie bereits erwähnt, gehörten die päpstlichen Enzykliken auf den ersten Blick in die Kategorie der "nie rezipierten" Literatur. In Wirklichkeit brachten sie jedoch soziale Wahrheiten zum Ausdruck, die, wenn sie nicht berücksichtigt wurden, unweigerlich zu Katastrophen führten. Ein typisches Beispiel ist Mit brennender Sorge, das ausnahmsweise in seiner eigenen Sprache, dem Deutschen, veröffentlicht wurde, oder sein Gegenstück Divini redemptoris. Der erste wandte sich gegen den Faschismus, der zweite gegen den Kommunismus - leider stießen beide auf weitgehend taube Ohren.

Dennoch ist es diese pastorale, rechtliche und religiöse Ebene der Enzykliken, die die grundlegende Orientierung für alle Mitglieder der katholischen Kirche darstellt. Der religiöse Charakter der kirchlichen Gesetzgebung ist der wesentliche Unterschied zwischen der kirchlichen und der weltlichen Auslegung der Macht. Diese besondere Art der Regulierung von Religionen ist auch in der heutigen Zeit von wesentlicher Bedeutung, wenn man bedenkt, dass in der Welt zunehmend religiös begründete - in der Regel nicht-christliche - Normen auftauchen.

ZUSAMMENFASSUNG

Daraus können wir schließen, dass die Geschichte und damit auch die Rechtsgeschichte nicht einfach ein vorhersehbarer Prozess der Gesetzgebung und der Rechtsanwendung ist, wie es der Rechtspositivismus vorstellt. Stattdessen finden wir ein komplexes System von Beziehungsgeflechten vor, in dem Religion, nationale Traditionen und Sitten sowie das Recht zusammenwirken, um einen Zustand zu schaffen, der die Richtung der Zukunft bestimmt. Gerade deshalb ist es auch notwendig, darauf hinzuweisen, dass keines der soeben genannten normativen Systeme ignoriert werden kann. Es wäre unmöglich, die von uns untersuchte Epoche ohne Bezugnahme auf die kirchliche Gesetzgebung zu verstehen, genauso wie es unmöglich wäre, sie ohne Bezugnahme auf die nationalen Bestrebungen oder die nationale Gesetzgebung, die das tägliche Leben regelt, zu verstehen.

LITERATURE

1. BÁNK, J. *József, Egyházjog*, 1960
2. BARTÓK, B. *A rozsnói egyházmegye magyarországi kormányzása 1937–1939 között, acta acad. paed. agriensis, sectio historiae xxxvi (2009) 191–205 a rozsnói egyházmegye magyarországi kormányzása 1937–1939 között.*
3. BERTALAN, P. *In der Gewalt von Trianon*, Handschrift. Unveröffentlicht, Péter Bertalan Harangokkal írt évszázad 1920-2020 - Történelmi elemzések, esszék, szépirodalmi művek a trianoni békediktátumról és következményeiről in szerk: Jánosi Zoltán Magyar Napló 2020 47-61 pp.
4. BIRHER, N. – BERTALAN, P. – JEZSÓ, Á. *Central Europe is not Just a 'Meteorological Concept', but a 'Spiritual Kingdom'* In. *Civic Review*, Vol. 17, 2021, 280-291.
5. CSÍKY, B. *Serédi Jusztinián, Magyarország hercegprimása*, 196, <https://tti.abtk.hu/kiadvanyok/kiadvanytar/csiky-balazs-Serédi-jusztinian-magyarorszag-hercegprimasa>, (2022. 09. 18.)
6. HENNESEY, J. *NATIONAL TRADITIONS AND THE FIRST VATICAN COUNCIL*, Archivum Historiae Pontificiae. Vol. 7 (1969), pp. 491-512 Published By: GBPress-Gregorian Biblical Press.
7. <http://szit.katolikus.hu/feltoltes/Mortalium%20animos.pdf>
8. http://www.vatican.va/content/benedict-xv/it/encyclicals/documents/hf_ben-xv_enc_01121918_quod-iam-diu.html Mortalium animos XI. PIUS ÜBER DIE VERHÜTUNG EINES ANDEREN TODES.
9. http://www.vatican.va/content/benedict-xv/it/encyclicals/documents/hf_ben-xv_enc_23051920_pacem-dei-munus-pulcherrimum.html heruntergeladen: (2021. 09. 08.)
10. KEKEN, A. *A magyarországi evangélikusság történelmi statisztikája. A M. Kir. Erzsébet Tudományos Egyetem Evangélikus Hittudományi kara által elfogadott doktori értekezés.* Pécs. 1937
11. KORÁNYI, A. *Az evangélikus egyház és a nemzeti, nemzetiségi kérdések a bécsi döntés után*, http://real.mtak.hu/54672/1/Koranyi_Andras_u.pdf?fbclid=IwAR0IyN1aroefUueMdJ6EM4bPcg_d-QHEyiaJEvjzseRTITIEfXSdvJBL4aI, (2022. 09. 10.)

12. KORÁNYI, A. *Három nyelv – három evangélium? Nemzetiség és nemzettudat történelmi összefüggései a magyarországi evangélikusságban. In. Keresztény egyetemesség és nemzettudat.* Pécel, 2015. 73-83.
13. KOVÁCS, B. – LAJTAI, M. *Magyarország vallási viszonyai a népszámlálások és egyéb lakossági adatfelvételek tükrében,* https://www.ksh.hu/statszemle_archive/all/2020/2020_06/2020_06_573.pdf, (2022. 09. 10.)
14. MALAGYI, J. J. „Az 1. Csehszlovák Köztársaság és az Apostoli szentszék (Vatikán) diplomáciai kapcsolatainak alakulása (1918–1938) Vatikán viszonya”.
15. MENYHÁRT, J. *Egyház és nyelv (A katolikus egyház nyelvpolitikája Szlovákiában), Fórum Társadalomtudományi Szemle,* 2003, [https://forumszemle.eu/szemle-archiv/?szemle=2003-2#tab-2003-2,letolte:\(2022.09.10.\)](https://forumszemle.eu/szemle-archiv/?szemle=2003-2#tab-2003-2,letolte:(2022.09.10.))
16. RÁCZ, K. *Az Esztergomi Érsekség és Csehszlovákia vagyoni vitája, 1919-1938.*
17. RÁCZ, K. *Esztergomi érsekség kontra csehszlovák állam – egyházi birtokper a hágai bíróság előtt,* 2004/3.
18. XV., BENEDIKT. *Quod iam diu,* http://www.vatican.va/content/benedict-xv/it/en/cyclicals/documents/hf_ben-xv_enc_01121918_quod-iam-diu.html, abgerufen am 08/09/2021.

CONTACT

Prof. Dr. Birher Nándor, PhD.

egyetemi tanár

Pázmány Péter Katólikus Egyetem

Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

H-1088 Budapest

Mikszáth Kálmán Tér 1

e-mail: dekan@btk.ppke.hu

A választottbíráskodás néhány lényeges kérdése a Trianon utáni Magyarországon¹

Some important issues of arbitration in post-Trianon Hungary

Dr. Ádám Boóc²

Absztrakt

A tanulmány a teljesség igénye nélkül a választottbíráskodás néhány lényeges kérdését mutatja be a Trianon utáni Magyarországon. A tanulmány történeti bevezetéssel indul, majd alaposan elemzi az 1911. évi Polgári Perrendtartás vonatkozó szabályait. A tanulmány számos, a középkelet európai jogrendszerek vonatkozó jogszabályait illető észrevételt tartalmaz. Szerző művében röviden a választottbíráskodás néhány alapvető intézményének elemzésére is kísérletet tesz, mint pl. a választottbírói ítélet érvénytelenítése, a választottbírók felelőssége, stb.

Kulcsszavak:

Magyarország, választottbíráskodás, Trianon, jogösszehasonlítás

Abstract

This paper provides an analysis – without a demand of totality – on some key issues on arbitration in Hungary after the Trianon Treaty. The study starts with a historical introduction then takes under close scrutiny some relevant provisions of the Code on Civil Procedure of 1911 in Hungary. The paper contains several remarks to the relevant laws of some jurisdictions in the Central-Eastern European region. The study also attempts to analyse briefly some key-issues of arbitration, like the challenge of the arbitral award, liability of arbitrators, etc.

Key words:

Hungary, arbitration, Trianon, comparative law

¹ This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under the Contract no. APVV-19-0419

² PROF. DR. BOÓC ÁDÁM tanszékvezető egyetemi tanár, KRE ÁJK (Budapest), Polgári Jogi és Római Jogi Tanszék. E-mail.: booc.adam@kre.hu

I.

Habár a XX. század magyar történelmében az 1949 – 1989 előtti időszakban a választottbíráskodás meglehetősen háttérbe szorult a magánjogi vitarendezési eljárások során és lényegében a politikai és gazdasági rendszerváltást követően vált ismét bevett jogérvényesítési formává, a jogintézmény rendelkezik magyar jogtörténeti hagyományokkal és a II. világháborút megelőző korszakban viszonylag jelentős szabályozással.³ Ezen állítás igazolásának céljából Szent István király II. *decretum*-ának 16. cikkére utalunk, mely a választottbírákat egyébként nem mint rendes bírakat, hanem mint egyeztetőket, békéltetőket említi.⁴

Annak ellenére, hogy a választottbíróvási szerződés fogalma a XVIII. század magyar jogforrásaiban fellelhető (ebben a vonatkozásban a *Planum Tabulare* XI. sz. döntvényére utalunk), valójában az 1868. évi LIV. törvénycikk 499 – 501. §§-ában és 345. §-ában került kimondásra az, hogy a választottbíróvási szerződésben konkrétan meg nem nevezett bíró esetén az ellenfélnek kell megjelölnie választottbíráját, melynek hiányában a másik fél a rendes bíróság útján kérheti a választottbíró kijelölését.⁵ (Itt tehát már kifejezetten tetten érhető a választottbíró megválasztására vonatkozó szabályozás, mely előtérbe helyezi a felek rendelkezési jogát, azzal, hogy amennyiben e joggal valamelyik fél nem él, úgy helyette a rendes állami bíróság fogja elvégezni e feladatot.)

Röviden említendő, hogy a polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868. évi LVI. törvénycikk igen széles hatáskörrel szabályozza a választottbíráskodást, hiszen e rendelkezések szerint a felek – a telekkönyvi, hitbizományi, házassági ügyek, továbbá a távollevő vagy gyámság és gondnokság alatt álló személyek kivételével – kölcsönös szerződés folytán választottbíróvára bízhatták peres ügyeik eldöntését. Az aktív választottbíróvási gyakorlat mutatja, hogy ebben az időszakban alakult ki a tőzsdei választottbíráskodás is, melyet az 1881. LIX. törvénycikk kodifikált. (E törvénycikk az 1868. évi LVI. törvénycikket módosította.)⁶

Témánk szempontjából különös kiemelés érdemel azonban az 1911. évi I. törvénycikk, a Polgári Perrendtartás, a Plósz-féle Pp., mely 1915. január 1-jén lépett hatályba. A Plósz-féle

³ Lásd ezzel kapcsolatban: KECSKÉS, L. *A választottbíráskodás jogi szabályozása Magyarországon*. In: KECSKÉS, L. – TILK, P. (szerk.) *A választottbíráskodás és más alternatív vitarendezési eljárások jogi szabályozásának alapjai*. Pécs, 2018. 55. o. <https://ajk.pte.hu/sites/ajk.pte.hu/files/2021-02/a-valasztottbiraskodas-es-mas-alternativ-vitarendezeesi-eljarasok-jogi-szabalyozasanak-alapjai.pdf> (A letöltés ideje: 2022. 07. 21.); CZÉDLI, G. *A magyar választottbíróvási eljárás elemzése, tekintettel az UNCITRAL Mintatörvényére és az angol szabályozásra*. http://acta.bibl.u-szeged.hu/65470/1/acta_conventus_005_017-066.pdf (A letöltés ideje: 2022. 10. 07.)

⁴ Lásd: FABINYI, T. *A választott bíráskodás*. Budapest, 1926². 23. o. Fabinyi Tihámér könyve a korabeli választottbírói jogot, továbbá annak történetét átfogóan bemutató munkának tekinthető.

⁵ Lásd: FABINYI, T. *I. m.* 33 – 34. o.

⁶ Lásd: GELLÉRT, G. *Új törvény a választottbíráskodásról*. Magyar Jog 45 (1995). 450. o.

Pp. XVII. fejezetében huszonkettő paragrafust találunk, melyek a választottbíráskodással foglalkoznak.⁷ Igen találóan jegyezte meg Horváth Éva azt, hogy e rendelkezések a nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodás mai szemszögéből is modernnek tűnnek, illetve számos vonatkozásban az UNCITRAL Modell-törvény rendelkezéseivel is összhangban állnak.⁸

II.

A régiót vizsgálva kiemelhető, hogy a Szlovákiában érvényesülő – magyar hatást tükröző – szabályozás továbbá nem zárta ki, hogy aktív szolgálatban lévő bírák is elvállaljanak választottbírói megbízásokat. Ezt azért fontos megemlíteni, mivel a ma is hatályos 1895. évi ZPO eredeti szövegezése kifejezetten kizárta az 578. §-ban, hogy hivatásos bírák hivatali szolgálati idejük alatt választottbírói tisztséget betöltsenek: „*Richterliche Beamte dürfen, solange sie im richterlichen Dienste stehen, die Bestellung als Schiedrichter nicht annehmen.*”⁹

Megjegyzendő e körben, hogy a magyar jog egyébként 1925. június 01. előtt nem tartalmazott tiltó szabályt arra nézve, hogy valamely hatóság vagy bíróság tagjai mint választottbírák ne járhatnának el. Az 1925. évi VIII. tc. 20. §-a fogalmazta meg ezt a tilalmat, figyelmet fordítva egyébként a visszaható hatály tilalmára: „*Tényleges szolgálatot teljesítő ítélőbíró vagy ügyész választott bíróságnak sem elnöke, sem tagja, sem jegyzőkönyvvezetője nem lehet, kivéve, ha jogszabály rendeli, vagy ha a felek jelen törvény életbe lépése előtt kötöttek ítélőbíró vagy ügyész bíráskodását kikötő olyan választott-bírói szerződést, amelyben a személy megnevezését igazságügyi hatóságra vagy vezetőjére bízták.*”¹⁰

Fentiekkel kapcsolatban érdemes utalni a Plósz féle Pp. 769. §-ára, amely azt rögzíti, hogy amennyiben a peres felek megállapodnak a választás módjában, a bírák kiválasztásának tényét, továbbá a választottbírák részéről történt elfogadást írásba kell foglalni.

A különleges választottbírói testületek vonatkozásában célszerű utalni arra, hogy a polgári perjogi szabályok alapján működő választottbírói fórumokon kívül a két világháború közötti Csehszlovákiában léteztek még egyéb specializált választottbírói formák, amelyek egységes szabályait azonban többnyire már az új köztársaság hajnalán fogadták el. Főleg a munkajogi és szociális kérdéseket érintő fórumokról volt szó.

⁷ A Plósz – féle Pp-nek a választottbíráskodásra irányuló rendelkezéseit is átfogó jelleggel bemutatja: UJLAKI, G. *A választottbíráskodás kézikönyve*. Budapest, 1944³.

⁸ Lásd: HORVATH, E. *The New Arbitration Act in Hungary*. Journal of International Arbitration. 12 (1993) 53. o.

⁹ A ZPO eredeti, 1895. évi szövegét lásd: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rg b&datum=1895 &page=405&size=45> (2021. 09. 28.)

¹⁰ Lásd: FABINYI, T. *I.m.* 150 – 151. o.

Tipikusan ilyen célokat szolgálta az 1921. évi 330. számú törvény, amely értelmében minden olyan, legalább féléve működő keresőképes önálló üzemben, ahol legalább 30 fő dolgozott, létre kellett hozni üzemi bizottságokat. Mandátuma egy évre szólt, a tagjai száma pedig három és húsz között mozoghatott. Az üzemi bizottságokon kívül létre kellett hozni az ún. döntőbizottságokat is, amely illetékességi területi a politikai igazgatási járások területéhez igazodott. Az elnöke a kisipari és vállalkozási ügyek területén jártas hivatásos bíró lehetett, akit az illetékes járási bíróság elnöke nevezte ki. A helyettese a jogban jártas köztisztviselő is lehetett. A többi tagot (kettő-kettőt) a járási szintű igazgatási vezetők nevezték ki a munkáltatók és a munkavállalók közül. Az utóbbiakra szakszervezetek tehetek javaslatot. A testület mandátuma négy évre szólt.¹¹

Régebbi hagyományokkal rendelkeztek a bányászok döntőbíróságai, amelyeket az új állam körülményei között először az 1920. évi 145. számú törvény szabályozta, amelyet nemsokára felváltotta az 1924. évi 170. számú törvény. Ezeket a bíróságokat kilenc városban hozták létre, de közülük csak egy volt Szlovákiában – a pozsonyi testület. Egyebek mellett az első fokon dönteniük kellett a bányászati alkalmazottak bérezéssel kapcsolatos panaszok és jogviták ügyeiben, az üzemi tanácsok panaszairól, az elbocsátásokkal kapcsolatos jogvitákban.

Magyarországon a vizsgált időszakban választottbíróságként olyan szervezeteket is találunk, amelyek nem, vagy nem feltétlenül a felek szabad akarata alapján működtek, hanem meghatározott jogszabályi rendelkezés kerültek felállításra és kötelezve bizonyos jogviták elintézésére.

Ilyenek voltak:

- A Budapesti áru és értéktőzsde különbírósága,
- a fiumei kereskedelmi iparkamara választottbírósága,
- a Szombathelyi kereskedők társulata áru, termény és értékcsarnokának különbírósága,
- a Budapesti nemesfém- és drágakőcsarnok különbírósága,
- a munkásbiztosítási választottbíróság,
- a kereskedelmi és iparkamarai választottbíróság, a mérnöki kamarai állandó választottbíróság,
- a színházi bíróságok.¹²

III.

¹¹ SCHELLEOVÁ, I. – K, SCHELLE, K. *Vývoj právní úpravy rozhodčího řízení. Časopis pro právní vědu a praxi* 1995. No. 2. (3. évf.) 134. o.

¹² Lásd ezzel kapcsolatban: Lásd: KECSKÉS, L. *A választottbíráskodás jogi szabályozása...*

A választottbírói ítéletek érvénytelenítésének indokai kapcsán a korabeli szlovák, illetve csehszlovák területek jogát vizsgálva az alábbiakra szükséges rámutatnunk:

a) a panasz alapjául szolgálhatott az is, hogy a határozat nem tartalmazott indokolást vagy nem volt értelmezhető (közérthető);

b) a választottbírói eljárásból kizárt választottbíró részvétele akkor is az érvénytelenítési kereset indokául szolgálhatott, amennyiben a kizárását a rendes bíróság szabályosan kimondta, de a választottbíró az ítélet meghozatalában részt vett, továbbá amennyiben az érintett fél a saját hibáján kívül nem tudta az érintett választottbíró az eljárásból kizárni az előtt, hogy megszületett a döntés.

Az érvénytelenítési panasz alapjául azonban nem szolgálhatott az, ha a választottbíró kizárását jogtalanul megtagadták a féltől. Ez azzal függött össze, hogy a kizárásról a cseh országrészekben maga a választottbíró határozott, Szlovákiában pedig a rendes bíróság. A felek által létrehozott egyezség ellen is lehetett érvénytelenítéssel élni, de csak akkor, ha az a törvényileg meg nem engedett cselekményekre kötelezte volna a felet, illetve ha az nem volt közérthető. Az a rendes bíróság, amely előtt panaszt emeltek a választottbírói határozat érvénytelenítése miatt, az ide vonatkozó kérés esetén elhalaszthatta a határozat végrehajtását, mégpedig akkor, ha a panasz pozitív eredménnyel kecsegtetett.

A Plósz – féle Pp. az ítélet érvénytelenítése kapcsán igen részletes szabályokat tartalmaz az alábbiak szerint:

783. § A választott bírósági ítéletnek és egyességnek hatálya ugyanaz, mint a jogerős bírói ítéletnek.

784. § A választott bíróság ítéletét keresettel érvényteleníteni lehet a rendes bíróság előtt:

1. ha választott bírósági szerződés nem volt, vagy ha nem érvényesen, vagy nem az eldöntött ügyre vonatkozólag lett kötve, valamint ha az ítélet hozatala előtt hatályát veszítette;

2. ha a szerződésnek vagy a törvénynek a választott bíróság alakítására vagy a határozathozatalra vonatkozó rendelete meg lett sértve;

3. ha az ítélet hozatalában oly bíró vett részt, akit a rendes bíróságnak jogerős végzése kizárt, vagy a kinek ily kizárását a fél a választott bírósági ítélet meghozatala előtt hibáján kívül nem eszközölhette ki;

4. ha a fél meghallgatását a 776. § ellenére mellőzték;

5. ha az ítélet a felek kérelmén túl terjeszkedik vagy a 782. § ellenére nincs indokolva;

6. ha a 782. §-nak az ítélet eredetijének aláírására vonatkozó szabályait meg nem tartották;

7. ha az ítélet a törvény szerint meg nem engedett cselekményre kötelez vagy rendelkező részében érthetetlen;

8. azokban az esetekben, a melyekben az 563. § 4., 5., 7., 8. és 9. pontja alapján perujításnak van helye.

A választott bíróság előtt kötött egység a rendes bíróság előtt keresettel megtámadható e § 7. és 8. pontja alapján.¹³

Az ismertett csehszlovák szabályokkal összevetve számos hasonlóságot fedezhetünk fel. Garanciális jellegű azon szabály megjelenése mindkét helyen, hogy az eljárásból kizárt választottbíró részvétele az ítélethozatalban érvénytelenítési ok, akárcsak az, hogy ha a választottbíró korábbi – a választottbírósi eljárás folyamán történő – kizárásának kezdeményezésére a fél önhibáján kívül nem kerülhetett sor. Ennek tipikus esete az, ha a kizárásra okot adó körülmény a félnek csak később, esetlegesen az eljárás berekesztését követően jut tudomására.

Újlaki Géza a magyar gyakorlatból egy 1940-ben eldöntött jogesetet ezzel kapcsolatosan az alábbiak szerint ismertet: „*Felperes beismerte azt, hogy a felek között a rendes bíróság előtt folyamatban volt perben hozott elsőfokú ítélet kihirdetése után, de még a választottbírósi ítélet meghozatala előtt tudomást szerzett arról, hogy K. választottbíró mint a felek között vitás vételár kezelésével megbízott pénzintézet jogutódjának, a V. Banknak igazgatója, a hivatali érdekeltségénél fogva választottbíróként nem járhat el. A fellebbezési bíróság a felperesnek a Pp. 784. § 3. pontjára alapított kereseti igényét jogszabálysértés nélkül utasította el, minthogy annak alapjául megjelölt kizárási okot a választottbírósi eljárás előtt tudomása ellenére, tehát saját hibájából nem érvényesítette.*”¹⁴ Ezen esetjogi példából is jól látható, hogy a szabályozás – mindegyik vizsgált jogrendszerben – a visszaélésszerű joggyakorlást kívánja megakadályozni azzal, hogy nem teszi azt lehetővé, hogy egy választottbírósi ítélet érvénytelenítését valamelyik fél olyan kizárási okra alapítsa, amely már ismert volt a választottbírósi eljárás folyamán is, és akkor a fél a kizárási kérelem előterjesztését elmulasztotta.

IV.

A Plósz féle Pp. a választottbírósi eljárásra vonatkozó szabályok között a választottbírói kötelezettségzegés kérdésével is foglalkozik az alábbiak szerint:

773. § A választott bíró a bíraskodás elvállalására csak saját írásbeli nyilatkozata alapján kötelezhető. A megnevezését vagy választását tartalmazó irat aláírása írásbeli elfogadásnak tekintetik. Mihelyt az elfogadó nyilatkozatot az ellenféllel közölték, a

¹³ Lásd: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=91100001.TV&targetdate=&printTitle=1911.+%C3%A9v+i+I.+%C3%B6rv+%C3%A9nycikk&referer=1000ev> (2022. 09. 28.)

¹⁴ A IV. 348/1940. sz. jogesetet bemutatja: UJLAKI, G. *I.m.* 1944. 456.

választott bíró alapos ok hiányában csak mind a két fél beleegyezésével léphet vissza. Azt a választott bírót, a ki alapos ok nélkül a választás elfogadásából folyó kötelezettségének eleget nem tesz vagy teljesítésével késedelmeskedik, a rendes bíróság bármelyik fél kérelmére, az ő meghallgatása után, kétezer koronáig terjedhető pénzbírságban marasztalja. Az e kérdésben hozott végzés ellen felfolyamodásnak van helye. Ezen felül az ilyen választott bíró az okozott költséget és kárt mindegyik félnek megtéríteni köteles.¹⁵

A választottbírói ítélet meghozatalának késedelme kapcsán lényeges rendelkezést tartalmaz a 780. § is az alábbiak szerint:

780. § Ha a választott bíróság az ügy eldöntésével bármely okból késedelmeskedik, a rendes bíróság bármelyik fél kérelmére az ítélet meghozatalára megfelelő határidőt tűz ki, a melynek sikertelen leteltével a választott bírósági szerződés a fenforgó esetben hatályát veszti. A bíróság a kérelem felől, szóbeli tárgyalás és szükség esetében a választott bíróság tagjainak meghallgatása után, végzéssel határoz. A végzés ellen felfolyamodásnak van helye. Ez a § a 773. § alkalmazását nem zárja ki.¹⁶

Fontos sajátosság, hogy a 780. § és a 773. § egymástól függetlenül is alkalmazható, melyben az kerül elismerésre, hogy a választottbíró késedelmeskedése nem feltétlenül és nem is kizárólag az ítélet meghozatalában ölthet testet.

Kiemelést érdemel, hogy a ma is hatályos osztrák polgári perrendtartási törvény, az 1895. évi ZPO eredeti szövegezése is hasonló rendelkezést tartalmazott az 584. § (2) bekezdésében: „ § 584. Ein Schiedsrichter, welcher die durch Annahme der Bestellung übernommene Verpflichtung gar nicht oder nicht rechtzeitig erfüllt, haften den Parteien unbeschadet ihres Rechtes, die Ausserkraftsetzung des Schiedsvertrages zu begehren, für allen durch seine schuldbare Weigerung oder Bezögerung verursachten Schaden.”¹⁷ Fontos rámutatni arra, hogy habár az osztrák ZPO ezen szakasza a bírák bírságolásával nem foglalkozik, a károkozás alapját a Plósz féle Pp-vel azonos módon szabályozza, amely az eljárás felrható akadályozását (*Weigerung*) vagy a késedelmes eljárást (*Bezögerung*) tekinti károkozó magatartásnak.

¹⁵ Lásd: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=91100001.TV&targetdate=&printTitle=1911.+%C3%A9vi+I.+t%C3%B6rv%C3%A9ny&referer=1000ev> (A letöltés ideje: 2022. 07. 19.)

¹⁶ Lásd: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=91100001.TV&targetdate=&printTitle=1911.+%C3%A9vi+I.+t%C3%B6rv%C3%A9ny&referer=1000ev> (A letöltés ideje: 2022. 07. 19.)

¹⁷ Lásd: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1895&page=492&size=47> (A letöltés ideje: 2022. 07. 20.)

Egyértelműen megállapítható, hogy az osztrák szabályozás – több más közép-európai államhoz hasonlóan – a magyar perjogi törvényhozásra is jelentős hatással volt.¹⁸

A korabeli német polgári perrendtartás, az 1877. évi *Zivilprozeßordnung* a fentiekben bemutatott osztrák és magyar szabályozástól annyiban lényegesen eltér, hogy – a választottbírói eljárás szabályai között nem szabályozza a választottbíró felelősségét, ugyanakkor a nem megfelelő választottbírói eljárás kizárási okot eredményezhet a korabeli 857 – 858. §§ szerint:

§. 857. *Wenn ein nicht in dem Schiedsvertrag ernannter Schiedsrichter stirbt oder aus einem anderen Grunde wegfällt oder die Uebernahme oder die Ausführung des Schiedsrichteramts verweigert, so hat die Partei, welche ihn ernannt hat, auf Aufforderung des Gegners binnen einer einwöchigen Frist einen anderen Schiedsrichter zu bestellen. Nach fruchtlosem Ablaufe der Frist wird auf Antrag der betreibenden Partei der Schiedsrichter von dem zuständigen Gericht ernannt.*

§. 858. *Ein Schiedsrichter kann aus denselben Gründen und unter denselben Voraussetzungen abgelehnt werden, welche zur Ablehnung eines Richters berechtigen. Die Ablehnung kann außerdem erfolgen, wenn ein nicht in dem Schiedsvertrag ernannter Schiedsrichter die Erfüllung seiner Pflichten ungebührlich verzögert.*¹⁹

A választottbírák büntetőjogi felelősségének korabeli magyar szabályozása kapcsán ismét érdemes figyelembe venni az 1871. évi VIII. törvénycikket, melynek 3. §-a az alábbiakat tartalmazza: 3. § *Hivatali büntettek tekintetében a jelen törvény hatálya a választott bírókra is kiterjed.* Ugyanezen jogszabály 8. §-a kifejezetten a választottbírók tekintetében egy speciális mellékbüntetést is tartalmaz: 8. § *Ha a hivatali büntettet választott bíró követte el: a rendes büntetésen és ennek következményein felül választott bírói képességének elvesztése is ítéletileg lesz kimondandó.*

Lényegében a választottbírói tisztségtől történő megfosztás kerül mint mellékbüncselekmény meghatározásra. Arra figyelemmel, hogy e törvény a hivatali büncselekmények vonatkozásában azonosnak kezeli a választottbírókat és a rendes állami bírókat, a választottbírói státus szempontjából is érdemes mélyebben megvizsgálni a törvény szabályozási hátterét. Homoki – Nagy Mária tanulmányában idézi az 1871. évi VIII. törvény

¹⁸ Az osztrák polgári perrendtartásnak a közép-európai államokra gyakorolt hatását összefoglalóan lásd: RECHBERGER, W. *Die Ideen Franz Kleins und ihre Bedeutung für die Entwicklung des Zivilprozessrechts in Europa.* Ritsumeikan Law Review 25 (2008). 101 – 110. <http://www.ritsumei.ac.jp/acd/cg/law/lex/rlr25/rechberger%81i101%95%C5%82%A9%82%E7%81j.pdf> (2022. 07. 20.).

¹⁹ Lásd: <https://staatenbund-deutschesreich.info/application/files/9115/2750/6546/CPO1877.pdf> (A letöltés ideje: 2022. 07. 22.)

tárgyalásának törvényhozási vitáját, ahol is Bittó István, a korabeli igazságügyminiszter (későbbi miniszterelnök) az alábbiakat mondta: „*A bírák felelőssége annál szükségesebb, minél függetlenebb a bíró lefelé és felfelé egyiránt; mert roppant hatalom az, ami a független bíró kezébe le van téve; [...] szükséges annak biztosítása [...], hogy a bíró ezen nagy hatalommal visszaélni nem fog, s gondoskodni arról, hogy a bíró által gyakorolt hatalom ne az önkény, ne a szeszély, hanem a törvény hatalma legyen. [...] De a bírói felelősséget követeli alkotmányunk szelleme is, mely a személyes felelősség elvén alapul*”.²⁰ Nagyon lényeges – és a választottbírói működés szempontjából is fontos – megállapítás az, amely a felelősség kérdését a bírói (választottbírói) függetlenség fogalmával társítja.²¹

Az 1871. évi VIII. törvénycikk ugyanakkor a Büntető Törvénykönyv, az 1878. évi V. tc. (Csemegi – kódex) hatályba lépésével hatályát veszítette. A Csemegi – kódex XLII. fejezete szabályozza a hivatali és ügyvédi büntetteket és vétségeket. A kódex 461. §-a a közhivatalnokokat – akikre a fejezet hatálya kiterjed – az alábbiak szerint határozza meg: „*Közhivatalnokoknak tekintendők azok, kik az állam közigazgatási vagy igazságszolgáltatási vagy valamely törvényhatóság, vagy község hatósági teendőjének teljesítésére hivataluknál, szolgálatuknál, vagy különös megbízásuknál fogva kötelezvék; ugyszintén azok is, a kik az állam, törvényhatóság, vagy a község által közvetlenül kezelt közalapítványoknál, kórházaknál, tébolydáknaál mint felügyelők, orvosok, hivatalnokok vagy szolgák vannak alkalmazva.*”²² Ezen meghatározás a választottbírákra egyértelműen nem terjed ki. Fabinyi Tihamér ugyan utal arra, hogy felmerültek olyan értelmezési lehetőségek, melyek szerint – mivel a választottbíró a felek révén ugyan, de az államtól nyer megbízást az állam bírói hatalmának gyakorlására, így a 461. § fogalma alá beleérthető a választottbíró is, de ez széles körben nem nyert elfogadást.²³

Megemlítendő ugyanakkor, hogy az 1871. május 15-én elfogadott, és 1872. január 1-je óta – módosításokkal – ma is hatályban lévő német Büntető Törvénykönyv (*Strafgesetzbuch*) korabeli (1871 és 1869 között hatályos) verziója a választottbírói kötelezettségzegést meghatározott esetben pónalizálta:

²⁰ Lásd: HOMOKI – NAGY, M. *A bírói felelősség az 1869. évi IV. tc. alapján.* Lásd: http://acta.bibl.u-szeged.hu/56961/1/juridpol_forum_007_001_045-068.pdf (A letöltés ideje: 2022. 09. 20.)

²¹ Bittó Istvánról lásd különösen: EÖTVÖS, K. *Bittó István a főrendiházban.* In: EÖTVÖS, K. munkái V. Magyar alakok. Budapest, 1901. 187-194. o. Lásd: <https://archive.org/details/munki02degoog/page/n5/mo de/2up?view=theater> (A letöltés ideje: 2022. 07. 20.)

²² Lásd: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=87800005.TV&txtreferer=94500007.TV> (A letöltés ideje: 2022. 07. 20.)

²³ Lásd: FABINYI, T. *I.m.* 164. o.

§ 336. *Ein Beamter oder Schiedsrichter, welcher sich bei der Leitung oder Entscheidung einer Rechtssache vorsätzlich zu Gunsten oder zum Nachtheile einer Partei einer Beugung des Rechtes schuldig macht, wird mit Zuchthaus bis zu fünf Jahren bestraft.*²⁴

A német Büntető Törvénykönyv fenti rendelkezése mind a hivatalnokra, mind a választottbíróra vonatkozik, és kimondja, hogy amennyiben egy választottbíró eljárása vagy döntése során szándékosan egyik fél hátrányára vagy előnyére jár el, az jogferdítést (*Beugung des Rechtes*) követ el, és öt évig terjedő fegyházzal büntethető.

Fentiek alapján az alábbi lényeges következtetések vonhatóak le. A régió jogrendszerében jelentős szabályozási különbségeket lehetünk fel, így a történelmi események okán is az egységes jogfejlődés elvi lehetőségének hiányáról beszélhetünk. Kiemelhető továbbá, hogy az egyébként nem csupán a régióra jellemző jelentős szabályozási különbségek egyfajta „előzményét” képezhetik a későbbi nemzetközi jogegységesítésnek (lásd például UNCITRAL Modelltörvény, jelentős nemzetközi választottbíróági intézmények eljárási szabályzatai, nemzetközi iránymutatások).

²⁴ Lásd: <https://lexetius.com/StGB/336,5> (A letöltés ideje: 2022. 07. 26.)

LITERATURE

1. CZÉDLI, G. A magyar választottbíróági eljárás elemzése, tekintettel az UNCITRAL Mintatörvényére és az angol szabályozásra. http://acta.bibl.u-szeged.hu/65470/1/acta_conventus_005_017-066.pdf (A letöltés ideje: 2022. 10. 07.)
2. HORVATH, E. *The New Arbitration Act in Hungary*. Journal of International Arbitration. 12 (1993)
3. EÖTVÖS, K. *Bittó István a főrendiházban*. In: Eötvös Károly munkái V. Magyar alakok. Budapest, 1901.. Lásd: <https://archive.org/details/munki02degoog/page/n5/mode/2up?view=theater> (A letöltés ideje: 2022. 07. 20.)
4. FABINYI, T. *A választott bírászkodás*. Budapest, 1926.
5. GELLÉRT, G. *Új törvény a választottbíráskodásról*. Magyar Jog 45 (1995).
6. HOMOKI – NAGY, M. *A bírói felelősség az 1869. évi IV. tc. alapján*. Lásd: http://acta.bibl.u-szeged.hu/56961/1/juridpol_forum_007_001_045-068.pdf (A letöltés ideje: 2022. 09. 20.)
7. SCHELLEOVÁ, I. – SCHELLE, K. *Vývoj právní úpravy rozhodčího řízení*. Časopis pro právní vědu a praxi 1995. No. 2. (3. évf.)
8. KECSKÉS, L. *A választottbíráskodás jogi szabályozása Magyarországon*. In: KECSKÉS, L. – TILK, P. (szerk.) *A választottbíráskodás és más alternatív vitarendezési eljárások jogi szabályozásának alapjai*. Pécs, 2018. 55. o. <https://ajk.pte.hu/sites/ajk.pte.hu/files/2021-02/a-valasztottbiraskodas-es-mas-alternativ-vitarendezesi-eljarasok-jogi-szabalyozasanak-alapjai.pdf> (A letöltés ideje: 2022. 07. 21.);
9. UJLAKI, G. *A választottbíráskodás kézikönyve*. Budapest, szerzői kiadás, 1944.
10. RECHBERGER, W. *Die Ideen Franz Kleins und ihre Bedeutung für die Entwicklung des Zivilprozessrechts in Europa*. Ritsumeikan Law Review 25 (2008). 101 – 110. <http://www.ritsumei.ac.jp/acd/cg/law/lex/rlr25/rechberger%81i101%95%C5%82%A9%82%E7%81j.pdf> (2022. 07. 20.).

CONTACT

Prof. Dr. Boóc Ádám, PhD.

tanszékvezető egyetemi tanár

Károli Gáspár Református Egyetem

Állam- és Jogtudományi Kar

Polgári Jogi és Római Jogi Tanszék

H-1042 Budapest

Viola u. 2 – 4.

E-mail: booc.adam@kre.hu

Vim vi repellere licet a otázka spravodlivej vojny¹

Vim vi repellere licet and the Question of a Just War

JUDr. Euboš Dobrovič, PhD.

Abstrakt

Autor sa v predkladanom článku zameriava na analýzu rímsko-právneho pravidla *vim vi repellere licet* v kontexte možnosti použitia sily ako dovoleného prostriedku svojpomoci v súkromnom a medzinárodnom práve. Analyzované fragmenty pôvodných prameňov rímskeho práva autor dáva do súvislosti s otázkou a teóriou spravodlivej vojny, pričom sa zameriava na počiatky vývoja medzinárodného práva.

Kľúčové slová:

vim vi repellere licet, spravodlivá vojna, *interdictum de vi armata*, *ius fatiale*,

Abstract

In the presented article, the author focuses on the analysis of the Roman law rule *vim vi repellere licet* in the context of the possibility of using force as a permissible means of self-defense in private and international law. The author relates the analyzed fragments of the original sources of Roman law to the issue and theory of just war, focusing on the origins of the development of international law.

Key words:

vim vi repellere licet, just war, *interdictum de vi armata*, *ius fatiale*

ÚVOD

Pravidlo rímskeho práva *vim vi repellere licet* slúžilo počas celého vývoja právnej vedy ako myšlienkový fundament pre mnohé právne odvetvia. Maxima, ktorej význam spočíva v prirodzenom práve každého reagovať na útok adekvátnou obranou sa pretavila do moderných inštitútov občianskoprávnej svojpomoci (ust. § 6 zákona č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník), trestnoprávnej nutnej obrany (ust. § 25 zákona č. 300/2005 Z.z. Trestný zákon) ale aj

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia grantového projektu APVV – 19 – 0419 – 100 rokov Trianonskej zmluvy.

medzinárodnoprávneho inštitútu - práva štátu/štátov viesť obrannú vojnu (článok 51 Charty OSN).

Kde možno hľadať pôvod pravidla *vim vi repellere licet*, akým spôsobom ovplyvnilo teóriu tzv. spravodlivej vojny a mohlo mať vplyv na situáciu po prvej svetovej vojne s presahmi do štátového usporiadania Európy na začiatku 20. storočia?

1 *VIM VI REPELLERE LICET* V RÍMSKOM PRÁVE

Pravidlo *vim vi repellere licet*² – „*Je dovolené odraziť násilie násilím.*“ je všeobecne známe vďaka fragmentu Justiniánskych Digest, ktorého autorstvo pripisuje Ulpián klasickému rímskemu právnikovi Cassiovi:

Ulp. D. 43, 16, 1, 27: „*Vim vi repellere licere Cassius scribit idque ius natura comparatur: apparet autem, inquit, ex eo arma armis repellere licere.*“ - „Cassius píše, že je dovolené odraziť násilie násilím a toto právo sa vychádza z prirodzeného práva: Preto sa domnieva, že je dovolené odraziť ozbrojené násilie zbraňou.“ „*Podľa Rimanov právo nutnej obrany dala ľudom sama príroda, zásada „vim vi repellere licet“ (proti násiliu je dovolené brániť sa násilím) je myšlienkou prirodzeného práva.*“³

Cassius a jeho záver, že je dovolené odraziť násilie násilím, je výsledkom riešenia právneho problému týkajúceho sa súkromného práva rímskeho, konkrétne použitia interdiktú *unde vi*. Problém, ktorý bol riešený rímskymi právnikmi je možné zhrnúť nasledovne: Je držba toho, kto svoju držbu chráni silou *possessio vitiosa* či *possessio non vitiosa*? Cassius pravidlo *vim vi repellere licet* interpretuje ako pravidlo známe a všeobecne akceptované a tak vyvstáva otázka, či pravidlo *vim vi repellere licet* vychádzalo výlučne zo súkromného práva.

Jeho pôvod nemôžeme hľadať len u Cassia, keďže ako uvádza Paulus v súvislosti s predmetným pravidlom – všetky zákony a všetky práva totiž dovoľujú odrážať silu silou:

Paul. D. 9, 2, 45, 4: „*Qui, cum aliter tueri se non possent, damni culpam dederint, innoxii sunt: vim enim vi defendere omnes leges omniaque iura permittunt. (...) illum enim solum qui vim infert ferire conceditur, et hoc, si tuendi dumtaxat, non etiam ulciscendi causa factum sit.*“ - „Tí, ktorí spôsobili škody, keď sa nemohli brániť inak, sú pred žalobou bezpeční. Všetky zákony a všetky práva totiž dovoľujú odrážať silu silou. (...) Pretože je dovolené udrieť len toho, kto (silou) útočí a výlučne vtedy, keď sa to stane kvôli obrane a nie kvôli pomste.“

² BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia (USA), The American Philosophical Society, 1991, s. 765.

³ ANTALOVÁ, B. - VRANA, V. Protiprávnosť (*iniuria*) a zavinenie ako základné predpoklady zodpovednosti za delikt *damnum iniuria datum* podľa *lex Aquilia*. In: *Acta Iuridica Cassoviensia*, 2004, č. 25, s. 6.

Využitie právnej podstaty pravidla *vim vi repellere licet* sa pripisuje aj Cicerónovi, ktorí vo svojich rečiach častokrát stál ako obhajca možnosti využitia sily na odpudenie útoku za použitia sily, a to z dôvodu obnovenia poriadku v štáte v ktorom vládlo násilie. V dobe sklonku existencie rímskej republiky prestával existovať rozdiel medzi *ius* a *vis* a život samotného Ciceróna častokrát lavíroval v situáciach, kedy sila vládla nad zákonom. Podľa jeho názoru v prípadoch, kedy právo a súdy neplnili svoje poslanie, bolo možné použiť silu na nastolenie poriadku a práva. Cicerón dáva za príklad situáciu dvoch rebelujúcich tribúnov ľudu (*Saturninus* a *Sulpicius*), ktorých republikánske zriadenie muselo odstrániť za použitia oprávnenej sily a železa: Cic. De Leg. 3. 20: *Quid iam de Saturnino, Sulpicio, reliquis dicam? Quos ne depellere quidem a se sine ferro potuit res publica.*⁴

Analyzované pravidlo sa vo svojej podstate vyskytuje aj v reči *Pro Milone*, pri obhajobe priateľa Tita Annia Mila, ktorý bol obvinený z vraždy svojho politického nepriateľa Clodia na Via Appia:

Cic., Pro Mil. 9. IV.: „*Atqui si tempus est ullum iure hominis necandi, quae multa sunt, certe illud est non modo iustum, verum etiam necessarium, cum vi vis inlata defenditur.*“⁵ – „A ak existuje nejaká príležitosť (a je ich veľa), keď je vražda ospravedlniteľná, určite nie je len ospravedlniteľná, ale dokonca nevyhnutná, keď je násilie odrazené násilím.“

Z vyššie uvedeného vyplýva, že pravidlo *vim vi (de)repellere licet* má svoj základ v práve prirodzenom, z ktorého Cicerón odvádza jeho využitie v trestnom, či verejnom (ústavnom) práve. Predmetné pravidlo *vim vi repellere licet* sa v modernom právnom jazyku stotožňuje s občianskoprávnou svojpomocou, trestnoprávnou nutnou obranou, či medzinárodno-právnym inštitútom - právom štátu/štátov viesť obrannú vojnu.

Ako však na spravodlivú vojnu nazeralo rímske právo a v akom prípade bolo možné odraziť silu silou, respektíve využiť defenzívnu svojpomoc na nastolenie spravodlivosti za použitia vojny?

2 POČIATKY TEÓRIE SPRAVODLIVEJ VOJNY V RÍMSKOM PRÁVE

Teória tzv. spravodlivej vojny bola v priebehu dejín rozpracovaná mnohými autormi, akými boli sv. Augustín, Tomáš Akvinský, Francisco de Vitoria, Alberico Gentili, Hugo Grotius, či autormi pozitivistickej a rovnako tak modernej právnej teórie. Počiatky teórie

⁴ CICERO, M. T. *De Legibus*. Preklad: DE PLINVAL, G. Paris: Belles Lettres. 1959. Dostupné: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2007.01.0030%3Abook%3D3%3Asecti on%3D20> (18.09.2022).

⁵ CICERO, M. T. *Pro Milone*: Dostupné na Loeb Classical Library: https://www.loebclassics.com/view/marcus_tullius_cicero-pro_milone/1931/pb_LCL252.15.xml (18.09.2022).

spravodlivej vojny však možno hľadať práve s prihliadnutím na právny základ obsiahnutý v Justiniánskych Digestách analyzovaný v kapitole vyššie.

Pravidlo *vim vi repellere vicet* spojené s interdiktom *unde vi* je potrebné vnímať v súvislosti s ochranou interdiktom *de vi armata*, slúžiaceho na ochranu držby proti kvalifikovanému násiliu vykonaného ozbrojenou skupinou osôb, pričom prétorský interdikt znel nasledovne:

„*Unde tu illum vi hominibus coactis armatisve deieicisti aut familia tua deiecit, eo illum quaeque ille tunc ibi habuit restituas.*“⁶ – „Odkiaľ si ty niekoho vyhnal skupinou ozbrojených ľudí, alebo ho vyhnala tvoja rodina, tam ho daj späť do držby a vráť mu aj to, čo na tom mieste vtedy mal.“

Prostriedky právnej ochrany poskytované interdiktom *de vi armata* je potrebné vnímať v kontexte teórie spravodlivej vojny, kedy v prípade ozbrojeného (kvalifikovaného) útoku skupiny osôb je nepochybne možné uplatniť náležitú a najmä okamžitú obranu:

Ulp. D. 43, 16, 3, 9: „*Eum igitur, qui cum armis venit, possumus armis repellere, sed hoc confestim, non ex intervallo, dummodo sciamus non solum resistere permissum, ne deiciatur, sed et si deiectus quis fuerit, eundem deicere non ex intervallo, sed ex continenti.*“ – „Preto môžeme odraziť zbraňou každého, kto príde ozbrojený, ale treba to urobiť okamžite a nie po uplynutí určitého času; mali by sme mať na pamäti, že voči násilnému vyhnaniu je možné klásť nielen odpor, ale aj to, že vyhnany môže sám vyhnat' druhého, ak tak urobí okamžite a nie až po uplynutí času.“

Rovnako tak Florentinius pod vplyvom stoickej filozofie a vychádzajúc z prirodzeného práva uvádza:

Flor. D. 1, 1, 3: „*Ut vim atque iniuriam propulsemus: nam iure hoc evenit, ut quod quisque ob tutelam corporis sui fecerit, iure fecisse existimetur, et cum inter nos cognationem quandam natura constituit, consequens est hominem homini insidiari nefas esse.*“ – „Aby sme násilie a protiprávnosť odrazili: lebo podľa tohto práva, čo niekto urobí na ochranu svojej osoby, sa posudzuje tak, že to urobil právom, a keďže príroda medzi nami ustanovila akúsi príbuznosť, vyplýva z toho, že nie je dovolené, aby človek snoval úklady proti človeku.“

Florentinius argumentuje právom osoby brániť sa proti cudziemu útoku ako niečím prirodzeným (spoločným pre všetky ľudské bytosti) a súladným s právom, čo v kontexte Ulpianovho fragmentu platí aj v prípade ozbrojeného útoku skupiny osôb.

⁶ JOHNSON, A. CH. a kol. *Ancient Roman statutes: a translation, with introduction, commentary, glossary, and index.* Austin: University of Texas Press, 1961 - *Interdictum preatoris de vi armata* č. 78 a č. 244. Dostupné online: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/Interdictum_johnson.htm (18.09.2022).

Ak je prirodzené, že jednotlivec je oprávnený brániť sa voči (ozbrojenému) útoku, aké možnosti a povinnosti mal rímsky štát pri vyhlasovaní defenzívnej vojny a komu zveril predmetné kompetencie?

3 OTÁZKA SPRAVODLIVEJ VOJNY V RUKÁCH FETIÁLOV

Zbor rímskych kňazov – fetiálov disponoval kompetenciou pri formovaní medzinárodných vzťahov Rimanov s inými národmi. Kompetencie fetiálov (komplexne označované ako *ius fetiale*) zahrňovali právo uzatvárať medzinárodné zmluvy, právo požadovať náhradu za akty agresie a rituálne vyhlasovať vojny. Z pohľadu medzinárodného a rímskeho práva môžeme prostredníctvom kompetencií fetiálov v raných obdobiach vývoja rímskeho „medzinárodného“ práva analyzovať proces tvorby, ratifikácie a záväznosti medzinárodných zmlúv a aktov vyhlásenia vojny s prihliadnutím na otázku tzv. spravodlivej vojny.

Podľa Bergera boli normy *ius fetiale* určené najmä „fetiálom“ - rímskemu kolégiu dvadsiatich kňazov, ktorí v archaických časoch vývoja rímskeho práva disponovali nielen náboženskými funkciami (kompetenciami), ale predovšetkým vykonávali verejnú službu, konkrétne v medzinárodných vzťahoch s ostatnými štátmi. Ich povinnosťou bolo skúmať splnenie, resp. nesplnenie podmienok pre uzatvorenie medzinárodných zmlúv (*foedus*). Fetiálovia pôsobili pri schvaľovaní a kontrole dodržiavania medzinárodných zmlúv, vo veciach extradície a boli reprezentantmi Ríma pri oficiálnom vyhlasovaní vojny. Pri zahraničných misiách boli vedení jedným fetiálom z kolégia, ktorý ako hovorca delegácie niesol oficiálny titul *pater patratus*.⁷ Fetiálom rovnako tak patrilo (na rozkaz rímskeho senátu v spolupráci s ľudovým zhromaždením a kráľom) právo vyhlásiť spravodlivú vojnu. Podľa tradície (legendy) sa zásluha za zavedenie *ius fetiale* priznáva štvrtému rímskemu kráľovi Ancovi, ktorý tieto právne normy prevzal od kmeňa Aeqov, medzi ktorými ich zaviedol ich kráľ Ferter (alebo Fertor) Resius. Táto tradícia (legenda) je zachovaná aj na nápise CIL 06, 01302: „*Fert[or] Resius / rex Aeqeicolus / is preimus / ius fetiale paravit / inde p(opulus) R(omanus) / discipline[m] excepit*“ - Fertor Resius, kráľ Aeqov, ten prvý vytvoril právo fetiálov, odkiaľ ľud Rímsky prevzal túto náuku.⁸

⁷ BERGER, A. Encyclopedic Dictionary of Roman Law. Philadelphia (USA), The American Philosophical Society, 1991, 470.

⁸ Dostupné na Epigraphik-Datenbank Claus / Slaby: [https://db.edcs.eu/epigr/bilder.php?s_language=en&bild=\\$InscrIt_13_03_00066.jpg](https://db.edcs.eu/epigr/bilder.php?s_language=en&bild=$InscrIt_13_03_00066.jpg) (18.09.2022).

Prvým krokom smerujúcim k vyhláseniu vojny predstavoval proces požadovania náhrady od protivníka, ktorým bolo možné predísť samotnej vojne. *Rerum repetitio* (*res repetere*) ako inštitút náhrady smerujúci k zmieru proti sebe stojacich a súperiacich strán vykonával poverený fetiál (*pater patratus*) ako posol Ríma a jeho ľudu. *Pater patratus* vykonával vyššie uvedený obrad s hlavou zahalenou vlnenou pokrývkou, pričom jeho úlohou bolo dostať sa na hranicu štátu (národa), od ktorého sa požadovala náhrada (napr. vydanie zhabanej koristi a vinníkov) a uviesť slávnostnú formulu tzv. *clarigatio*. Slová *clarigatio pater patratus* ohlasoval taktiež pri prekročení hranice, pri stretnutí s prvým mužom národa, ktorému sú slová *clarigatio* adresované a rovnako tak po tretí krát v momente, keď prichádzal na fórum národa, ktorému malo byť adresované. Po príchode na fórum začal proces rokovania medzi predstaviteľmi cudzieho národa a rímskou delegáciou, počas ktorých *pater patratus* prezentoval obsah a rozsah požadovanej náhrady. Charakter náhrady (náhrady) sa odvíjal od charakteru a druhu ujmy, ktorá bola Rímu spôsobená. V prípade nevyprovokovaných nájazdov a plienenia *pater patratus* žiadal naspäť ulúpené veci a prípadných zajatcov, a v prípade porušenia predchádzajúcej zmluvy bolo vyžadované aj vydanie osoby, ktorá bola za porušenie zmluvy zodpovedná. Inštitút *rerum repetitio* je nutné vnímať najmä ako prevenčný systém proti zbytočným vojnám, v ktorých by bolo zapojená značná časť rímskeho vojska. John Rich⁹ prezentuje zaujímavý názor, podľa ktorého inštitút *rerum repetitio* ako obrad fetiálov smerujúci k vymoženiu náhrady (náhrady) sa vyvinul ako prevenčná nevyhnutnosť k zažehnaní vojny a v prípade jeho neakceptovania vytváral priestor na vedenie tzv. spravodlivej vojny.

V prípade, ak prevenčný potenciál *rerum repetitio* ostal nevyužitý a neboli vydané veci, resp. osoby zodpovedné za porušenie *statusu quo* bola fetiálom zverená kompetencia k *testatio deorum*. Slávnostné vyhlásenie fetiála (*pater patratus*) pred národom, ktorý z pohľadu Ríma porušoval právo dohodnuté predchádzajúcou zmluvou, resp. odmietaním *rerum repetitio* malo deklaratórny charakter, keďže podliehalo verifikácii senátom, ľudovým zhromaždením a ďalšiemu obradnému aktu. Po slávnostnom deklaratívnom *testatio deorum* sa *pater patratus* so sprievodom vrátil do Ríma a podal kráľovi a senátu správu o odmietnutí splnenia *rerum repetitio*. Proces schvaľovania vojny v Ríme a rozdelenie kompetencií medzi kráľa a senát predstavoval formu archaického systému brzd a protiváh, kedy s iniciatívou (otázkou) k začatiu rokovania a následnému hlasovaniu o vyhlásení vojny prichádzal rímsky kráľ, adresujúc

⁹ RICH, J. The Fetiales and Roman International Relations. In: Priests and State in the Roman World, RICHARDSON, H. James – SANTANGELO, Federico. Potsdamer Altertumswissenschaftliche Beiträge (PawB) Band 33. Potsdam, 2011, 214 – 217.

predmetnú otázku rímskemu senátu. Senát podľa Lívia odpovedal (v prípade pozitívnej odpovede) nasledovne:

Liv. *Ab urbe condita* I. 32, 12: „*puro pioque duello quaerendas censeo itaque consentio consciscoque.*“ – „Súdím, že je potrebné požadovať čistú a spravodlivú vojnu, a tak sa uznášam a dávam svoj súhlas.¹⁰

Po vyslovení súhlasu senátu patrilo ku kompetenciám fetiálov uskutočniť rituál s kopijou. *Pater patratus* priniesol k hraniciam štátu, ktorému mala byť vyhlásená vojna kopiju so železnou, zakrvavenou a obhorenou špičkou a pred minimálne troma rímskymi dospelými mužmi ako svedkami predniesol formulu k vyhláseniu vojny. Konštitutívny akt začatia vojny nastal momentom vhadenia kopije na nepriateľské územie a tým bola vojna vyhlásená a začatá. Fetiálovia a ich obrady zahrnuté v *ius fetiale* hrali významnú úlohu v medzinárodných vzťahoch Rimanov a prispeli tak aj k neskrošiemu vzniku medzinárodno-právnej koncepcie tzv. spravodlivej vojny (*bellum iustum piumque*).

ZÁVER

Vznik samostatného Česko-Slovenského štátu počínajúc udalosťami dňa 28.10.1918, bojmi o Slovensko v rokoch 1918 – 1919 a podpisom Trianonskej mierovej zmluvy dňa 04.06.1920 zástupcami víťazných mocností a Maďarskom bol do značnej miery podmienený vznikom Česko-slovenských légii v zahraničí. Ich vznik ovplyvnil štátoprávne usporiadanie po prvej svetovej vojne a bez ich pôsobenia ako jednotiek, ktoré proti násiliu používali oprávnené násilie (*vim vi repellere licet*) by postoj víťazných mocností voči novovznikajúcemu štátu Čechov a Slovákov bolo možné len ťažko odhadnúť.

Všeobecné chápanie *ius ad bellum* ako výnimky zo zákazu vedenia vojny (*ultima ratio*) sa na medzinárodno-právnom poli ustálilo až za pôsobenia Spoločenosti národov, neskôr formálnym prijatím Briand-Kelegovho paktu vyhláseného pod č. 126/1929 Sb. a rovnako tak ratifikáciou Charty OSN. Do vypuknutia prvej svetovej vojny bolo právo viesť vojnu imanentnou súčasťou subjektívneho práva štátu, pričom jeho využitie nebolo limitované žiadnou formálnou právnou úpravou. Po skončení prvej svetovej vojny o jej spravodlivosti rozhodovali jej víťazi, pričom jej dôsledky v štátoprávnej rovine v podobe Trianonskej mierovej zmluvy boli z pohľadu maďarského štátu horibilné, no na druhej strane predmetná zmluva umožnila potvrdenie vzniku nových štátov na mape modernej Európy. Osud a otázka

¹⁰ LIVIUS, T. *Ab Urbe Condita*. FOSTER, B., O.: *Livy. Books I and II With An English Translation*, Cambridge, Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1919. Dostupné: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0151> (18.09.2022)

spravodlivej vojny však ostáva aj po viac ako sto rokoch od skončenia prvej svetovej vojny iba konceptom a nástrojom, ktorý je ohýbaný stranami súčasných vojnových konfliktov. V histórii ľudstva je bezpredmetné, či bola vojna začatá hodením krvavej kopije, strelou z revolveru nacionalistu, alebo vystrelenou raketou – obeťami každej (aj spravodlivej vojny) sú vždy nevinné bytosti.

LITERATURE

1. ANTALOVÁ, B. - VRANA, V. Protiprávnosť (iniuria) a zavinenie ako základné predpoklady zodpovednosti za delikt *damnum iniuria datum* podľa *lex Aquilia*. In *Acta Iuridica Cassoviensia*, 2004, č. 25, s. 5-10. ISBN 80-7097-552-0
2. BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1991, 808 s. ISBN 0-87169-435-2.
3. CICERO, M. T. *De Legibus*. Preklad: DE PLINVAL, G., Paris: Belles Lettres. 1959. Dostupné online: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2007.01.0030%3Abook%3D3%3Asection%3D20>
4. CICERO, M. T. *Pro Milone*: Dostupné online: https://www.loebclassics.com/view/marcus_tullius_ciceropro_milone/1931/pb_LCL252.15.xml
5. JOHNSON, A. CH., a kol. *Ancient Roman statutes: a translation, with introduction, commentary, glossary, and index*. Austin: University of Texas Press, 196, 290 s., ISBN 1-58477-291-3
6. LIVIUS, T. *Ab Urbe Condita*: FOSTER, B. O. *Livy. Books I and II With An English Translation*, Cambridge, Harvard University Press: Londýn, William Heinemann, Ltd. 1919. Dostupné online: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0151>
7. RICH, J. The Fetiales and Roman International Relations. In: *Priests and State in the Roman World*. Potsdamer Altertumswissenschaftliche Beiträge (PawB). Potsdam: Franz Steiner Verlag, 2011, 643 s. ISBN: 978-3-51-509817-5

CONTACT

lubos.dobrovic@upjs.sk

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta

Katedra dejín štátu a práva

Kováčska 26

040 75 Košice

Slovenská republika

Az államellenes bűncselekmények változása az első világháborút követően Magyarországon és Csehszlovákiában

Changes in crimes against the state after the First World War in Hungary and Czechoslovakia

Research Fellow. Izabella Drócsa

Absztrakt

Jelen tanulmány célja annak bemutatása, hogy az első világháború, az Európában végbemenő alkotmányos változások és a különböző radikális ideológiák elterjedése milyen hatást gyakoroltak az államellenes bűncselekmények szabályozására. Mivel a fenti történelmi események és jelenségek komolyan befolyásolták az államok közjogi szabályozását, több ország jogalkotója úgynevezett rendtörvényekkel igyekezett fokozott büntetőjogi védelemben részesíteni saját alkotmányos rendszerét. A cikk bevezetésében megvizsgálja a különböző államokban elfogadott külön büntetőjogi törvények közös dogmatikai jellemzőit, majd az összehasonlító módszertan alapján részletesen kitér a magyar és a csehszlovák rendtörvény jogalkotás sajátosságaira.

Kulcsszavak

államellenes bűncselekmény, rendtörvény, merénylet, antimilitarista izgatás, politikai mozgalom, sui generis bűncselekmény

Abstract

The purpose of the study is to show how the First World War, the European constitutional changes and spread of various radical ideologies had an impact of the regulation of crimes against the state. Since the above historical events and phenomena seriously influenced the public law regulations of the states, the legislators of several countries tried to provide their own constitutional system with so-called order laws. In the introduction of the article, it examines the common dogmatic characteristics of the several criminal laws adopted in different states, then, based on the comparative methodology, it covers in detail the specificities of the legislation of the Hungarian and Czechoslovak order laws.

Key words

Crime against the state, order law, assassination, anti – militaristic agitation, political movement, sui generis crime

BEVEZETÉS: A RENDTÖRVÉNY FOGALMA ÉS ANNAK ELTERJEDÉSE A XX. SZÁZADI BÜNTETŐJOGI RENDSZEREKBEN

A szélsőséges politikai csoportok megjelenése, az első világháború, és több európai állam alkotmányos rendszerének 1918 után történő megváltoztatása miatt több országban felmerült az államellenes bűncselekmények szigorítására irányuló igény. A különböző országok jogalkotói két féle módon tettek eleget a politikai deliktumokkal¹ kapcsolatos reformok véghezvitelére: számos állam a hatályban lévő büntető törvénykönyv államellenes büntetteket szabályozó fejezetét módosította,² míg más államokban úgynevezett rendtörvények elfogadásával szigorították az alkotmányos rendszert sértő és veszélyeztető törvényi tényállásokat. Ezen külön törvények célja a hatályos büntetőkódexek kiegészítése, ezért olyan, a korábbi büntetőjogi szabályozásokban ismeretlen deliktumokat szabályoztak, mint a politikai merényletek, az antimilitarista izgatás, és a nemzetet, az államfőt vagy más hivatalos személyeket sértő és rágalmazó kijelentések. Ezek a jogszabályok az új törvényi tényállásokon túl számos azonos dogmatikai jellemzőkkel is bírtak: ide sorolhatóak az elkövetést motiváló államellenes, radikális politikai ideológiák erőszakos elkövetési módként való definiálása, a társtettség helyett önálló tettesség fogalmának, valamint az objektív felelősségnek általánossá tétele, illetve az előkészületi cselekmények sui generis bűncselekményként való meghatározása.³ Ezért összegzésképpen elmondható, hogy a rendtörvény egy olyan jogtörténeti terminus technicus, amely a következőképpen definiálható: olyan külön törvény, amely egy adott országban történő alkotmányos változások megszilárdítása, valamint a radikális csoportok visszaszorítása érdekében szigorítja a politikai bűncselekmények törvényi tényállásait és az ahhoz kapcsolódó büntetési tételeket.⁴

Azonban a politikai bűncselekmények külön törvényben történő kodifikálására nem Európában került először sor, hanem az Amerikai Egyesült Államokban: William McKinley

¹ Mivel az államellenes bűncselekmény jogi tárgyának tartalma mindig az aktuális alkotmányos rendszertől függ, a büntetőjog tudománya e bűncselekményi körhöz a politikai jelzöt is hozzá szokta kapcsolni, így az államellenes és a politikai deliktumok egymás szinonimájaként is használhatóak. DRÓCSA, I. *Rendtörvények a két világháború között, különös tekintettel az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény anyagi és eljárásjogi elemzésére Budapesti Királyi Törvényszéken kialakult bírói gyakorlaton keresztül*. Doktori disszertáció. Budapest, 2021. 10. p. (a továbbiakban: DRÓCSA, 2021.), Ed. POLT, P. *Új Btk. kommentár*, 5. kötet, Budapest, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyvkiadó, 2013. 67. p.

² E körben megemlíthető többek között Ausztria, Törökország és Görögország. ANGYAL, P. *A magyar büntetőjog kézikönyve 4. kötet. Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. III. t.-c.*, Budapest, Athenaeum, 1929. 12. p. (a továbbiakban: ANGYAL, 1929.)

³ DRÓCSA, 2021. 276. p.

⁴ Fontosnak tartom kiemelni, hogy a rendtörvény fogalmát az is árnyalja, hogy azt milyen állam fogadta el. Voltak ugyanis olyan országok, ahol nem változtatták meg az alkotmányos rendszert, csupán a radikális politikai csoportokkal szemben akartak határozottabban fellépni. Magyarországhoz hasonlóan azonban Európában számos ország új államformát kiáltott ki 1918 után, ami magával hozta a szélsőségek megerősödését is. DRÓCSA, 2021. 25. p.

elnök⁵ elleni merénylet⁶ hatására először tagállami,⁷ majd föderatív szinten is elkezdődött az államellenes deliktumok szigorítása.⁸ Az európai kontinensen később, 1918 után jelentek meg a rendtörvények, amelyek rámutatnak arra, hogy a kommunista, anarchista forradalmak milyen komoly társadalmi ellenállást váltottak ki a térségben függetlenül attól, hogy nem mindegyik ország szenvedte el a proletárdiktatúra által okozott pusztításokat. A nyugat-európai térségben először 1920-ban Hollandiában,⁹ 1922-ben Svájcban,¹⁰ majd ugyan ebben az évben Németországban¹¹ fogadta el a parlament a politikai deliktumokat kiegészítő jogszabályokat.

Közép-Európában a szélsőbaloldallal szembeni félelem mellett az új nemzetállamok megalapítása is közrejátszott a rendtörvények elterjedésében, így ezekkel a törvényekkel a jogalkotó két célt szándékozott elérni: az egyik a kommunista pártok működésének megakadályozása, a másik pedig az újonnan létrejött országok területi integritásának védelme. A kontinens ezen részen először 1920-ban a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban rendeleti úton

⁵ HAHNER, P. *Az USA elnökei*. Budapest, Animus, 2012. 185-193. p. (a továbbiakban: HAHNER, 2012.)

⁶ McKinley elnököt Léon Frank Czoglosz lengyel származású férfi lőtte le 1901 szeptemberében. BOROVIČKA, V.P. *Híres politikai merényletek*, Budapest, Európa, 1979. 116-117. p. (a továbbiakban: BOROVIČKA, 1979.), FINE, S. Anarchism and the assassination of McKinley. In *American Historical Review*, vol. 60, 1955. n. 4, 780. p., HAHNER, 2012. 192. p., Vö. BACH, J. R. *The battle against anarchist terrorism, 1878-1934*, New York, Cambridge University, 2013. 237-258. p.

⁷ A tagállami rendtörvények közül az elsőt 1902-ben fogadták el New York államban, New York Criminal Anarchy Act néven. Ezt követte még ugyanebben az évben New Jersey, 1903-ban Wisconsin, majd 1917-ben Minnesota tagállamok rendtörvényei. Megemlíthetők még Montana, California és Michigan tagállamok büntető jogalkotásai is. The New York Criminal Anarchy Act. *Harvard Law Review*, vol. 36, 1922, n. 2, 199. p., State Sedition Laws: Their Scope and Misapplications. *Indiana Law Journal*, vol. 31, 1956, n. 2, 277. p., *Acts of the One Hundred and Twenty-Sixth Legislature of the State of New Jersey and Fifty-Eights under the New Constitution*. Trenton N. J., The J. L. Murphy, 1902. 405-407. p., CROWNHART, C. H. *Wisconsin Statutes 1921, II. kötet*. State of Wisconsin, Madison, 1921. 2262. p., WHITTEN, C. W. *Criminal Syndicalism and the Law in California, 1919-1927. Transactions of the American Society, New Series, 59. kötet*. Philadelphia., American Philosophical Society, 1969. 4-7. p., FAUE, E. Methods of Mysticism and the Industrial Order: Labor Law in Michigan, 1868-1940. In Eds. FINKELMAN, P. - HERSCHOCK, M. J. *The History of Michigan Law*, Ohio, Ohio University, 2006. 226. p.

⁸ Az Egyesült Államokban föderatív szinten az első világháború alatt fogadott le a törvényhozás két rendtörvényt: az egyik az Espionage Act volt 1917-ben, a másik pedig a Sedition Act 1918-ban, amivel az első jogszabály 3. §-át módosították. SAN PIETRO, I. *The need for a new Espionage Act*, 3. https://www.academia.edu/39119910/The_Need_for_a_New_Espionage_Act (2022. 08. 12.), HENKEL, S. Sedition and Espionage Acts. In Ed. DUBOVSKÝ, M. *The Oxford Encyclopedia of American Business, Labor and Economic History*. Oxford, 2013. https://www.academia.edu/8616936/Henkel_Sedition_and_Espionage_Acts_in_the_Oxford_Encyclopedia_of_American_Business_Labor_and_Economic_History (2022. 08. 12.) – *The Sedition Act of 1918*. http://www.digitalhistory.uh.edu/disp_textbook.cfm?smtID=3&psid=3903 (2022. 08. 12.)

⁹ Ez volt a forradalmak megelőzéséről szóló 1920. évi DCXIX. törvény, amit a parlament az úgynevezett Vörös Hét eseményeinek a hatására alkotott meg. PELSER, M. C. Preparations to commit a crime: the Dutch approach to inchoate offences. In *Utrecht Law Review*, vol. 4, 2008. n. 3, 60. p.

¹⁰ A svájci jogszabályt az alkotmányos rend és belső biztonság elleni bűncselekményekről címen fogadták el. PERJÉSSY, M. *Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló törvényről (1921. évi III. t.-c.)*. Debrecen, Studium, 1928. 70. p. (a továbbiakban: PERJÉSSY, 1928.)

¹¹ A weimari köztársaságban a köztársaság védelméről szóló törvényt Walther Rathenau külügyminiszterrel szemben végrehajtott anarchista merénylet hatására fogadta el a Reichstag. BOROVIČKA, 1979. 202-204. p., JASPER, G. *Der Schutz der Republik: Studien zur Staatlichen Sicherung der Demokratie in der Weimarer Republik 1922 bis 1930*. Tübingen, Mohr Siebeck, 1963., Eds. VORBAUM, T. – BOHLANDER, M. *A modern history of German Criminal Law*, Berlin, Heidelberg, Springer, 2014. 161. p., PERJÉSSY, 1927. 20. p.

vezettek be módosításokat az államellenes bűncselekmények körében.¹² Magyarországon 1921-ben fogadta el a Nemzetgyűlés a saját rendtörvényét, Csehszlovákiában pedig 1923-ban került sor ilyen típusú jogszabály megalkotására. A térségben Románia volt az utolsó, aki külön törvényben pönalizálta a politikai deliktumokat: az újonnan létrejött államban először 1924-ben, majd 1933-ban, végül 1934-ben is sor került a büntetőtörvénykönyvnek a kiegészítésére.¹³

Jelen tanulmány célja a magyar és a csehszlovák rendtörvények megalkotását végigkísérő szakmai és politikai vélemények, valamint a jogszabályok bemutatása azon kérdés megválaszolása végett, vajon a két ország büntetőjogi fejlődése – kiemelve a két rendtörvény közötti azonosságokat és különbségeket – mennyire felelt meg a nemzetközi standardeknek a két világháború között.

1. A MAGYAR MEGOLDÁS A POLITIKAI BŰNÖZÉSSEL SZEMBEN: AZ ÁLLAMI ÉS TÁRSADALMI REND HATÁLYOSABB VÉDELMEÉRŐL SZÓLÓ 1921. ÉVI III. TÖRVÉNY

Magyarországon a rövid köztársasági átmenet és a Tanácsköztársaság bukását követően kezdődhetett el az ország konszolidációja, melynek egyik legfontosabb sarokköve a jogfolytonosság visszaállítása volt.¹⁴ Azonban az alkotmányos rendszer restaurálása mellett további problémát jelentett a különböző radikális politikai csoportok utcai megmozdulásai, amelyek a közbiztonságot komoly veszélynek tették ki. 1920. szeptember 9-én kommunista röpiratokat terjesztettek Budapesten, a kiprovokált utcai zavargások során 24 ember sebesült meg. Két hónappal később, november 10-én lelőttek egy rendőrt, és az utcán lévő járókelőkre

¹² A rendeletet az állami közrend és munka védelméről néven fogadták el, amit az 1920-as évek elején a szerb jogalkotó törvényi szintre emelt. ANGYAL, 1929. 10. p., PERJÉSSY, 1928. 70. p.

¹³ Az első román rendtörvény a közcsend és a köznyugalom elleni újabb bűncselekmények megtorlásáról szóló 1924. évi XIX. törvény volt, ezt követte a közcsend és a köznyugalom elleni bűncselekmények megtorlásáról szóló törvény, végül pedig az állami rend védelméről szóló törvény. Ed. VERESS, E. *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2018. 419. p., 421. p., 422. p., ANGYAL, 1929. 11. p., PERJÉSSY, 1927. 20. p.

¹⁴ SZABÓ, I. Az első nemzetgyűlés és a jogfolytonosság, In Eds. KOLTAY, A. – MOLNÁR, G. *Bonus Iudex: Ünnepi kötet Varga Zoltán 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, PPKE-JÁK, 2018. p. 385-386., VARGHA, F. A jogfolytonosság, In *Jogtudományi Közlöny*, vol. 60, 1925, n. 9, p. 65-67., POLNER, O. Jogfolytonosság és ideiglenes alkotmány. In *Jogállam*, vol. 30, 1931, n. 3-4, p. 144-150., EGYED, I. Jogfolytonosság. In *Jogállam*, vol. 25, 1926, n. 6, p. 320-322., SCHWEITZER, G. Közjogi provizórium, jogfolytonosság, új közjogi irány. Az 1919/1920-1944 közötti magyarországi alkotmányjog-tudomány vázlat. In *Közjogi Szemle*, vol. 7, 2014, n. 1, p. 8-17., SCHWEITZER, G. Közjogi provizórium, jogfolytonosság, új közjogi irány. Az 1919/1920-1944 közötti magyarországi alkotmányjog-tudomány vázlat. In *Közjogi Szemle*, vol. 7, 2014, n. 2, p. 9-20., TOMCSÁNYI, M. *Magyarország közjoga*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1932. 327. p. (a továbbiakban: TOMCSÁNYI, 1932.), Vö. VARGA, N. Ideiglenesség és jogfolytonosság: Történeti intézmények szerepe a magyar alkotmányozásban. In *De iuris prudentia et iure publico*, vol 5, 2011, n. 2, p. 312-324., WIENER, I. Jogfolytonosság és megszakítottság a történeti alkotmányosság rendjében. In *Közjogi Szemle*, vol. 10, 2017, n. 3, p. 22-32., HOLLÓSI, G. A történelmi emlékezet az 1920. évi I. törvénycikk indokolásában. In *Jogtörténeti Szemle*, 2019, n. 1, p. 40-45.

is lövéseket adtak le.¹⁵ Ugyanezen év júliusában pedig húsz-harminc ember betört egy kávéházba és ott brutálisan megverték a vendégeket, két embert pedig megöltek. Az eset az Ébredő Magyarok egyik akciójaként híresült el. Ezért az első Teleki-kormány¹⁶ az anarchia felszámolása, valamint a politikai szélsőségek visszaszorítása érdekében egy rendtörvényt fogadott el, amelyet Tomcsányi Vilmos Pál igazságügyi miniszter¹⁷ terjesztett 1920. augusztus 25-én a Nemzetgyűlés elé.¹⁸ Ezt követően az Igazságügyi Bizottság Hencz Károly¹⁹ elnökletével hosszasan véleményezte a javaslatot, amelynek hatására a jogalkotó számos módosítást hajtott végre a jogszabálytervezet²⁰ szövegében. A törvényhozás végül 1921. március 16-án fogadta el a törvényjavaslatot az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény (továbbiakban: Átv.) elnevezéssel, amit végül április 6-án hirdettek ki.²¹ Bár az államellenes bűncselekmények külön törvényben való szabályozására már volt példa a dualizmus²² és a népköztársaság²³ idején is, az Átv. megalkotásával kapcsolatban mégis egy igen heves polémia alakult ki, ami egészen a második világháború kitöréséig elkísérte a jogszabály alkalmazását. Azok a büntetőjogászok, akik támogatták e

¹⁵ PERJÉSSY, 1927. 2. p.

¹⁶ ABLONCZY, B. *A miniszterelnök élete és halála: Teleki Pál, 1879-1941.* Budapest, Jaffa, 2018. 105-125. p., Vö. BÖLÖNY, J. - HUBAI, L. *Magyarország kormányai, 1848-1992.*, Budapest, Akadémiai, 1992. 87-88. (a továbbiakban: BÖLÖNY - HUBAI, 1992.)

¹⁷ BÖLÖNY - HUBAI, 1992. 88. p.

¹⁸ *Nemzetgyűlési Napló 1920, V. kötet.* Budapest, Athenaeum, 1920. 24. p., *Nemzetgyűlés Irományai*, IV. kötet, Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1920. 316. p. (a továbbiakban: *Nemz. Ir.*, 1920.), ANGYAL, 1929. 2. p.

¹⁹ Ed. VIDOR, G. *Nemzetgyűlési almanach 1920-1922.* Budapest, Magyar Lap-és Könyvkiadó, 1921. 61. p.

²⁰ A tervezet első változatát és annak indokolását Horváth Dániel, az igazságügyi minisztérium törvényelőkészítő bizottságának tagja készítette. PERJÉSSY 1927. 4. p., ANGYAL, P. *Emlékeimből.* Budapest, Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó, 2010. 81. p.

²¹ ANGYAL, 1929. 2. p.

²² Ez volt a király megsértéséről és a királyság intézményének megtámadásáról szóló 1913. évi XXXIV. törvény, amit a két világháború között is hatályban tartottak, így az Átv. 7. § és a Kms. 2. §-a anyagi halmazatot alkotott egymással. DRÓCSA, I. Határ a királysértés és az izgatás között: a király megsértéséről és a királyság intézményének megtámadásáról szóló 1913. évi XXXIV. törvény anyagi és eljárásjogi elemzése. *Iustum, Aequum, Salutare*, vol. 14, 2019, n. 2, p. 117-137., RÁCZ, J. A kormányzót sértetek nem kell féltek jó lesz? Adalékok a kormányzósértési eljárásokhoz. In Szerk. ANKA, L. – HOLLÓSI, G. – TÓTH, E. Z. - UJVÁRY, G. *Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján, II. kötet.* Budapest, VERITAS, Magyar Napló, 2016. p. 111-122., ANGYAL, P. *A magyar büntetőjog kézikönyve, 7. kötet: Felségsértés, királykérdés, hűtlenség, lázadás, a hatóságok büntetőjogi védelme,* Budapest, Athenaeum, 1930. 48. p., Vö. BARNA, A. Az állami főhatalom védelmének változásai a két világháború közötti Magyarországon: a kormányzósértés tényállása és ítélkezési gyakorlata a Győri Ítéltábla gyakorlatában. In Eds. MOLNÁR, A. – SZÉPLAKI, L. *Tanulmányok a győri felsőbbbíráskodás történetéből a XIX – XX. század fordulóján.* Győr, Győri Ítéltábla, 2019. p. 175-185., MATOLCSI, R. Szóbeli királysértési ügyek a dualizmus idején. (1871– 1913). In *Századok*, 2022, n. 2, p. 329-356.

²³ A jogszabály a népköztársasági államforma védelméről szóló 1919. évi XI. néptörvény volt. Ez tekinthető Magyarországon az első rendtörvénynek, ami nagyon rövid ideig, csupán néhány hétig, a Tanácsköztársaság kikiáltásáig volt hatályban. DRÓCSA, I. Egy büntetőjogi kísérlet az állami rend fenntartása érdekében: a népköztársasági államforma védelméről szóló 1919. évi XI. néptörvény dogmatikai elemzése. In Eds. EL BEHEIRI, N. – SZABÓ, I. *Viginti Quinque Annis II: Emlékkonferencia Zlinszky János tiszteletére, a PPKE JÁK 25. tanévében.* Budapest, Pázmány Press, 2020. p. 227-250.

külön törvény megalkotását, arra mutattak rá, hogy szükséges a Csemegi-kódex²⁴ kiegészítése annak érdekében, hogy megakadályozzák a különböző „tömegmozgalmak” kialakulását tekintettel az 1918-1919-ben lezajló forradalmi eseményekre.²⁵ Angyal Pál egyetemi tanár és Finkey Ferenc koronaügyész-helyettes, későbbi kúriai tanácselnök is ezt tézist erősítette: Angyal tankönyve szerint a törvényre azért volt szükség, mert a büntetőkódex „előkészületi stádiumban fogyatékos,” így szükséges az előkészületi cselekmények büntetlenségére vonatkozó alaptételt áttörni az új szabályozással. Véleménye szerint a törvény célja a megelőzés volt, vagyis „nevelő hatást a társadalom egészére gyakorolni, s így mintegy beleigazodva a szociális nevelés nagy feladatkörébe, a szociál-etikai ember kialakításának nagy munkájában vesznek részt.”²⁶ Finkey e kérdést politikai kontextusból kívánta megközelíteni, mely szerint az államnak „feltétlen joga és kötelessége” védekezni azon kommunista, anarchista propaganda ellen, amelyek veszélyeztetik az állami és társadalmi rendet. Vagyis az államnak e védelmi funkciója nem csak a külföldről jövő támadások, hanem a belföldön kialakult szervezkedések esetében is ugyanolyan fontos.²⁷ Érdeemes megemlíteni továbbá Heller Erik kir. főügyész helyett is, aki a rendtörvény szükségességét az alapjogokkal összefüggésben magyarázta: „azok a megrázkódtatások, amelyeken különösen édes hazánk az utolsó szomorú években keresztülment, megmutatták, hogy a közszabadságok korlátlanágában sem lehet az emberiség panaceáját látni.”²⁸ Perjéssy Mihály bíró 1927-ben, a saját jogalkalmazási praxisában tapasztaltak alapján utólag a következő megállapítást tette: álláspontja szerint az Átv. előtt hatályban lévő büntetőtörvények a már végrehajtott deliktumokat tudták pönalizálni, azonban az ún. „veszélyeztető cselekményekkel” szemben már nem tudtak védelmet nyújtani. Vagyis a prevenció és az elrettentés, mint büntetőpolitikai célok hiányoztak ezekből a jogszabályokból.²⁹

Ezzel szemben a kiegészítő szabályozás szükségességét kritizáló jogászok véleménye az volt, hogy egyrészt a bolsevizmus Magyarországra nézve már nem jelent veszélyt arra való tekintettel, hogy a proletárdiktatúra 1919-ben megbukott, másrészt úgy vélekedtek, hogy a Csemegi-kódex és a már hatályban lévő külön törvények megfelelő védelmét nyújtanak a

²⁴ Ed. LÖW, T. *A magyar büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről (1878:5. tcz.) és teljes anyaggyűjteménye, I-II. kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1880., BALOGH, E. A magyar büntetőjogi dogmatika kezdetei. In *Jogtörténeti Szemle*, 2008, n. 4, p. 6-7.

²⁵ MISKOLCZY, Á. A forradalom büntetőjogi védelme a forradalmi mozgalmak ellen. In *Tanulmányok a társadalom – és közigazgatáspolitikai köréből*, Budapest, é. n. 188. – PERJÉSSY, 1927. 3. p.

²⁶ ANGYAL, 1929. 7. p.

²⁷ FINKEY, F. *A magyar anyagi büntetőjog jelen állapota.* Budapest, Grill, 1923. 178. p. (továbbiakban: FINKEY, 1923.)

²⁸ HELLER, E. *Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló törvény ismertetése.* Budapest, Az Ügyvédek Lapja, 1922. 4. p.

²⁹ PERJÉSSY, 1927. 3.

jövőbeni, hasonló helyzetek elkerülése végett.³⁰ Vámbéry Ruzstem ügyvéd A rendjavaslat című cikkében „büntetőjogi csempészárú” jelzővel illette a törvényt. Kritikájának kiindulópontja az állami és társadalmi rend, mint fogalom volt. Szerinte ez olyannyira elvont, hogy nem alkalmas védett jogi tárgy szintjére emelni, így magának a törvénynek sincs semmi értelme. Másik fontos tézisének alapja a „büntetőjog konzerváló ereje” volt, mely szerint a gazdasági, társadalmi, etikai alapokat nem a büntetőjog hozza létre az országban, épp ellenkezőleg: „a büntetőjog kifejezője az állami és társadalmi rend stabilitásának.” Tehát egy törvény megalkotásával nem lehet megelőzni egy forradalom kitörését.³¹ Okfejtésével Angyal Pál helyezkedett szembe, aki szerint a Csemegi-kódex már több esetben nyújtott védelmet elvont fogalmak számára, ilyen volt többek között az istenkáromlás törvényi tényállása, ahol a védett jogi tárgy az Istenre vonatkozó megfelelő kifejezések használata volt.³² Emellett a büntetőjog szerepét akként határozta meg, mint ami részt vesz a rend megteremtésében, és nem csak kifejezi azt, ezáltal nagyobb nevelő erőt tulajdonított neki, mint kortársa. Ehhez igazodva a büntetőjogot, mint egyfajta „nevelő féket” nevezte meg.³³

Perjéssy az Átv. támogatásával párhuzamosan a negatív észrevételeit is megfogalmazta. Általános meglátása szerint indokoltabb lett volna az eredeti tervezetben lévő, jóval szigorúbb büntetési tételeket hatályba léptetni, ugyanis így jóval alacsonyabb elrettentő hatása volt a jogszabálynak. Ezt alátámasztva hozzátette: az enyhe büntetések letöltését követően az elkövetők az esetek döntő többségében ismét politikai szervezkedésekbe kezdenek. Ezen tendencia visszaszorítása érdekében hosszabb időtartamú, súlyosabb végrehajtási fokozatban letöltendő büntetéseket irányozott elő, példaként említve a külföldi törvényeket. Emellett a kevésbé jogellenes deliktumokra is kitért, hozzátéve: a bíróságok a Csemegi-kódex 92. §-a alapján, indokolt esetben enyhítési joggal rendelkeznek, így az Átv. szigorítása nem vonná maga után az arányosság büntetőjogi elvének megsértését. A szigorú szankciórendszerrel párhuzamosan Perjéssy a minősített esetek körét is tovább bővítette volna.

Tudományos álláspontjának második része további bűncselekmények államellenessé nyilvánítására irányult: javasolta a hitfelekezetek ellen irányuló sértő megnyilvánulások fokozottabb védelmét, a műemlékeket és szobrokat meggyalázók és azon politikusok példás

³⁰ Uo. 2.

³¹ VÁMBÉRY, R. A rendjavaslat. In *Jogtudományi Közlöny*, Budapest, vol. 56, 1921, n. 6, 41. p.

³² EDVI ILLÉS, K. - DEGRÉ, M. *A magyar büntetőtörvénykönyvek zsebkönyve*. Budapest, Révai Testvérek, 1924. 88. p. (a továbbiakban: EDVI ILLÉS - DEGRÉ, 1924.)

³³ ANGYAL, 1929. 8. p.

megbüntetését, akik mentelmi jogukkal visszaélve követik el a nemzetrágalmazást az országgyűlésben és külföldön.³⁴

Az Átv. két bűncselekményi kört határozott meg, így elmondható, hogy a rendtörvény tárgya „komplex jellegű” volt, mert a törvényi tényállásokon keresztül a jogalkotó több védendő értéket határozott meg.³⁵ A jogszabály fokozott büntetőjogi oltalom alá helyezte „az állam és társadalom törvényes rendjét,” amelyet – a törvényjavaslat indokolása szerint – a terhelt „jogellenesen, vagyis nem az erre hivatott törvényes szervek útján” tud sérteni illetve veszélyeztetni.³⁶ Ezen okfejtésnek megfelelően a javaslat szövegébe nem kerültek külön nevesítésre azok az alapintézmények, amelyek a korszak jogászainak felfogása szerint az állami és a társadalmi rend részét képezték. Ez utóbbi azonban azt a feladatot róta a bíróságokra, hogy az adott ügyben ők döntsék el, hogy az eljárás tárgyát képező bűncselekmény sérelmet okozott-e állami és társadalmi rend számára. A történeti tényállás ily módon történő rekonstruálását követően pedig a bíróságoknak arra a jogi problémára kellett választ adniuk, vajon az eljárás tárgyát képező politikai deliktummal szemben az Átv. vagy a büntetőkódex rendelkezéseit szükséges alkalmazni.³⁷ A rendtörvény fokozott büntetőjogi védelemben részesítette továbbá a katonaságot, a magyar fegyveres erőket, a m. kir. csendőrséget³⁸ és a m. kir. államrendőrséget arra hivatkozva, hogy a katonaság „az állami és társadalmi rend őrei,” ennél fogva feladatuk az állami és társadalmi rend védelme.³⁹ A jogszabályban meghatározott harmadik jogi tárgy a magyar állam és a magyar nemzet becsülete volt. A jogalkotó ebben az esetben egy, eredendően az emberi méltóságot sértő cselekményt a politikai deliktumok szintjére emelt. Ez a körülmény pedig oly módon valósulhatott meg, hogy e törvényi tényállás szerint a rágalmazás passzív alanya a magyar állam vagy nemzet volt.⁴⁰

Az Átv. első részét az 1-6. §-ok képezték, amelyek az államfelforgatás alap-és minősített

³⁴ PERJÉSSY, 1928. 191-193. p.

³⁵ BELOVICS, E. – GELLÉR, B. – NAGY, F. – TÓTH, M. *Büntetőjog I., Általános rész.* Budapest, HVG-Orac, 2012. 174. p. (a továbbiakban: BELOVICS – GELLÉR - NAGY, -TÓTH, 2012.)

³⁶ *Nemz. Ir.*, 1920. 311. p., Vö. DRÓCSA, I. Az államellenes bűncselekményekkel kapcsolatosan felmerülő jogértelmezési kérdések a XX. századi Magyarországon, különös tekintettel az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény jogi tárgyára. In Eds. FRIVALDSZKY, J. – TUSSAY, A. *A Természetjog Napja, Konferenciatanulmányok.* Budapest, Pázmány Press, 2017. p. 155-172., PERJÉSSY, 1927. 11. p.

³⁷ *Nemz. Ir.*, 1920. 311. p., Vö. PERJÉSSY, 1928. 11. p.

³⁸ LÉVAI, A. – POTÓ, I. *A Magyar Királyi Csendőrség története.* Kecskemét, Vagabund, 2016., PARÁDI, J. *A Magyar Királyi Csendőrség.* Budapest, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, 2012., SZAKÁLY, S. *A magyar tábortörvényes rendelkezések kivonatos gyűjteménye,* hivatalos kiadás, Budapest, Várnay és Fia, 1908.

³⁹ ANGYAL, 1929. 9-10. p.

⁴⁰ ANGYAL, 1929. 110. p.

esetét,⁴¹ valamint az alapbűncselekménnyel összefüggő politikai deliktumokat szabályozták. Az 1. § (1), (2) bekezdése szerint az követett el politikai bűncselekményt, aki az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására, megsemmisítésére, illetve valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére irányuló mozgalmat, szervezkedést kezdeményez, vezet, abban tevékenyen részt vesz, valamint azt előmozdítja. Az államfelforgatás 1. § (1) bekezdésében meghatározott alapesetét ötévi szabadságvesztéssel, míg a (2) bekezdés szerinti vétséget három évig terjedő fogházbüntetéssel szankcionálta. Ehhez a tényálláshoz két minősített eset is kapcsolódott: az 1. § (3) bekezdése alapján azok a kezdeményezők, vezetők, résztvevők és előmozdítók, akiknek tudomásuk volt arról, vagy kellő gondosság mellett előre láthatták volna azt a helyzetet, hogy más személyek a „mozgalom vagy szervezkedés céljára nagyobb mennyiségű fegyvert, lőszert, robbanó vagy az emberi élet kioltására alkalmas más szert vagy anyagot szereztek be [...]” az államfelforgatás súlyosabb alakzatát valósították meg. Tehát a jogszabályhely ebben az esetben objektív felelősséget állapított meg a mozgalom tagjaival szemben. Ezen minősített eset büntetési tétele a kezdeményezők és vezetők esetében tíz évtől tizenöt évig terjedő fegyház, míg a résztvevői és előmozdítói minőségben öt év börtönbüntetés. A 2. § egy *delictum complexumot*⁴² szabályozott, amelyben a jogalkotó összekapcsolta a rendtörvény 1. § (1)–(2) bekezdésben meghatározott bűncselekményt egy, a Csemegi-kódex által büntetendővé nyilvánított tényállással, amelyet a mozgalommal vagy szervezkedéssel összefüggésben követtek el.⁴³ A törvényjavaslat indokolása szerint ezen elkövetési magatartás törvénybe emelésére, valamint a súlyosabb büntetési tételek meghatározására azért volt szükség, mert itt már nem egyszerűen csak a szervezkedés vagy mozgalom kialakításáról volt szó, hanem olyan konkrét bűncselekményekről, amelyek elősegítették a kriminalizált csoportban megfogalmazott célokat.⁴⁴ Finkey Ferenc érvelése szerint ez esetben teljesen közömbös, hogy a vezetők utasítására, vagy önkéntesen valósultak meg ezek a cselekmények,⁴⁵ a lényeg az a tény, hogy segítették a mozgalom vagy szervezkedés fennmaradását.

A fentiekben meghatározott minősített esethez rendelt szankciókról megállapítható: a jogalkotó egy fokozatos rendszerben határozta meg őket attól függően, hogy a terheltek az

⁴¹ DRÓCSA, I. Az államellenes bűncselekmények Magyarországon, különös tekintettel az 1921. évi III. törvényben meghatározott államfelforgatás büntetése. In *Jogtörténeti Szemle*, 2016, n. 4, 66. p.

⁴² A mai hatályos büntetőjogi dogmatika az összetett bűncselekményt *delictum compositum*nak hívja. BELOVICS – GELLÉR - NAGY - TÓTH, 2012. 362., GELLÉR, B. – AMBRUS, I. *A magyar büntetőjog általános tanai* I. Budapest, Eötvös, 2019. 455. p. (a továbbiakban: GELLÉR - AMBRUS, 2019.)

⁴³ ANGYAL, 1929. 60. p.

⁴⁴ *Nemz Ir*, 1921. 311. p.

⁴⁵ FINKEY, 1923. 183. p.

államfelforgatással összefüggésben milyen bűncselekményt követtek el. Így abban az esetben, ha a másik deliktummal kapcsolatban az azt szabályozó törvény halálbüntetést⁴⁶ állapított meg, akkor a 2. § esetén is ugyanazt a büntetést kellett a bíróságnak kiszabni. Tíz évnél súlyosabb szabadságvesztés esetén az Átv. kötelezővé tette az életfogytig tartó fegyházbüntetést, míg a tíz év vagy azt meg nem haladó büntetés esetén tíztől tizenöt évig terjedő fegyházbüntetést kellett megállapítani. Vétség elkövetése esetén a büntetést tétel tíz évig terjedő fegyház volt.

A rendtörvény 2. § szerinti minősített eset más szempontból is jelentős: a (2) bekezdés ugyanis az elkövetőkkel azonos büntetéssel sújtotta azokat a tagokat és egyéb résztvevőket, akik az államfelforgatás e formájának véghezviteléről tudtak vagy tudniuk kellett volna.⁴⁷ Ily módon törvényhozó az ún. eredményfelelősséget emelte be a jogszabályba, hiszen ebben az esetben olyan bűncselekményekért történhetett meg a felelősségre vonás, amelyet nem a mozgalomban résztvevők követtek el, csupán tudomásuk volt róla.⁴⁸ Tehát az érintetteknek akkor is felelniük kellett a nagyobb fokú veszélyért, ha létrehozásában sem felbujtói, sem bűnsegédi minőségben nem működtek közre. Angyal Pál egy külön elnevezést is alkotott erre az elkövetési magatartásra, amellyel kapcsolatban a következő véleményt fejtette ki: „aki [...] a lavina megindításában vagy továbbcsuszamlásában részt vett, az feleljen azokért a veszélyekért és sérelmekért, amelyek előállottak az ő közreműködésén kívül, ha azok bekövetkezéséről tudott vagy tudhatott.” Ebből kiindulva a felelősség e formáját úgynevezett lavina-felelősségnek hívta.⁴⁹ Fontos még kiemelni, hogy a minősített eset az 1. §-hoz kapcsolódó bűncselekmény volt, amely önállóan nem jöhetett létre.⁵⁰

Az Átv. az államfelforgatással összefüggésben a 3. §-ban pönalizálta a feljelentési kötelezettség elmulasztását, az 5. § (1) bekezdésében az államfelforgatásra irányuló izgatást, a (2) bekezdésben pedig az arra irányuló egyenes felhívás vétségét. A 6. § az antimilitarista izgatás vétségét szabályozta, amely az államfelforgatás elkövetési magatartásának egy speciális alakzataként definiálható. Ezen törvényi tényállásokat a jogalkotó vétségként határozta meg, így büntetési tételeik néhány éves időtartamú fogházbüntetések voltak.⁵¹ Ezen törvényi

⁴⁶ TÓTH, J. Z. A halálbüntetés szabályozása a Horthy-korszakban és a II világháború éveiben. In *Jogtörténeti Szemle*, 2010, n. 12, p. 52-60.

⁴⁷ Ez a fordulat az Igazságügyi Bizottság jelentése alapján került be a törvénybe. *Nemzetgyűlés Irományai, VII. kötet*, Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1921. 100. p.

⁴⁸ ANGYAL, 1929. 65. p., DEGRÉ, M. Az állami és társadalmi rend védelméről szóló új törvény (1921: III. t. c.). In *Magyar Jogi Szemle, II. kötet*. Budapest, Pallas, 1921. 296. p.

⁴⁹ ANGYAL, 1929. 65-66. p.

⁵⁰ EDVI ILLÉS - DEGRÉ, 1924. 658. p.

⁵¹ A feljelentés kötelezettség elmulasztása esetében egy évig terjedő, az államfelforgatásra irányuló izgatás tekintetében három évig terjedő, míg az államfelforgatásra irányuló egyenes felhívás büntetési tétele öt évig terjedő fogház volt. Ez utóbbi esetében, ha a felhívás sikeres volt, a terheltet felbujtói minőségben, a Csemegi-kódex általános részi szabályai szerint vonták felelősségre.

rendeletek közé voltak elhelyezve továbbá a 3. § (2) és (3) bekezdésében lévő hozzátartozó büntetlensége a feljelentés elmulasztása és a hatóság tudomása esetén,⁵² illetve a 4. §-ban az államfelforgatás bűncselekményétől való elállás.⁵³

A Horthy-korszak rendtörvényének 1921 és 1939 közötti bírói gyakorlatát figyelembe véve megállapítható, hogy a Budapesti Királyi Törvényszék az államfelforgatás törvényi tényállását döntően kommunista és szélsőjobboldali perekben alkalmazta. E körben megemlíthető többek között 1922-ben a Gerő Ernő és társai elleni,⁵⁴ 1923-ban a Stromfeld Aurél és társai elleni büntetőeljárások,⁵⁵ 1925-ben a Rákosi-Vági per,⁵⁶ 1927-ben a Szántó Zoltán és társaival,⁵⁷ 1931-ben Révai József és társaival szembeni eljárások,⁵⁸ vagy az ugyanebben az évben lefolytatott Sallai – Fürst per.⁵⁹ A szélsőjobboldal esetében az egyik leghíresebb politikai per a Szálasi Ferencsel szemben lefolytatott büntetőeljárás volt 1937-ben.⁶⁰

Anyagi jogi szempontból a 7-8. § tekinthető az Átv. második részének, amely két tényállást pönalizált. Az egyik az ún. nemzetrágalmazás, amely valótlan tényállítással, a másik az ún. nemzetgyalázás, ami pedig meggyalázó kifejezések, cselekedetek véghezvitelével volt elkövethető. Vagyis ezek a bűntettek lényegében a rágalmazásnak és a becületsértésnek olyan megvalósulási formái voltak, amelyeket kizárólag a magyar állammal szemben lehetett elkövetni.⁶¹ A 7. § (1) bekezdésében lévő alapeset megvalósulását a jogalkotó öt évig terjedő fogházbüntetéssel szancionálta, míg a (2) bekezdésben lévő minősített eseteket tíz évig,

⁵² A hatóság tudomása esetén a köztudomású tények és a sajtóközlemények köre tekinthető relevánsnak.

⁵³ DRÓCSA, I. Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény elhelyezése a XX. századi magyar büntetőjogi rendszerben. In *Iustum, Aequum, Salutare*, vol. 31, 2017, n. 2, 216. p.

⁵⁴ DRÓCSA, I. „Kommunista slágerpör.” A Gerő Ernő és társai ellen lefolytatott büntetőeljárás (1922). In *Jogtörténeti Szemle*, vol. 21, 2019, n. 2, p. 33-42.

⁵⁵ *Budapest Főváros Levéltára, a Budapesti Királyi Ügyészség és a Büntetőtörvényszék irata.* HU BFL VII.5.c-4174-1923. (a továbbiakban: HU BFL)

⁵⁶ DRÓCSA, I. „A Komintern Hőse.” Rákosi Mátyás személyi kultuszának gyökerei a Rákosi–Vági perben. In Ed. KINCSES, K. M. *19–20. századi magyar történeti kultuszok.* Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, megjelenés alatt.

⁵⁷ DRÓCSA, I. A lakásügyi népbiztos-helyettes a bíróság előtt: Szántó Zoltán és társainak pere a Horthy-korszakban. In Eds. FARKAS, J. A. – OROSZ, L. – SCHWARCZWÖLDER, Á. – UJVÁRY, G. *VERITAS Évkönyv 2021.* Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Magyar Napló, megjelenés alatt.

⁵⁸ HU BFL VII.5.c-0398-1931.

⁵⁹ DRÓCSA, I. „A győztes proletárforrádalom meg fogja bosszulni halálunkat!” A Sallai-Fürst per. In Eds. FARKAS, J. A. – OROSZ, L. – SCHWARCZWÖLDER, Á. – UJVÁRY, G. *VERITAS Évkönyv 2020.* Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Magyar Napló, 2021. p. 171-187.

⁶⁰ DRÓCSA, I. „A diktatúra azonban nálunk nem cél, hanem eszköz és abban a pillanatban megszűnik, amint a Hungária Egyesült Földek a birtokunkba nem kerülnek.” Szálasi Ferenc 1937-es „nagy”pere. In Eds. PERES, Z. – BATHÓ, G. *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére: Labor est etiam ipse voluntas.* Budapest, Ludovika Egyetem, 2021. p. 255-268.

⁶¹ FINKEY, 1923. 186. p.

valamint életfogytig tartó fegyházbüntetéssel sújtotta.⁶² A 8. § büntetési tétele három évig terjedő fogházbüntetés volt. A szóban elkövethető politikai deliktumok ezen formáit a Horthy-korszakban a hatóságok általában az oktobrista politikusokkal szemben kezdeményezték.⁶³

2. CSEHSZLOVÁK REAKCIÓ AZ ÁLLAMELLENES BŰNCSELEKMÉNYEK MEGAKADÁLYOZÁSA ÉRDEKÉBEN: A KÖZTÁRSASÁG VÉDELMEÉRŐL SZÓLÓ 1923. ÉVI I. TÖRVÉNY

A Csehszlovák Nemzeti Bizottság 1918 októberében, az önálló csehszlovák állam megalakításáról szóló 1918. évi XI. törvény elfogadásával deklarálta az új nemzetállam létrejöttét,⁶⁴ amelyet a nemzetközi jogban először 1919-ben a saint germaini,⁶⁵ majd 1920-ban a Trianoni békeszerződés⁶⁶ tett hivatalossá. Bár az antant hatalmak a köztársaság területének megállapításakor elsősorban az Osztrák-Magyar Monarchián belüli tartományi határt vették alapul, kisebbségek száma még így is igen magas volt: az újonnan kialakított államban több mint három millió német és közel egy millió magyar állampolgár került át.⁶⁷

A fentiekben említett törvény 2. §-a hatályban tartotta az ország területén alkalmazott valamennyi jogszabályt – ezért hívja a cseh és szlovák jogtörténet recepciós törvénynek, – amelynek eredményeképpen a cseh területeken⁶⁸ az osztrák, míg Felvidéken és Kárpátalján

⁶² A nemzetragalmazásnak két minősített esete volt a 7. § (2) bekezdése szerint: az egyik azon cél, hogy a magyar állammal szemben más állam vagy nemzetközi szervezet ellenséges cselekményt hajtson végre, a másik pedig az az eset, amikor ezt az ellenséges cselekményt végre is hajtották.

⁶³ DRÓCSA, I. Köztársasági elnökből politikai elítélt. A Károlyi Mihállyal szemben lefolytatott büntetőeljárások a két világháború között, különös tekintettel a nemzetragalmazási perekre. In *Jogtörténeti Szemle*, vol. 2020, n. 1, p. 33-42., DRÓCSA, I. „Bűncselekményt [...] vélt hazafiságból sem szabad elkövetni.” Az oktobrista miniszterek nemzetragalmazási pererei. In Ed. BÁNDI, G. *A SOKOLDALÚSÁG OKÁN: Doktorandusz tanulmányok a Pázmány jogászképzésének 25. tanévében*. Budapest, Pázmány Press, 2020. p. 33-56.

⁶⁴ KÉPESSY, I. A büntetőjog fejlődésének tendenciái a két világháború közötti Csehszlovák Köztársaságban. In Eds. GOSZTONYI, G. – RÉVÉSZ, T. M. *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Eötvös, 2018. 145. p. (a továbbiakban: KÉPESSY, 2018.), CHROMA, M. The Czech Legal System and Contexts. In Eds. BHATIA, V. – CANDLIN, C. – ENGBERG, J. – TROSBORG, A. *Multilingual and Multicultural Contexts and Legislation of Legislation. An International Perspective*. https://www.researchgate.net/publication/236213263_The_Czech_Legal_System_and_Contexts 59. (2022. augusztus 19.)

⁶⁵ NIEDERHASUER, E. *Kelet-Európa története*. Budapest, MTA, 2001. 219-220. p. (a továbbiakban: NIEDERHAUSER, 2001.), FIZIKER, R. Az osztrák Trianon. A saint germaini békeszerződés. In *Világtörténet*, 2013, n. 4, p. 429-449., EVELI, P. *Ausztria határai. Saint Germain 1919. szeptember 10.* Szeged, Documenta Historica 38. 1998.

⁶⁶ Ed. ANKA, L. „Valami fáj, ami nincs.” *A Trianoni békekötés előzményei és következményei*. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Magyar Napló, 2020., ABLONCZY, B. *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918-1921*. Budapest, Jaffa, 2020.

⁶⁷ NIEDERHAUSER, 2001. 219-220. p., Vö. A felvidéki magyarság helyzetéről lásd még: BAJCSI, I. *Kisebbségi magyar küldetés Csehszlovákiában – A sarlós nemzedék közösségi szerepvállalása Trianon után*. Budapest, L'Harmattan, 2021.

⁶⁸ Ez alatt Csehország, Morvaország és Szilézia értendő.

továbbra is a magyar jogot alkalmazták.⁶⁹ Ezt a jelenséget a jogtörténet írás jogi dualizmusként definiálta, ami döntően meghatározta a Csehszlovák Köztársaság két világháború közötti jogi fejlődését.⁷⁰ Ezen fejlődési tendencia miatt az új nemzetállamban két büntetőkódex volt párhuzamosan hatályban: az 1852-es osztrák büntetőtörvénykönyv⁷¹ és a magyar Csemegi – kódex.⁷² Ezen helyzetre tekintettel 1920 és 1938 között több alkalommal tettek kísérletet egy egységes büntetőkódex megalkotására, ami végül kudarcba fulladt.⁷³ Ettől függetlenül azonban számos büntetőjogi tárgyú külön jogszabályt fogadott el a csehszlovák parlament,⁷⁴ amelyek közül az egyik a tanulmány tárgyát képező köztársaság védelméről szóló 1923. évi L. törvény volt.⁷⁵

A magyar Átv. hatályba lépését követően, 1923 márciusában fogadták el a csehszlovák rendtörvényt, amelynek közvetlen előzménye Alois Rasin pénzügyminiszter⁷⁶ elleni anarchista merénylet volt.⁷⁷ A törvény megalkotását azonban belpolitikai feszültségek nehezítették: az új törvényi tényállásokkal ugyanis nem csupán a radikális mozgalmakat, hanem az ott élő kisebbségek politikai mozgásterét is igyekeztek visszaszorítani. A felvidéki németek mellett⁷⁸ a magyar közvélemény hasonlóan negatívan fogadta a rendtörvény tervezetét, mert a kisebbségi jogok ismételt korlátozásától tartottak. A Prágai Magyar Hírlap egyik cikke szerint a magyarok az őket megillető nyelvhasználati, egyesülési és gyülekezési jogukat így sem gyakorolhatták megfelelően, ezért a szerző a következő véleményt fogalmazta meg a tervezett büntetőjogi

⁶⁹ Eds. KARABEC, Z. - VLACH, J. *The Criminal Justice System in the Czech Republic*, Prague, Institute of Criminology and Social Prevention, 2011. 6. p. (a továbbiakban: KARABEC - VLACH, 2011.)

⁷⁰ KÉPESSY, 2018. 145. p.

⁷¹ KÉPESSY, I. Az osztrák büntetőjog hatása a magyar kodifikációra. *Jogi tanulmányok – 2018.* elektronikus dokumentum, http://epa.oszk.hu/02600/02687/00008/pdf/EPA02687_jogi_tanulmanyok_2018_260-271.pdf 262. (Utolsó leolvás: 2022. augusztus 19.), SZABÓ, M. A kihágás intézménye az 1852. évi osztrák büntetőtörvénykönyvben. In *Pro Publico Bono*, 2020, n. 3. p. 130-143.

⁷² KÉPESSY, 2018. 146. p.

⁷³ Uo. 146-148. p., Vö. KÉPESSY, I. The development of Criminal Law in the First Czechoslovak Republic (1918 – 1938). In Eds. GÁBRIS, T. - LANTAJOVÁ, D. - BULLA, M. *Medzi Tiranonom a retribúciou Slovensko – maďarské vzťahy z právneho pohľadu. Between Tiranon and Retribution Slovak – Hungarian Relations from Legal Point of View.* Trnava, Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta. 2021. p. 252-260., KARABEC - VLACH, 2011. 6.

⁷⁴ Megemlíthető többek között a feltételes elítélésről és a feltételes szabadságra bocsátásról szóló 1919. évi DLXII. törvény, 1921-ben a gyülekezési jog büntetőjogi védelme érdekében született törvény, a vesztegetésről és a hivatali titok megsértéséről szóló 1924. évi CLXXVIII. törvény, a kényszermunkatáborokról és a rendőri felügyeletről szóló 1929. évi CII. törvény. 1931-ben került sor az államfogházról szóló és a fiatalok bíróságáról szóló törvényeket, majd 1933-ban az emberi méltóság védelméről, 1934-ben pedig a halálbüntetés és az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetésekkel kapcsolatban fogadtak el jogszabályokat. KÉPESSY, 2018. 48-149. p., KARABEC - VLACH, 2011. 6. p.

⁷⁵ KARABEC - VLACH, 2011. 6. p., PERJÉSSY, 1927. 20. p.

⁷⁶ <https://www.britannica.com/biography/Alois-Rasin> (2022. 08. 18.), SIMON, A. *Szlovákia története. 1918 – 1945.* Komárom, 2021. 47. p.

⁷⁷ A merényletet Josef Soupal anarchista követte el. A pénzügyminiszter a helyszínen túlélte a merényletet, de végül behalt sérüléseibe. BOROVIČKA, 1979. 319. p., Soupalt tizenhét évi súlyos börtönre ítélték. *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. július 6. 3. p.

⁷⁸ A képviselőház összeülése előtt. In *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. január 30. 2. p.

reformmal kapcsolatban: „a készülő új törvény is a köztársaságot nem a szabadság és demokrácia, hanem a reakció fegyvereivel akarja megvédeni.” A továbbiakban kifejtette, hogy egy országban kivételes intézkedések alkalmazására akkor kerül sor, „...ha a közélet súlyosan beteg és e betegség leküzdésére a normális eszközöket elégteleneknek ismerték fel.” Ezért először a Csehszlovákiában fennálló problémákat kellene elsősorban felszámolni, és garantálni az ott élő kisebbségek azonos kulturális, gazdasági és politikai fejlődését.⁷⁹ Egy másik cikk szerzője a következőt írta a rendtörvénnyel összefüggésben: „...lehetetlenné kell tenni a panaszkodást. Ha nem hangzik el panasz, akkor majd el lehet mondani, hogy aki nem panaszodik, annak nincsen baja, fájdalma [...] Hát nem szép intézménynek a köztársaság fokozott védelméről szóló törvény?”⁸⁰

A magyar sajtóorgánumok mellett számos cseh politikai lap is tiltakozott a kodifikáció ellen: a Ceske Slovo nemzeti szocialista párt újsága szerint egy állam annak függvényében tekinthető stabilnak, minél kevesebb kivételes intézkedést kell alkalmaznia.⁸¹ A Tribuna pártonkívüli sajtó a csehszlovák jogszabály alkotással szemben helyeselte a magyar Átv. elfogadását, ami álláspontja szerint a Tanácsköztársaság miatt szükséges volt.⁸² Későbbi cikkükben a rendtörvényt az aszpirinhoz hasonlították, ami csak arra jó, hogy elnyomja a „kellemetlen kísérőjelenségeket.”⁸³ A politikai hírlapok általános felháborodása mellett számos tüntetést is tartottak az országban arra hivatkozva, hogy ezen deliktumok szigorítása veszélyt jelent a demokráciára.⁸⁴ A fent említett vélemények mellett egyedül a Návodny Listy jobboldali lap volt az egyetlen olyan sajtótermék, amely támogatta a törvényjavaslat elfogadását. Egyik írásuk szerint az új jogszabályra többek között azért volt szükség, mert a magyar keresztényszocialisták államellenes propagandát folytatnak a felvidéki területeken, amelyekkel szemben keményen fel kellene lépnie a hatóságoknak.⁸⁵

A tiltakozások a javaslat előkészítése, illetve a nemzetgyűlési tárgyalás során is folyamatosak voltak. Körmendy-Ékes Lajos a Magyar Keresztényszocialista Párt⁸⁶ képviselője az alkotmányjogi bizottság előtt tett felszólalásában kifogásolta, hogy a tervezet elkészítésekor

⁷⁹ A köztársaság védelméről. In *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. január 28. 1. p.

⁸⁰ Az izgatások. In *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. február 6. 1. p.

⁸¹ A köztársaságot védő törvény ellen. In *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. január 28. 3. p.

⁸² A képviselőház összeülése előtt. In *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. január 30. 1. p.

⁸³ A köztársaság védelméről szóló törvény és az aszpirin. In *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. február 6. 4. p.

⁸⁴ A tüntetések egyik oka, hogy Csehszlovákiában legálisan működhetett a kommunista párt. FROMMER, B. *National Changing: Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia*, Cambridge, Cambridge University, 2005, 79. p. (a továbbiakban: FROMMER, 2005.), KUKLÍK, J. - PETRÁS, R. *Minorities and Law in Czechoslovakia 1918-1992*. Prague, Karolinum, 2017. 60-61. p., Vö. A képviselőház összeülése előtt. In *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. január 30. 2. p.

⁸⁵ A csehszlovák rendtörvény elkészítése előtt. In *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. február 13. 4. p.

⁸⁶ KOVAC, D. *Szlovákia története*, Pozsony, Kalligram, 2001. 181. p.

nem vették figyelembe a saint germaini béke I. fejezetének 1-9. cikkeit,⁸⁷ amely a kisebbségek helyzetével volt kapcsolatos.⁸⁸ Így a készülő rendtörvény jelentősen csorbítja a nemzetiségi jogokat. Emellett tiltakozott a cseh sajtó azon kijelentéseivel szemben, mely szerint pártja irreudenta tevékenységet végez.⁸⁹ A magyarok felszólalása mellett az ellenzéki pártok kivonultak a bizottságból,⁹⁰ majd pedig a képviselőházi vitán sem vettek részt.⁹¹ Az ezt követő szenátusi munka sem volt zökkenőmentes, ugyanis a kommunista párt több alkalommal is megzavarta a képviselői beszédeket.⁹²

Az új szabályozás 1-2 §-a a köztársaság elleni összeesküvéseket pönalizálta, amelyről elmondható, hogy ez esetben kísérleti és előkészületi jellegű cselekmények önálló deliktumként való szabályozására került sor. Tehát az valósította meg a tényállásszerű magatartást, aki kísérletet tett az alkotmányos rend megdöntésére, a köztársasági államformának, valamint az ország egységének és függetlenségének a megváltoztatására. A büntetőjogi felelősség abban az esetben is fennállt, ha a terhelt tevékenysége arra irányult, hogy az állam területét más országhoz csatolják. A deliktum büntetési tétele kirívóan szigorúnak tekinthető, ugyanis az elkövetési magatartásokat öttől húsz évig, vagy akár életfogytig terjedő „súlyos tömlöccel”⁹³ kellett sújtani. Emellett ugyanezt a büntetést követte el az is, aki a köztársasági elnököt, annak helyettesét, a parlamentet, vagy Kárpátalja kormányzóját hivatalának betöltése során próbálta meg erőszakos módon ellehetetleníteni.

⁸⁷ A békeszerződés 2. cikke garantálta az élet és a szabadság védelmét a kisebbségek számára. A 3-6. cikkelyek a kisebbségek állampolgárságával kapcsolatos szabályokat tartalmaztak. A 7. cikkelyt úgynevezett antidiszkriminációs cikkelynek nevezték tekintettel arra, hogy minden csehszlovák állampolgár a törvény előtt egyenlő, így ugyanazok a polgári és politikai jogok illették meg faji, nyelvi és vallási különbségtétel nélkül. Kötelezte továbbá a csehszlovák államot a szabad nyelvhasználat biztosítására a magán és üzleti forgalomban, valamint a bíróságok előtt eljárású könnyítés igénybevételével a szóbeli és írásbeli anyanyelvhasználatot. A 8. szakasz a kisebbségek kollektív jogait szabályozta, amely kiterjedt a szabad szociális és oktatási intézmények alapítására és szabad anyanyelvhasználatukra. A 9. szakasz az országban élő „jelentékeny arányú” nemzetiségek számára biztosította az anyanyelvű oktatás lehetőségét. Azonban a Csehszlovák Köztársaság mégsem tudta megfelelően rendezni a kisebbségek jogi helyzetét. GERENCSÉR, B. Nyelvi jogok – törvények (I.) Az 1920. évi csehszlovák nyelvtörvény. *Magyar Kisebbség*, vol. 9, 2004. n. 34 (4), 94. p., POPÉLY, G. *Felvidék 1918–1928. Az első évtized csehszlovák uralom alatt*. Budapest, Kárpátia Stúdió, 2014. 161-167. p., 180-222. p., POPÉLY, G. A nemzetközi kisebbségvédelem és a csehszlovák kisebbségvédelmi szerződés. In *Regio – Kisebbségtudományi Szemle*, vol. 1, 1990, n. 1, 3-4. p., SZARKA, L. *A béketárgyalások és a kisebbségek ügye. Határkijelölés, népszavazás, kisebbségvédelem*. elektronikus dokumentum, <http://real.mtak.hu/19099/1/Szarka.pdf> 9. (2022. 08. 18.)

⁸⁸ A csehszlovák kisebbségek helyzetével kapcsolatban lásd még: SZARKA, L. *A multietnikus nemzetállam 1918-1992. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában*. Budapest, Kalligram, 2011. 133-202. p.

⁸⁹ Körmeny-Ékes beszéde a köztársaság védelméről szóló javaslat ellen. In *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. január 21. 3. p.

⁹⁰ Az ellenzék kivonult az alkotmányvédelmi bizottságból...In *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. február 23. 1. p.

⁹¹ Az ellenzék kivonult a képviselőházból. In *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. március 7. 1. p.

⁹² A rendtörvény a szenátus előtt. In *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. március 18. 3. p.

⁹³ Ez a megjelölés a fegyházfokozatot jelentette.

A rendtörvény 3. §-a a köztársaság biztonságának a veszélyeztetését szankcionálta, melynek (1) bekezdés szerinti lényege, hogy valaki a köztársaságot háborúnak, vagy más állam ellenséges magatartásának teszi ki, növeli ezáltal az ország katonai megszállásának veszélyét. A törvényi tényállás alapján levonható az a következtetés, hogy ez a bűntett egy „konkrét veszélyeztetési deliktumnak” minősült, ugyanis az elkövetési magatartás eredményeként az országra nézve egy közvetlen veszélyt jelentő állapot jön létre.⁹⁴ A büntetési tétel ez esetben öttől tíz évig, súlyosabb esetben tíztől húsz évig terjedő szabadságvesztés volt. Ugyanezen § (2) bekezdése a veszélyhelyzet egy másik formáját szabályozta, mely szerint, aki a belbiztonság megrendítése érdekében fegyveres felkelést szervez vagy támogat, bűncselekményt követ el, az egytől öt évig, súlyosabb esetben öttől húsz évig terjedően szankcionálható. Az 2. §-hoz hasonlóan az előkészületi szakasz, nevezetesen a bünszövetség létrejötte is a rendtörvény hatálya alá került. A 3. §-hoz hasonló veszélyeztetési cselekményeket a III. fejezetben is szabályozott a jogalkotó: az egyik a 24. §-ban található köztársaság védelmének a veszélyeztetése, ami a külföldre történő fegyverkivitel, és a csehszlovák állammal kapcsolatos információk külföldi közlését büntette. A 25. § pedig a közigazgatási szervek büntetőjogi felelősségét állapította meg arra az esetre, ha kötelezettségük elmulasztása által veszélyeztetik a csehszlovák állam közérdekeit. Ez utóbbi két tényállás kapcsán a rendtörvény pénzbüntetést helyezett kilátásba.

A rendtörvény II. fejezete a Csemegi-kódexhez hasonló államellenes deliktumokat állapított meg: pönalizálta a hazaárulást, az államtitok megsértését, a kémkedést, a hűtlenséget, továbbá a közhatalmat gyakorló személyekkel szembeni erőszakot.⁹⁵ Ez utóbbi esetben kiemelésre érdemes a 10. §, ugyanis e szabályozás szerint a köztársasági elnökkel, a miniszterelnökkel, a kormánytagokkal, vagy Kárpátalja kormányzójával, a bírókkal szembeni agresszív fellépés nem csupán élet elleni támadás lehetett, hanem a hatáskörük kisajátítására irányuló kísérlet is. A 11. § külön védelemben részesítette a köztársasági elnök és helyettesének becsületét: így, aki velük szemben becsületsértést követett el, vagy közneveltség tárgyává tette, államellenes cselekményt valósított meg. Az I. és a II. fejezetben nevesített deliktumokkal összefüggésben a feljelentési kötelezettség elmulasztása is önálló törvényi tényállásként került szabályozásra.

⁹⁴ BELOVICS – GELLÉR – NAGY - TÓTH, 2012. 184. p.

vö.: Ezt a bűncselekményi kört a szubjektív tényállási elemek szempontjából limitált veszélyeztetési szándéknak is nevezzük. GELLÉR, AMBRUS, 2019. 234. p.

⁹⁵ FROMMER, 2005. 79. p.

A törvény III fejezete a közrend elleni és az antimilitarista izgatás különböző formáit tartalmazta. A 13. § az engedély nélküli fegyverkezést szankcionálta, ami fegyverek, mérgező anyagok, kézigránátok, megszerzését, átadását, terjesztését, gyűjtését, valamint ezen anyagok birtokában fegyveres csoport létrehozását jelentette, amit a jogalkotó egy hónaptól egy évig terjedő szabadságvesztéssel sújtott. A 14. §-ban lévő, közrend megsértése címet viselő törvényi tényállások az izgatás különböző formáit taglalták: ezek közé tartozott az állam berendezkedése, a köztársasági államforma elleni lázítás, az eltérő nemzetiségű, nyelvű, vallású személyekkel szembeni uszítás, valamint ellenük irányuló bűncselekményre felhívás, a köztársaság, a nemzet, vagy valamely nemzetiség megszegyenyítése. A tényállások elkövetési módoként tüntették fel a nyilvánosságot, és a több személy előtt történő végrehajtást. A büntetési tételek pedig nyolc naptól két évig terjedő szabadságvesztés büntetések voltak. A 16-20. §-ok olyan cselekményeket szankcionáltak, mint a bűncselekmény jóváhagyása, az ellenséges hatalommal való szövetségkötés, az álhír terjesztés, valamint a korábbiakban már említett alkotmányos szervek és közhivatalt betöltő személyekkel szembeni súlyos tiszteletlenséget. E körből külön kiemelés érdemel a 19. §, ami a Habsburg-restaurációra irányuló bármilyen tevékenységet bűncselekménynek nyilvánított.

A csehszlovák rendtörvény kiemelt céljának tekintette a hadsereg védelmét, ami a jogszabály 21-24. §-ban érhető tetten. Deliktumnak nyilvánították ugyanis a katonai bűncselekmények elkövetésre felhívást, és az abban való segítség nyújtást, az idegen állam hadseregébe való engedély nélküli toborzást, illetve a haderőről, a háborúról szóló engedély nélküli, sajtóban történő hírközlést is. Ez utóbbi körbe a köztársasági államformával kapcsolatos információ átadása is büntettnek minősült. A szankciók ebben az esetben is szabadságelvonó büntetések voltak.⁹⁶

ÖSSZEGZÉS: A MAGYAR ÉS A CSEH RENDTÖRVÉNYEK AZONOSSÁGAI ÉS KÜLÖNBSÉGEI

A magyar és a csehszlovák államellenes bűncselekmények szigorítását célzó külön törvényeket elemezve megállapítható, hogy azok beleillenek a korszak nemzetközi jogalkotási tendenciáiba. Azonban lényeges különbség mutatkozik abban, hogy milyen történelmi körülmények indokolták a két rendtörvény elfogadását: míg a magyar Átv. megalkotása nem más, mint a kommunista puccsot követő konszolidációs folyamat egyik fontos állomása, addig

⁹⁶ A törvény szövege az alábbi linken található: <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/3259/1/2/zakon-c-50-1923-sb-na-ochranu-republiky/zakon-c-50-1923-sb-na-ochranu-republiky> (2022. 08. 21.), Vö. ANGYAL, 1929. 10. p.

Csehszlovákiában az új nemzetállami lét, a kazuisztikus büntetőjogi rendszer és az Alois Rasin elleni politikai merénylet következtében merült fel ezen deliktumok súlyosabb pönalizálása.

Azonban a törvényhozási előzményektől függetlenül kijelenthető, hogy a két rendtörvény számos hasonló törvényi tényállást szabályozott: az Átv. és a köztársaság védelméről szóló törvény egyaránt tartalmazták a radikális politikai mozgalmak államellenes tevékenységének sui generis büntetti minősítését, a feljelentési kötelezettség elmulasztását, az antimilitarista izgatást, valamint a szóban realizálható politikai bűncselekményeket is. Ez utóbbi tekintetben lényeges különbség, hogy az Átv. passzív alanya ezen bűncselekmény típus tekintetében kizárólag a magyar állam és nemzet volt, míg a köztársaság védelméről szóló törvény több védendő értéket határozott meg: oltalom alá került került köztársasági elnök és helyettesének, valamint a nemzet és a nemzetiségek becsülete.

A törvényi tényállásokat végigtekintve az a további következtetés is levonható, hogy a csehszlovák rendtörvény jóval szélesebb körben állapította meg az államellenes cselekmények körét, mint a magyar. Példaként említhető az izgatás bűncselekményének szabályozása: az Átv. 5. §-a kizárólag az államfelforgatásra való izgatás, egyenes felhívás különböző esetei miatt helyezte kilátásba a büntetőjogi felelősség megállapítását. Ezzel szemben északi szomszédunk rendtörvényének 14. §-a külön nevesítette az állammal, az államformával, a más etnikumú, vallású és nyelvű személyekkel szemben elkövethető izgatásokat és ezen bűncselekményre irányuló egyenes felhívást. Ugyanez a különbség figyelhető meg a katonaság fokozott védelme tekintetében. Míg a csehszlovák jogszabály az antimilitarista izgatás mellett 21–24. §-ban kifejezetten a hadsereg védelmét sértő cselekményeket taglalta, addig a magyar párja csak a 6. §-ban helyezte védelem alá saját haderejét. Emellett a csehszlovák rendtörvényben számos olyan tényállás is megemlíthető, ami a magyarból teljes mértékben hiányzott. Ilyen volt többek között a 3. és 24. §-ban szereplő úgynevezett veszélyeztetési deliktumok, a II. fejezetben lévő hazaárulás, kémkedés, hűtlenség, államtitok megsértése, közhatalmat gyakorló személlyel szembeni erőszak, álhírterjesztés, az állammal kapcsolatos információ átadása, valamint olyan pönalizált célok, mint az államforma megváltoztatása, az állami területi integritásának megdöntése, vagy a közjogi méltóságok és a parlament erőszakos ellehetetlenítése. Azonban a csehszlovák jogalkotó – a magyarral ellentétben – nem emelte bele a rendtörvénybe a feljelentési kötelezettség elmulasztásával kapcsolatban a hozzátartozó büntetlenségét, valamint az önkéntes elállás lehetőségét sem biztosította a terheltek számára. Így az elkövető a bűncselekmény végrehajtása során hiába juttatta kifejezésre elállási szándékát, a külön törvény szerint így is felelősségre vonhatóvá vált.

Zárásképpen fontos kihangsúlyozni azt a körülményt, hogy mind a két rendtörvény körül heves politikai és jogi polémia bontakozott ki, amelyek a jogszabályok szükségességét támogatták, illetve vitatták. Ebben a tekintetben a csehszlovák rendtörvény körüli viták jóval komplexebbnek tekinthetők, mint a Magyarországon kialakult politikai és szakmai párbeszéd, melynek oka az északi utódállam őshonos kisebbségeinek ezen büntetőjogi reformmal szembeni heves ellenállása volt. Annak feltérképezése, vajon a köztársaság védelméről szóló törvény egyik célja valóban a csehszlovák államhoz elcsatolt nemzetiségek ellehetetlenítésére irányult volna, további kutatás tárgyát képezi. Azonban tekintettel azokra a tudományos eredményekre, amelyek rávilágítottak a felvidéki kisebbségeket érintő negatív diszkriminációra, könnyen elképzelhető, hogy a rendtörvény a nemzetiségek hátrányos helyzetét csak még tovább súlyosbította.

LITERATURE

1. A csehszlovák rendtörvény elkészítése előtt. In *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. február 13. 4.
2. A képviselőház összeülése előtt. In *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. január 30. 2.
3. A köztársaság védelméről. In *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. január 28. 1.
A köztársaság védelméről szóló törvény és az aszpirin. In *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. február 6. 4.
4. A köztársaságot védő törvény ellen. In *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. január 28. 3.
5. A rendtörvény a szenátus előtt. In *Prágai Magyar Hírlap* 1923. március 18. 3.
Az ellenzék kivonult az alkotmányvédelmi bizottságból...In *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. február 23. 1.
6. Az ellenzék kivonult a képviselőházból. In *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. március 7. 1.
Az izgatások. In *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. február 6. 1.
7. *A Magyar Királyi Csendőrség szolgálati körére vonatkozó törvényes rendelkezések kivonatos gyűjteménye*, hivatalos kiadás, Budapest, Várnay és Fia, 1908.
8. ABLONCZY, B. *A miniszterelnök élete és halála: Teleki Pál, 1879-1941*. Budapest, Jaffa, 2018.
9. ABLONCZY, B. *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés történetei, 1918-1921*. Budapest, Jaffa, 2020.
10. *Acts of the One Hundred and Twenty-Sixth Legislature of the State of New Jersey and Fifty – Eights under the New Constitution*. Trenton N. J., The J. L. Murphy, 1902.
11. ANGYAL, P. *A magyar büntetőjog kézikönyve 4. kötet. Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. III. t-c.*, Budapest, Athenaeum, 1929.
12. ANGYAL, P. *A magyar büntetőjog kézikönyve, 7. kötet: Felségsértés, királykérdés, hűtlenség, lázadás, a hatóságok büntetőjogi védelme*, Budapest, Athenaeum, 1930.
13. ANGYAL, P. *Emlékeimből*, Budapest, Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó, 2010.
14. Ed. ANKA, L. *„Valami fáj, ami nincs.” A Trianoni békekötés előzményei és következményei*. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Magyar Napló, 2020.
15. BACH, J. R. *The battle against anarchist terrorism, 1878 – 1934*. New York, Cambridge University, 2013.
16. BAJCSI, I. *Kisebbségi magyar küldetés Csehszlovákiában – A sarlós nemzedék közösségi szerepvállalása Trianon után*. Budapest, L'Harmattan, 2021.

17. BALOGH, E. A magyar büntetőjogi dogmatika kezdetei. In *Jogtörténeti Szemle*, 2008, n. 4, p. 6–7.
18. BARNA, A. Az állami főhatalom védelmének változásai a két világháború közötti Magyarországon: a kormányzósértés tényállása és ítélkezési gyakorlata a Győri Ítéltábla gyakorlatában. In: Eds. MOLNÁR, A. – SZÉPLAKI, L. *Tanulmányok a győri felsőbbbíráskodás történetéből a XIX-XX. század fordulóján*. Győr, Győri Ítéltábla, 2019. p. 175–185.
19. BELOVICS, E. – GELLÉR, B. – NAGY, F. – TÓTH, M. *Büntetőjog I., Általános rész*. Budapest, HVG-Orac, 2012.
20. BOROVICKA, V. P. *Híres politikai merényletek*, Budapest, Európa, 1979.
21. BÖLÖNY, J. - HUBAI, L. *Magyarország kormányai, 1848-1992*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
22. *Budapest Főváros Levéltára, a Budapesti Királyi Ügyészség és a Büntetőtörvényszék irata*. HU BFL VII.5.c-4174-1923.
23. *Budapest Főváros Levéltára, a Budapesti Királyi Ügyészség és a Büntetőtörvényszék irata*. HU BFL VII.5.c-0398-1931.
24. WHITTEN, W. C. *Criminal Syndicalism and the Law in California, 1919 – 1927*. *Transactions of the American Society, New Series, 59. kötet*. Philadelphia., American Philosophical Society, 1969.
25. CHROMA, M. The Czech Legal System and Contexts. In Eds. BHATIA, V. - CANDLIN, C. - ENGBERG, J. - TROSBORG, A. *Multilingual and Multicultural Contexts and Legislation of Legislation. An International Perspective*. https://www.researchgate.net/publication/236213263_The_Czech_Legal_System_and_Contexts 59. (2022. augusztus 19.)
26. CROWNHART, C. H. *Wisconsin Statutes 1921, II. kötet*. State of Wisconsin, Madison, 1921.
27. DEGRÉ, M. Az állami és társadalmi rend védelméről szóló új törvény (1921: III. t-c.). In *Magyar Jogi Szemle, II. kötet*. Budapest, Pallas, 1921. p. 293-299.
28. DRÓCSA, I. „A diktatúra azonban nálunk nem cél, hanem eszköz és abban a pillanatban megszűnik, amint a Hungária Egyesült Földek a birtokunkba nem kerülnek.” Szálasi Ferenc 1937-es „nagy”pere. In Eds. PERES Z. – BATHÓ, G. *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére: Labor est etiam ipse voluntas*. Budapest, Ludovika Egyetem, 2021. p. 255-268.

29. DRÓCSA, I. „A győztes proletárforradalom meg fogja bosszulni halálunkat!” A Sallai – Fürst per. In Eds. FARKAS, J. A. – OROSZ, L. – SCHWARCZWÖLDER, Á. – UJVÁRY, G. *VERITAS Évkönyv 2020*. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Magyar Napló, 2021. p. 171–187.
30. DRÓCSA, I. „A Komintern Hőse.” Rákosi Mátyás személyi kultuszának gyökerei a Rákosi–Vági perben. In Ed. KINCSES, K. M. *19–20. századi magyar történeti kultuszok*. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, megjelenés alatt.
31. DRÓCSA, I. A lakásügyi népbiztos – helyettes a bíróság előtt: Szántó Zoltán és társainak pere a Horthy – korszakban. In: Eds. FARKAS, J. A. - OROSZ, L. - SCHWARCZWÖLDER, Á. - UJVÁRY, G. *VERITAS Évkönyv 2021*. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Magyar Napló, megjelenés alatt.
32. DRÓCSA, I. Az államellenes bűncselekmények Magyarországon, különös tekintettel az 1921. évi III. törvényben meghatározott államfelforgatás büntettségére. In *Jogtörténeti Szemle*, 2016, n. 4. 64-67.
33. DRÓCSA, I. Az államellenes bűncselekményekkel kapcsolatosan felmerülő jogértelmezési kérdések a XX. századi Magyarországon, különös tekintettel az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény jogi tárgyára. In Eds. FRIVALDSZKY, J. – TUSSAY, Á. *A Természetjog Napja, Konferenciatanulmányok*. Budapest, Pázmány Press, 2017. p. 155-172.
34. DRÓCSA, I. Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény elhelyezése a XX. századi magyar büntetőjogi rendszerben. In *Iustum, Aequum, Salutare*, vol. 31, 2017. n. 2, p. 215-231.
35. DRÓCSA, I. „Bűncselekményt [...] vélt hazafiságból sem szabad elkövetni.” Az oktobrista miniszterek nemzetragalmazási perei. In Ed. BÁNDI, G. *A SOKOLDALÚSÁG OKÁN: Doktorandusz tanulmányok a Pázmány jogászképzésének 25. tanévében*. Budapest, Pázmány Press, 2020. p. 33-56.
36. DRÓCSA, I. Egy büntetőjogi kísérlet az állami rend fenntartása érdekében: a népköztársasági államforma védelméről szóló 1919. évi XI. néptörvény dogmatikai elemzése. In: Eds. EL BEHEIRI, N. - SZABÓ, I. *Viginti Quinque Annis II: Emlékkonferencia Zlinszky János tiszteletére, a PPKE JÁK 25. tanévében*. Budapest, Pázmány Press, 2020. p. 227-250.
37. DRÓCSA, I. Határ a királysértés és az izgatás között: a király megsértéséről és a királyság intézményének megtámadásáról szóló 1913. évi XXXIV. törvény anyagi és eljárásjogi elemzése. In *Iustum, Aequum, Salutare*, vol. 15, 2019, n. 2, p. 117-137.

38. DRÓCSA, I. „Kommunista slágerpör.” A Geró Ernő és társai ellen lefolytatott büntetőeljárás (1922). In *Jogtörténeti Szemle*, vol. 21, 2019, n. 2, p. 33-42.
39. DRÓCSA, I. Köztársasági elnökből politikai elítélt. A Károlyi Mihállyal szemben lefolytatott büntetőeljárások a két világháború között, különös tekintettel a nemzetragalmazási perekre. In *Jogtörténeti Szemle*, vol. 22, 2020, n. 1, p. 33-42.
40. DRÓCSA, I. *Rendtörvények a két világháború között, különös tekintettel az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény anyagi és eljárásjogi elemzésére Budapesti Királyi Törvényszéken kialakult bírói gyakorlaton keresztül.* Doktori disszertáció. Budapest, 2021.
41. EDVI, I. K. – DEGRÉ, M. *A magyar büntetőtörvénykönyvek zsebkönyve.* Budapest, Révai Testvérek, 1924.
42. EGYED, I. Jogfolytonosság. In *Jogállam*, vol. 25, 1926, n. 6. p. 320-322.
43. EVELI, P. *Ausztria határai. Saint Germain 1919. szeptember 10.* Szeged, Documenta Historica 38. 1998.
44. FAUE, E. Methods of Mysticism and the Industrial Order: Labor Law in Michigan, 1868-1940. In Eds. FINKELMAN, P. - HERSCHOCK, M. J. *The History of Michigan Law*, Ohio, Ohio University, 2006. 214-237.
45. FINKEY, F. *A magyar anyagi büntetőjog jelen állapota.* Budapest, Grill, 1923.
46. FINE, S. Anarchism and the assassination of McKinley. In *American Historical Review*, vol. 60, 1955, n. 4, p. 777-799.
47. FIZIKER, R. Az osztrák Trianon. A saint germaini békeszerződés. *Világtörténet*, 2013, n. 4, p. 429-449.
48. FROMMER, B. *National Changing: Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia*, Cambridge, Cambridge University, 2005.
49. GELLÉR, B. – AMBRUS, I. *A magyar büntetőjog általános tanai I.* Budapest, Eötvös, 2019.
50. GERENCSÉR, B. Nyelvi jogok – törvények (I.) Az 1920. évi csehszlovák nyelvtörvény. In *Magyar Kisebbség*, vol. 9, 2004. n. 34 (4), p. 93-104.
51. HAHNER, P. *Az USA elnökei.* Budapest, Animus, 2012.
52. HELLER, E. *Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló törvény ismertetése.* Budapest, Az Ügyvédek Lapja, 1922.
53. HENKEL, S. Sedition and Espionage Acts. In: Ed. DUBOVSKY, M. *The Oxford Encyclopedia of American Business, Labor and Economic History*. Oxford, 2013. https://www.academia.edu/8616936/Henkel_Sedition_and_Espionage_Acts_in_the_Ox

- ford_Encyclopedia_of_American_Business_Labor_and_Economic_History (2022. 08. 12.)
54. HOLLÓSI, G. A történelmi emlékezet az 1920. évi I. törvénycikk indokolásában. In *Jogtörténeti Szemle*, 2019, n. 1, p. 40-45.
 55. JASPER, G. *Der Schutz der Republik: Studien zur Staatlichen Sicherung der Demokratie in der Weimarer Republik 1922 bis 1930*. Tübingen, Mohr Siebeck, 1963.
 56. Eds. KARABEC, Z. - VLACH, J. *The Criminal Justice System in the Czech Republic*, Prague, Institute of Criminology and Social Prevention, 2011.
 57. KÉPESSY, I. A büntetőjog fejlődésének tendenciái a két világháború közötti Csehszlovák Köztársaságban. In Eds. GOSZTONYI, G. - RÉVÉSZ T. M. *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Eötvös, 2018. p. 145-152.
 58. KÉPESSY, I. Az osztrák büntetőjog hatása a magyar kodifikációra. *Jogi tanulmányok – 2018*. elektronikus dokumentum, http://epa.oszk.hu/02600/02687/00008/pdf/EPA02687_jogi_tanulmanyok_2018_260-271.pdf 262. (2022. augusztus 19.)
 59. KÉPESSY, I. The development of Criminal Law in the First Czechoslovak Republic (1918 – 1938). In: Eds. GÁBRIS, T. - LANTAJOVÁ, D. - BULLA, M. *Medzi Tiranonom a retribúciou Slovensko – mad'arské vzt'ahy z právneho pohľ'adu. Between Tiranon and Retribution Slovak – Hungarian Relations from Legal Point of View*. Trnava, Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta. 2021. p. 252-260.
 60. Körmendy – Ékes beszéde a köztársaság védelméről szóló javaslat ellen. In *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. január 21. 3.
 61. KOVAC, D. *Szlovákia története*, Pozsony, Kalligram, 2001.
 62. KUKLÍK, J. - PETRÁS, R. *Minorities and Law in Czechoslovakia 1918-1992*. Prague, Karolinum, 2017.
 63. LÉVAI, A. – POTÓ, I. *A Magyar Királyi Csendőrség története*. Kecskemét, Vagabund, 2016.
 64. Szerk. LÖW, T. *A magyar büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről (1878:5. tcz.) és teljes anyaggyűjteménye, I-II. kötet*. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1880.
 65. PELSER, C. Preparations to commit a crime: the Dutch approach to inchoate offences. In *Utrecht Law Review*, vol. 4, 2008, n. 3, p. 57-80.
 66. MATOLCSI, R. Szóbeli királlysértési ügyek a dualizmus idején. (1871– 1913). In *Századok*, 2022, n. 2, p. 329–356.

67. MISKOLCZY, Á. A forradalom büntetőjogi védelme a forradalmi mozgalmak ellen. In *Tanulmányok a társadalom – és közigazgatáspolitikai köréből*, Budapest, é. n. p. 187-190.
68. *Nemzetgyűlési Napló 1920, V. kötet*. Budapest, Athenaeum, 1920.
69. *Nemzetgyűlés Irományai, IV. kötet*, Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1920.
70. *Nemzetgyűlés Irományai, VII. kötet*, Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1921.
71. NIEDERHASUER, E. *Kelet-Európa története*. Budapest, MTA, 2001.
72. PARÁDI, J. *A Magyar Királyi Csendőrség*. Budapest, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, 2012.
73. PERJÉSSY, M. *Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló törvényről (1921. évi III. t.-c.)*. Debrecen, Studium, 1928.
74. POLNER, O. Jogfolytonosság és ideiglenes alkotmány. In *Jogállam*, vol. 1931, n. 3–4, p. 144–150.
75. Szerk. POLT, P. *Új Btk. kommentár*, 5. kötet. Budapest, Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó, 2013.
76. POPÉLY, G. *Felvidék 1918–1928. Az első évtized csehszlovák uralom alatt*. Budapest, Kárpátia Stúdió, 2014.
77. POPÉLY, G. A nemzetközi kisebbségvédelem és a csehszlovák kisebbségvédelmi szerződés. In *Regio – Kisebbségtudományi Szemle*, vol. 1, 1990, n. 1, elektronikus dokumentum, <https://epa.oszk.hu/00000/00036/00001/pdf/09.pdf> (2022. augusztus 30.)
78. RÁCZ, J. A kormányzót sértések nem kell féltek jó lesz? Adalékok a kormányzósértési eljárásokhoz. In Eds. ANKA, L. - HOLLÓSI, G. – TÓTH, E. Z. – UJVÁRY, G. *Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján, II. kötet*. Budapest, VERITAS, Magyar Napló, 2016. p. 111-122.
79. SAN PIETRO, I. *The need for a new Espionage Act*, https://www.academia.edu/39119910/The_Need_for_a_New_Espionage_Act (2022. 08 12.)
80. SCHWEITZER, G. Közjogi provizórium, jogfolytonosság, új közjogi irány. Az 1919/1920-1944 közötti magyarországi alkotmányjog-tudomány vázlata. In *Közjogi Szemle*, vol. 7, 2014, n. 1, p. 8-17.
81. SCHWEITZER, G. Közjogi provizórium, jogfolytonosság, új közjogi irány. Az 1919/1920-1944 közötti magyarországi alkotmányjog-tudomány vázlata. In *Közjogi Szemle*, vol. 7, 2014, n. 2, p. 9-20.
82. State Sedition Laws: Their Scope and Misapplicatios. In *Indiana Law Journal*, vol. 31, 1956, n. 2, p. 270-285.
83. SIMON, A. *Szlovákia története. 1918-1945*. Komárom, 2021.

84. Soupalt tizennyolc évi súlyos börtönre ítélték. *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. július 6. 3.
85. SZABÓ, I. Az első nemzetgyűlés és a jogfolytonosság. In Eds. KOLTAY, A. – MOLNÁR, G. *Bonus Iudex: Ünnepi kötet Varga Zoltán 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, PPKE – JÁK, 2018, p. 383-398.
86. SZAKÁLY, S. *A magyar tábori csendőrség*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1990.
87. SZABÓ, M. A kihágás intézménye az 1852. évi osztrák büntetőtörvénykönyvben. *Pro Publico Bono*, 2020, n. 3. p. 130–143.
88. SZARKA, L. *A béketárgyalások és a kisebbségek ügye. Határkijelölés, népszavazás, kisebbségvédelem*. elektronikus dokumentum, <http://real.mtak.hu/19099/1/Szarka.pdf> 9. (2022. 08. 18.)
89. SZARKA, L. *A multietnikus nemzetállam 1918 – 1992. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában*. Budapest, Kalligram, 2016.
90. The New York Criminal Anarchy Act. In *Harvard Law Review*, vol. 36, 1922. n. 2, p. 199-204.
91. *The Sedition Act of 1918*. http://www.digitalhistory.uh.edu/disp_textbook.cfm?smtID=3&psid=3903 (2022. 08. 12.)
92. TOMCSÁNYI, M. *Magyarország közjoga*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1932.
93. TÓTH, J. Z. A halálbüntetés szabályozása a Horthy-korszakban és a II világháború éveiben. In *Jogtörténeti Szemle*, 2010, n. 12, p. 52–60.
94. VARGA, N. Ideiglenesség és jogfolytonosság: Történeti intézmények szerepe a magyar alkotmányozásban. In *De iurisprudencia et iure publico*, vol. 5, 2011, n. 2, p. 312-324.
95. VARGHA, F. A jogfolytonosság. In *Jogtudományi Közlöny*, vol. 60, 1925, n. 9, p. 65–67.
96. VÁMBÉRY, R. A rendjavaslat. In *Jogtudományi Közlöny*, Budapest, vol. 56, 1921, n. 6, p. 41-42.
97. Ed. VERESS, E. *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2018.
98. Ed. VIDOR, G. *Nemzetgyűlési almanach 1920-1922*. Budapest, Magyar Lap-és Könyvkiadó, 1921.
99. Eds. VORBAUM – THOMAS – BOHLANDER – MICHAEL. *A modern history of German Criminal Law*, Berlin, Heidelberg, Springer, 2014.
100. WIENER, I. Jogfolytonosság és megszakítottság a történeti alkotmányosság rendjében. In *Közjogi Szemle*, vol. 10, 2017, n. 3, p. 22–32.
101. <https://www.britannica.com/biography/Alois-Rasin> (2022. 08. 18.)

102. <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/3259/1/2/zakon-c-50-1923-sb-na-ochranu-republiky/zakon-c-50-1923-sb-na-ochranu-republiky> (2022. 08. 21.)

CONTACT

izabella.drocsa@veritas.gov.hu

VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár

1093 Budapest

Zsil utca 2-4.

Magyarország

Prípravné práce a prijatie medzinárodnej dohody o spisovej rozluke medzi Československou republikou a Maďarskom z roku 1927¹

Preparatory work and adoption of international agreement on files separation between Czechoslovak Republic and Hungary in 1927

doc. JUDr. Miroslav Fico, PhD.

Abstrakt

Vznik nových nástupníckych štátov po skončení I. svetovej vojny priniesol so sebou množstvo problémov. Jedným z nich bola aj otázka vzájomného administratívneho vysporiadania štátov. Registre, archívy, spisy alebo iné dôležité materiály vzťahujúce sa na obyvateľstvo a územie niektorého zo štátov boli často uložené v štáte inom. Predložený článok analyzuje problematiku prípravy spisovej rozluky medzi Československou republikou a Maďarskom v medzivojnovom období. Prebiehajúce procesy vyústili v roku 1927 do prijatia medzinárodnej dohody, ktorá upravovala vydávanie správnych spisov.

Kľúčové slová:

medzivojnová Československá republika, dualizmus správy, spisová rozlučka, medzinárodné dohovory

Abstract

The emergence of new successor states after the end of World War I brought with it a number of problems. One of them was the question of the mutual administrative settlement of the states. Registers, archives, files or other important materials relating to the population and territory of one of the states were often stored in the state of the other. The present article analyses the issue of the preparation of the files separation between the Czechoslovak Republic and Hungary in the interwar period. The ongoing processes resulted in the adoption of an international agreement regulating the transfer of administrative files in 1927.

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-19-0419.

Key words:

interwar Czechoslovak republic, dualism of administration, files separation, international conventions

ÚVOD

Rozpad Uhorska po I. svetovej vojne a proces vzniku nových, nástupníckych štátov, priniesol so sebou celý rad problémov. Jedným z nich bola aj otázka administratívneho vysporiadania štátov, keďže veľké množstvo spisov a registrov, ktoré sa vzťahovali na územie a obyvateľstvo niektorého z nových štátov sa nachádzalo na území a v pôsobnosti iného štátu. Uvedené bolo aj problémom Československej republiky (osobitne územia Slovenska a Podkarpatskej Rusi) a Maďarska. Potreba riešiť predmetnú otázku vyplývala okrem iného aj z článku 77 Trianonskej mierovej zmluvy.² Predmetom predloženého článku je proces prípravy a prijatia právnej úpravy, ktorá reguluje vydávanie správnych spisov medzi Československou republikou a Maďarskom. Jedným z hlavných zdrojov poznania vo vzťahu k procesu príprav a realizácie spisovej rozluky medzi Československou republikou a Maďarskom je Národný archív Praha (ďalej aj ako „NA Praha“). Archiválie k skúmanej problematike sa nachádzajú primárne vo Fonde Predsedníctva ministerskej rady³, v kartóne 2704.

1. PRÍPRAVNÉ PRÁCE

Vzájomné rokovania medzi Československou republikou a Maďarskom, smerujúce k vydaniu správnych spisov sa začali v lete roku 1921. Rokovania boli zdĺhavé a pomerne náročné. Názory predstaviteľov Československej republiky a Maďarska na riešenie tohto problému boli často protichodné. V júni a júli 1922 sa uskutočnili ústne porady oboch delegácií. Porady prebiehali jednak na vnútroštátnej úrovni, ako aj na úrovni medzinárodnej. Zo zachovaných archívnych materiálov je možné v procese príprav spisovej rozluky dať do pozornosti napríklad tieto vnútroštátne porady predstaviteľov Československej republiky:

² Podľa čl. 77 mierovej zmluvy (publikované v zbierke zákonov v českom jazyku) Maďarsko vydá neprodlené zúčastneným vládám spojeným alebo združeným archívy, záznamy, plány, listiny a vôbec doklady všeho druhu, týkajúce sa správy civilní, vojenskej, finančnej, súdnej alebo inej v postoupených územích. Jestliže niektoré z týchto dokladov, archívov, záznamov, listín alebo plánov boli premiestnené, vydá je Maďarsko na žiadosť zúčastnených vlád spojených alebo združených. Jestliže by se archívy, záznamy, plány, listiny alebo doklady, uvedené v odstavci 1. a nemajúci rázu vojenského, týkali zároveň správy maďarskej a jestliže by proto jejich vydání bylo pro správu rakouskou spojeno s újmou, zavazuje se Maďarsko, že ze podmínky vzájemnosti poskytne vládám spojeným a združeným, o které jde, volný přístup k nim.

³ NA Praha, Fond Předsednictvo ministerské rady, 1918 – 1945, č. archívneho súboru 1082.

- 21. októbra 1922 sa v priestoroch ministerstva vnútra uskutočnila medziministerská porada, predmetom ktorej bola príprava na blížiacu sa medzinárodnú poradu s Maďarskom.⁴
- 30. októbra 1922 sa konala medzinárodná porada. Predmetom boli návrhy československých delegátov.
- 22. marca 1926 sa konala medziministerská porada v priestoroch ministerstva zahraničných vecí
- 23. apríla 1926 sa uskutočnila ďalšia medziministerská porada
- 25. júna 1926 sa konala v miestnosti politickej sekcie ministerstva zahraničných vecí medziministerská porada o ďalšom postupe prípravných prác.⁵

Vzhľadom na komplikovanosť matérie, rozličné a často protichodné pohľady Československej republiky a Maďarska, došlo v roku 1926 k vylúčeniu sporných otázok týkajúcich sa rozdelenia starých archívov a voľného prístupu k materiálom z konania. Za základ ďalších rokovaní tak bola, podľa záznamov ministerstva zahraničných vecí, čiastočne zobratá analogická zmluva medzi Maďarskom a Kráľovstvom Srbov, Chorvátov a Slovincov zo dňa 14. decembra 1924.⁶ Medziministerská porada konaná 26. januára 1926 odobrila takýto postup československých orgánov.⁷

V priebehu rokov 1926 a 1927 prebiehali viaceré porady delegácií, na ktorých sa postupne zblížovali pôvodne odlišné názory. Tieto medzinárodné porady sa začali 14. októbra 1926.⁸ 5. novembra 1926 sa konala v priestoroch ministerstva spravodlivosti v Budapešti druhá porada delegácií. Predmetom tohto rokovania bol československý návrh podmienok zmluvy.⁹ 3. marca 1927 sa v maďarskom ministerstve spravodlivosti konala v poradí tretia porada delegácií o spisovej rozluke. Predmetom tohto rokovania bolo dojednanie formálnej úpravy, týkajúcej sa vzájomného vydávania administratívnych spisov.¹⁰

V procese finalizácie dohody bol navrhovaný text dohody zo strany ministerstva zahraničných vecí Československej republiky 30. marca 1927 zaslaný k nahliadnutiu

⁴ Bližšie pozri Prípis ministerstva vnútra zo dňa 27. októbra 1922, č. 74276/1922.

⁵ Bližšie pozri Prípis ministerstva zahraničných vecí určený všetkým ústredným úradom Československej republiky zo dňa 15. júla 1926, č. 100.827/I-5/26.

⁶ Bližšie pozri prípis ministerstva zahraničných vecí Československej republiky adresovaný Predsedníctvu ministerskej rady zo dňa 18. júna 1927, č. 82581/I.-5/27, NA Praha, Fond Predsedníctvo ministerskej rady, 1918-1945, kartón 2704.

⁷ Protokol o medziministerskej porade, ktorá sa konala v miestnosti politickej sekcie ministerstva zahraničných vecí sa nachádza medzi archíviami Fondu Predsedníctva ministerskej rady, v kartóne 2704.

⁸ Bližšie pozri Prípis ministerstva zahraničných vecí určený všetkým ústredným úradom Československej republiky zo dňa 30. októbra 1926, č. 143.927/I-5/26.

⁹ Bližšie pozri Prípis ministerstva zahraničných vecí určený všetkým ústredným úradom Československej republiky zo dňa 24. novembra 1926, č. 168.459/I/5-6/26.

¹⁰ Bližšie pozri Prípis ministerstva zahraničných vecí určený všetkým ústredným úradom Československej republiky zo dňa 19. marca 1927, č. 37325/I.-5/27.

jednotlivým ústredným úradom Československej republiky a tieto boli o procese príprav dohody aj priebežne informované. Ministerstvo zahraničných vecí následne vyzvalo jednotlivé ministerstvá, aby sa vyjadrili k prekladu pripraveného dokumentu – a to hlavne pokiaľ išlo o preklad odborných výrazov.¹¹ V tejto súvislosti im opätovne zaslalo pripravovaný text dohody – preklad z pôvodného francúzskeho jazyka do jazyka štátneho. Vo Fonde predsedníctva ministerskej rady sa nachádzajú odpovede viacerých ministerstiev adresovaných ministerstvu zahraničných vecí.¹²

2. ÚPRAVA VYDANIA SPRÁVNÝCH SPISOV MEDZI ČESKOSLOVENSKOU REPUBLIKOU A MAĎARSKOM

Úprava vydania správnych spisov dojednaná medzi Československou republikou a kráľovstvom maďarským, podpísaná 3. júna 1927, bola v Československej republike publikovaná pod č. 160/1927 Zb. z. a n. - v čiastke 75 zbierky zákonov a nariadení za rok 1927 (ktorá bola vydaná 17. novembra 1927). Ratifikačné listiny boli vymenené v Prahe a táto medzinárodná dohoda nadobudla platnosť 1. septembra 1927. Realizáciou tejto medzinárodnej dohody bolo na základe uznesenia ministerskej rady zo dňa 12. júla 1927 poverené ministerstvo zahraničných vecí Československej republiky.¹³

Úprava vychádzala zo správnych potrieb oboch krajín a za splnomocnencov krajín boli menovaní mimoriadny veľvyslanec Československej republiky v Budapešti V. Pallier a štátny tajomník a prednosta oddelenia pre medzinárodné právo ministerstva spravodlivosti E. Berczelly de Berczel. Z hľadiska systematiky táto dohoda pozostávala zo 16 článkov a 8 príloh. Prvé dva články dohody vymedzovali základné záväzky zmluvných strán. Maďarské kráľovstvo sa podľa čl. 1 zaviazovalo, že odovzdá Československej republike všetok spisový materiál, ktorý výhradne prináležal civilným, vojenským, finančným, súdnym alebo iným správam na území postúpenom Československej republike – ak takýto materiál bol uložený v archívoch a spisovniach všetkých ústredných kráľovských maďarských úradov, v ústredných správnych kanceláriách a v správnych ústavoch k nim pripojených, ako aj materiál všetkých provinciálnych úradov štátnych alebo samosprávnych, ktorých správna pôsobnosť sa vzťahovala na uvedené postúpené územie. Československá republika sa podľa článku 2 dohody zaviazala, že odovzdá Maďarskému kráľovstvu všetok písomný materiál, ktorý mal výhradný

¹¹ Prípís ministerstva zahraničných vecí č. j. 82581/I-5/27 zo dňa 18. júna 1927.

¹² Ide napríklad o: Ministerstvo verejných prác, Ministerstvo poľnohospodárstva, Ministerstvo národnej obrany, Ministerstvo obchodu, Ministerstvo pôšt a telegrafov alebo Ministerstva financií.

¹³ Bližšie pozri Výťah z protokolu o schôdzi ministerskej rady konanej 12. júla 1927, č. j. C. – I./1.

a priamy vzťah k správe maďarského štátneho územia a nachádzal sa na území postúpenom Československej republike.

Písomným materiálom, ktorý bol predmetom dohody sa podľa článku 3 rozumeli: a) spisy ústredných archívov a spisovní (tu dohoda bližšie špecifikovala o aké druhy spisov išlo – boli to predovšetkým podania, správy, koncepty, prehlásenia ako aj všetky prílohy akéhokoľvek druhu, a to bez rozdielu toho či išlo o veci písané, tlačené alebo inak reprodukované), b) registre (verejné alebo úradné knihy, zoznamy, indexy, podacie protokoly, expedičné knihy, súpisy, katalógy, štatistické tabuľky a podobne), c) plány (mapy, nákresy, projekty, reprodukcie, náčrtky, negatívy a pod.), d) úradné listiny a dokumenty (tu išlo o dokumenty akéhokoľvek druhu ako napr. zakladacie listiny, verejné alebo súkromné zmluvy, štatúty, koncesné listiny, vysvedčenia, účty a pod.)

Článok 5 dohody upravoval dobu, na ktorú sa vzťahovalo odovzdávanie spisového materiálu. Materiál na ktorý sa vzťahoval článok 1 dohody (záväzok Maďarska) mal byť vydaný v období od 1. januára 1886 do 30. októbra 1918. V osobitných prípadoch a na žiadosť niektorej zo strán mali byť vydávané aj všetky predchádzajúce spisy, spadajúce do doby od roku 1868 do roku 1885. Podľa ustanovenia článku 2 (záväzok vydávania materiálov Československej republiky) mal byť vydávaný všetok písomný materiál z doby od 1. januára 1888 do 30. októbra 1918. Staršie materiály v zásade vydávané byť nemali. Takéto materiály mali však byť podľa dohody zapožičiavané. Takéto požičané materiály, mali byť následne, po uplynutí individuálne stanovenej lehoty, vrátené. Zmluvné strany sa v článku 13 zmluvy zaviazali, že zachovajú materiál uvedený v článku 5, v jeho súčasnom stave až do úplnej realizácie tejto dohody. Predmetné ustanovenie malo dopad na procesy novej skartácie dokumentov. Skartovanie bolo možné podľa dohody strán realizovať vtedy, ak by prijímacia strana v lehote do 6 mesiacov od okamihu, kedy bola upovedomená o plánovanej skartácii, nič proti tejto nenamietala.

Spôsob prípravy a realizácie vydania spisového materiálu bol upravený v článkoch 9 až 11 dohody. Aby mohlo dôjsť k výmene príslušných spisov, mala odovzdávajúca strana priakročiť k rozdeleniu písomného materiálu, a to od okamihu platnosti tejto dohody. Podrobné zoznamy materiálov tak mali byť pripravené na odovzdanie v lehote do 6 mesiacov od začiatku prác. Strana, ktorej sa spisy mali odovzdať, mala byť následne vyzvaná, aby vyslala svojich delegátov, ktorí mali spisy prebrať. Spisy mali byť podľa článku 9 dohody odovzdávané primárne prostredníctvom ústredných úradov dožiadanej strany. Výnimkou z tohto ustanovenia mali byť prípady, kde boli pri určitých druhoch spisového materiálu dohodnuté zvláštne opatrenia. Spisy mali byť odovzdávané do rúk splnomocnených zástupcov, a to v lehote do 6

mesiacov od podania žiadosti. Prijímacia strana mala v tejto súvislosti oprávnenie predložiť zoznam písomného materiálu, ktorý potrebuje prednostne. Takýto materiál mal byť podľa dohody odovzdaný v čo najrýchlejšej lehote.

Článok 10 úpravy spisovej rozluky predpokladal, že delegátom jednotlivých ústredných úradov budú vystavené oficiálne legitimácie, ktoré ich oprávňovali na oficiálne priame styky s maďarskými delegáciami. Pre každý odbor štátnej správy mal byť maximálny počet takýchto delegátov súčasne 3, okrem výnimiek dohodnutých oboma zmluvnými stranami. Takýto legitimovaní zástupcovia mali byť oprávnení nahliadať do jednotlivých protokolov a mali mať možnosť kontrolovať úplnosť vydaných materiálov. O procese vystavovania predmetných legitimácií, spolu so základnými informáciami o cestovných dokladoch informovalo Ministerstvo zahraničných vecí Československej republiky všetky ústredné úrady Československej republiky svojim prípisom zo dňa 10. januára 1928.¹⁴ Prílohou tohto prípisu bol aj text oficiálnej legitimácie, ktorý bol zostavený podľa vzoru legitimácie maďarskej.¹⁵ Odovzdávanie materiálov malo byť podľa článku 11 dohody realizované zadarmo. Podstata a obsah jednotlivých materiálov mala byť zachovaná. Dopravu spisového materiálu mala hradiť prijímacia strana. Vývoz tohto materiálu mal byť oslobodený od cla aj akýchkoľvek iných poplatkov. Ako postupovať pri vydávaní spisového materiálu bolo predmetom medziministerskej porady, ktorá sa 5. januára 1928 konala v priestoroch ministerstva vnútra Československej republiky.¹⁶ Z tejto porady vyplynula snaha, aby bola rozluková akcia realizovaná podľa možností jednoducho, rýchlo a nenákladne.

Zástupcovia zmluvných strán poverení k prevzatíu materiálu, ktorý mal byť podľa dohody vydaný, boli povinní zachovávať čo najprísnejšie úradné tajomstvo. Výsledky ich činnosti bolo podľa článku 12 dohody možné uverejniť bez súhlasu oboch zmluvných strán až po uplynutí 10 ročnej lehoty. Predmetná lehota sa počítala od dňa nadobudnutia platnosti tejto dohody. Pri vedeckom alebo publicistickom spracovaní výsledkov svojej činnosti mali

¹⁴ Prípis ministerstva zahraničných vecí, Sp. zn. 4957/I-5/28.

¹⁵ Text legitimácie bol podľa prílohy prípisu Ministerstva zahraničných vecí nasledovný: „So zreteľom na realizáciu prác spojených so vzájomnou výmenou spisového materiálu medzi Československou republikou a Maďarskom podľa ustanovení mierovej zmluvy Trianonskej a príslušnej úpravy dojednanej medzi Československou republikou a kráľovstvom Maďarským dňa 3. júna 1927 poverujem Vás preberaním spisového materiálu od poverených orgánov kráľovstva Maďarského z odboru ... podľa ustanovení ... citovanej úpravy. Táto legitimácia Vás oprávňuje k všetkým súvisiacim funkciám a vykonávaniu zmienených prác, hlavne k tým, ktoré sú vymedzené článkom 10 úpravy z 3. júna 1927.“

¹⁶ Opis protokolu o medziministerskej porade sa nachádza v NA Praha, Fond Predsedníctvo ministerskej rady, 1918-1945, kartón 2704. Porady za zúčastnili zástupcovia ministerstva vnútra, ministerstva národnej obrany, ministerstva financií, ministerstva poľnohospodárstva, ministerstva verejných prác, ministerstva školstva a národnej osvetly, ministerstva pôšt a telegrafov, ministerstva spravodlivosti, unifikáčného ministerstva, ministerstva železníc a ministerstva zahraničných vecí. Predsedajúcim tejto porady bol odborový predseda ministerstva vnútra Dr. Hermann-Otavský.

stanovení zástupcovia povinnosť riadiť sa platnými predpismi o správe a používaní archívov a spisovní, ktoré na tento účel prichádzali do úvahy.

Integrálnou časťou tejto zmluvy boli podľa článku 15 jednotlivé prílohy. Príloh bolo 8 a boli upravené nasledovne: Príloha I. – o spisovom materiály, ktorý sa týka železníc, Príloha II. - o spisovom materiály, ktorý sa týka pôšt, telegrafu a telefónu, Príloha III. - o spisovom materiály, ktorý sa týka komunikácií a riečnych ciest, Príloha IV. – o katastri pozemkovej dane Príloha V. – o písomnom materiály správy hydrografickej, hydrotechnickej, hydraulicko-poľnohospodárskej a meteorologickej, Príloha VI. – o spisovom materiály vojenských úradov, Príloha VII. – o výmene súdnych spisov a pozemkových kníh a Príloha VIII. – týkajúca sa registrov osobného stavu (matrik).

ZÁVER

V predložennom príspevku sme spracovali proces prípravy spisovej rozluky medzi Československou republikou a Maďarskom. Rokovania medzi Československou republikou a Maďarskom o vzájomnom vydávaní správnych spisov prebiehali od roku 1921. Neboli jednoduché a prípravné práce trvali niekoľko rokov. Výsledkom týchto procesov bolo v roku 1927 podpísanie medzinárodnej dohody, ktorá upravovala vydanie správnych spisov. Ratifikačné listiny boli vymenené v Prahe a táto medzinárodná dohoda nadobudla platnosť 1. septembra 1927. Dohoda pozostávala zo 16 článkov, ktoré upravovali vzájomné práva a povinnosti zmluvných strán. Integrálnou súčasťou dohody bolo 8 príloh, ktoré upravovali režim osobitných oblastí. Realizáciou medzinárodnej dohody bolo na strane Československej republiky poverené ministerstvo zahraničných vecí.

LITERATURE

1. Národný archív Praha, Fond Předsednictvo ministerské rady, 1918 – 1945, č. archívneho súboru 1082, kartón 2704:
2. Opis protokolu o medziministerskej porade zo dňa 5. januára 1928.
3. Prípís Ministerstva vnútra zo dňa 27. októbra 1922, č. 74276/1922.
4. Prípís ministerstva zahraničných vecí určený všetkým ústredným úradom Československej republiky zo dňa 15. júla 1926, č. 100.827/I-5/26.
5. Prípís ministerstva zahraničných vecí Československej republiky adresovaný Predsedníctvu ministerskej rady zo dňa 18. júna 1927, č. 82581/I.-5/27.
6. Prípís ministerstva zahraničných vecí určený všetkým ústredným úradom Československej republiky zo dňa 30. októbra 1926, č. 143.927/I-5/26.
7. Prípís ministerstva zahraničných vecí určený všetkým ústredným úradom Československej republiky zo dňa 24. novembra 1926, č. 168.459/I/5-6/26.
8. Protokol o medziministerskej porade, ktorá sa konala dňa 26. januára 1926 v miestnosti politickej sekcie ministerstva zahraničných vecí
9. Prípís ministerstva zahraničných vecí určený všetkým ústredným úradom Československej republiky zo dňa 19. marca 1927, č. 37325/I.-5/27.
10. Prípís ministerstva zahraničných vecí zo dňa 18. júna 1927 č. 82581/I-5/27.
11. Prípís ministerstva zahraničných vecí zo dňa 10. januára 1928, č. 4957/I-5/28.
12. Výťah z protokolu o schôdzi ministerskej rady konanej 12. júla 1927, č. C. – I./1.

CONTACT

miroslav.fico@upjs.sk

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta

Kováčska 26

040 75 Košice

Slovenská republika

Boj za slobodu národa a slobodu slova v tlačových procesoch so slovenskými národovcami¹

The fight for the freedom of the nation and freedom of speech in press trials with Slovak nationalists

*Prof. JUDr. Tomáš Gábriš, PhD., LL.M.,
Mim. prof. doc. JUDr. Miriam Laclavíková, PhD.*

Abstrakt

Prínosom medzivojnovnej ČSR v porovnaní s Uhorskom boli ústavné záruky, ale i faktická realizácia základných práv a slobôd, vrátane slobody slova, tlače a menšinových práv. V príspevku kontrastujeme zápas Slovákov o slobodu slova, tlače a slobodu národa pred rokom 1918 v podmienkach praktického neformálneho ohýbania tlačového práva v procese jeho aplikácie na jednej strane, s formálnymi aj materiálnymi zárukami slobôd a práv v 1. ČSR na strane druhej – hoci aj v ČSR po roku 1918 to bolo opäť bez plného uznania samobytnosti slovenského národa, a i s istou mierou nespokojnosti národnostných menšín Nemcov a Maďarov.

Kľúčové slová:

sloboda, tlačové procesy, Československo, Uhorsko

Abstract

The progressive element of interwar Czechoslovakia compared to Hungarian Kingdom was constitutional guarantees, but also the actual implementation of basic rights and freedoms, including freedom of speech, press freedom and minority rights. In the article, we contrast the struggle of Slovaks for freedom of speech, press and freedom of the nation before 1918 in a situation of practical informal abuse of press law in its application on one hand, with the formal and material guarantees of freedoms and rights provided in the 1st Czechoslovak Republic on the other – although even in Czechoslovakia after 1918 full recognition of the independence of the Slovak nation was lacking, and some degree of dissatisfaction was present among the German and Hungarian minorities as well.

¹ Príspevok je výstupom grantového projektu APVV-19-0050 Trestnoprávna ochrana slobody.

Key words:

freedom, press trials, Czechoslovakia, Hungarian Kingdom

ÚVOD

Keď Tomáš G. Masaryk v októbri 1918 formuloval tzv. Washingtonskú deklaráciu nezávislosti,² skompromitované monarchistické tradície odmietol v prospech demokratického rovnostárskeho republikánskeho zriadenia („*Československý stát bude republikou...*“) s parlamentnou formou vlády a uznaním suverenity ľudu. Rešpektovanie myšlienky základných práv a slobôd sa prejavilo záväzkom zakotviť slobodu svedomia, náboženstva, vedy, literatúry, umenia, slova, tlače, zhromažďovacieho a petičného práva. Skúsenosti s utláčaním národov Rakúsko-Uhorska zasa viedli k zaručeniu práva národnostných menšín na slobodný rozvoj („*národní menšiny budou požívat rovných práv*“) a na pomerné zastúpenie v republikových orgánoch verejnej moci a správy. Ideálu rovnosti sa mala republika priblížiť aj vyvlastnením veľkostatkov a zrušením šľachtických výsad („*vyloučí jakékoliv zvláštní výsady a znemožní třídní zákonodárství*“). Snaha o demilitarizáciu („*Militarismus je zničen – demokracie je vítězná*“) sa prejavila záväzkom zrušenia stáleho vojska a jeho nahradením milíciami podľa švajčiarskeho vzoru.

Nie všetky tieto ideály našli v období 1. ČSR skutočne svoje vyjadrenie v platnom zákonodarstve a právnej praxi. Z množstva prípadov, v ktorých však k naplneniu Masarykových ideálov naopak došlo, sa v tomto príspevku zameriame len na jeden – na liberálnodemokratický ideál slobody slova a tlače, a to v kontexte jeho nezneužívania proti národnostným menšinám. Osobitne v tejto oblasti totiž môžeme vysledovať pomerne razantný obrat a odklon od praxe do roku 1918, kedy boli práve predpisy tlačového práva a trestného práva používané na potieranie nielen slobody prejavu, ale osobitne i slobody prejavu spojenej s národnostnými snahami Slovákov v Uhorsku. Ani niektoré existujúce nedostatky, na ktoré sa dobovo po roku 1918 poukazovalo vo vzťahu k národnostným menšinám v Československu³ a vo vzťahu k ich podielu na moci, totiž nie sú v porovnaní so situáciou v Uhorsku do roku 1918 vôbec porovnateľnými, a naopak nasvedčujú úplnému rozchodu s predvojnovou legislatívou aj aplikačnou praxou na úrovni ústavných (štátoprávnych) ideálov aj každodennej realizácie práva.

² GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*. Praha: Svoboda, 1988, s. 313-314.

³ Tu narážame na problémy, ktoré vyčítajú vedeniu Československej republiky predstavitelia národnostných menšín, najmä sudetských Nemcov. Pozri BÄCKER, A. *Der Völkermord an den Sudetendeutschen*. Viedeň: Kilian-Verlag, 2006. 292 s.

1 HMOTNOPRÁVNE VYJADRENIE SLOBODY PREJAVU V TLAČI – STAV DO ROKU 1918

Právna úprava slobody prejavu a slobody tlače nebola len požiadavkou slovenských národovcov v ich politických programoch roku 1848, osobitne v Žiadostiach slovenského národa. Tlačová sloboda a zrušenie cenzúry boli zásadnými požiadavkami celej, i maďarskej, liberálnej opozície od 40. rokov 19. storočia, zatiaľ čo konzervatívne krídlo naopak trvalo na cenzúre tlače.⁴ Modernejšia, resp. liberálnejšia úprava v tejto oblasti sa pritom pripravovala už dlhšie, a to aj v súvislosti so snahami o celkovú modernizáciu trestného práva v Uhorsku, ktoré prebiehali nepretržite od konca 18. storočia. Osobitne návrh trestnoprávných noriem z roku 1843, nikdy nepretavený v celosti do platného práva, predpokladal uznanie slobody tlače, hoci v spojení s osobitnými tlačovými prečinmi ako prvkami zodpovednosti za zneužívanie či nadužívanie slobôd tlače a prejavu. Z návrhov z roku 1843 sa pritom napokon práve táto časť skutočne zrealizovala – prijatím úpravy tlačových prečinov (*sajtóvétség*) v tzv. Szemereho tlačovom zákone – zák. čl. XVIII/1848 (*1848. évi XVIII. törvénycikk, sajtótörvény*). Konkrétne, jeho §§ 3-16, 31-35, 38 a 41 svojou formuláciou aj duchom vychádzali plne z návrhov z roku 1843.⁵ Tým sa však podarilo kodifikovať iba malú časť trestného práva; zvyšok zostal prevažne nekodifikovaný.

V zmysle zák. čl. XVIII/1848 bola pritom zakázaná cenzúra a ustanovila sa sloboda tlače: „Každý môže tiskom svoje myšlienky slobodne vyjadrovať a slobodne rozširovať“.⁶ Obmedzenia slobody tlače boli všeobecne nastavené v § 3 a § 4 zákona.⁷ Kazuistickejšia úprava skutkových podstát jednotlivých konaní bol potom obsiahnutá v nasledujúcich ustanoveniach a zahrnula konkrétne hranice slobody prejavu, špecifikujúc konania stíhané ako trestné. Nachádzame tu osobitne skutkovú podstatu *vysmievania sa verejnej alebo náboženskej morálke a čestným mravom* (§ 5), *podnecovania k porušeniu štátnej celistvosti a jednoty územia Svätej koruny a štátneho zväzku s vládnucou dynastiou, vyzývania k násilnej zmene konštitúcie a k neposlušnosti voči zákonnosti a vyzývanie k spáchaniu zločinov* (§ 6), *podnecovania proti kráľovi, nástupníckemu poriadku vládnucej dynastie, urážky kráľa* (§ 7), *urážky členov*

⁴ K zrušeniu cenzúry a zriadeniu dočasného výboru pre dozor nad tlačou došlo počas marcového revolučného rokovania uhorského snemu. BIANCHI, L. *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848 – 1945*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied SAV, 1971, s. 80.

⁵ Tamže, s. 56.

⁶ § 1 zák. čl. XVIII/1848 o tlači.

⁷ § 3 zák. čl. XVIII/1848 „Kto prostredníctvom tlače nabáda ku skutkom ako sú zločin alebo rúhanie priamo a s určitosťou a **zločin alebo rúhanie sa skutočne spáchajú**, považuje sa za **spoluvinníka** a potrestá sa v zmysle zákona.“

§ 4 zák. čl. XVIII/1848 „Kto prostredníctvom tlače nabáda ku skutkom ako sú zločin alebo rúhanie priamo a s určitosťou, **ale toto nemá žiadne následky**, považuje sa za takého, **ktorý sa chce pokúsiť o zločin** a potrestá sa podľa krajinských zákonov.“

*vládnucej dynastie (§ 8), podnecovania k násilnému narušeniu verejného poriadku, obecného pokoja a ticha (§ 9), urážky a osočovania súdov a úradov (§ 10), osočovania štátneho úradníka alebo osoby, poverenej výkonom verejnej činnosti (§ 11), osočovania súkromnej osoby (§ 12).*⁸ Za toto konanie bol v zmysle § 13 tlačového zákona trestne zodpovedný autor, a pokiaľ autor nebol známy, tak vydavateľ. Ak by ani vydavateľ nebol známy, tak napokon zodpovednosť niesol vlastník kníhtlačiarne alebo litografie.

Pre vydávanie periodickej tlače, ktorej obsah tvorili politické články, stanovili ešte navyše osobitný režim ustanovenia § 30 až 36 tlačového zákona. Vydávanie bolo viazané na povolenie príslušnej vrchnosti (s oznámením zodpovedného vydavateľa, redaktora a tlačiara) a zloženie pomerne vysokej kaucie 10.000 zlatých. Kaucie sa vyžadovali pri tzv. politických časopisoch, ale rozhodovanie o tom, či je časopis politický alebo nie, podliehalo v podstate ľubovôli príslušnej úradnej vrchnosti.

Ustanovenie § 33 vymedzilo zodpovednosť za články uverejnené v takýchto novinách nasledovne: „*Vsecky výstupky tisku, kteri se v novinách stanau, budau podle týchž zákonů trestáni, jako jiné výstupky tisku.*“⁹ Z kaucii sa priamo uhradzovali pokuty za porušenia predpisov tlačového zákona.¹⁰

Prejednávanie trestných činov spáchaných tlačou spadalo pod osobitné porotné tlačové súdnictvo, ktoré bolo tiež jedným z výdobytkov ešte predrevolučných liberálnych snáh o reformu trestného práva. Poroty síce boli zrušené v roku 1852, ale po páde Bachovho absolutizmu sa ich činnosť opäť obnovila v podobe, podľa ktorej v prípade tlačových prečinov v otázke viny rozhodoval 12-členný laický súd a o výške trestu trojčlenný senát sudcov. Porotcom mohol byť každý, kto dosiahol 24 rokov (a nemal pritom 60 alebo viac rokov), mal príjem aspoň 200 zlatých ročne (inteligencie sa tieto cenzy netýkali), a nešlo o duchovného, sudcov, prokurátorov, sluhov, nádenníkov alebo postihnuté osoby. Porotné súdy boli následne upravené nanovo až v roku 1897 s účinnosťou od roku 1900, pričom mali rozhodovať aj v najťažších trestných veciach (vražda, úmyselné zabitie a pod.).

Tento tlačový zákon bol za celú dobu jeho platnosti novelizovaný iba jedenkrát, a to Trestným zákonom – zák. čl. V/1878. Až v roku 1914 bol prijatý nový tlačový zákon – zák. čl. XIV/1914. Nová zákonná úprava však už prišla v čase vojny, s pochopiteľnými ďalšími zásahmi do slobody prejavu i tlače. Zákon tak najmä rozšíril okruh osôb, ktoré zodpovedali za

⁸ KOLÁRIK, J. *Právne dejiny Slovenska I. diel*. Bratislava: Paneurópska vysoká škola, 2010, s. 156-157.

⁹ Text zákonného článku III/1848 citovaný podľa: PALKOVIČ, J. *Artykulowe neb člankowé Sněmu Uherského a připojených částek, který se držel od 7. listopadu, 1847 do 11. dubna*. Bratislava, 1848.

¹⁰ BIANCHI, L. *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848 – 1945*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied SAV, 1971, s. 221.

tlačivá, či už periodické alebo neperiodické, rozšíril trestnú zodpovednosť, zrýchlil konanie v tlačových veciach a zaviedol možnosť presunúť zodpovednosť z autora a z redaktora na vydavateľa. Nový zákon (podobne ako úprava z roku 1848) pritom ponechal vysokú kauciu pri politických časopisoch. Týmto zákonom sa tiež legalizovala možnosť zmeniť sídlo porotného súdu, ak o to požiadal štátny zástupca, v čom bolo možné vidieť narušenie princípov právneho štátu.¹¹

V československých podmienkach, kde sa sloboda prejavu a sloboda tlače, spolu s ochranou národnostných menšín stali integrálnymi súčasťami katalógu základných ľudských práv s možnosťou obmedzenia iba na základe zákona, bola aj preto uvedená úprava podrobená novej regulácii – v zákone č. 124/1924 Zb. z. a n. *o změně příslušnosti trestních soudů a odpovědnosti za obsah tiskopisu ve věcech křivého obvinění, utrhání a urážek na cti*, so stanovením príslušnosti osobitných kmeťských súdov v tlačových veciach, namiesto dovtedajších porotných súdov.¹²

2 SÚDNICTVO V TLAČOVÝCH VECIACH DO ROKU 1918 – ORGANIZAČNÉ ASPEKTY

Zmena štátoprávnych pomerov po porážke revolúcie rokov 1848/49 priniesla zavedenie tzv. Bachovho absolutizmu, čo znemožnilo rozvinutie slobody prejavu v zmysle tlačového zákona. Až po odstránení režimu A. Bacha prichádza ku kompromisným riešeniam, medzi ktoré patrilo aj obnovenie uhorského právneho poriadku vrátane tlačového zákona, a súvisiacich procesnoprávnych ustanovení osobitného systému tlačového súdництва. Reorganizácia tohto systému bola uskutočnená nariadením ministra spravodlivosti v roku 1867, zachoval sa však základný procesnoorganizačný princíp, ktorý predpokladal už pôvodný tlačový zákon – porotné rozhodovanie o tlačových prečinoch. Práve porotné súdnictvo totiž predstavovalo jeden z výdobytkov revolúcie rokov 1848/49, ako ideál, o ktorý sa trestné právo snažilo už v prvej polovici 19. storočia. Jeho zavedenie v tlačových veciach tak skutočne manifestuje čiastkový úspech liberalizačných snáh uhorského právneho poriadku na tomto úseku.

Porota podľa príslušnej právnej úpravy pozostávala z porotcov vylosovaných zo zoznamu porotcov zostaveného na základe vysokého majetkového cenzu spomedzi obyvateľstva sídelných miest súdov. Porotný súd nezasadal nepretržite; bol zvolávaný iba štyrikrát do roka, a v menších obciach dokonca len dvakrát ročne. Po roku 1867 došlo k tej zmene, že v porovnaní

¹¹ Tamže, s. 352-353.

¹² Na výber kmeťov sa však vzťahovali primerane ustanovenia zákona č. 278/1919 Zb. z. a n. o zostavovaní zoznamu porotcov.

s pôvodnou právnou úpravou už neboli tlačové poroty vybudované v každej župe, ale len v Pešti a v sídlach štyroch dištriktuálnych tabúl (Köszeg, Trnava, Prešov, Debrecín) a pod ich dozorom.¹³

Obžalobu zastupoval v Pešti riaditeľ kráľovských právnych vecí, na vidieku verejný žalobca poverený ministrom spravodlivosti. Žalobu však mohol predniesť aj súkromný žalobca. Konkrétne, konanie pred porotným súdom sa vo veciach v zmysle § 3 – 8 tlačového zákona začínalo *ex offio* (žalobu v zmysle § 18 podával štátny zástupca), ale vo veciach spadajúcich pod § 9 – 10 len so zmocnením príslušného úradu (delikty stíhané so zmocnením), a napokon vo veciach spadajúcich pod § 11 a 12 len na návrh poškodeného (súkromnožalobné delikty).

Úprava porotného súdnictva a konania v tlačových veciach zostala bez výraznejších zmien aj v 70. rokoch 19. storočia, keď Dočasné súdne pravidlá nahradil Dočasný procesný poriadok ako návrh zákona o dočasnej úprave trestného konania, ktorý vypracoval Karol Csemegi. Parlament však o návrhu nakoniec nerokoval, preto ho minister spravodlivosti Štefan Bittó poslal v roku 1872 obežníkom všetkým súdom pod názvom „*Dočasný procesný poriadok*“, aby ho dočasne akceptovali ako vzor. Úprava trestného procesu, ktorú nazvali podľa farby jej obalu „*Žltá kniha*“, však neobsahovala úpravu porotného súdnictva.

Definitívnu úpravu priniesol až Trestný súdny poriadok z roku 1896, účinný od 1.1.1900, ktorý podrobne upravoval konanie pred súdnymi stolicami, porotnými súdmi a okresnými súdmi, pričom bol doplnený dvoma ďalšími zákonmi – zák. čl. XXXIII/1897, ktorý obsahoval pravidlá *organizácie porotných súdov*, spôsobilosť byť porotcom a pravidlá vzťahujúce sa na spísanie porotcov (účinný od 1. januára 1899) a zák. čl. XXXIV/1897 *o zavedení Trestného súdneho poriadku*, ktorý upravoval prechodné ustanovenia a splnomocnil ministra spravodlivosti, aby uviedol do praxe Trestný súdny poriadok najneskôr do 1. januára 1900.¹⁴

Z hľadiska nami sledovaného porotného súdnictva a konania v tlačových veciach možno v jeho rámci predstaviť hlavné odchýlky. Z hľadiska organizácie, porotné súdy naďalej pozostávali z 12-člennej poroty a trojčlenného odborného súdneho senátu. Predseda porotného súdu, ktorý bol zároveň predsedom súdneho senátu, mal počas pojednávania oveľa viac zodpovednosti a úloh, ako predsedajúci sudca v prípade hlavného pojednávania pred súdnou stolicou. On sa totiž musel postarať o zostavenie poroty, musel inštruovať porotcov o ich úlohách a oboznámiť ich s výkladom aplikovaných zákonov.

¹³ Práve porotnému súdnictvu z obdobia dualizmu sa tradične vytýka jeho politizácia, osobitne v spojení s národnostným zákonom a bojom národností za svoje práva, prípadne s inými politickými názormi a ich odmietaním zo strany vládnej moci. BIANCHI, L. *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848 – 1945*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied SAV, 1971, s. 222.

¹⁴ STIPTA, I. *Dejiny súdnej moci v Uhorsku do roku 1918*. Prel. Erik Štenpien. Košice : nica, 2004, s. 209.

Kreácia 12-člennej poroty prebiehala verejne za prítomnosti účastníkov konania a ich právnych zástupcov.¹⁵ Dôležitým právom účastníkov konania (obžalobcu a obžalovaného) bolo právo bez odôvodnenia odmietnuť, t.j. vylúčiť určitého porotcu z účasti v porote. Na pojednávanie preto bolo predvolaných až 30 porotcov, spomedzi ktorých sa – po vylúčení porotcov v zmysle zákonných dôvodov – kreovala porota. Obžaloba a obhajoba mali právo odmietnuť spravidla rovnaký počet porotcov.

Členovia poroty a náhradní porotcovia boli povinní zúčastniť sa celého hlavného pojednávania až do vyhlásenia rozsudku. Po vykonaní prísahy porotcovia zaujali svoje miesta (oproti miestu obžalovaného) a hlavné pojednávame pokračovalo čítaním obžaloby. Nasledoval výsluch obžalovaného a dokazovanie. Dokazovanie prebiehalo pred súdom a aj porotcovia mali právo klásť otázky svedkom a znalcom. Konanie mohlo síce podľa národnostného zákona prebiehať aj v slovenskom jazyku (§ 7),¹⁶ ale nie vždy sa daná úprava využívala.¹⁷ Od roku 1897 už dokonca všetci členovia poroty museli byť znalí maďarčiny.¹⁸

Po skončení dokazovania zástupca obžaloby podal návrh otázok, ktoré mali byť položené porotcom, avšak konečné znenie otázok vypracoval až súd po vypočutí prípadných doplňujúcich návrhov obžalovaného, obhajcu alebo porotcov. Otázky museli byť položené tak, aby porotcovia mohli na ne odpovedať iba slovom „áno“ alebo „nie“. Hlavná otázka sa týkala toho, či je obžalovaný vinný zo spáchania skutku, ktorý je predmetom konania.

Po vypracovaní otázok pre porotcov predseda senátu poučil porotcov o ich úlohách a vysvetlil im právny základ riešenej kauzy. Predseda senátu pritom nemohol vo svojom výklade vysloviť vlastný názor o výsledkoch dokazovania ani o hodnotení dôkazov.¹⁹ Po poučení a výklade zo strany predsedu senátu sa porota odobrala na poradu a po voľbe svojho predsedu porotcovia rozhodovali jednoduchou väčšinou hlasov (vo verejnom alebo tajnom hlasovaní) o odpovediach na položené otázky. Na vyslovenie viny sa vyžadovala dvojtretinová väčšina hlasov (t. j. 8 hlasov porotcov), inak stačila absolútna väčšina (t. j. 7 hlasov porotcov). V prípade rovnosti hlasov bolo rozhodnuté v prospech obžalovaného.

Po prijatí rozhodnutia sa porota vrátila do súdnej siene. Verdikt poroty bol vyhlásený v prítomnosti obžalovaného. Súd v prípade, ak bol obžalovaný podľa verdiktu nevinný, bez

¹⁵ Tamže, s. 219.

¹⁶ KOLÁRIK, J. *Právne dejiny Slovenska I. diel.* Bratislava: Paneurópska vysoká škola, 2010, s. 208.

¹⁷ Žiadosť turčianskych slovenských advokátov adresovaná predsedovi sedrie v Banskej Bystrici, v ktorej žiadajú ponechať používanie slovenského jazyka v súdnej praxi z dôvodu, že to tak bolo i dovtedy (8.1.1876). In: BOKES, F. (ed.). *Dokumenty k sl. nár. hnutiu v r.1848 -1914 II. 1867-1884.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 409-410.

¹⁸ KOLÁRIK, J. *Právne dejiny Slovenska I. diel.* Bratislava: Paneurópska vysoká škola, 2010, s. 49.

¹⁹ STIPTA, I. *Dejiny súdnej moci v Uhorsku do roku 1918.* Prel. Erik Štenpien. Košice : nica, 2004, s. 220.

porady vyniesol oslobodzujúci rozsudok. Ak však porota uznala obžalovaného za vinného, súd po vypočutí účastníkov konania a tajnej porade vyniesol rozsudok, v ktorom určil výmeru trestu. Následne bol rozsudok podľa zákona vyhlásený.²⁰

Trestný súdny poriadok z roku 1896 v tejto súvislosti zakotvil dve formy opravných prostriedkov proti rozsudku súdu, vrátane porotného súdu: riadne a mimoriadne. Medzi riadne opravné prostriedky patrili rekurz, odvolanie a zmätočná sťažnosť. Rekurz však bol opravným prostriedkom iba proti opatreniam prijímaným počas súdneho konania. Zmätočná sťažnosť bola zasa prípustná len proti takým rozsudkom, proti ktorým nebolo prípustné odvolanie (čo bol napr. rozsudok porotného súdu) a prípustná bola len na základe procesnoprávnej alebo hmotnoprávnej zmätočnosti v konaní. Proti rozsudku porotného súdu bolo však dokonca možné podať zmätočnú sťažnosť len pre porušenie procesného práva. O sťažnostiach pre zmätočnosť rozhodovala kráľovská Kúria, ktorá mohla takúto sťažnosť proti rozsudku porotného súdu odmietnuť ako neodôvodnenú alebo nariadiť nové pojednávanie porotného súdu, sama však rozsudok nemohla zmeniť. Mala teda iba kasačné oprávnenie. Právo na podanie sťažnosti pre zmätočnosť mali štátny zástupca (prokurátor), obžalovaný a jeho obhajca – a ten dokonca aj proti vôli svojho klienta.²¹

Práve na základe skúseností s tlačovými procesmi, ich obmedzenou právnou úpravou a ich zneužívaním v praxi pritom požadoval Kongres utláčaných národov Uhorska v roku 1895 okrem iných významných národnoemancipačných žiadostí aj objektivitu porotných súdov a zabezpečenie kvalifikovanosti a nestrannosti súdov. Dokonca aj vo volebných programoch Slovenskej národnej strany sa následne prejavila táto požiadavka – kým ešte v roku 1901 sa v programe o tejto otázke nepísalo, v roku 1913 už bolo medzi politickými právami na prvom mieste zakotvené „*zákonné zabezpečenie slobody tlače*“ a dosiahnutie „*úplnej neodvislosti sudcovskej*...“.²²

3 PRAKTICKÝ PRÍKLAD – KAUZA J. M. HURBANA Z ROKU 1869

Podrobný priebeh súdneho konania v tlačovej veci s presahom na otázku národnostného útlaku a „zneužitia“ porotného konania v takejto veci si môžeme vykresliť na konkrétnom príklade procesu s predstaviteľom slovenského národoveckého hnutia – Jozefom Miloslavom Hurbanom, jedným z trojice dejateľov roku 1848/49, ktorý ani po porážke revolúcie a ani po

²⁰ Tamže, s. 220.

²¹ Tamže, s. 221-222.

²² BARNOVSKÝ, M. a kol. *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I.* Bratislava: Národné literárne centrum, Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 395.

Bachovom absolutizme, či po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, nezanevrel na politický boj za národnostné práva Slovákov. Tento „boj“ sa pritom pokúšal viesť práve na stránkach tlače, kde naňho prirodzene dopadla platná právna úprava a jej praktická aplikácia. Práve jeho prípad je preto vhodnou ilustráciou nielen pre prax tlačového zákona a tlačového porotného súdnicstva, ale i pre prepojenie tlačových predpisov s národnostným zápasom a slobodou slova za účelom boja o práva slovenského národa v Uhorsku. Z právnohistorického hľadiska v tomto prípade možno predstaviť peripetie skutočne zložitého právneho stavu v oblasti stále dobovo nekodifikovaného trestného práva (ide o rok 1869), čo určite z dnešného uhla pohľadu ešte viac narúša našu predstavu postulátu právnej istoty. Uvedené závery súdnej praxe sa však následne pretavili aj do interpretácie právnych noriem už kodifikovaného trestného práva z roku 1878 (trestný zákon), 1896 (trestný poriadok) a 1897 (zákon o porotných súdoch), ale i tlačového zákona (1848), za ktorých platnosti a účinnosti tlačové procesy prebiehali i naďalej v podobnom duchu.²³

Proces s J. M. Hurbanom, ktorý tu predstavujeme, sa konal dňa 21.10.1869 pred peštianskym porotným súdom²⁴ na čele s predsedom senátu Jozefom Dobosom.²⁵ Ako žalobca (*Causarum regalium director*) v procese vystupoval Ján Szabó zastúpený Eduardom Seifertom. V celom procese – ako je demonštrované na vyjadreniach obžaloby a následne aj obhajoby – sa pritom prelína pôsobenie J. M. Hurbana ako slovenského národovca a exponenta národnostného zápasu rokov 1848/1849 a prejednávanie tlačového deliktu, ktorý mal spáchať napísaním článku „Čomu nás učia dejiny“.²⁶

Žaloba opísala spáchaný skutok nasledovne: „V 7. č. „*Peštbudínskych Vedomostí*“ od 23. januára 1869, v časopise to vychádzajúcom v Budíne vydavateľstvom a redakciou Mikuláša Ferienčíka, **uverejnený bol k násilnému rušeniu verejného pokoja smerujúci a poburovanie obsahujúci článok: Čomu nás učia dejiny, s podpisom: Dr. J. M. Hurban, pre ktorý predložená bola 22. marca 1869 ponosa v tlačových záležitostiach vyšetrojúcemu sudcovi peštianskej poroty, a pokiaľ ukončilo sa už vyšetrovanie v tejto záležitosti, mám česť predostreť s pripojením všetkých na to potahujúcich sa písemností nasledujúcu žalobu: V V. odseku**

²³ Po procese s J. M. Hurbanom nasledovali ďalšie tlačové procesy ako napr. procesy s jeho synom Svetozárom H. Vajanským, proces s Izidorom Žiakom, proces s Ambro Pietorom, proces s Igorom Hrušovským, proces s Ferdinandom Jurigom, Milošom Pietorom, Andrejom Hlinkom a i. Pozri bližšie GÁBRIŠ, T. Trestnoprávne aspekty zápasu Slovákov za národné práva v Uhorsku. In: KNOLL, V. - VALEŠ, V. (eds.). *Naděje právní vědy*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013, s. 26-40.

²⁴ BOKES, F. (ed.). *Dokumenty k sl. nár. hnutí v r. 1848 -1914 II. 1867-1884*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 168.

²⁵ Ďalšími sudcami boli Rudolf Sütö a Mikuláš Körtvélyesi.

²⁶ *Tlačová pravota Dr. Jozefa Miloslava Hurbana pred porotným súdom v Pešti dňa 21. októbra 1869*. Budín, 1869, s. 4 a nasl.

obviňuje sa zemanstvo slovenského jazyka, že so zapretím vlastnej národnosti a krve toho chce dobyť, aby Slováci menej práv mali nežli Pačmagi a Chumaji. V VI. odseku vyvoláva sa Slovenstvo, aby sa sprostilo toho zubadla, ktoré vrhli naň — podľa VII. odseku — privandrovaní nevďační Maďari a jini, utvoriac zákon²⁷, dľa ktorého majú byť len želiarmi a sluhami potomkovia dávneho Slovenstva. Konečne podľa VIII. odseku je účelom toho článku, aby znali tí, ktorí zostali ešte živí po tejto vlasti otcami spáchanej vražde, že krev Ábelova volá proti Kainovi pomstu až na veky. — **Keď takto ukázala sa obsahom celého článku spáchaná a §. 9. tlačového zákona²⁸ označená vina ohľadom predmetu:** *ponevác aj pri vyšetrovaní dokázalo sa, že pôvodcom tohto Článku je p. Dr. Jozef Hurban ev. kňaz hlubocký v stolici nitrianskej, — na základe všetkého tohoto podľa §§. 13. a 33. tl. z. žalujem z tlačového prečinu, p. Dr. Jozefa Hurbana hlubockého ev. kňaza, ktorý je podľa vlastného soznania, pôvodcom tlačový prečin obsahujúceho článku.*“

Hurban vo svojej obhajobe síce neodmietol svoje autorstvo, ale odmietol príslušnú právnu kvalifikáciu, a tiež osobitne hanlivý charakter výrazov „Pačmagi a Chumaji“, ktoré prezentoval ako historické označenia historických národov (Kumáni – Chumaji, Pečenegi – Pačmagi). Súčasne odmietol, že by kritizoval Maďarov ako celý národ, a uviedol, že kritika obsiahnutá v napísanom článku sa týkala len poslancov (maďarských a aj nemaďarských): „A ved' som ja ani nie Maďarov ako národ, ale jedine tých vyslancov z r. 1868, ktorí ten 44 zákonný článok stvorili jako útočníkov na naše národné právo tak ostro kritizoval, keď som riekol, že taký zákon vyniesli, ktorý slovenský národ do stavu podriadenosti, služby a helotstva uvádza. Ak už táto kritika dakoho obraziť môže, to môžu byť najviacej onní maďarskí vyslancovia, ktorí vo spoločnosti so slovenskými tento zákon spravili, ale vonkoncom nie maďarský národ, ktorý nemôže chcieť svoje spolubratské národy tak potupené vidieť, ako nás nemaďarov zákon tento skutočne znížil a potupil.“

Táto obhajoba mu však veľmi nepomohla, a to zrejme osobitne i z dôvodu, že obžaloba skôr ako skutok hodnotila samotnú osobu obžalovaného, ako je evidentné z nasledujúcich vyjadrení obžaloby: „Písal ten článok obžalovaný, ktorý stojac už r. 1848 jakožto apoštol panslavismu v službách reakcie, v jej žolde viedol zbúrené čaty proti svojim krajanom do boja.“ Obžalobca tak Hurbanov článok interpretoval v tomto kontexte fakticky akoby pokračujúci skutok, vyzývajúci k násilnému rušeniu verejného poriadku (čo by bolo ešte kryté príslušnou právnu normou tlačového zákona), ale súčasne aj ako článok kritizujúci

²⁷ Išlo o národnostný zákon, zák. čl. XLIV/1868.

²⁸ § 9 zák. čl. XVIII/1848: „Kdo k násylnému zrúseniu obecného pokoja a ticha povzbuzuje, pokutuje se vězením dva roky trvati – a na 1000 zl. povyšiti se mohaucy poněžitau pokutau.“

národnostný zákon – hoci kritika zákona nebola trestnoprávne postihnuteľná, navyše keď tlačový zákon pre naplnenie skutkovej podstaty vyžadoval výzvu k násilnému rušeniu verejného poriadku. Násilie tam pritom obžalobca hľadal nasledovným spôsobom argumentácie: *„pod otázkou-stojací časopisný článok nenie posudzovanie, nenie viac kritikou, ale búrením. — Je to také dielo, ktoré snaží sa povzbudiť zlé náruživosti — k zavrhnutiu potvrdených zákonov a ku vzbudeniu nenávisti proti národnostiam v krajine od stolati spolu bývajúcim, hlavne ale proti maďarskej národnosti a tak k vylúdeniu násilnej zbúry.“*

Obhajcom J. M. Hurbana v predmetnom spore bol advokát a slovenský národovec Pavol Mudroň. Ten odmietol subsumpciu konania svojho klienta pod § 9 tlačového zákona, argumentujúc práve neexistenciou násilia, ktoré skutková podstata vyžadovala na svoje naplnenie. Následne odmietol aj trestnosť samotného kritizovania právnej úpravy, pričom gradáciou až k argumentácii *ad absurdum* napádal tvrdenia obžaloby: *„Obžaloba hovorí, že celým obsahom zažalovaného článku: ... znevažuje a nenávideným robí sa v záležitosti národnej rovnoprávnosti r. 1868 nanesený 44. z. čl. V smysle ct. p. žalobníka tedy dostačuje k dokázaniu búrenia k násilnému porušeniu javného mieru a pokoja, ak constatuje sa, že niekto niektorý zákon znevážil a snažil sa ho nenávideným urobiť. K tomuto ale iste len tá kombinácia viesť mohla pána žalobníka, že zákon čtiť načim, lebo kto ho nectí, ten zjavno musí znevažovať alebo nenávidieť zákon, kto ale zákon znevažuje alebo právo nenávidí, ten už veľmi blízko stojí pri neposlušnosti oproti zákonom; kto ale konečne už k neposlušnosti došiel, ten veľmi snadno už i násilne zprotiví sa zákon prevádzajúcim eksekutívnym organom, a takto hla zo semena zneváženia zákona vyrástlo násilné porušenie javného mieru a pokoja.“*

Argumentoval však tiež proti možnosti subsumpcie skutku J. M. Hurbana pod žalovanú skutkovú podstatu aj porovnaním s právom platným za Bachovho absolutizmu, s návrhom kodifikácie uhorského trestného práva z roku 1843, a tiež výkladom Dočasných súdnych pravidiel Judexkuriálnej konferencie (1861), keď tvrdil, že búriť možno len proti vrchnosti, nie proti zákonu alebo národnosti samotnej: *„Dokázal som zákonom absolutizmu, že ani bachovské úrady neboly by v tom hľadaly búrenia k násilnému narušeniu verejného pokoja a poriadku, ktorý zločin nikdy za predmet nemôže mať ani národnosti, ani jednotlivé vrstvy spoločnosti ľudskej, ale jedine vrchnosť v povinnosti svojej pokračujúcu; nikdy za prostriedok nemôže mať púhu nenávisť a nej priateľstvo, ale vždy skutočná neposlušnosť, zprotivenie sa zákonu. — Dokázal som, že jesli nenie lož, čo krajinsko-sudcovská nárada II. §. 9²⁹ hovorí trestné zákony uhorské majú byť levnejšie, ako bývalé zákony absolutizmu, nasledovne nám nevoľno zločin*

²⁹ Dočasné súdne pravidlá Judexkuriálnej konferencie.

hľadať tam, kde ho ani onen zákon tyranstva nehladal. — Dokázal som, že ani naše uhorské stávajúce zákony, ani návrh uhorského trestného zákona z roku 1843 nezná burenie k násilnému narušeniu verejného pokoja a poriadku bez protivénia sa vrchnosti; a dokázal som, že ani sám zdravý rozum ľudský nemôže tento zločin hľadať tam, kde občania vrchnostam svojim poslušní sú. Ako smie tedy vláda krajiny ústavnej stíhať mužov pre zločin, ktorému všetky požiadavky zchádzajú?

Po vypočutí oboch strán v závere hlavného pojednávania pred porotným súdom predseda senátu zhrnul a zosumarizoval hlavné body obžaloby a obhajoby a pripomenul porotcom ich nestrannosť a nezávislosť, že: „*nesmú brat ohľad na žiadne osoby, ale podľa svojho presvedčenia súdiť: neodsúdiť to čo nenie priestupkom ale neprepustiť bez pokuty ani to, čoby smerovalo k narušeniu verejného pokoja*“. Následne im predložil na zodpovedanie skutkové otázky:

1. *Či sú porotci presvedčení, že za žalovaný článok obsahuje búrenie k násilnému rušeniu verejného pokoja a poriadku?*
2. *Či je obžalovaný pisateľom toho článku?*
3. *Či je tedy vinný alebo nie?*

Po porade poroty boli vynesené nasledovné výroky: na prvú otázku odpovedala porota „áno“ (pomer hlasov 9:3), na druhú otázku „áno“ (pomer hlasov 12:0) a na tretiu otázku „áno“ (pomer hlasov 8:4). Predseda senátu tak skonštatoval, že obžalovaný je týmto uznaný za vinného a vyzval obžalobcu na predstavenie návrhu trestu. Obžalobca v tejto fáze navrhol zníženie trestu na polovicu: „*Berúc ohľad na to, že obžalovaný nebol ešte nikdy trestaný, jako aj na to, že je otcom rodiny a kňazom žiadam, aby obžalovaný odsúdený bol na polovicu zákonom vymeranej pokuty, tedy na 1 rok väzenia a 500 zl. peňažnej pokuty a ku náhrade pravotných útrov.*“ Obhajoba navrhla na daný prípad vzťahnúť § 71 tlačového zákona a upustiť od trestu väzenia (vzhľadom na kňazské povolanie a početnú rodinu obžalovaného). Po porade súdneho senátu o danom návrhu bol napokon trest znížený na „*6 mesiacov väzenia, 200 zl. peňažnej pokuty, zaplatenie pravotných útrov a útrov väzenia,*„ jako aj na zaplatenie sumy za uverejnenie tohoto súdneho pokonávania v úradnom časopise.“ J. M. Hurban si následne svoj trest vykonal v štátnej väznici vo Vacove, pričom prepustený bol z výkonu trestu napokon o 25 dní skôr, t.j. po 157 dňoch väzenia, a to na základe cisárskej amnestie zo dňa 11.5.1870.³⁰

Rekonštrukcia porotného procesu z roku 1869 a čiastková rekonštrukcia limitov dobovej právnej úpravy a praxe nám plastickejšie priblížila fungovanie porotného súdnictva, tlačového

³⁰ PRAŽÁK, A. *Hurbanovia vo väzeniach*. Žilina: Nakl. O. Trávníčka, 1923, s. 25..

zákona a limitov slobody prejavu v službách domnej či skutočnej ochrany maďarského národa pred ostatnými národmi Uhorska. Uvedené nástroje však vo svojom konečnom účinku môžeme naopak vnímať ako kontraproduktívne, nakoľko i sami slovenskí národovci a dejatelia tieto procesy začali využívať ako nástroje na zviditeľnenie svojich požiadaviek pred domácou aj zahraničnou verejnosťou, čo napokon prispelo ku konečnému vyriešeniu národnostných problémov Uhorska jeho rozpadom v roku 1918.

4 ČESKOSLOVENSKÝ ROZCHOD S MINULOSŤOU

Po vzniku Československa bolo jednou z jeho ambícií neopakovať chyby minulosti a odstrániť práve excesy predchádzajúceho režimu – ako vo vzťahu k slobode slova a tlače, tak i vo vzťahu k výkonu súdnictva a postaveniu národnostných menšín Československa. Na počiatku sa však zásadne recipovala celá dovtedajšia právna úprava, vrátane sústavy súdov.

Vo vzťahu k súdnictvu tak môžeme stručne predostrieť, že aj v Československu naďalej mali pôsobiť ako sudy mimoriadne aj sudy porotné. Z monarchie prebraté trestné sudy porotné boli nanovo upravené zákonom č. 278/1919 Zb. z. a n. tak, že spôsobilými byť porotcami boli muži i ženy po dosiahnutí 35. roku veku, pokiaľ vedeli čítať a písať, mali domovské právo v niektorej tuzemskej obci a bývali v obci aspoň jeden rok. Každoročne v septembri sa pritom zostavovali tzv. prvotné zoznamy, z ktorých komisia zložená z troch sudcov určených prezidentom druhoinštančného súdu a piatich dôverníkov zvolených obecným zastupiteľstvom v sídle tohto súdu vytvárala tzv. ročný zoznam. Štrnásť dní pred zasadnutím poroty komisia zložená z prezidenta súdu, dvoch sudcov, prokurátora a zástupcu advokátskej komory vylosovala tzv. služobný zoznam obsahujúci 36 hlavných porotcov a 9 náhradných porotcov. Zo služobného zoznamu sa pred začiatkom pojednávania vylosovala 12-členná tzv. lavica porotcov, ktorá sa účastnila pojednávania.³¹

Porotcovia pritom rozhodovali o ťažkých trestných činoch výslovne uvedených v trestnom poriadku a o trestných činoch politických a boli zvolávané spravidla dvakrát ročne. Zákon na ochranu republiky č. 50/1923 Zb. z. a n. však vo veciach pokrytých týmto zákonom vylúčil porotné sudy, keďže najzávažnejšie trestné činy podľa zákona na ochranu republiky pojednával novozriadený Štátny súd (podľa z. č. 51/1923 Zb. z. a n.).³²

³¹ ŠTAJGR, F. – PLUNDR, O. *Organizácia justície a prokuratúry*. Bratislava: Právnický ústav Ministerstva spravodlivosti, oddelenie v Bratislave. Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1956, s. 45.

³² Úprava v zákone č. 232/1946 Zb. však opätovne zverila do právomoci porotných súdov rozhodovať o zločinoch a prečinoch politickej povahy a o zločinoch, na ktoré zákon ustanovoval trest smrti alebo trest na slobode dlhší ako 5 rokov. Porotné sudy zasadali len v tzv. porotných obdobiach určených predsedom krajského súdu. Skladali sa z trojčlenného súdneho zboru a z 12 porotcov. O vine obžalovaného rozhodovala porota sama, o treste rozhodoval súdny zbor spolu s tromi delegátmi porotcov.

Podstatnou novinkou tu však bolo to, že o tlačových trestných veciach, ako bola i urážka tlačou, už čoskoro nemalo rozhodovať porotné sudy, ale ponovom im obdobné tzv. kmetské sudy, zriadené osobitným zákonom č. 124/1924 Zb. z. a n. „o změně příslušnosti trestních soudů a odpovědnosti za obsah tiskopisu ve věcech křivého obvinění, utržení a urážek na cti“, s novelou zavedenou zákonom č. 108/1933 Zb. z. a n. Tento zákon bol definitívne zrušeným až v roku 1950, hoci na Slovensku boli kmetské sudy zrušené už v roku 1940.

Podľa ust. § 1 ods. 1 zákona č. 124/1924 Zb. z. a n., „Byl-li obsahem periodického tiskopisu spáchán ... zločin nebo přečin křivého obvinění podle §§ 227 a 229 zák. čl. V. z roku 1878 nebo přečin podle zák. čl. XLI. z r. 1914, platí o trestní odpovědnosti za obsah ustanovení zákonů trestních, pokud v tomto zákoně není jinak ustanoveno.“

Podľa ust. § 28 ods. 2 tohto zákona, „Jde-li o přestupek, přísluší konati hlavní přelíčení třem soudcům, jde-li o přečin nebo zločin, pěti soudcům; z těchto pěti jsou dva přisedící z lidu, kmeti.“ Na zostavovanie zoznamu kmeťov sa mali aplikovať predpisy zákona č. 278/1919 Zb. z. a n., predstaveného vyššie, o zostavovaní porôt. Podľa § 30 ods. 1, „Kmet musí býti nejméně 45letý a bydlet v obci pobytu aspoň dvě léta.“ Podľa ust. § 35, „Každý kmet vykoná po vyvolání věci v hlavním přelíčení do rukou předsedy soudu slib těmito slovy: "Slibuji na svou čest a svědomí, že se budu při svém rozhodování řídití jen zákonem, že budu hlasovati podle svého nejlepšího vědomí a přesvědčení a že zachovám přísnou mlčenlivost o obsahu tajného přelíčení, jakož i o obsahu porady a hlasování soudu.““.

Táto úprava s účasťou a dohľadom „laikov“ na výkone súdnej moci však zjavne nebola zneužívaná proti žiadnej skupine obyvateľstva, čo nám môže naznačovať aj skutočnosť, že akoby paradoxne nevyhovovala vojnovému režimu Slovenského štátu; preto boli na Slovensku už v roku 1940³³ zrušené ako porotné, tak aj kmetské sudy, ako zaťažujúce trestné súdnictvo:³⁴ „Porotná ustanovizeň a kmeťské sudy už dávnejšie nevyhovujú svojmu určeniu a zaťažujú trestné súdnictvo. Eminentným záujmom štátnej správy je tieto vylúčiť zo života... Porotná ustanovizeň nevyhovuje požiadavkám rýchleho, správneho a úsporného výkonu spravodlivosti. Táto ustanovizeň sudcom z povolania na svedomí uľahčuje a prenáša zodpovednosť v najväznejšej, najchúlostivejšej časti trestného súdnictva na sbor laikov, ktorí zväčša ani vzdelaním, ani povolaním, ani fyzicky, ani psychicky nie sú stvorení na to, aby vnímavo a správne mohli sledovať dôkazné pokračovanie, utvoriť si nestranný úsudok o pravdivom deji pojednávaných prípadov. Účinkujúca porota, vynášajúca verdikt, podlieha nie raz nálade a určitým vžitým, často ani neprekonateľným predsudkom, citom sústrasti s obžalovaným.

³³ Zákonom č. 33/1940 Sl. z.

³⁴ Snem Slovenskej republiky, tlač č. 107 a 117 z roku 1940. Dôvodová správa.

Porotcovia svoju účasť na hlavnom pojednávaní pokladajú za prinepríjemnú, za bremeno. Nemávajú na pojednávaní náležitého záujmu. Ak porota trvá dlhší čas, čo je obvyklé, porotcovia ustanú, vypriahnu zo sledovania priebehu hlavného pojednávania, spoliehajú sa na sudcov a chytřejších, neúnavných svojich spoluprotcov. Preto porotné súdnictvo nebýva plnej záruky, istoty. Ťažkopádnosť poroty zpomaluje výkon trestného súdnictva. Prinákladnosť porôt dokumentujú ročné státisícové výdavky. Ale sa zapríčiňuje majetková újma i porotcom, ktorí svoje zamestnanie za porotného obdobia opúšťajú na niekoľko týždňov, často bez akejkoľvek náhrady alebo bez primeranej náhrady za stratu času, zárobku. Na porotných pojednávaniach sa pridlho a priveľa zamestnávajú a vyčerpávajú i sudcovia z povolania na úkor ostatnej súdnej agendy. A sudcovia dnes pre prechodný nedostatok sudcov časom ani nestačia pre hlavné pojednávania v porotných veciach. ... Ani účasť kmeťov v trestnom súdnictve sa neosvedčila. Účasť kmeťov podľa platných ustanovení je ponechaná na vôľu stránok, ktoré sa jej môžu zriecť, v ktorom prípade pokračuje súd v trestných veciach pred tromi sudcami bez účasti kmeťov, ako vo veciach priestupkov pre zanedbanie povinnej starostlivosti podľa zákona číslo 124/1924 Sb. z. a n. v novom znení. V skutočnosti sa málokedy pojednáva s účasťou kmeťov. I na tomto základe treba mať za to, že ustanovizeň kmeťov nie je životaschopná. Zaťažuje a zpomaluje trestné súdnictvo...“

Zároveň bola rozšírená možnosť samosudcovského riešenia sporov na všetky prípady, kde sa mal uložiť trest odňatia slobody neprevyšujúci jeden rok, a to osobitne aj pre nedostatok obsadenosti sudcovského stavu: „*Ministerstvo pravosúdia je nútené siahnuť k osnove navrhnutej úprave nielen z dôvodov procesnoprávných, ale najmä z dôvodu nedostatku sudcovského personálu. Nedostatok sudcov činí teraz 33% systemizovaných miest.*“³⁵

Paradoxne sme sa tak dostali do situácie, kedy dedičstvo minulosti vo forme porotných súdov, a ich novej obdoby, kmetských súdov, zjavne nebolo efektívne využiteľné proti potenciálnym nepriateľom režimu vojnového Slovenského štátu – zdá sa teda, akoby československá tradícia fungovania týchto orgánov zrejme neumožňovala ani len pomyslieť na ich hrubé zneužitie dokonca ani v autoritatívnom režime podporujúcom nacistické Nemecko. Ani v období medzivojnového Československa totiž neexistujú žiadne zmienky o tom, že by sa tieto súdy zneužívali – či už proti národnostným menšinám, alebo iným skupinám obyvateľstva. Naopak, odstrašujúcim tu zjavne stále bolo zneužívanie národnostného zákona a procesných aj hmotných predpisov tlačového práva a trestného práva v Uhorsku, v kontrapozícii so stavom v Československu. Z viacerých dokladov tohto uvedomenia tu možno vybrať vystúpenie Vavra

³⁵ *Snem Slovenskej republiky, tlač č. 108 a 118. Dôvodová správa.*

Šrobára (senátora v r. 1925 – 1929) v rámci rozpravy o naliehavej interpelácii senátora Hellera a súdruhov adresovanej ministrovi vnútra ohľadom zásahu štátnej polície v Karlových Varoch: „A ráčte mi láskavo dovoliť, abych sa čo najstručnejšie zmienil retrospektívne o zásadách a praksi, aká sa javila v názoroch štátnikov a politikov v Maďarsku o jazykovej otázke minorít. Maďarský jazykový zákon z roku 1868, čís. XLIV, ktorý bol fundamentálnym zákonom štátnym a ktorý mal za účel vyrovnať všetky protivy medzi maďarským národom a ostatnými národmi bývalého Uhorska, nemal prevádzajúceho nariadenia, ale nemal ani klauzule, v ktorej by bolo určené, ktoré ministerstvá alebo ktorí ministri sú povinní zákon exekvovať. Toto opomenutie bolo úmyselné, lebo všetky dišponujúce zákony v Uhorsku - a ním mal byť i tento zákon "národnostný" - túto klauzulu o prevádzaní majú. Jaké boje viedly všetky nemaďarské národy v bývalom Uhorsku o jazykové práva, to je vám, ct. pánovia, dostatočne známo. Boj o prevádzaní zákona z r. 1868 trval húževnato celých šesťdesiat rokov. Ale boj bol márnny, lebo maďarské vlády a politikovia maďarskí trvalí neochvejne na idej jednoty maďarského národného štátu a nikdy neuznávali národných práv i ostatným Nemaďarom. Stručná paralela medzi zásadami a praxou maďarského národnostného, či jazykového zákona a medzi našim (československým – pozn.) zákonom a jeho prevádzacím nariadením osvetli nám rozdiel v zásadách a praksi našej a maďarskej. Jazyková úprava československá je charakterizovaná, pokiaľ ide o jazykový zákon, stručným vytýčením zásady štátneho jazyka a zásady prípustných výnimôk pre používanie neštátnych jazykov. Táto stručnosť vyvoláva dojem príkrostiti. Naproti tomu jazyková úprava, ako je ona oblažená v zák. čl. XLIV/1868 obsahuje síce tiež vyslovenie zásady maďarčiny ako štátneho jazyka, ale ustanovenia o prípustnosti používania sú tak pre jednotlivé druhy orgánov, vykonávajúcich správu vo štátoch, ako aj pre rôzne skupiny subjektov jazykového práva rôzne upravené, takže nie je možné indukovať na základe týchto konkrétnych ustanovení jednotlivú alebo aspoň niekoľko zásad, ktoré by sa čo do svojho všeobecného rozsahu daly zrovnáť so zásadou uplatňovanou v československom zákonodarstve. V dôsledku toho je možné z jednotlivých ustanovení uhorského zákona vyvodit' len zásady platné pre menšiu skupinu prípadov. ... Ako to bolo u štátnych úradov? Úradnou rečou štátnych súdov bola výhradne maďarčina. O štátnych podnikoch, ústavoch - s vylúčením škôl - nemá zákon žiadnych ustanovení, tedy nezaručuje menšinám žiadneho práva. O ostatných štátnych úradoch sa zákon tiež nezmieňuje a hovorí len o podaniach vládu, kde všeobecne - s vylúčením municipií - pripúšťa používanie materinského jazyka a ustáľuje, že k maďarskému vybaveniu má byť pripojený autentický preklad v jazyku podania. Oproti tomu stojí povinnosť všetkých súdov, úradov a organov, podnikov a ústavov v Československej republike za predpokladov kvalifikovanej menšiny, prijímať podania, pojednávať a vybavovať ich až do najvyššej inštalácie

aj v jazyku *minority*.”³⁶ Na rozdiel od zneužívania orgánov a právnej úpravy ich cieľným výkladom a aplikáciou proti určitej skupine obyvateľstva zjavne Československo volilo cestu „právneho štátu“ – s výslovnou a aj materiálne skutočnou úpravou práv menšín a s ich právnymi vyjadreniami a zárukami. Preto tiež zrejme namiesto možnosti neformálneho zneužívania laického prvku proti nepriateľom režimu, i Slovenský štát zvolil radšej z praktických ohľadov zrušenie tejto inštitúcie.

Uvedenú zmenu organizácie súdnictva však pritom možno napohľad prekvapivo privítal aj nový režim vlády Komunistickej strany Československa, ktorý bol tiež za zrušenie súdov, ktoré „*stratili existenčné oprávnenie*“³⁷ – čo sa realizovalo zákonom č. 319/1948 Zb. o zľudovení súdnictva. Na Slovensku tak boli zrušené oba hlavné sudy (Bratislava a Košice), pracovné sudy, rozhodcovské sudy verejnoprávneho sociálneho poistenia, poisťovacie sudy, banské rozhodcovské sudy, sudy mládeže, ale i porotné sudy, znovuzavedené po vojne zákonom č. 232/1946 Zb. Komunistická strana sa ich pritom mohla opäť veľmi ochotne vzdať, keďže ich úlohu nástroja na boj s nepriateľom namiesto porôt otvorene prevzali samotné sudcovské zbory, ktoré obsahovali priamo sudcov z ľudu, ako aj sudcov narýchlo vychovaných z robotníckych kádrov. V takej situácii skutočne porota či kmetský laický prvok nemusel naplniť očakávania, ktoré mal nový režim preberajúci moc v Československu, a ktoré efektívnejšie naplňali práve vybraní a preverení sudcovia – nehladiaci aspoň v počiatku režimu ani na žiadne formálne obmedzenia vyplývajúce zo znenia zákonov.

ZÁVER

Štátoprávne zmeny z jesene 1918 boli v dovtedajšej Európe nevídané. Nielenže došlo k rozpadu stáročných štátnych útvarov, ale radikálne sa zmenila aj štátna forma a štátny režim nástupníckych štátov. Namiesto mnohonárodných monarchií, ktoré bolo s prižmúrením očí možné považovať za konštitučné monarchie, nadišla doba liberálnodemokratických republík a národných štátov – i keď je pravdou, že nie všetky nástupnícke štáty boli vskutku liberálne, a nie všetky čisto národné, a ani jeden nespĺňal obe tieto požiadavky. Napríklad Československo tak síce predstavovalo liberálnu demokraciu, avšak národnostná otázka zostala čiastočne nedoriešenou, čo napokon bolo zneužitie i na úspešný boj proti jej liberálnodemokratickému režimu, ale i samotnej existencii.

³⁶ *Senát. 11. schôdza konaná dňa 11. marca 1926. Stenopis.*

³⁷ ŠTAJGR, F. – PLUNDR, O. *Organizácia justície a prokuratúry*. Bratislava: Právnický ústav Ministerstva spravodlivosti, oddelenie v Bratislave. Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1956, s. 51.

Samotná republika však úprimne realizovala svoje medzinárodnoprávne i ústavnoprávne záväzky ochrany základných práv a slobôd, vrátane práva slobôd národnostných menšín. Je pritom síce pravdou, že pri vzniku Československa zástupcovia neslovanských etník či národnostných menšín, ale dokonca ani Slovákov v dočasnom Národnom zhromaždení nemali vôbec žiadne alebo nie relevantné zastúpenie, a dokonca aj definitívna ústava, Ústavná listina z 29.2.1920, bola prijatá všetkými hlasmi „celonárodnej koalície“ bez účasti reprezentácie maďarskej a nemeckej menšiny, v danej fáze však boli neslovanské etniká v Československu oprávnené z podielu na budovaní štátu vylúčené, ako protičeskoslovensky orientované a potenciálne a aj reálne protištátne.

Následne však už Československo i v zmysle prijatej Ústavnej listiny z roku 1920 zásadne naplňalo svoje záväzky a rešpektovalo základné práva a slobody, a v tomto duchu prijímalo o výslovnú právnu úpravu záruk týchto práv a slobôd. Pocit ohrozenia minulosťou však napriek uvedeným opatreniam stále pretrvával, čo sa prejavilo aj prijatím osobitného zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Zb. z. a n. Ten tiež priamo súvisí aj s problémom národným a národnostným – konkrétne s obavami z rakúsko-nemeckého a maďarského revizionizmu, ktorý bol na začiatku 20. rokov obzvlášť na slovenskom území pomerne citelným, a to osobitne aj v dôsledku reštauračných pokusov cisára a kráľa Karola Habsburského. Netreba však zabúdať ani na začínajúci fašizmus v Taliansku, ktorý rovnako naznačoval potrebu ochrany demokratických zriadení. Nič na tom nemení fakt, že primárnym podnetom prijatia tohto zákona bol atentát spáchaný na ministra financií Aloisa Rašína.³⁸ Zákon na ochranu republiky tak priniesol možnosť stíhania nových trestných činov a umožnilo sa ním osobitne aj zastavovanie periodickej tlače. Zákon na ochranu republiky bol následne v 30. rokoch novelizovaný zákonom č. 124/1933 Zb. z. a n., ktorý osobitne zvýšil ochranu Národného zhromaždenia – tým, že umožnil stíhať aj jednoduchú kritiku parlamentu. Vzápätí ustanovenie § 14a druhej novely, zavedenej zákonom č. 140/1934 Zb. z. a n., postihovalo verejné podnecovanie k nepriateľským činom proti jednotlivcom a skupinám obyvateľov preto, že sú stúpenkami demokraticko-republikánskej formy alebo demokratického zriadenia Československej republiky. V týchto nástrojoch pritom možno opodstatnene hľadať prípadné nástroje na boj proti určitým prúdom v spoločnosti, ktoré by ohrozovali republiku, rovnako ako v prípade zákona o rozpúšťaní politických strán č. 201/1933 Zb. z. a n.

Pre všetky tieto úpravy spoločne však platí, že boli úplne otvorené a nezakryté nástrojmi brániacej sa demokracie – hoci v skutočnosti za použitia veľmi podobných nástrojov, akými sa

³⁸ Pozri bližšie PEHR, M. Zákon na ochranu republiky a doprovodné zákony v meziválečnej ére. In: *Časopis Národního muzea. Řada historická*, 184, 3-4, 2015, s. 31-60.

bránili už uhorské (maďarské) elity na prelome 19. a 20. storočia. V Československu sa však na tento účel mali používať výslovne určené a presne vymedzené formálne nástroje, bez potreby skrytého využívania iných a pôvodne na iný účel vytvorených inštitútov, ich kreatívnu interpretáciu v aplikačnej praxi, ako sa to dialo s tlačovým porotným súdnictvom a tlačovým zákonom v uhorských právnych dejinách. Uvedený neformálny prístup zneužívania inštitúcií a orgánov fungujúcich na našom území si opätovne dovolil až režim zavedený Komunistickou stranou Československa po roku 1948.

LITERATURE

1. BARNOVSKÝ, M. a kol. *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I*. Bratislava: Národné literárne centrum, Dom slovenskej literatúry, 1998.
2. BÄCKER, A. *Der Völkermord an den Sudetendeutschen*. Viedeň: Kilian-Verlag, 2006.
3. BIANCHI, L. *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848 – 1945*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied SAV, 1971.
4. BOKES, F. (ed.). *Dokumenty k sl. nár. hnutiu v r.1848 -1914 II. 1867-1884*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1965.
5. GÁBRIŠ, T. Trestnoprávne aspekty zápasu Slovákov za národné práva v Uhorsku. In: KNOLL, V. - VALEŠ, V. (eds.). *Naděje právní vědy*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013, s. 26-40.
6. GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*. Praha: Svoboda, 1988.
7. KOLÁRIK, J. *Právne dejiny Slovenska I. diel*. Bratislava: Paneurópska vysoká škola, 2010.
8. PALKOVIČ, J. *Artykulowe neb článkové Sněmu Uherského a připojených částek, který se držel od 7. listopadu, 1847 do 11. dubna*. Bratislava, 1848.
9. PEHR, M. Zákon na ochranu republiky a doprovodné zákony v meziválečnej ére. In: *Časopis Národného múzea. Řada historická*, 184, 3-4, 2015, s. 31-60.
10. PRAŽÁK, A. *Hurbanovia vo väzeniach*. Žilina: Nakl. O. Trávníčka, 1923.
11. *Senát. 11. schôdza konaná dňa 11. marca 1926*.
12. *Snem Slovenskej republiky, tlač č. 107 a 117 z roku 1940. Dôvodová správa*.
13. *Snem Slovenskej republiky, tlač č. 108 a 118. Dôvodová správa*.
14. STIPTA, I. *Dejiny súdnej moci v Uhorsku do roku 1918*. Prel. Erik Štenpien. Košice : nica, 2004.
15. ŠTAJGR, F. – PLUNDR, O. *Organizácia justície a prokuratúry*. Bratislava: Právnický ústav Ministerstva spravodlivosti, oddelenie v Bratislave. Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1956.
16. *Tlačová pravota Dr. Jozefa Miloslava Hurbana pred porotným súdom v Pešti dňa 21. októbra 1869*. Budín, 1869.

CONTACT

tomas.gabris@truni.sk; miriam.laclavikova@truni.sk

Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta

Hornopotočná 23

918 43 Trnava

Slovenská republika

Ženy vo verejnej správe¹

Women in public administration

Mgr. Miroslava Gallová, PhD.

Abstrakt

V súvislosti s uplatnením žien vo verejnej správe po prvej svetovej približuje prvá časť príspevku povolenie koedukácie a možnosti vzdelávania dievčat, keďže nadobudnuté vzdelanie im pomohlo zamestnať sa v rozličných oblastiach štátnej správy i samosprávy. Ďalej sa práca zaoberá uplatnením žien vo vybraných sférach verejnej správy. Ide predovšetkým o poštovú službu, štátnu a inú verejnú správu a školstvo. Zamestnávaniu žien na pozícii učiteľky a stredoškolskej profesorky je podrobnejšie venovaná posledná časť. Práca sa nesústreďí len územie dnešného Slovenska, ale prináša tiež poznatky týkajúce sa mesta Košice.

Kľúčové slová:

ženy, vzdelávanie, zamestnanosť, verejná správa, Košice

Abstract

In the context of women's employment in public administration after the First World War, the first part of the paper introduces the permission of co-education and the educational opportunities for girls, as the education they received helped them to find employment in various fields of state administration and local government. Next, the paper deals with the employment of women in selected spheres of public administration. These are mainly in the postal service, state and other public administration and education. The employment of women as teachers and secondary school professors is dealt with in more detail in the last section. The work does not focus only on the territory of today's Slovakia, but also provides insights into the city of Košice.

Key words:

women, education, employment, public administration, Košice

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 2/0077/22 Verejní zamestnanci v meniacich sa režimoch na území Slovenska, 1900 – 1950.

ÚVOD

Uplatnenie žien v pracovnej oblasti je jedným zo základných ukazovateľov postavenia žien v spoločnosti. K ďalším patrí vzdelávanie, ktoré podporilo ich prístup k verejnej sfére, verejnému vystupovaniu aj ich samotnej sebarealizácii. Vzdelanie im poskytlo nielen prehľad o dianí vo svete, ale i príležitosť lepšieho uplatnenia. Vďaka vyššej vzdelanostnej úrovni sa ženám rozšírili pracovné možnosti a bolo im umožnené zastávať i niektoré riadiace pozície. Mohli sa tak postupne vyrovnávať s postavením, ktoré mali v rámci spoločnosti muži.

Na prelome 19. a 20. storočia už síce nebolo právo žien na vzdelanie spochybňované, ale nebolo ešte ani automaticky spájané s budúcou profesiou. Napriek tomu, že podiel vzdelaných žien bol v tomto období zanedbateľný, ženy sa postupne presadzovali v niektorých druhoch povolání.² K vytváraniu nových pracovných pozícií, na ktorých sa začali objavovať ženy, dochádzalo v poslednej tretine 19. storočia napr. v spojitosti s rozvojom poštovej a telekomunikačnej siete. Medzi prvými sa ako pošťárky, telefonistky a telegrafistky zamestnali manželky a dcéry úradníkov, ktorí ich k tejto práci priviedli.³ Reakciou na túto situáciu boli novinové články upozorňujúce na hrozbu vytlačenia mužov z ich pracovných pozícií a nahradenia ženami. Ženy neboli považované za konkurenciu pre mužov kvôli vedomostiam a schopnostiam, ale kvôli tomu, že boli ochotné pracovať za nižší plat ako muži, v dôsledku čoho boli platy v niektorých zamestnaniach znižované.⁴

Okrem kancelárskej práce či práce v zdravotníctve, kde sa ženy uplatňovali ako ošetrovatelky a pôrodné babice, im boli sprístupňované aj určité intelektuálne povolania. Popri lekárkach to boli učiteľky alebo spisovateľky. Lekárky sa však uplatňovali oveľa ťažšie, keďže dlhú dobu boli v spoločnosti diskriminované. Postupné zlepšovanie a rozširovanie možností štúdia dievčat a žien, sprístupnenie univerzitného štúdia, hoci nie na všetkých fakultách, vytváralo od polovice 90. rokov 19. storočia pevné základy a podporovalo zároveň ďalšie snahy o rozšírenie zamestnanosti kvalifikovaných žien. Na začiatku 20. storočia bol však podiel žien v úradníckych a intelektuálnych povolaniach menší ako 2 %.⁵

Nasadenie mužov vo vojenskej službe, ich neprítomnosť v rodine a nedostatok pracovných síl počas prvej svetovej vojny podnietili zmeny v rodovej deľbe práce, ktoré ovplyvnili každodenný život v rodine. Ženy museli vykonávať prácu mužov nielen v domácom

² KODAJOVÁ, D. *Odborné vzdelávanie ako predpoklad a prostriedok emancipácie*. In DUDEKOVÁ, G. et al. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2011, s. 172.

³ *Nők a távírdánál*. In *Vasárnapi Újság*, roč. 23, 1876, č. 11 (12.3.1876), s. 168.

⁴ KODAJOVÁ, D. *Odborné vzdelávanie...*, s. 173.

⁵ GYÁNI, G. *Női munka és család Magyarországon (1900–1930)*. In *Történelmi Szemle* [online], roč. 30, 1987–88, č. 3, s. 371, 375–378 [cit. 2018-12-04]. Dostupné na internete: [https://tti.btk.mta.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1987-88_3/gyani.pdf].

hospodárstve, ale nahrádzali ich aj v profesiách, ktoré boli dovtedy považované za typicky mužské. Ženy sa často stávali živiteľmi svojej rodiny, v dôsledku čoho vzrástol ich ekonomický význam. Počas vojny bola za zabezpečenie rodiny po existenčnej stránke zodpovedná práve žena, ktorá musela nájsť náhradný zdroj príjmov, taktiež vzrástla zamestnanosť žien a ženy sa dočasne stali zároveň aj hlavou rodiny. Ako sme už ale uviedli, zamestnaná žena nebola výnimočným javom ani pred vojnou. Vojna však zviditeľnila ženy zo stredných vrstiev, ktoré sa dostali na posty určené mužom. Niektoré z nich po skončení vojny opustili svoje zamestnanie, iné v ňom zotrvali. Najväčší rozdiel v zamestnanosti žien pred vojnou a po nej sa prejavil práve u tejto skupiny kvalifikovanejších žien, ktorá musela zároveň prekonávať najväčšie obmedzenia pri hľadaní a následnom udržaní si pracovného miesta.⁶

Cieľom príspevku je priblížiť uplatnenie žien vo vybraných oblastiach verejnej správy v období po prvej svetovej vojne a v spojitosti s tým i možnosti nadobudnutia vhodného vzdelania pre zastávanie tej-ktorej pracovnej pozície. Práca sa zameriava konkrétne na zamestnávanie žien v poštovej službe, v štátnej a inej verejnej správe a v školstve. Uvedené oblasti totiž ponúkali ženám najviac príležitostí zamestnať sa vo verejnej službe. Uplatnenie žien v spomenutých oblastiach bolo skúmané na území dnešného Slovenska, ako aj na lokálnej úrovni – v meste Košice, ktoré ako administratívne, kultúrne, hospodárske, politické, či vzdelanostné centrum východného Slovenska dokázalo dievčatám a ženám ponúknuť široké možnosti vzdelávania i následného zamestnania. Práca predstavuje vstup do danej problematiky. Nezaoberá sa dobovými názormi spoločnosti, hodnotením žien zamestnaných vo verejnej službe, či sociálnymi otázkami, a nezahŕňa ani všetky oblasti, v ktorých sa verejné zamestnankyne vyskytovali (napr. poľnohospodárstvo, priemysel, obchod, alebo peňažníctvo) jednak kvôli svojmu charakteru a rozsahu a jednak kvôli dostupným prameňom.

1 KOEDUKÁCIA

Kým do roku 1918 nebolo spoločné vzdelávanie dievčat a chlapcov prípustné a dievčatá mohli študovať na chlapčenských stredných školách len ako privatistky, výnosom Ministerstva školstva a národnej osvety v Prahe (ďalej len MŠaNO) č. 37.041 zo dňa 19. augusta 1919 bolo povolené, aby aj v mestách, v ktorých existovala dievčenská stredná škola, mohli byť dievčatá prijaté na chlapčenské stredné školy za rovnakých podmienok ako chlapci. Zápis dievčat na chlapčenské stredné školy sa však mal uskutočniť za predpokladu, že: „[...] o návštevu miestnych

⁶ DUDEKOVÁ, G. *Stratégie prežitia v mimoriadnej situácii. Vplyv Veľkej vojny na rodinu na území Slovenska.* In *Forum Historiae* [online], roč. 3, 2009, č. 1, s. 6-8 [cit. 2018-2-28]. Dostupné na internete: [<http://forumhistoriae.sk/documents/10180/39170/dudekova.pdf>].

divčích středních škol jest dostatečně postaráno a jest možno na chlapeckých školách dívky umístiti.“⁷ Na dievčatá, ktoré boli na dievčenskej strednej škole už zapísané, sa toto povolenie nevzťahovalo. Ďalší výnos MŠaNO č. 25.458 z 8. mája 1920 dopĺňal a vysvetľoval, že v tých mestách, v ktorých sa nachádza dievčenská stredná škola (vrátane dievčenského lýcea), sa dievčatá, ktoré chcú študovať na strednej škole, majú prihlásiť len na dievčenskú strednú školu. Prijatie dievčat na chlapčenské stredné školy (ak sú na to vhodné podmienky) je povolené až v tom prípade, ak sa na dievčenskú strednú školu prihlási príliš veľký počet dievčat a nie je možné ich všetky prijať pre nedostatok miesta alebo kvôli iným závažným dôvodom. Prijatie žiakov na chlapčenské stredné školy je však možné až po dohode s riaditeľstvom miestnej dievčenskej strednej školy. Výnos však opätovne zdôraznil, že: „[...] *přestupování dívek již na dívčí střední školu přijatých z ústavů dívčích na školy chlapecké v místě, kde je dívčí střední škola, se nepřipouští.*“⁸ Školská správa sa týmto snažila zabrániť úplnému vyľudneniu dievčenských stredných škôl a zabezpečiť ich ďalšiu existenciu s dostatočným počtom žiakov.

Koedukácia na učiteľských ústavoch bola povolená výnosom č. 17.714 zo dňa 6. júna 1919: „*Aby se vyhovělo přáním s mnoha stran projeveným, povoluje se pro ta města, kde jest pouze jeden ústav učitelský, spoluvýchova (koedukace) druhého pohlaví až do jedné třetiny maximálního počtu chovanců.*“⁹ Výnosom č. 40.025 zo dňa 12. apríla 1929 bolo navyše umožnené prijať do prvého ročníka 20 chlapcov a 20 dievčat. Dovtedy mohli dievčatá tvoriť maximálne 1/3 zo 40 prijatých žiakov. Spoločné vzdelávanie dievčat a chlapcov na ľudových a meštianskych školách definitívne zakotvil zákon č. 226/1922 Sb. z. a n. zo dňa 13. júla 1922 (tzv. malý školský zákon). V § 9 bolo stanovené, že: „*Školy obecné (ľudové) i občanské mohou býti podle pohlaví žactva buď smíšené, buď chlapecké, buď dívčí.*“¹⁰

Povolením koedukácie sa dievčatám a ženám rozšírili možnosti štúdia na viacerých typoch škôl, na ktorých nemohli v predprevratovom období študovať buď vôbec, alebo len externe. V Košiciach vzniklo po prvej svetovej vojne a aj v nasledujúcich rokoch medzivojnového obdobia viacero gymnázií,¹¹ učiteľských ústavov a odborných učiteľských

⁷ *Odpověď ministra školství a národní osvěty na interpelaci poslanců M. Deuschové, F. Blatné a soudruhů (tisk č. 267) o studiu dívek na chlapeckých školách středních v místech, kde jsou dívčí školy střední* [online]. [cit. 2019-11-3]. Dostupné na internete: [http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0400_00.htm].

⁸ *Odpověď ministra školství a národní osvěty na interpelaci poslanců M. Deuschové, F. Blatné a soudruhů (tisk č. 267) o studiu dívek na chlapeckých školách středních v místech, kde jsou dívčí školy střední* [online].

⁹ Citované podľa PLACHT, O. – HAVELKA, F. (eds.). *Průručka školské a osvětové správy*. Praha : Státní nakladatelství v Prahe, 1934, s. 816.

¹⁰ *Zákon č. 226/1922 Sb. ze dne 13. července 1922, jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských* [online]. [cit. 2020-2-29]. Dostupné na internete: [http://ftp.aspi.cz/opispdf/1922/080-1922.pdf].

¹¹ V meste pôsobili 3 dievčenské gymnáziá: Československé štátne dievčenské reálne gymnázium, Rádové československé dievčenské reálne gymnázium kongregácie sestier dominikánok, Rádové československé dievčenské reálne gymnázium sv. Uršule, a 4 rodovo (genderovo) „zmiešané“ gymnáziá: Československé

ústavov,¹² ako aj ďalších odborných škôl a kurzov,¹³ ktoré buď umožňovali spoločné vzdelávanie dievčat a chlapcov, alebo boli určené práve dievčatám.

2 MOŽNOSTI UPLATNENIA

Jednou z hlavných motivácií štúdia bolo pre dievčatá následné uplatnenie sa v pracovnej sfére priamo v meste. Košice boli (nielen v medzivojnovom období) centrom východného Slovenska z pohľadu administratívy, hospodárstva, kultúry, školstva, vzdelanosti a pod. Neustálym rozvojom mesta pribúdali ako možnosti štúdia pre dievčatá a ženy, tak i príležitosti zamestnať sa. S rastúcimi príležitostami sa zároveň zvyšoval záujem dievčat (a tiež podpora zo strany rodiny) o štúdium a nadobudnutie kvalifikácie potrebnej pre vykonávanie tej-ktorej práce.

Absolvovanie ôsmich tried gymnázia, resp. siedmich tried reálky a úspešné vykonanie maturitnej skúšky umožnilo žiačkam pokračovať v štúdiu na vysokých školách a univerzitách. V rámci Československej republiky (ďalej len ČSR) dievčatá vyhľadávali predovšetkým filológiu, históriu a filozofiu na filozofickej fakulte, pričom uplatnenie mohli neskôr nájsť v knižniciach, archívoch, či rozličných verejných ústavoch a úradoch. Okrem toho predstavovala filozofická fakulta i prípravu pre profesúru na stredných školách, avšak šanca uplatniť sa v tomto smere bola pre ženy stále pomerne nízka. Povolanie profesora predstavovalo totiž určitú prestíž a v spoločnosti v tomto smere stále pretrvávali predsudky voči ženám. Aj dobové príručky, ktoré radili dievčatám a ženám pri výbere povolania, konštatovali, že: *„Praktické vyhlídky pro dívky na profesuře jsou horší než pro chlapce, neboť dívčích škol středních jest mnohem méně než chlapeckých. Dívky jsou umísťovány též na koedukačních ústavech; ale působení žen na chlapeckých středních školách závisí na názoru školských úřadů*

štátne reálne gymnázium, Štátne maďarské reálne gymnázium, Rádové československé reálne gymnázium kanonického rádu premonštrátov a Československá štátna vyššia reálka.

¹² Československý štátny učiteľský ústav, Rádový československý ženský učiteľský ústav sv. Uršule, Československý rádový ústav pre vzdelanie učiteliek materských škôl kongregácie sestier dominikánok a Československý rádový ústav pre vzdelanie učiteliek domácich náuk kongregácie sestier dominikánok.

¹³ Československá štátna obchodná akadémia a k nej patriace školy (Československá štátna odborná škola pokračovacia pre živnosti obchodné a Československá štátna dvojtriedna obchodná škola), 3 jednoročné obchodné kurzy (Jednoročný verejný ženský obchodný náukobeh židovskej náboženskej obce, Verejný jednoročný dievčenský obchodný kurz sestier dominikánok, Verejný jednoročný ženský obchodný kurz rádu sv. Uršule), Štátna vyššia hospodárska škola a k nej patriaca jednoročná hospodárska škola, Štátna melioračná škola, Československá štátna priemyselná škola, Verejná československá odborná škola pre ženské povolania, Štátny ústav pre vzdelávanie a výchovu pôrodných asistentiek a Ošetrovateľská škola Dcéer kresťanskej lásky (Milosrdných sestier sv. Vincenta).

a množství volných míst, protože při obsazování místa na chlapeckých školách při volbě mezi mužem a ženou dává se přednost muži.“¹⁴

Absolventky prírodovedeckých fakúlt sa mohli okrem profesúry venovať i práci vo vedecko-výskumných ústavoch, kde však rovnako bojovali s predsudkami. Ženám sa podarilo presadiť i v medicíne. Málo žien však vyhľadávalo štúdium na právnickej fakulte, ktoré im bolo prvýkrát umožnené až po roku 1918. Okrem vysokoškolského štúdia si mohli absolventky stredných škôl doplniť svoje vzdelanie na jednoročných abiturientských obchodných kurzoch, vďaka čomu sa mohli následne zamestnať v banke; ďalej na dvojročnej vyššej sociálnej škole, s ktorou by sa uplatnili v sociálnych inštitúciách (v poradniach, v Československom Červenom kríži a pod.); alebo na dvojročnej ošetrovateľskej škole, pričom predchádzajúce stredoškolské vzdelanie im zabezpečilo prednosť pri umiestnení v praxi pred ostatnými ošetrovateľkami.¹⁵ Absolventky stredných škôl sa mohli po maturitnej skúške aj rovno zamestnať. Nemali však také široké spektrum možností ako chlapci: „[...] jsou přijímány do úřadů poštovních, k policejnímu ředitelství, k magistrátu, nebo v různých úřadech soukromých, kde se ovšem na nich žádá doplnění vzdělání, na př. znalost stenografie, psaní na stroji, účetnictví, cizích jazyků atd.“¹⁶

Časť absolventiek učiteľských ústavov a odborných učiteľských ústavov sa mohla zamestnať priamo v Košiciach. V roku 1929 fungovali v meste štyri štátne a jedna cirkevná opatrovňa,¹⁷ šesť štátnych a tri cirkevné ľudové školy, tri štátne a tri cirkevné meštianske školy.¹⁸

V Košiciach existovalo v medzivojnovom období niekoľko štátnych a mestských liečebných ústavov a sociálnych zariadení, v ktorých mohli nájsť uplatnenie ako lekárske a zdravotnícke personál nielen muži, ale i ženy – absolventky školy pre pôrodné asistentky či ošetrovateľskej školy. Zamestnávala ich štátna nemocnica, štátna nemocnica pre choroby duševné a nervové, štátna pôrodnica a nemocnica pre choroby ženské, mestská epidemická nemocnica, ústav nevyliciteľne chorých, mestský sociálny dom, štátny detský domov a Komenského ústav.

Po úspešnom ukončení štúdia na obchodných školách a kurzoch sa dievčatá uplatnili väčšinou v kancelárskej činnosti. Mnoho žien pracovalo na nižších úradníckych

¹⁴ LANCOVÁ, J. *Kniha ženských zaměstnání. Praktický rádce při volbě povolání dívek*. Praha : Melantrich, 1929, s. 23-24.

¹⁵ LANCOVÁ, J. *Kniha ženských zaměstnání...*, s. 23-27.

¹⁶ LANCOVÁ, J. *Kniha ženských zaměstnání...*, s. 28.

¹⁷ Dnešná materská škola

¹⁸ *Nový adresár mesta Košic a okolia. Košice város és vidéke új címtára*. Košice : Kníhkupectvo Gejza Jaschkó, 1929, s. 227-229.

a obchodníckych pozíciách, kde mohli využiť poznatky z účtovníctva, korešpondencie a cudzích jazykov. So svojimi vedomosťami, znalosťami a zručnosťami sa uplatnili najmä v bankách, sporiteľniach a ďalších peňažných ústavoch, v poisťovniach, na úradoch, riaditeľstvách, súdoch, prokuratúre, v správe mestských verejných podnikov, súkromných podnikoch a továrňach, obchodnej a priemyselnej komore, inšpektorátoch, nemocniciach a ďalších liečebných ústavoch či zariadeniach sociálnych služieb,¹⁹ kde zvyčajne pracovali ako volonterky (praktikantky), adjunktky (pomocné zamestnankyne), kancelárske pomocníčky, kancelárske oficiantky (pomocné kancelárske zamestnankyne), vrchné kancelárske oficiantky, revidentky, úradníčky, účtovníčky, pokladníčky, kontrolórky, účtovné revízorky, telefonistky alebo asistentky. Košice ako rozrastajúce sa mesto a centrum im ponúkalo širšie možnosti v porovnaní s menšími mestami či vidieckymi oblasťami.²⁰

Dievčatá okrem iného pripravovala na kancelársku prácu i Dvojročná dievčenská odborná rodinná škola,²¹ ako bolo uvedené v jednej z jej výročných správ: „*Odborná škola rodinná vychováva a vzdeláva dievčatá škole odrastlé teoreticky a prakticky, ako to vyžadujú zvýšené požiadavky činné dobou na ženu gazdinu, matku a občianku, pripraví ich k povolaniu živnostenskému, administratívnej a kancelárskej službe; prehľbi ich odborné znalosti a povznesie úroveň vzdelania ženského.*“²² Po úspešnom absolvovaní druhého ročníka mohli žiačky pokračovať v štúdiu na niektorom z ústavov pre učiteľky domácich náuk, napr. v Prešove, Kroměříži, Hradci Králové alebo Českých Budějoviciach (neskôr aj v Košiciach), resp. mohli absolvovať tretí živnostenský ročník, ktorý by im umožnil vstup do učiteľského ústavu pre vzdelanie učiteliek pre odborné školy rodinné v Brne alebo v Prahe. Ak absolventky nechceli pokračovať v štúdiu, mohli absolvovať jednoročnú prax v materskej škole a po vykonaní skúšky sa stali pestúnkami v materských školách.²³

V dôsledku mylných názorov, ktoré v spoločnosti pretrvávali naďalej aj v medzivojnovom období, o tom, že dievčatám stačí absolvovať meštiansku školu a obchodný kurz, resp. dvojročnú obchodnú školu, však vznikol prebytok nekvalifikovaných kancelárskych

¹⁹ Zamestnávali ich predovšetkým tieto inštitúcie: štátny berný (daňový) úrad, katastrálny mernický úrad, matričný úrad, notársky úrad, poručenský (sirotský) úrad, okresný úrad, poštové a telegrafné úrady, mestské úrady, finančné riaditeľstvo, riaditeľstvo pôšt a telegrafov, riaditeľstvo štátnych dráh, policajné riaditeľstvo, okresný súd, krajský súd (sedria), vrchný súd (súdna tabuľa), štátne zastupiteľstvo, hlavné štátne zastupiteľstvo, priemyselný inšpektorát, školské inšpektoráty, štátna nemocnica, štátna pôrodnica a nemocnica pre choroby ženské, štátna nemocnica pre choroby duševné a nervové, štátny detský domov, a tiež súkromné podniky.

²⁰ *Nový adresár mesta Košíc...*, s. 213-342.

²¹ Neskôr bola premenovaná na Verejnú československú odbornú školu pre ženské povolania.

²² *Výročná zpráva dvojročnej dievčenskej odbornej rodinnej školy v Košiciach za šk. r. 1922-23, 1923-24, 1924-25.* Košice : Nákladom vlastným, 1925, s. 4.

²³ *Výročná zpráva dvojročnej dievčenskej odbornej rodinnej školy v Košiciach...*, s. 4, 14.

síl v úradoch, ktoré nespĺňali ani tie najnižšie nároky. Kvalita ženskej práce tým nadobúdala zlú povest' a platy žien sa znižovali: „Kancelářská zaměstnání [...] jsou dnes tak přeplněna dívkami nedoučenými a nedostatečně kvalifikovanými, že lze mluvit o krizi v těchto povoláních. Děvčata se nabízejí za 300 i za 200 Kč měsíčního platu a tři měsíce do zapracování slouží zadarmo.“²⁴ Na druhej strane mali úrady problém nájsť stenografky ovládajúce aspoň dva cudzie jazyky na dostatočne vysokej úrovni, a preto po zvyčajne dlhom hľadaní zamestnávali na týchto pozíciách mužských kandidátov. Absolvovanie dvojročnej obchodnej školy totiž nestačilo, aby sa z dievčaťa stala žiadaná a dobre platená účtovníčka. Kvalitných ženských pracovných síl bolo málo aj v dôsledku toho, že mnoho rodičov stále považovalo za vhodnejšiu „investíciu“ odložiť našetrené peniaze na svadobnú výbavu svojej dcéry, a nie ich použiť na jej vzdelanie. Ich úvahy však neboli správne: „Peníze věnované na řádné vyučení se kterémukoliv povolání jsou nejlépe uloženým kapitálem. Dobře kvalifikované pracovnice dosáhne záhy dobře honorovaného místa a za několik měsíců vynaložený kapitál rodičům splatí. Ze svého výdělku i výbavu si pak pořídí, chce-li se později provdati.“²⁵

Ak aj rodičia umožnili svojim dcéram študovať na stredných školách a dokonca i na vysokých školách, ovplyvňovali ich vžitú predstavy meštianskej spoločnosti o tom, že vyštudovaný človek môže byť len profesorom, lekárom, inžinierom, advokátom, úradníkom, resp. lekárnikom alebo učiteľom, ale v žiadnom prípade nie remeselníkom, obchodníkom či iným živnostníkom. Najžiadanejšou bola aj v tomto prípade úradnícka služba s pevným platom a mechanickým postupom. Úradnícke povolanie sa však ženám celkovo neodporúčalo. Jedným z dôvodov bolo zhoršenie ich pracovných možností po vydaji, keďže tým svoje pracovné miesta väčšinou strácali.²⁶

3 ZAMESTNÁVANIE ŽIEN V ZRKADLE ŠTATISTICKÝCH ÚDAJOV

Uplatnenie žien na trhu práce po prvej svetovej vojne môžeme skúmať prostredníctvom oficiálnych výsledkov zo sčítania obyvateľstva v roku 1921, kde bola zaznamenaná i ekonomická aktivita obyvateľstva. V roku 1921 bolo na Slovensku 247 820 zárobkovo činných žien (zamestnaných priamo v niektorej oblasti hospodárstva),²⁷ čo predstavovalo 16,1

²⁴ LANCOVÁ, J. *Kniha ženských zaměstnání...*, s. 9-10.

²⁵ STRÁNSKÁ, O. et al. *Praktická hospodyňka. Souhrn nauk, pokynů a předpisů ke správnému a úspornému vedení domácnosti a návod, jak si může hospodyňka svou námáhou a zpravidla neutěšenou práci neobyčejně ulehčit. Díl II.* Praha : F. Strnadel a spol., 1927, s. 1374-1375.

²⁶ LANCOVÁ, J. *Kniha ženských zaměstnání...*, s. 10.

²⁷ Nie sú tu zarátaní pomáhajúci členovia rodiny ani domáce služobníctvo, ktorí spolu so zárobkovo činnými osobami patrili medzi ekonomicky aktívne (zarábajúce) osoby.

% ženskej populácie. Z mužov bolo zárobkovo činných 803 751 osôb, teda 55,1 % mužskej populácie. V rámci skupiny zárobkovo činných osôb mali ženy podiel 23,6 % a muži 76,4 %.²⁸

Viaceré možnosti zamestnať sa poskytovala ženám štátna správa a samospráva. Medzi oblasti, v ktorých sa ženy zamestnané v štátnej službe vyskytovali v najväčšom počte, tradične patrilo školstvo či poštová služba. To, ako sa v nich uplatnili ženy na Slovensku na začiatku 20. rokov 20. storočia nám umožňujú načrtnúť údaje získané spomínaným sčítaním obyvateľstva (tab. 1).²⁹ V rámci skupiny povolání pošta, telegraf a telefón bolo zaevidovaných 1800 zárobkovo činných žien, čo predstavovalo podiel 33,6 % všetkých zamestnancov. Povolania, ktoré patrili do skupiny štátna a iná verejná správa, vykonávalo 2120 žien (9,6 % zamestnancov). Do skupiny školstvo a výchova prislúchalo 3286 zamestnankyň, ktoré predstavovali podiel 35,8 % všetkých zamestnancov danej skupiny. Z hľadiska príslušnosti k jednotlivým sociálnym triedam, čiže podľa postavenia v povolani, patrilo 1494 žien (83 %) pracujúcich v poštovej, telegrafnej a telefónnej službe k úradníckam. Zo žien pracujúcich v štátnej a inej verejnej správe bolo k úradníckam zaradených 1519 osôb (71,7 %). V školstve a výchove predstavovali zamestnankyne prislúchajúce k úradníckam až 93 % (3055 žien).³⁰

Tab. 1 Počet zárobkovo činných žien na Slovensku vo vybraných skupinách povolania v roku 1921

Trieda, skupina povolania	Zamestnanci spolu	Z toho ženy		Z nich úradníčky
		Počet	%	
OBCHOD, PEŇAŽNÍCTVO A DOPRAVA				
Pošta, telegraf a telefón	5350	1800	33,6	1494
ŠTÁTNA A INÁ VEREJNÁ SLUŽBA, SLOBODNÉ POVOLANIA A VOJSKO				
Štátna a iná verejná správa	21986	2120	9,6	1519
Školstvo a výchova	9170	3286	35,8	3055

²⁸ TIŠLIAR, P. *Populačný vývoj a zamestnanosť z rodovej perspektívy. Ekonomická aktivita obyvateľstva Slovenska v medzivojnovom období so zreteľom na zamestnanosť žien*. In DUDEKOVÁ, G. et al. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2011, s. 353.

²⁹ Napriek tomu, že v publikovaných výsledkoch zo sčítania obyvateľstva v roku 1921 nie sú v rámci jednotlivých tried povolania uvedené údaje samostatne o verejných zamestnancoch (ako to je napr. vo výsledkoch sčítania obyvateľstva v roku 1930), nami skúmané oblasti spadali práve pod štátnu správu a samosprávu a prevažná väčšina osôb pracujúcich v týchto sférach teda patrila k verejným zamestnancom. Vďaka tomu nám tieto pramene umožňujú aspoň načrtnúť zamestnávanie žien v niektorých oblastiach verejnej správy.

³⁰ *Sčítanie ľudu v republike Československej zo dňa 15. februára 1921*. Diel II. Povolanie obyvateľstva. Časť 3. Slovensko a Podkarpatská Rus. Praha : Státní úřad statistický, 1925, s. 147-148.

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov zo sčítania obyvateľstva v roku 1921

Z hľadiska rodinného stavu bola väčšina žien vykonávajúcich povolania patriace do skupín pošta, telegraf a telefón, štátna a iná verejná správa či školstvo a výchova slobodná. K vydatým ženám v štátnej a inej verejnej správe patrilo len 10,9 % zamestnankýň. V skupine pošta, telegraf a telefón bol ich podiel 13,2 % a v školstve a výchove to bolo 17,2 % (tab. 2). Pre porovnanie uvádzame, že v prípade mužov tvoril podiel ženatých v štátnej a inej verejnej správe 49,8 % a podiel slobodných 47,4 %. V školstve bolo dokonca ženatých 64,3 % mužov a slobodných 32,9 %.³¹

Tab. 2 Zárobkovo činné ženy na Slovensku vo vybraných skupinách povolania v roku 1921 z hľadiska rodinného stavu

Rodinný stav	Pošta, telegraf a telefón		Štátna a iná verejná správa		Školstvo a výchova	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Slobodné	1305	72,5	1687	79,6	2492	75,8
Vydaté	238	13,2	231	10,9	564	17,2
Ovdovelé	231	12,8	178	8,4	196	6
Rozvedené ³²	26	1,5	24	1,1	34	1
Spolu	1800	100	2120	100	3286	100

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov zo sčítania obyvateľstva v roku 1921

Ako už bolo vyššie spomenuté, Košice poskytovali ženám viaceré príležitosti zamestnať sa, okrem iného aj na rozličných pozíciách v rámci verejnej správy. Práve na príklade mesta môžeme sledovať aj to, ako sa zamestnanosť žien vyvíjala v rámci dlhšieho časového obdobia. Umožňujú nám to oficiálne výsledky zo sčítaní obyvateľstva v rokoch 1910, 1921 a 1930, zohľadniť tu však musíme niektoré odlišnosti v klasifikácii povolání. Navyše publikované výsledky zo sčítaní obyvateľstva v rokoch 1921 a 1930 neobsahujú detailné počty mužov a žien v konkrétnych skupinách a druhoch povolání osobitne pre mestá na Slovensku, preto pomocou tohto prameňa nie je možné zistiť presný počet žien pracujúcich v poštových službách, či na školách v Košiciach. Dostupné údaje nám však dokážu aspoň načrtnúť, akým smerom sa vyvíjalo zamestnávanie žien v jednotlivých triedach povolania.

³¹ Sčítanie ľudu v republike Československej zo dňa 15. februára 1921. Diel II. Povolanie obyvateľstva. Časť 3..., s. 290-295.

³² Patrili sem ženy rozvedené, rozlúčené a neznámeho rodinného stavu.

K výraznému zvýšeniu počtu zarábajúcich žien došlo v roku 1921 v doprave, do ktorej patrili aj poštové, telegrafné a telefónne služby, v ktorých sa ženy uplatňovali najmä na úradníckych pozíciách. Podľa ďalšieho sčítania však ich počet v nasledujúcich rokoch začal klesať (tab. 3). Nárast bol zaznamenaný tiež v počte žien pracujúcich v štátnej a inej verejnej službe a slobodných povolaniach. Súčasťou tejto podtriedy bola cirkevná služba, zdravotná služba, slobodné povolania (stenografky, pisárky, súkromné úradníčky, herečky a pod.), školstvo a výchova, ktoré poskytovali ženám viaceré príležitosti na uplatnenie sa v pracovnej oblasti.³³

Tab. 3 Porovnanie počtu zárobkovo činných mužov a žien v Košiciach vo vybraných ekonomických triedach v rokoch 1910, 1921 a 1930

Trieda povolania	1910	1921	1930
Doprava	87	423	284
Štátna a iná verejná služba a slobodné povolania	419	917	1168

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov zo sčítaní obyvateľstva v rokoch 1910, 1921 a 1930

4 ŽENY ZAMESTNANÉ V ŠKOLSTVE

Vyučovanie bolo spočiatku najmä mužským povoláním, a bolo spájané s pojmami ako intelektuálna práca, verejná služba a materiálna odmena za vykonávanie profesie. Zároveň sa však vyučovanie spájalo so ženskou sférou, do ktorej patrila práca s deťmi a zapojenie sa do starostlivosti o ne a do ich výchovy.³⁴ Rešpektovanie učiteľstva ako vhodného zamestnania pre ženu vychádzalo v podstate z dobových predstáv o prirodzených vlastnostiach ženy, ku ktorým patrila láska k deťom, schopnosť vychovávať ich a starostlivosť o ne. Vyskytli sa však aj opačné názory, ktoré si kládli otázku, aký vzťah si môže vytvoriť k cudzím deťom učiteľka, ktorá nemá vlastné deti.³⁵

Učiteľka bola verejnou zamestnankyňou, ale v úlohe matky. Nachádzala sa v nezvyčajnom a protirečivom postavení ženy a zároveň odborníka. Profesionálny a súčasne

³³ *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*. Negyedik rész. A népesség foglalkozása a főbb demografiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai. Budapest : Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1915, s. 58, 74. *Sčítanie ľudu v republike Československej zo dňa 15. februára 1921*. Díl II. Povolanie obyvateľstva. Časť 3..., s. 22, 27. *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930*. Díl II. Povolání obyvateľstva. Část 1. Druhy, skupiny a třídy hlavního povolání, poměr k povolání a sociální příslušnost, třídy vedlejšího povolání. Praha : Státní úřad statistický, 1934, s. 158, 176.

³⁴ ORAM, A. *Women teachers and feminist politics, 1900–39*. Manchester – New York : Manchester University Press, 1996, s. 14.

³⁵ BAHENSKÁ, M. *Cesta k nové ženské profesi: slečna učitelka*. In *Československá historická ročenka 2014 – 2015*. Bratislava : Veda, 2016, s. 353.

ženský aspekt tohto povolania bol atraktívny pre mladé ženy vyberajúce si svoju budúcu kariéru. Povolanie učiteľky im totiž ponúkalo mužské privilégia profesionalizmu, medzi ktoré patrila verejná služba, priestor pre intelekt, plat, istota udržania si zamestnania a možnosť povýšenia. Tieto výhody však boli nedosiahnuteľné pre veľký počet žien vo väčšine ostatných intelektuálnych zamestnaní. Dievčatám a ženám pomáhala pri výbere profesie aj skutočnosť, že učiteľské povolanie bolo považované za mimoriadne slušnú a vhodnú prácu pre ženy.³⁶

K oficiálnemu zavedeniu celibátu učiteliek v Uhorsku síce nedošlo, ale v praxi fungoval. Od žien, ktoré sa rozhodli pre učiteľskú profesiu, sa automaticky očakávalo, že ostanú slobodné. Naopak, uzavretie manželstva bolo v prípade učiteliek spájané so zanechaním zamestnania. V prípade sobáša s učiteľom mohla učiteľka svojmu manželovi vypomáhať. Išlo buď o prácu, ktorá nebola platená, alebo o post pomocnej učiteľky.³⁷ V českých krajinách bol celibát uzákonený na začiatku 20. storočia.³⁸ K zrušeniu celibátu v ČSR došlo prijatím zákona č. 455/1919 Sb. z. a n., podľa ktorého učiteľky verejných ľudových a meštianskych škôl mohli po skončení počiatkovej služby vstúpiť do manželstva bez toho, aby stratili právo na zotrvanie vo svojom učiteľskom zamestnaní. Tie učiteľky, ktoré ešte nemali počiatkovú službu ukončenú, potrebovali na uzavretie manželského zväzku povolenie od školskej rady.³⁹ Ustanovenie o potrebe tohto povolenia stratilo platnosť prijatím vládneho nariadenia č. 162/1928 Sb. z. a n.⁴⁰

Profesia učiteľky bola zaradená do skupiny úradníčok. Podľa sčítania obyvateľstva v roku 1921 pracovalo na Slovensku v školstve a výchove 3055 žien, čo bol podiel 36,1 % zo všetkých zamestnancov v tejto oblasti. Do roku 1930 sa počet zamestnaných žien v školstve a výchove zvýšil na 4717, čo predstavovalo podiel 41 % z celkového počtu zamestnancov v danej sfére (tab. 4).⁴¹ V predškolských zariadeniach mali učiteľky podiel viac ako 95 % zo zamestnancov, v národných školách, do ktorých patrili ľudové a meštianske školy bol v roku 1921 ich podiel 37,3 % a do roku 1930 sa zvýšil na 43,5 %. V rámci stredného a odborného školstva boli v roku

³⁶ ORAM, A. *Women teachers and feminist politics...*, s. 14.

³⁷ KODAJOVÁ, D. *Povolanie učiteľka. Profesia učiteľky a vzdelávanie dievčat na Slovensku*. In DUDEKOVÁ, G. et al. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2011, s. 547.

³⁸ Otázka celibátu učiteliek sa však v Čechách legislatívne riešila už v roku 1870. BAHENSKÁ, M. *Cesta k nové ženské profesii...*, s. 355.

³⁹ Zákon č. 455/1919 Sb. z. a n. ze dne 24. července 1919, kterým se zrušuje celibát literárních a industriálních učitelek na školách obecných a občanských (měštanských) v republice Československé [online]. [cit. 2020-5-25]. Dostupné na internete: [<http://ftp.aspi.cz/opispdf/1919/093-1919.pdf>].

⁴⁰ *Vládní nařízení č. 162/1928 Sb. z. a n. ze dne 14. září 1928 o služebním poměru učitelstva obecných a občanských (měštanských) škol (Služební pragmatika učitelstva národních škol.)* [online]. [cit. 2020-5-25]. Dostupné na internete: [<http://ftp.aspi.cz/opispdf/1928/054-1928.pdf>].

⁴¹ TIŠLIAR, P. *Populačný vývoj a zamestnanosť...*, s. 354, 357.

1921 medzi učiteľstvom ženy zastúpené podielom 16,4 %, ktorý sa do roku 1930 zvýšil na 22,8 %.⁴²

Tab. 4 Počet a podiel žien (učiteľiek a profesoriek) pracujúcich v školstve a výchove na Slovensku v roku 1921 a 1930

Druh	1921			1930		
	Zamestnanci spolu	Z toho ženy		Zamestnanci spolu	Z toho ženy	
		Počet	%		Počet	%
Národné školstvo	7228	2699	37,3	9600	4178	43,5
Stredné a odborné školstvo	990	162	16,4	1499	342	22,8
Vysoké školstvo	49	9	18,4	93	13	14
Knižnice, vedecké ústavy, archívy...	27	16	59,3	174	46	26,4
Škôlky a detské záhradky	177	169	95,5	139	138	99,3
Spolu	8471	3055	36,1	11505	4717	41

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov zo sčítaní obyvateľstva v rokoch 1921 a 1930

Ako už bolo vyššie spomenuté, oficiálne výsledky zo sčítaní obyvateľstva v roku 1921 a 1930 neobsahujú detailné počty mužov a žien v konkrétnych skupinách a druhoch povolání (v rámci jednotlivých hospodárskych odvetví) osobitne pre mestá na Slovensku.⁴³ Preto pomocou tohto prameňa nie je možné zistiť počet žien pracujúcich na školách, ktoré existovali na území mesta Košice. Na základe publikácie *Nový adresár mesta Košíc a okolia* z roku 1929 ale vieme, že v tom čase fungovalo v Košiciach 9 ľudových škôl, na ktorých vyučovalo 50 mužov a 56 žien. Na 6 meštianskych školách pôsobilo 17 mužov a 28 žien.⁴⁴ Z uvedených

⁴² *Sčítanie ľudu v republike Československej zo dňa 15. februára 1921*. Diel II. Povolanie obyvateľstva. Časť 3..., s. 148. *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930*. Díl II. Povolání obyvateľstva. Časť 1..., s. 35.

⁴³ V údajoch sú zarátaní muži a ženy spolu. Nerozlišuje sa pohlavie.

⁴⁴ Pri tomto údaji je potrebné uviesť, že riaditeľkou meštianskej školy dominikánok bola tá istá osoba, ktorá viedla ich ľudovú školu a rovnako to bolo aj v prípade meštianskej školy uršulínok, na čele ktorej stál riaditeľ, ktorý viedol zároveň aj ich ľudovú školu. Okrem toho na škole uršulínok vyučoval jeden z profesorov vyššej reálky. Jedna z učiteľiek pracovala na meštianskej škole uršulínok a zároveň aj na meštianskej evanjelickej škole (do celkového počtu bola zarátaná len raz).

údajov vyplýva, že na národných školách v Košiciach pracovalo dokopy 66 učiteľov (44,3 %) a 83 učiteliek (55,7 %).⁴⁵ Vzhľadom k tomu, že medzi vyučujúcimi sa vyskytovali aj vypomáhajúci učelia alebo učiteľky, nemôžeme tvrdiť, že ide o presný počet mužov a žien, ktorých hlavným zamestnaním bola práca na jednej z ľudových alebo meštianskych škôl. Napriek tomu vidíme, že v prípade Košíc sa ženy dokázali na tomto type vzdelávacích ústavov uplatniť vo väčšej miere ako muži a aj v porovnaní s podielom učiteliek na národných školách v rámci celého Slovenska z roku 1930 (43,5 %)⁴⁶ bol podiel košických učiteliek oveľa vyšší. Iné to už ale bolo na stredných a odborných školách. Na stredných školách, ku ktorým patrili všetky druhy gymnázií a učiteľských ústavov, pôsobilo 61 profesorov a učiteľov, ale len 15 profesoriek a učiteliek a na odborných školách 56 profesorov a učiteľov a 16 profesoriek a učiteliek.⁴⁷ Dokopy teda vyučovalo na stredných a odborných školách v Košiciach 117 mužov (79,1 %) a 31 žien (20,9 %).⁴⁸ Ani v tomto prípade však nejde výlučne o profesorov, profesorky, učiteľov a učiteľky, ktorí by pôsobili len na stredných a odborných školách, pretože aj medzi nimi boli externí vyučujúci, a na druhej strane, niektorí z nich vyučovali tiež na národných školách. Napriek uvedeným okolnostiam sa aj v Košiciach potvrdilo, že ženy sa v učiteľskom povolání uplatnili predovšetkým na nižších stupňoch vzdelávacích ústavov v rámci sústavy škôl. Čo sa týka predškolských zariadení, v Košiciach existovalo 5 opatrovní, v ktorých pracovalo 8 opatrovateliek. Starostlivosť o najmenšie deti bola teda výlučne v kompetencii žien. Okrem uvedených škôl sa ženy uplatnili v košickej mestskej hudobnej škole, kde podľa adresára z roku 1929 pracovali 3 muži a až 11 žien.⁴⁹

ZÁVER

Cieľom príspevku bolo načrtnúť, aké možnosti zamestnania ponúkala ženám verejná správa, a ako sa vo vybraných oblastiach verejnej správy ženy uplatnili v období po skončení prvej svetovej vojny. Keďže ich uplatnenie na pracovnom trhu ovplyvňovalo okrem iného i dosiahnuté vzdelanie, zamerali sme sa tiež na možnosti vzdelávania dievčat. Vzhľadom k tomu, že po vzniku ČSR bola povolená koedukácia, teda spoločné vzdelávanie dievčat a chlapcov, dievčatám bolo umožnené študovať i na tých typoch škôl, na ktoré

⁴⁵ Osoby, u ktorých bolo zistené, že vyučovali na dvoch školách súčasne (ľudovej a meštianskej alebo dvoch meštianskych), boli zarátané len raz.

⁴⁶ *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930*. Díl II. Povolání obyvatelstva. Část 1..., s. 35.

⁴⁷ Stredoškolskí profesori a profesorky mali na rozdiel od učiteľov a učiteliek univerzitné vzdelanie. Osoby, u ktorých bolo zistené, že vyučovali na dvoch ústavoch v rámci sledovaného okruhu škôl, boli zarátané len raz.

⁴⁸ V rámci stredného a odborného školstva na Slovensku boli v roku 1930 medzi učiteľstvom ženy zastúpené podielom 22,8 %. *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930*. Díl II. Povolání obyvatelstva. Část 1..., s. 35.

⁴⁹ *Nový adresár mesta Košic...*, s. 227-233.

v predprevratovom období buď nemohli nastúpiť vôbec, alebo ich mohli absolvovať len externe. V sledovanom období vzniklo množstvo škôl, absolvovaním ktorých sa zvyšovali šance žien zamestnať sa na rôznych pozíciách v rámci štátnej správy či samosprávy. V pomerne veľkej miere sa uplatňovali v školstve alebo v poštovej službe, kde v rámci územia dnešného Slovenska tvorili v roku 1921 viac ako 30 % zamestnancov, pričom z hľadiska postavenia v povolani patrilo viac ako 80 % zamestnankýň k úradníckam. Podľa rodinného stavu išlo prevažne o slobodné ženy, ktorých podiel medzi zamestnankyňami predstavoval viac ako 70 %, pričom podiel vydatých žien bol menší ako 20 %. V rámci školstva a výchovy mali ženy najväčšie zastúpenie v opatrovniach (škôlkach), kde tvorili viac ako 95 % zamestnancov. Na úrovni národného školstva predstavoval podiel učiteliek 37 %, avšak na stredných a odborných školách mali len 16 % zastúpenie.

Keďže publikované výsledky zo sčítania obyvateľstva v roku 1921 (ani 1930) neuvádzajú údaje o osobách pracujúcich v školstve v jednotlivých mestách, museli sme zvoliť iný spôsob zisťovania počtu učiteliek a učiteľov na košických školách. Na základe adresára mesta sme sa pokúsili aspoň čiastočne načrtnúť, na akých druhoch škôl v Košiciach pracovali ženy ako učiteľky. Najkomplexnejší prehľad nám ponúkol *Nový adresár mesta Košíc a okolia* z roku 1929, ktorý obsahoval mená učiteliek a učiteľov všetkých vzdelávacích a výchovných ústavov v Košiciach. Na základe údajov v ňom obsiahnutých sme zistili, že v rámci školstva sa učiteľky uplatnili v najväčšej miere na ľudových a meštianskych školách, kde tvorili viac ako polovicu vyučujúcich práve ženy (56 %). Na tomto type vzdelávacích ústavov mali ženy v Košiciach väčší podiel v rámci učiteľských zborov, ako to bolo napr. v priemere na celom území Slovenska, kde v národnom školstve mali v roku 1921 učiteľky podiel 37 % a v roku 1930 to bolo 44 %. Iné to však bolo na stredných a odborných školách, tam tvorili učiteľky a profesorky len 21 % vyučujúcich, čo v podstate zodpovedalo celoslovenskému priemeru. Čo sa týka detských opatrovní, medzi opatrovatelkami boli v Košiciach výlučne ženy.

LITERATURE

1. *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*. Negyedik rész. A népesség foglalkozása a főbb demografiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai. Budapest : Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1915. 893 s.
2. BAHENSKÁ, M. *Cesta k nové ženské profesi: slečna učitelka*. In *Československá historická ročenka 2014 – 2015*. Bratislava : Veda, 2016, s. 349-357. ISBN 978-80-224-1552-1.
3. DUDEKOVÁ, G. *Stratégie prežitia v mimoriadnej situácii. Vplyv Veľkej vojny na rodinu na území Slovenska*. In *Forum Historiae* [online], ISSN 1337-6861, roč. 3, 2009, č. 1, 19 s. [cit. 2018-2-28]. Dostupné na internete: [<http://forumhistoriae.sk/documents/10180/39170/dudekova.pdf>].
4. GYÁNI, G. *Női munka és család Magyarországon (1900 – 1930)*. In *Történelmi Szemle* [online], roč. 30, 1987–88, č. 3, s. 366-378 [cit. 2018-12-04]. Dostupné na internete: [https://tti.btk.mta.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1987-88_3/gyani.pdf].
5. KODAJOVÁ, D. *Odborné vzdelávanie ako predpoklad a prostriedok emancipácie*. In DUDEKOVÁ, G. et al. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2011, s. 149-175. ISBN 978-80-224-1189-9.
6. KODAJOVÁ, D. *Povolanie učiteľka. Profesia učiteľky a vzdelávanie dievčat na Slovensku*. In DUDEKOVÁ, G. et al. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2011, s. 541-563. ISBN 978-80-224-1189-9.
7. LANCOVÁ, J. *Knih ženských zaměstnání. Praktický rádce při volbě povolání dívek*. Praha : Melantrich, 1929. 353 s.
8. *Nový adresár mesta Košíc a okolia. Košice város és vidéke új címtára*. Košice : Kníhkupectvo Gejza Jaschkó, 1929. 382 s.
9. *Nők a távírdánál*. In *Vasárnapi Újság*, roč. 23, 1876, č. 11 (12.3.1876), s. 168.
10. *Odpověď ministra školství a národní osvěty na interpelaci poslanců M. Deutschové, F. Blatné a soudruhů (tisk č. 267) o studiu dívek na chlapeckých školách středních v místech, kde jsou dívčí školy střední* [online]. [cit. 2019-11-3]. Dostupné na internete: [http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0400_00.htm].
11. ORAM, A. *Women teachers and feminist politics, 1900–39*. Manchester – New York : Manchester University Press, 1996. 258 s. ISBN 978-0719027598.
12. PLACHT, O. – HAVELKA, F. (eds.). *Příručka školské a osvětové správy*. Praha : Státní nakladatelství v Prahe, 1934. 1930 s.

13. *Sčítanie ľudu v republike Československej zo dňa 15. februára 1921*. Diel II. Povolanie obyvateľstva. Časť 3. Slovensko a Podkarpatská Rus. Praha : Státní úřad statistický, 1925. 593 s.
14. *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930*. Díl II. Povolání obyvateľstva. Část 1. Druhy, skupiny a třídy hlavního povolání, poměr k povolání a sociální příslušnost, třídy vedlejšího povolání. Praha : Státní úřad statistický, 1934. 407 s.
15. STRÁNSKÁ, O. et al. *Praktická hospodyňka. Souhrn nauk, pokynů a předpisů ke správnému a úspornému vedení domácnosti a návod, jak si může hospodyňka svou namáhavou a zpravidla neutěšenou práci neobyčejně ulehčit. Díl II*. Praha : F. Strnadel a spol., 1927, s. 615-1456.
16. TIŠLIAR, P. *Populačný vývoj a zamestnanosť z rodovej perspektívy. Ekonomická aktivita obyvateľstva Slovenska v medzivojnovom období so zreteľom na zamestnanosť žien*. In DUDEKOVÁ, G. et al. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2011, s. 343-364. ISBN 978-80-224-1189-9.
17. *Vládní nařízení č. 162/1928 Sb. z. a n. ze dne 14. září 1928 o služebním poměru učitelstva obecných a občanských (měšťanských) škol (Služební pragmatika učitelstva národních škol.)* [online]. [cit. 2020-5-25]. Dostupné na internete: [<http://ftp.aspi.cz/opispdf/1928/054-1928.pdf>].
18. *Výročná zpráva dvojročnej dievčenskej odbornej rodinnej školy v Košiciach za šk. r. 1922-23, 1923-24, 1924-25*. Košice : Nákladom vlastným, 1925. 14 s.
19. *Zákon č. 226/1922 Sb. ze dne 13. července 1922, jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských* [online]. [cit. 2020-2-29]. Dostupné na internete: [<http://ftp.aspi.cz/opispdf/1922/080-1922.pdf>].
20. *Zákon č. 455/1919 Sb. z. a n. ze dne 24. července 1919, kterým se zrušuje celibát literních a industriálních učitelek na školách obecných a občanských (měšťanských) v republice Československé* [online]. [cit. 2020-5-25]. Dostupné na internete: [<http://ftp.aspi.cz/opispdf/1919/093-1919.pdf>].

CONTACT

gallova@saske.sk

Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, v.v.i.

Spoločenskovedný ústav

Karpatská 5

040 01 Košice

Slovenská republika

Unification of criminal law and procedure and the formation of the prosecuting authorities in Poland after 1918¹

Wojciech J. Kosior, Ph.D., LL.M.

Abstract

Upon regaining independence in 1918, foreign legal systems were in force in the territory of the Republic of Poland, which had been imposed for over a hundred years by the partitioning states: Germany, Austria and Russia. One of the most urgent tasks of the newly established state was the unification of the legal system and the unification of the state administration, including the judiciary. This task was carried out by the appointed Codification Committee. The article presents the process of unification of the law and the criminal process after 1918 and the history of building the prosecutor's office in Poland after regaining independence.

Keywords:

criminal code, criminal procedure, public prosecutor, Poland, independence

INTRODUCTION

Beginning in 1795, for over one hundred and twenty years, Poland remained divided between the three invaders: the German Empire, the Russian Empire and the Austrian Empire. This division brought changes in the local and economic sphere, which are still visible today. Obviously, also in the legal sphere, this division had a significant impact, because throughout the entire period of the country's separation, there were basically different legal systems and models of proceedings².

In 1918, when the Republic of Poland regained independence, the new authorities were faced with the task of not only defending and maintaining its fragile independence, but also carrying out economic, social and, above all, legal reforms. According to J. Markiewicz, a total of five legal systems functioned in the reborn Republic of Poland³, of which, three basic ones were: German, Russian and Austrian. It can be added that this diversity also entailed different models and ways of functioning of the public prosecutor. When the Codification Commission

¹ This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under the Contract no. APVV-19-0419

² Cf. GĘSIARZ, M. *Sprawozdanie z konferencji naukowej pt. Polskość jedna czy trzy? Echa zaborów u progu odzyskania niepodległości oraz współcześnie*, Poznań, 29-30 XI 2018 r. In *Historia Slavorum Occidentis*. 3.22.2019, p. 170-175.

³ MARKIEWICZ, J. *Kształtowanie się polskiego systemu prawa sądowego i jego twórcy w okresie międzywojennym 1919–1939 (Wybrane zagadnienia)*. In *Teka Komisji Prawniczej*. 2010/3, p. 113.

was established on June 3, 1919, in accordance with article 2 the aim of its activity was to "prepare projects of uniform legislation for all the territories that make up the State, in the field of civil and criminal law".

The aim of this article is to present and discuss the unification works in the field of criminal law and procedure that were undertaken after regaining independence after 1918. The attention of the study will also focus on the history of the formation of the prosecutor's office in Poland at that time. In addition, the text discusses the direction in which these reforms were led and what legal models were used during the unification of criminal law and procedure. This analysis also applies to the prosecution service. The study of these unification directions may allow a better understanding of the historical foundations of Polish law.

The study was based on research methods: historical and descriptive, taking into account the method of the genesis of legal norms.

1. CRIMINAL LAW AND PROCEDURE AND PROSECUTION AUTHORITIES IN POLAND BEFORE 1918

On the day Poland regained its independence, three legal systems were in force in its new territory in the substantive criminal law and in the procedural criminal law: Russian - in the central and eastern territories, German - in the western territories, and Austrian in the southern territories⁴. The relevant regulations basically resulted from the laws which were in force in the partitioning states.

In the territory of the Russian partition, after the loss of the relative autonomy of the Kingdom of Poland as a result of the defeat of the November Uprising, the previously binding penal code was repealed in 1847, and in its place the Russian Code of Penal and Correctional Penalties of 1845 was applied. This code was amended in the following years with the versions from 1847 and in 1866. The latter version was introduced for use in Poland in 1876. Subsequent reforms of this code were carried out in 1885. Finally, in 1903, a new penal code was passed, known as the Tagancev Code⁵. Criminal proceedings were regulated on the basis of the Act on Judicial Rights of 1864, which were introduced into Polish territory by the Tsar's decision of 1875⁶. In the territories annexed by Germany, in the field of substantive criminal law, the

⁴ GÓRNICKI, L. *Prawo jako czynnik integracji państwa w latach II Rzeczypospolitej*. In *Acta Universitatis Wratislaviensis*. 3375 PRAWO CCCXIII 2011, p. 118. DASZKIEWICZ, W. - PALUSZYŃSKA-DASZKIEWICZ, K. *Proces karny i materialne prawo karne w Polsce w latach 1918- 1939*, Toruń 1965, p. 4.

⁵ SÓJKA – ZIELIŃSKA, K. *Historia Prawa*, Warszawa 2005, p. 308-310.

⁶ *Ibidem*, p. 355-356. Cf. SOŁODOW, D. *Reformy procesu karnego w Rosji: zarys historyczno-prawny*, Łomża 2015, pp. 156; ŚWIERCZEWSKA-GĄSIOROWSKA, A. *Criminal Legislation at the Time of Poland's Regaining Independence*. In *Internal Security*. 2018, p. 31-39.

German Penal Code of 1871 was in force, which in the field of special provisions was supplemented by successively enacted laws⁷. After the reunification of Germany, legislative works were also undertaken on the unification of the criminal process, which resulted in the penal procedure ordinance of 1877⁸. In the territories taken by Austria, an act in the form of a Penal Code for Western Galicia was in force from 1797. The introduction of such an act in the area of new territorial acquisitions could be an example of checking its usefulness before carrying it out in a wider scope. It turned out that this act fulfilled its purpose, because its text became the basis for the publication of the penal code in force throughout the Habsburg monarchy from 1803, known as the *Franciscana*⁹. An important modification and modernization of this code was made in 1852 and incorporated into the formal framework of the new penal code¹⁰. In the field of procedural criminal law, the aforementioned Penal Code for Western Galicia also contained procedural regulations, which in turn became the basis for such solutions in the pan-Austrian code of 1803. As a result of the reform of 1873, the procedural provisions were separated into the new code of criminal procedure, which was the work of Julius Glaser, later Austrian Minister of Justice¹¹.

Moving on to the considerations on the functioning of the prosecutor's office before 1918, it is necessary to refer to the institution formed at the end of the Polish Commonwealth, during the reign of king Stanislaw August Poniatowski. According to M. Mistygacz, by the power of the constitution of October 6, 1791 on magistrate courts, police and security prosecutors were appointed at municipal courts. The term "prosecutor (Polish: *prokurator*)"¹² was used then for the first time in the modern sense of the word, as earlier in Poland the prosecution function was performed by the crown instigator¹³. From then on, the police prosecutor stood on behalf of the magistrate in first-instance municipal courts in cases involving the police and against police and economic officials. He was a defender of public law and order¹⁴.

⁷ SÓJKA-ZIELIŃSKA, K. *op. cit.*, p. 304.

⁸ *Ibidem*, p. 354.

⁹ Cf. SCHNEIDER, G. *The Legal Framework for Foundations in the Habsburg Monarchy from 1750 to 1918*. In *Endowment Studies* 1.2.2017. p. 154-172.

¹⁰ SÓJKA-ZIELIŃSKA, K., *op. cit.*, p. 300-301

¹¹ *Ibidem*, p. 351-352. Cf. PAJAKOWSKI, P. *The Free Conviction, Rising from within: Julius Glaser and the Establishment of Trial by Jury in Liberal Austria*. In *JEHL*. 7.2016, p. 27.

¹² MISTYGACZ, M. *Ustrój prokuratury w Polsce. Tradycja i współczesność*, Warszawa 2013, p. 31 (see footnote 45).

¹³ Cf. SITEK, B. *Ochrona dóbr narodowych Rzeczypospolitej Polskiej po rozbiorach. Prokuratoria Generalna Królestwa Polskiego*. In *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*. XXI.2018, p. 115 (see footnote 8).

¹⁴ MISTYGACZ, M. *op. cit.*, p. 32 and there cited: ZARZYCKI, W. *Oskarżyciel publiczny w okresie reform w II połowie XVIII wieku*. In *Problemy Praworządności*. 1970.2, p. 48.

After the Commonwealth was divided between the three invaders, the functions of the prosecution were taken over by the relevant organs of the neighboring countries. In the territory of the Russian partition, in accordance with the procedure from 1864, the proceedings could take the form of an inquiry (conducted by the police) or - in more serious cases - an investigation carried out by an investigating judge under the supervision of a prosecutor. The investigating judge presented the materials from the proceedings to the prosecutor who prepared the indictment, submitted it to the court and supported it. During the trial, the prosecutor and the accused were equal litigants¹⁵. In the territory of the Prussian partition, starting from the introduction of the uniform penal procedure in 1877, the activities in the preparatory proceedings were divided between the prosecutor and the investigating judge. The investigation was initiated by the prosecutor and then transferred the case to the judge for investigation and decision to bring an indictment. At the court hearing, the position of the prosecutor was equal to the opposing party¹⁶. In the Austrian partition, the investigative activities were performed by the prosecutor who conducted the entire investigation. Activities in this phase of the trial could also be performed by the court¹⁷.

2. UNIFICATION OF CRIMINAL LAW AND PROCEDURE AFTER 1918

The Codification Commission, established in 1919, was faced with a very difficult task of developing the concept and directions in which the unification work should go¹⁸. These concepts concerned both substantive and procedural criminal law.

The Codification Commission, when starting work on the new penal code, had to take into account the complicated legal situation in the reborn country, because according to the state of 1918 the penal codes of the partitioning states were still in force. Therefore, the Austrian penal code of 1852 was in force in the areas of the former Austrian partition, the penal code of 1871 was in force in the former part of Germany, and the Russian penal code of 1903 was in force in the areas of the former Russian partition and in the eastern territories. Additionally, in the area of Spisz and Orawa, Hungarian law was in force in the form of a penal act of 1878¹⁹.

¹⁵ KOROBOWICZ, A. – WITKOWSKI, W. *Historia ustroju i prawa polskiego (1772-1918)*, Kraków 2003, p. 177.

¹⁶ *Ibidem*, p. 224.

¹⁷ *Ibidem*, p. 281.

¹⁸ Cf. MAZUREK, I. *Specyfika prac Komisji Kodyfikacyjnej w procesie unifikacji prawa w II Rzeczypospolitej*. In *Studia Iuridica Lublinensia*. 23.3.2014. p. 125-136; NORKOWSKA, S. *Znaczenie prac Komisji Kodyfikacyjnej w procesie unifikacji prawa II Rzeczypospolitej*. In *Zeszyty Naukowe Gdańskiej Szkoły Wyższej*. 19.2.2018. p. 233-238 ; GRODZISKI S., *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej*. In. *Czasopismo Prawno-Historyczne*. 1981. 1. p. 47.

¹⁹ SÓJKA-ZIELIŃSKA, K. *op. cit.*, p. 311.

Therefore, it should not be surprising that in the case of work on the new penal code, various unification concepts were considered. These concepts were presented in detail by J. Koredczuk²⁰, who indicated that during the unification of substantive criminal law, the concept appeared that one of the codes applied by the partitioners should be fully incorporated into the Polish legal system. The reason for the Russian code was that it was the most modern and was used in the largest area of the reborn Republic of Poland; the Austrian code was supported by sympathy for the Austrians and the fact that the majority of criminal lawyers and professors were educated under the Austrian code; in favor of the German code spoke nothing more than the fact that it was in force in part of Poland. According to another concept, something similar to the interdistrict criminal law was to be created. For this purpose, there was even a draft act. As J. Koredczuk points out: "the project dealt with the regulation of the following issues: the rules for the application of the act in terms of place, uniformly binding all partitions, and the changes in relation to the present state were envisaged if the crime was committed for border; the rules for applying the legislation in force, if the crime was committed in Poland, but it is not known in which district, or in two or three districts simultaneously; the confluence of crimes committed in different neighborhoods. Establishing the binding force of the old penal laws was based on applying two principles to them: a special provision takes precedence over a general provision; and in the case of provisions equal in force, that the later provision repeals the previous provisions²¹". Ultimately, this project did not find supporters and was not adopted.

In general, the large number of different legal provisions caused chaos and the de facto ineffectiveness of the legal system of the new state. The unification of the law and ensuring its stability was necessary for the smooth functioning of the country²². The members of the Codification Commission debating the reform of the criminal law faced two concepts: firstly, they considered adopting one of the penal codes applicable to the partitioning powers, and secondly, they were considering adopting a new, unique Polish criminal code. Ultimately, the option to develop the Polish penal code from scratch prevailed²³.

²⁰ KOREDCZUK, J. *Zaborcze kodyfikacje prawa karnego materialnego w Polsce w okresie przejściowym w latach 1918-1932*. In PRZYGODZKI, J. (ed.) *Okresy przejściowe - ustrój i prawo*, Wrocław 2019, p. 151.

²¹ *Ibidem*, p. 153 and there cited: CZAJKOWSKI, S. *Moc obowiązywania przepisów karnych przedkodeksowych*. In *Głos Sądownictwa*. 1936.6, p. 478.

²² BRADLIŃSKI, K. *Polskie kodeksy karne okresu międzywojnia*. In *Studenckie Zeszyty Naukowe*. XXI.38.2018, p. 36-37.

²³ *Ibidem*, p. 34 and there cited: LITYŃSKI, A. *Dwa kodeksy karne 1932. W osiemdziesiątą rocznicę*. In *Roczniki Administracji i Prawa*. 2012, p. 208.

As a result of the work of the Commission, in 1922 a draft of the general part of the penal code was discussed, which, after it was finally adopted, was called the "Makarewicz Code"²⁴. Work on the special part took longer, because it was not completed until 1926. Ultimately, in 1931, a comprehensive draft of the Polish Penal Code was adopted. It was finally put into effect by the ordinance of the President of the Republic of Poland on July 11, 1932²⁵. This code was described as the best of all substantive criminal law acts developed so far. It was an innovative work, modeled on the contemporary achievements in the field of criminal law. It was not very casuistic and was written in plain language²⁶. The codifiers' aim was to present the entirety of the code matter in the most concise and synthetic way. The entire code consisted of 295 articles grouped into 42 chapters. This code took over the basic principles of modern penal legislation and was supposed to depart from the assumptions of the classical school and come closer to the direction of taking into account the realities of social life²⁷. In this form, the code (despite several minor amendments) survived until 1969, when a new penal code was adopted.

As in the case of substantive criminal law, also in the case of procedural criminal law it was initially regulated by the laws of the partitioning states. Thus, the following were applied: the Russian Criminal Procedure Act of 1864, the German Code of Criminal Procedure of 1877 and the Austrian Criminal Procedure Act of 1873. In the first years of the existence of the Republic of Poland after 1918, several dozen legal acts were issued in the field of criminal proceedings, but they had not unifying character²⁸.

In the case of procedural criminal law, the work of the Codification Commission did not begin until 1920. Work on the new code of criminal procedure was completed in early 1928. On March 19, 1928, it was issued under the ordinance of the President of the Republic of Poland²⁹. It should be emphasized, that the code of 1928 was the first attempt to unify the penal procedure after regaining independence³⁰ and despite the fact that it contained original solutions

²⁴ Cf. KOREDCZUK, J. *Znaczenie kodeksu karnego z 1932 r. dla rozwoju nauki i prawa karnego w Polsce w XX wieku*. In *Zeszyty Prawnicze* 11.2.2011, p. 45-60.

²⁵ BRADLIŃSKI, K. *op. cit.*, p. 36-37.

²⁶ *Ibidem*, p. 37 and there cited: MAKAREWICZ, J. *Przedmowa, Kodeks karny z komentarzem*, Lublin 2012; LITYŃSKI, A. *op. cit.*, p. 213; SÓJKA-ZIELIŃSKA, K. *op. cit.*, p. 311-312.

²⁷ SÓJKA-ZIELIŃSKA, K. *op. cit.*, p. 312.

²⁸ *Ibidem*, p. 356.

²⁹ BRADLIŃSKI, K. *op. cit.*, p. 38.

³⁰ DASZKIEWICZ, W. - PALUSZYŃSKA-DASZKIEWICZ, K., *op. cit.*, p. 4; BAJ A., *Dochodzenie w Kodeksie postępowania karnego z 19 marca 1928 roku*. In *Prokurator*. 3.47.2011, p. 69.

characterized by a high level of legislative technique³¹, it took over many institutions of the partitioning states³².

The new Polish Code of Criminal Procedure of 1928 was an original, modern and high-quality work in terms of legislative technology. It consisted of 676 articles. The code expressed the tendencies of liberalism, which was expressed in a number of procedural guarantees. It introduced (following the example of many European countries), the form of a mixed process, which was a combination of the principle of inquisition and complaint systems³³.

3. FORMATION OF THE PUBLIC PROSECUTOR'S OFFICE IN POLAND AFTER 1918

In the years 1918–1928, the prosecutor's office system was regulated by separate legal provisions for each of the former partitions. And although work on its unification began quite early, already in 1919, for their final effect, in the form of a uniform regulation regulating both the prosecution system and the common judiciary, it should be waited³⁴. In this initial period, in the area of each of the former partitions, the existing solutions were adopted with some modifications.

In the case of the lands of the former Russian partition, it is the earliest, because in 1917, the administration of justice was taken over by the Department of Provisional Justice of the Council of State of the Kingdom of Poland. The establishment of prosecutor's offices at regional courts, at courts of appeal and at the Supreme Court was regulated by the "Provisional General Instruction for the Courts of the Kingdom of Poland" of August 26, 1917. The Chief of the Department of Provisional Justice of the Council of State of the Kingdom of Poland performed the duties of the chief prosecutor. The necessary number of prosecutors operated at the Supreme Court. At the appellate and district courts level there were regular prosecutors and an appropriate number of sub-prosecutors. Subsequently, the Department of Justice was transformed into the Ministry of Justice³⁵.

In the area of the former Austrian partition, by the decree of the Chief of State of February 8, 1919 on changes in the justice systems in the former Austrian partition, the functioning of

³¹ BARDACH, J. – LEŚNODORSKI, B. – PIETRZAK, M. *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2016, p. 569.

³² KOSIOR, W. J. *D. 48, 2, 3 i art. 332 k.p.k.- uwagi prawno porównawcze*. In *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego, Seria Prawnicza* 101/2018/22, p. 67.

³³ SÓJKA-ZIELIŃSKA, K. *op. cit.*, p. 357.

³⁴ MATERNIAK-PAWŁOWSKA, M. *Prokuratura II Rzeczypospolitej w świetle obowiązującego ustawodawstwa*. In *Studia Iuridica Lublinensia*. XXV.3.2016, p. 660.

³⁵ MISTYGACZ, M. *op. cit.*, p. 39-40.

the prosecutor's office at the courts was sanctioned. According to the decree, the name of the prosecutor's office was derived from the court at which it was established. Moreover, prosecutors and sub-prosecutors were present at regional courts, courts of appeal and the Supreme Court³⁶.

In the area of the former German partition, the organization of the prosecutor's office was regulated under the Act of August 1, 1919 on the temporary organization of the former Prussian district. Pursuant to this act, the supreme prosecutors at supra-land courts and the first prosecutors at supra-land and regular land courts were appointed by the Chief of State at the request of the Minister of the former Prussian district in agreement with the Minister of Justice. Prosecutors of lower ranks were appointed by the Minister of the former Prussian district in agreement with the Minister of Justice³⁷.

The institution of the prosecutor's office in the initial period after regaining independence referred to the model the framework of which was shaped in the partitioning states. Thus, the institution of the prosecutor's office was not shaped as the continuation of the political tradition known in the period of the Polish Commonwealth³⁸.

A new, unified model of the public prosecutor's office in the interwar period³⁹ was introduced on the basis of the Ordinance of the President of the Republic of Poland of February 6, 1928 - Law on the System of Common Courts, which entered into force on January 1, 1929. The political position and scope of tasks of the prosecutor's office were determined by the ordinance of the Minister of Justice of 25 June 1929 - Rules of internal operation of the prosecutor's offices of appellate and district courts⁴⁰. The model of the prosecution service, shaped by the abovementioned normative acts, referred to the German model of the prosecutor's office, which narrowly defined the scope of the prosecutor's powers⁴¹.

The Public Prosecutor's Office of the Supreme Court was established at the Supreme Court, headed by the first prosecutor of the Supreme Court, and prosecutors and vice-prosecutors of the Supreme Court, They were guarding the laws, and under the supervision and management of the Minister of Justice, who was the chief prosecutor. In addition, the prosecution offices their names had taken over from the former Russian partition. The

³⁶ *Ibidem*, p. 40.

³⁷ *Ibidem*, p. 40.

³⁸ *Ibidem*, p. 42.

³⁹ Cf. WITKOWSKI, P. *Model prokuratury polskiej w okresie międzywojennym*. In *Przegląd Prawa Konstytucyjnego* 2011.2., p. 223-238.

⁴⁰ About the legal acts regulating the structure of the prosecution authorities in Poland 1918-1928 see: MATERNIAK-PAWŁOWSKA, M. *Podstawy prawne ustroju prokuratury w Polsce w latach 1918-1928*. In *Czasopismo Prawno-Historyczne*. 2014.66. 2, p. 125-127.

⁴¹ MISTYGACZ, M. *op. cit.*, p. 43.

organizational structure and competences of the prosecutor's offices were mainly based on the German and partly Austrian model, and were adapted to the structure of the judiciary. There were prosecutors and vice-prosecutors of appeal at appellate courts, prosecutors, vice-prosecutors at district courts and district. Additionally the Minister of Justice was delegated to appoint district sub-prosecutors at individual municipal courts. Despite the separate system and tasks, it was an internal element of the judiciary structure which could not function without it⁴².

CONCLUSION

Upon regaining independence in 1918, foreign legal systems were in force in the territory of the Republic of Poland. They had been imposed for over a hundred years by the partitioning states: Germany, Austria and Russia. Although they were homogeneous, these systems differed from each other because they were adapted to the different level of social, economic and political development of those states⁴³. One of the most urgent tasks of the newly established state was the unification of the legal system and the unification of the state administration, including the judiciary. This task was carried out by the appointed Codification Committee.

In terms of the penal code and the code of criminal procedure, initially in Poland legal provisions adopted from the partitioning states were in force. Finally new codes, the Polish Penal Code of 1932 and the Polish Code of Criminal Procedure of 1928, were adopted to the latest legislative techniques. Both codes corresponded to the 20th century trends of changes to which codifications of this type were subjected in Europe⁴⁴. In the case of the penal code, it corresponded to the ideas of formal and material completeness, taken up back in the Enlightenment Era, i.e. the postulate of the code's exclusive validity in the field of penal law. A further assumption of the code of this epoch was universality, that is, covering all who committed a crime. This was an important step in closing down feudal estates that were entrenched in the nineteenth century. This was also related to the principle of equality before criminal law⁴⁵. In the case of the code of criminal procedure, in line with the then current trend, the criminal trial was based on a mixed principle, instead of the previously applicable inquisitorial model⁴⁶.

⁴² GÓRNICKI, L. *op. cit.*, p. 131-132.

⁴³ BARDACH, J. – LEŚNODORSKI, B. – PIETRZAK, M. *op. cit.*, p. 552.

⁴⁴ Cf. JANICKA, D. *Spór o teorie kary w dobie klasycznej szkoły prawa karnego na ziemiach polskich i niemieckich w XIX wieku*. In *Prace Komisji Historii Nauki PAU 2.2000*. p. 107-126.

⁴⁵ SÓJKA-ZIELIŃSKA, K. *op. cit.*, p. 315. Cf. GRZEŚKOWIAK, A. *Aksjologia kodeksu karnego z 1932 roku*. In GRZEŚKOWIAK, A. – ZGOLIŃSKI, I. (ed.) *Aksjologiczne podstawy polskiego prawa karnego w perspektywie jego ewolucji*, Warszawa 2017, p. 45-72.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 359.

The prosecution of crimes in the newly created country was taken care of by the prosecutor's office. The organization of the prosecutor's office was initially based on the partition regulations, and from 1928 it was regulated by the law on the system of common courts. The prosecutor's office was an organ of the state established to prosecute crimes. It was subordinated to the executive power in the person of the minister of justice, who held the position of the chief prosecutor. He supervised and directed the activities of all prosecutor's offices and exercised official authority over employees, manifested in their appointment, dismissal and issuing binding orders. The organizational structure of the prosecutor's office has been adapted to the structure of the judiciary. There were prosecutor's offices at the level of the respective courts. The tasks of the prosecutor's office included initiating criminal proceedings, conducting investigations and prosecuting in courts. Due to the principle of hierarchical subordination of the prosecution authorities to the minister of justice, it has become an effective instrument for implementing the penal policy defined by the government⁴⁷.

⁴⁷ BARDACH, J. - LEŚNODORSKI, B. - PIETRZAK, M., *op. cit.*, p. 550.

LITERATURE

1. BAJ, A. *Dochodzenie w Kodeksie postępowania karnego z 19 marca 1928 roku*. In *Prokurator*. 3.47.2011.
2. BARDACH, J. - LEŚNODORSKI, B. – PIETRZAK, M. *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2016.
3. BRADLIŃSKI, K. *Polskie kodeksy karne okresu międzywojnia*. In *Studenckie Zeszyty Naukowe*. XXI.38.2018.
4. CZAJKOWSKI, S. *Moc obowiązywania przepisów karnych przedkodeksowych*. In *Głos Sądownictwa*. 1936.6.
5. DASZKIEWICZ, W. - PALUSZYŃSKA-DASZKIEWICZ, K. *Proces karny i materialne prawo karne w Polsce w latach 1918- 1939*, Toruń 1965.
6. GĘSIARZ, M. *Sprawozdanie z konferencji naukowej pt. Polskość jedna czy trzy? Echa zaborów u progu odzyskania niepodległości oraz współcześnie, Poznań, 29-30 XI 2018 r.* In *Historia Slavorum Occidentis*. 3.22.2019.
7. GÓRNICKI, L. *Prawo jako czynnik integracji państwa w latach II Rzeczypospolitej*. In *Acta Universitatis Wratislaviensis*. 3375 PRAWO CCCXIII 2011.
8. GRODZISKI, S. *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej*. In. *Czasopismo Prawno-Historyczne*. 1981. 1..
9. GRZEŚKOWIAK, A. *Aksjologia kodeksu karnego z 1932 roku*. In GRZEŚKOWIAK, A. – ZGOLIŃSKI, I. (ed.) *Aksjologiczne podstawy polskiego prawa karnego w perspektywie jego ewolucji*, Warszawa 2017.
10. JANICKA, D. *Spór o teorie kary w dobie klasycznej szkoły prawa karnego na ziemiach polskich i niemieckich w XIX wieku*. In *Prace Komisji Historii Nauki PAU* 2.2000.
11. KOREDCZUK, J. *Zaborcze kodyfikacje prawa karnego materialnego w Polsce w okresie przejściowym w latach 1918-1932*. In PRZYGODZKI J. (ed.), *Okresy przejściowe - ustrój i prawo*, Wrocław 2019.
12. KOREDCZUK, J. *Znaczenie kodeksu karnego z 1932 r. dla rozwoju nauki i prawa karnego w Polsce w XX wieku*. In *Zeszyty Prawnicze* 11.2.2011.
13. KOROBOWICZ, A. – WITKOWSKI, W. *Historia ustroju i prawa polskiego (1772-1918)*, Kraków 2003.
14. KOSIOR, W. J. *D. 48, 2, 3 i art. 332 k.p.k.- uwagi prawno porównawcze*. In *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego, Seria Prawnicza* 101/2018/22.
15. LITYŃSKI, A. *Dwa kodeksy karne 1932. W osiemdziesiątą rocznicę*. In *Roczniki Administracji i Prawa*. 2012.

16. MAKAREWICZ, J. *Przedmowa, Kodeks karny z komentarzem*, Lublin 2012.
17. MARKIEWICZ, J. *Kształtowanie się polskiego systemu prawa sądowego i jego twórcy w okresie międzywojennym 1919–1939 (Wybrane zagadnienia)*. In *Teka Komisji Prawniczej*. 2010/3.
18. MATERNIAK-PAWŁOWSKA, M. *Podstawy prawne ustroju prokuratury w Polsce w latach 1918–1928*. In *Czasopismo Prawno-Historyczne*. 2014.66. 2.
19. MATERNIAK-PAWŁOWSKA, M. *Prokuratura II Rzeczypospolitej w świetle obowiązującego ustawodawstwa*. In *Studia Iuridica Lublinensia*. XXV.3.2016.
20. MAZUREK, I. *Specyfika prac Komisji Kodyfikacyjnej w procesie unifikacji prawa w II Rzeczypospolitej*. In *Studia Iuridica Lublinensia*. 23.3.2014.
21. MISTYGACZ, M. *Ustrój prokuratury w Polsce. Tradycja i współczesność*, Warszawa 2013.
22. NORKOWSKA, S. *Znaczenie prac Komisji Kodyfikacyjnej w procesie unifikacji prawa II Rzeczypospolitej*. In *Zeszyty Naukowe Gdańskiej Szkoły Wyższej*. 19.2.2018.
23. PAJAKOWSKI, P. *The Free Conviction, Rising from within: Julius Glaser and the Establishment of Trial by Jury in Liberal Austria*. In *JEHL*. 7.2016.
24. SCHNEIDER, G. *The Legal Framework for Foundations in the Habsburg Monarchy from 1750 to 1918*. In *Endowment Studies* 1.2.2017.
25. SITEK, B. *Ochrona dóbr narodowych Rzeczypospolitej Polskiej po rozbiorach. Prokuratoria Generalna Królestwa Polskiego*. In *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*. XXI.2018.
26. SOŁODOW, D. *Reformy procesu karnego w Rosji: zarys historyczno-prawny*, Łomża 2015.
27. SÓJKA – ZIELIŃSKA, K. *Historia Prawa*, Warszawa 2005.
28. ŚWIERCZEWSKA-GĄSIOROWSKA, A. *Criminal Legislation at the Time of Poland's Regaining Independence*. In *Internal Security*. 2018.
29. WITKOWSKI, P. *Model prokuratury polskiej w okresie międzywojennym*. In *Przegląd Prawa Konstytucyjnego* 2011.2.
30. ZARZYCKI, W. *Oskarżyciel publiczny w okresie reform w II połowie XVIII wieku*. In *Problemy Praworządności*. 1970.2.

CONTACT

Wojciech J. Kosior

wkosior@ur.edu.pl

Uniwersytet Rzeszowski, Instytut Nauk Prawnych

[University of Rzeszow, Institute of Legal Studies]

35-068 Rzeszów, ul. Grunwaldzka 13

Poland

ORCID: 0000-0002-4710-4523

Versaillská zmluva v kontexte medzinárodného práva

Treaty of Versailles from the point of view of international law¹

JUDr. Dominika Kováčová

Abstrakt

Versaillská zmluva je považovaná za najdôležitejšiu zo zmlúv versaillského mierového systému po 1.svetovej vojne. Zmluvnými stranami sú štáty, pôvodné subjekty medzinárodného práva, ktoré majú spôsobilosť uzavrieť medzinárodnú zmluvu. Súčasťou Versaillskej zmluvy bol aj Dohovor o Spoločnosti národov a tým sa vytvorila medzinárodná organizácia, ako ďalší subjekt medzinárodného práva. V príspevku sa budeme bližšie venovať rozboru Versaillskej zmluvy, ako zmluvy medzinárodnej a pokúsime sa na základe kategorizácie medzinárodných zmlúv charakterizovať predmetnú zmluvu.

Kľúčové slová:

Medzinárodné právo, Versaillská zmluva, versaillský mierový systém, medzinárodné zmluvy, subjekty medzinárodného práva verejného, Spoločnosť národov

Abstract

The Treaty of Versailles is considered the most important of the treaties of the Versailles Peace System after World War I. The contracting parties are the states that represent the original subjects of international law. They have the capacity to conclude an international contract. The Treaty of Versailles also contained the Convention on the League of Nations and created an international organization as a derivative subject of international law. In the article, we will focus more closely on the analysis of the Treaty of Versailles as an international treaty and we will try to characterize the treaty in question based on the categorization of international treaties.

Key words:

International law, Treaty of Versailles, Versailles peace system, international treaties, subjects of public international law, League of Nations

¹ „Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-19-0419“

ÚVOD

Versaillská zmluva je považovaná za najdôležitejšou zo všetkých mierových zmlúv po prvej svetovej vojny. Prímerie, ktorým sa ukončili boje, bolo dohodnuté 11. novembra 1918, no uzavretie mierovej zmluvy si vyžiadalo viac ako polroka príprav, rokovaní a dojednávani podmienok na Parížskej mierovej konferencii. Versaillskou zmluvou sa ukončil vojnový stav medzi víťaznými mocnosťami a Nemeckom. Podpísaná bola presne po piatich rokoch odo dňa atentátu na arcivojvodu a následníka rakúsko-uhorského trónu Františka Ferdinanda d'Este, spáchaného 28. júna 1914. Názov Versaillskej zmluvy je odvodený, ako aj pri ostatných mierových zmluvách versaillského systému,² od paláca, v ktorom bola podpísaná. V príspevku sa budeme venovať rozboru Versaillskej zmluvy ako zmluvy medzinárodnej, zameriame sa na zmluvné strany Versaillskej mierovej zmluvy a všeobecne na subjekty medzinárodného práva, disponujúcich spôsobilosťou uzatvárať medzinárodné zmluvy. Priblížime medzinárodné zmluvy z hľadiska formy, doby trvania a obsahu, a to aplikovaním na Versaillskej mierovej zmluve.

1 VERSAILLSKÁ ZMLUVA AKO MEDZINÁRODNÁ ZMLUVA

V čase prijímanie versaillského mierového systému nebolo zmluvného práva upravujúceho a regulujúceho proces uzatvárania medzinárodných zmlúv medzi štátmi a ďalšie problémy súvisiace s prijatím medzinárodnej zmluvy, akými boli zmeny, ich výklad či zánik zmlúv. Prevládalo používanie medzinárodnej obyčaje.³ Rovnako aj prof. Kallab poukazuje na skutočnosť, že dovtedajšie medzinárodné právo „*nestačilo k ovládnutí tak složitých poměrů.*“ Medzinárodné právo dovtedy spočívalo na viac-menej náhodných zmluvách a jednotlivých zvyklostiach a nedostávalo sa mu pevnej a jasnej zákonnej základne, ako tomu boli zvyknutí pri práve vnútroštátnom. V celom versaillskom systéme išlo hlavne o to (ak sa malo dospieť k trvalému mier), ak nie odstrániť, aspoň zmierniť tento nedostatok a dať medzinárodnému spoločenstvu jasnú a pevnú pozitívno-právnu základňu.⁴ Podľa E. Conzeho (ktorý hodnotí Versaillskú zmluvu a versaillský mierový systém s odstupom času) je Versaillská zmluva tiež nakoniec neúspešným pokusom o vytvorenie multilaterálneho medzinárodného poriadku

² Ďalšie porazené štáty patriace k ústredným mocnostiam podpísali samostatné mierové zmluvy, dovedna päť.

³ Ku kodifikovaniu základných pravidiel zmluvného práva došlo až koncom 60. rokov, a to prijatím Viedenského dohovoru o zmluvnom práve z r. 1969 a neskôr prijatím ďalších pravidiel zmluvného práva, týkajúcich sa uzatvárania medzinárodných zmlúv medzi medzinárodnými organizáciami a štátmi a tiež medzi medzinárodnými organizáciami vzájomne - Viedenský dohovor o zmluvnom práve medzinárodných organizácií z r. 1986.

⁴ KALLAB, J. Ustanovení mírových smluv týkající se přímo republiky československé. 1., Území, suverenita, státní občanství. In: *Časopis pro právní a státní vědu*. roč. 2., 1919, č. 3, s.128.

založeného na pravidlách a inštitúciách. Po r.1945 sa uskutočnil nový pokus (podľa E. Conzeho) s väčším úspechom.⁵

Versaillská mierová zmluva je jednou z piatich mierových zmlúv po prvej svetovej vojne obnovujúcich mier. Versaillská zmluva svojím rozsahom (ale najmä obsahom) mnohonásobne predčí mierové zmluvy prijaté do tej doby. Od predchádzajúcich zmlúv sa odlišuje hlavne počtom subjektov, ktoré mierovú zmluvu podpísali.⁶ S Versaillskou zmluvou sa zvykne často spomínať pojem kartáginský mier, ktorý použil aj anglický ekonóm a jeden z členov britskej mierovej delegácie- J. M. Keynes vo svojom diele *Economic consequences of the peace* v prípade vysporiadania sa víťazných mocností s porazeným Nemeckom.⁷ V spojitosti s tým sa často vynára aj otázka, či môžeme v prípade versaillského mierového systému hovoriť o medzinárodných zmluvách, ak základnými náležitosťami zmluvy by mali byť rovnosť a slobodná vôľa zmluvných strán, ktoré v prípade medzinárodných zmlúv versaillského mierového systému neboli v skutočnosti naplnené a či nie je presnejšie hovoriť o diktáte, ktorý bol uložený porazeným.⁸ K myšlienke Versaillskej diktátu sa samozrejme prikláňajú zväčša nemeckí historici, medzi nimi aj G. Krumeich, ktorý tvrdí, že mierová dohoda bola skutočne diktát, „*ktorého podpis bol vynútený so zbraňou v ruke.*“⁹ Viacero nemeckých autorov sa prikláňa k myšlienke, že Versaillská zmluva porušila všetky pravidlá tradičného medzinárodného práva. Versaillská zmluva neprihliadala na prax a zásady predchádzajúcich mierových dohôd, ktoré sa uzavreli v Münsteri a Osnabrücker (Vestfálsky mier) v r.1648, vo Viedni v r.1815, v Paríži v r. 1856 či v Berlíne v r. 1878 a neprihliadala ani na zásady známe už v stredoveku, ako uznanie nepriateľa ako partnera na vyjednávanie a vôľu uskutočniť nový začiatok v novom poriadku.¹⁰ V súdobej československej tlači sa v prípade Versaillskej zmluvy namiesto označenia mierová zmluva použilo dokonca označenie „zákoník“- „*Němcům bude předložen zákoník o několika stech paragrafech.*“¹¹ V danom prípade autori článku hovoria o skutočnom charaktere Versaillskej zmluve a možno aj najlepšie vystihli jeho podstatu,

⁵ CONZE, E. *Velká iluze : Versailles 1919 a nové uspořádání světa*. Euromedia Group. Praha, 2021. s.461.

⁶ KOJECKÝ, J. Mírová smlouva Versaillská. Úvaha o jejích změnách. In *List československých právníků VŠEHRD*. ročník XVI., 1935, číslo 8-9, s. 321.

⁷ Bližšie pozri KEYNES, J.M. *Ekonomické důsledky míru*. Centrum pro studium demokracie a kultury. 2004.

⁸ K problematike mierovej zmluvy a diktátu v medzinárodnom práve pozri bližšie KLIMKO, J. – MICHÁLEK, S. a kol. *Mierové zmluvy v kontexte geopolitiky 20. a 21. storočia*. Paneurópska vysoká škola a Historický ústav SAV. Bratislava, 2013, s.24-26.

⁹ KRUMEICH, G. *Die unbewältigte Niederlage. Das Trauma des Ersten Weltkriegs und die Weimarer Republik*. Herder Verlag, Freiburg im Breisgau 2018, s.15. Napriek tomuto postoju Krumeich preferuje názor, že za 1. svetovú vojnu nesie zodpovednosť Nemecko.

¹⁰ Bližšie pozri k názorom a postojom nemeckých autorov: FISCH, J. *Krieg und Frieden im Friedensvertrag. Eine universalgeschichtliche Studie über Grundlagen und Formelemente des Friedensschlusses*. Klett-Cotta, Stuttgart. 1979. MEIER, CH. *Das Gebot zu Vergessen und die Unabweisbarkeit des Erinnerns*. München 2010.

¹¹ Nach Paris! Lidové noviny. 25. duben 1919, roč. 27, č. 114, s.1.

pretože mocnosti spojené a združené Nemecku vo Versaillskej zmluve priamo v normách vyjadrili jeho povinnosti na nasledujúce roky.

Versaillskú zmluvu z pohľadu medzinárodného práva môžeme posudzovať z viacerých kritérií, a to už podľa spomínaného počtu subjektov, podľa jej formy, obsahu, z časového hľadiska (podľa doby trvania), alebo podľa možnosti pristúpenia k medzinárodnej zmluve.

1.1 Subjekty

Versaillskú mierovú zmluvu môžeme zaradiť vzhľadom na jej charakter medzi medzinárodné zmluvy. Medzinárodnú zmluvu možno vo všeobecnosti chápať ako dohodu dvoch alebo viacerých subjektov medzinárodného práva, pričom zmluva má medzinárodno-právne účinky a zároveň sa riadi medzinárodným právom.¹² Medzinárodné zmluvy spolu s medzinárodnými obyčajmi tvoria hlavné pramene medzinárodného práva. Na uzavretie medzinárodnej zmluvy je teda nevyhnutné, aby zmluvu dohodli subjekty medzinárodného práva (či už dve alebo viac subjektov).

V medzinárodnom práve zrejme neexistuje žiadna norma zakotvujúca presnú definíciu termínu subjekt medzinárodného práva. Pri definícii pojmu subjekt medzinárodného práva teda budeme vychádzať z ustálených charakteristík pojmu daných vedou medzinárodného práva. Subjektom medzinárodného práva by mal byť útvar, ktorému je medzinárodným právom priznaná spôsobilosť na medzinárodné právne úkony a zároveň to môže byť útvar, ktorému medzinárodné právo priznáva aspoň spôsobilosť byť nositeľom medzinárodných práv a povinností. Subjektmi medzinárodného práva tak môžu byť útvary vytvárajúce v oblasti medzinárodného práva určité záväzky alebo útvary, ktoré takéto záväzky alebo pravidlá medzinárodného práva nevytvárajú, ale uplatňujú sa medzi nimi aspoň pravidlá medzinárodného práva. Podľa niektorých autorov je subjektom medzinárodného práva osoba (útvar, jednotka) s normotvornou spôsobilosťou.¹³ Medzinárodné verejné právo nám teda nedáva jednoznačnú odpoveď ohľadom subjektov medzinárodného práva, ale tieto subjekty vieme nepriamo vyvodiť napr. uzatvorených medzinárodných zmlúv. Medzi subjekty medzinárodného práva preto môžeme zaradiť ako zvrchované štáty, tak aj rôzne medzinárodné organizácie.

¹² Čl. 2 ods. 1 písm. a) 15/1988 Zb. Vyhláška ministra zahraničných vecí zo 4. septembra 1987 o Viedenskom dohovore o zmluvnom práve charakterizuje medzinárodnú zmluvu (na účely tohto dohovoru) nasledovne: „zmluva“ je medzinárodná dohoda uzavretá medzi štátmi písomnou formou, spravujúca sa medzinárodným právom, spísaná v jedinej alebo vo dvoch alebo viacerých súvisiacich listinách, nech je jej názov akýkoľvek.

¹³ Podľa niektorých autorov je subjektom medzinárodného práva osoba disponujúca normotvornou spôsobilosťou. S týmto tvrdením je možné sa stretnúť aj v zahraničnej literatúre. Bližšie pozri: ONDŘEJ, J. *Mezinárodní právo veřejné, soukromé, obchodní*. Aleš Čeňek s.r.o., Plzeň 2004, s. 100

Podľa autorov Čepelku a Šturmu sa subjekty v medzinárodnom práve delia podľa pôvodu subjektivity na pôvodné (prvotné)- pričom za pôvodné sa považujú štáty. Subjektivita štátov vychádza z ich samotnej existencie a teda ju nevytvára medzinárodné právo, ani iné subjekty. Do rámca pôvodných subjektov je možné zaradiť aj národ bojujúci za nezávislosť. Ďalším sú subjekty odvodené, ktoré vznikli z vôle štátu, napr. medzinárodné medzivládne organizácie, alebo subjekty, ktoré hoci vznikli prirodzene, no subjektivitu nadobudli prostredníctvom noriem medzinárodného práva,¹⁴ teda rovnako z rozhodnutia štátov ako tvorcov práva.¹⁵ Vo Versaillskej zmluve sa stretávame jednak s pôvodnými subjektmi medzinárodného práva, ktorým sú štáty a rovnako aj so subjektmi odvodenými. Versaillská mierová zmluva zahŕňala veľký počet subjektov. V záhlaví Versaillskej zmluvy je uvedených až 28 štátov, ako zmluvných strán. Versaillskú zmluvu uzatvárali s Nemeckom mocnosti spojené a združené, pričom sa rozlišovali na čelné mocnosti spojené a združené, kde patrilo Francúzsko, Veľká Británia, Spojené štáty americké, Taliansko a Japonsko. Ďalšie štáty sa označovali súhrnným názvom, a to mocnosti spojené a združené, kde patrilo aj Československo.¹⁶ Štáty, ako pôvodné subjekty podľa pôvodu subjektivity, spolu uzatvorili zmluvu. Odvodeným-druhotným subjektom podľa pôvodu subjektivity bola Spoločnosť národov, k vytvoreniu ktorej fakticky došlo podpísaním Versaillskej mierovej zmluvy. Odvodeným subjektom medzinárodného práva sa na základe ustanovení Versaillskej zmluvy stala aj Medzinárodná organizácia práce.

Na základe ďalšieho delenia možno kategorizovať subjekty z časového hľadiska, na subjekty trvalé a dočasné. Z pohľadu subjektov Versaillskej zmluvy všetky štáty a rovnako aj Spoločnosť národov a Medzinárodnú organizáciu práce možno z časového hľadiska považovať za subjekty trvalé (pri vzniku Spoločnosti národov nebolo možné predpokladať jej zánik a neskoršie nahradenie Organizáciou Spojených národov, hoci dočasné subjekty sú charakteristické tým, že zaniknú buď premenou na trvalý subjekt, alebo na základe iných okolností, napr. ich neúspechom). Najčastejšie sa za dočasné subjekty považujú národy bojujúce za nezávislosť a predpokladáme, že Spoločnosť národov nevykazuje znaky dočasné, ale naopak disponuje znakmi trvalého subjektu.

Podľa autorov Čepelku a Šturmu sa subjekty ďalej rozlišujú na subjekty s plnou subjektivitou, subjekty s obmedzenou, resp. špecializovanou subjektivitou a subjekty

¹⁴ Ako príklad by sme mohli uviesť v súčasnosti Európsku úniu, ktorá získala právnu subjektivitu po nadobudnutí účinnosti Lisabonskej zmluvy (čl.47 ZEU)

¹⁵ ČEPELKA, Č.- ŠTURMA, S. *Mezinárodní právo veřejné*. C.H.BECK, Praha 2008, s. 49

¹⁶ Medzi mocnosti spojené a združené, ktoré podpisovali mierovú zmluvu s Nemeckom patrili okrem čelných mocností aj Belgicko, Bolívia, Brzília, Čína, Kuba, Ekvádor, Grécko, Guatemala, Haiti, Hidžáz, Honduras, Libéria, Nikaragua, Panama, Peru, Poľsko, Portugalsko, Rumunsko, Štát Srbsko-Chorvatsko-Slovinský, Siam, Československo a Uruguay.

s obmedzenou marginálnou subjektivitou (kde zaraďujú jednotlivcov, ako subjekty medzinárodného práva, a to v prípade, ak dochádza k porušovaniu medzinárodných noriem jednotlivcom, alebo ak sa jednotlivec stáva obeťou porušovania). V prípade Versaillskej zmluvy štáty vystupovali bezpodmienečne ako subjekty s plnou subjektivitou a aktívne sa podieľali na tvorbe medzinárodného práva. Z pohľadu povahy sa rozlišuje subjektivita vyplývajúca zo všeobecného medzinárodného práva, tzv. objektívna subjektivita, uplatňujúca sa vo vzťahu voči všetkým a vyplývajúca z partikulárneho medzinárodného práva, tzv. subjektívna subjektivita, uplatňujúca sa len inter partes, v danom prípade uplatňujúca sa len vo vzťahu k štátom, ktoré ju uznali. V prípade Versaillskej zmluvy sa jej ustanovenia rozšírili aj na subjekty, ktoré Versaillskú zmluvu nepodpisovali.¹⁷ Vplyv mala na Dánsko, ako na subjekt medzinárodného práva, keď na základe jej ustanovení malo dôjsť k prijatiu ďalších dohôd s Dánskom, ktorým sa malo vyriešiť zrušenie zmlúv z r.1864 a k Dánsku sa malo opätovne pripojiť územie Šlezvicka a Holštajnska. Vo Versaillskej zmluve sa pojednáva aj o hraniciach Nemecka s Holandskom a Luxemburskom, pričom obe štáty neboli subjektom Versaillskej mierovej zmluvy.¹⁸

Versaillská zmluva, z pohľadu subjektov medzinárodného práva, disponuje zvláštnymi ustanoveniami o bývalom nemeckom cisárovi Wilhelmovi II. Siedma časť Versaillskej zmluvy obsahovala trestné ustanovenia a v jej čl.227 bola mocnosťami vznesená verejná žaloba na Wilhelma II., ako bývalého nemeckého cisára, pre „*nejhrubší porušenie zásad mezinárodní mravnosti a posvátné autority smluv.*“ Mal byť ustanovený zvláštny súd pozostávajúci z piatich sudcov, ktorý mal súdiť obžalovaného bývalého cisára. Dovtedy sa cisár nikdy nepovažoval za subjekt medzinárodného práva. Versaillskou zmluvou bola Wilhelmovi II. ako jednotlivcovi vytvorená zvláštna medzinárodnoprávna subjektivita. Druhou zvláštnosťou v rámci trestnoprávných ustanovení bola žiadosť smerujúca k Holandsku (ako štátu, ktorý nebol signatárom Versaillskej zmluvy) na vydanie Wilhelma II., ktorý sa uchýlil do holandského exilu.¹⁹

¹⁷ Niektoré štáty neboli zmluvnými stranami medzinárodných zmlúv versaillského mierového systému, no zmluvy sa ich určitým spôsobom dotýkali. Vzhľadom k možnosti pripojenia Dohovoru o Spoločnosti národov k mierovým zmluvám, sa priebežne chystala osnova tohto Dohovoru, ku schváleniu ktorej mali možnosť sa v marci vyjadriť na špeciálnej konferencii neutrálnych štátov v Paríži aj ďalšie štáty neparticipujúce na podpisovaní Versaillskej zmluvy. Na špeciálnej konferencii sa účastníci dohodli na texte osnovy Dohovoru o Spoločnosti národov a dohodli sa aj na nepatrných zmenách osnovy Dohovoru. Medzi zástupcov týchto neutrálnych štátov patrila Argentína, Čile, spomínané Dánsko a Holandsko, Kolumbia, Nórsko, Paraguaj, Perzia, Salvádor, Španielsko, Švédsko, Švajčiarsko a Venezuela. Pozri ZIMMERMAN, M.A. *Mezinárodní právo*. Státni nakladatelství v Praze. Praha, 1935, s.140

¹⁸ Obdobne ako Švajčiarsko nebolo subjektom zmluvy, no ich spoločné hranice ostali potvrdené a nemenili sa.

¹⁹ Po vypuknutí nemeckej revolúcie koncom r.1918 cisár utiekol do neutrálneho Holandska, kde mu bol udelený politický azyl. Holandská vláda cisára napriek žiadostiam spojencov odmietla vydať vzhľadom na to, že

Vzhľadom na uvádzaný počet subjektov medzinárodného práva, ktoré podpísali Versaillskú zmluvu, musíme na záver dodať, že v prípade Versaillskej zmluvy by sme mohli hovoriť o multilaterálnej (viacstrannej)²⁰ medzinárodnej zmluve. Vzhľadom na počet zmluvných strán by mohlo ísť o pravdivé tvrdenie. V záhlaví Versaillskej zmluvy sa však uvádza, že je uzatváraná medzi čelnými mocnosťami spojenými a združenými, mocnosťami spojenými a združenými a na druhej strane zmluvnej strane stojí Nemecko. Zmluvnými stranami Versaillskej zmluvy by teda boli mocnosti spojené a združené (generálne) a Nemecko. V tom prípade by sa jednalo o bilaterálnu medzinárodnú zmluvu. Argumentom podporujúcim predchádzajúce tvrdenie je, že Versaillská zmluva je súčasťou versaillského systému, ako systému mierových zmlúv po 1. svetovej vojne. Ak by malo ísť o multilaterálnu zmluvu, v rámci mierového systému mala byť podpísaná jedna multilaterálna mierová zmluva medzi viacerými vojnovými stranami. Versaillský mierový systém však tvorí viacero zmlúv, kde na jednej zmluvnej strane stoja mocnosti spojené a združené a na druhej zmluvnej strane štát porazený, pričom samotné zmluvy sa (čo do štruktúry) vzájomne zhodujú. Správne by mohlo byť teda aj tvrdenie, že versaillský mierový systém je súbor medzinárodných mierových bilaterálnych zmlúv.

1.2 Forma a doba trvania

Forma medzinárodnej zmluvy závisí od vôle zmluvných strán, pričom zmluvným stranám nič nebráni v tom, aby mala medzinárodná zmluva ústnu formu.²¹ Medzinárodné zmluvy štáty, ako subjekty medzinárodného práva, zvyčajne uzatvárajú písomne. Zmluvné strany zreteľne a presne (verne a doslova) vyjadria prejavenu súhlasnú vôľu byť viazaný touto dohodou. V prípade Versaillskej zmluvy jednoznačne hovoríme o písomnej forme. Okrem klasifikácie medzinárodných zmlúv na písomné a ústne zmluvy rozdeľujeme z hľadiska formy aj na verejné a tajné. Versaillská zmluva je zmluvou verejnou, bola určená na publikovanie. Prijatiu Versaillskej zmluvy samozrejme predchádzali rôzne rozhovory, rokovania, pojednávania, vyjednávania a ďalšie procesy, z ktorých boli niektoré aj tajné. Hlavná zmluva je však písomná.

obvinenia boli založené na retrospektívnom trestnom práve (cisár mal byť potrestaný za porušenie medzinárodnej mravnosti a posvätnéj autority zmlúv, nie za konkrétne trestné činy stanovené v zákonoch, dohovoroch. K problematike viny a trestania cisára Wilhelma II. bližšie pozri: Baldwin, S.E. The Proposed Trial of the Former Kaiser, In: *Yale Law Journal*. 29 (1919-1920), č. 1, s.75-82

²⁰ Medzinárodné zmluvy vzhľadom na počet zmluvných strán možno rozdeliť ďalej na dvojstranné (bilaterálne), oblastné (regionálne) a univerzálne.

²¹ Pri ústnych dohodách sa používa termín gentlemanská dohoda.

Oproti starším medzinárodným zmluvám má Versailleská zmluva okrem francúzskeho autentického textu aj anglický.²²

Medzinárodné zmluvy sa z časového hľadiska, resp. podľa doby trvania členia na medzinárodné zmluvy:

1. krátkodobé, upravujúce vzťahy medzi zmluvnými stranami na kratšie časové obdobie (napr. na jeden, tri, päť, sedem, rokov)
2. uzatvorené na obdobie dlhšie (napr. desať, pätnásť, dvadsať rokov, môže ísť o rôzne priateľské zmluvy)
3. uzatvorené na neobmedzené obdobie (napr. mierové zmluvy sa uzatvárajú na neobmedzené obdobie)
4. zmluvy, ktorými sa upravia vzťahy zmluvných strán len predbežne a neskôr sú nahradené riadnou a definitívnou zmluvou

Versaillskú zmluvu ako celok je možné subsumovať pod zmluvy uzatvárané na neobmedzené obdobie, pričom je nevyhnutné brať do úvahy jej niektoré ustanovenia, ktoré sú ohraničené časovým rámcom. Niektoré záväzky sú bez časového obmedzenia, teda večné, jedine že by boli zmenené so súhlasom všetkých signatárov. V ustanoveniach čl.65 Versailleskej zmluvy sa upravil režim v prístavoch štrasburskom a kehlskom na dobu siedmich rokov a nájom priestorov hamburského a štetínskeho prístavu bol pre potreby Československa určený na dobu 99 rokov.²³ V danom prípade možno hovoriť o ustanoveniach s ohraňeným časovým rámcom.

1.3 Obsah

Podľa prof. S. Mráza²⁴ je podľa obsahu možné deliť zmluvy na politické a hospodárske, rovné a nerovné, právotvorné a kontraktuálne, medzinárodné zmluvy s jednorazovým alebo opakujúcim sa plnením alebo zmluvy upravujúce mierové vzťahy medzi štátmi alebo vojnové vzťahy. Versailleská zmluva je vzhľadom na posledné rozdelenie zmluvou mierovou, jej úlohou je regulovať politické, hospodárske, sociálne a kultúrne a iné vzťahy v čase mieru. Charakter mierovej zmluvy vyplýva aj zo samotného zaradenia Versailleskej zmluvy versaillského

²² Dvojazyčný autentický text má za následok niekoľko nezrovnalostí v Dohode o Spoločnosti národov. Neautentický český text sa pridžal pôvodného francúzskeho textu a tiež nie je vždy presný. KOJECKÝ, J. Mírová smlouva Versailleská. Úvaha o jejich změnách. In *List československých právníku VŠEHRD*. ročník XVI., 1935, číslo 8-9, s. 321.

²³ KOJECKÝ, J. Mírová smlouva Versailleská. Úvaha o jejich změnách. In *List československých právníku VŠEHRD*. ročník XVI., 1935, číslo 8-9, s. 322-323.

²⁴ Bližišie pozri: MRÁZ, S. - BROCKOVÁ, K. *Medzinárodné právo verejné - (všeobecná časť)*. Ekonomická univerzita v Bratislave. Fakulta medzinárodných vzťahov. Bratislava. 2020.

mierového systému a fakt, že versaillský mierový systém mal po 1.svetovej vojne ukončiť definitívne vojnový stav a zasadiť do sveta tzv. trvalý mier, o ktorom pojednáva hneď vo svojom úvode.²⁵

V otázke medzinárodných zmlúv s jednorazovým a opakujúcim sa plnením Versailleská zmluva bude pravdepodobne vykazovať oba znaky. Jednorazové plnenie by sme mohli uplatniť na Oddiel V. Versailleskej zmluvy pojednávajúcej o Alsasko-Lotrinsku, podľa ktorého sa mala napraviť krivda spôsobená Nemeckom v r.1871 na právach Francúzska a tiež na vôli alsaského a lotrinského obyvateľstva, odlúčeného od svojej vlasti napriek protestu svojich zástupcov na bordeauxskom sneme. Podľa ustanovení čl. 51 Versailleskej zmluvy sa mali postúpené územia vrátiť späť pod francúzsku zvrchovanosť spätne k dňu podpísania prímeria z dňa 11. novembra 1918. Vrátením územia Alsaska a Lotrinska malo dôjsť k jednorazovému plneniu. Jednorazové plnenie možno uplatniť aj pri stanovení štátnych hraníc s jednotlivými susednými štátmi, napr. ustanovenia čl. 82 Versailleskej zmluvy „*Hranice mezi Německem a státem československým bude určena starou hranicí mezi Rakouskem-Uherskem a řiší německou tak, jak byla dne 3. srpna 1914.*“ Jednorazové plnenie v neposlednom rade možno uplatniť aj pri ustanovení čl. 42 Versailleskej zmluvy týkajúceho sa ľavého brehu Rýna, kde bol Nemecku uložený zákaz udržiavať alebo budovať opevnenia ako na ľavom brehu Rýna, tak na pravom na západ od čiary vedenej 50 km na východ od Rýna. Znaky medzinárodnej zmluvy s opakujúcim sa plnením by bolo možné aplikovať pri reparáciách upravených v ustanoveniach čl. 233, pričom výšku náhrad mala určiť reparačná medzispojenecká komisia. Komisia mala najneskôr do mája r.1921 uznesením určiť výšku náhrad škôd a určiť aj výšku nemeckého záväzku. Komisia mala ustanoviť pre Nemecko zároveň rozvrh platieb odškodného, ktoré malo Nemecko podľa prvotných dohôd splatiť do 30 rokov od vydania uznesenia o určení výšky náhrad spôsobených škôd. V danom prípade môžeme hovoriť o opakujúcom sa plnení, ktoré by vzhľadom na výšku záväzku Nemecko možné plniť jednorazovo.²⁶ Vo všeobecnosti za opakujúce sa plnenie v medzinárodných zmluvách možno považovať rôzne dohody o clách, dohody o platobnom styku.

Či ide v prípade Versailleskej zmluvy o zmluvu kontraktúálnu, alebo o zmluvu právotvornú je vzhľadom k jej rozsahu náročné hodnotiť. Preto je možno vhodné zaradiť ju v tomto prípade k zvláštnemu- tzv. zmiešanému typu medzinárodnej zmluvy. Jednoznačnejšia

²⁵ Versailleská mierová zmluva sa použitím termínu trvalý mier prvýkrát odchýlila od dovtedajšej formulácie mierových zmlúv, ktoré pracovali so slovným spojením *večný mier*. „...*mocnosti spojené a sdružené stejně jsou proniknuty snahou, aby ustoupila pevnému, spravedlivému a trvalému míru válka...*“

²⁶ Nemecko poslednú splátku reparácií z prvej svetovej vojny zaplatilo v r.2010.

odpoveď sa nám poskytuje už pri voľbe medzi zmluvou rovnou a nerovnou. Versaillská zmluva je jednoznačne zmluvou nerovnou, kde je vidieť značný nepomer medzi povinnosťami uloženými Nemecku, ako jednej zo zmluvných strán. Nerovnosť môže byť vo všeobecnosti právna, politická alebo aj hospodárska, pričom vo Versaillskej zmluve sa prejavila, možno povedať, vo všetkých smeroch. Najviac rezonujúcim ustanovením zmluvy a zároveň najlepšie vystihujúcim nerovnosť zmluvných strán je čl. 231 Versaillskej zmluvy „*Vlády spojené a sdružené prohlašujú a Nemecko uznáva, že Nemecko a jeho spojenci jsou jako původci odpovědni za všechny ztráty a škody, jež utrpěli vlády spojené a sdružené a jejich státní příslušníci následkem války vnucené jim napadením od Německa a spojenců.*“

Štruktúra a obsahové náležitosti klasických mierových zmlúv a Versaillská zmluva:

1. Vzývanie Boha- naposledy sa použilo v mierovej zmluve v r.1866 a Versaillská zmluva sa obsahom vyhla použitiu tejto klauzuly.
2. Preambula- obsahovo sa približuje ku koncepcii stredovekej spravodlivej vojny, kde po mieri túžili len víťazní spojenci
3. Klauzula mieru- v prípade Versaillskej zmluvy absentovala. Znamenalo to neobnovenie stavu pred vojny a porazený sa nestal rovnocenným s víťazom. Bol to odklon od novovekej praxe mierových zmlúv.
4. Klauzula o amnestii- po skončení vojny, resp. o zabudnutí a odpustení. Klauzula amnestie absentovala, namiesto nej sa v kontraste s ňou sformulovala vina a trestnoprávna zodpovednosť Wilhelma II. (čl.227)
5. Územné klauzuly- v prípade celého versaillského systému mal d'alekosiahle následky a predstavovali najväčšiu európsku reorganizáciu za posledné storočie, najmä v súvislosti s rozpadom starých monarchií a uplatňovaním práva národov na sebaurčenie.
6. Klauzula mierových garancií- boli opatrenia, na zabezpečenie oslabenia porazenej strany (napr. demilitarizácia)
7. Ekononická klauzula- o hospodárskych stykoch
8. Inštitucionálna klauzula- nový typ klauzuly, ktorý je charakteristický pre versaillský mierový systém. Mala za dôsledok vytvorenie nových medzinárodných inštitúcií- Spoločnosti národov a Medzinárodnej organizácie práce.²⁷

²⁷ KLIMKO, J. – MICHÁLEK, S. a kol. *Mierové zmluvy v kontexte geopolitiky 20. a 21. storočia*. Paneurópska vysoká škola a Historický ústav SAV. Bratislava, 2013, s.38.

Po obsahovej stránke možno konštatovať, že Versaillská zmluva ako medzinárodná zmluva z hľadiska svojej povahy patrí jednoznačne k mierovým zmluvám, z hľadiska okolností uzatvorenia zmluvy ju definovať ako zmluvu mierovú zakotvujúcu výsledok vojny. Možno ju považovať za zmluvu politickú (sčasti obsahujúcej aj ustanovenia hospodárskej povahy, hospodársky podmienok napr. konfiškácia majetku nemeckých príslušníkov, odovzdanie lodí, vývoz uhlia pre Francúzsko), nerovnú, zmiešanú, s jednorazovým ale aj opakovaným plnením a okrem iného zahrňujúca samostatné dohovory, ktorými sa ustanovili nové medzinárodné organizácie, ako nové druhotné subjekty medzinárodného práva verejného.

2 MEDZINÁRODNÉ ORGANIZÁCIE

Súčasťou Versaillskej zmluvy²⁸ je aj Časť I, ktorej obsah tvorí Dohovor o Spoločnosti národov. V Dohovore sa ustanovilo vytvorenie Spoločnosti národov. Na plenárnom zasadnutí Parížskej mierovej konferencie koncom januára bol schválený návrh amerického prezidenta Wilsona, aby mierové zmluvy a Dohovor o Spoločnosti národov tvorili jeden celok a zároveň boli prehlásené tri základné princípy:

1. K udržaniu nového mierového poriadku je potrebné založiť Spoločnosť národov. Ona musí byť orgánom medzinárodnej spolupráce, musí zaistiť plnenie medzinárodných záväzkov a zamedziť v budúcnosti vojnám.
2. Pakt o spoločnosti národov mal byť neoddeliteľnou súčasťou mierových zmlúv a Spoločnosť národov mala byť prístupná všetkým civilizovaným národom, ktorých snaha byť užitočnými členmi Spoločnosti národov si zasluhuje dôveru.
3. Členovia Spoločnosti národov sa majú schádzať periodicky na zasadnutiach zhromaždení. Spoločnosť bude mať stálu organizáciu a sekretariát, ktorých úlohou je vedenie záležitosti Spoločnosti národov v dobe medzi zasadnutiami zhromaždení.²⁹

Dohovor o Spoločnosti národov je samostatnou a právotvornou zmluva len mechanicky vtelenou do textu mierových zmlúv. Príslušnosť nového mierového zväzku štátov mala mať všeobecný charakter a mala sa vzťahovať na problémy právotvorné, správne, formálne procesné a exekučné. Spoločnosť národov mala podľa ustanovení čl. 11 Versaillskej zmluvy povinnosť „*aby učinila opatření vhodná k tomu, aby se mír mezi národy účinně uchránil.*“ V Československej republike bol podľa vtedajšej tlače vznik organizácie Spoločnosti národov

²⁸ Dohovor o Spoločnosti národov bol pripojený spolu k všetkým zmluvám podpísanými počas Parížskej mierovej konferencie.

²⁹ ZIMMERMAN, M.A. *Mezinárodní právo*. Časť I. Státni nakladatelství v Praze. Praha, 1935, s.140.

vyobrazovaný ako jeden z hlavných cieľov parížskej mierovej konferencie. Spoločnosti národov bola pripisovaná veľká dôležitosť- „*Utvoření spolku národů, společné organizace mezinárodní, považuje se vskutku za přední poslání konference míru.*“³⁰

Súčasťou Versaillskej zmluvy v Časti XIII sa stali aj ustanovenia konštituujuce ďalšiu medzinárodnú inštitúciu- Medzinárodnú organizáciu práce. Medzinárodná organizácia práce sa mala orientovať na úpravu pracovného času (pracovnej doby), ustálenie maximálneho trvania pracovného dňa a týždňa, na najímanie pracovných síl, boj proti nezamestnanosti, na záruky mzdy zabezpečujúcu slušné životné podmienky, na ochranu pracovníkov proti všeobecným chorobám a chorobám z povolania a úrazom privedeným v práci, na ochranu detí, nedospelých, žien, na dôchodky starobné aj invalidné, na ochranu záujmov pracovníkov zamestnaných v cudzine, na zaistenie zásady slobody odborového združovania, organizáciu odborového a technického vyučovania a na iné obdobné opatrenia.

Spoločnosť národov a Medzinárodná organizácia práce vznikli obdobne, ako vznikajú medzinárodné organizácie v súčasnosti, a to medzinárodnou zmluvou. Taká medzinárodná zmluva sa zároveň stáva ich zakladajúcou listinou a obsahuje napr. aj štatút organizácie. Aby mohli vykonávať medzinárodné organizácie potrebnú činnosť pod svojou hlavičkou, disponovali samozrejme medzinárodnoprávnou subjektivitou, ktorú sa však odlišuje od medzinárodnoprávnej subjektivity štátov, ako pôvodných subjektov medzinárodného práva.

ZÁVER

Versaillská zmluva vo svetle medzinárodného práva aj naďalej ostáva medzinárodnou zmluvou, hoci pre niektorých (zväčša nemeckých príslušníkov) bude stále bezpodmienečne považovaná za diktát. Versaillská zmluva je však medzinárodná zmluva, teda musela byť prijatá zmluvnými stranami, ktorými sú subjekty disponujúce medzinárodnoprávnou subjektivitou, akými sú v prvom rade (prvotné subjekty) štáty. Versaillská zmluva je podľa obsahu zmluvou mierovou, spolu s ďalšími zmluvami tvoriacimi versaillský mierový systém a z hľadiska okolností uzatvorenia zmluvy ju vieme definovať ako zmluvu mierovú zakotvujúcu výsledok vojny. Je zmluvou politickou (sčasti obsahujúcou aj ustanovenia hospodárskej povahy), nerovnou, zmiešanou, s jednorazovým ale aj opakovaným plnením. Okrem iného zahrňovala aj samostatné dohovory, ktorými sa ustanovili nové medzinárodné organizácie, ako nové druhotné subjekty medzinárodného práva verejného.

³⁰ Konferencie míru. Národní listy. 19. leden 1919, roč. 59, č.17, s.1

LITERATURE

1. CONZE, E. *Velká iluze : Versailles 1919 a nové uspořádání světa*. Euromedia Group, Praha, 2021. s. 461. ISBN 978-80-242-7016-6
2. ČEPELKA, Č.- ŠTURMA, S. *Mezinárodní právo veřejné*. C.H.BECK, Praha 2008, s. 49. 978-80-7179-728-9
3. KALLAB, J. Ustanovení mírových smluv týkající se přímo republiky československé. 1., Území, suverenita, státní občanství. In: *Časopis pro právní a státní vědu*. roč. 2., 1919, č. 3, s.128
4. KEYNES, J.M. *Ekonomické důsledky míru*. Centrum pro studium demokracie a kultury. 2004. ISBN 80-7325-043-8
5. KLIMKO, J. – MICHÁLEK, S. a kol. *Mírové zmluvy v kontexte geopolitiky 20. a 21. storočia*. Paneurópska vysoká škola a Historický ústav SAV. Bratislava, 2013, s.24-41. ISBN 978-80-970913-2-3
6. KOJECKÝ, J. Mírová smlouva Versaillská. Úvaha o jejích změnách. In *List československých právníků VŠEHRD*. roč. XVI., 1935, číslo 8-9, s. 321.
7. KRUMEICH, G. *Die unbewältigte Niederlage. Das Trauma des Ersten Weltkriegs und die Weimarer Republik*. Herder Verlag, Freiburg im Breisgau 2018, s.15. ISBN 978-3451399701
8. Lidové noviny. 25. duben 1919, roč. 27, č. 114, s.1.
9. MRÁZ, S. - BROCKOVÁ, K. *Mezinárodní právo veřejné - (všeobecná část)*. Ekonomická univerzita Bratislava. Fakulta mezinárodních vztahov. Bratislava. 2020. ISBN 978-80-225-4753-6
10. Národní listy. 19. leden 1919, roč. 59, č.17, s.1
11. ONDŘEJ, J. *Mezinárodní právo veřejné, soukromé, obchodní*. Aleš Čeňek s.r.o., Plzeň 2004, s. 100. ISBN 978-80-7380-506-7
12. ZIMMERMAN, M.A. *Mezinárodní právo*. Část I. Státní nakladatelství v Praze. Praha, 1935.
13. Mírová smlouva č. 217/1921 Sb., mezi mocnostmi spojenými i sdruženými a Německem a Protokol, podepsané ve Versailles dne 28. června 1919
14. 15/1988 Zb. Vyhláška ministra zahraničních věcí ze 4. srpna 1987 o Viedenském dohovoru o zmluvnom práve

CONTACT

dominika.kovacova2@student.upjs.sk

Katedra dejín štátu a práva

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta

Kováčska 26

040 75 Košice

Slovenská republika

Jazyková situácia po veľkej vojne v kontexte legislatívy Česko-slovenskej republiky¹

The linguistic situation in the Great war in the context of the Czechoslovak republic legislation

Doc. PaedDr. Július Lomenčík, PhD.

Abstrakt

V štúdiu autor predkladá určitý prehľad jazykovej situácie na Slovensku po skončení Veľkej vojny. V prvej kapitole uvádza skice základných kritérií jazykovej situácie a uvedením niektorých variet jazykovej situácie v kontexte kodifikačných zmien od roku 1843 do skončenia Veľkej vojny, ktorej konečné výsledky vytvorili podmienky pre národnú záchranu Slovákov do vzniku štátneho útvaru – Česko-slovenskej republiky. V druhej kapitole v podmienkach tohto štátu v základných črtách konturuje zmenenú jazykovú situáciu oproti podmienkam pre Slovákov v Rakúsko-uhorskej monarchii, ktorá bola ovplyvnená vo viacerých sférach predstavami o jednotnom „československom národe“ a v jazykovej otázke vyústila do idey „československého jazyka“. Jazykové skutočnosti opiera o spoločensko-politický a kultúrny vývin slovenského národného spoločenstva v danom období.

Kľúčové slová:

Jazyk. Jazyková situácia. Spisovná slovenčina. Ústava ČSR. Československý jazyk. Jazykovedný odbor Matice slovenskej.

Abstract

In the study, the author surveys the language situation in the territory of Slovakia after the Great War. In the first chapter, he sketches the basic criteria of the language situation and presents some varieties of the language situation in the context of the codification changes in the period in between 1843 up to the end of the Great War resulting in positive conditions for national deliverance of Slovaks, that is the creation of Czecho-Slovak Republic. In the second chapter, he sketches the changes in the language situation after the War comparing it to the situation back in Austria-Hungary which was shaped by the ideas of a Czechoslovak nation, leading to

¹ príspevku rešpektujeme súčasnú platnú pravopisnú kodifikáciu, pretože aj keď píšeme o minulosti, píšeme to v súčasnosti, za iných podmienok, s novým poznaním a s novou pravopisnou normou.

the question of one „Czechoslovak language“. He describes the language situation in the socio-political and cultural development of the Slovak national community in that period.

Key words:

Language. Language situation. Standard Slovak. Constitution of the Czecho-Slovak Republic, the Czechoslovak language, the Linguistic department of Matica Slovenská

ÚVOD

Koniec prvej svetovej vojny priniesol nové geopolitické usporiadanie Európy, osobitne v priestore strednej Európy, v ktorej slovenský národ dosiahol národné oslobodenie vstupom do štátneho útvaru *Česko-slovenská republika*. Vytvorili sa podmienky pre dynamickejší kultúrny vývin, v rámci ktorého významnú úlohu začala plniť spisovná slovenčina, ktorá prenikla do verejného života, na všetky stupne škôl, do úradov, na súdy atď. Nastala tak úplne iná jazyková situácia, ako bola v predchádzajúcom období, najmä v podmienkach silného národnostného útlaku v rámci Rakúsko-uhorskej monarchie.

Na stave jazykovej situácie však zanechávala veľmi výrazné stopy aj jazyková politika a jazykové zákonodárstvo ako činnosť politických kruhov a právnikov smerujúca napríklad k tvorbe špeciálnych jazykových zákonov. Obidve oblasti sa svojimi dôsledkami dotkli širokých vrstiev obyvateľov, ale aj jazykovedy. Táto činnosť mala do značnej miery nielen politické, ale aj ideologické poslanstvo. Dôkazom toho bolo schválenie zákonov o jazyku v roku 1920 v kontexte ústavnej legislatívy, ktorá vytvorila špecifický právny pojem *československý jazyk*. V každodennom verejnom živote to spôsobovalo značné problémy, pričom nedostatočne z objektívnych príčin minulosti pripravená spisovná slovenčina sa veľmi ťažko dostávala z „osídíel“ češtiny. Vznikajúcou inštitucionálnou formou vedeckého skúmania slovenského jazyka a národným uvedomovaním nadobúdala slovenský jazyk stále väčší význam, čím sa aj napriek problému podarilo v nových štátnopolitických podmienkach otvárať cestu k novým perspektívam rozvoja najmä spisovnej slovenčiny.

1. JAZYKOVÁ SITUÁCIA NA ÚZEMÍ SLOVENSKA (1843 – 1918)

1.1 Jazyková situácia v kontexte jazykovej kultúry

Jazyk má dôležité postavenie v rámci kultúry. Je jednou zo zložiek kultúry a zároveň je kultúra obsiahnutá v jazyku, v jeho systéme i v spôsoboch jeho používania. V rámci rozvíjajúcich kultúr sa uplatňuje človek s jazykom ako individuum vybavené svojím kultúrnym a jazykovým vedomím. Kvalita jazyka (ako hodnoty), ktorá sa v ňom a cezeň premieta do dorozumievacieho procesu, je daná predovšetkým súhrou pravdivosti, správnosti

a krásy. V podmienkach histórie sa ľudovosť stala materinským znamienkom slovenčiny, lebo bola podloží, z ktorého vyrástla hovorovosť ako rozhodujúci gén v tkanive spisovnej slovenčiny. Dejiny jazyka takto súvisia s dejinami národa. Pritom od čias formovania slovenského etnika vo všetkých formách, v ktorých žil a pracoval slovenský národ, prevládala kontinuita vo vývine slovenského jazykového spoločenstva až po uzákonenie spisovného jazyka ako podmienky vyváženého jestvovania, vývinu a fungovania slovenského jazyka.

Jazyk je fenomén, ktorý v kodifikačnej forme si žiada zásluhou jeho používateľov kultivovanie jazykových prejavov na základe stavu spisovného jazyka. Jazykovú situáciu tak určuje jazykovo-komunikačný a jazykovo-sociálny faktor. Dôležitú úlohu zohráva stav spisovného jazyka, jeho rozvitosť a úroveň ovládania a používania v určitých komunikačných sférach. Aj v slovenskom spoločenstve od uzákonenia spisovnej slovenčiny na základe kultúrnej stredoslovenčiny² je jazyková situácia determinovaná určitým rozpätím národného jazyka. Z naznačeného vyplýva, že pre slovenskú jazykovú situáciu bola charakteristická spätosť územných nárečí s kodifikačnými snahami, ktorá čiastočne pretrváva dodnes, ale postupným znižovaním sociálnej bázy územných nárečí.

Pre jazykovú situáciu z hľadiska cieľavedomého pestovania spisovného jazyka, kultivovania spisovného jazyka a úrovne jeho ovládania je charakteristická diferencovanosť determinovaná mimojazykovými, spoločenskými okolnosťami. Po jazykovej stránke sa prejavuje narastajúcim množstvom odborných termínov, ale aj slangových prostriedkov. Prejavuje sa tu diferencovanosť komunikačných sfér a jazykového správania jednotlivca vo veľkom počte komunikačných oblastí. Uvedené skutočnosti kladú potom zvýšené nároky na jazykovú kultúru, lebo si to zo strany používateľov jazyka žiada stále lepšie ovládanie spisovného jazyka vo verejných prejavoch. Následne táto diferencovanosť jazykovej situácie vyvoláva snahy minimalizovania napätia medzi spisovnou normou a jazykovým úzom.

Pre jazykovú situáciu sú relevantné všetky faktory, čiže jazyk, jeho fungovanie v spoločenskej komunikácii a jeho používatelia. Navzájom sa podmieňujú a každý z nich sa špecifickým spôsobom odráža v jazykovej kultúre. Na druhej strane mimojazykové skutočnosti, napr. legislatíva vstupuje v určitých obdobiach do prirodzenej jazykovej situácie, ktorú sa usiluje niekedy aj umelo ovplyvňovať, resp. so snahou určovať pre používateľov jazyka určité pravidlá. Tu je však dôležitý faktor jazykovej situácie, t. j. fungovanie jazyka. Za určitých okolností sa vplyvom schválenej legislatívy v spoločenských vzťahoch môže jazyk stať politikum. Jazykovedec Ján Findra však zdôraznil, že „*jazyk*

² Eudovít Štúr nekodifikoval nejaké stredoslovenské či liptovské nárečie, ale podobu, ktorá bola nadnárečová, ktorú používali vzdelanci z danej oblasti okolo Liptovského Mikuláša, ale aj tí inakšie hovoriaci Slováci, ktorí sa pohybovali v tejto oblasti alebo boli v kontakte s liptovským kultúrnym centrom. Porov. PAULINY, E. *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: SPN, 1983, s. 119 – 120.

sa nikdy nesprenaveril človeku. Napriek premenám v čase zostáva sám sebou, od svojho vzniku podnes skromne slúži každému človeku pri napĺňaní jeho individuálnych i spoločenských komunikačných potrieb“.³ Človek však niekedy využíva jazykové prostriedky na základe jazykovej kodifikácie na určovanie a uplatňovanie napríklad aj právnych úprav jazykového práva prostredníctvom jazykového zákona, ktorým napríklad určí určité povinnosti ukotvené v legislatívnom paragrafe. Na druhej strane používateľ jazyka ako člen jazykového spoločenstva v kontexte jazykovej situácie môže používať národný jazyk v rozličných útvaroch, podobách a v rozmanitých komunikačných oblastiach. V tomto prípade je dôležité funkčné hľadisko využívania jazykových prostriedkov v určitých komunikačných situáciách.

Na základe uvedeného sa jazyková situácia v jednotlivých obdobiach na Slovensku po uzákonení spisovnej slovenčiny v polovici 19. storočia menila determinovaná spoločensko-politickými a následne kultúrnymi podmienkami.

1.2 Jazyková situácia v kontexte kodifikačných úprav (1843 – 1918)

Pred rokom 1918 si od čias štúrovcov slovenčina ako nástroj dorozumievania prešla dlhou a ťažkou cestou. Nemala za sebou podporu mocných; rástla a zveľaďovala sa v dedinských chalupách, v mestských domoch remeselníkov i predstaviteľoch inteligencie. Po príchode Ľudovíta Štúra na scénu politických i kultúrnych dejín slovenského národa bola po mnohých zápasoch znovu slovenčina uzákonená ako druhá zakladateľská kodifikácia po „berňolákovčine“. Podľa Ľ. Štúra mala byť spojivom medzi vzdelancami a pospolitým ľudom, medzi konfesiami, mala zjednocovať i mobilizovať do boja za základné práva slovenského národa. Štúrovský kodifikačný počin tak nebol čisto len charakteru lingvistického.⁴

Po štúrovskej kodifikácii sa uskutočnili priebežné kodifikácie. Najskôr sa uskutočnila v podobe modifikovanej „štúrovčiny“ ako hodžovsko-hattalovská reforma (1851) a neskoršie ďalšia priebežná kodifikácia uskutočnená cez Cambelovu (1856 – 1909) a Škultétyho (1853 – 1948) kodifikáciu.⁵ Bolo šťastím, že za slovenčinu tak mimoriadne zapálenému Camblovi prišla v tom na pomoc osobnosť takého encyklopedického rozhľadu a vrúcneho národného

³ FINDRA, J. *Jazyk, vyjadrovanie, morálka*. In *Vlastenectvo a tradície vo výchove a vzdelávaní*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 2010, s. 26.

⁴ „Jazykom konštituovaný národ nezostáva len takpovediac kultúrnou entitou, ale sledujúc uznanie práv svojho jazyka vo verejnom živote vstupuje do politickej sféry. Z jazyka sa preto postupne stáva politikum.“ PICHLER, T. *Jazyk ako politikum*. In *Ľudovít Štúr a reč slovenská*. Prednášky z konferencie konanej 13. – 14. júna 2006 v Bratislave. Editor Slavomír Ondrejovič. Bratislava: VEDA, 2007, s. 37.

⁵ Výsledkom Cambelovej kodifikácie je stabilizovanie spisovnej slovenčiny a slovenského pravopisu nielen na prelome 19. a 20. storočia, ale aj v ďalšom období prvej polovice 20. storočia. Výslednú túto kodifikáciu napokon významne ovplyvnil Jozef Škultéty, ktorý redakčne prichystal 2. a 3. vydanie Cambelovej *Rukoväti spisovnej reči slovenskej*, publikované roku 1915 a 1919. Porov.: KAČALA, J. *Súčasný spisovný jazyk*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2021, s. 48 – 50.

zápalu ako Jozef Škultéty. Bola to dvojica, ktorá sa vzájomne doplňovala a neraz aj korigovala. V priebehu druhej polovice 19. a začiatkom 20. storočia sa tak postupne systémovo štruktúrovala a stabilizovala gramatická stavba slovenčiny, rozvíjalo sa jej výrazovo-vyjadrovacie bohatstvo a prehlbovala sa jej štýlová a štylistická diferenciacia. Bolo to hlavne zásluhou umeleckej spisby v dielach M. Kukučina, B. S. Timravy, S. H. Vajanského, J. G. Tajovského, I. Kraska, V. Roya a ďalších. Svedectvom určitej kultivovanosti a ustálenosti spisovného jazyka bol aj jazyk časopisu *Slovenské pohľady*, *Národných novín* a i. Určitou mierou tomu napomáhali prakticky všetky generácie, ktoré si v náročných podmienkach krutého maďarizačného tlaku, ktorého cieľom bolo úplne potlačiť aj jazykovú identitu, zachovali svoj jazyk (najmä vo forme nárečia), lebo ho vnímali ako *prirodzenú* hodnotu a nevyhnutnú existenčnú potrebu. Tento prirodzený vzťah k jazyku neovplyvnilo ani odnáródňovanie časti slovenskej inteligencie. Potom po Veľkej vojne mohol slovenský jazyk do štátneho celku s českým národom vstupovať ako dokonalý prostriedok komunikácie, ktorý nepotrebuje genetických šľachtiteľov, ale poučených a múdrych tvorcov kultúrnych a kultivovaných jazykových prejavov.

V období Veľkej vojny sa postupne vytvárali úvahy a koncepcie ďalšieho postupu Slovákov po skončení vojny. Vznikajúce politické reprezentácie presadzovali názor, že najlepším riešením bude spolupráca a koncepcia konštituovania spoločného štátneho útvaru s českým národom, ale s podmienkou zabezpečenia samobytného vývoja slovenského národa v každom smere, teda aj v jazykovom. Prvým krokom pre vytvorenie intenzívnej spolupráce a spoločného postupu sa stala *Clevelandská dohoda* 22. októbra 1915 uzatvorená medzi Slovenskou ligou v Amerike a Českým národným združením. Podľa tohto dokumentu sa slovenský jazyk mal stať štátnym jazykom. Druhým dokumentom bola dohoda uzavretá v americkom Pittsburghu⁶ 30. a 31. mája 1918 (označovaná ako *Pittsburská dohoda*), ktorá mala zaručiť Slovákom jazykovú samostatnosť: „... na Slovensku bude v škole, v úrade a všade panovať reč slovenská...“⁷ V tejto dohode sa uvádzajú spojenia ako *Česko-Slovenská dohoda*, *Česko-Slovenská rada*, *česko-slovenská otázka*, *česko-slovenský štát*. Vo vlastných menách sa píše veľké písmeno *S* v druhej časti a medzi prvou a druhou časťou sa dôsledne píše spojovník.⁸

⁶ Česko-slovenská dohoda bola uzatvorená medzi predstaviteľmi slovenských a českých organizácií v USA, konkrétne Slovenskou ligou, Českým národným združením a Zväzom českých katolíkov, a predsedom Česko-slovenskej národnej rady prof. T. G. Masarykom, ktorý vlastný text aj zostavil, za slovenskú stranu ju podpísal predovšetkým Albert Mamatey ako predseda Slovenskej ligy v Spojených štátoch amerických, Ján Janček ako tajomník Slovenskej ligy a ďalší poprední predstavitelia Slovenskej ligy ako početnej a vrcholnej organizácie amerických Slovákov.

⁷ *Národné noviny*, 1918, č. 435, s. 5.

⁸ „Jazykové dôvody za spôsob písania *Česko-Slovensko* možno zo slovakistického hľadiska zhrnúť tak, že obidve časti spojené do zloženého názvu označujú samostatné krajiny alebo štáty založené na národnom

Napokon vyjadrovať rovnocennosť zúčastnených zložiek je jedna zo základných funkcií spojovníka v pravopisnej sústave slovenčiny.

Uvedené dokumenty predpokladali pre Slovákov, že po skončení Veľkej vojny sa vytvoria podmienky pre novú jazykovú situáciu, v ktorej sa bude uplatňovať slovenský jazyk v jeho kodifikovanej podobe vo verejnom prostredí (úrady, škola a iné inštitúcie) popri aj nárečovej podobe. Príslušníci slovenského národa budú môcť slobodne komunikovať po slovensky, pretože očakávali, že slovenčina sa aj legislatívne ukotví ako štátny jazyk. Uvedomovali si to najmä vedúce zložky slovenskej národnej inteligencie, slovenskí spisovatelia, redaktori, publicisti, ktorí od začiatku 20. storočia utvárali osobitný kultivovaný útvar spisovného jazyka – *martinský úzus* – a na jeho základe vybudovaná *martinská norma*, ktorá vytvárala určité aj jazykovedné predpoklady pre rozvoj spisovnej slovenčiny po vytvorení novej jazykovej situácie už vo vznikajúcich spoločensko-politických podmienkach po skončení Veľkej vojny.

2. JAZYKOVÁ SITUÁCIA NA SLOVENSKU PO VEĽKEJ VOJNE

Po skončení Veľkej vojny nastala pre slovenský jazyk iná jazyková situácia, pretože slovenský národ vstúpil do nového štátneho útvaru. Do tohto kultúrno-politického medzníka sa spisovná slovenčina rozvíjala v mimoriadne nepriaznivej situácii, čo spôsobovalo neúplnosť jej normy⁹. Podľa Štefana Švargovského slovenský spisovný jazyk „... *bol akýsi prefabrikát, silno bohemizovaný v hláskosloví (výslovnosti), tvarosloví, slovníku i syntaxi, na ktorého vzniku mali hlavnú zásluhu českí redaktori, profesori, úradníci a ďalší českí pracovníci, ktorí po roku 1918 prišli na Slovensko budovať štátnu správu*“.¹⁰ Bol to aj dôsledok toho, že pred prvou svetovou vojnou sa spisovný jazyk vo verejných prejavoch využíval málo, neboli slovenské školy, divadlá, ani širšie kultúrne aktivity, v ktorých by sa hovorilo iba po slovensky. Až po roku 1918 sa hovorená forma začala uplatňovať v širokom rozsahu a nadobúdala určitý význam popri písanej.

princípe. (...) Zložený názov *Česko-Slovensko* je špecifický aj tým, že sa skloňuje iba vo svojej druhej časti, kým prvá časť zostáva nesklonná (napr. *Česko-Slovenska, o Česko-Slovensku*). Pozri: KAČALA, J. *Slovenčina – vec politická*. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 143 – 144.

⁹ Norma spisovného jazyka však nikdy nie je úplná. Najmä v prudko sa rozvíjajúcej spoločnosti. Tu sa vždy pre spisovný jazyk môžu vyskytnúť nové úlohy, pre ktoré bude potrebné normu dopĺňať. Spisovný jazyk tak musí pohotovo a citlivo reagovať na všetky požiadavky, ktoré sa naň kladú.

Podľa Jána Kačalu sa norma spisovného jazyka utvára: 1. neprestajným dlhodobým širokým a kontinuálnym kultivovaným používaním spisovného jazyka a osobitne vedomým kultivovaním v umeleckej a odbornej spisbe, 2. na základe výsledkov vedeckého výskumu, 3. cieľavedomou jazykovokultúrnou a jazykovovychovnou prácou a napokon 4. kodifikáciou v oficiálnom kodifikačnom spise. Pozri: KAČALA, J. *Súčasný spisovný jazyk*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2021, s. 50.

¹⁰ ŠVAGROVSKÝ, Š. *Jazykovedný odkaz Henricha Bartka*. In *Slovenská reč*, 57, 1992, č. 4, s. 202.

Teraz keď vznikli predpoklady pre slobodný vývoj slovenského jazyka, najzávažnejšou úlohou sa stalo formovanie spisovného jazyka, na Slovensku silne ovplyvňovaného nielen jednotlivými nárečiami, ale aj predchádzajúcimi spisovnými jazykmi, ktoré sa používali v bývalom Rakúsko-Uhorsku, t. j. latinčinou, češtinou, ba i nemčinou. Z toho vyplývali nové úlohy. Rozšírením počtu používateľov spisovného jazyka s následným silnejším vplyvom češtiny sa jeho dovtedajšia ustálenosť ukázala svojou nepružnosťou. Obdobná bola situácia v spisovnej češtine, aj keď pred rokom 1918 bola nepomerne lepšie pripravená na nové úlohy. Aj tu sa však objavila určitá rozkolísanosť, čo potvrdzovali aj vtedajší českí jazykovedci vyjadreniami o „úpadku“ spisovnej češtiny. V skutočnosti podobne ako pri spisovnej slovenčine išlo skôr o to, že norma nebola natoľko pružná, aby sa bez rozkolísania hneď prispôbila zvýšeným úlohám, ktoré tak pre slovenčinu ako aj pre češtinu nastali, keďže sa stali štátnymi jazykmi, t. j. jazykmi štátnej správy a zákonodarnej aj výkonnej moci, spravovania všetkých zložiek štátneho organizmu, súdnictva, vzdelávacej sústavy na všetkých stupňoch školského vzdelávania, jazykom rozvíjajúcej sa vedeckej spisby, ozbrojených súčastí nového štátu, zložiek spravujúcich chod hospodárstva a podobne.

Na Slovensku významnú úlohu postupne zohrávali vzdelaní a profesijne stále viac diferencovaní predstavitelia slovenskej inteligencie, ktorí sa stali významným subjektom i garantom procesu „poslovenčovania“ slovenského verejného života praktickým používaním spisovnej slovenčiny. Na ilustráciu uvedieme ústrednú osobnosť Matice slovenskej (MS) Štefana Krčméryho, ktorý ako zástupca MS v Ústredí slovenských ochotníckych divadiel (ÚSOD), popri iných povinnostiach, hlavne na režisérskejších kurzoch v Martine prednášal pre hercov napríklad o deklamácii. Napokon už v prvých dňoch oživotvorenej Matice odpovedal na mnohé dopyty, ktoré sa týkali jazykovej správnosti jednotlivých lexikálnych tvarov. Na čistotu slovenčiny dohliadal aj ako redaktor Slovenských pohľadov a tiež ako redaktor viacerých knižných vydaní MS (na vydanie pripravil spisy Hviezdoslavove, Jána Hollého, Martina Kukučina, Jána Bottu a ďalších spisovateľov).

Značná časť novej slovenskej inteligencie nemala dostatočne osvojenú spisovnú slovenčinu martinského typu. V dôsledku uvedeného úroveň spisovnej slovenčiny vo verejnom živote a v novinách bola v rokoch po prvej svetovej vojne za vtedajších veľmi zložitých pomerov krajne neuspokojivá. Prechod úradovania v maďarčine na podmienky komunikovania v slovenčine narážal na nedostatočnosť školenia v slovenskom spisovnom jazyku. Na plnohodnotné fungovanie v oblastiach verejnej komunikácie v rôznych komunikačných prostrediach (administratíva, politika, právo, obchod, diplomacia, veda, kultúra, vzdelávanie a i.) nastali aj nové úlohy a požiadavky, na ktoré spisovná slovenčina nebola náležite

prichystaná. Do toho výrazne zasiahla aj nová legislatíva, ktorá ovplyvňovala úplne nový zmenený status slovenčiny.

2.1 Slovenčina v kontexte ústavnej listiny nového štátu

Pol roka pred ukončením vojny prijatá *Pittsburská dohoda* znamenala v porovnaní s *Clevelandskou* určitý ústupok amerických Slovákov masarykovskému čechoslovakizmu.¹¹ Neskôr po vzniku Česko-slovenskej republiky¹² túto čechoslovakistickú štátnu doktrínu explicitne kodifikovala aj česko-slovenská ústava z roku 1920.¹³ V preambule sa dvakrát spomína „národ československý“, ktorý realizuje právo na sebaurčenie: „*My, národ československý, chceme upevniť dokonalou jednotu národa... (...) Při tom my, národ československý, prohlašujeme, že chceme usilovati, aby tato ústava i všechny zákony naší země prováděny byly v duchu našich dějin stejně jako v duchu moderních zásad, obsažených v hesle sebeurčení...*“¹⁴ Podľa Ondreja Podoleca „*tato idea bola pri vzniku štátu legitímne zdôvodniteľná tak z pohľadu medzinárodnoprávného uznania, ako azda aj z vnútropolitického pohľadu – najmä vzhľadom na bezpečnostnú situáciu v etablovujúcom sa štáte. V ďalšom vývoji ČSR sa však z hľadiska slovenského národa stala regresívnym činiteľom.*“¹⁵

Uvedená legislatíva zakotvujúca fikciu jednotného československého národa výrazne ovplyvnila aj jazykovú otázku. V Ústavnej listine¹⁶ kodifikovaním v skutočnosti nejestvujúceho československého národa sa paralelne prijal aj *československý jazyk*. Cieľom

¹¹ „Čechoslovakizmus sa neskôr uplatňoval vo všetkých zložkách odboja v podobe fikcie jednotného československého národa ako jediného subjektu unitárneho štátu. Tieto stanoviská zdôvodňovali stúpenci čechoslovakizmu, najmä Tomáš. G. Masaryk, Edvard Beneš a Milan R. Štefánik, potrebou argumentovať mocnosťami Dohody, že pôjde o pevný národný štát, ktorý hneď od vzniku nebudú rozkladať národnostné rozdiely.“ Bližšie: CHOVANEC, J. *Ústavné právo a Ústava Slovenskej republiky*. Martin: Matica slovenská, 2021, s. 92.

¹² V novom usporiadaní Európy po 1. svetovej vojne, ktoré je označované ako versailleský systém a ktoré vzniklo ako výsledok parížskej mierovej konferencie, sa oficiálne ustanovila Česko-slovenská republika 28. a 30. októbra 1918 dvoma štátoprávnymi aktami – prijatím Vyhlásenia národného výboru Československého v Prahe a Deklaráciou slovenského národa v Turčianskom Svätom Martine – ako jeden z nástupníckych štátov zaniknutého Rakúsko-Uhorska.

¹³ Ústava Československej republiky prijatá ako zákon č. 121/1920 Sb. ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky.

¹⁴ Tamže

¹⁵ PODOLEC, O. *Projekty autonómie Slovenska v prvej ČSR (Politické programy a legislatívne návrhy)*. In LETZ, R. a kolektív: *Úsilie Slovákov o autonómiu*. Martin: Matica slovenská, 2019, s. 47.

¹⁶ V Ústavnej listine (§ 129) sa uvádza: „*Zásady jazykového práva v republice Československé určuje zvláštní zákon, tvořící součást této ústavní listiny.*“ Na základe tohto paragrafu bol súčasne prijatý zákon č. 122 Sb. zák. a nar. ze dne 29. února 1920 podľa § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé. V § 1 sa ustanovuje: „*Jazyk československý jest státním, oficielním jazykem republiky*“, ktorý sa čiastočne konkretizuje v § 4: „*Užívající jazyka státního, oficielního, úřady v onom území republiky, jež před 28. říjнем 1918 náleželo ku královstvím a zemím na říšské radě zastoupeným, nebo ku království Pruskému, úřadují zpravidla po česku, na Slovensku zpravidla po slovensku.*“ Sbíрка zákonů a nařízení státu československého. Částka XXVI. Vydána dne 6. března 1920.

oficiálnej štátnej doktríny bolo postupne premeniť túto právnu fikciu na skutočnosť v podobe, ktorá by prípadne evolučne nadobudla aj etnickú podobu. Pri tomto akte sa nebralo do úvahy ani jazykovedné hľadisko, ani požiadavka vecnej primeranosti, ani požiadavka spravodlivosti a celkom jednoznačne prevážilo politické hľadisko.

Zaviedol sa teda nový právny pojem *československý jazyk*, ktorého obsah spôsobil problémy. Napríklad naďalej sa deklarovalo, že použitie tohto pojmu nemá spôsobiť filologický spor, že čeština a slovenčina sú samostatnými jazykmi. Tvorcovia zákona tak zrejme nechceli spochybníť existenciu češtiny a slovenčiny ako dvoch samostatných jazykov. Zákon síce de iure zaviedol jednotný jazyk československý, ale v dvoch zneniach – českom a slovenskom –, pričom české znenie sa malo používať prevažne v českej časti štátu a slovenské znenie prevažne v jeho slovenskej časti. Pre použitie pojmu „štátny jazyk“ však prevládali predovšetkým dôvody politické, v rámci ktorých bolo aj dodržiavanie určitých medzinárodných zmlúv. Tomáš G. Masaryk totiž nekompromisne zastával názor, že jazykové spory, ktoré sa viedli do roku 1918 v podmienkach Rakúsko-Uhorska, sa v žiadnom prípade nesmú vnášať do nových spoločensko-politických podmienok Česko-slovenskej republiky. Pre oblasť jazykového práva to vyplývalo aj z mierovej zmluvy medzi mocnosťami a Rakúskom, podpísanej na francúzskom zámku v Saint-Germain-en-Laye dňa 10. septembra 1919.¹⁷ V novom usporiadaní Európy nebolo možné vytvoriť národné štáty tak, aby sa územia štátov vždy kryli s územiaми národov. Preto bol prijatý kompromis, aby ustanovené štáty boli zachované vo svojich hraniciach bez toho, aby boli medzinárodným právom zviazané poskytnúť zákonné záruky ochrany národnostných menšín, ktoré sa tam nachádzali.¹⁸ Ustanovenie otázky jazyka v zákone tak bolo podmienené aj dodržiavaním medzinárodnej zmluvy¹⁹

Legislatívne zakomponovanie pojmov *československý národ* a *československý jazyk* spôsobilo, že v *ústave* sa názov spoločného štátu Čechov a Slovákov neuvádzal jazykovo správne, teda so spojovníkom v podobe *Česko-Slovensko*, resp. *Česko-slovenská republika*, ba aj *Česko-Slovenská republika*. Kodifikovala sa podoba *Československá republika*, ktorá vo verejnom priestore sa uplatňovala až do začiatku 90. rokov 20. storočia. A to napriek uvádzaniu tohto názvu v závažnom medzinárodnom dokumente – *Trianonskej zmluve* (podpísanej vo

¹⁷ Uverejnená pod č. 507/1921 Sb. z. a n. (tzv. veľká saintgermainská zmluva).

¹⁸ Bližšie pozri: KÁRNÍK, Z. *České země v éře První republiky (1918 – 1938)*. Praha: Libri, 2003, s. 117 a ďalšie.

¹⁹ Tzv. malá saintgermainská zmluva, uverejnená pod č. 508/1921 Sb. z. a n. uzatvorená na strane jednej mocnosťami (USA, Veľká Británia, Francúzsko, Taliansko a Japonsko) a na strane druhej Česko-Slovenskom ohľadom jazykovej otázky.

francúzskom Versailles 28. júna 1919) –, v ktorej francúzskom texte sa uvádza podoba *Tchéco-Slovaquie* a *l'État tchéco-slovaque*.²⁰

Ústavné ukotvenie československého jazyka sa v českom prostredí vnímalo ako otváranie priestoru pre zrozumiteľnosť komunikácie vo verejnom a občianskom živote, ale na Slovensku to predstavovalo koncepciu, ideológiu „čechoslovakizmu“, t. j. že obyvateľstvo ČSR, okrem nemeckej a maďarskej menšiny, tvorí jednotný československý národ.²¹ Ozývali sa však viaceré hlasy, ktoré odmietli takéto smerovanie a ktoré vyjadrovali nesúhlas s oficiálnou štátnou doktrínou jednoty českého a slovenského národa ako nevyhnutného predpokladu československej štátnosti.

Sťažnosti na používanie češtiny na Slovensku viedli aj k lingvistickým otázkam chápania „československého jazyka“ v „dvoch zneniach“. Napríklad tretia, jazykovedná trieda Českej akadémie vied a umenia kvôli spochybňovaniu názvu „*jazyk československý*“ vydala vedecké zdôvodnenie, že „*jazyk československý může býti názvem pro jazyk v základě jediný, vztahujícím se stejnoměrně k oběma jeho útvarům spisovným [...] Podle přísných pravidel pravopisných mělo by se ovšem vždy psáti »česko-slovenský« (s rozdělovací čárkou)*“, ale zároveň jazykovedci zdôraznili, že „... *ustálený zvyk u substantiv (Čechoslovák) a tradice starší literatury sotva dovolí, aby se tento způsob psaní obecně ujal*“.²² Záverečné konštatovanie sa v plnej miere uplatňovalo aj napriek tomu, že to nezodpovedalo dohodám (Cleveland, 1915, a Pittsburg, 1918), v ktorých sa pre Slovákov deklaroval federatívny či autonomistický princíp.²³

Takto nastavená legislatíva spôsobila, že na začiatku dvadsiatych rokov 20. storočia nemala slovenčina v podmienkach vtedajšieho Česko-Slovenska oficiálnu podporu, a to aj napriek významnému postaveniu zvlášť hovoreného spisovného jazyka, ktorý „... *sa stal jazykom najrozličnejších škôl, úradov, súdov, rozhlasu, divadla a podobne, ale aj rokovacím jazykom na sneme, jazykom armády a mnohých iných dôležitých složíek verejného a štátneho*

²⁰ Podľa Jána Kačalu „*istotne netreba osobitne pripomínať, že tento názov neznačil len skresľovanie skutočného stavu a historických dokumentov predchádzajúcich konštituovaniu samostatného česko-slovenského štátu, lež aj z jazykovej stránky nepodarený; navodzuje totiž predstavu, akoby bol ukotvený podľa modelu Banská Bystrica → prídavné meno banskobystrický, t. j. „České Slovensko“ → prídavné meno „československý“*. KAČALA, J. *Slovenčina – vec politická*. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 143 – 144.

²¹ Pojem „národ československý“ sa bližšie nevysvetľoval. Vnímalo sa to všeobecne tak, že československý národ tvoria Česi a Slováci. Napokon aj Jozef Škultéty písal, že „*prezident Masaryk, kedykoľvek verejne hovorí, vyslovuje sa: `Česi a Slováci...` (...) hovoríeva tak od samého počiatku*.“ *Listy Jozefa Škultétyho 2*. Pripravil Michal Kocák. Martin: Matica slovenská, 1983, s. 36 – 37; list Jozefovi Gregorovi-Tajovskému, 30. 11. 1919.

²² *Jazyk česko-slovenský*. In *Naše řeč*, 1920, 4, č. 2, s. 41.

²³ LIPTÁK, E. *Slovensko v 20. storočí*. In *Krátke dejiny Slovenska*. Ed. Elena Mannová. Bratislava: Academic Electronic Press, 2004, s. 279.

života, v ktorých predtým slovenčina nemala miesta, aspoň nie také, aké jej právom patrilo“²⁴ Konkrétne jazyková prax na Slovensku však zaznamenávala skôr značné problémy, osobitne najmä v školstve. Už sme uviedli, že na území štátu sa zaviedlo paralelné používanie češtiny a slovenčiny, ale praktické uplatnenie sa najmä v prvých rokoch neuplatňovalo. V jazykovej praxi sa totiž spisovná čeština považovala za štátny oficiálny jazyk československý a v českých krajinách sa v úradoch a na školách uplatňoval výhradne jazyk český. Na Slovensku bola situácia zložitejšia. Možnosť uplatnenia slovenčiny v úradoch a školách bola síce zákonom podložená, ale na druhej strane aj používanie češtiny bolo bežné a rozšírené. Bolo to spôsobené hlavne početnosťou českých pedagógov a zamestnancov v štátnych inštitúciách, ktorí mohli používať svoj materinský jazyk. Uplatňovanie idey o zblížovaní slovenčiny a češtiny sa výrazne prejavovalo na vyučovacích hodinách „československého jazyka“, ktorého cieľom bolo získať dôkladnú znalosť spisovnej slovenčiny, ale v súlade s cieľom „československého jazyka“, čiže nadobudnúť aj znalosti spisovnej češtiny slovom i písmom. Nová jazyková situácia tak stále viac odhaľovala určitú nepripravenosť slovenčiny, čo sa prejavilo napríklad nedostatočnou odbornou terminológiou a hlavne nedostatkom kvalifikovaných odborníkov ovládajúcich spisovnú slovenčinu. Obohacovanie spisovnej slovenčiny o nové potrebné odborné termíny z češtiny výrazne spôsobovalo kolísavosť spisovnej normy, čo následne ovplyvňovalo kodifikačné snahy. Táto slabá rozvinutosť spisovnej slovenčiny vo sfére odborného jazyka viedla k požiadavke, aby túto funkciu plnila spisovná čeština, resp. jej odborný štýl. Napokon sa táto predstava neujala.

To spôsobovalo aj to, že aj vo verejných tlačných médiách sa miešali slovenské prvky s českými v takom rozsahu, že sa často strácal rozdiel medzi slovenčinou a češtinou, a tak sa aj v súvisi s dvojakou kodifikáciou spisovnej slovenčiny na začiatku 30. rokov v odbornej literatúre niekedy vraví o živelnom vývine.²⁵ Aj v podmienkach česko-slovenských škôl však vyrastala nová slovenská inteligencia, ktorá zásluhou českých učiteľov získala nové odborné poznatky a postupnou národnou prácou sa v jej vedomí upevňovalo slovenské národné povedomie v prospech slovenčiny, jej samostatného vývinu, stability a životaschopnosti.²⁶ Na

²⁴ BARTEK, H. *Správna výslovnosť slovenská*. In *Nová škola*, 4, 1943/1944, s. 434.

²⁵ Porovnaj: RUŽIČKA, J. *Spisovná slovenčina v Československu*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1970, s. 40.

²⁶ Zaujímavým spôsobom vtedajšiu situáciu publicisticky zhodnotil predstaviteľ lyrizovanej prózy v slovenskej literatúre Dobroslav Chrobák, v tom čase študenta Českého vysokého učenia technického v Prahe, v článku *Mladá generácia: „Československý problém stal sa po prevrate nielen problémom unifikácie kultúry, reči atď., ale i otázkou chleba a tvrdého zápasu o existenciu, kde mladí mali možnosť vidieť, ako sa na ideál jednoty československej realizoval; v prostriedkoch sa často ani nevyberalo a pôsobilo to niekedy až pohoršlivo a odpudzujúco. Najmä v školách pri výchove v tomto duchu sa mnoho hrešilo, takže otázku československej jednoty, ale aj otázku vzájomnosti hodne zdiskreditovalo. Hlas mladých ozýval sa z tejto stránky už dávnejšie*

ilustráciu možno uviesť z novej už kvalifikovanej lingvistickej generácie Henricha Bartka, ktorý získal vzdelanie v slovenskej a románskej filológii. Rozhodol sa svoj intelekt a zápalistú vedeckú a spoločenskú činnosť zasvätiť skúmaniu a pestovaniu slovenského jazyka „bez cudzej nadvlády“, pričom za prejav bohatstva slovenčiny považoval predovšetkým jej ľubozvučnosť. Za jeden z kľúčových problémov so správnou výslovnosťou považoval aj rozdelenie Slovenska na viaceré nárečové oblasti, čo podľa neho spôsobovalo, že „... z nárečí i nevdojak prilipne dačo na človeka, a aj na výslovnosti školovaných ľudí badať stopy miestnej výslovnosti“.²⁷ Hovorená kultúrna reč nadobúdala stále väčší význam vo všetkých verejných prejavoch, ku ktorým v uvedenom období dobrým šíriteľom živého slova sa stával aj rozhlas.

Vo vidieckom prostredí sa v bežnom jazykovom styku, ale aj vo viacerých komunikačných situáciách úradného styku využíval predovšetkým miestny dialekt. Spisovnú formu národného jazyka, zrejme na odlišnej úrovni, používala iba nespočetná skupina miestnej inteligencie (farár, učiteľia, notár, lekár a prípadne aj obchodníci a žandári – českí používali češtinu; z tohto obdobia sa cez jednotlivé generácie dodnes zachovalo „píšeš ako český žandár“.²⁸ Vplyv tzv. „československého jazyka“ s postupujúcimi rokmi strácal v slovenskom verejnom priestore na intenzite a stále viac vo všetkých komunikačných sférach dochádzalo ku kultivovaniu jazykového prejavu, v ktorom podľa prostredia používateľa slovenského jazyka primerane využívali jazykové prostriedky.

Stručne naznačená jazyková situácia ovplyvnená aj ústavnou legislatívou postupne vytvárala priestor „na hlbšie poznávanie spisovnej slovenčiny, na sústavný vedecký výskum slovenského jazyka, na pohotovú uverejňovanie získaných vedeckých výsledkov, na potrebu kodifikácie spisovnej slovenčiny...“²⁹

Rozhodujúcu úlohu pre vedecký výskum slovenského jazyka, ktorý mal pomôcť formovať spisovnú slovenčinu pre všetky verejné komunikačné situácie, zohrala znovu oživotvorená Matica slovenská (1. 1. 1919). Cieľom tejto národnej ustanovizne bolo „zjednotiť

– a zosilňoval sa úmerne podľa toho, ako sa pomery na Slovensku horšili. Mladí sa dnes spod zorného uhla existenčných otázok vyslovili proti československej národnej jednote, ktorej politickým adekvátom je centralizmus, a domáhajú sa autonómie, na ktorú Slováci, ako osobitný národ, majú nárok a ktorá im ako takým patrí. Z takéhoto stanoviska nemožno však ani uzatvárať, ako sa to stalo, že by sa mladí stavali k pomeru Čechov a Slovákov záporne. Mladí si upravujú aj tento pomer sami, lebo sú presvedčení, že jestvuje aj iné riešenie okrem doterajšieho, ktorému mali by byť obetované ideály národa a jeho samobytnosť.“ CHROBÁK, D. Mladá generácia. In: Chrobák, Dobroslav: *Prózy*. Bratislava: Tatran, 1975, s. 360.

²⁷ BARTEK, H. *O výslovnosti hlások*. In: *Naše divadlo*, 6, 1933, č. 4, s. 58.

²⁸ Ján Findra uviedol, že „v období pred 2. svetovou vojnou bolo nárečie prvým a jediným materinským jazykom máľinských detí, ktorý poznali a používali v predškolskom období. Spisovný jazyk začali spoznávať až po nástupe do základnej (ľudovej) školy. V rodine, ako aj v bežnom jazykovom styku však naďalej používali nárečie. FINDRA, J. Charakteristika jazykovej situácie. In: *Monografia obce Málinec*. Vydal Obecný úrad v Máľinci vo vydavateľstve Janka Čižmárová – Partner, Poniky, 2009, s. 144.

²⁹ KAČALA, J. *Súčasný spisovný jazyk*. Martin: Matica slovenská, 2021, s. 126.

všetkých milovníkov národa a života slovenského, aby spoločnými silami pracovali na pozdvihnutí slovenskej vzdelanosti... (§ 3 stanov) a intenzívnou vedeckou prácou svojho jazykového odboru sa začala systematicky venovať rozvoju slovenského jazyka.

2.2 Slovenčina v kontexte vedeckého výskumu V dvadsiatych rokoch

Pri neustálom kultivovanom používaní spisovného jazyka vo verejnej sfére je dôležité vytvárať normu vedeckým opisom na základe systematického výskumu. Aj v lingvistickom výskume boli na Slovensku veľké medzery, pretože bol nedostatok jazykovedných odborníkov. Vedeckú kodifikáciu spisovnej slovenčiny preto na určitý čas suplovali učebnice slovenského jazyka vypracované stredoškolským učiteľom Jánom Damborským, ale celkovou koncepciou napĺňal oficiálnu politickú líniu jednotného „československého jazyka“.

Inštitucionálnu a organizačnú základňu na uskutočnenie viacerých cieľov v oblasti výskumu slovenského jazyka postupne preberala Matica slovenská prostredníctvom svojho vedeckého odboru – *jazykového odboru Matice slovenskej* – s cieľom odbornej starostlivosti o spisovnú slovenčinu rozvíjať diferencovanejší jazykovedný výskum.³⁰ Členovia jazykového odboru sa rozhodli zorganizovať skúmanie slovenských nárečí a popritom urobiť prípravy pre slovník slovenčiny a pravidlá slovenského pravopisu.. Významnú úlohu zohrával pri ustáľovaní spisovnej normy jazykovou poradňou, v ktorej najmä Štefan Krčméry odpovedal na žiadosti o jazykové informácie od jednotlivcov, úradov, škôl, firiem a i. s cieľom zlepšiť verejný jazykový prejav. Pozornosť začali venovať aj terminológii viacerých technických organizácií pričlenením odboru pre technické názvoslovie, ktorého úlohou bolo ustáliť slovenské technické názvoslovie.

Jazykový odbor Matice slovenskej v priebehu dvadsiatych rokov aj napriek skromným podmienkam snahou o zachovanie kontinuity s martinským úzom prispel k stabilizovaniu normy spisovnej slovenčiny a k posilneniu identity slovenského národného jazyka. Členovia jazykového odboru, ale i ďalší v rôznych sférach spoločenského života sa pričínili o utváranie, rozvíjanie, kultivovanie a rozširovanie spisovnej slovenčiny vytváraním inštitucionálnych podmienok na jazykovedné bádanie.

Jazykový odbor postupne v súvislosti so starostlivosťou o spisovnú reč plnil najmä dva výskumné projekty:

1. Dialektologickým výskumom slovenských nárečí, ktorý možno označiť za najobsiahlejší a i pri menších nedostatkoch spoľahlivý opis slovenských nárečí a prvý skutočne vedecký

³⁰ Pozri bližšie: BLANÁR, V. *Matica slovenská v dejinách slovenčiny*. In *Slovenská reč*, 1963, 28, č. 4, s. 198.

pokus o ich kvalifikáciu. Systematické pestovanie rečovej geografie (dialektologickej i lexikálnej) možno hodnotiť ako úspešný projekt, ktorým vtedajšia slovenská dialektológia bola medzi prvými, nielen slovanskými, ale i európskymi odvetvami svojho druhu.

2. Vypracovaním pravidiel slovenského pravopisu, ktoré aj napriek všetkým nedostatkom prispeli k lepšiemu poznaniu slovenského spisovného jazyka a vytvorili základ na postupné zdokonaľovanie pravopisnej normy.

LITERATURE

1. FINDRA, J. *Jazyk, vyjadrovanie, morálka*. In: *Vlastenectvo a tradície vo výchove a vzdelávaní*. Zborník z vedeckej konferencie uskutočnenej pod záštitou podpredsedu vlády a ministra školstva Slovenskej republiky Jána Mikolaja. Editor Július Lomenčík. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 2010, s. 24 – 26.
2. FINDRA, J. *Charakteristika jazykovej situácie*. In: *Monografia obce Málinec*. Vydal Obecný úrad v Málinci vo vydavateľstve Janka Čižmárová – Partner, Poniky, 2009, s. 143 – 145.
3. CHOVANEC, J. *Ústavné právo a Ústava Slovenskej republiky*. Martin: Matica slovenská, 2021. 494 s. ISBN978-80-8128-283-6
4. *Jazyk česko-slovenský*. In *Naše reč*, 1920, roč. 4, č. 2, s. 41.
5. KAČALA, J. *Slovenčina – vec politická*. Martin: Matica slovenská, 1994.187 s. ISBN 80-7090-294-9
6. KAČALA, J. *Súčasný spisovný jazyk*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2021. 142 s. ISBN 978-80-8115-310-5
7. KAČALA, J. *Vývin spisovnej slovenčiny a jazykovej kultúry za ostatných sto rokov*. In *Philologia*, vol. XXX n 1 (2020), s. 105 – 123. ISSN 1339-2026
8. LIPTÁK, L. *Slovensko v 20. storočí*. In MANNOVÁ, E. (ed.). *Krátke dejiny Slovenska*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2004, s. 265 – 330. ISBN 978-80-8888-053-0
9. *Listy Jozefa Škultétyho 2*. Pripravil Michal Kocák. Martin: Matica slovenská, 1983. 340 s.
10. LOMENČÍK, J. *Ústredie slovenských ochotníckych divadiel za pôsobenia Henricha Barteka – pestovateľa javiskovej reči*. In *Historický zborník*. Vedecký časopis o slovenských národných dejinách. Roč. 32, 2022, č. 1, s. 204 – 212. ISSN 1335-8723
11. *Náš vodca Masaryk v Pittsburgu*. In *Národné noviny*, roč. 9, 6. 6. 1918, č. 435, s. 5.
12. PAULINY, E. *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: SPN, 1983. 256 s.
13. PICHLER, T. *Jazyk ako politikum*. In: *Ludovít Štúr a reč slovenská*. Prednášky z konferencie konanej 13. – 14. júna 2006 v Bratislave. Editor Slavomír Ondrejovič. Bratislava: VEDA, 2007, s. 35 – 47. ISBN 978-80-224-0987-2
14. PODOLEC, O. *Projekty autonómie Slovenska v prvej ČSR (Politické programy a legislatívne návrhy)*. In. LETZ, R. a kol. *Úsilie Slovákov o autonómiu*. Martin: Matica slovenská, 2019, s. 43 – 56.

CONTACT

julius.lomencik@umb.sk

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta

Tajovského 51

974 01 Banská Bystrica

Slovenská republika

Od Brest-Litovska po Compiègne – štátoprávne zmeny v západných teritóriách bývalej Ruskej ríše z roku 1918

From Brest-Litovsk to Compiègne - state-law changes in the western territories of the former Russian Empire from 1918

JUDr. PhDr. Rudolf Manik, PhD., MBA, MHA

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá existenciou klientských štátov Centrálnych mocností počas prvej svetovej vojny. Uvádza predstavy Nemeckej ríše a Rakúsko-uhorskej monarchie o budúcom povojnovom usporiadaní stredoeurópskeho a východoeurópskeho priestoru. Približuje vznik Poľského kráľovstva na území bývalej Kongresovky. Zaoberá sa vytvorením hetmanátu ako osobitného monarchistického zriadenia na Ukrajine. Nevynecháva kreáciu Litovského kráľovstva a voľbu kráľa Mindaugas II. Z pobaltských štátov sa venuje aj prechodu od Kurónsko-zemgalského vojvodstva k Spojenému baltskému vojvodstvu. Predmetom záujmu je i zánik Fínskeho veľkokniežatstva dynastie Holstein-Gottorp-Romanov a jeho nahradenie Fínskym kráľovstvom.

Kľúčové slová:

Poľské kráľovstvo. Ukrajinský štát. Litovské kráľovstvo. Kurónsko-zemgalské vojvodstvo. Fínske kráľovstvo.

Abstract

The paper deals with the existence of client states of the Central Powers during the First World War. It presents the ideas of the German Empire and the Austro-Hungarian Monarchy about the future post-war arrangement of the Central and Eastern European area. It approximates the formation of the Kingdom of Poland on the territory of the former Kongresówka. It deals with the creation of a hetmanate as a special monarchist establishment in Ukraine. He does not miss the creation of the Kingdom of Lithuania and the election of King Mindaugas II. From the Baltic States, he is also engaged in the transition from the Kuron-Zemgal Duchy to the United Baltic Duchy. Also of interest is the demise of the Grand Duchy of Finland of the Holstein-Gottorp-Romanov dynasty and its replacement by the Kingdom of Finland.

Key words:

Kingdom of Poland. Ukrainian state. Kingdom of Lithuania. Kuron-Zemgal duchy. Kingdom of Finland.

ÚVOD

Predvojnové pedstavy politických kruhov Nemeckej ríše a Rakúsko-uhorskej monarchie o prebudovaní stredo, resp. východoeurópskeho priestoru v reminiscencii na stredoveký plán *Drang na Osten* a doplnené v roku 1915 projektom *Mitteleuropa* Fridricha Naumanna (1860-1919) nadobudli zreteľnejšie kontúry po víťazstve ich vojsk nad Ruskou imperátorskou armádou v bitke pri Gorliciach z mája 1915.¹ Tento nesporný vojenský úspech pod vedením nemeckého generála Augusta von Mackensena (1849-1945) bol dôkazom oveľa väčšej pohyblivosti východného bojiska svetovej vojny, než akú predstavovali statické zápolenia na západnom fronte. Posunutie frontovej línie o 500 km na východ do septembra 1915 viedlo k okupácii značných území Ruskej ríše vrátane teritória Poľského kráľovstva (*Царство Польское*), Litvy a časti bieloruských i ukrajinských gubernií cárskeho impéria. V týchto oblastiach vznikli v priebehu rokov 1916 až 1918 v súlade s geopolitickými zámermi vedúcich štátov Štvorspolku s nimi personálne aj hospodársky prepojené monarchie, pričom dominancia Ústredných mocností nad touto časťou európskeho kontinentu bola potvrdená mierovými zmluvami z Brest-Litovska uzatvorenými vo februári 1918 s Ukrajinou a o mesiac neskôr aj s Ruskom.² I keď tieto novovytvorené monarchie zmizli z mapy starého kontinentu krátko po skončení prvej svetovej vojny, ich existencia nepochybne patrí k pohnutej histórii národov strednej a východnej Európy minulého storočia.

1. POĽSKÉ KRÁĽOVSTVO

1.1. Koniec Kongresového kráľovstva počas prvej svetovej vojny

Na teritóriu nového ruského záboru bývalej šľachtickej Poľskej republiky (*Rzeczpospolita obojga narodów*) získaného cársym impériom po skončení napoleonských vojen bolo v roku 1815 zriadené **Poľské kráľovstvo**, ktoré bolo neoficiálne vzhľadom na jeho kreáciu záverečnými aktami Viedenského kongresu nazývané tiež Kongresovkou. Územne sa Kongresové kráľovstvo členilo na 10 gubernií, pričom jeho hlavou bol vždy imperátor celej Rusi s titulom poľského kráľa (*Царь Польский*). Cársky režim predstavoval pre Poliakov útlak

¹ MOMMSEN, W. J. *Der Erste Weltkrieg*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 2004, s. 109

² ASTORRI, A. - SALVADORI, P. *Primera guerra mundial*. Madrid: SUSAETA EDICIONES, S. A., 2002, s. 30

v národnostnej, náboženskej i politickej oblasti a zvyšoval sa po porážke poľských povstaní z rokov 1830 a 1863. Pomery boli pre mnohých príslušníkov poľského národa neznesiteľné, napriek častému deklarovaniu „slovanskej vzájomnosti“ bola pre mnohých prijateľnejšia existencia v pruskom (nemeckom), ale predovšetkým v rakúskom (rakúsko-uhorskom) zábore. Od roku 1874 zastupoval ruského imperátora v Poľsku generálny gubernátor Varšavy, pričom počas prvej svetovej vojny zastávali túto funkciu od marca 1914 generál Jakov Žilinskij (1853-1918), po ňom od októbra 1914 livónsky šľachtic Anton von Essen (1863-1919) a napokon od januára 1915 až do roku 1917 pôvodom tatárske knieža Paveľ Jengalyčev (1864-1944). Podľa predvojnových plánov ríšskeho kancelára Nemeckej ríše Theobalda von Bethmann-Hollwega (1856-1921) sa malo stať ruské Poľsko po obsadení ríšskymi ozbrojenými silami rezervoárom pre Poliakov z Druhej ríše, aby sa tak v Nemecku radikálne znížil ich počet.

Okupácia Kongresového kráľovstva Ruskej ríše v priebehu mája až augusta 1915 Nemeckých cisárskym vojskom (*Kaiserlich deutsches Heer*) a Rakúsko-uhorskou brannou mocou (*K.u.K. Wehrmacht*) priniesla víťazom otázku vyriešenia štátoprávnych ambícií Poliakov, ktorí bojovali okrem ich armád aj v Ruskej imperátorskej armáde. Už od augusta 1914 boli súčasťou habsburského vojska i Poľské legióny, ktoré participovali na porážke Rusov pri Gorliciach ako aj pri oslobodzovaní Kongresovky. V auguste 1915 bol kreovaný Cisársko-nemecký generálny gouvernement Varšava (*Kaiserlich-deutsche Generalgouvernement Warschau*), na čele ktorého stál generál Hans Hartwig von Beseler (1850-1921), od mája 1917 v hodnosti generálplukovníka tiež vrchný veliteľ poľského vojska. V rovnakom mesiaci zriadila aj podunajská monarchia v svojej časti okupovanej Kongresovky Vojenský generálny gouvernement Lublin (*Militärgeneralgouvernement Lublin*), pričom vo funkcii generálnych guvernérov sa vystredali generáli Erich slobodný pán von Diller (1859-1926), Karl Kuk (1853-1935), Stanisław gróf Szeptycki (1867-1950) a Anton Lipočšak (1863-1924). Tieto administratívne útvary však mali spočiatku len vojenský charakter, v zápolí bojujúcich armád sa o vytvorení nového štátneho útvaru vzhľadom na prebiehajúce vojenské aktivity neuvažovalo. V rámci budúcich štátoprávnych zmien na dobytom území sa zo strany Ústredných mocností pro futuro plánovalo obnovenie Poľského kráľovstva, pričom na jeho čelo presadzovala pôvodne podunajská monarchia u Poliakov obľúbeného arcivojvodu Karla Štefana Rakúsko-Tešínskeho (1860-1933) z dynastie Babenberg-Habsburg-Lothringen žijúceho v Haliči. Jednu z eventualít navrhovaných i budúcim cisárom Karlom I. (1887-1922) predstavovalo aj tzv. austro-poľské riešenie založené na možnosti spojenia obsadeného Kongresového kráľovstva obývaného pred vypuknutím vojny 15 000 000 Poliakmi s Haličsko-vladimírskym kráľovstvom Rakúsko-uhorskej monarchie. Takáto rozšírená korunná krajina

habsburskej ríše mala predstavovať trialistické riešenie národnostnej problematiky habsburského súšťaťa s dominantným poľským obyvateľstvom. Odlišné stanovisko však prezentovali okrem zástupcov zalitavskej časti monarchie aj predstavitelia Nemeckej ríše, ktorá bola vzhľadom na jej vojenské i hospodárske postavenie dominantným členom Štvorspolku i pri presadzovaní budúceho územno-správneho usporiadania obsadených území. Z katolíckých štátov Nemeckej ríše nábožensky blízkych Poliakom boli kandidátmi na trón vo Varšave bavorský princ Leopold (1846-1930) veliaci na východnom fronte a saský princ Fridrich Kristian (1893-1968), ktorého 3 predkovia boli poľskými kráľmi.³

Zriadenie Poľského kráľovstva ako dedičnej monarchie s vlastnou ústavou a vznikom po skončení vojny bolo schválené Centrálnymi mocnosťami vo viedenskej dohode z augusta 1916.⁴ K urychlenému riešeniu poľskej otázky primáli zástupcov Ústredných mocností značné straty Nemcov po bitke pri Verdune a Rakúšanov v bojoch na Juhozápadnom fronte proti Talianskemu kráľovstvu. Na konferencii Nemecka a Rakúsko-Uhorska v sliezskej Pszczyne (nem. Pleß) v októbri 1916 tak zástupcovia oboch veľmocí rozhodli o ustanovení samostatnej poľskej monarchie, na čele ktorej by ako spoluvládovia stáli panovníci oboch centrálnych mocností. Vytvorenie, resp. obnovenie bývalého kráľovstva (*Prvej rzczypospolitej*) tak malo naplniť národné ambície Poliakov a povzbudiť ich v angažovaní sa v boji proti štátom Dohody, najmä proti odvekému ruskému nepriateľovi. Centrálné mocnosti uvažovali o potenciálnom počte až 1 000 000 vojakov, ktorých by proklamáciou nezávislosti „spojeneckého“ Poľska mohli do budúcnosti získať, hoci do teritória nového štátu nemali byť začlenené územia ich záborov získané pri trojdelení šľachtickej Poľskej republiky. Celková výmera rozlohy nového štátu tak predstavovala iba 108 192 km² a obývalo ho asi 10 500 000 ľudí, hoci po skončení víťaznej vojny proti Rusku malo byť Poľské kráľovstvo rozšírené o ďalšie územia. Administratívne sa naďalej delilo na Generálny gouvernement Varšava a Generálny gouvernement Lublin. Zriadenie nezávislého Poľského kráľovstva bolo i jedným z vojnových cieľov Štvorspolku deklarovaných aj v ich návrhu mierových zmlúv z konca roka 1916.⁵

1.2 Samostatnosť Poľska pod nemeckou a rakúsko-uhorskou egidou

Oficiálne nezávislosť **Poľského kráľovstva** (*Königreich Polen/Królestwo Polskie*) deklaroval 5. novembra 1916 vo Veľkej sále kráľovského zámku vo Varšave nemecký

³ ŽUPANIČ, J. *Rakousko-Uhersko a poľská otázka za prvné svetové války*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2006, s. 135

⁴ JINDRA, Z. *První světová válka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 122

⁵ KRUSE, W. *Der Erste Weltkrieg*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2014, s. 27

generálny guvernér generálplukovník Hans Hartwig von Beseler v nemčine a následne podplukovník Bogdan gróf Hutten-Czapski (1851-1937) v poľštine. Nad bývalým sídlom poľských kráľov vo Varšave tak na základe „*Listiny z 5. novembra*“ zaviala poľská vlajka prvý krát od roku 1831. De iure sa stalo Poľsko konštitučnou monarchiou, do konca prvej svetovej vojny však došlo len k prijatiu jeho dočasnej ústavy. Spolukráľmi novej stredoeurópskej monarchie sa stali vládcovia oboch Centrálnych mocností – nemecký cisár Viliam II. (1859-1941) a rakúsky cisár František Jozef I. (1830-1916), ktorého ešte v novembri 1916 vystriedal na tróne Karol I.⁶ Takmer celá vnútorná organizácia Poľského kráľovstva podliehala potrebám Vrchného veliteľa všetkých nemeckých síl na Východe (*Oberbefehlshaber der gesamten Deutschen Streitkräfte im Osten* t. j. Ober Ost), ktorým bol rokoch 1916 až 1918 generál poľný maršal Leopold princ Bavorský. Veliteľstvu Ober Ost podliehala aj väčšina suwalskej gubernie a Polesia z bývalej Kongresovskej, ktoré administratívne nepatrili do nemeckého, ani rakúsko-uhorského generálneho gouvernementu.

Až v januári 1917 začala pôsobiť **Dočasná štátna rada v Poľskom kráľovstve** (*Provisorischer Staatsrat im Königreich Polen*) ako prechodná vláda vykonávajúca funkciu poradného orgánu generálnych guvernérov, na jej čele stáli korunní maršali Wacław Niemojowski (1865-1939) a po ňom krátko Józef Mikulowski-Pomorski (1868-1939).⁷ Po tzv. Kríze prisahy, teda odmietnutí prisahať vernosť cisárovi Viliamovi II. časťou poľských ozbrojených síl, nahradil Dočasnú štátnu radu od augusta 1917 patentom panovníkov Ústredných mocností zriadený orgán zastupujúci kráľov - **Regentská rada**, ktorú tvorili varšavský arcibiskup Aleksander Kakowski (1862-1938), starosta Varšavy Zdzisław knieža Lubomirski (1865-1943) a statkár Józef Ostrowski (1850-1923). Do budúca mal mať namiesto Regentskej rady zákonodarnú moc v kráľovstve na základe dočasnej ústavy dvojkomorový parlament a výkonnú moc zase vláda, na čele ktorej sa po menovaní Regentskou radou od novembra 1917 do novembra 1918 vystriedalo 5 premiérov. V marci 1918 síce nemecký Ríšsky snem rozhodol, že v Nemeckom obsadených územiach má prejsť administratíva z armádnych na civilných predstaviteľov, v Poľskom kráľovstve však k tomu nedošlo a dominantnou osobou pri správe satelitného štátu nazývaného neoficiálne aj *Pierwsza Rzeczpospolita* bol nemecký generál Otto von Steinmeister (1860-1937). Prijatím 14 bodov prezidenta USA Woodrowa Wilsona (1856-1924) dňa 3. októbra 1918 sa Nemecko zaviazalo akceptovať skutočnú nezávislosť Poľska s prístupom k moru a rozpustiť na obsadenom území vojenskú správu, čo 7. 10. 1918 schválila aj Regentská rada, ktorá zároveň v rovnaký deň deklarovala samostatnosť

⁶ PROKŠ, P. *Habsburské a Velká válka (1914-1918)*. Praha: Naše vojsko, s. r. o., 2011, s. 57

⁷ FRIEDL, J. - JUREK, T. - ŘEZNÍK, M. - WIHODA, M. *Dějiny Polska*. Praha: NLN, s. r. o., 2017, s. 417

poľského štátu. Na časti územia okupovaného Rakúsko-Uhorskom bola medzitým práve 7. októbra 1918 vyhlásená *Pol'ská ľudová republika* na čele s Ignacym Daszynskim (1866-1936), avšak po návrate generála Jozefa Klemensa Pilsudského (1867-1935) jej predstavitelia spolu s Regentskou radou odovzdali vládnú moc do jeho rúk a sami sa rozpustili.⁸ Oficiálnym prevzatím moci z rúk členov Regentskej rady budúcim dočasným náčelníkom štátu J. K. Pilsudskim vo Varšave 14. novembra 1918 bolo nahradené Poľské kráľovstvo druhou *Pol'skou republikou*.⁹

2. UKRAJINSKÝ ŠTÁT

2.1 Teritórium Ukrajiny počas Veľkej vojny

Obdobne ako pri ďalších guberniách Ruskej ríše nachádzajúcich sa v západnej časti bývalej cárskej ríše, tak aj teritórium súčasnej Ukrajiny prešlo turbulentnými zmenami v súvislosti nielen s pádom samoderžavia, ale i s okupáciou ozbrojenými silami Štvorspolku v poslednom roku prvovojnového globálneho konfliktu. Už po februárovej revolúcii sa v guberniách osídlených Ukrajincami zintenzívnilo pronárodné hnutie, ktoré v apríli 1917 viedlo k vzniku jeho vrcholného politického orgánu – **Centrálnej rady** (*Центральна Рада*) na čele s Michajlom Hruševským (1866-1934).¹⁰ Zároveň vznikol ako výkonný orgán 9-členný **Generálny sekretariát** s predsedom Volodymyrom Vynnyčenkou (1880-1951), pričom po vypuknutí „Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie“ Centrálna rada vyhlásila v svojom zákonodarnom akte (*3. univerzál*) vznik autonómnej Ukrajinskej ľudovej republiky.¹¹ Od novembra do decembra 1917 však bolševické Červené gardy okupovali ukrajinskú metropolu Kyjev, po odchode do Charkova navyše vyhlásili vznik nezávislej *Ukrajinskej socialistickej republiky*. Keďže porevolučné Rusko upadlo do chaosu a krutých bojov v rámci občianskej vojny červených s bielymi, 22. januára 1918 bola vyhlásená 4. univerzálom Centrálnej rady nezávislosť **Ukrajinskej ľudovej republiky**. Táto skutočnosť však nezabránila tomu, že už o 2 týždne obsadilo Kyjev opätovne bolševické vojsko, ani to sa však v tomto starobyľom meste dlho nezdržalo. Boje na východnom fronte s nemeckými a rakúsko-uhorskými armádami totiž po uplynutí prímeria z Brest-Litovska podpísaného zástupcami sovietskeho Ruska ešte

⁸ VLČEK, E. - SCHELLE, K. *Právní dějiny 3. Státy střední a východní Evropy*. Brno: Masarykova univerzita, 1998, s. 128

⁹ ŠTENPIEN, E. *Svetové dejiny štátu a práva*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2006, s. 190

¹⁰ LEONHARD, J. *Pandora's box. A History of the First World War*. Massachusetts: The Belknap Press of the Harvard University Press, 2018, s. 728

¹¹ RYCHLÍK, J. - ZYLINSKYJ, B. - MAGOCSI, P. R. *Dějiny Ukrajiny*. Praha: NLN, s. r. o., 2015, s. 251

v decembri 1917 naďalej pokračovali.¹² Vo februári 1918 zástupcovia Ukrajiny a Rakúsko-Uhorska signovali tajný *Haličský protokol*, na základe ktorého mala do 20. 7. 1918 vzniknúť z Ukrajincami obývanej východnej časti Haličsko-Vladimírska a Bukoviny samostatná kurunná krajina v rámci Predlitavska.

Dňa 9. februára 1918 podpísali zástupcovia Centrálnej rady s predstaviteľmi Štvorspolku v Brest-Litovsku „chlebový mier“, v zmysle ktorého sa zaviazali dodať Ústredným mocnostiam až 1 000 000 t obilia a zároveň ich požiadali o pomoc v boji proti ruským boľševikom.¹³ Neprešiel ani 1 mesiac a už 4. marca 1918 došlo k okupácii Kyjeva vojskami Nemeckej ríše v rámci Operácie úder päšťou (*Operation Faustschlag*) uskutočňovanej od 18. 2. 1918. Počas tohoto ťaženia dokonca Centrálne mocnosti okupovali 13. marca 1918 Odesu, čím získali historické prepojenie Severného a Čierneho mora. Nemecké lietadlá navyše bombardovali len 80 km vzdialenú metropolu Ruska Petrohrad a napokon 18. apríla 1918 bol obsadený aj východoukrajinský Charkov. Dňa 1. 5. 1918 bol okupovaný krymský Sevastopol' a 8. mája 1918 aj Rostov na Done, nemecké vojská pod velením generála pechoty Roberta von Koscha (1856-1942) tak ovládli polostrov Krym aj Donbas.¹⁴ Armády Štvorspolku tak vojensky držali väčšie územie (2 500 000 km²), než na ktoré Rusko rezignovalo v brest-litovskej mierovej zmluve, hoci už podľa nej stratilo obrovské teritórium s tretinou svojho pôvodného obyvateľstva. Takto v praxi vyzeral *Pax Germanica*, na východnom fronte tak ešte aj po podpise mieru držali Centrálne mocnosti asi 500 000 nemeckých a 250 000 rakúsko-uhorských okupačných vojakov.¹⁵

2.2 Hetmanát ako reminiscencia na ukrajinskú minulosť

V apríli 1918 však už mali Ústredné mocnosti s existenciou spriateľeného štátu „v susedstve“ plány odlišné od stanovísk predstaviteľov Centrálnej rady. Nemecko aj Rakúsko-Uhorsko preferovali obklopenie sa monarchiami novozriadenými na západnom území bývalej Ruskej ríše. Hoci prednosť na trónoch týchto monarchií dostávali osoby personálne spriaznené s domácimi stredoeurópskymi dynastiami, v prípade Ukrajiny sa aj vzhľadom na jej kozácke tradície podujali nastoliť tamojšieho monarchu. Istú alternatívu k takémuto riešeniu predstavoval iba rakúsky návrh, aby sa budúcim ukrajinským panovníkom stal arcivojvoda

¹² BOJKO, O. - GONĚC, V. *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. Brno: JOTA s. r. o., 1997, s. 39

¹³ PAJEWSKI, J. *Pierwsza wojna swiatowa 1914-1918*. Varšava: Wydawnictwo naukowe PWN SA, 2004, s. 651

¹⁴ PIEKALKIEWICZ, J. *Pierwsza wojna swiatowa*. Varšava: Wydawnictwo „Morex“, 1988, s. 552

¹⁵ BRÚHL, R. ET AL. *Wörterbuch zur deutschen Militärgeschichte A/Me*. Berlin: Militärverlag der Deutschen Demokratischen Republik (VEB), 1985, s. 322

Viliam Habsbursko-Lotrinský (1895-1948) nazývaný aj Vasil Vyšivany. Arcivojvoda Viliam bojoval proti Rusku ako plukovník Ukrajinských sičových strelcov, ktorí boli súčasťou Rakúsko-uhorskej brannej moci, avšak pri kreovaní novej monarchie na Ukrajine sa nakoniec presadilo nemecké stanovisko preferujúce tamojšieho panovníka.

Dňa 29. apríla 1918 tak Ukrajinskú ľudovú republiku nahradilo nové zriadenie - hetmanát s oficiálnym názvom **Ukrajinský štát** (*Українська держава*).¹⁶ Na jeho čelo sa postavil bývalý cársky generálporučík a kozácky ataman Pavlo Skoropadskyi (1873-1945) so starobylým titulom **hetman**.¹⁷ Toto označenie používali v stredoveku na pravobrežnej i ľavobrežnej Ukrajine najvyšší predstavitelia kozáckych štátov, titul hetmana zrušila až v XVIII. storočí imperátorka Katarína II. Veľká (1729-1796). Z hľadiska historických reminiscencií bol dôležitým aj fakt, že jedným z hetmanov na ľavobrežnej Ukrajine bol v rokoch 1709 až 1722 i predok Pavla Skoropadského Ivan Skoropadskyi (1646-1722). V deň vzniku hetmanátu Pavlo Skoropadskyi vydal manifest, v ktorom predstavil monarchistickú ústavu Ukrajiny. Hetman na jej základe vládol pomocou dekrétov a podporu mal najmä v radoch statkárov, kozákov i šľachty, významne sa však zaslúžil o rozvoj ukrajinskej kultúry. Zriadená bola Ukrajinská akadémia vied, Národná galéria, Ukrajinské historické múzeum, Národná knižnica, Ukrajinský národný archív, Národná opera aj Štátny symfonický orchester. Ukrajinský štát, ktorý zaviedol ako platidlo hrivnu, uznalo pritom de iure 8 zahraničných štátov. Už podľa zákona o dočasnom štátnom zriadení na Ukrajine platilo, že: „*všetká moc náleží hetmanovi*.“ Výkonnú moc v Ukrajinskom štáte mala *Rada ministrov* so 16 rezortmi, na čele ktorej stál ataman-minister. De iure mala Rada ministrov úradovať iba do doby zvolenia ukrajinského parlamentu, prijatia ústavy a menovania riadnej vlády, žiadne voľby sa však do pádu hetmanátu neuskutočnili. Ku zániku ukrajinskej monarchie prispela na jeseň 1918 nielen vojenská porážka Centrálnych mocností ako jeho protežantov, ale aj neúspešná snaha hetmana o vytvorenie federácie medzi Ukrajinou a novým „slobodným“ teda bielym Ruskom. Už krátko po skončení prvej svetovej vojny vzniklo 14. novembra 1918 *Direktórium* ako nový orgán Ukrajinskej ľudovej republiky, ktorá presne o mesiac neskôr nahradila dovtedajšie monarchistické zriadenie a na titul hetmana abdikujúci Pavlo Skoropadskyi emigroval do Nemecka.¹⁸ Podobnosť jeho priezviska (*Skoro padnuvši*) s krátkym zastávaním titulu hetmana bola viac ako symbolická, panovníkom bol len

¹⁶ MAŇAS, M. *Příliš krátká nezávislost*. In *Extra VÁLKA – I. světová*. roč. 10, 2022, č. IV, s. 16

¹⁷ MACMILLANOVÁ, M. *Mírotvorci*. Praha: Academia, nakladatelství Akademie věd České republiky, 2004, s. 28

¹⁸ KOUBSKÝ, P. *Stručné dejiny Ukrajiny od Kyjevskej Rusi až k Zelenskému*. Bratislava: N Press, s. r. o., 2022, s. 40

8 mesiacov.¹⁹ Ukrajinu čakali ešte 3 roky bojov, do ktorých sa po odchode nemeckých a rakúsko-uhorských armád zapájali vojská Direktória, Poliakov, bielogvardejcov, červenoarmejcov, anarchistov Nestora Machna (1888-1934) a francúzskych, gréckych i rumunských interventov.

3. LITOVSKÉ KRÁĽOVSTVO

3.1 Litva medzi historickou tradíciou a novými výzvami

Stredoveké Litovské veľkokniežstvo bolo štátom so značnou rozlohou predstavujúcou koncom XV. storočia viac ako 800 000 km². Po trojdelení šľachtickej Poľskej republiky sa jeho územie stalo súčasťou Ruskej ríše, počas prvej svetovej vojny ho však obsadilo po úspešnej gorlicko-tarnowskej operácii v auguste a septembri 1915 Cisárske nemecké vojsko. Pred útočníkmi ustupovalo z územia Litvy a Poľska okrem vojakov Ruskej imperátorskej armády až 2 500 000 civilných utečencov, pričom ruský vrchný veliteľ veľkoknieža Nikolaj uplatňoval taktiku spálenej krajiny.²⁰ V apríli 1916 avizoval v Ríšskom sneme kancelár Th. von Bethmann-Hollweg vytvorenie poľsko-baltického nárazníkového pásu pro futuro oddeľujúceho Nemecko od Ruskej ríše, čo podporovalo ašpirácie niektorých predstaviteľov národov žijúcich na tomto území. Rozhodujúcu moc na tomto teritóriu však nemali civilní, ale vojenski predstavitelia Nemeckej ríše a to predovšetkým prostredníctvom Vrchného veliteľstva všetkých nemeckých ozbrojených síl na Východe, teda už vyššie spomenutého Ober Ost. Tomuto vojenskému veliteľstvu podliehali 3 správne oblasti (*Verwaltungsgebiete*): *Kurónsko* s významným zastúpením Lotyšov i pobaltských Nemcov, *Bialystok-Grodno* s prevahou Poliakov a Bielorusov, ako aj *Litva* s majoritou práve litovskej entity. Sídlo veliteľstva Ober Ost bolo v Kráľovci (Königsberg), pričom Ober Ost zaberá 108 808 km² a obývali ho takmer 3 000 000 ľudí. Litovská populácia žila v cárskej ríši predovšetkým v guberniách Vilnius, Kaunas a Suwalki, pričom po Februárovej revolúcii v Rusku umožnila nemecká okupačná moc v septembri 1917 na vilniuskej konferencii zvolenie 20-členného politického orgánu - Litovskej rady (*Lietuvos Taryba*) na čele s Antanasom Smetonom (1874-1944).²¹

¹⁹ CABANES, B. - DUMÉNIL, A. *Der Erste Weltkrieg*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2013, s. 324

²⁰ SIMKINS, P. - JUKES, G. - HICKE, M. *První světová válka*. Praha: Nakladatelství BRÁNA, a. s., 2014, s. 222

²¹ ŠVEC, L. - MACURA, V. - ŠTOL, P. *Dějiny pobaltských zemí*. Praha: NLN, s. r. o., 1996, s. 155

3.2 Litovská monarchia ako nový štát na mape Európy

Dňa 11. decembra 1917 a opätovne dňa 6. februára 1918 vyhlásila Taryba **nezávislosť Litvy** s hlavným mestom Vilniusom, čo manifestom cisára Viliama II. z 23. 3. 1918 uznala aj Nemecká ríša, zdôraznená však bola pevná jednota novovzniknutého štátu s Druhou ríšou na základe hospodárskej a menovej únie. V zmysle tzv. *Hoffmannovej mapy* z januára 1918, nazvanej podľa náčelníka štábu Ober Ost generálmajora Maxa Hoffmanna (1869-1927), malo porazené Rusko na územie Litvy rezignovať.²² Právne bolo oddelenie litovských teritórií od ruského štátu potvrdené v mierovej zmluve uzatvorenej v marci 1918 medzi Štvorspolkom a bolševickým Ruskom v Brest-Litovsku.²³ Práve brest-litovský mier oklieštil rozlohu Ruskej sovietskej republiky tak výrazne, že bola menšia než Ruská ríša pred nástupom Petra I. Veľkého na cársky trón v roku 1682.²⁴ Základný zákon nového štátu malo pritom schváliť do budúcna Ústavodarné zhromaždenie. Pri rozhodovaní o podobe štátneho zriadenia sa nakoniec v Tarybe presadilo monarchistické riešenie a litovský parlament tak schválil zriadenie kráľovstva. Preferovanie monarchie pred republikou pri výbere budúceho charakteru litovského štátu bolo odôvodňované „vd'ačnosťou“ nemeckej monarchii za oslobodenie spod ruskej nadvlády a stabilnejším charakterom kráľovstva v porovnaní s chaosom i zmätkami v republikách podľa príkladu Ruska. Vzhľadom na majoritný nemecký vplyv na dianie v novovznikajúcej monarchii sa vyberal panovník z dynastií vládnuce v štátoch Nemeckej ríše.

Voľba nakoniec padla na Wilhelma Karla knieža von Urach (1864-1928) z Württemberska, ktorý bol napokon 11. júla 1918 zvolený za kráľa pod vladárskym menom **Mindaugas II.** s jasným odkazom na stredovekú Litvu a jej kráľa Mindaugasa I (1203-1263). Tento generál jezdeckta katolickej viery pochádzal z vedľajšej línie rodu panujúceho vo Württemberskom kráľovstve a uvažovalo sa o ňom pôvodne aj v súvislosti s obsadením trónu Poľského kráľovstva.²⁵ Vzhľadom na prekotný vývoj vojnových udalostí posledných mesiacov globálneho konfliktu z rokov 1914 až 1918 sa Litovské kráľovstvo ako konštitučná monarchia nemohlo dlhobojšie etablovať vo východoeurópskom priestore, ani jeho hranice neboli jasne stabilizované. Pre Nemecko bolo dôležité hlavne hospodárske pripútanie si Litvy i ďalších satelitných monarchií nachádzajúcich sa na jeho východnej hranici, dlh pobaltských krajín ako súčasť bývalej porazenej Ruskej ríše na vojnových reparáciách v zmysle brest-litovskej

²² JINDRA, Z. *První světová válka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 320

²³ HORČIČKA, V. *Rakousko-uherská politika vůči sovětskému Rusku v letech 1917-1918*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2005, s. 150

²⁴ WARNER, P. *První světová válka*. Ostrava: OLDAG, 1997, s. 167

²⁵ PROKŠ, P. *Vítězové a poražení*. Praha: Naše vojsko, s. r. o., 2016., s. 28

mierovej zmluvy pritom predstavoval až 1 940 000 000 ríšskych mariek.²⁶ Krátko pred porážkou Nemecka Taryba 2. novembra 1918 anulovala svoje rozhodnutie o voľbe kráľa a prijala ako zákonodarný zbor prvú dočasnú Ústavu Litovskej republiky.

4. KURÓNSKO-ZEMGALSKÉ VOJVODSTVO

4.1 Nemecký „Drang nach Osten“ z roku 1915 v Pobaltí

Už v júli 1915 vpadli na územie dnešnej Lotyšskej republiky po prelome pri Gorliciach a Tarnowe vojská Nemeckej ríše a posledný ruský gubernátor Kurónskej gubernie ušiel do estonského Tartu. Práve Kurónsko spolu s Livónskom predstavovali historické krajiny tvoriace súčasné Lotyšsko, okrem Lotyšov ho obývali minority Židov a pobaltských Nemcov, ktorých počet stúpol až na 20 %. Obsadené Kurónsko bolo spravované nemeckých vojenským veliteľstvom Ober Ost, po rozpade ruskej obrany na fronte v dôsledku zvrhnutia cárskeho samoderžavia a nastolenia demokracie vo vojsku okupovali Nemci v septembri 1917 obsadením Livónskej gubernie vrátane metropoly Rigy zvyšok lotyšského územia. V týchto oblastiach o svoj vplyv zápasila aj v novembri 1917 vzniknutá *Lotyšská dočasná národná rada* zložená z predstaviteľov viacerých politických strán okrem boľševikov, ktorá dokonca 15 januára 1918 formálne vyhlásila nezávislú *Lotyšskú republiku*. Napriek uzatvoreniu prímeria na východnom fronte medzi Ruskom na jednej a Štvorspolkom na druhej strane v decembri 1917 sa ani po uplynutí niekoľkých týždňov jednaní nepodarilo uzatvoriť mierovú dohodu medzi týmito participantmi bojov prvej svetovej vojny.²⁷ Delegáciu z Ruska totiž predstavovali poverení zástupcovia novej Rady ľudových komisárov (*SOVNARKOM*) kreovanej po boľševickom prevrate zo 7. novembra 1917, tí však pri akceptovaní najmä územných požiadaviek Ústredných mocností neboli jednotní. Predseda SOVNARKOM-u a vodca Ruskej sociálnodemokratickej robotníckej strany (boľševikov) Vladimir Il'jič Lenin (1870-1924) preferoval v čase občianskej a začínajúcej intervenčnej vojny uzatvorenie mieru za akýchkoľvek tvrdých podmienok, ľudový komisár zahraničných vecí Lev Davidovič Trockij (1879-1940) takýto postup odmietal v duchu hesla „*mier bez anexií a kontribúcií*“. Vzhľadom na odchod ruskej delegácie vedenej L. D. Trockým z brest-litovských jednaní došlo k ukončeniu prímeria medzi Ruskom a Štvorspolkom. Následná ofenzíva 53 divízií Centrálnych mocností a ústup rodiacej sa Robotnícko-roľníckej červenej armády (*RKKA*) o 300 km na východ umožnil V. I. Leninovi presadiť mierové riešenie, pričom 3. marca 1918 došlo

²⁶ ŽUPANIČ, J. *Rakousko-Uhersko a polská otázka za prvné světové války*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2006, s. 135

²⁷ GILBERT, M. *První světová válka*. Praha: BB/art s. r. o., 2005, s. 534

v Brest-Litovsku k podpisu mierovej zmluvy. Rusko muselo súhlasiť s odstúpením ešte rozsiahlejších území, než zástupcovia Štvorspolku navrhovali pred uzatvorením mieru.

4.2 Krátke obdobie existencie „nezávislých“ vojvodstiev

Územie bývalej Kurónskej gubernie sa tak definitívne aj právne vymanilo spod ruského vplyvu, pričom významnú úlohu z miestnych orgánov hrala *Kurónska krajinská rada* tvorená prevažne zástupcami pobaltských Nemcov, Lotyši v nej mi len 40 % zastúpenie. I keď sa pôvodne uvažovalo, že vládcom novokreovaného štátu bude niekto z potomkov posledného vojvodu Kurónska a Zemgalska Ernsta Johanna von Birona (1690-1772) žijúcich v Nemeckej ríši, nakoniec sa presadilo iné dynastické riešenie. Ešte 18. 9. 1917 požiadala Kurónska krajinská rada cisára Nemcov o prijatie Kurónskeho vojvodstva do svojej ochrany. Dňa 8. marca 1918 Kurónska krajinská rada vyhlásila nezávislosť **Kurónsko-Zemgalského vojvodstva** (nem. *Herzogtum Kurland und Semgallen/lot. Kurzemes un Zemgales hercogiste*), pričom za panovníka monarchie bol s titulom vojvodu zvolený Viliam II., teda cisár Nemcov a kráľ pruský.²⁸ Viliam II. deklaroval už 15. 3. 1918, že vojvodstvo bude slobodným a nezávislým územím, hospodársky i vojensky spojeným s Nemeckou ríšou. Rezolúciou z 18. marca 1918 žiadala Kurónska krajinská rada o spojenie Livónska, Estónska, Öselu a Kurónska do jedného štátu, ktorý by sa zjednotil s Nemeckom.²⁹ Už o mesiac neskôr sa 12. 4. 1918 uskutočnil v Rige spoločný snem Livónska, Rigy, Öselu a Estónska, ktorý deklaroval nezávislosť od Ruska a všetky bývalé pobaltské gubernie sa mali spojiť do monarchie na čele s Viliamom II., spojenej tak personálnou úniou s Nemeckom. Z 58 členov snemu bolo až 34 pobaltských Nemcov, zvyšok tvorili Lotyši a Estónci. V apríli 1918 došlo aj ku kreácii provinčného zhromaždenia nazvaného Zjednotená krajinská rada (*Vereinigter Landesrat*), ktoré malo byť poradným orgánom panovníka a tvorilo ho 35 pobaltských Nemcov, 13 Estóncov a 11 Lotyšov. Najvyšší vojenský i civilní predstavitelia Nemecka cisár Viliam II, ríšsky kancelár Georg gróf von Hertling (1843-1919) a generálny ubytovateľ generál pechoty Erich Ludendorff (1865-1937) uvažovali v tomto období o vytvorení reťazca monarchií na východnej hranici druhej ríše tak, že kráľom Poľska by sa stal württemberský vojvoda, vojvodom Kurónska i Litvy zase saský princ a Livónsko s Estónskom by boli spojené personálnou úniou s Pruskom. Naviazali tým na predvojnové polemiky o následkoch budúceho vojnového konfliktu s cárskou ríšou, po ktorom by z pobaltských krajín a Fínska vzniklo s Nemeckom spriaznené Baltské kráľovstvo.

²⁸ PROKŠ, P. *Konec říše Hohenzollernů*. Praha: Naše vojsko, s. r. o. 2010. s. 118

²⁹ ŠVEC, L. - MACURA, V. - ŠTOL, P. *Dějiny pobaltských zemí*. Praha: NLN, s. r. o., 1996, s. 160

Dodatkom k brestlitovskej mierovej zmluve z 27. augusta 1918 sa Rusko definitívne vzdalo v prospech Nemecka celej Litvy, Livónska, Kurónska a Estónska.

K novej štátoprávnej zmene došlo už po pár mesiacoch 22. septembra 1918, kedy sa už nezvratiteľne blížil koniec Veľkej vojny. Novým rozhodnutím Viliama II. došlo ku vzniku **Spojeného baltského vojvodstva** (*nem. Vereinigtes Baltisches Herzogtum, lot. Apvienotā Baltijas hercogiste, est. Balti Hertsogiriik*), do čela ktorého sa rozhodnutím posledného Hohenzollerna na nemeckom tróne postavil **Adolf Heinrich vojvoda zu Mecklenburg-Schwerin** (1873-1969). Dočasne vládnu moc v novovytvorenej monarchii reprezentovala od 5. novembra 1918 *Regentská rada* na čele s regentom Adolfom Pilarom slobodným pánom von Pilchau (1851-1925) pochádzajúcim z radov pobaltských Nemcov. Spojené baltské vojvodstvo pozostávalo zo 7 kantónov: Kurónska, Letgalska, Severného Livónska, Južného Livónska, Rigy, Öselu a Estónska. Vo vláde tejto monarchie s hlavným mestom Rigou zasadali 4 pobaltskí Nemci, 3 Lotyši a 3 Estónci. Už krátko po podpise prímeria z Rethondes pri Compiègne však vyhlásila 18. novembra 1918 **Lotyšská republika** prehlásením Gustavs Zemgalsa (1871-1939) v Rige svoju nezávislosť a 7. 12. 1918 definitívne odovzdali ozbrojené sily Nemeckej ríše moc v krajine *Lotyšskej národnej vláde* na čele s Karlisom Ulmanisom (1877-1942).

5. FÍNSKE KRÁĽOVSTVO

5.1 Zánik Fínskeho veľkokniežatstva ako súčasť Ruského impéria

Počas napoleonských vojen získala Ruská ríša v roku 1809 od Švédskeho kráľovstva územie Fínska, ktoré v rámci cárskeho impéria predstavovalo ako autonómne veľkokniežatstvo samostatnú územnú jednotku. Imperátora celej Rusi, ktorý sa tituloval o. i. aj ako veľkoknieža fínske, zastupoval v krajine generálny gubernátor a začiatkom XX. storočia v krajine silnela rusifikácia. K zrušeniu autonómie Fínska síce de iure nedošlo, ale snahy samoderžavia o čo najväčšiu integráciu veľkokniežatstva do lona romanovskej ríše boli stále silnejšie. Po vypuknutí prvej svetovej vojny sa tak ako v radoch obdobne Ruskom ujarmených Poliakov aj medzi Fínmi organizovali vojenské jednotky v rámci ozbrojených síl Centrálnych mocností. Spomedzi fínskych dobrovoľníkov došlo k vytvoreniu *27. práporu horských jágrov* pruskej armády, ktorý tak predstavoval jadro budúceho fínskeho národného vojska.³⁰ Výhodou na rozdiel od Poliakov, Ukrajincov či iných národov Ruska bola pre Fínov existencia ich vlastného parlamentu (*fin. Eduskunta, švéd. Riksdagen*), vlády (*fin. Suomen senaatti, švéd. Senaten för Finland*), ako aj

³⁰ JUTIKKALA, E. - PIRINEN, K. *Dějiny Fínska*. Praha: NLN, s. r. o., 2001, s. 235

správnych orgánov ich autonómneho veľkokniežatstva. Zatiaľčo po Februárovej revolúcii z roku 1917 a nových voľbách fínsky parlament, ktorý 17. 7. 1917 prijal zákon o najvyššej moci, ešte akceptoval autonómny vzťah s novým demokratickým Ruskom, po bolševickom prevrate z novembra 1917 sa situácia zmenila. Novozvolený parlament akceptujúci pokračovanie v monarchistickom zriadení štátu rozhodol o odovzdaní najvyššej moci trom regentom, avšak už po pár dňoch 15. 11. 1917 prevzal moc v štáte späť vzhľadom na nemožnosť uskutočnenia voľby regentov.

5.2 Samostatná fínska monarchia z rokov 1917 až 1919

Predseda novovytvorenej vlády Pehr Evind Svinhufvud af Qvalstad (1861-1944) predložil parlamentu návrh vyhlásenia nezávislosti štátu, čo 6. decembra 1917 fínsky zákonodarný zbor akceptoval a na mape Európy sa tak objavil nový štát.³¹ Bývalá okupačná mocnosť – Rusko uznala v duchu Leninovej teórie o práve národov na sebaurčenie samostatnosť Fínska už 31. 12. 1917 rozhodnutím Rady ľudových komisárov.³² Podobne ako Rusko, tak aj Fínsko sa však ponorilo do občianskej vojny medzi červenými a bielymi.³³ Ruské Červené gardy bojujúce na strane svojich fínskych súputníkov sa mali stiahnuť z územia bývalého veľkokniežatstva na základe brest-litovského mieru z 3. marca 1918, pričom bielym zase výrazne pomáhala Nemecká ríša.³⁴ Už 3. 4. 1918 sa nemeckí vojaci vylodili v krajine tisícich jazier a 12. apríla 1918 obsadili Helsinky, významnú úlohu zohrala najmä Baltská divízia pod velením generála Rüdigerera grófa von der Goltza (1865-1946).³⁵ Dočasne stál na čele štátu od porážky červených v občianskej vojne v máji 1918 ako regent P. E. Svinhufvud af Qvalstad, avšak vyslanec Fínska v Berlíne Edvard Hjelt (1855-1921) už pri podaní žiadosti o nemeckú vojenskú pomoc označil ako satisfakciu za jej poskytnutie akceptáciu voľby niektorého nemeckého kniežat'a za kráľa Fínska. Voľba kráľa sa mala realizovať na základe § 22 Krajinského zriadenia ešte z roku 1722, teda z obdobia švédskej nadvlády. Regent Svinhufvud af Qvalstad osobne presviedčal cisára Viliama II., aby sa fínskym kráľom stal jeho syn princ Oskar Pruský (1888-1973), ale nakoniec voľba padla na iného nemeckého šľachtica. V októbri 1918 bol za kráľa Fínska zvolený parlamentom švagor cisára Nemcov princ **Karol Fridrich Hesenský** (1868-1940) a to s domácim panovníckym menom Fredrik Kaarle (fínsky),

³¹ CONZE, E. *Velká iluze Versailles 1919 a nové uspořádání světa*. Praha: Euromedia Group, a. s., 2021, s. 88

³² WESTWELL, I. *První světová válka den po dni*. Praha: Naše vojsko, 2004, s. 156

³³ KOSIARZ, E. *Pierwsza wojna swiatowa na Baltyku*. Gdansk: Wydawnictwo morskie, 1979, s. 360

³⁴ DUPUY, R. E. - DUPUY, T. N. *Harperova encyklopedie Historie vojenství od roku 1700 do války v Perském zálivu*. Praha: Forma, s. r. o., 1997, s. 1113

³⁵ HENKE-BOCKSCHATZ, G. *Der Erste Weltkrieg*. Stuttgart: Phillipp Reclam jun.GmbH & Co.KG, 2015, s. 104

resp. Fredrik Karl (švédsky) uvádzaný tiež ako *Väinö I.* Už o 2 mesiace neskôr však malo byť všetko inak, Nemecká ríša Veľkú vojnu prehrala, jej vojská Fínsko opustili a na svoj trón novozvolený kráľ 14. 12. 1918 rezignoval. Namiesto Svinhufvuda af Qvalstad skompromitovaného pronemeckou politikou sa novým regentom monarchie stal bývalý ruský generálporučík a hrdina občianskej vojny Carl Gustav Emil gróf von Mannerheim (1867-1951). V marci 1919 sa uskutočnili parlamentné voľby, v ktorých uspeli politické strany preferujúce republikánske zriadenie a podpisom novej ústavy regentom von Mannerheimom 17. júla 1919 sa Fínsko stalo z monarchie republikou.

ZÁVER

Existencia klientských, či bábkových štátov na západných teritóriách bývalej Ruskej ríše mala v závere prvej svetovej vojny len epizodický charakter. S výnimkou obnoveného Poľského kráľovstva z rokov 1916 až 1918 jestvovanie týchto monarchií (politicky, vojensky i hospodársky závislých od Nemeckej ríše a Rakúsko-uhorskej monarchie) tvorí v dejinách iba niekoľkomesačný historický výsek z roku 1918. Okrem Ukrajiny mali všetky prezentované a efemérne existujúce monarchistické krajiny panovníkov z rodov pochádzajúcich práve z Nemecka, resp. Rakúsko-Uhorska, čo len potvrdzuje ich závislosť od patrónov – Centrálnych mocností. Práve s osudmi týchto dvoch štátov Štvorspolku bolo ďalšie jestvovanie Poľského, Litovského a Fínskeho kráľovstva, ale aj Ukrajinského štátu, či Spojeného baltského vojvodstva nerozlučne spojená. Porážka Ústredných mocností na jeseň 1918 viedla nevyhnutne aj k zániku vízie „*Pax Germanica*“ a k zrušeniu reťazca monarchií vytvorených na územiach porazeného Ruska, ktoré sa aktuálne zmietať v občianskej i intervenčnej vojne. Obyvatelia týchto teritórií si v rokoch 1918 až 1919 zvolili republikánske štátne zriadenie a zvonku naoktrojované monarchistické režimy sa stali už iba epizódami na stránkach ich národných dejín. V systéme versailského mieru však nakoniec paradoxne napriek porážke Nemecka došlo k naplneniu „septembrového programu“ (oficiálne *Predbežné smernice pre našu politiku pri uzatvorení mieru*), ktorý prezentoval 9. 9. 1914 ako jeden z vojnových cieľov nemecký ríšsky kancelár Theobald von Bethmann-Hollweg.³⁶ Francúzskom presadený systém *cordon sanitaire* takto naplnil pôvodný zámer Nemecka a to dosiahnutie čo najväčšej vzdialenosti Ruska od nemeckých hraníc i zlomenie romanovskej nadvlády nad neruskými národmi cárskej ríše.³⁷

³⁶ KEAGAN, J. *První světová válka*. Praha-Plzeň: Pavel Dobrovský-BETA – Jiří Ševčík, 2003, s. 300

³⁷ EPKENHANS, M. *Der Erste Weltkrieg*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2015, s. 198

LITERATURE

1. ASTORRI, A. - SALVADORI, P. *Primera guerra mundial*. Madrid: SUSAETA EDICIONES, S. A. 2002. 192 s. ISBN 978-84—9928-072-1
2. BOJKO, O. - GONÉC, V. *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. Brno: JOTA s. r. o. 1997. 268 s. ISBN 978-80-7217-031-7
3. BRŮHL, R. ET AL. *Wörterbuch zur deutschen Militärgeschichte A/Me*. Berlin: Militärverlag der Deutschen Demokratischen Republik (VEB). 1985. 528 s. ISBN 978-80-746-635-0
4. CABANES, B. - DUMÉNIL, A. *Der Erste Weltkrieg*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2013. 480 s. ISBN 978-3-534-25637-2
5. CONZE, E. *Velká iluze Versailles 1919 a nové uspořádání světa*. Praha: Euromedia Group, a. s. 2021. 464 s. ISBN 978-80-242-7016-6
6. DUPUY, R. E. - DUPUY, T. N. *Harperova encyklopedie Historie vojenství od roku 1700 do války v Perském zálivu*. Praha: Forma, s. r. o. 1997. 1638 s. ISBN 978-80-7213-008-0
7. EPKENHANS, M. *Der Erste Weltkrieg*. Paderborn: Ferdinand Schöningh. 2015. 282 s., ISBN 978-3-8252-41085-1
8. FRIEDL, J. - JUREK, T. - ŘEZNÍK, M. - WIHODA, M. *Dějiny Polska*. Praha: NLN, s. r. o. 2017. 692 s. ISBN 978-80-7422-306-8
9. GILBERT, M. *První světová válka*. Praha: BB/art s. r. o., 2005, 760 s., ISBN 978-80-7341-563-1
10. HENKE-BOCKSCHATZ, G. *Der Erste Weltkrieg*. Stuttgart: Philipp Reclam jun. GmbH & Co. KG, 2015. 304 s. ISBN 978-3-15-019317-4
11. HOCHSCHILD, A. *Der grosse Krieg*. Stuttgart: Klett-Cotta. 2014. 528 s. ISBN 978-3-608-94695-6
12. HORČIČKA, V. *Rakousko-uherská politika vůči sovětskému Rusku v letech 1917-1918*. Praha: Nakladatelství Karolinum. 2005. 256 s. ISBN 978-80-246-0897-9
13. JINDRA, Z. *První světová válka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, n. p. 1984, 402 s. ISBN 978-80-14-407-87
14. JUTIKKALA, E. - PIRINEN, K. *Dějiny Finska*. Praha: NLN, s. r. o. 2001. 410 s. ISBN 978-80-7106-406-8
15. KEAGAN, J. *První světová válka*. Praha-Plzeň: Pavel Dobrovský-BETA – Jiří Ševčík. 2003. 384 s. ISBN 978-80-7306-062-0
16. KOSIARZ, E. *Pierwsza wojna swiatowa na Baltyku*. Gdansk: Wydawnictwo morskie. 1979. 456 s. ISBN 978-83-215-3234-9

17. KOUBSKÝ, P. *Stručné dejiny Ukrajiny od Kyjevskej Rusi až k Zelenskému*. Bratislava: N Press, s. r. o. 2022. 88 s. ISBN 978-80-8230-107-9
18. KRUSE, W. *Der Erste Weltkrieg*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2014. 138 s. ISBN 978-3-534-26447-6
19. LEONHARD, J. *Pandora's box. A History of the First World War*. Massachusetts: The Belknap Press of the Harvard University Press. 2018. 1088 s. ISBN 978-0-674-54511-3
20. MACMILLANOVÁ, M. *Mírotvorci*. Praha: Academia, nakladatelství Akademie věd České republiky. 2004. 552 s., ISBN 978-80-200-1151-X
21. MAŇAS, M. Příliš krátká nezávislost. In *Extra VÁLKA – I. světová*. ISSN 1805-7195, roč. 10, 2022, č. IV, s. 14-18
22. MOMMSEN, W. J. *Der Erste Weltkrieg*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 2004. 224 s. ISBN 978-3-596-15773-0
23. PAJEWSKI, J. *Pierwsza wojna swiatowa 1914-1918*. Varšava: Wydawnictwo naukowe PWN SA. 2004. 832 s. ISBN 978-83-01-14162-X
24. PIEKALKIEWICZ, J. *Pierwsza wojna swiatowa*. Varšava: Wydawnictwo „Morex“. 1988. 610 s. ISBN 978-83-86848-90-1
25. PROKŠ, P. *Habsburkové a Velká válka (1914-1918)*. Praha: Naše vojsko, s. r. o. 2011. 288 s. ISBN 978-80-206-1203-8
26. PROKŠ, P. *Konec říše Hohenzollernů*. Praha: Naše vojsko, s. r. o. 2010. 204 s. ISBN 978-80-206-1088-1
27. PROKŠ, P. *Vítězové a poražení*. Praha: Naše vojsko, s. r. o. 2016. 288 s. ISBN 978-80-206-1610-4
28. RYCHLÍK, J. - ZYLINSKYJ, B. - MAGOCSI, P. R. *Dějiny Ukrajiny*. Praha: NLN, s. r. o. 2015. 526 s. ISBN 978-80-7106-409-1
29. SIMKINS, P. - JUKES, G. - HICKE, M. *První světová válka*. Praha: Nakladatelství BRÁNA, a. s. 2014. 352 s. ISBN 978-80-7243-684-2
30. SVOBODA, D. *Jablko z oceli. Zrod, vývoj a činnosť ukrajinského radikálneho nacionalismu v letech 1920-1939*. Praha: Academia. 2021. 1016 s. ISBN 978-80-200-3186-0
31. ŠTENPIEN, E. *Svetové dejiny štátu a práva*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. 2006. 326 s. ISBN 978-80-7097-662-4
32. ŠVEC, L. - MACURA, V. - ŠTOL, P. *Dějiny pobaltských zemí*. Praha: NLN, s. r. o. 1996. 424 s. ISBN 978-80-7106-154-9

33. VLČEK, E. - SCHELLE, K. *Právní dějiny 3. Státy střední a východní Evropy*. Brno: Masarykova univerzita. 1998. 530 s. ISBN 978-80-210-1916-6
34. WARNER, P. *První světová válka*. Ostrava: OLDAG. 1997. 320 s. ISBN 978-80-859 54-28-1
35. WESTWELL, I. *První světová válka den po dni*. Praha: Naše vojsko. 2004. 192 s. ISBN 978-80-2060731-5
36. ŽUPANIČ, J. *Rakousko-Uhersko a polská otázka za první světové války*. Praha: Nakladatelství Karolinum. 2006. 194 s. ISBN 978-80-246-1193-7

CONTACT

rudomanik@gmail.com

JUDr. Rudolf Manik, PhD., MBA, MHA – ADVOKÁT s. r. o.

Masarykova 2

040 01 Košice

Slovenská republika

Fašistická Itálie jako korporativní stát

Fascist Italy as a Corporate State

doc. JUDr. PhDr. Pavel Maršálek, Ph.D.

Abstrakt

Mussoliniho Itálie byla fašistickou autoritativní diktaturou, i když se v některých parametrech blížila diktaturám totalitním. Tento režim měl ideologický a částečně mobilizační charakter. Rozhodující roli zde hrála fašistická ideologie, která byla antiliberalní, antidemokratická, antikomunistická, etatistická a hlásila se k vůdcovskému principu. Důležité místo v něm zaujímala fašistická strana, jakož i korporativismus jako alternativa k parlamentarismu a pokus o třetí cestu mezi kapitalismem a socialismem. Násilí vůči odpůrcům bylo často užíváno, ale nedosahovalo takové úrovně jako v totalitách. Po vzoru nacistického Německa, do jehož vleku se fašistická Itálie stále více dostávala, bylo zavedeno rasové zákonodárství.

Klíčové slová:

Fašistická Itálie, korporativismus

Abstract

Mussolini's Italy was a fascist authoritarian dictatorship, though it was close to being a totalitarian dictatorship in some parameters. The regime was of an ideological and partly mobilising nature. Fascist ideology, which was anti-liberal, anti-democratic, anti-communist and statist and adhered to the leadership principle, played a decisive role. The fascist party occupied an important place in that regime, as did corporatism as an alternative to parliamentarism and the attempt at a third way between capitalism and socialism. Violence was often used against opponents, but it did not reach such a level as in totalitarianism. Following the example of Nazi Germany, under whose influence fascist Italy increasingly fell, racial legislation was introduced.

Key words:

Fascist Italy, corporatism

1 USTAVENÍ FAŠISTICKÉHO REŽIMU V ITÁLII

O první světové válce se často soudí, že odstartovala jednu z vln přechodů k demokracii. Podle T. G. Masaryka např. tato válka vyústila ve světovou revoluci, v triumf demokracie nad monarchismem a teokracií.¹ Tato teze je ale jen částečně pravdivá. V důsledku válečné porážky sice došlo k rozpadu multietnických impérií a k vzniku národních (nebo spíše kvazinárodních) států, ale demokracie nevítezila nebo vítězila jen nakrátko. V řádu několika málo let či desetiletí se totiž v řadě zemí prosadily autoritativní nebo totalitní režimy, ať už pravicové nebo levicové.²

Jednou z prvních zemí, kde se tak stalo, byla Itálie, v níž se od r. 1922 etabloval fašistický režim. Jak bylo řečeno, nebyla jedinou zemí s nedemokratickým směřováním, ale byla první velkou zemí, kde byla nastolena diktatura fašistická. To přirozeně svádí k otázce: proč právě Itálie? Proč právě v Itálii se vývoj ubíral touto cestou? O odpověď na tuto otázku se pokoušelo bezpočet autorů. Někteří zdůrazňovali objektivní faktory (např. poválečná krize, snaha řešit krizi parlamentarismu apod.), jiní viděli příčinu v subjektivních faktorech – ve vlastnostech vůdce fašistického převratu, tedy Benita Mussoliniho. Objevila se řešení zdařilejší či méně zdařilá, někdy i víceméně schematická. K nim patřil marxistický pokus o interpretaci nástupu fašismu v Itálii. Marxisté ho vykládali tak, že moc uchvátily nejreakčnější, nejšovinističtější a nejimperialističtější složky finančního kapitálu, a to ve formě otevřené teroristické diktatury. Slabina tohoto přístupu spočívala v monokauzálním a voluntaristickém vysvětlení.³

Samozřejmě příčin vítězství fašismu v Itálii a jinde bylo více a působily ve vzájemných interakcích. V celkem reprezentativním výčtu je shrnuje A. Heywood: 1) slabost a nestabilita demokracie, která v krizích a při přežívání starších autokratických hodnot nedokázala čelit aspiracím fašistů, 2) strach středních a drobných podnikatelů z velkokapitálu a z rozmachu odborů, 3) obavy z rozšíření bolševické revoluce, které vedly k podpoře fašistů velkopodnikatelskými kruhy, 4) příznivá odezva na volání demagogů a extrémistů po nastolení vlády tvrdé ruky v krizových situacích, 5) nespokojenost s výsledky války (někde frustrace z malých zisků, jinde neakceptace porážky a snaha o revanš).⁴

¹ Blíže NEUDORFLOVÁ, M. *Filozofické a hodnotové základy Masarykovho poňatia štátnosti. Od Českej otázky k Novej Európe*. In: MIČKOVÁ, Z. (ed.) *100 rokov od vzniku ČSR*. Banská Bystrica: Belianum, 2018, s. 34 an.

² V přehledu SKŘEJPKOVÁ, P. – SOUKUP, L. *Nedemokratické právní systémy ve vybraných státech Evropy první poloviny 20. století*. Luzern: Avenir – Havlíček Brain Team, 2011.

³ Viz BRADÁČ, Z. *Před pochodem na Řím*. Praha: Svoboda, 1973, s. 5 an., 465 an. K různým výkladovým strategiím fenoménu fašismu v obecnějších souvislostech a k jejich úskalím viz O'SULLIVAN, N. *Fašismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002, s. 13 an.

⁴ HEYWOOD, A. *Politické ideologie*. Praha: Victoria Publishing, 1994, s. 163 an.

V italském prostředí byl kromě těchto důvodů důležitý vliv i některých specifických faktorů. Byla to především hluboká nespokojenost s malou funkčností demokratického systému, která byla umocňována frustrací z neúspěchů při zahraniční expanzi. Svou váhu měla také neschopnost mnoha bývalých vojáků demobilizovaných po skončení první světové války znovu se začlenit do civilního života. Mnozí měli i pocit nespravedlnosti při konfrontaci s vlastní chudobou a bohatstvím těch, kteří nebojovali. Zvláště to platilo, pokud je okolí odmítalo přijmout nebo si oproti svému postavení v armádě pohoršili. Fašismus jim nabízel uplatnění.⁵

Bez vlivu nebyla ani přitažlivost doktríny fašismu pro některé lidi. Dnes, v důsledku negativních historických zkušeností s fašismem, se na to často zapomíná. Tato doktrína bývá charakterizována jako eklektická, bezobsažná (s výjimkou kultu vůdce) a rozporná. Označení „fašista“ se běžně užívá jako nadávka. R. Scruton o něm např. napsal, že „z intelektuálního hlediska zůstává fašismus amalgámem disparátních koncepcí, nejednou mylně chápaným, často bizarním“.⁶ V čem tedy ale spočívá jeho přitažlivá síla, která přiváděla lidi na sceně? Pravděpodobně to byly výzvy k síle a činu, sliby nastolení pořádku, hlásání pseudovlastenectví a pak také to, že se prezentoval jako třetí cesta mezi kapitalismem a socialismem, jako recept na řešení neduhů tehdejší společnosti: rozporu mezi kapitálem a prací, přebujelé partitokracie, krize parlamentarismu.

V tom všem můžeme spatřovat důvody, proč fašisté sdružení v Národní fašistické straně při boji o moc v Itálii uspěli. Jejich pochodu na Řím na konci října 1922 prakticky nikdo nekladl odpor, i když armáda, policie a královská garda mohly jejich převrat snadno rozdrtit. Ani král nepodepsal vyhlášení výjimečného stavu a zřejmě pod vlivem svého okolí jmenoval vůdce pučistů Mussoliniho (bývalého socialistu) předsedou vlády, a to přesto, že fašisté měli v parlamentu jen nepatrně poslanců. V průběhu dalších let, kdy se fašistický režim s pomocí nevybíravých metod upevnil, mnoha obětí a těm, kteří přemýšleli, začalo být jasné, jak neblahým směrem se vývoj v jejich zemi ubírá.⁷

2 ITALSKÝ FAŠISMUS V TEORII

Cíle fašistů, kteří se převratem posvěceným nakonec králem dostali k moci, stanovila v obecné rovině a poněkud vágně fašistická ideologie a její hlavní tvůrce B. Mussolini. Ta byla souborem tezí inspirovaných různými mysliteli (Machiavelli, Hegel, Nietzsche, Marx, Sorel,

⁵ Podrobněji BRADÁČ, Z. *Před pochodem na Řím...*, s. 297 an.

⁶ SCRUTON, R. *Slovník politického myšlení*. Brno: Atlantis, 1999, s. 40.

⁷ ROSSI, A. *Pochod na Řím*. Praha: Fr. Borový, 1938, s. 295 an.

Pareto a Mosca), které sjednocoval společný étos: odpor proti dědictví Velké francouzské buržoazní revoluce a společenskému uspořádání, jež na prahu moderní doby pomáhala založit. Fašismus se vymezoval proti liberalismu, demokracii a revolučnímu marxismu, chápaným jako zlo a příčina rozvratu. Byl syntézou nacionalismu, syndikalismu, vitalismu a teorie elit. Zčásti se distancoval od racionalismu. Jeho nedokonalá koherence byla maskována prohlášeními, že mu nejde o teorii, ale o činy, čili kultem činu, k němuž se hlásil, a aktivistickým politickým stylem, který aplikoval. Prezentoval se jako mýtická výzva. Pro veřejnost srozumitelněji artikulovalo program fašismu heslo výstavby korporativního (stavovského) státu, který chtěli fašisté realizovat.⁸ Představme si nyní programové body fašismu komplexněji i s odkazy na jejich filozofické inspirace.

Fašisté v první řadě odmítali a snažili se potříti hodnotová východiska moderní občanské společnosti: svobodu a rovnost lidí. Hovořili o boji proti bezuzdné svobodě a proti sobeckému individualismu. Svobodu chtěli „disciplinovat“. To konkrétně znamenalo, že před svobodu a právo postavili povinnost a zodpovědnost a utilitárně ji limitovali ve fašistickém duchu pokřivenou morálkou, eventuálně i náboženstvím.⁹ Podnikli tedy už v rovině teorie kroky k její destrukci. V konečném efektu pro ně svoboda byla jen absolutním podřízením se státu a zájmům národa, byla převrácena ve svůj opak. O mnoho lépe nedopadla ani rovnost, která byla zrelativizována hierarchickým pohledem na společnost a hlásáním aristokratických ctností pod vlivem Nietzscheho a teorie elit. Ideálem tak už nebyl jedinec žijící podle vlastních představ, využívající výhod svobody a rovnosti, ale jednotlivec, jehož osobnost se zcela rozpouští v kolektivum a který je ochotný až k sebeobětování ve jménu služby svému národu a státu (muž – hrdina).¹⁰

Dále fašisté deklarovali snahu zkrotit přebujelou partitokracii – neomezenou vládu politických stran a vyřešit krizi demokratického parlamentarismu (slabost a nestabilita vlád, korupce). Prostředkem se měla stát „disciplinace“ stranictví. Propagovali redukci stranického systému, podřízení stran státu, nahrazení volby racionálním výběrem politických elit a hlavně zavedení vůdcovského systému. Politický systém chtěli restrukturalizovat, usměrnit a postavit na autoritářském základě bez odkazu na suverenitu lidu, kterou odmítali. Partitokracii měla omezit také reprezentace usměrněných hospodářských zájmů v podobě stavovského zastoupení

⁸ Ohledně myšlenkových zdrojů a inspirací fašismu, jakož i o jeho základní orientaci a akcentech, není v literatuře shoda. Viz *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno: Barrister and Principal, 2000, s. 113 an., 233 an. Srov. např. KAPRAS, J. ml. *Fašismus*. Praha: L. Mazáč, 1939, s. 331 an., kde jsou hledány vazby fašismu i na Platóna, Aristotela, Tomáše Akvinského a další myslitele.

⁹ Viz MAYER, J. *Korporační řád a hospodářství fašistické Itálie*. Brno – Praha: Orbis, 1933, s. 39, 44, 51.

¹⁰ Více o tom HEYWOOD, A. *Politické ideologie...*, s. 164 an.

nebo hospodářské komory v parlamentu jako završení soustavy hospodářských korporací (korporativismus). Klíčové místo v jejich plánech měl všemocný stát podřízený vůdci, který se časem stal diktátorem. Stát byl ve fašistickém pojetí nejen politickou organizací, ale integrální jednotou, v níž společnost nalézá organické uspořádání, a to na základě národním, ne třídním nebo mezinárodním. Stát měl podle fašistů společnost přímo zosobňovat. Mimořádný význam státu ve fašistické doktríně vyjadřovala devíza „vše ve státě, nic proti státu a nic mimo stát“. Fašisté, ovlivnění hegelianismem, byli stoupenci etatismu.¹¹

Fašistická ideologie také vyjadřovala ambici na překonání rozporu mezi kapitálem a prací. Nepřípustný měl být třídní boj, stávkový, ale i vyvlastňování. Uznání hospodářské funkce kapitálu a soukromé iniciativy na jedné straně a ocenění společenského významu práce na straně druhé mělo narovnat poměr mezi zaměstnavateli a zaměstnanci. Protikladné zájmy těchto dvou skupin začleněných do vícestupňové korporativní soustavy pak měl tlumit a usměrňovat všemocný stát, a to v zájmu sociálního smíru, sociální spravedlnosti a obecného prospěchu. To bylo podstatou korporativismu zaváděného v hospodářství. Zároveň se věřilo, že tento systém zamezí hospodářským výkyvům a ozdraví vztah hospodářství a politiky, jakož i přemostí prázdný prostor mezi jednotlivcem a státem. Fašisté měli za to, že toto uspořádání inspirované starší křesťanskou sociální naukou a reformním socialismem znamená nalezení třetí cesty mezi kapitalismem a socialismem, recept na sociální harmonii.¹²

Posledním velkým programovým bodem ideologie italských fašistů, kterému se chci věnovat, je zahraniční expanze. Byla motivována snahou obnovit zašlou slávu Římské říše a dosáhnout soběstačnosti. Odrážela se v ní tradice šovinistického rozpínavého nacionalismu, velebení boje a války. Fašismus údajně jako jediná ideologie pokládal válku za pozitivní jev. Dokazoval tím svoji skutečnou podstatu: militaristickou orientaci, absenci humanity a také svoji potenciální nebezpečnost. Svět se o tom mohl mnohokrát přesvědčit.¹³

Celkově lze fašistickou ideologii charakterizovat jako mýtotvornou, dynamickou a někdy i mesiášskou. Nebyla zcela oddělena od západní politické tradice, ale snažila se jí v mnoha směrech podstatně přetvářet.

¹¹ K tomu blíže MAYER, J. *Korporativní řád...*, s. 10, 11, 44, 53 an., 101 an.

¹² Tamtéž, s. 105 an., 110, 113 an., 118 an. Důkladněji viz KAPRAS, J. ml. *Fašismus...*, s. 200 an. Autor připomíná doktrinální spory v pojetí korporativismu mezi individualistickým a sociálněji orientovaným směrem.

¹³ HEYWOOD, A. *Politické ideologie...*, s. 166 an., 170 an.

3 PRAXE ITALSKÉHO FAŠISTICKÉHO REŽIMU

Reálné fungování fašistického režimu v Itálii se zcela nekrylo s fašistickou ideologií, ale mnohdy se ubíralo svoji vlastní cestou. Vyvíjelo se částečně autonomně. V důsledku určité interakce mezi teorií a praxí se pak proměňovala i ideologie samotná. Co se však neměnilo, jak poznamenala P. Skřejpková, bylo to, že se vždy „vycházelo ze tří základních principů, a to myšlenky „velké Itálie“, vůdcovského postavení duceho a principu povinností obyvatel“.¹⁴ Větší změnu ve fašistické ideologii přivedilo až přebírání rasových přístupů, k němuž docházelo pod vlivem nacistického Německa. Dělo se tak od konce 30. let, kdy došlo k vydávání prvních rasových (převážně protižidovských) předpisů.¹⁵ Vraťme se ale na počátek italského fašistického režimu.

Fašisté, kteří získali po pochodu na Řím post předsedy vlády, několik ministerstev v koaliční vládě a měli jen nepatrně poslanců, se zaměřili na nahrazení staré demokratické organizace novým uspořádáním antidemokratickým s ponecháním soukromokapitalistického systému. Ten však měl dostat ohlávku v podobě korporativismu. Jednotlivec měl být potlačen ve prospěch kolektivu (národa) a na piedestal měl být místo něj postaven nový bůh: stát, fungující v symbióze s fašistickou stranou. Vycházelo se z toho, že dobrá diktatura je lepší než špatná demokracie. Nepřesvědčené občany o tom měla přesvědčit všudypřítomná hesla o autoritě, pořádku a spravedlnosti, která zaplnila sdělovací prostředky, a v případě nutnosti represe.¹⁶

Přes vznešená hesla však vývoj režimu směřoval jednoznačně k diktatuře Mussoliniho, i když se tak s ohledem na reálnou situaci nemohlo stát naráz. Vše se nakonec uskutečnilo během několika let, a to kombinací politických, právních a kriminálních metod (násilí fašistických milicí, zneužívání represivních přístupů policií a dalšími složkami státu atd.), tedy legálně i nelegálně. Ovládnuta byla politika, hospodářství i správa (včetně samosprávy). Přesně podle konceptu tří hierarchií tak, aby se rozhodující moc ocitla v ruce Mussoliniho v pozici duceho. Zajímavé bylo, že tyto procesy probíhaly při formálním zachování staré Albertinské ústavy v platnosti a vnější fasády království, jakož i při respektování poměrně značné míry autonomie katolické církve (na základě Lateránských dohod z r. 1929).¹⁷

Získat rozhodující politickou moc v parlamentním systému, kde za uchazečem o ní nestojí parlamentní většina, znamená nejprve ovládnout parlament, přesunout jeho legislativní

¹⁴ SKŘEJPKOVÁ, P. – SOUKUP, L. *Nedemokratické právní systémy...*, s. 25.

¹⁵ Tamtéž, s. 41 an.

¹⁶ Viz MAYER, J. *Korporační řád...*, s. 8, 39, 44, 53 an.

¹⁷ Barvitě zachycuje italské reálie MODRÁČEK, F. *Fašistické převraty*. Praha: vlastním nákladem, 1937, s. 144 an., 230 an.

pravomoc na exekutivu (vládu) a zbavit se odpovědnosti vůči tomuto orgánu, resp. kreační závislosti na něm. Pak už stačí tento orgán nesvolávat nebo ho jinak marginalizovat a tím ho odsoudit k bezvýznamnosti. Nemusí se ani rušit. Stejného cíle lze dosáhnout vyřazením konkurenčních politických stran jejich zákazem či jiným odstraněním demokratické soutěže politických stran a zavedením systému jedné strany. Všechny tyto metody fašisté v čele Mussolinim užívali.

Částečné upevnění moci v situaci konfrontace s krajní levicí i s opozicí ve vlastní straně umožnilo Mussolinimu schválení zmocňovacího zákona parlamentem, který zmocnil vládu k vydávání nařízení s mocí zákona až do konce r. 1923. To otevřelo cestu k zbavení se nepohodlného parlamentu, kde byli fašisté v menšině (měli necelých 7 % křesel).¹⁸ Bylo k tomu nutné přesvědčit krále o jeho rozpuštění a změnit přepočtení voličských hlasů na mandáty. Tak se i stalo. Od r. 1924 měli fašisté v parlamentu výraznou většinu. V r. 1926 byly zrušeny mandáty poslanců, kteří se poslední dva roky neúčastnili zasedání na protest proti zavraždění socialistického poslance Matteottiho, a parlament se stal čistě fašistický. Pronásledování opozice kulminovalo definitivním vyloučením nefašistických stran z parlamentu, usměrňováním složení kandidátních listin do voleb a zatlačováním parlamentu Velkou fašistickou radou, nejvyšším orgánem fašistické strany, změněným nyní na státní orgán. Nejvíce ale posílil na úkor parlamentu Mussolini jako duce. Jím vedená vláda získala právo vydávat nařízení s mocí zákona,¹⁹ jen on sám měl zákonodárnou iniciativu. Vláda ani Mussolini nebyli odpovědní parlamentu. Ministři byli zcela závislí na důvěře Mussoliniho a on sám se měl zodpovídat pouze králi. To však mělo jen teoretický význam, zvláště když převzal královu pravomoc velet ozbrojeným silám. Do role poradního orgánu Mussoliniho časem poklesla také Velká fašistická rada, kterou navíc duce příliš nesvolával. Posledním dějstvím se stalo nahrazení parlamentu Komorou svazů a korporací v r. 1938.²⁰

O tom, že se v Itálii ustavila diktatura a že je Mussolini diktátorem, už nemohl nikdo pochybovat. Naznačovalo to i posilování represivních složek (založení zvláštního tribunálu, tajné státní policie) a omezování lidských práv, zejména svobody slova a tiskové svobody. Režim projevoval také snahu organizovat a usměrňovat život lidí prostřednictvím na něj napojených organizací.²¹

¹⁸ KINCL, J. a kol. *Všeobecné dějiny státu a práva*. Praha: Panorama, 1983, s. 448.

¹⁹ L. Taraba uvádí, že od ledna 1926 vydal Mussolini jako šéf vlády přibližně sto tisíc dekretů s platností zákona. Viz TARABA, L. *Duce. Anatomie jedné kariéry*. Praha: Horizont, 1992, s. 127.

²⁰ V hutném přehledu D. Falada in *Dějiny evropského kontinentálního práva*. Praha: Linde, 2003, s. 199 an. Dále viz SCHNEIDER, H. W. *Fašismus – jeho teorie a praxe v Itálii*. Praha: Orbis, 1931, s. 116 an.

²¹ Viz MUSSOLINI, B. *Der Fascismus. Lehre und Grundgesetze*. Rom: Ardita, 1935, s. 199 an., 267 an.

Fašisté kromě politiky usilovali o ovládnutí hospodářství. Spojili to s restrukturalizací ekonomiky a politiky, ekonomických a politických institucí. Recept, k němuž se uchýlili, se jmenoval korporativismus. O něm hlásali, že vyřeší konflikt kapitálu a práce, zhojí nectnosti kapitalismu (bezuzdná honba za ziskem) a socialismu (vyvlastnění a byrokratická zátěž) jako pověstná třetí cesta a současně návod na sociální harmonii, spravedlnost a prosperitu. Reprezentací hospodářských zájmů prostřednictvím syndikátů a vyšších korporací, jako povinných sdružení zaměstnanců a zaměstnavatelů, v parlamentu nebo zřízením hospodářské komory parlamentu věřili, že napraví neduhy demokratického parlamentarismu – zvláště omezí rozbujelou partitokracii. Samozřejmě předpokládali, že bez zvýšené ingerence státu jako arbitra mezi zájmy zaměstnanců a zaměstnavatelů, jakož i garanta systémové změny a národního zájmu, se nelze obejít.²²

Jaká byla skutečnost? Korporativní systém byl zaveden Chartou práce v r. 1927. Jeho vznik se ale připravoval už v předchozích letech a byl dobudován výše zmíněným nahrazením parlamentu Komorou svazů a korporací v r. 1938. Zahrnoval složitou strukturu zhruba 8 000 syndikátů, nucených svazů zaměstnanců a zaměstnavatelů různých profesí, které byly sdruženy v 22 profesně organizovaných korporacích. Celá komplikovaná soustava v čele s Národní radou korporací byla řízena ministerstvem korporací a předsedou vlády. Stát jejím prostřednictvím kontroloval a do značné míry řídil hospodářství a garantoval určité pracovní a sociální standardy vyhlášené v kolektivních smlouvách. Pracovní spory se staly v případě neúspěšného pokusu o smír záležitostí nově zřízených pracovních soudů.²³

Sumárně lze říci, že korporativní soustava byla poněkud těžkopádnou, byrokraticky založenou organizací, která umožňovala a kryla státní despotismus likvidující svobodu (podnikání, práce, sdružování a trhu) a spoluvytvářela zdroje pro válku a zahraniční expanzi. Všem nabízela jen málo výhod. Pouze zajišťovala další rozšíření Mussoliniho diktatury. Přes tato negativa byla fašisty prezentována jako výkladní skříň režimu.²⁴

Poslední velkou oblastí, kde se prosadila fašistická hierarchie, byla správa a samospráva. Propouštění byli nespolehliví úředníci a volené starosty ve větších městech nahradil vládou

²² Blíže O'SULLIVAN, N. *Fašismus...*, s. 129 an.

²³ Přehledně SKŘEJKOVÁ, P. – SOUKUP, L. *Nedemokratické právní systémy...*, s. 32 an. Důkladně KAPRAS, J. ml. *Fašismus...*, s. 119 an.

²⁴ Podobně tomu bylo i v dalších zemích, kde se korporativismus nebo nějaké jeho komponenty či modifikace uchytily (Rakousko, Španělsko, Německo). Všude byly korporace toliko prodlouženou rukou státu a nástrojem ovládnutí jeho obyvatel. Viz HAVELKA, J. Stavovská myšlenka (Moderní stavovské státy). In: BEROUNSKÝ, S. (ed.) *Stavovská myšlenka I*. Praha: Vesmír, 1936, s. 35 an.

jmenovaný podesta (v Římě a v Neapoli guvernér). Tím byla podstatným způsobem podvázána samospráva. I tady našel své uplatnění vůdcovský a hierarchický princip.²⁵

Ani tato mocenská koncentrace nezajistila Mussoliniho režimu pevnost a stabilitu. Stejně tak připoutání k nacistickému Německu, po jehož boku se Itálie účastnila druhé světové války. Po vyloštění spojeneckých jednotek na Sicílii v létě r. 1943 následoval rychlý rozklad a pád režimu. Mussolini byl sesazen a uvězněn a Itálie kapitulovala. Po své záchraně německým komandem se ještě angažoval v Italské sociální republice, která fungovala v severní Itálii pod německou kuratelou. Zabit byl partyzány na konci dubna 1945.²⁶

ZÁVĚR

Mussoliniho Itálie byla fašistickou autoritativní diktaturou, i když se v některých parametrech blížila diktaturám totalitním.²⁷ Tento režim měl ideologický a částečně mobilizační charakter. Rozhodující roli zde hrála fašistická ideologie, která byla antiliberální, antidemokratická, antikomunistická, etatistická a hlásila se k vůdcovskému principu. Důležité místo v něm zaujímal fašistická strana, jakož i korporativismus jako alternativa k parlamentarismu a pokus o třetí cestu mezi kapitalismem a socialismem. Násilí vůči odpůrcům bylo často užíváno, ale nedosahovalo takové úrovně jako v totalitách. Po vzoru nacistického Německa, do jehož vleku se fašistická Itálie stále více dostávala, bylo zavedeno rasové zákonodárství.

²⁵ KAPRAS, J. ml. *Fašismus...*, s. 85 an.

²⁶ K tomu viz RIDLEY, J. *Mussolini*. Praha: Themis, 2002, s. 334 an.

²⁷ O typologii těchto režimů viz BALÍK, S. – KUBÁT, M. *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. Praha, Dokořán, 2012. Též MICHELKO, R. *Mezivojnové evropské diktatury*. Martin: Matica slovenská, 2012.

LITERATURE

1. BALÍK, S. – KUBÁT, M. *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. Praha, Dokořán, 2012.
2. *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno: Barrister and Principal, 2000.
3. BRADÁČ, Z. *Před pochodem na Řím*. Praha: Svoboda, 1973.
4. *Dějiny evropského kontinentálního práva*. Praha: Linde, 2003.
5. HAVELKA, J. Stavovská myšlenka (Moderní stavovské státy). In: BEROUNSKÝ, S. (ed.): *Stavovská myšlenka I*. Praha: Vesmír, 1936.
6. HEYWOOD, A. *Politické ideologie*. Praha: Victoria Publishing, 1994.
7. KAPRAS, J. ml. *Fašismus*. Praha: L. Mazáč, 1939.
8. KINCL, J. a kol. *Všeobecné dějiny státu a práva*. Praha: Panorama, 1983.
9. MAYER, J. *Korporační řád a hospodářství fašistické Itálie*. Brno – Praha: Orbis, 1933.
10. MICHELKO, R. *Medzivojnové európske diktatúry*. Martin: Matica slovenská, 2012.
11. MODRÁČEK, F. *Fašistické převraty*. Praha: vlastním nákladem, 1937.
12. MUSSOLINI, B. *Der Fascismus. Lehre und Grundgesetze*. Rom: Ardita, 1935.
13. NEUDORFLOVÁ, M. Filozofické a hodnotové základy Masarykovho poňatia štátnosti. Od Českej otázky k Novej Európe. In: MIČKOVÁ, Z. (ed.): *100 rokov od vzniku ČSR*. Banská Bystrica: Belianum, 2018.
14. O'SULLIVAN, N. *Fašismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002.
15. RIDLEY, J. *Mussolini*. Praha: Themis, 2002, s. 334 an.
16. ROSSI, A. *Pochod na Řím*. Praha: Fr. Borový, 1938.
17. SCRUTON, R. *Slovník politického myšlení*. Brno: Atlantis, 1999.
18. SCHNEIDER, H. W. *Fašismus – jeho teorie a prakse v Itálii*. Praha: Orbis, 1931.
19. SKŘEJPKOVÁ, P. – SOUKUP, L. *Nedemokratické právní systémy ve vybraných státech Evropy první poloviny 20. století*. Luzern: Avenir – Havlíček Brain Team, 2011.
20. TARABA, L. *Duce. Anatomie jedné kariéry*. Praha: Horizont, 1992.

CONTACT

marsalep@prf.cuni.cz

Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta

nám. Curieových 901/7

116 40 Praha 1

Česká republika

Nemzetközi magánjogi kérdések a magyar házassági jogban a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvény előtt és után¹

Private international law issues in the Hungarian marriage law before and after the Act XXXI of 1894 on marriage law

Dr. Péter Nagy

Abstract

A tanulmány célja, hogy áttekintse azokat a jogszabályokat, amelyek a trianoni békeszerződést követő időszakban a magyar házassági jog nemzetközi magánjogi kérdéseire vonatkoztak. Elsőként a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvény előtti időszak vonatkozó problémáit vizsgálja, ezt követően a törvény rendelkezéseit elemzi. A házassági jog nemzetközi magánjogi kérdéseinél fontos szerepet játszottak a Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencián elfogadott egyezmények is. A tanulmány röviden összegzi azokat a rendeleteket, amelyeket a trianoni békeszerződést követően a házassági joggal kapcsolatban alkottak.

Key words:

nemzetközi magánjog, házassági jog, Magyarország, Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia

Abstract

The study aims to provide an overview of the regulation related to the private international law issues of the Hungarian marriage law in the period after the Treaty of Trianon. It analyses first the relevant problems of the period before Act XXXI of 1894 on marriage law, then examines the provisions of the act. In the private international law issues of the marriage law played important role in the treaties of the Hague Conference on Private International Law. The study briefly summarises the decrees that were made after the Treaty of Trianon in relation to marriage law.

Key words:

Private international law, marriage law, Hungary, Hague Conference on Private International Law

¹ This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under the Contract no. APVV-19-0419.

BEVEZETÉS

A trianoni békeszerződés a házassági jog terén bonyolult helyzetet idézett elő. Ennek egyik alap problémáját az állampolgárság kérdése jelentette,² ugyanakkor zavarok merültek fel az eljárási jog és az anyagi jog területén is. Ahhoz, hogy a békeszerződés házassági jogra gyakorolt hatása – vagy ezen a területen előidézett problémák – elemezzük, elsőként azokat a körülményeket kell meghatározni, amelyek adottak voltak az impériumváltás pillanatában.

A tanulmány keretei között összegyűjtöm azokat a jogszabályokat, amelyek alkalmazandók voltak a békeszerződés hatálybalépésekor és céljuk az egyes jogrendszerek közötti összeütközések feloldása volt a házassági jog területén. A szabályozás alapját a polgári házasságról szóló 1894. évi XXXI. törvény jelentette, ugyanakkor fontosnak tartom, hogy a felekezeti házassági bíraskodás korára jellemző jelenségek főbb vonalait is röviden felvázoljam, mivel a polgári házasságról szóló törvény az egykorú jelenségekre reflektált.

1 MAGÁNJOGI KOLLÍZIÓ A FELEKEZETI HÁZASSÁGI BÍRÁSKODÁS IDEJÉN

Egy meghatározott jogviszonyt illetően nemcsak a különböző államok jogszabályai, hanem ugyanannak az államnak terület vagy személy szerint elhatárolt különböző jogrendszereinek jogszabályai is összeütközésbe kerülhetnek egymással. Ezeknek az összeütközéseknek megoldása a területközi (interterritoriális) jog, az utóbbi összeütközések megoldása a személyközi (interperszonális) jog kollíziós normáinak feladata. Az interperszonális kollíziós normákra akkor van szükség, ha ugyanannak az államnak a területén különböző személyi körökre vonatkozólag különböző jogszabályok vannak hatályban, a területközi kollíziós normákat pedig akkor kell alkalmazni, ha az állam területe több jogterületre oszlik.³

Erdély és a Királyhágón inneni részek eltérő utat jártak be a házassági jog fejlődése szempontjából. A Erdélyben a polgári házasság bevezetéséig a házassági ügyekben való ítélezés a különböző felekezetek joga maradt, világi bíróságok csak a vagyoni jogi kérdésekben dönthettek. Ez a jogéletben meglehetősen bonyolult helyzetet eredményezett. Minden felekezet a saját joga szerint ítélezett, így vegyes házasság bontása esetén a katolikus félre nézve fennmaradt a kötelék, míg az erdélyi protestáns felekezetek a saját híveikre vonatkozóan kimondták a bontását. Ha a házaspár mindkét tagja erdélyi volt, akkor ebben az esetben a katolikus fél áttérésevel mind a két félre vonatkozóan bontó ítéletet lehetett hozni, ugyanakkor arra is találunk példát, hogy egy katolikus házaspár egyik, válni akaró tagja tért át csupán valamelyik bontást elismerő hitfelekezetre. A vallási szempontból vegyes házasságok esetében a protestáns felekezetek között egy sajátos együttműködés alakult ki, amely

² GANCZER, M. Az első világháború utáni magyar és osztrák illetőségről. In: SZOBOSZLAI-KISS, K. –DELI, G. (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*. Győr, Universitas-Győr Nonprofit Kft., 2013, 183–193.

³ SZÁSZY, I. Nemzetközi magánjog. Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt., 1938, 3–4.

értelmében többségében elfogadták az alperes vallása szerint elsőként eljáró felekezet fórumának ítéletét.

A kiegyezést követő időszakban a két magyar országrész tekintetében helyre állt az állami egység, azonban egy erdélyi református személyre más házassági jog vonatkozott, mint egy Királyhágón innenire. Ha anyaországi katolikus felekezetű fél akarta felbontani a házasságot, akkor a vallás mellett már a lakóhelyet is meg kellett változtatnia, hogy ezzel erdélyi illetőséget szerezzen. Ebből fejlődött ki a társadalomtörténetben migrációs válásnak nevezett jelenség, amelyet az Osztrák–Magyar Monarchiában „magyar”, „kolozsvári” vagy „erdélyi válásnak” is neveztek.⁴ Nagy Sándor az új házasságot kötő elvált személyeket a budapesti protestáns házassági anyakönyvek alapján vizsgálva⁵ arra a következtetésre jutott, hogy az erdélyi evangélikus törvényszéket 4, a reformátust 43, az unitáriust pedig 464 alkalommal⁶ jelölték meg eljáró bíróságként.⁷

A házassági kötelék bontása érdekében azonban nem csak a Királyhágón inneniek változtatták meg lakóhelyüket. Jellemző volt, hogy a Monarchia más részeiről is Erdélybe mentek a házasság felbontása érdekében, mivel a kiegyezést követő időszakban nem létezett osztrák–magyar állampolgárság. Nem volt Magyarországnak és Ausztriának közös államterülete, mindkét államot megillette a saját területe feletti rendelkezési jog, és így az állampolgársági jog tartalmának meghatározása is.⁸ Az Osztrák Polgári Törvénykönyv 111. §-a kimondta, hogy abban az esetben, ha legalább az egyik házastárs római katolikus vallású volt, akkor a házasság felbonthatatlan volt. A világháborút követően ezzel kapcsolatban sokat vitatott megoldást vezettek be. Felmentést lehetett kérni a fennálló házasság akadályától.⁹

Ugyanakkor nem csak az osztrák válások tartoztak előbbi kategóriába, hanem lényegében az anyaországi házastársak erdélyi pererei is. Nagy számban választották a kolozsvári református és unitárius házassági törvénykező fórumokat azok az osztrák házaspárok, akik fel akarták bontani a házasságukat. Egy becslés segítségével képet kaphatunk a jelenség mértékéről: „1879-ig 300 olyan házasságot kötöttek, amelyet osztrák felek magyarországi (erdélyi) bontóper nyomán kötöttek; ebből mintegy 200 pár állítólag a császárvárosból származott”.¹⁰

Az erdélyi református egyházban a legfontosabb forrást *Bod Péter* 1763-ban kiadott „Házassági törvény rajza” jelentette, amelyet sosem fogadtak el törvényként, de minden keresetlevélben és ítéletben hivatkozták. A bíraskodás gyakorlata a 19. században átalakult, ezért az erdélyi református Házassági

⁴ NAGY, S. Budapesti válások – Kolozsváron, 1869-1895. A budapesti és a fővárosi migráns válóperes felek joghasználatának, csoportjellemzőinek vizsgálata. *Fons*, 2010, 2, 176.

⁵ Amennyiben azok az előző házasságot felbontó bíróságra is megjegyzést tartalmaztak.

⁶ Az unitárius adatok esetén számos alkalommal nem budapesti vonatkozású volt.

⁷ NAGY (2010) i. m. 166.

⁸ VARGA, N. *A magyar állampolgársági jog a 19. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012, 120.

⁹ SCHOLTZ, G. Az osztrák úgynevezett «Dispensehe» magyar vonatkozásban. *Jogtudományi Közlöny*, 1922, 2, 10–11.; BLAU, G. Osztrák «Dispensehe» Magyarországon. *Jogállam*, 1922, 6, 196–200., 7, 224–227.; SCHOLTZ, G. Mégegyszer a «Dispensehe». *Jogtudományi Közlöny*, 1922, 19, 147–149., 20, 155–156.; BLAU, G. Viszonválasz a «Dispensehe» dolgában. *Jogtudományi Közlöny*, 1922, 22, 173–174.

¹⁰ NAGY, S. Osztrák válások Erdélyben, 1868-1895. Otto Wagner „erdélyi házassága”. *Fons*, 2007, 3, 360.

Főtörvényszék 1882-ben az eltérések rögzítése és a gyakorlat egységesítése érdekében egy utasítás adott ki.¹¹ Ez az utasítás szabályozta először az erdélyi református házassági bíraskodás legvitatottabb intézményét, a „*per viam instantiae*” indított házassági ügyeket.¹²

A „*per viam instantiae*” eljárásra akkor került sor, amikor egy nem protestáns vallású házaspár nem protestáns egyházi szentszéken, vagy polgári bíróság előtt kezdett perbe, és az ítélet ideiglenesen vagy véglegesen ágytól és asztaltól elválasztásra ítélte a feleket, ezt követően pedig a felek közül legalább az egyik áttért a református vallásra, és belépett az Erdélyi Református Egyházkerületbe. Ezáltal jogot szerzett arra, hogy az ottani házassági jog hatálya alatt kérje a házasság végleges felbontását.¹³

Az illető félnek a korábban felsorolt okmányok mellett csatolnia kellett még az áttérési bizonyítványt is, valamint az arról szóló igazolást, hogy teljesítette azokat a kötelezettségeket, amelyek az egyháztagokat terhelték. Ezen kívül mellékelnie kellett a *separatióról* szóló eredeti ítéletet és az arra vonatkozó kérvényt, hogy a református egyházjog szerint mondják ki a *divortiumot*.¹⁴

Perpetua-separatio, azaz az ágytól és asztaltól való végleges elválasztás esetén azonnal ki lehetett mondani a házasság felbontását,¹⁵ amennyiben azonban *meghatározott időre szóló usque ad tempus separatiot* tartalmazott az ítélet, annak keltétől számított hat hónap elteltével volt megadható a házasság felbontása.¹⁶

Bár maga a jelenség nem volt újkeletű, az Utasítás *novuma* éppen abban állt, hogy szabályozta azokat az eseteket, amikor a *separatio* elkerülése érdekében a házaspár vallást vagy lakóhelyet változtattak. Ez történhetett Erdélyen belüli felekezetváltással együtt, vagy úgy, hogy a magyarországi protestánsok ideiglenesen Erdélybe költöztek. Ezzel megváltozott a joghatóság, és lehetővé vált vagy lényegesen könnyebb lett a házasságok felbontása. A jellemző mégis az volt, hogy magyarországi vagy az osztrák örökös tartományokbeli lakosok költöztek a házasság bontása érdekében Erdélybe.

2 A POLGÁRI HÁZASSÁG BEVEZETÉSE UTÁNI JOGI HELYZET

A házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk felszámolta a felekezeti házassági bíraskodás rendszerét Magyarországon, mindenkre egyaránt kötelező általános házassági jogi szabályozást vezetett be. Ezzel tehát egységesítették a magyarországi házassági jogot.¹⁷ Megoldandó kérdés maradt a nemzetközi elemmel rendelkező kötelékek kötése és bontása. A törvény indokolása a következőképpen értékelte a helyzetet: „*A hitfelekezeti jogoknak a házassági jog terén csaknem kizáró uralma teszi érthetővé azon bonyodalmakat, melyeket hazánkban a külföldön kötött házasságok*

¹¹ 1.–1882. H. F. Sz. Utasítás a házassági válóügyek ellátására nézve az erdélyi evang. reform. egyházkerületben

¹² NAGY, P. *Erdélyi református házassági bíraskodás a Házassági Főtörvényszék fennállása idején*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2021, 145–156.

¹³ 1.–1882. H. F. Sz. Utasítás, 73. §.

¹⁴ 1.–1882. H. F. Sz. Utasítás, 74. §.

¹⁵ 1.–1882. H. F. Sz. Utasítás, 75. §.

¹⁶ 1.–1882. H. F. Sz. Utasítás, 76. §.

¹⁷ HERGE, C. *A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2006, 99–106.

érvényességének és felbonthatóságának megítélése körül naponként észlelünk, tekintet nélkül arra, vajjon azok magyar honosok, magyar honos és külföldi, vagy külföldiek közt jöttek létre.

*A nemzetközi házassági jog mindenütt többé-kevésbé bonyolult. Nálunk ez fokozott mértékben áll. S habár a külföld e viszonyaink megítélésében túloz, mégis el kell ismerni azt, hogy jogi állapotaink az ily elítélő birálatra némi alapot nyújtanak. [...] A nemzetközi érintkezésre károsan és zavarólag visszahat az, hogy az a kérdés, hogy nálunk mily föltételek alatt köthet külföldi házasságot, az egyházi jogok felfogása és szabályai szerint változó és ennek folytán gyakran előállanak oly esetek, hogy hazánk területén külföldiek oly házasságot kötnek, melyekről eleve tudva van, hogy azok az illető fél hazájának törvényei szerint érvénytelenek.*¹⁸

A törvény VII. fejezete szabályozta a magyar házassági jog nemzetközi vonatkozásait. Az indoklás azt is leszögezte, hogy nem csak a téma szakirodalma, hanem az egyes országok által alkalmazott megoldások is rendkívül sokszínűek voltak. Ezért a magyar szabályozás célja az volt, hogy az általánosan elfogadott elvekre támaszkodjon és a magyar házassági jogot „*nemzetközi vonatkozásaiban a hazai viszony követelményeihez képest szabályozza*”.¹⁹

Külön kellett szabályozni a külföldön kötött házasságokat és a külföldiek házasságát is. A vonatkozó fejezet három részre osztható. Az első rendezte a házasság anyagi érvényességével kapcsolatos kérdéseket (108–112. §.), a második házasság alakszerűségeivel (113. §.), míg a harmadik a házassági perek kérdéseivel (114–118. §.) foglalkozott.²⁰

A magyar házassági törvény alapvetően a felek hazai jogát, a *lex patriae*t tekintette irányadónak, azonban a házasság anyagi érvényessége csupán a kor és cselekvőképesség szempontjából volt diszjunktív módon elbírálandó, a többi anyagi érvényességi kellék tekintetében mind a két fél hazai jogát kumulatíván kellett alkalmazni.²¹

Abban az esetben, ha a házasulandó felek külföldön kötöttek házasságot, a kor és cselekvőképesség tárgyában a saját hazájuk szerinti jog volt az irányadó, annak a vonatkozó szabályai döntötték el, hogy a kötelék létrejöhetett-e érvényesen, vagy a házasság érvénytelen volt. Ha más hazai vagy a felek állampolgársága szerinti jogszabály másként nem rendelkezett, akkor a további házassági kellékekkel kapcsolatban mindkét fél országának vonatkozó törvényi rendelkezéseit figyelembe kellett venni.²² Érvénytelen volt tehát a házassági törvény alapján az a házasság, amely csak a külföldi honos hazájának törvényeiben megállapított házassági akadályba ütközött, de a magyar szabályozás házassági akadályként nem ismert, ennél fogva a magyar házassági jog szerint érvényes lett volna.²³ Ha magyar állampolgár férfi külföldi nővel akár külföldön, akár Magyarországon akart házasságot kötni, akkor a

¹⁸ GROSSCHMID, B. *A Házassági törvény (1894. XXXI. t.-cz.) I. kötet, Általános rész.* Budapest, Politzer-féle Könyvkiadó Vállalat, 1908, 361–363.

¹⁹ GROSSCHMID i. m. II. kötet, 803.

²⁰ FODOR, Á. *Magyar magánjog, IV. kötet, Családjog.* Budapest, Singer és Wolfner, 382.

²¹ SZÁSZY i. m. 353.

²² 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról, 108. §.

²³ FODOR i. m. 384–385.

házasság érvényességét – a nő kora és cselekvőképessége kivételével – a magyar törvény szerint kellett megítélni.²⁴

A magyar állampolgárt, akkor is kötelezték a házassági törvény anyagi érvényességére vonatkozó tiltó szabályok (14–27. §.), ha külföldön kötött házasságot. Így tehát az a rendelkezés is vonatkozott rá, amely büntetést határozott meg azokban az esetekben, amikor a fél úgy kötött házasságot, hogy tudatában volt annak, hogy a törvény által meghatározott akadály vagy érvénytelenségi ok állt fenn.²⁵

Ha külföldi személyek akartak Magyarországon házasságok kötni, akkor rájuk is alkalmazni kellett a vérrokonásra és sógorságra vonatkozó tilalmat, valamint a fennálló érvényes vagy megtámadható házasság és a házastárs élete ellen egyetértéssel való törés fennállása esetén történő házasságkötés is tiltott volt.²⁶

Magyarországon rendes lakhellyel bíró kiskorú külföldi részére – ha a házasságkötéshez hazájának törvényei szerint szükséges szülői vagy gyámi beleegyezést önhibáján kívül nem volt képes megszerezni – a magyar gyámhatóság gondnokot rendelhetett ki és ennek meghallgatását követően a házasságkötéshez a beleegyezését megadhatta.²⁷

A házasság érvényességét a házasságkötés alaki kellékei tekintetében a házasságkötés idejében és helyén fennálló törvények szerint kellett megítélni. A magyar állampolgár külföldön kötendő házasságát Magyarországon is ki kellett hirdetni. Ha külföldi Magyarországon akar házasságot kötni, a kihirdetésre a magyar törvény szabályait kellett alkalmazni.

A külföldi személynek kötelessége volt azt bizonyítani – a *lex patriae* elvének megfelelően –, hogy házassága a hazájának törvényei szerint sem ütközött akadályba, ez alól azonban az igazságügyminiszter felmentést adhatott. Magyar állampolgár házassági perében csak a magyar bíróság ítélete volt hatályos.²⁸

Azokban az esetekben, amikor magyar állampolgárságot felvett személyek még a korábbi állampolgárságuk idején megvalósult tények alapján kérték a magyar bíróságot, hogy bontsa fel házasságukat, az eljáró magyar fórum kimondhatta az ítéletet, ha a korábbi külföldi és az eljárás idején vonatkozó magyar jog is a hivatkozott tényeket bontóként ismerték.²⁹ Ez a szabály kivételt jelentett a *lex fori* alkalmazásának általános elve alól, mivel nem lett volna méltányos, ha a magyar bíróság olyan korábbi tények alapján elválasztja a házas feleket, amelyek a korábbi jog szerint sem bontó, sem pedig elválasztási okot nem képeztek.³⁰

Ha az ágytól és asztaltól való elválasztást a külföldi bíróság a magyar állampolgárság elnyerése előtt kimondta, akkor a magyar bíróság felbonthatta a házasságot. Erre akkor kerülhetett sor, ha az

²⁴ 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról, 109. §.

²⁵ 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról, 110. §., 124. §.

²⁶ 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról, 111. §.

²⁷ 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról, 112. §.

²⁸ 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról, 113–114. §.

²⁹ 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról, 115. §.

³⁰ FODOR i. m. 402–403.

elválasztás olyan tény miatt történt, amely alapján a házasság a magyar törvény szerint is felbontható volt.³¹

Külföldiek házassági perében a magyar bíróság csak akkor járhatott el, ha az ítélete hatályos volt abban az államban, amelynek a házaspár polgárai voltak.³²

A törvény 117. §-a volt a házassági jog nemzetközi magánjogi szabályozásának egyik legtöbbet elemzett része.³³ Eszerint az nő, aki Magyarország területén külföldivel kötött házasságot közvetlenül megelőző időben magyar állampolgár volt, férje ellen a magyar bíróság előtt indíthatott érvénytelenségi pert, ha a házasság megkötése után a férjét nem követte külföldre. Fontos megjegyezni, hogy a szabály csak érvénytelenségi perre vonatkozott, bontóperre nem. Ennek az volt az indoka, hogy a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879. évi L. törvénycikk 37. §-a értelmében az a nő, aki külföldivel kötött házasságot, és emiatt elvesztette a magyar állampolgárságát, a házasság érvénytelennek való nyilvánítása következtében visszanyeri az állampolgárságát, tehát úgy kell tekinteni, mintha létre sem jött volna érvényesen házasság. Más esetben az állampolgársági törvény 41. §-a szerinti visszahonosításnak volt helye.³⁴

A második bekezdés szerint abban az esetben, ha a férj magyar állampolgár volt és a bontó okul szolgált tény elkövetése után más állam polgára lett, de felesége őt külföldre nem követte, ellene a feleség a házasság felbontása érdekében a magyar bíróság előtt indíthatott pert.³⁵ Ez a bekezdés később a trianoni békeszerződés miatt nyert rendkívüli jelentőséget.³⁶

A külföldi házaspár magyarországi tartózkodása esetében a magyar bíróságok a házassági törvény szerinti intézkedéseket³⁷ akkor is megtehették, ha a házassági per „hatóságuk alá” nem tartozott.³⁸

A fejezet arról is rendelkezett, hogy azoknak a külföldieknek házasságára, akiknek állampolgárságát nem lehetett megállapítani és a törvény a külföldi hazájának törvényeit jelöli meg irányadó jognak, akkor azt a jogot kellett alkalmazni, amely az adott lakhelyén irányadó volt.³⁹ Fontos szabályt határozott meg a házassági jogról szóló törvény 120. §-a. Eszerint az államszerződéseknek a házassági jogviszonyokra vonatkozó intézkedései akkor is irányadók voltak, ha a törvény

³¹ 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról, 115. §.

³² 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról, 116. §.

³³ A vonatkozó polémiához lásd: SCHOLTZ, G. Mit akart a törvény? Gondolatok a házassági törvény 117.§-a második bekezdésének rejtjelmeiről című cikkéhez. *Jogtudományi Közlöny*, 1927, 6, 47–48., 8, 68–69.; MALONYAI, B. A házassági törvény 117. §-ához. *Jogtudományi Közlöny* 1927, 9, 81–82., 10, 88–89.

³⁴ MALONYAI i. m. 81.

³⁵ 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról, 117. §.

³⁶ MALONYAI i. m. 81.

³⁷ Ágytól és asztaltól elválasztás valamelyik fél kérelmére (98. §), erre az időre ideiglenesen intézkedhetett a közös kiskorú gyermekek elhelyezése és tartása, valamint a nőtartás és a szükséges tárgyak kiadásával kapcsolatban. 101–103. §.

³⁸ 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról, 118. §.

³⁹ 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról, 119. §.

rendelkezéseitől eltértek,⁴⁰ ezzel tehát szubszidiárius normákká minősítették a vonatkozó fejezet rendelkezéseit.

Szladits Károly szemléletesen mutatja be a fenti elvek alapján kialakult helyzetet Ausztriával kapcsolatban. A magyar jog szerint nem köthetett egymással házasságot (1) osztrák katolikus férfi bármely vallású magyar nővel, amíg a volt férje élt, (2) az elvált osztrák nem katolikus férfi magyar katolikus nővel addig, amíg élt a volt felesége, (3) nem katolikus osztrák férfi nem katolikus magyar nővel, aki elvált a katolikus férjétől, amíg az élt, (4) az elvált és utóbb katolikussá vált osztrák férfi elvált neje életében bármely vallású magyar nővel. Ha mindkét fél külföldi volt, akkor ugyanezeket az eseteket az osztrák nő részéről is tekintetbe kellett venni, például magyar jog szerint nem köthetett házasságot elvált (bármilyen vallású) francia vagy német állampolgár elvált neje életében osztrák katolikus nővel. Ezzel szemben a 109. §. szerint érvényes volt az a házasság, amelyet magyar katolikus férfi elvált osztrák nővel, vagy az elvált magyar katolikus férfi osztrák katolikus nővel kötött, bár ez a házasság osztrák jog szerint érvénytelen volt.⁴¹

Ennek azért is nagy jelentősége volt, mert az osztrák házassági jog változatlansága miatt a Monarchia más területeiről – különösen az osztrák részeiről – továbbra is sokan választották magyar állampolgárságot, hogy így a magyar jog szerint bonthassák fel házasságaikat. A kötelező polgári házasság bevezetését követően az országon belüli válási migráció lényegében megszűnt. Külföldről, főleg Ausztriából, részben Olaszországból és Németországból is továbbra is sok pár érkezett.⁴² Ekkor a célpont már Budapest volt, mivel a polgári perrendtartásról 1911. évi I. törvénycikk értelmében a fővárosi törvényszék volt az illetékes olyan esetekben, amikor például a házaspár utolsó közös lakhelye nem Magyarország területén volt.⁴³ Az országos statisztikában 1900 és 1914 között összesen 1169 olyan pár szerepel, akinek utolsó állandó lakhelye Magyarországon kívül volt. Ebből 882 volt osztrák. Nagy Sándor vonatkozó számítása szerint 1896 és 1914 között a fővárosi válások mintegy 5 %-át külföldiek adták. A válóperek kötelező fellebbvitelének 1907-es eltörése után 1911-ben, illetve 1912-ben 8–9 % volt ez az arány.⁴⁴

3 NEMZETKÖZI SZABÁLYOZÁSI KÍSÉRLETEK, KÜLÖNÖS TEKINTETEK A HÁGAI EGYEZMÉNYRE

1893. szeptember 12-től 22-ig tartották az első, míg 1894. június 25-től július 13-ig a második hágai nemzetközi magánjogi konferenciát, amelyeket a németalföldi kormány kezdeményezett és rendezett. Már az első alkalmat megelőző meghívások mellé csatolt emlékiratban rögzítették az

⁴⁰ 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról, 120. §.

⁴¹ SZLADITS, K. Kérdések a házassági jogról szóló 1894: XXXI. tcz. köréből II. *Jogtudományi Közlöny*, 1896, 43, 342.

⁴² NAGY, S. „Engesztelhetetlen gyűlölet” *Válás Budapesten (1850–1914)*. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2018. 376–377.

⁴³ 1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról, 639–641. §.

⁴⁴ NAGY (2018) i. m. 376–377.

általános szempontok között, hogy különösen a személyi jog, a családjog, az öröklési jog és a polgári eljárások azok a pontok, ahol leginkább szükség volt a törvények összeütközésének kiegyenlítésére.⁴⁵

Az 1900. május 29-én ült össze a nemzetközi konferencia Hágában harmadik alkalommal, amelynek az volt a célja, hogy a magánjog jogegységesítését elősegítse. A tárgyalások és tanácskozások június 18-ig tartottak. A konferencia eredményeként négy megállapodástervezet született meg. Az első a házasság érvényességének előfeltételeire vonatkozó törvények összeütközéseinek kiegyenlítésével foglalkozott, a második a házasságok felbontására, valamint az ágytól és asztaltól való elválásra vonatkozó törvények és a kapcsolódó bíraskodásban támadó összeütközések feloldására törekedett, míg a harmadik egyezmény a kiskorúak gyámságának szabályozásáról rendelkezett.

A negyedik tervezet az öröklési joggal foglalkozott, amivel kapcsolatban a minisztertanács várakozó álláspontra helyezkedett. Tekintettel a tervezettel kapcsolatos több más állam részéről is érkezett ellenvetésekre a németalföldi kormány utóbb azt újabb tárgyalás végett a IV. konferencia programjába is felvetette.

A másik három egyezményt 1902. június 12-én írta alá Hágában Ausztria, Belgium, Franciaország, Luxemburg, Magyarország, Németország, Németalföld, Olaszország, Portugália, Románia, Spanyolország, Svájc és Svédország. Az aláíró országok közül hét⁴⁶ a következő két évben ratifikálta is és a megerősítő okiratokat Hágában le is tették, így 1904 július 31-én hatályba is léptek.⁴⁷ A harmadik konferencián részt vett államok közül az egyezményeket csak Oroszország, Dánia és Norvégia nem írta alá. Részükre a csatlakozás lehetőségét 1904. évi december 31-ig hagyták nyitva.

Magyarországon az előadó miniszter már 1903-ban kérte a minisztertanács felhatalmazását arra, hogy az aláírt három nemzetközi egyezmény becikkelyezésére vonatkozó törvényjavaslatokat – az uralkodó engedélyével – az Országgyűlés elé terjeszthesse. A minisztertanácsi felhatalmazást követően mégis hosszú évekig nem született meg az egyezményekről szóló törvény.⁴⁸ Végül csak 1911-ben fogadta el a hágai egyezményeket becikkelyező törvényt a magyar országgyűlés is,⁴⁹ hatályba 1911. évi november hó 22-én lépett,⁵⁰ Franciaország azonban 1914. évi június hó 1-ére felmondta, így

⁴⁵ TÖRY, G. *A hágai harmadik nemzetközi magánjogi konferencia határozatairól*. Budapest, Grill Károly cs. és kir. Udvari Könyvkereskedése, 1901, 7–10.

⁴⁶ Belgium, Franciaország, Luxemburg, Németország, Németalföld, Románia és Svédország.

⁴⁷ KLUZSINSZKY, K. A hágai IV. nemzetközi magánjogi értekezlet munkálatai. *Jogállam*, 1904, 8, 612–617.

⁴⁸ SOÓS, L. (szerk.): *Magyar Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867-1918. A Khuen-Héderváry és a Tisza kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei, II. kötet*. A Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 56. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 2018, 469–470.

⁴⁹ 1911. évi XXI. törvénycikk a házasság érvényességének előfeltételeire vonatkozó törvények összeütközéseinek kiegyenlítése végett az 1902. évi június hó 12-én Hágában kötött nemzetközi egyezmény becikkelyezése tárgyában; 1911. évi XXII. törvénycikk a házasságok felbontására, valamint az ágytól és asztaltól való elválásra vonatkozó törvények és az ily tárgyú bíraskodás terén támadható összeütközések kiegyenlítése végett az 1902. évi június hó 12-én Hágában kötött nemzetközi egyezmény becikkelyezése tárgyában

⁵⁰ A magyar királyi minisztériumnak 1911. évi 6326. M. E. számú rendelete, a házassági törvényekre és a kiskorúak gyámságára vonatkozólag az 1902. évi június hó 12-én Hágában kelt s az 1911:XXI., XXII., és XXIII. törvénycikkekbe iktatott három nemzetközi egyezmény hatálybalépéséről. *Rendeletek tára*, 1911. 888–890.

Belgiumban, Luxemburgban, Németalföldön, Németországban, Olaszországban, Portugáliában, Romániában, Svájcban és Svédországban maradt hatályban.⁵¹

A két egyezmény hatálya nem terjedt ki a már folyamatban lévő perekre.⁵² Mind a két egyezmény előírta, hogy csak azokban az esetekben lehetett alkalmazni, ha a szerződő államok területén olyan személyek kötötték a házasságot, vagy nyújtottak be kérvényt a házasság felbontása, vagy ágytól és asztaltól való elválásztás érdekében, akik közül legalább az egyik fél a szerződő államok valamelyikének állampolgára volt.⁵³

Az egyezmények alapelve a honosság volt. Így egyik állam sem akarta a személyhez kötött jogviszonyokban „ráerőszakolni saját jogát idegen állampolgárra”, hanem tiszteletben tartották azok jogát akkor is, amikor saját hatóságának kellett beavatkozni a jogviszonyok rendezésébe. Sztéhlo Kornél szerint az alapelv alkalmazása két esetben ütközött nehézségbe. Egyik eset az volt, amikor egy idegen állam jogszabálya a hazai „erkölcsjogi felfogásba”, vagy amikor egy abszolút törvénybe ütközött. Ebben az esetben az adott állam nem ismerte el az idegen jogot és nem is alkalmazta azt idegenre nézve. A másik eset, amikor a jogviszonyba lépő személyek különböző állam polgárai voltak és ezen államok törvényei a szabályozni kívánt jogviszonyra nézve ellentétesek voltak. Itt alapvető kérdés volt, hogy a honosság elve alapján melyik ország jogát alkalmazzák.⁵⁴

Az egyezmények elvi szinten rögzítették azt is, hogy egyik államtól sem lehet követelni, hogy „erkölcsjogi meggyőződését más állam jogának kedvéért megtagadja”.⁵⁵ Fontos elv volt továbbá, hogy házassági jogszabályok kölcsönös tiszteletben tartása csak a szerződéses államok törvényeire vonatkozott.⁵⁶

1914-ben Sztéhlo Kornél már a hazai jog gyakorlatának fényében értékelte az egyezményt. A budapesti királyi törvényszék és az ítélőtábla álláspontját élesen bírálta, amelyek egy perben egy magyar állampolgár egy osztrák féllal szembeni perében illetékességi kérdésben a hágai egyezményt alkalmazták. Kifejtette, hogy ezek az egyezmények nem mások, mint szerződéses megállapodások a felekre nézve, amelyekben kötelezik magukat, hogy jogrendszereik összeütközése esetén a közösen elfogadott szabályok szerint fognak eljárni. „Ha már most az egyik fél magyar honos, a másik pedig nem egyezményes állam polgára, mi köze az utóbbinak a hágai egyezményhez és mii kötelezi a magyar államot vele szemben az egyezmény betartására? Azok az engedmények, amelyeket a magyar állam a

⁵¹ 4985/1914. M. E. sz. rendelet a házassági törvényekre és a kiskorúak gyámságára vonatkozólag az 1902. évi június hó 12-én Hágában kelt s az 1911:XXI, XXII. és XXIII, törvénycikkekbe iktatott három nemzetközi egyezménynek Franciaország részéről történt felmondásáról. *Rendeletek tára*, 1914, 1401–1402.

⁵² SZTEHLO, K. A hágai egyezmény hatálya az életbeléptetésekor folyamatban lévő válóperekre. *Ügyvédek Lapja*, 1911, 51, 5–6.

⁵³ 1911. évi XXI. törvénycikk, 8.cikk; 1911. évi XXII. törvénycikk, 9. cikk.

⁵⁴ SZTEHLO, K. *A házassági jogszabályok összeütközésének kiegyenlítése: (hágai egyezmény) különös tekintettel Magyarországra és Ausztriára*. Budapest, Toldi, 1908, 16.

⁵⁵ SZTEHLO 1908. i. m. 17.

⁵⁶ SZTEHLO 1908. i. m. 18.

hágai egyezményben az idegen jogok javára lett, őt csak azokkal az államokkal szemben kötelezi, amely államokkal szerződött, más államokkal szemben kötve nincs és mindenben saját jogát alkalmazza.”⁵⁷

A házasságokat tárgyaló többoldalú nemzetközi szerződéseket végül a Hágában 1923. november 28-án letett négy jegyzőkönyv emelte valóban nemzetközi egyezményi szintre,⁵⁸ amit 1926-ban fogadott el a magyar országgyűlés.⁵⁹

4 A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS UTÁNI RENDELETEK ÉS A HÁZASSÁGI JOG

Sztehlo Kornél, aki a nemzetközi magánjog házassági jogi vonatkozásairól a korszakban a legtöbb tanulmányt írta, 1918-ban már teljes egészében a hágai egyezmények alkalmazásával szemben érvelt, és sürgette, hogy mielőbb lépjen ki belőlük Magyarország. Az alig hét éves gyakorlat alapján úgy vélte, hogy a szerződő felek egyoldalúan alkalmazták az egyezmény szabályait. Ez abból fakadt, hogy az aláíró országok között olyanok is voltak, amelyek meglehetősen liberális házassági joggal rendelkeztek, illetve több állam szabályozása kánonjogi hagyományokon nyugodott, így előbbiek házassági joga folyamatosan háttérbe szorult a bontást el nem ismerő államok jogával szemben. Sztehlo az egyezmények 1919 őszi hatállyal történő felmondását szorgalmazta, és felhívta a figyelmet arra, hogy inkább a környező országokkal, így Ausztriával, Romániával, Szerbiával, Horvátországgal, valamint az Oroszországból kivált államokkal kellene a kérdést rendezni.⁶⁰

A trianoni békeszerződés kaotikus állapotot idézett elő a házassági jog terén. Jó példa erre, hogy Csehszlovákia nem volt a hágai egyezmények részese, így vele szemben a házassági törvény külföldiekre vonatkozó részét kellett alkalmazni, ugyanakkor Szlovákiában tovább élt a magyar törvény, amelynek vonatkozó részét csupán 1924-ben módosították.⁶¹ Máshogy alakult a kapcsolat Romániával, aki aláírója volt a hágai egyezményeknek, és Erdélyben érvényben maradt a magyar házassági jog. Romániában a semmitőszék állandó gyakorlata azonban volt, hogy a román királyságnak csak egyféle nemzetközi joga, így egyféle nemzetközi magánjoga lehetett, így külön törvény nélkül is megszűntnek tekintett a Romániához csatolt területeken minden olyan jogszabályt, ami ilyen kérdést rendezett.⁶²

⁵⁷ SZTEHLO, K. A hágai egyezmény alkalmazhatóságáról. *Ügyvédek Lapja*, 1914, 51, 3.

⁵⁸ SZÁSZY, I. Nemzetközi magánjog. In: SZLADITS, K. *A magyar magánjog. Általános rész; Személyi jog. Első rész.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalat, 1941, 442.

⁵⁹ 1926. évi XX. törvénycikk a házasság érvényességéről, a házasság felbontásáról és a kiskorúak gyámságáról 1902. évi június hó 12-én Hágában kötött s az 1911:XXI., XXII. és XXIII. törvénycikkbe iktatott, valamint a teljeskorúak gyámságára vonatkozólag 1905. évi július hó 17-én Hágában kelt és az 1912:LII. törvénycikkbe iktatott négy nemzetközi egyezményhez az 1923. évi november hó 28. napján Hágában letett négy Jegyzőkönyv becikkelyezése tárgyában.

⁶⁰ SZTEHLO, K. A házassági nemzetközi jog jövője. *Ügyvédek Lapja*, 1918, 51, 6–7.

⁶¹ UJLAKI, M. *A magyar magánjog módosulása Csehszlovákiában.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1931, 55–56.

⁶² UJLAKI, M. *A magyar magánjog módosulásai Romániában.* Budapest, Grill Károly könyvkiadóvállalata, 1934, 91–92. A kialakult helyzetre vonatkozó törvényi rendelkezések elemzéséhez lásd: SZÁSZY i. m. 422–423.

A környező országokkal való viszony szabályozásának kidolgozása mellett égető problémát jelentett a megszállás idején és területén kötött házasságok és kimondott ítéletek elismerésének vagy el nem ismerésének rendezése.

A magyar kormány az a háború esetére szóló kivételes hatalom idejének meghosszabbításáról szóló 1920. évi VI. törvénycikk felhatalmazása alapján két rendeletben kísérelte meg rendezni a fundamentális kérdéseket. A 9.290. M. E. számú rendelet a Szerb-Horvát-Szlovén állam hadiereje által kiürített délvidéki területeken 1918. október 31. és 1921. szeptember 30. között házasságokat rendezte. Eszerint minden olyan házasságot, amelyet az előbb említett helyen és időben „polgári közeg előtt” kötöttek és a házassági állami anyakönyvbe bejegyezték polgári tisztviselő előtt kötött házasságnak kellett tekinteni akkor is, ha a „közreműködő polgári közeg” nem volt a házassági törvény által jogosított polgári tisztviselő.⁶³

Az 9.874. M. E. számú rendelet rendezte Magyarországtól a trianoni békeszerződés alapján elszakított területeken működött bíróságoknak személyi állapottal kapcsolatos ügyekben hozott határozatainak sorsát. A rendelet értelmében, ha Magyarországtól a trianoni békeszerződés alapján elszakított területen nem magyar bíróságok 1918. október 31. és 1921. július 26. között jogerőre emelkedett ítélettel érvénytelennek nyilvánítottak vagy felbontottak olyan magyar állampolgárok házasságait, akik a trianoni békeszerződés alapján nem szereztek új állampolgárságot, az erre illetékes magyar bíróságnál – a rendeletben szabályozott eljárás szerint – kérhették, hogy a bíróságok házasságukat érvénytelennek vagy felbontottnak nyilvánítsák.⁶⁴ A bíróság csak azt vizsgálhatta, hogy a bemutatott határozatot olyan érvénytelenségi vagy bontóokra alapították, amelyet a házassági jogról szóló magyar törvény szintén annak ismert el.⁶⁵

ÖSSZEGZÉS

A jogalkotó a magyarországi tapasztalatok alapján alkotta meg a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvény VII. fejezetét, amely a nemzetközi elemmel rendelkező házasságokra vonatkozó szabályokat rögzítette. A hágai egyezmények a nemzetközi magánjog fejlődésének fontos lépcsőfokai voltak, de a háború időszakában, valamint a trianoni békeszerződés által előidézett helyzet rendezésében nem bizonyultak kielégítőnek. A kormány a legkritikusabb kérdéseket rendeleti úton rendezte, de a helyzet átfogó szabályozása elmaradt. Számos kérdés megválaszolatlanul maradt, így rendkívül nagy feladat hárult a bíróságokra, amelyeknek jogfejlesztő tevékenységére jó példa a budapesti királyi

⁶³ A m. kir. minisztérium 1921. évi 9.290. M. E. számú rendelete, a Szerb-Horvát-Szlovén állam hadiereje által kiürített délvidéki területeken az 1918. évi október hó 31. napjától 1921. évi szeptember hó 30. napjáig terjedő időben kötött házasságokról. 1. §. Rendeletek tára, 1921. 292.

⁶⁴ A m. kir. minisztérium 1921. évi 9.874. M. E. számú rendelete, Magyarországtól a trianoni békeszerződés alapján elszakított területen működött bíróságoknak személyi állapotot tárgyzó ügyekben hozott határozatairól. Rendeletek tára, 1921. 312–315. 2. §.

⁶⁵ 1921. évi 9.874. M. E. számú rendelete, 5. §.

ítélőtábla döntése, amiben nem létezőnek nyilvánította a magyar hadifogjok által Oroszországban kötött ügynevezett szovjet házasságokat.

A sokszor átláthatatlan, olykor egymásnak ellentmondó szabályok valós hatását a joggyakorlat – részben elvi döntéseken, részben archív forrásokon nyugvó – elemzésével lehet csak megismerni. Ez azonban még az érintett országok jogtörténet-tudományainak adósságai közé tartozik.

LITERATURE

1. 1882. H. F. Sz. Utasítás a házassági válóügyek ellátására nézve az erdélyi evang. reform. egyházkerületben
2. 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról.
3. 1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról.
4. 1911. évi XXI. törvénycikk a házasság érvényességének előfeltételeire vonatkozó törvények összeütközéseinek kiegyenlítése végett az 1902. évi június hó 12-én Hágában kötött nemzetközi egyezmény becikkelyezése tárgyában; 1911. évi XXII. törvénycikk a házasságok felbontására, valamint az ágytól és asztaltól való elválásra vonatkozó törvények és az ily tárgyú bíraskodás terén támadható összeütközések kiegyenlítése végett az 1902. évi június hó 12-én Hágában kötött nemzetközi egyezmény becikkelyezése tárgyában.
5. 1926. évi XX. törvénycikk a házasság érvényességéről, a házasság felbontásáról és a kiskorúak gyámságáról 1902. évi június hó 12-én Hágában kötött s az 1911:XXI., XXII. és XXIII. törvénycikkbe iktatott, valamint a teljeskorúak gyámságára vonatkozólag 1905. évi július hó 17-én Hágában kelt és az 1912:LII. törvénycikkbe iktatott négy nemzetközi egyezményhez az 1923. évi november hó 28. napján Hágában letett négy Jegyzőkönyv becikkelyezése tárgyában
6. A m. kir. minisztérium 1921. évi 9.290. M. E. számú rendelete, a Szerb-Horvát-Szlovén állam hadiereje által kiürített délvidéki területeken az 1918. évi október hó 31. napjától 1921. évi szeptember hó 30. napjáig terjedő időben kötött házasságokról. 1. §. Rendeleték tára, 1921.
7. A m. kir. minisztérium 1921. évi 9.874. M. E. számú rendelete, Magyarországtól a trianoni békeszerződés alapján elszakított területen működött bíróságoknak személyi állapotot tárgyzó ügyekben hozott határozatairól. Rendeleték tára, 1921. 312–315.
8. A m. kir. minisztérium 1911. évi 6326. M. E. számú rendelete, a házassági törvényekre és a kiskorúak gyámságára vonatkozólag az 1902. évi június hó 12-én Hágában kelt s az 1911:XXI., XXII., és XXIII. törvénycikkbe iktatott három nemzetközi egyezmény hatálybalépéséről. *Rendeleték tára*, 1911. 888–890.
9. A m. kir. minisztérium 4.985/1914. M. E. számú rendelete a házassági törvényekre és a kiskorúak gyámságára vonatkozólag az 1902. évi június hó 12-én Hágában kelt s az 1911:XXI., XXII. és XXIII. törvénycikkbe iktatott három nemzetközi egyezménynek Franciaország részéről történt felmondásáról. *Rendeleték tára*, 1914.

10. BLAU, G. Osztrák «Dispensehe» Magyarországon. *Jogállam*, 1922, 6, 196–200., 7, 224–227.
11. BLAU, G. Viszonzás a «Dispensehe» dolgában. *Jogtudományi Közlöny*, 1922, 22, 173–174.
12. FODOR, Á. *Magyar magánjog, IV. kötet, Családjog*. Budapest, Singer és Wolfner, 382.
13. GANCZER, M. Az első világháború utáni magyar és osztrák illetőségről. In: SZOBOSZLAI-KISS, K. – DELI, G. (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*. Győr, Universitas-Győr Nonprofit Kft., 2013, 183–193.
14. GROSSCHMID, B. *A Házassági törvény (1894. XXXI. t.-cz.) I. kötet, Általános rész*. Budapest, Politzer-féle Könyvkiadó Vállalat, 1908.
15. HERGER, C. A növénytől az állami anyakönyvvezetőig. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2006. 99–106.
16. KLUZSINSZKY, K. A hágai IV. nemzetközi magánjogi értekezéslet munkálatai. *Jogállam*, 1904, 8, 612–617.
17. MALONYAI, B. A házassági törvény 117. §-ához. *Jogtudományi Közlöny* 1927, 9, 81–82., 10, 88–89.
18. NAGY, P. *Erdélyi református házassági bíráskodás a Házassági Főtörvényszék fennállása idején*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2021, 145–156.
19. NAGY, S. „Engesztelhetetlen gyűlölet” Válasz Budapesten (1850–1914). Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2018.
20. NAGY, S. Budapesti válások – Kolozsváron, 1869-1895. A budapesti és a fővárosi migráns válóperes felek joghasználatának, csoportjellemezőinek vizsgálata. *Fons*, 2010, 2, 176.
21. NAGY, S. Osztrák válások Erdélyben, 1868-1895. Otto Wagner „erdélyi házassága”. *Fons*, 2007, 3, 360.
22. SCHOLTZ, G. Az osztrák úgynevezett «Dispensehe» magyar vonatkozásban. *Jogtudományi Közlöny*, 1922, 2, 10–11.
23. SCHOLTZ, G. Mégegyszer a «Dispensehe». *Jogtudományi Közlöny*, 1922, 19, 147–149., 20, 155–156.
24. SCHOLTZ, G. Mit akart a törvény? Gondolatok a házassági törvény 117.§-a második bekezdésének rejtelméről című cikkéhez. *Jogtudományi Közlöny*, 1927, 6, 47–48., 8, 68–69.

25. SOÓS, L. (szerk.): *Magyar Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867-1918. A Khuen-Héderváry és a Tisza kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei, II. kötet.* A Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 56. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 2018.
26. SZÁSZY, I. *Nemzetközi magánjog.* Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt., 1938, 3–4.
27. SZÁSZY, I. *Nemzetközi magánjog.* In. SZLADITS, K. *A magyar magánjog. Általános rész; Személyi jog. Első rész.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalat, 1941.
28. SZLADITS, K. *Kérdések a házassági jogról szóló 1894: XXXI. tcz. köréből II. Jogtudományi Közlöny,* 1896, 43.
29. SZTEHLO, K. *A hágai egyezmény hatálya az életbeléptetésekor folyamatban lévő válóperekre. Ügyvédek Lapja,* 1911, 51.
30. SZTEHLO, K. *A hágai egyezmény alkalmazhatóságáról. Ügyvédek Lapja,* 1914, 51.
31. SZTEHLO, K. *A házassági jogszabályok összeütközésének kiegyenlítése: (hágai egyezmény) különös tekintettel Magyarországra és Ausztriára.* Budapest, Toldi, 1908.
32. SZTEHLO, K. *A házassági nemzetközi jog jövője. Ügyvédek Lapja,* 1918, 51, 6–7.
33. TÖRY, G. *A hágai harmadik nemzetközi magánjogi konferencia határozatairól.* Budapest, Grill Károly cs. és kir. Udvari Könyvkereskedése, 1901.
34. UJLAKI, M. *A magyar magánjog módosulása Csehszlovákiában.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1931.
35. UJLAKI, M. *A magyar magánjog módosulásai Romániában.* Budapest, Grill Károly könyvkiadóvállalata, 1934.
36. VARGA, N. *A magyar állampolgársági jog a 19. században.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012, 120.

CONTACT

nagy.peter@kre.hu

Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

Viola u. 2–4.

1042 Budapest

Hungary

Príprava atentátu na Masaryka na východnom Slovensku a jej trestnoprávne dôsledky¹

The preparation of the assassination of Masaryk in eastern Slovakia and its criminal consequences

JUDr. Dávid Pandy, PhD.

Abstrakt

Príspevok prezentuje výsledky archívneho výskumu so zameraním na trestné konanie vedené pred Sedriou v Košiciach v roku 1925 vo veci prípravy atentátu na prvého prezidenta Československej republiky na východnom Slovensku. Príspevok poskytuje analýzu tohto konania, ako i aplikovaných právnych noriem.

Kľúčové slová:

atentát, Masaryk, Slovensko, Trianon

Abstract

The paper presents the results of archival research with a focus on the criminal proceedings conducted before County Court in Košice in 1925 regarding the preparation of the assassination of the first president of the Czechoslovak Republic in eastern Slovakia. The article provides an analysis of this procedure, as well as the applied legal norms.

Key words:

assassination, Masaryk, Slovakia, Trianon

ÚVOD

Predkladaný príspevok je výsledkom pokračovania vedeckého bádania autora, zameraného na trestnoprávne dôsledky Trianonu a to v regióne (juho)východného Slovenska. Cieľom predkladaného príspevku je najmä prezentácia čiastkových výsledkov archívneho výskumu, zameraného na rozhodovaciu činnosť košickej sedrie v období po podpise Trianonskej mierovej zmluvy.

Zriadenie košickej sedrie (Kráľovskej súdnej stolice v Košiciach) súviselo ešte s uskutočnením novej súdnej organizácie v Uhorsku v roku 1871. Vznik Československej republiky a s ním spojené zmeny štátnych hraníc prirodzene spôsobili zmeny v územnom obvode tohto súdu. V medzivojnovom období patrili do jej obvodu obvody okresných súdov Košice, Humenné, Kráľovský Chlmec,

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-19-0419

Medzilaborce, Michalovce, Moldava, Sečovce, Sobrance, Turna, Veľké Kapušany a Vranov nad Topľou. Z hľadiska funkčnej príslušnosti spadala Sedria do obvodu Súdnej tabule v Košiciach.²

Úmyslom autora bolo v rámci archívneho výskumu overiť predpoklad (hypotézu), že i v rozhodovacej činnosti košickej sedrie dochádzalo v období po podpise Trianonskej mierovej dohody k rozhodovaniu o trestnej činnosti zameranej proti Československej republike, sledujúcej obnovenie predtrianonských štátoprávných pomerov. Koniec-koncov, aj na prejednávanie trestných činov podľa zákona na ochranu republiky bol Štátny súd príslušný iba vo vymedzených prípadoch, v ostatných prípadoch rozhodovali zborové sudy prvej stolice.³

Nami predpokladá hypotéza sa naplnila, pričom v rámci predkladaného príspevku sme sa rozhodli zamerať na trestné konanie, ktoré svojou podstatou spomedzi ostatných vynikalo, nakoľko sa v rámci neho prejednávala príprava atentátu na prvého prezidenta Československej republiky na východnom Slovensku a to na železničnej trati medzi Kuzmicami a Kalšou.

1 SKUTKOVÝ STAV

„Úlohou bandy bolo znepokojovanie obyvateľstva na východnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi, aby obyvateľstvo stratilo dôveru k vláde Československej republiky a tak bolo uľahčené odhrnutie tohto územia od Československej republiky.“⁴ udáva československý spravodajský dôstojník po vylúčení verejnosti na hlavnom pojednávaní vo veci obžalovaného V. J. konanom pred Sedriou v Košiciach, dňa 24. apríla 1925.

Snaha o obnovenie pôvodných uhorských hraníc sa stala kľúčovou témou v potrianonskej maďarskej spoločnosti. Jej nástrojom bola iredentistická propaganda a činnosť, ktoré boli československej verejnosti dobre známe. Už v roku 1923 ju popísal Stanislav Klíma v diele: *Maďarská propaganda: jak pracuje k odstranění trianonského míru*, kde uvádza, že „*Maďari nezmierili sa s trianonským mierom, ktorý pre nich znamená „národné nešťastie“ a pokladajú za svätú povinnosť dnešnej generácie pracovať zo všetkých síl, ak aj nie k jeho odstráneniu, tak aspoň k jeho revízii a zmierneniu jeho podmienok...*“⁵ Riziko v podobe iredenty si československá štátna moc zjavne uvedomovala, pričom o spravodajských aktivitách štátnej moci svedčí i rozsiahly inventár fondu Štátneho archívu v Košiciach – Spravodajská ústredňa pri Policajnom riaditeľstve v Prahe, odbočka v Košiciach (1921), ktorého obsah budeme podrobovať ďalšiemu výskumu.

Atmosféru v potrianonskej maďarskej spoločnosti opisuje i štátny zástupca v úvode dôvodov obžaloby vo veci pripravovaného atentátu na prezidenta republiky⁶: „*Prirodzene, že toto prebudenie vládnych a politických činiteľov maďarských zo sna velikánstva a postavenia ich pred holú skutočnosť,*

² Krajský súd v Košiciach (1525) 1872-1949, I. zv. Inventár. Košice: Štátny oblastný archív v Košiciach, 1989, s. 7-9.

³ § 36 zákona č. 50/1923 Sb. na ochranu republiky

⁴ Štátny archív v Košiciach. Fond: Krajský súd v Košiciach. Krabica 167, spis Tk III 1641/1924.

⁵ KLÍMA, S. *Maďarská propaganda: jak pracuje k odstranění trianonského míru*. Praha: Orbis, 1923, s. 1.

⁶ Vo veci pokusu o atentát na prezidenta Masaryka, Sedria v Košiciach, Tk III 1641/1924.

že do budúcnosti Maďarsko má byť malým, celkom bezvýznamným štátom, nezostalo bez vplyvu na vývoj politických pomerov vo zvyšnom Maďarsku. Myšlienka, že koniec je maďarskému panstvu nad Slovákmi a ostatnými nemaďarskými národnosťami, stala sa neprijateľnou a snaha, aby sláva a lesk skoršej maďarskej moci bol obnovený v pôvodnom rozsahu a v skorších územných hraniciach, stala sa cieľom celej maďarskej verejnosti, všetko čo bolo možné, veda, politika, financie, vojsko, všetko dalo sa do služieb tejto myšlienky, do služieb tejto snahy. Organizovaná a podporovaná je z najvyšších oficiálnych miest maďarských, vznikla v Maďarsku činnosť, smerujúca k obnove a ku zabezpečeniu integrity bývalého Maďarska...“

Jednou z organizácií sledujúcich vyššie vymedzené ciele bola Jednota prebúdajúcich sa Maďarov (Ébredő Magyarok Egyesület).⁷ Počiatky tohto spolku siahajú do roku 1918 a spájajú sa so stretnutím asi tisícky maďarských vojenských dôstojníkov a poddôstojníkov, ktorí chceli v porazenom štáte posilniť maďarského vojenského ducha. Cieľom spolku sa najprv stalo kresťanské a maďarské národné duchovné prebudenie, po roku 1924, kedy sa spolok stal základom pre vytvorenie politickej strany Magyar Nemzeti Párt (Maďarská národná strana) sa však jeho úsilie zameralo na obnovenie Uhorska v jeho predvojnových hraniciach, teda vrátane odtrhnutia územia Slovenska od Československej republiky.⁸ Klíma k nej v roku 1923 uvádza⁹: *"Jednota prebúdajúcich sa Maďarov má národné oddelenie, ktorého vedúci sú Ivan Héjjas a Prónay. Koná propagandu menovite v okresoch pohraničných. Poslanec Juraj Hegedüs na valnom zhromaždení dňa 19. novembra 1922 pravil, že nie je ďaleká doba, kedy kresťanskí Maďari budú nútení vstúpiť do akcie hoci i so zbraňou. Ale nesmú jednat' náhle, nakoľko neuvážený krok ohrozil by ich silu. Na koniec posvätený bol praporek, ktorý venovali ženy Héjjasovi. Héjjas prijímajúc ho sľúbil, že neustane, dokiaľ ho neponesie po krajinách "Veľkého Maďarska".*

V roku 1920 mal byť vodcom miestnej odnože Jednoty prebúdajúcich sa Maďarov v Sátorajjáújhely (Nové Mesto pod Šiatrom) plukovník Sz.¹⁰ Ide o mesto, cez ktoré preteká rieka Ronyva, ktorá v zmysle Trianonskej mierovej zmluvy tvorí štátu hranicu medzi Maďarskom a Československou republikou. V dôsledku toho došlo k rozdeleniu mesta na dve časti – maďarské mesto Sátorajjáújhely a slovenskú obec Slovenské Nové Mesto. Práve na miestnom hraničnom priechode bol dňa 12. augusta 1924 zadržaný obžalovaný V. J., ktorý pôsobil ako tajomník plukovníka Sz. v Jednote prebúdajúcich sa Maďarov.

⁷ Bližšie pozri aj PANDY, D. *Trestnoprávna ochrana štátneho územia na Slovensku v období medzivojnovnej Československej republiky*. In *100 rokov Trianonskej zmluvy – diplomacia, štát a právo na prelome storočí. Zborník vedeckých príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie: 100 rokov Trianonskej zmluvy – diplomacia štát a právo na prelome storočí*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta, 2021. s. 176-189.

⁸ SUCHOMEL, V. *Proces s predstaviteľmi spolku "Probouzejících se Maďarů"*. In SCHELLE, K. - TAUCHEN, J. (eds). *Encyklopedie českých právních dějin. VIII. svazek. Procesy (do roku 1949)*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2017, s. 232.

⁹ KLÍMA, S. *Maďarská propaganda: jak pracuje k odstranění trianonského míru*. Praha: Orbis, 1923, s. 5.

¹⁰ Výslych obžalovaného pred Prezidiom Policajného riaditeľstva v Košiciach, zo dňa 13. augusta 1924, Štátny archív v Košiciach. Fond: Krajský súd v Košiciach. Krabica 167, spis Tk III 1641/1924.

Z obžaloby vyplýva, že za účelom obnovenia predtrianonských pomerov, bola v Sátoraljaújhely založená majorom A., s vedomím plukovníka Sz. aj skupina tvorená asi 20-25 osobami, pričom malo ísť o bývalých dôstojníkov alebo poddôstojníkov maďarskej armády, z väčšej časti príslušníkov československých, taktiež zbehov a politických utečencov. Na čele tejto skupiny, ktorá sa označovala „Ligou slovenských sinfeinistov“ mal byť zbeh československej armády E. S., pričom jej účelom malo byť vykonávanie lúpežných a iných vpádov na územie Československa sledujúc destabilizáciu pohraničia. Podľa výpovede náčelníka spravodajského oddelenia 11- pešej divízie „banda“ dostávala zbrane a trieskaviny od Sz. a v roku 1921 podnikla rozličné „výpravy“: vylúpenie berného úradu v Sečovciach a Kráľovskom Chlmcí, prepadnutie železničnej stanice v Bodrogszerdahely (Streda nad Bodrogom), ako aj železničnej stanice v Kalši.

Jednou z výprav popisovanej skupiny bola i príprava atentátu na prezidenta republiky počas jeho plánovaného presunu vlakom z Košíc do Užhorodu. Obžalovaný V. J. mal podľa obžaloby v mesiaci september 1921 zavolať na župný úrad v Sátoraljaújhely do kancelárie Sz. popredných členov bandy E. S. a jednať s nimi o tom, aby na vlak, ktorým prezident Československej republiky Masaryk pri svojej návšteve východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi bude cestovať z Košíc do Užhorodu podnikli atentát, obstaral a vydal im zbrane i kľúč k odšrubovaniu koľají ako i všetky potrebné inštrukcie a informácie, pričom však k vykonaniu atentátu nedošlo, jednak preto, že prezident Masaryk sa v poslednej chvíli rozhodol ísť do Užhorodu autom, jednak preto, že páchatelia boli vojenskou hliadkou prekvapení, teda spojil sa s E. S. a jeho spoločníkmi k úkladom proti republike a poskytol im ku tomu účelu zbrane a iné prostriedky.

Na hlavnom pojednávaní vyšlo najavo, že vykoľajenie vlaku po odšrubovaní koľajníc malo nastať na mieste, kde vysoko vybudovaná dráha vychádza z lesa a tvorí ostrý záhyb. Po vykoľajení vlaku mali páchatelia hádzať do vagónov ručné granáty a prípadne preživšie osoby postrieľať. Každý z členov skupiny obdržal pištoľ Frommer 65, a 6 až 10 kusov ručných granátov, okrem toho tvorili ich výbavu sekera a kľúče k odmontovaniu koľají. Keď vlak neprichádzal, banda sa odobrala smerom ku stanici Kalša, kde ich však zastavila československá vojenská hliadka, ktorej napokon ušli cez okolité lesy do Maďarska.

Sedria v Košiciach ustálila skutkový stav podľa vyššie uvedeného a to na základe vykonaného dokazovania, najmä výsluchom obžalovaného, ako i svedkov – četníckych strážmajstrov, ktorí obžalovaného vypočúvali po zadržaní, predovšetkým však v kontexte spravodajských informácií, ktoré pochádzali od člena bandy E.S., ktorý pracoval v prospech Československej republiky.

2. PRÁVNA KVALIFIKÁCIA

Pokiaľ ide o právnu kvalifikáciu vyššie uvádzaného skutku, je potrebné v prvom rade poukázať na skutočnosť, že po vzniku Československej republiky nastala na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi recepcia uhorského trestného práva hmotného, ktoré vymedzovalo aj skutkové podstaty trestných

činov, pri ktorých bola objektom ochrana štátu, predovšetkým išlo o trestný čin velezrady. Vzhľadom na prioritný charakter problematiky ako aj na potrebu stabilizácie nového štátu, dualizmus právnej úpravy vo vzťahu k českým krajinám, jej nepresnosť a monarchistický charakter¹¹ však čoskoro dochádza k prijatiu novej právnej úpravy v podobe zákona č. 50/1923 Sb. z. a n. na ochranu republiky (ZOR), ktorý bol vyhlásený 31. marca 1923 a účinnosť nadobudol ôsmym dňom po jeho vyhlásení.¹²

Prejednávany skutok sa mal stať v septembri 1921, teda ešte v čase, kedy trestné činy proti štátu a tresty za ne upravoval uhorský trestný zákon č. V/1878 o zločinoch a prečinoch. Jednou z otázok, ktorú musela Sedria vyriešiť bolo, ktorý právny predpis aplikovať na zistený skutkový stav. Riešenie našla v zásadách trestného zákona vymedzených v jeho § 1 a 2, v zmysle ktorých:

Zločinom alebo prečinom je len čin zákonom za taký prehlásený. Nikto nesmie byť odsúdený pre zločin alebo prečin k inému trestu, než aký bol zaň stanovený zákonom pred jeho spáchaním.

Ak nadobudli v dobe medzi spáchaním činu a vynesením rozsudku platnosti odchyľne zákony, zvyklosti alebo nariadenia, použité nech sú opatrenia miernejšie.

Úlohou Sedrie bolo preto vykonať komparáciu právnych úprav skutkových podstát trestných činov podľa trestného zákona a ZOR, pričom podľa trestného zákona prichádzal do úvahy § 131 a podľa ZOR § 2, ods. 1 a 3. Bolo teda jednak potrebné ustáliť, či ide o skutkové podstaty obsahovo v zásade totožné (obdobné) a ak áno, ktorá právna úprava ustanovuje miernejšiu sankciu.

§ 131 uhorského trestného zákona vymedzoval trestnú sadzbu za spolčenie za účelom spáchania velezrady, ktoré (v pôvodnom znení) *...bezprostredne smerovalo k tomu, aby územie uhorského štátu alebo druhého štátu rakúsko-uhorského mocnárstva, alebo nejaký diel týchto území boli cudzou mocou pridelené, alebo aby boli násilne odtrhnuté od štátu, ku ktorému patria.* Za spolčenie sa považovala dohoda dvoch a viacerých osôb na tom, aby vykonali zločin velezrady.¹³ Objektívnu stránku skutkovej podstaty tohto trestného činu naplnilo už samotné spolčenie za takýmto účelom, bez ohľadu na to, či tieto osoby vykonali prípravu na predmetný zločin. Vyplyva to aj z rozhodnutia Kúrie, v zmysle ktorého: *"Spolčenie na spáchanie velezrady podľa § 127, ods. 3 Tr.z. nastalo, ak sa viac osôb vzájomným dorozumením rozhodlo pre spáchanie velezrady; k naplneniu skutkovej podstaty trestného činu nie je potrebné žiadne vonkajšie konanie".*¹⁴ Danosť alebo absencia takéhoto (prípravného) konania však mala

¹¹ Ku komparácii uhorskej a československej právnej úpravy bližšie pozri PANDY, D. *Trestnoprávna ochrana štátneho územia na Slovensku v období medzivojnovnej Československej republiky.* In *100 rokov Trianonskej zmluvy – diplomacia, štát a právo na prelome storočí. Zborník vedeckých príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie: 100 rokov Trianonskej zmluvy – diplomacia štát a právo na prelome storočí.* Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta, 2021. s. 176-189.

¹² K procesu unifikácie trestného práva hmotného pozri FICO, M. *Základy trestnej zodpovednosti v procese unifikácie trestného práva medzivojnovnej Československej republiky.* Košice: ŠafárikPress, 2020. 170 s. ISBN 978-80-8152-840-8.

¹³ § 132 uh. trestného zákona

¹⁴ K. 4674/1916. In ISAÁK, GY. *Büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről (1878:V törvénycikk), jegyzetekkel, utalásokkal és joggyakorlatokkal.* 2. vydanie. Budapest: Grill Károly könyvkiadóvállalata, 1930, s. 143.

vplyv na výšku trestu, keďže ak k prípravnému konaniu páchatel'ov ešte nedošlo, spolčenie sa trestalo káznice vo výmere do 5 rokov, a ak áno (ako v prejednávacom prípade), káznice od 5 do 10 rokov.

ZOR upravoval v prvých dvoch paragrafoch skutkové podstaty trestných činov Úklady a Príprava úkladov. Trestný čin Úkladov vymedzoval nasledovne:

Kto sa pokúsi:

násilím zmeniť ústavu republiky, najmä: pokiaľ ide o samostatnosť, jednotnosť alebo demokraticko-republikánsku formu štátu,

násilím úplne znemožniť ústavnú činnosť prezidenta republiky, jeho námestníka, zákonodarného zboru, vlády alebo guvernéra Podkarpatskej Rusi,

násilím priveliť cudziemu územie republiky alebo odtrhnúť od neho jeho časť

trestá sa, za zločin ťažkým žalárom od piatich do dvadsiatich rokov, za okolností zvlášť priťažujúcich ťažkým žalárom na doživotie.

Trestný čin prípravy úkladov vymedzoval ZOR takto:

Kto sa s niekým spolčí k úkladom o republiku,

kto vojde za týmto cieľom v styk priamy alebo nepriamy s cudzou mocou alebo s cudzími činiteľmi, najmä vojenskými alebo finančnými,

kto za týmto cieľom zbiera branné alebo pomocné sily, organizuje ich alebo cvičí, kto poskytuje alebo opatruje k tomuto cieľu zbrane, strelivo alebo iné prostriedky

trestá sa za zločin ťažkým žalárom od jedného do piatich rokov, za okolností zvlášť priťažujúcich ťažkým žalárom od piatich do desiatich rokov.

V prejednávacom prípade súd pripúšťal vo vzťahu k Príprave úkladov aplikáciu odsekov 1 a 3.

K spolčeniu tu rovnako postačovali iba dve osoby. Uvádza tak v neskoršej judikatúre i Najvyšší súd: "spolčenie je uskutočnené už vtedy, keď sa dohodnú hoci len dve osoby na spoločnom pláne (komplot)."¹⁵ Podľa dôvodovej správy "Tým nadobúda nebezpečie už konkrétnejšej formy a trestná represia je odôvodnená".¹⁶ Pre trestnosť spolčenia sa nevyžadovalo žiadne ďalšie konanie. "Čin je dokonaný, akonáhle sa zhodnú spolčujúce sa osoby v zásade o podniku, alebo akonáhle sa iná osoba k nim pripojí keď sa zhodli. Nie je treba, aby páchatel' sa tiež pokúšal o úklady."¹⁷ Z hľadiska subjektívnej stránky musí byť daný úmysel páchatel'a spáchať úklady podľa § 1. „Musí teda ísť o prípravu určitého úkladného podniku: najmä musí byť isté, proti ktorému právnenému statku uvedenému v § 1 má byť útok podniknutý.“¹⁸

Ako vyplýva z vyššie uvedeného, sankcia za Prípravu úkladov podľa ZOR bola stanovená v sadzbe jedného až piatich rokov ťažkého žalára. V zmysle zákona ktorým sa stanoví pomer trestov v

¹⁵ Zm. I. 718/25 In MILOTA, A. *Zákon na ochranu republiky. Svazek 1.* Kroměříž: Gusek, 1930, s. 8.

¹⁶ Dôvodová správa k návrhu zákona. In LEPŠÍK, J. *Zákon na ochranu republiky s důvodovou zprávou.* Praha: Nakladatel Fr. Borový, 1923, s. 20.

¹⁷ Zm III 825/25, In MILOTA, A. *Zákon na ochranu republiky. Svazek 1.* Kroměříž: Gusek, 1930, s. 9.

¹⁸ MILOTA, A. *Zákon na ochranu republiky. Svazek 1.* Kroměříž: Gusek, 1930, s. 8.

území rôzneho práva sa na Slovensku a Podkarpatskej Rusi pri treste do 2 rokov ukladal žalár, nad dva roky káznica.¹⁹

Trestná zodpovednosť cudzieho štátneho príslušníka za prípravu úkladov bola bez ďalšieho daná priamo ZOR, v zmysle jeho § 38.

Sedria ustálila, že zistená činnosť obžalovaného a popísanej skupiny smerovala k tomu, aby Slovensko alebo jeho časť bola násilím odtrhnutá od Československej republiky, pretože prípravu atentátu je potrebné posúdiť ako článok reťaze vlezradných podnikov smerujúcich k vyvolaniu zmätku v pohraničí, ktorý by mal byť využitý k tomu, aby po zámenkou tvorenia poriadku bolo toto územie obsadené maďarským vojskom a napokon pripojené k Maďarsku.

Z uvedeného je možné dospieť k záveru, že ustanovenia oboch zákonov majú na mysli obdobné konanie a to prípravu k úkladom, zistený skutkový stav teda napĺňa obe skutkové podstaty. Avšak nakoľko je sankcia podľa ZOR miernejšia ako podľa uhorského trestného zákona, v popisovanom trestnom konaní došlo k retroaktívnej aplikácii § 2 zákona na ochranu republiky.

Obžalovaný bol tak uznaný vinným zo zločinu Prípravy úkladov a bol mu uložený hlavný trest káznice vo výmere 3 rokov a peňažný trest vo výške 2000 Kč ako trest vedľajší. Vzhľadom na to, že podľa § 32, ods. 1 ZOR sa v takýchto prípadoch obligatórne ukladá i strata občianskych práv a podľa § 33, ods. 1 ZOR i vyhostenie cudzinca z územia republiky, súd uložil obžalovanému i trest straty čestných práv občianskych na tri roky, ako aj trest vyhostenia na vždy z územia republiky. Súd napokon rozhodol i o náhradnom treste v prípade nesplnenia peňažného trestu, ako i o započítaní väzby. Po využití opravných prostriedkov došlo ešte rozhodnutiami Súdnej tabule a napokon i Najvyššieho súdu ku korigovaniu lehoty väzby, ktorá sa započíta do uloženého trestu odňatia slobody, výroky o vine a treste však už zostali nedotknuté.

ZÁVER

V predložennom príspevku sme prezentovali čiastkové výsledky archívneho výskumu, pričom sme zistili, že v roku 1921 došlo v Československo-Maďarskom pohraničí k príprave atentátu na prezidenta republiky T.G. Masarkya v súvislosti s jeho návštevou východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi v septembri 1921. Zistili sme, že pre tento skutok došlo k právoplatnému odsúdeniu obžalovaného Sedriou v Košiciach. Príspevok priblížil okrem zisteného skutkového stavu i analýzu aplikovaných trestných noriem a poukázal na riešenie otázky ich intertemporality. Zistili sme, že aj keď v čase spáchania skutku ešte nebol účinný zákon na ochranu republiky, v trestnom konaní mohlo napriek tomu dôjsť k jeho aplikácii vzhľadom na miernejšiu povahu ním ustanovených sankcií.

¹⁹ § 2, bod 5 a 6. zák. č. 284/1920 Sb. z. a n.

LITERATURE

1. FICO, M. *Základy trestnej zodpovednosti v procese unifikácie trestného práva medzivojnovej Československej republiky*. Košice: ŠafárikPress, 2020. 170 s. ISBN 978-80-8152-840-8.
2. ISAÁK, GY. *Büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről (1878:V törvénycikk), jegyzetekkel, utalásokkal és joggyakorlatokkal*. 2. vydanie. Budapest: Grill Károly könyvkiadóvállalata, 1930. 970 s.
3. KLÍMA, S. *Maďarská propaganda: jak pracuje k odstranění trianonského míru*. Praha: Orbis, 1923. 15 s.
4. LEPŠÍK, J. *Zákon na ochranu republiky s důvodovou zprávou*. Praha: Nakladatel Fr. Borový, 1923. 176 s.
5. MILOTA, A. *Zákon na ochranu republiky. Svazek 1*. Kroměříž: Gusek, 1930. 210 s.
6. PANDY, D. *Trestnoprávna ochrana štátneho územia na Slovensku v období medzivojnovej Československej republiky*. In *100 rokov Trianonskej zmluvy – diplomacia, štát a právo na prelome storočí. Zborník vedeckých príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie: 100 rokov Trianonskej zmluvy – diplomacia štát a právo na prelome storočí*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta, 2021. s. 176-189.
7. SUCHOMEL, V. *Proces s představiteli spolku "Probouzejících se Maďarů*. In SCHELLE, K. - TAUCHEN, J. (eds). *Encyklopedie českých právních dějin. VIII. svazek. Procesy (do roku 1949)*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2017. ISBN 978-80-7380-656-9. s. 232-233.
8. Krajský súd v Košiciach (1525) 1872-1949, I. zv. Inventár. Košice: Štátny oblastný archív v Košiciach, 1989, s. 7-9.
9. Štátny archív v Košiciach. Fond: Krajský súd v Košiciach. Krabica 167, spis Tk III 1641/1924.

CONTACT

david.pandy@upjs.sk

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta

Kováčska 26

040 75 Košice

Slovenská republika

Prípravné procesy Trianonskej mierovej konferencie v Maďarsku¹

The preparatory processes of the Trianon Peace Conference in Hungary

JUDr. Lucia Pištejová PhD.

Abstrakt

Po ukončení vojnového konfliktu sa politické delegácie z celého sveta stretli v Paríži, aby sa pokúsili povojnovovo usporiadať medzinárodné vzťahy. Výnimku netvorila ani maďarská delegácia, ktorej prípravné procesy započali už pred jej oficiálnym pozvaním. V priebehu príprav si, preto maďarskí politickí predstavitelia vyhotovili rozsiahly súbor materiálov podporujúci ich tvrdenia o nutnosti zachovania celistvosti uhorského územia. Vo svojich nótach, ktoré následne predložili aj medzinárodnému spoločenstvu argumentovali predovšetkým historickou spätosťou, ale taktiež hospodársko-kultúrnymi či náboženskými väzbami medzi maďarskou a slovenskou časťou sporného územia.

Kľúčové slová:

Trianon, Maďarsko, medzinárodná konferencia, diplomacia

Abstract

After the end of the war, political delegations from all over the world met in Paris to try to organize post-war international relations. Not even the Hungarian delegation constitute an exception, whose preparatory processes began even before its official invitation. During the preparations, the Hungarian political representatives prepared an extensive set of materials supporting their claims about the necessity of preserving the integrity of the Hungarian territory. In their notes, which they subsequently presented to the international community, they argued primarily on the historical connection, but also on the economic, cultural, or religious ties between the Hungarian and Slovak parts of the disputed territory.

Key words:

Trianon, Hungary, international conference, diplomacy

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-19-0419.

ÚVOD

V priebehu mierových rokovaní prebiehajúcich v snahách o povojnové usporiadanie vzťahov bolo pre členov jednotlivých delegácií prioritné usporiadať vzťahy s Nemeckom. Aj napriek tomu, že rokovania o povojnových vzťahoch s Nemeckom boli pomerne zložité a časovo náročné nie je možné vo vzťahu k nim opomenúť ani prebiehajúce rokovania o povojnovom usporiadaní vzťahov s ďalšími krajinami. Jednou z takýchto zmlúv bola aj Trianonská mierová zmluva upravujúca povojnové usporiadanie vzťahov medzi novovznikajúcim Československom a Maďarskou republikou. O zdĺhavých procesoch tvorby mierových zmlúv predovšetkým vo vzťahu s Nemeckom svedčali aj štvormesačné prípravy prvotného návrhu zmluvy. Po ustálení potrebných náležitostí bola mierová zmluva s Nemeckom podpísaná 28. júna 1919, po tom, ako bol nemeckej strane poskytnutý týždenný interval na definitívne oboznámenie sa s ustanoveniami mierovej zmluvy. Po Nemecku bolo potrebné povojnové usporiadať mierové vzťahy s Rakúskom a následne aj s Maďarskom. V prípade Rakúska došlo k podpisu mierovej zmluvy v Saint- Germain- en-Laye v priebehu septembra 1919. V priebehu tvorby versailleského mierového systému tak bolo potrebné uzatvoriť mierové zmluvy so všetkými krajinami vystupujúcimi na strane Ústredných mocností. Svoju delegáciu podieľajúcu sa na konečnom mierovom usporiadaní tak po obdržaní oficiálnej pozvánky na mierové rokovania vyslalo aj Maďarsko.²

Prioritou mierovej konferencie v Paríži bolo usporiadanie povojnových vzťahov s Nemeckom. Významnú úlohu predovšetkým v otázke vzájomných vzťahov však zohrávali rokovania s maďarskou delegáciou. Vo vzťahu k vytvoreniu mierovej zmluvy s Maďarskom boli vytvorené viaceré komisie, ktoré sa zaoberali rozličnými aspektmi povojnového usporiadania vzťahov. Paradoxne aj napriek tomu, že významnú úlohu v tejto súvislosti zohrávalo teritoriálne usporiadanie rozpadajúceho sa Rakúsko-Uhorska nebola vytvorená osobitná komisia zaoberajúca sa touto otázkou. Teritoriálnou otázkou nástupníckych krajín habsburskej monarchie sa tak príslušné komisie zaoberali súbežne, a to nie len vo vzťahu vytvorenia mierovej zmluvy s Maďarskom. Teritoriálna otázka povojnového usporiadania bola prítomná a rozpracovávaná tak vo vzťahu mierových zmlúv s Nemeckom, Rakúskom ako aj ostatných nástupníckych štátov habsburskej monarchie. Vzhľadom k tomu, že nebola vytvorená samostatná komisia, ktorá by riešila teritoriálne otázky nástupníckych štátov, vo vzťahu k Maďarsku bola problematika povojnového teritoriálneho usporiadania riešená

² K tomu pozri tiež: TÓTH, A. *Oficiální pozvání Maďarska na pařížskou mírovou konferenci a stanovisko maďarské vlády (prosinec 1919)*. In: *Slovanský přehled*, Praha, Historický ústav AV ČR v.v. i., roč. 91, č.2, 2005, s.153 a n.

prostredníctvom česko-slovenskej ako aj Rumunsko-juhoslovanskej komisie. Samotná realizácia načrtnutia nových hraníc nastupujúcich krajín sa však nevyhla komplikáciám a problémom nakoľko teritoriálnu otázku mohla riešiť aj vojenská komisia. Neopomenuteľnú úlohu v otázke riešenia povojnového usporiadania vzťahov s Maďarskom zohrávala aj Najvyššia rada, čo ešte vo väčšej miere komplikovalo už, aj tak pomerne nejasnú kompetenčnú situáciu.³

Otázka povojnového usporiadania vzťahov s Maďarskom tak bola prítomná v celom priebehu mierovej konferencie aj napriek tomu, že nedošlo k vytvoreniu samostatnej komisie. O priebežnom riešení maďarskej otázky svedčal aj prvotný návrh, ktorý bol vypracovaný už v druhej polovici r. 1919. Paradoxne bol prvotný návrh mierovej zmluvy a tým aj usporiadanie mierových vzťahov s Maďarskom vypracovaný ešte pred príchodom maďarskej delegácie do Paríža. V tejto súvislosti je, preto potrebné podotknúť, že aj napriek tomu, že medzinárodná diplomatická elita zhromaždená v Paríži pozvoľna načrtávala možné povojnové usporiadanie vzťahov s Maďarskom, vo vzťahu k domácim politickým predstaviteľom v Maďarsku však úprava týchto otázok nezastávala prioritné postavenie. Aj napriek tomu však nie je možné konštatovať, že sa maďarskí diplomatickí príslušníci na domácej scéne nezaoberali otázkami mieru a povojnového usporiadania vzťahov.

1 PRÍPRAVA MAĎARSKEJ POLITICKEJ REPREZENTÁCIE NA MEDZINÁRODNÚ MIEROVÚ KONFERENCIU

V prvopočiatočných rokovacích procesoch sa príslušníci maďarskej diplomatickej elity domnievali, že v priebehu mierovej konferencie sa im podarí presvedčiť delegátov dohodových mocností o nutnosti povojnového usporiadania podľa ich predstáv. V tejto súvislosti tak maďarskí delegáti spoliehali predovšetkým na svoje rečnícke znalosti a diplomatické skúsenosti, ktoré chceli uplatniť aj vo vzťahu k rokovaniam s delegátmi Dohody.

Prvotné prípravy Maďarska na medzinárodnú mierovú konferenciu boli badateľné už v období vlády Sándora Wekerleho⁴. Prvotným impulzom, ktorý podnietil maďarských diplomatických hodnostárov zaoberať sa mierovým usporiadaním vzťahov tak bola porážka

³ K tomu pozri tiež: GALÁNTAI, J. *A trianon békekötés*, 1920. Budapest, Gondolat, 1990, s.74-77.

⁴ Sándor Wekerle bol maďarský politik a premiér. Vyštudoval právo, pričom po ukončení štúdia doma aj v zahraničí pôsobil na ministerstve financií. V r.1889 bol vymenovaný za ministra financií. Neskôr sa stal nástupcom grófa Szapáryho na poste predsedu vlády. Jeho meno je spájané s reorganizáciou fiškálnej správy či prijatím zákonov o spotrebnej dani z cukru a alkoholu. R.1894 sa vzdal postavenia predsedu vlády, ešte v tom istom roku bol do tohto úradu opätovne menovaný panovníkom. Svoj tretí kabinet zostavil r.1917. Ide o prvého maďarského premiéra, ktorý sa do tohto vysokého úradu prebojoval ako občan, bez výraznejšieho majetku a konexií, len na základe svojich vedomostí a schopností.

Bulharska. K pozvoľným prípravám na mierovú konferenciu pristúpili maďarskí politickí predstavitelia aj napriek tomu, že vo vzťahu k domácemu obyvateľstvu národnostnú otázku a jej riešenie stále bagatelizovali. V tejto súvislosti je však potrebné pripomenúť, že tento prístup zvolila vtedajšia maďarská vládna elita predovšetkým z dôvodu všeobecného presvedčenia pretrvávajúceho v krajine. V tomto období totižto maďarskí predstavitelia zastávali názor, na podklade, ktorého nemala byť otázka maďarskej národnostnej ideí predložená na riešenie prostredníctvom medzinárodného súdneho tribunálu. Na medzinárodnej mierovej konferencii mali Maďarsko zastupovať politickí delegáti výlučne maďarskej národnosti. V tejto súvislosti sa, preto politická reprezentácia v Maďarsku chcela hájiť predovšetkým neexistenciou národnostného problému na tomto území. Na podklade týchto skutočností sa maďarská politická reprezentácia následne pokúsila zhromaždiť všetky potrebné dokumenty a podklady vylučujúce aplikáciu Wilsonových podmienok mieru na svojom území.

Aj napriek tomu bola vytvorená etnografická mapa bývalého Uhorska. Práce štatistického úradu mali, čo najpodrobnejšie zmapovať etnické zloženie Uhorska. Súpis národnostného zloženia obyvateľstva Uhorského kráľovstva bol zdĺhavejší proces, ktorý pokračoval aj po rozpade krajiny. Aj napriek tomu sa geografom a príslušníkom štatistického úradu podarilo, ako výsledok svojich prác vytvoriť *carte rouge*.⁵ Etnografická mapa však nerefletovala na skutočné národnostné zloženie skúmaného územia, pričom takmer výlučne vyzdvihovala Maďarov ako dominantné národnostné obyvateľstvo. Práce štatistického úradu však pokračovali aj v neskoršom období, a to až do vyhlásenia Maďarskej republiky rád, čím vytvárala podklady a prispievala k politickej argumentácii diplomatickej elity smerujúcej k vyvráteniu mierovej zmluvy.

Dôležitú úlohu v prípravných prácach zohrávalo aj ministerstvo pre národnostné menšiny zriadené za vlády M. Károlyiho⁶. Mimo ministerstva pre národnostné menšiny však do prípravných prác zasahovali aj rôzne národnostné združenia či ministerstvo zahraničných vecí. V tejto súvislosti a na základe prípravných prác všetkých zúčastnených strán boli vytvorené dve koncepcie argumentácie vo vzťahu k mierovej konferencii v Paríži. Obe koncepcie v sebe zahŕňali zachovanie buď úplnej poprípade len čiastočnej celistvosti Uhorska. Čiastočná

⁵ Carte rouge – maďarská etnografická mapa. Mapu naplánoval a vytvoril gróf Pál Tekeli v r.1918. Prvé vydanie tejto mapy vyšlo 21. februára r.1919. Samotný Tekeli bol vedúcim tajomníkom Maďarskej geografickej spoločnosti a zohral ústrednú úlohu pri organizovaní, pripisovaní a prideľovaní maďarských geografických diel pre mierové rokovania po prvej svetovej vojne.

⁶ Mihály Károlyi bol prvý prezident Prvej Maďarskej republiky a prvý premiér novodobého Maďarska. Vo svojej funkcii prezidenta však dlho nevydržal a v marci 1919 bol vystriedaný komunistami, ktorí následne vyhlásili Maďarskú republiku rád. Károlyi následne emigroval do Francúzska, USA a Veľkej Británie. Od r. 1947 pôsobil ako veľvyslanec v Paríži.

integrita mala byť zachovaná vo vzťahu k zachovaniu hospodárskej celistvosti predmetného územia.⁷

Zmena vo vnímaní mierových procesov v Maďarsku nastala vytvorením Maďarskej republiky rád. Vtedajšia vládna elita nepredpokladala primárne postavenie štátov Dohody v oblasti povojnového usporiadania medzinárodných vzťahov. Myšlienka vytvorenia materiálov potrebných pre rokovania o medzinárodných vzťahoch po ukončení vojnového konfliktu však úplne nezanikla nakoľko sa ňou v priebehu segedínskej vlády, ako aj po jej zániku zaoberal práve Tekeli. Pod jeho vedením bola na ministerstve zahraničných vecí zriadená Kancelária mierových príprav, ktorej zásadnou úlohou bolo vypracovanie memoránd a nôt potrebných k argumentácii na mierových rokovaníach. Tie mali poslúžiť, ako základné piliere argumentácie maďarských diplomatov pri presadzovaní ich predstáv povojnového usporiadania. Vo vzťahu k riešeniu slovenskej otázky zohrával dôležitú úlohu gróf Imre Csáky⁸ blízky spolupracovník Istvána Bethlena⁹ pôsobiaceho vo funkcii tajného sedmohradského ministra. Podstatou jednotlivých rokovaní príslušných ministerstiev bola diskusia o geografických, kultúrnych, ale aj hospodárskych otázkach. Dôležitú úlohu v prípravných procesoch maďarskej politickej delegácie na mierovú konferenciu zohralo aj uzatvorenie mierovej zmluvy a úprava povojnových vzťahov s Rakúskom. Samotná maďarská politická elita si dobre uvedomovala, že prípadná medzinárodná zmluva s Maďarskom môže byť v mnohých ustanoveniach obdobná. V tejto súvislosti sa práve maďarskí delegáti inšpirovali prijatou zmluvou v dôsledku čoho sa mohli vo vyššej miere pripraviť na prípadné rokovania.¹⁰

Z pohľadu príprav na medzinárodnú mierovú konferenciu v Paríži bol pre maďarských predstaviteľov dôležitý rok 1919, kedy sa samotní predstavitelia mohli oboznámiť s viacerými dokumentmi poukazujúcimi na vtedajšie vnímanie politickej situácie. Koncom r. 1919 už boli prijaté medzinárodné zmluvy s Rakúskom ako aj Nemeckom. Obdobne už bola načrtnutá aj demarkačná línia tvoriaca hranicu medzi Maďarskom a ČSR. Pomerne významným zdrojom

⁷ MICHELA, M. *Pod heslom Integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918-1921*. Bratislava, Kalligram, 2009, s.76-78.

⁸ Gróf Imre Sándor Csáky bol maďarský politik, diplomat a minister zahraničných vecí. Od r.1917 pôsobil na ministerstve zahraničných vecí vo Viedni. Zúčastnil sa rokovaní okolo Brestlitovského mieru a Bukureštskej zmluvy z roku 1918. Po rozpade monarchie sa stal zamestnancom samostatného maďarského ministerstva zahraničných vecí. V roku 1920 bol členom maďarskej delegácie na Parížskej mierovej konferencii vo funkcii delegáta. Ako blízky spolupracovník Pála Telekiho a Istvána Bethlena sa zaoberal politickými, územnými a národnostnými otázkami.

⁹ Gróf István Bethlen bol maďarský politik a predseda vlády. Počas prvej svetovej vojny pôsobil ako vládny komisár v Sedmohradsku. V r.1919 sa zúčastnil parížskej mierovej konferencie, na ktorej sa pokúšal vyrokovať priaznivé podmienky pre Maďarsko. Po vyhlásení Maďarskej republiky rád sa vo Viedni stáva hlavným predstaviteľom protibolševického maďarského národného výboru.

¹⁰ GALÁNTAI, J. *A trianon békekötés, 1920*. Budapest, Gondolat, 1990, s.97-99.

informácií prevažne v oblasti menšinovej otázky boli zmluvy štátov Dohody s nástupníckymi štátmi ako ČSR, Poľsko či Juhoslávia. Po podrobnom oboznámení sa s už vytvorenými a prijatými medzinárodnými zmluvami bolo možné prípadnú protiargumentáciu maďarskej delegácie cielene smerovať priamo na vyvrátenie v zmluvách prezentovaných faktov. V tejto súvislosti si tak príslušníci maďarskej delegácie mohli už vopred pripraviť protinávrhy smerujúce predovšetkým proti medzinárodnej mierovej zmluve s Rakúskom, ktorá bola v mnohých ustanoveniach obdobná. O možnej podobnosti medzinárodných mierových zmlúv s Rakúskom a Maďarskom informovali tak V. Šrobár¹¹ ako aj I. Krno^{12,13}. Na rozdiel od rakúskej delegácie, ktorá bola už v momente príchodu na konferenciu zmierená s rozpadom Predlitavska maďarskí politickí predstavitelia prišli na konferenciu s argumentami podporujúcimi zachovanie územnej celistvosti Uhorska. Samotnú argumentáciu tak maďarskí delegáti postavili na skutočnosti, že zánik Uhorska je len výsledkom snáh veľmocí, ktoré sa o jeho rozpad pokúšajú z vonka. Základným argumentom zachovania celistvosti uhorského územia bola tisícročná tradícia súdržnosti a jednoty krajiny.

Koncom roka 1919 boli zaznamenané pravidelné stretnutia medzi Tekelim, Bethlenom a Apponyim, na ktorých sa títo štátnici pokúšali vytvoriť priaznivé podmienky pre obnovenie veľkého Maďarska. Paradoxne práve Apponyi¹⁴ sa na tomto stretnutí zúčastňoval tajne, keďže pod prísľubom nevykonávania žiadnej protičeskoslovenskej činnosti v tom čase žil v Malinove pri Bratislave. Maďarská politická reprezentácia sa domnievala, že Apponyi môže práve z titulu svojho postavenia výrazne napomôcť k zachovaniu celistvosti Uhorského územia. Prijatím postavenia vedúcej osobnosti maďarskej delegácie sa však Apponyi stáva nepriateľskou osobou pre ČSR.¹⁵

Prípravné práce na mierovú konferenciu do Paríža pokračovali a ich výsledkom boli už koncom r.1919 prezentované antecedenčné nóty. Pripravené nóty boli následne predložené na prerokovanie na medzinárodnej konferencii. Neopomenuteľné boli aj následné diskusie

¹¹ Prof. MUDr. Vavro Šrobár bol slovenský lekár a politik, ústredná postava medzivojnovnej slovenskej politiky v ČSR. R. 1906 kandidoval do Uhorského snemu. Od r. 1918 bol členom Národného výboru československého. Počas svojho politického pôsobenia zastával funkciu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, ministra financií či ministra zdravotníctva a telovýchovy.

¹² Dr. Ivan Krno bol slovenský právnik a diplomat ČSR. Po vzniku ČSR pôsobil ako diplomat na veľvyslanectvách vo Viedni, Budapešti a Paríži. Bol členom delegácie, ktorá sa podieľala na vyjednávaní o Trianonskej mierovej zmluve. V neskoršom období pôsobil aj ako vyslanec ČSR v Haagu.

¹³ SNA, Bratislava, V. Šrobár – pozostalosť, kr. 4, č.63/63/4.

¹⁴ Gróf Albert Apponyi bol uhorský a následne maďarský politik a diplomat. Počas existencie Maďarskej republiky rád sa zdržiaval na území ČSR, nakoľko sa, ako aristokrat obával o svoj život. Po páde režimu sa vrátil do Maďarska a viedol maďarskú mierovú delegáciu v Paríži, ktorá rokovala o Trianonskej mierovej zmluve.

¹⁵ DEÁK, L. *Slováci v maďarskej politike v rokoch 1918-1939*. Bratislava, Slovakia Plus, 1996, s.10-11.

prebiehajúce s príslušníkmi Kancelárie mierových príprav. Samotné podklady pripravené na medzinárodnú mierovú konferenciu tak museli prejsť nevyhnutnou korekciou. Finálnu verziu zhromaždených materiálov bolo následne potrebné preložiť tak do francúzskeho ako aj anglického jazyka. Konečná úprava pripravovaných nôt a podkladov potrebných pre priaznivú argumentáciu a zachovanie celistvosti územia však aj napriek početným jazykovým a polygrafickým korektúram podliehala práve Apponyimu. Takto pripravené materiály boli ešte prerokúvané na už vyššie spomínaných stretnutiach Apponyiho s Tekelim a Bethlenom. Samotný dokument svedčiaci o nemožnosti rozčlenenia uhorského územia tak mohol byť predstaviteľom mierovej konferencie prezentovaný až po ich následnom schválení. Tieto prípravné procesy maďarskej delegácie však prebiehali ešte pred oficiálnou pozvánkou maďarskej delegácie na zasadnutie mierovej konferencie do Paríža. Po doručení oficiálneho pozvania tak bola maďarská delegácia pripravená zhromaždené podklady prezentovať pred zhromaždenou politickou elitou. V tejto súvislosti je potrebné pripomenúť, že maďarská delegácia sa na mierové rokovania pripravila pomerne svedomito o čom svedčí aj dohodovým mocnostiam prezentovaný pomerne rozsiahly materiál obsahujúci 4000 strán. Memoáre pritom okrem iného obsahovali, aj pomerne rozsiahlu zbierku máp ako aj ďalších kartograficko-štatistických podkladov podporujúcich maďarskou stranou prezentované závery o nutnosti zachovania celistvosti uhorského územia.¹⁶

Predkladané materiály sa vo svojich ustanoveniach pokúšali poukázať na všetky okolnosti súvisiace s Maďarskom. V tejto súvislosti tak rozpracovávali jednotlivé kultúrno-politické ako aj hospodársko-historické otázky. Na základe toho tak môžeme konštatovať, že súhrné dielo vypracované maďarskou politickou delegáciou rozpracovávalo významné otázky každodenného života v Uhorsku. Prezentované dokumenty na medzinárodnej konferencii v Paríži približovali pohľad Maďarska na riešenie národnostných otázok na prezentovanom území. Na podklade zhromaždených dokumentov sa maďarská strana pokúšala prezentovať spolužitie všetkých občanov Uhorska tak maďarskej ako aj nemaďarskej národnosti ako idylický a usporiadaný. V dôsledku toho a na podklade často aj pomerne skreslených údajov mala maďarská strana, zato, že na rozdiel od prípadu Rakúska je v prípade Maďarska výhodnejšie zachovať jeho územnosprávnú celistvosť. Aj takýmito krokmi sa maďarskí predstavitelia snažili navodiť priaznivú atmosféru na svojom území a tým vyvrátiť zvesti o utláčaní národnostných menšín.

¹⁶ K tomu pozri bližšie: JANŠÁK, Š. *Mierová zmluva s Maďarmi. Niekoľko poznámok na maďarské požiadavky*. Bratislava, 1920.

Tvrdenia maďarských delegátov prezentované v pripravených materiáloch však bolo možné jednoducho a bez väčších komplikácií vyvrátiť. V tom čase bol uhorský parlament zložený z 413 členov. Z vyše štyristo poslancov však národnostné menšiny reprezentovalo zhruba 1% členov. V uhorskom parlamente malo oprávnenie zasadať len 5 príslušníkov národnostnej menšiny. V tejto súvislosti je však potrebné podotknúť, že nôty predkladané medzinárodnému spoločenstvu sa spochybňovali navzájom. Ako príklad je možné uviesť nóty XXIII/6 a XXI-II/7 pojednávajúce o národnostnom zákone z r.1868, ktoré boli vyvrátené obdobne predloženou notou č.II/27.¹⁷

Vo všeobecnosti sa tak predkladané materiály odvolávali na dlhodobé spolužitie a historickú tradíciu pretrvávajúcu na uhorskom území. Maďarskí delegáti v tejto súvislosti poukazovali na dlhodobú existenciu maďarského národa a jeho geografickú jednotu. Maďarská strana v novom povojnovom usporiadaní vzťahov podľa predstáv Dohody videla len ďalšiu možnosť k vytvoreniu konfliktných situácií, a to predovšetkým v náboženskej oblasti. Príslušníci maďarskej delegácie, ako nástupníckeho štátu Uhorska považovali Maďarsko po vzore svojho predchodcu za významného ochrancu viery v európskom regióne. Slovanské a Rumunské národy pritom považovali za možné riziko predovšetkým z dôvodu ich kultúrnej nevypočítateľnosti. Pri spracovaní svojich materiálov vykresľujúcich Maďarsko, ako ochrancu základných katolíckych hodnôt však maďarskí politickí predstavitelia pozabudli spomenúť aj zásluhy rôznych národnostných menšín žijúcich na tomto území.

Maďarskí delegáti vo svojich tvrdeniach však pokračovali ,aj ďalej, pričom sa pokúsili vyvyníť aj zo zodpovednosti za celosvetový vojnový konflikt. Podľa maďarských delegátov zodpovednosť v celom rozsahu niesli príslušníci bývalej rakúskej vlády. Všetky kroky realizované v priebehu vojny boli koordinované centrálnie priamo z Viedne. V konečnom dôsledku sa maďarská strana pokúsila poukázať na výhody Wilsonových 14 bodov pramienice pre Maďarsko. Maďarskí delegáti sa pri svojom vystúpení na medzinárodnej konferencii pokúsili poukázať, v spojitosti s dlhodobou historickou celistvosťou územia, na to, že jeho prípadné rozčlenenie by mohlo mať neblahé dôsledky. Vytvorením nových štátnych útvarov a načrtnutím demarkačných línií by podľa maďarských zástupcov mohlo dôjsť k narušeniu hospodárskych väzieb a tým aj k destabilizácii hospodárstva v danej oblasti.¹⁸ V snahách, o čo

¹⁷ *A magyar béketárgyalások Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S-ben 1920 januárus – március havában I-III köt, Budapest, Hornyánszky, 1920-1921; The Hungarian Peace Negotiation. An account of the Work of the Hungarian Peace Delegation at Neuilly s/S, from January of March, 1920 Budapest, Royal Hungarian Ministry of Foreign Affairs 1921-1922.*

¹⁸ HRONSKÝ, M. *Boj o Slovensko a Trianon 1918-1920*. Bratislava, Literárne informačné centrum, 2001, s.243-244.

najlepšie vykreslenie Maďarska a zachovanie územnej celistvosti sa maďarskí predstavitelia takticky vyhli pripomienkam o ich spolupráci s Pruskom trvajúcej už od r. 1867. Paradoxne, aj keď sa maďarská delegácia na mierovej konferencii snažila vyhnúť tejto otázke, ktorá tvorila značný trň v oku prevažne francúzskych delegátov samotný Apponyi v minulosti prejavoval svoj obdiv k nemeckej germanizačnej politike.¹⁹

Na podklade vyššie spomínaných skutočností je tak možné konštatovať, že maďarská delegácia sa pri svojom vystúpení na konferencii opierala predovšetkým na možnosť uplatnenia historického práva v súvislosti s nutnosťou uplatnenia práva na sebaurčenie. Popieraním existencie národnostných menšín žijúcich na tomto území však zároveň upierali uplatnenie rovnakých princípov pre týchto obyvateľov krajiny. Maďarsko tak v tejto súvislosti neuznalo ani existenciu nástupníckych štátov v podobe ČSR Rumunska či Juhoslávie, čím obyvateľom týchto území upierajú nielen ich právo na sebaurčenie, ale taktiež aj sebarealizáciu.

Vo vzťahu k slovenskému obyvateľstvu sú badateľné snahy maďarskej delegácie o upretie im ich podielu na vytvorení čsl. štátu. Maďarská strana sa v tejto súvislosti odvolávala aj na jednostranné posudzovanie vzniknutej situácie, nakoľko štáty Dohody rozhodli o vytvorení nového súštatia medzi českým a slovenským obyvateľstvom bez toho, aby si vypočuli, aj maďarský názor na vzniknutú situáciu. Snahu o vytvorenie ČSR tak Maďarsko považovalo len za výsledok českej politiky, ktorá nereflektovala názory a postoje slovenskej časti obyvateľstva.²⁰

Predkladané materiáli tak vo svojich ustanoveniach obsahovali ustanovenia priznávajúce českému obyvateľstvu existenciu samostatného národa v prípade Slovákov však zastávali diametrálne odlišný postoj. O neochote maďarskej delegácie uznať existenciu samostatného slovenského národa na ich území svedčalo aj to, že predkladané materiály sa v súvislosti s československým zahraničným odbojom zmieňovali iba o Čechoch. Maďarská strana sa vo svojich vyjadreniach úplne vyhla možnosti vyjadriť sa tak k Pittsburskej dohode ako aj Martinskej deklarácii, ktoré poukazovali na existenciu samostatného slovenského národa žijúceho na uhorskom území. Vrcholný orgán Slovákov, Slovenská národná rada bola z pohľadu Maďarov len zhromaždenie slovenských politikov, ktorí nemali oprávnenie vyjadrovať sa k slovenskej národnostnej otázke. Rozhodnutie o pripojení sa k ČSR tak maďarskí predstavitelia považovali za výsledok ich sympatií k imperialistickej politike českých predstaviteľov.

¹⁹ JANŠÁK, Š. *Mierová zmluva s Maďarmi. Niekoľko poznámok na maďarské požiadavky*. Bratislava, 1920, s.18.

²⁰ HRONSKÝ, M. *Boj o Slovensko a Trianon 1918-1920*. Bratislava, Literárne informačné centrum, 2001, s.244.

Poukazom na svojvoľné rozhodnutia slovenských politických predstaviteľov nereflektujúce názory a postoje Slovákov chceli maďarskí príslušníci len upozorniť medzinárodné politické spoločenstvo zhromaždené v Paríži na nevhodnosť spojenia Čechov a Slovákov. Maďarskí delegáti sa totižto domnievali, že takéto spojenie môže v konečnom dôsledku len poškodiť záujmy obyvateľov žijúcich na spornom území. Maďarská strana sa taktiež pokúšala argumentovať chýbajúcou spoločnou minulosťou oboch národov ako aj absenciou historických väzieb, ktoré sú v prípade Slovákov jasne späté s Maďarskom. Problém spoluzití oboch národov tak Maďari videli v rôznych oblastiach života, v kultúre, administratíve, samosprávnom usporiadaní či odlišnom sociálno-spoločenskom vývoji. Vo všetkých vyššie spomínaných oblastiach maďarská strana poukazovala na slovenskú spätosť s Maďarskom, ktorá by sa prípadným spojením s Českom mohla naštrbiť. Takéto konanie by tak v konečnom dôsledku mohlo v značnej miere poškodiť záujmy slovenského obyvateľstva. Na podklade týchto skutočností, preto maďarská delegácia usúdila, že tak pre Slovákov, ako ja Maďarov bude oveľa výhodnejšie zachovanie pôvodnej územnej celistvosti zahrňujúce tak maďarské ako aj slovenské územie.

V tejto súvislosti je však potrebné poukázať na obdobné nazeranie maďarskej politickej reprezentácie na riešenie menšinovej otázky aj v prípade ďalších národov žijúcich v bývalom Uhorskom kráľovstve. Odčlenenie slovenskej, rumunskej, ako aj juhoslávskej časti územia a prenechanie správy na ich obyvateľov by podľa Maďarska viedlo k trvalému hospodársko-kultúrnemu úpadku týchto území. Ako ochrancovia náboženských, ako aj kultúrno-spoločenských zásad v Európe tak maďarská strana v rozpade svojho územia videla destabilizáciu pomerov v regióne a morálny úpadok mravných zásad.²¹ Maďarská strana sa domnievala, že vzťahy s národnostnými menšinami nie je potrebné riešiť prostredníctvom osobitných konvencií, ktorých platnosť mala byť obmedzená len na dobu pätnástich rokov. Delegácia Maďarska sa v tejto súvislosti spoliehala na neotesanosť slovenských, rumunských a juhoslávskych delegátov na medzinárodnej politickej scéne.

Na podklade diskusií o riešení národnostnej otázky prišla maďarská delegácia s požiadavkou o vytvorenie samostatnej komisie zaoberajúcej sa Dunajom a jeho prítokmi. Maďarská strana považovala Dunaj a jeho prítoky za dôležitý riečny systém. Na podnet maďarskej delegácie tak bola vytvorená Medzinárodná dunajská komisia zaoberajúca sa hlavným tokom rieky. Okrem príslušníkov maďarskej delegácie sa otázkou Dunaja prostredníctvom tejto komisie zaoberali aj zástupcovia Francúzska a Anglicka. V komisii však

²¹ K tomu bližšie pozri: DEÁK, L. et al. *Súčasníci o Trianone*. Bratislava, Kubko Goral, 1996, s 24 a 40-41.

nesmeli chýbať ani zástupcovia pobrežných štátov. V tejto súvislosti tak bola vytvorená Komisia pre vodný režim Dunaja, prostredníctvom ktorej sa maďarskí delegáti chceli pokúsiť o elimináciu československého vplyvu v tejto oblasti. Maďarskí politickí predstavitelia pri príprave argumentácie vypracovali projekt poukazujúci na možnosť vytvorenia prístavov na rieke Morave.²²

Maďarská strana sa aj týmto spôsobom pokúšala o korekciu už vopred stanovených hraníc. Paradoxne sa o jej korekciu pokúšali už v čase, keď bolo povojnové usporiadanie hraníc tak v prípade južnej hranice ČSR ako aj iných národnostných menšín jasne stanovená a dohodnutá. Príslušníci maďarskej delegácie takýmto konaním poukázali na svoje už skôr prezentované stanovisko deklarujúce nezmieriteľnosť s vývojom povojnovej situácie. V prípade vytýčenia hraníc s ČSR bol okrem iného využitý princíp vzájomnej vyváženosti v oboch štátoch. S uplatnením tohto princípu však zásadne maďarská strana nesúhlasila a proti jeho uplatneniu aj náležite vystupovala. Proti tomuto princípu vystupovali predovšetkým z dôvodu etnickej rozmanitosti prihraničného územia v dôsledku, ktorej nebolo možné presne vytýčiť demarkačnú líniu medzi maďarským a slovenským etnikom. Vo svojich úvahách o prípadnej korekcii hraníc však opomenuli možné uplatnenie geografického ako aj etnického princípu. Svoju argumentáciu dôvodili predovšetkým pretrhaním silných hospodárskych väzieb medzi maďarskou a slovenskou časťou územia. Okrem hospodárskych faktorov však maďarskí delegáti poukazovali taktiež na rôzne strategické či geopolitické faktory podporujúce ich tvrdenie o nutnosti zachovania predmetného územia v pôvodnom územnom rozsahu. Nemožnosť presného vyčlenenia slovenského od maďarského obyvateľstva poskytla maďarskej delegácii pomerne silný argument poukazujúci na násilné odčlenenie značnej časti maďarského obyvateľstva od Maďarska. Ako už bolo spomenuté vyššie maďarská delegácia sa okrem hospodárskych princípov pokúsila argumentovať útlakom Slovákov zo strany obyvateľov českej národnosti. Príprava maďarskej delegácie na medzinárodnú mierovú konferenciu zahŕňala aj uplatnenie si maďarských nárokov na niektoré slovenské mestá ako Bratislava, Nitra, Levice či Komárno. Odvolávajúc sa na právo národov na sebaurčenie podporené národnostne zmiešaným obyvateľstvom na tomto území Maďari poukazovali na vyšší pomer Maďarov ako Slovákov. Na podklade týchto skutočností tak Maďari trvali na ponechaní tohto územia pod správou Maďarska.²³

²² *A magyar béketárgyalások Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S-ben 1920 januárus – március havában I-III köt.*, Budapest, Hornyánszky, 1920-1921, II.zv. – nóta „O hraniciach Uhorska“ s prílohou „Oboznámenie, že pri ústí Moravy možno založiť prístavy.“

²³ JANŠÁK, Š. *Mierová zmluva s Maďarmi. Niekoľko poznámok na maďarské požiadavky.* Bratislava, 1920, s.32.

Maďarská strana si tak v priebehu príprav na medzinárodnú mierovú konferenciu v Paríži pripravila aj samostatný zoznam požiadaviek, ktoré plánovala predložiť medzinárodnému spoločenstvu. K nastoleniu svojich požiadaviek však pristúpili až v neskoršom priebehu konferencie. Každá z predkladaných maďarských požiadaviek, preto bola rozpracovaná prostredníctvom odpovedných nôt.

Už z vyššie spomenutého textu je možné vyvodit' viacero maďarských požiadaviek, medzi ktorými Maďari jednoznačne požadovali neporušiteľnosť celistvosti uhorského územia bez ľudového hlasovania, plebiscitu. Maďarská delegácia tak požadovala, aby sa ľudové hlasovanie uskutočnilo na všetkých dohodovými mocnosťami odlúčenými územiaми. Aj napriek požiadavke konania ľudového hlasovania v podobe plebiscitu na spornom území však maďarskí predstavitelia neupustili od nutnosti korekcie vopred vytýčených hraníc, a to predovšetkým v prospech Maďarska. Aj napriek tomu, že maďarská delegácia vo svojich predchádzajúcich požiadavkách požadovala konanie plebiscitu v prípade korekcie hraníc jeho konanie výslovne odmietala. Paradoxne maďarská delegácia pripustila možné ústupky v rôznych oblastiach kultúrno-spoločenského života v odlúčených územiach, na ktorých žili obyvatelia národnostných menšín.

Zo skúmaných materiálov je však jasne badateľná jednostrannosť predkladaných podkladov. Príslušníci maďarskej delegácie sa vo svojich úvahách o možnom povojnovom usporiadaní vzťahov zamerala len na vyzdvihnutie argumentov podporujúcich ich požiadavky. Proti pripravovaným materiálom však okrem ich jednostranného zamerania svedčala aj ich zjavná odporovateľnosť a značná neprehľadnosť dokumentov, ktorá bola načrtnutá už vyššie. Aj napriek tomu, že požiadavka ľudového hlasovania môže navodzovať prejav dobrej vôle zo strany maďarskej delegácie bolo to práve naopak. Maďarskí vládni predstavitelia sa práve prostredníctvom ľudového hlasovania pokúšala poukázať na teritoriálne rozšírenie obyvateľstva maďarskej národnosti, ktoré by podporilo ich hypotézu o nutnosti zachovania teritoriálnej celistvosti Uhorského kráľovstva pod správou Maďarska.²⁴

Aj napriek tomu, že sa maďarská politická reprezentácia pri príprave svojich podkladov na konferenciu v značnej miere vyhýbala národnostnej otázke neopomenula vyzdvihnúť historicko-kultúrne a hospodárske prepojenie medzi maďarským a národnostným obyvateľstvom. V poslednom rade sa, ako ochrancovia viery v Európe maďarskí delegáti odvolávali na možné narušenie duchovnej jednoty v prípade rozčlenenia územia. V priebehu medzinárodnej konferencie tak bolo maďarskou delegáciou predložených osem

²⁴ HRONSKÝ, M. *Boj o Slovensko a Trianon 1918-1920*. Bratislava, Literárne informačné centrum, 2001, s.242 a 247.

antecedenčných nôt. Podstatou každej z nich bolo zapôsobiť a interferovať na zástupcov dohodových mocností ešte pred oboznámením sa s podmienkami mierových rokovaní. Na druhej strane mali predkladané nôty pripraviť maďarskej delegácii na medzinárodnej konferencii pôdu pre jej budúcu argumentáciu.²⁵ Ucelený pohľad Maďarska na riešenie mierových podmienok po vojnovom konflikte bol medzinárodnému politickému spektru poskytnutý prostredníctvom úvodnej nóty č. II.

Ako už bolo spomenuté vyššie maďarská strana sa v priebehu prípravných procesov zaoberala riešením vzniknutej situácie len z jedného, a to maďarského uhla pohľadu, pričom výnimku netvorila ani úvodná nóta č. II. Aj napriek tomu, že predkladané nôty poskytovali značne jednostranný, a teda aj pomerne skreslený pohľad na danú problematiku maďarská strana v ňom rozsiahle rozpracovávala, a to pomerne ucelene historické prepojenia a zemepisné súvislosti vo vzťahu k bývalému Uhorskému kráľovstvu. Predkladané nôty sa vo svojich ustanoveniach dotýkali aj historických súvislostí ako, aj súčasného nazerania na riešenie národnostnej otázky. Maďarská strana sa tak prostredníctvom predkladaných materiálov snažila v prvom rade poukázať na nemožnosť rozčlenenia bývalého uhorského územia, a to predovšetkým z dôvodu hospodársko-kultúrneho charakteru. Aj týmto spôsobom sa maďarská delegácia snažila dosiahnuť svoj prvotný cieľ spočívajúci v zachovaní územnej celistvosti Uhorského kráľovstva aj po jeho zániku.

V dôsledku naplnenia prvotného cieľa v podobe zachovania územnej celistvosti maďarská strana nemohla pristúpiť k riešeniu národnostnej otázky v podobe vytvorenia samostatných štátnych útvarov národnostných menšín. Takýmto konaním by Maďarsko, ako nastupujúci štát Uhorského kráľovstva prišlo o značnú časť svojho teritória. V tejto súvislosti tak maďarská strana nielen, že nemohla priznať národnostným menšinám ich právo na sebaurčenia, ale taktiež sa nemohla priamo vyjadrovať k otázkam národnostných menšín na svojom území. Aj napriek tomu maďarskí delegáti v prípade nutnosti poukazovali na zhovievavosť právnych noriem upravujúcich postavenie národnostných menšín v Uhorsku. Argumentovali znášanlivosťou a pokojným spolužitím všetkých obyvateľov.

Predložená nóta tak kriticky vystúpila k činnosti národnooslobodzovacích hnutí pôsobiacich tak v zahraničí ako aj na spornom území krajiny. Prijaté právne predpisy národnostných hnutí nemaďarských národov považovala maďarská strana za nelegitímne,

²⁵ *A magyar béketárgyalások Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S-ben 1920 januárus – március havában I-III köt*, Budapest, Hornyánszky, 1920-1921 zv. 1; *The Hungarian Peace Negotiation. An account of the Work of the Hungarian Peace Delegation at Neuilly s/S, from January of March, 1920* Budapest, Royal Hungarian Ministry of Foreign Affairs 1921-1922 zv. 1.

pričom opačný prístup mierovej konferencie bol z pohľadu maďarskej delegácie vnímaný ako defektný. Na podklade svojich ustanovení predkladaná nóta poukazovala na nejednoznačnosť rozptýlenia národnostného obyvateľstva a tým aj na prípadnú nemohúcnosť v otázke vytýčenia etnických hraníc uhorského územia. V dôsledku toho tak nóta a s ňou aj jej predkladatelia zastávali názor, že vytýčenie etnických hraníc by mohlo v značnej miere poškodiť kvalitu života na tomto území, čím dospela k názoru, že bude vhodnejšie zachovať pôvodný stav spočívajúci v spoločnom nažívaní všetkých národov. Maďarská delegácia na medzinárodnej scéne predniesla požiadavku samostatného určenia národnostných menšín, v dôsledku, ktorého by sa obyvatelia bývalého Uhorska mohli sami vyjadriť k možnému spolužitia v Maďarsku.²⁶

ZÁVER

Maďarská delegácia sa aj prostredníctvom predkladaných dokumentov pokúsila prezentovať stanovisko, že prípadným novým rozbrojom na tomto území sa dá zabrániť iba prostredníctvom zachovania územnej celistvosti Uhorského kráľovstva pod správou Maďarska. Maďarskí diplomati sa prostredníctvom predložených dokumentov pokúsili v zhromaždených medzinárodných delegátoch vzbudiť podozrenie, že prípadné rozčlenenie uhorského územia na samostatné územnosprávne celky by v konečnom dôsledku mohla viesť k rozpadu západnej civilizácie.²⁷

Následnému pozvaniu maďarskej delegácie na mierovú konferenciu predchádzalo oficiálne uznanie Huszárovho²⁸ kabinetu aj prostredníctvom medzinárodnej mierovej konferencie. Vo vzťahu k mierovým rokovaniam a prizvaniu maďarskej delegácie k nej bola významná aj návšteva sira Georga Russella Clerka²⁹ v Budapešti. Ten vo svojej následnej správe po návrate do Paríža z 1.12. 1919 deklaroval ochotu maďarskej politickej reprezentácie spolupracovať pri riešení povojnových vzťahov. Pomerne menšie nadšenie však vo vtedajšej politickej spoločnosti vyvolala správa o grófovi Apponyim ako možnom čelnom predstaviteľovi maďarskej delegácie. Aj na podklade Clarkovej správy však Najvyššia rada

²⁶ TÓTH, A. *Otázka mierová na maďarské ministerské radě, po odjezdu Apponyho mierové delegace na pařížskou mírovou konferenci do předání definitivního znění mírové smlouvy Maďarska (leden -květen 1920)*, In: *Slovanský přehled*, Praha, Historický ústav AV ČR v. v. i., roč. 91, 2006, č.3, s.353 a nas.

²⁷ JANŠÁK, Š. *Mierová zmluva s Maďarmi. Niekoľko poznámok na maďarské požiadavky*. Bratislava, 1920, s.23-24.

²⁸ Károly Huszár bol maďarský politik pôsobiaci ako predseda vlády a úradujúca hlava štátu v rozmedzí rokov 1918-1920. Jeho funkčné obdobie sa časovo zhodovalo s obdobím politickej nestability v Maďarsku bezprostredne po prvej svetovej vojne.

²⁹ Sir Georg Russell Clerk bol britský diplomat a tajný radca, ktorý ku koncu svojej kariéry pôsobil ako veľvyslanec vo Francúzsku. Predtým pôsobil ako veľvyslanec v Turecku, ale aj v Belgicku a ČSR.

pristúpila k rozhodnutiu a prostredníctvom predsedu mierovej konferencie k prizvaniu maďarskej delegácie do Paríža. Clemenceau³⁰ pristúpil k oficiálnemu pozvaniu 1.12. 1919.

³⁰ Georges Benjamin Clemenceau bol francúzsky politik a novinár. Pôsobil ako predseda francúzskej vlády, pričom v priebehu medzinárodnej mierovej konferencie v Paríži zastával postoj tvrdého postupu proti Nemecku po prvej svetovej vojne.

LITERATURE

1. *A magyar béketárgyalások Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S-ben 1920 januárus – marcius havában I-III köt*, Budapest, Hornyánszky, 1920-1921.
2. DEÁK, L. *Slováci v maďarskej politike v rokoch 1918-1939*. Bratislava, Slovakia Plus, 1996, ISBN 80-88750-22-9.
3. DEÁK, L. et al. *Súčasníci o Trianone*. Bratislava, Kubko Goral, 1996, ISBN 80-88858-15-1.
4. GALÁNTAI, J. *A trianon békekötés, 1920*. Budapest, Gondolat, 1990, ISBN 963-282-373-7.
5. HRONSKÝ, M. *Boj o Slovensko a Trianon 1918-1920*. Bratislava, Literárne informačné centrum, 2001, ISBN 80-88878-14-4.
6. JANŠÁK, Š. *Mierová zmluva s Maďarmi. Niekoľko poznámok na maďarské požiadavky*. Bratislava, 1920.
7. MICHELA, M. *Pod heslom Integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918-1921*. Bratislava, Kalligram, 2009, ISBN 978-80-810-1261-7.
8. SNA, Bratislava, V. Šrobár – pozostalosť, kr. 4, č.63/63/4.
9. *The Hungarian Peace Negotiation. An account of the Work of the Hungarian Peace Delegation at Neuilly s/S, from January of March, 1920* Budapest, Royal Hungarian Ministry of Foreign Affairs 1921-1922.
10. TÓTH, A. Oficiální pozvání Maďarska na pařížskou mírovou konferenci a stanovisko maďarské vlády (prosinec 1919). In: *Slovanský přehled*, Praha, Historický ústav AV ČR v.v. i., roč. 91, č.2, 2005, ISSN 0018-2583.

CONTACT

lucia.pistejova@upjs.sk

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta

Kováčska 26

040 75 Košice

Slovenská republika

Progresivizmus a právo na sebaurčenie národov

Progressivism and the right to self-determination of nations

Mgr. Ondrej Ružička, PhD.

Abstrakt

Cieľom článku je predstaviť progresivizmus ako politický smer v Spojených štátoch amerických a jeho vplyv na medzinárodný koncept práva národov na sebaurčenie. Článok sa sústreďuje najmä na postavu prezidenta Woodrowa Wilsona a jeho pôsobenie jednak na poste prezidenta Spojených štátov, ale aj ako myšlienkového ideológa Spoločnosti národov a s ňou spätou ideou sebaurčenia.

Kľúčové slová:

právo na sebaurčenie, progresivizmus, medzinárodné právo, 1. svetová vojna, progresívna éra

Abstract

The aim of the article is to present progressivism as a political direction in the United States of America and its influence on the international concept of the right of nations to self-determination. The article focuses mainly on the figure of President Woodrow Wilson and his work both as the President of the United States, but also as an ideologist of the League of Nations and the idea of self-determination linked to it.

Key words:

right to self-determination, progressivism, international law, I. World War, progressive era

ÚVOD

Cieľom môjho skúmania je v rámci tohto príspevku otázka, akým spôsobom ovplyvnil progresivizmus ideu práva na sebaurčenie. Ako spúšťač môjho záujmu alebo inak povedané dôvod prečo sa vôbec zaoberať predmetnou otázkou bol článok „What is Progress?“, napísaný v roku 1913, vtedy prezidentom Spojených štátov amerických Woodrovom Wilsonom. Wilson hral veľmi dôležitú úlohu v budovaní povojnového sveta, a jeho idey bezpochyby započali proces zmien, ktoré vidieť aj modernom medzinárodnom práve, resp. výrazne ovplyvnil ďalšie smerovanie nielen medzinárodného práva, ale koniec koncov aj štátoprávnu podobu novovznikajúcich štátov. Prvotným pojmom, ktorým sa budeme zaoberať je samotný progresivizmus, nakoľko v dnešnom poňatí má mierne iné konotácie a ciele.

Druhým okruhom, ktorým sa zaoberám následne je právo na sebaurčenie. V jeho minulej a súčasnej podobe. Prvá svetová vojna bola zásadným míľnikom ako v štátoprávnom rozmere, tak aj v rozmere medzinárodnoprávnom. Boli položené základy modernej podoby medzinárodného práva v podobe jednak založenia Spoločnosti národov predchodkyňou Organizácie spojených národov spolu s orgánmi ako napríklad Stály dvor medzinárodnej spravodlivosti, a jeho pokračovanie v podobe Medzinárodného súdneho dvora. Retrospektívne a spolu s ďalším vývojom v 20. storočí, síce môžeme vyhodnotiť tieto „proto“ počiatky ako neúspech, ale s odstupom času by bola teória a prax medzinárodného práva bez vplyvov povojnových ideí značne ochudobnená. Napriek tomu, že tento príspevok má značne medzinárodnoprávny charakter, globalizovaný svet a jednotlivé subjekty medzinárodného práva najmä štáty (objekt záujmu štátoprávneho smerovania), sú ovplyvňované medzinárodným právom, o to viac po skončení tak paradigmatickej udalosti ako svetová vojna.

1 PROGRESIVIZMUS

Pokiaľ spomenieme progresivizmus, je možné predpokladať, že len malá časť opýtaných si vybaví obdobie v dejinách Spojených štátov americký v rokoch 1898 – 1920 zvané tiež aj ako „*The Progressive Era*“. Samotný pojem „*progressivism*“, teda progresivizmus začal byť užívaný v polovicike 90. rokov 19. storočia. Americký filozof Wiliam James, charakterizoval progresívcov ako tých ktorý nasledujú ideu pragmatizmu. Svoje počiatky mal tento smer v situácii ktorá nastala po americkej občianskej vojne, vykryštalizoval sa však až po roku 1896, a to sériou krachov a celkovou premenou voličských preferencií. Predstaviteľ liberalizmu a anarchokapitalizmu Murray Rothband označil túto zmenu pohľadu za koniec „*laissez-faire*“ štátu a kolaps tretieho stranického systému USA.¹ Progresivizmus je označovaný v zmysle zahraničných doktrín v politike Spojených štátov v jeho konkrétnom uplatnení aj ako Rooseveltov kolorár² k Monroeovej doktríne³. Vychádzalo sa z toho, že Amerika je zodpovedná za šírenie amerických hodnôt aj mimo svoje hranice, resp. že má udržiavať spriatelene vlády nominálne nezávislých latinskoamerických štátov.⁴ Historik DeWitt

¹ ROTHBAND, M. *The Progressive Era*. Mises Institute, 2017, Kapitola 6 sekcia 1 (epub formát)

² Podľa Slovníkového portálu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV tento výraz znamená „dodatok, prídavok; zrejmy dôsledok nejakého dokazovania vety al. definície“, v anglickom znení: „Roosevelt Corollary to the Monroe Doctrine“

³ UNTERMAN, K. *The United States in the World during the Gilded Age and Progressive Era*. In: MCKNIGHT, CH. N. - UNGER, N. *A Companion to the Gilded Age and Progressive Era*, Wiley-Blackwell; 1st edition, 2017, s. 410

⁴ LUMBA, A. E. S. *Empire, Expansion, and its Consequences*. In: MCKNIGHT, CH. N. - UNGER, N. *A Companion to the Gilded Age and Progressive Era*, Wiley-Blackwell; 1st edition, 2017, s. 400

pomenoval tri značne široké oblasti ku ktorým progresivizmus smeroval: a) odstránenie korupcie z verejného života, b) rozšírenie verejnej angažovanosti vo vláde, c) presvedčenie, že doterajšie funkcie vlády sú až moc obmedzené a preto musia byť rozšírené v záujme zmierniť sociálne a ekonomické ťažkosti.⁵ To sa prejavilo najmä v tzv. anti-trust legislatíve, neskoršie devätnástym dodatkom k ústave, zaisťujúcim volebné právo bez ohľadu na pohlavie, priamou voľbou členov senátu a obdobne.

Napriek odlišnosti môžeme nájsť určité paralely s moderným progresívnym hnutím ako napríklad ekologická agenda⁶, sociálna agenda, administratívny charakter vládnutia.

2 WOODROW WILSON A PROGRESIVIZMUS

Progresivizmus, ako som už spomenul nemôžeme obmedziť na jedinú osobu, avšak práve Woodrow Wilson bol jednou z najvýznamnejších osobností, ktorá bola jednak predstaviteľom tohto smeru a zároveň aj priamo mala možnosť formovať podobu povojnového sveta. Z týchto dôvodov si dovoľím menšiu biografickú vsuvku, aby som lepšie zvýraznil pozadie, ktoré formovalo jeho činnosť počas vojny, v povojnovom období a následne.

Woodrow Wilson ešte predtým, ako bol vôbec zvolený ako 23. prezident Spojených štátov, započal svoju kariéru ako akademik na viacerých univerzitách a nakoniec ako profesor na Univerzite v Princetone, kde bol zvolený v roku 1902 za 13. prezidenta univerzity. Čo sa týka jeho zamerania vyučoval najprv históriu a politické vedy. Ešte pred svojou akademickou kariérou sa venoval síce aj právu, prax ho znechutila, čo vyústilo v jeho návrat na akademickú dráhu. S akademickou činnosťou sa viazala aj sprvu náročná pedagogická činnosť na Univerzite v Bryn Mawr začínajúc v roku 1885 a vrcholiaca spomínaným návratom na Princeton⁷, kde mu bol ponúknutý profesorský post s užším záberom výučby zameraným na verejné právo.⁸ Práve toto zameranie formovalo názory aj v neskoršom období, najmä počas výkonu úradu prezidenta.

Ešte pred víťazstvom v prezidentských voľbách, Wilson vykonával úrad guvernéra štátu New Jersey v roku 1910. Aj napriek krátkemu obdobiu dvoch rokov plne prijal progresívne smerovanie, čo sa prejavilo najmä vo vytvorení protikorupčných a verejných komisií, novej

⁵ KENNEDY, D. M. *Overview: The Progressive Era*. In: *The Historian*, Volume 37, 1975 s. 454

⁶ Prezident Theodore Roosevelt bol zanietným ochrancom prírody a pričínil sa o založenie viacerých prírodných rezervácií fungujúcich dodnes.

⁷ Počas štúdií mala názov Univerzita New Jersey (College of New Jersey) pôvodne študoval.

⁸ COOPER, J. M. *WOODROW WILSON A Biography*. New York: Alfred A. Knopf, New York, 2009, kapitola 3, nakoľko sa jedná o publikáciu vo formáte epub uvádzam len číslo kapitoly.

volebnej legislatíve vo vzťahu k verejným funkciám a vytvorenie nehodového poistného systému pre zamestnancov.⁹

V zmysle jeho vedeckej činnosti rád by som rozobral na prvý pohľad čisto ústavne zameraný článok „*What is progress?*“ publikovaný v roku 1913, teda už v čase kedy bol v úrade prezidenta.¹⁰ Svoj progresívny postoj prezentuje ako potrebu až nevyhnutnosť vzhľadom na meniace sa spoločenské prostredie v ekonomickom a politickom chápaní. Túto potrebu prirovnal metaforicky k behu Červenej kráľovnej a Alice v príbehu *Alice v krajine zázrakov*, kde napriek ich úpornému behu stoja stále tom istom mieste. Práve potreba aby zákony vedeli dobehnúť faktický stav je Wilsonova idea progresu. Na otázku ako mali podľa Wilsona zákony dobehnúť fakty spočívajúce v zmene ekonomických a sociálnych tendencií¹¹ využil slovo „*to adjust*“, teda prispôbiť upraviť. Progres, vnímal ako snahu napredovať do budúcnosti a nie lipieť v minulosti. Uviedol, že nie je jeho cieľom začať odznova, nakoľko nie je možné začať písať *tabula rasa* nový politický program, ale cieľom by malo byť pretkáť progresívne napredovanie do starých textúr. Staré textúry napríklad Ústavy Spojených štátov, nazval podľa newtonskej paradigmy, ako podobné mechanikám Slnecnej sústavy, novou textúrou by mala byť organická idea, keďže vláda je živým organizmom, nie strojom. Paradigmou má byť nie newtonovský mechanický prístup¹², ale evolutívny darwinistický princíp. Ako uvádza: „*All that progressives ask or desire is permission—in an era when “development,” “evolution,” is the scientific word—to interpret the Constitution according to the Darwinian principle; all they ask is recognition of the fact that a nation is a living thing and not a machine.*“ [preklad autora: „*Všetko čo si progresívec pýta alebo po čom prahne je povolenie – v ére keď rozvoj, vedeckým výrazom evolúcia - vykladať Ústavu v súlade s darwinistickým princípom, všetko čo si žiadajú je len uznanie faktu, že národ je žijúcou entitou a nie strojom.*“]¹³ Túto potrebu mimo iné zdôvodňoval aj medzinárodným aspektom, kde poukazuje na situáciu kedy Kanada odmietla recipročné dohody z titulu, že americké ekonomické podmienky nie sú dostatočne moderné, ako tie kanadské.¹⁴ Takýto postoj je takmer totožný pre ideu tzv. „*living tree constitution*“-„*koncept živej ústavy*“, ktorá má svoje

⁹ RUIZ, G. W. *The Ideological Convergence of Theodore Roosevelt and Woodrow Wilson*. In: *Presidential Studies Quarterly*, WINTER 1989, Vol. 19, No. 1, s. 168

¹⁰ V duchu progresivizmu sa niesla aj jeho volebná kampaň.

¹¹ Ako odklon od individuálnej podnikateľskej činnosti a dominancia obrovských korporácií, či prílišné usadenie sa niektorých negatívnych tendencií vo vedúcich pozíciách vlády ako takej.

¹² Zosobnený ideou „checks and balances“, teda známym princípom bŕzd a protiváh.

¹³ Wilson vnímal svoju éru ako éru darwinizmu.

¹⁴ WILSON, W. *What is progress?* (1913). *The U.S. Constitution: A Reader*, 2012, s. 635-643, dostupné na internete: <http://cdn.constitutionreader.com/files/pdf/constitution/ch107.pdf>

uplatnenie pri ľudskoprávnych dokumentoch medzinárodného, ako aj ústavnoprávneho charakteru.

Bolo by naivné si myslieť, že takýto postoj vznikol až po výhre v prezidentských voľbách. Už vo významnej monografii „*The State*“ vydanéj v roku 1898 môžeme nájsť podobné zmienky. V tomto diele podáva Wilson analýzu a komparáciu jednotlivých zriadení od staroveku až po jeho súčasnosť, vrátane systému vlády Spojených štátov amerických. Celkovú povahu vlád a ústavných zriadení charakterizuje v duchu už spomenutého organického prístupu, teda že systémy sú ovplyvňované klímou, geografickou polohou, vojnou – externými faktormi, podliehajú teda procesu zmeny. Napriek niektorým partikulárnym príkladom, pokladal väčšie rozvojové celky¹⁵ ako oprosté od značných nezrovnalostí spôsobených externými faktormi, a teda líniu postupu vnímal ako výnimočne lineárneho charakteru. Spoločnosť tak ako ostatné organizmy je schopná zmeny jedine evolúciou.¹⁶ Rovnako tak jej vznik nie je dôsledkom zmluvy¹⁷, ale externalít a okolností vlastných človeku, ktoré spolupôsobia s úmyselným ľudským úmyslom.¹⁸ Obdobne sa jeho pohľad stierania mechanizmus deľby moci prejavoval aj v jeho krátkom pôsobení v úrade guvernéra.¹⁹ Jeho pohľad samozrejme nepredstavoval úplné popretie ústavných základov vytvorených počas obdobia Otcov zakladateľov, ale progresívnosť vnímal ako pretkanie starých štruktúr novými niťami progresívnych ideí. Obdobné zmýšľanie sa prejavilo aj v otázkach vonkajšieho pôsobenia Spojených štátov. Konkrétne progresívne tendencie sa počas úradovania v pozícii prezidenta pretavili do vytvorenia Federálneho rezervného systému, vytvoreniu Federálnej obchodnej komisie. Napriek počiatočnému nesúhlasu podporil na konci svojho druhého úradovania aj spomínanú reformu volebného práva.²⁰

3 WILSONOVO MEDZINÁRODNÉ PÔSOBENIE

Ako som v krátkosti predstavil Wilsonovu ideu progresivizmu v medziach vnútroštátnych, nemôžem opomenúť, teda vplyv na medzinárodnú oblasť. Wilson pokračoval v politike exportu ideí demokracie obdobne ako jeho predchodca Roosevelt. Spomenúť možno jeho neúspešný pokus o nastolenie „usporiadanej a spravodlivej vlády“ v Mexiku v roku 1916-

¹⁵ V zmysle všeobecných systémov vlád.

¹⁶ WILSON, W. *The State Elements of historical and practical politics*. Boston: D.C. Heath, 1903, s. 576

¹⁷ Wilson užíva výrazu „compact“ teda zmluva alebo dohoda, obdobne tento výraz užíva aj americká ústava v časti zvanej „Compact clause“

¹⁸ Ref. WILSON *The state*, s. 13

¹⁹ HEATER, D. *National self-determination Woodrow Wilson and his legacy*. London: The Macmillan Press, 1994, s. 17

²⁰ ref. 10 RUIZ, s. 172

17,²¹ čo je zjavne v kontraste s jeho dbaním na neutralitu voči konfliktu v Európe. Wilson razil dvojakú úlohu, viac krát sa pokúsil o vyjednanie mieru, kedy ponúkol stranám dobré služby, na druhej strane nekriticizoval totálnu blokádu zo strany Británie voči Nemecku, najmä z pohľadu dodávok jedla nekombatantom. Rovnako tak bolo zvláštne, že nevystrihal občanov USA pred cestovaním skrz vojenské zóny dedikované v nemeckom ponorkovom pláne. Počiatočný postoj počas vojny pred vstupom USA, bolo jeho konanie viac menej legalistické a uplatňované v medziach vtedajšieho medzinárodného práva.²² Po vstupe USA do vojny sa však jeho mienka obrátila a začal plne presadzovať ideu „*peace without victory*“, ktorá sa pretavila do slávnych 14 bodov z 08. januára 1918. V samotných polemikách, napríklad z Taftom, trval na tom, že žiadny rýchly prielom v zmysle idey Spoločnosti národov nenastane, zatiaľ čo v ostatných najmä verejných prejavov, dokonca už od začiatku vojny trval na bezpodmienečnom eliminovaní arbitrárnej sily (arbitrary power)²³ tradičných subjektov a klasických zmluvných spojenectiev. Čo v jeho poňatí plne korešpondovalo z Monroevou doktrínou a ešte starším rozlúčkovým príhovorom Georga Washingtona o tzv. „*entangling alliances*“, najmä so štátmi Európy. Vytvorením vyššieho spoločenstva v podobe Spoločnosti národov bude možné dohliadať na svetom, tak ako na západnou hemisférou v súlade s Monroevou doktrínou.

V zmysle Wilsonovho pôsobenia na mierovej konferencií, možno vyzdvihnúť jeho snahu o prípravu, a to už počiatkom roku 1917, kde nechal zriadiť pracovnú skupinu zvanú „*The Inquiry*“²⁴, ktorá mala za úlohu rozobrať jednotlivé problematiky v zmysle aj neskorších štrnástich bodov, najmä otázky etnického rozloženia, geografických problémov stredovýchodnej Európy a Osmanskej ríše. Základným kameňom rokovaní bolo vytvorenie Spoločnosti národov, čo si uvedomovali aj ostatní účastníci mierovej konferencie.²⁵ Spoločnosť národov vytvorená Paktom Spoločnosti národov, predstavovala pre Wilsona cestu k vytvoreniu inštitúcie nepodobnej od vytvorenia spoločenstva indivíduí ako počas vytvorenia severoamerických trinástich kolónií, či analógia k zmluve izraelského národa s Bohom.²⁶ Z tohto pohľadu bola Spoločnosť nositeľom akejsi morálnej sily všetkých ľudí sveta,

²¹ POWELL, J. *Wilson's War: How Woodrow Wilson's great blunder led to Hitler, Lenin, Stalin, and World War II*. New York: Crown Forum, 2005, s. 80-88

²² STRINER, R. *Woodrow Wilson and World War I A Burden Too Great to Bear*. Rowman & Littlefield, 2014, s. 31

²³ ref. 22 STRINER, R. s. 153-154

²⁴ Dokumenty týkajúce sa správ tejto expertnej skupiny sú dostupné na internete: https://catalog.archives.gov/search?q=*&f.ancestorNaIds=635966&sort=naIdSort%20asc

²⁵ ref. 22 STRINER, R. s. 175; To sa odrazilo aj na tom, že mierová konferencia sa konala v Paríži, nie na neutrálnej pôde ako aj niektoré značne nevýhodné ustanovenia voči Nemecku v samotnej Versaillskej zmluve.

²⁶ AMBROSIUS, L. E. *Woodrow Wilson, Alliances, and the League of Nations*. In: *The Journal of the Gilded Age and Progressive Era*, Vol. 5, No. 2 (Apr., 2006), s. 145-146; Pakt Spoločnosti národov je v angličtine označovaný ako „*Covenant of the League of Nations*“, obdobne nachádzame biblický výraz „*ark of covenant*“.

exekvovaná pomocou orgánov (primárne víťaznými mocnosťami), čo ak zoberieme do úvahy jeho vlastné fungovanie na poste guvernéra alebo prezidenta, nebolo v rozpore z jeho politickou filozofiou dbania na profesionalizmus a americký údel ochrany práva a spravodlivosti.

Napriek presadeniu vytvorenia Spoločnosti národov počas mierovej konferencie v Paríži, nebol Wilson úspešný v oblasti zapojenia svojej krajiny do týchto štruktúr. Kongres Versiallskú zmluvu, ktorej prvá časť bol Pakt Spoločnosti národov neprijal. Republikánky senátori hlavne postava Henryho Cabota Lodgea, nesúhlasili so spojením morálnej a legalistickej idey, argumentovali primárne tým, že článok 10 Paktu by potencionálne mohol viesť k zatiahnutiu USA do vojny bez výslovného súhlasu Kongresu, teda Spoločnosť by predstavovala len inú formu aliancie podobnej tým, čo viedli k prvej svetovej vojne. Paradoxne republikánsky predstavitelia preferovali skôr bezpečnostnú zmluvu s Francúzskom a Veľkou Britániou, čo Wilson odmietal.²⁷

Wilsonovo organické videnie spoločnosti spojené s jeho presbiteriánskym a juhoamerickým²⁸ sa prejavilo aj v jeho vnímaní práva na sebaurčenie národov. Síce po vstupe do vojny vyhlasoval a často používal výraz práva na sebaurčenie²⁹, pokiaľ analyzujeme 14. bodový program *expresis verbis* toto právo nenájdeme. V otázke pre koho, teda po objekte tohto práva nebol až taký konzistentný. Autori pripisujú túto nejednoznačnosť najmä prítomnosti určitého rasizmu spočívajúcom v tom, že iné ako biele etniká nie sú spôsobilé, resp. nedosiahli demokracie požadovanej úrovne.³⁰ Pokiaľ zoberieme do úvahy kto všetko dosiahol nezávislosť, tak sa jednalo o takmer výlučne len o európske etniká, či už vytvorenie Československa³¹, Poľska, Rumunska a pod. Okrem toho ignoroval do určitej miery aj otázky koloniálnych dŕžav víťazov alebo írsku otázku.³² Samotný mandátny systém bol kompromisom medzi Wilsonovou požiadavkou ne-anexácie území kontrolovanými Nemeckom a Osmanskou ríšou a návrhom juhoafrického generála Smutsa, ktorý sa týkal len porazených koloniálnych štátov. Práve otázka

²⁷ ref. 26 AMBROSIUS, s. 151

²⁸ Bývalé Konfederáčné územie.

²⁹ Napríklad v prejave pred Kongresom z 11. februára 1918 uvádza okrem iného: „*There shall be no annexations, no contributions, no punitive damage. Peoples are not to be handed about from one sovereignty to another by an international conference or an understanding between rivals and antagonists. National aspirations must be respected; peoples may now be dominated and governed only by their own consent. "Self-determination" is not a mere phrase. It is an imperative principle of actions which statesmen will henceforth ignore at their peril.*“ Dostupné na internete: <http://www.gwpda.org/1918/wilpeace.html>

³⁰ AMBROSIUS, L. E. *Woodrow Wilson and The Birth of a Nation*, In: *American Democracy and International Relations. Diplomacy & Statecraft*, 2007, 18(4), s. 693

³¹ Resp. uznanie v zmysle medzinárodného práva.

³² HEATER, D. *National Self-Determination Woodrow Wilson and his Legacy*, London, 1994, The Macmillan Press, s. 95

mandátov poukázala na Wilsonovu nie moc obratnú politiku na pôde mierovej konferencie, nakoľko bola súčasťou jeho primárneho cieľa formácie Spoločnosti národov.³³

4 PRÁVO NÁRODOV NA SEBAURČENIE

Toto právo je nepochybne späté aj s našou históriou, rozdelenie Československa je taktiež povedal by som ukázkou argumentácie práva na sebaurčenie.³⁴ Môžeme ho charakterizovať ako jedno zo základných zásad medzinárodného práva, majúce povahu *ius cogens*.³⁵ V terajšom poňatí vychádzame najmä so všeobecných ustanovení Charty OSN, medzinárodných dokumentov ako napríklad Deklarácia zásad týkajúcich sa priateľských vzťahov a spolupráce medzi štátmi³⁶, Helsinský akt³⁷ a iné. No fenomén sebaurčenia nie je ničím, čo vzniklo po prvej svetovej vojne. Prvými úkazmi sebaurčenia možno pokladať napríklad Deklaráciu nezávislosti Spojených štátov Amerických z roku 1776³⁸, obdobne sa s ním môžeme stretnúť počas 19. storočia.

Aby som dotvoril charakter tohto vývoja aspoň v stručnosti zhrniem najdôležitejšie rozhodnutia najmä Medzinárodného súdneho dvora. Prvým rozhodnutím týkajúcim sa všeobecného poňatia práva na sebaurčenie z ohľadom na jeho charakter bol poradný posudok v prípade *Namíbie*, kde súd posúdil, že akékoľvek nesamosprávne územie je nositeľom práva na sebaurčenie a jeho slobodný výkon.³⁹ Druhý v poradí bol prípad *Západnej Sahary*, kde súd identifikoval podmienku výkonu práva na určitý objekt, ktorý požíva na určitom území svoju suverenitu. Územie Západnej Sahary ako dospel Súd, analýzou historických skutočností, nebolo územím nikoho a existovalo tu obyvateľstvo, ktoré vykonávalo svoje práva, či už vazalským alebo samosprávnym konaním.⁴⁰ V spore *East Timor Portugal v. Australia*

³³ KNOCK, T. J. *TO END ALL WARS Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order*. Princeton: Princeton University Press, 2019, s. 211-214 ISBN: 9780691191614

³⁴ Ako eponymne nazvaná Deklarácia Slovenskej národnej rady o zvrchovanosti Slovenskej republiky, uznesenie zo 17. júla 1992 číslo 26, dostupné na internete: https://www.nrsr.sk/web/Static/sk-SK/NRSR/Doc/v_deklaracia-o-zvrchovanosti.htm

³⁵ VRŠANSKÝ, P. - VALUCH, J. a kol. *Medzinárodné právo verejné – Všeobecná časť*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2012, s. 153-154

³⁶ Dostupné na internete: <https://www.un.org/ruleoflaw/files/3dda1f104.pdf>

³⁷ Dostupné na internete: <https://web.archive.org/web/20160525015726/http://www1.umn.edu/humanrts/osce/basics/finact75.htm>

³⁸ JANKUV, J. - LANTAJOVÁ, D. - ŠMID, M. et al., *(Ne)uznanie štátov v medzinárodnom práve a jeho dopad na vnútroštátne právo*. Kraków, Spolok Slovákov v Poľsku, 2014, s. 69

³⁹ Medzinárodný súdny dvor poradný posudok bod 53 Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970), dostupné na internete: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/53/053-19710621-ADV-01-00-EN.pdf>

⁴⁰ Treba samozrejme zdôrazniť, že predmetné poradné rozhodnutia vychádzajú už z princípov vyjadrených v Charte OSN a zároveň aj v Deklarácii o udelení nezávislosti koloniálnym krajinám a národom, rezolúcii Valného zhromaždenia č. 1514 (XV).

a v prípade *Právne následky vybudovania múru na okupovanom palestínskom území*, bolo toto právo charakterizované ako právo *erga omnes*. Nakoniec prípad *Burkina Faso v. Republika Mali* znamenal posúdenie dvoch vzťažných princípov týkajúcich sa princípu „*uti possidetis juris*“, teda zachovanie hraníc v čase momentu vzniku je nevyhnutnou podmienkou v rámci práva na sebaurčenie. Súd argumentoval, že podobný princíp sa uplatňoval už v 19. storočí pri rozpade Španielskej Ameriky, slúži ako poistka proti zvráteniu dosiahnutého pokroku v zmysle uplatnenia si práva na sebaurčenie.⁴¹

Avšak musíme sa pozrieť samozrejme na relevantné obdobie progresívnej doby korešpondujúcej s obdobím prvej svetovej vojny a povojnovým obdobím. Pakt Spoločnosti národov explicitne neustanovoval právo národov na sebaurčenie. Situáciu práva na sebaurčenie popisoval asi najlepšie prípad Aalandských ostrovov, kde komisia Spoločnosti národov poskytla poradný posudok v predmetnej otázke možnosti zjednotenia obyvateľov švédskej národnosti so Švédskom. Komisia sa zaoberala existenciou práva na sebaurčenie, kde síce uznala dôležitosť práva na sebaurčenie v súdobom politickom zmýšľaní, ale to samotné spolu z úpravou v niektorých medzinárodných zmluvách nie je dostatočnou podmienkou pre vznik normy medzinárodného práva vo všeobecnom poňatí.⁴² Teda môžeme vidieť, že tu vzniká problematika ako vnímať existenciu menších a ich vzťahu k právu na sebaurčenie. Ostatne tento problém bol spomenutý Wilsonom aj v rámci 14 bodov v zmysle bodu X.⁴³

Osobitnou kapitolou v problematike práva na sebaurčenie je z hľadiska problematiky, ktorú rozoberáme, mandátny systém. Vytvorený Versailleskou zmluvou v čl. 22 boli bývalé

⁴¹ Rozsudok Medzinárodného súdneho dvora *Burkina Faso v. Mali* bod 26 dostupné na internete: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/69/069-19861222-JUD-01-00-EN.pdf>

⁴² Report Of the International Committee of Jurists entrusted by the Council of the League of Nations with the task of giving an advisory opinion upon the legal aspects of the Aaland Islands question. Dostupné na internete: <https://www.ilsa.org/Jessup/Jessup10/basicmats/aaland1.pdf>

⁴³ „*The peoples of Austria-Hungary, whose place among the nations we wish to see safeguarded and assured, should be accorded the freest opportunity to autonomous development.*“ - zvyrazňujem dva ciele ochrana a garancia autonómneho vývoja. Zo samotného znenia je zřejmé, že bod sa síce primárne zameriava na Rakúsko-Uhorsko, ale realita mierovej konferencie ukázala, že sa nejedná len o problém dualistickej monarchie. President Woodrow Wilson's 14 Points (1918) dostupné na internete: <https://www.archives.gov/milestone-documents/president-woodrow-wilsons-14-points>

územia Osmanskej ríše a Nemeckých kolónií rozdelené do troch kategórii: A⁴⁴, B⁴⁵, C⁴⁶. Kategória A sa dá charakterizovať ako najvoľnejšia podoba mandátu, nakoľko ako uvádza predmetný odsek čl. 22 (znenie uvedené v pozn. pod čiarou) sa jedná o spoločenstvá schopné relatívne efektívne zaradiť medzi nezávislé štáty. Kategória B predstavovali územia kde administratívna mocnosť mohla zasahovať do väčšej miery a nakoniec kategória C predstavovala najväčší zásah nakoľko právna úprava spravujúcej mocnosti sa priamo aplikovala na mandátnom území. Som toho názoru, že mandátny systém prispel značnou mierou do konceptu práva na sebaurčenie, predstavoval síce kompromis medzi priamou anexáciou a úplným poskytnutím samostatnosti. Najvýraznejší dopad na celkový vývoj mal prípad Juhozápadnej Afriky (neskoršej Namíbie), teda územia spadajúceho pod kategóriu C, ktoré sa ani po druhej svetovej vojne nezaradilo do poručenského systému podľa Charty OSN, vďaka nesúhlasu administratívnej moci Juhoafrickej republiky. To podnietilo medzinárodné spoločenstvo k viacerým krokom vrátane Bezpečnostnej rady OSN, čo vyústilo v anulovanie mandátu Juhoafrickej republiky a vytvorenie priamej správy územia Organizáciou Spojených

⁴⁴ „Urcité společenské celky, jež kdysi náležely k říši ottomanské, dosáhly takového stupně vývoje, že jejich ustavení v nezávislé státy může býti prozatím uznáno s podmínkou, že rada a pomoc mandatářova budou státi po boku jejich správě do té doby, než budou s to, aby se řídily samy. Prání těchto společenských celků dlužno především vzíti v úvahu při výběru mandatářů. Mírová smlouva mezi mocnostmi spojenými i sdruženými a Německem a Protokol, podepsané ve Versailles dne 28. června 1919 dostupné na internete: https://www.aspi.cz/products/lawText/1/2498/1/2/mirova-smlouva-c-217-1921-sb-mezi-mocnostmi-spojenymi-i-sdruzenymi-a-nemeckem-a-protokol-podepsane-ve-versailles-dne-28-cervna-1919/mirova-smlouva-c-217-1921-sb-mezi-mocnostmi-spojenymi-i-sdruzenymi-a-nemeckem-a-protokol-podepsane-ve-versailles-dne-28-cervna-1919#c_218

⁴⁵ „Stupeň rozvoje, jehož dosáhly jiné národní kmeny, zvláště středoafričké, vyžaduje toho, aby tam mandatář převzal správu území za podmínek, které by, bráníce nepřistojnostem, jako obchodu s otroky, obchodu se zbraněmi a alkoholem, zaručovaly svobodu svědomí a náboženství bez jakýchkoli omezení mimo ta, jichž vyžaduje udržení veřejného pořádku a dobrých mravů, které by dále zabráňovaly zřizovati pevnosti neb vojenské nebo námořní základny a poskytovatí domorodcům vojenský výcvik, leda pro službu bezpečnostní a obranu území, a které by konečně zabezpečovaly také ostatním členům Společnosti stejné podmínky směny a obchodu.“ Mírová smlouva mezi mocnostmi spojenými i sdruženými a Německem a Protokol, podepsané ve Versailles dne 28. června 1919 dostupné na internete: https://www.aspi.cz/products/lawText/1/2498/1/2/mirova-smlouva-c-217-1921-sb-mezi-mocnostmi-spojenymi-i-sdruzenymi-a-nemeckem-a-protokol-podepsane-ve-versailles-dne-28-cervna-1919/mirova-smlouva-c-217-1921-sb-mezi-mocnostmi-spojenymi-i-sdruzenymi-a-nemeckem-a-protokol-podepsane-ve-versailles-dne-28-cervna-1919#c_218

⁴⁶ „Konečně jsou území, jako jihozápadní Afrika a některé ostrovy jižního Tichomoří, jež, jsouce řídce obydleny, malého rozsahu, vzdáleny od ústředí vzdělanosti, nebo souvisíce s územím mandatářovým, nebo pro jiné okolnosti mohou nejlépe býti spravovány podle zákonů mandatářových jako nerozlučná součást jeho území, s výhradami záruk nahoře uvedených v zájmu domorodého obyvatelstva.“ Mírová smlouva mezi mocnostmi spojenými i sdruženými a Německem a Protokol, podepsané ve Versailles dne 28. června 1919 dostupné na internete: https://www.aspi.cz/products/lawText/1/2498/1/2/mirova-smlouva-c-217-1921-sb-mezi-mocnostmi-spojenymi-i-sdruzenymi-a-nemeckem-a-protokol-podepsane-ve-versailles-dne-28-cervna-1919/mirova-smlouva-c-217-1921-sb-mezi-mocnostmi-spojenymi-i-sdruzenymi-a-nemeckem-a-protokol-podepsane-ve-versailles-dne-28-cervna-1919#c_218

národov.⁴⁷ Medzinárodný súdny dvor v kľúčovom rozhodnutí už spomínaného poradnom rozsudku *Namibia*, skonštatoval, že mandátny systém bol vo svojej podstate evolutívny koncept nie statický. Ako taký vyjadroval koniec koncov dočasný inštitút naplňujúci sa osamostatnením.⁴⁸

ZÁVER

V zmysle predložených východísk je možné vidieť právo na sebaurčenie ako evolučne ponímaný fenomén, ktorý sa pretavil jednak do mandátneho a poručenského systému, ale aj do vnímania všeobecnej povahy jednotlivých subjektov medzinárodného práva. Či inak povedané, ak si zoberieme znenie čl. 22 Paktu Spoločnosti národov „*posvätné poslanie civilizácie*“⁴⁹ sa pretransformovalo na efektívne právo na sebaurčenie.

Síce je osoba Woodrowa Wilsona značne kontroverzná, a nepodarilo sa mu pretaviť všetky myšlienky do medzinárodného práva, ak sa vrátíme k Wilsonovej alegórii behu Červenej kráľovnej a Alice, Wilson svojimi ideami vzhľadom na výsledky „behal“ až moc rýchlo, a doba v ktorej pôsobil ho nestihla dobehnúť. Povedal by som však, že značná časť jeho návrhov začala organicky povedané „žiť“ vlastným životom. Vyvinula sa od ideí častokrát len politickej povahy do modernej predstavy práva na sebaurčenie v jeho formalizovanej podobe. Samozrejme, môžeme si všimnúť, že táto predstava sebaurčenia nie je taká jednoznačná, rovnako ako nebola na počiatku svojho minimálne formálneho zaradenia do systému medzinárodného práva. Nemôžem opomenúť aj dôležitú časť tohto práva, a to potrebu ochrany menších, resp. zaručenia dostatočných práv. Tento aspekt by som nazval ako faktor pragmatický, plynúci z reálnych podmienok, najmä strednej a východnej Európy, ktorý ukázal problematiku ideálneho práva na sebaurčenie. Idea progresu, minimálne tak ako ju popisoval Wilson, je do istej miery pretkaná do jemnej priadze práva na sebaurčenie. Toto právo však nezohráva dôležitú „ústavnú úlohu“ len v medzinárodnom, ale častokrát v ústavodarnom procese jednotlivých štátov, procese emancipačnom procese rôznych entít medzinárodného spoločenstva. Určité etické/morálne implikácie prvotných ideí ako ich vnímal Wilson, môžeme dohľadať aj v neskorších inštitúciách a orgánoch medzinárodného práva, ktoré sa aktívne podieľali na vytváraní štátnosti niektorých entít. Častokrát nemali priamy právny efekt, ale

⁴⁷ Pre podrobnejšiu sumarizáciu pozri stránku United Nations Transition Assistance Group dostupné na internete: <https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/past/untagFT.htm>

⁴⁸ Medzinárodný súdny dvor poradný posudok bod 53 Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970), dostupné na internete: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/53/053-19710621-ADV-01-00-EN.pdf>

⁴⁹ V anglickom znení Paktu Spoločnosti národov tzv. *sacred trust*

umožnili legitimizovanie snáh o sebaurčenie. Príkladom buď proces prebiehajúci od 50. rokov minulého storočia v Namíbií.

Minimálne z pohľadu ostatného storočia má teda právo národov na sebaurčenie nepochybne evolutívny charakter a nakoľko sa nachádzame v krízovej dobe, nie je vylúčené, že evolúcia bude pokračovať ďalej. Možno len dúfať, že nenastane devolúcia v zmysle určitého negatívneho regresu.

LITERATURE

1. AMBROSIUS, L. E. *Woodrow Wilson and The Birth of a Nation*. In: *American Democracy and International Relations. Diplomacy & Statecraft*, 2007, 18(4), s. 689-718
2. AMBROSIUS, L. E. *Woodrow Wilson, Alliances, and the League of Nations*. In: *The Journal of the Gilded Age and Progressive Era*, Vol. 5, No. 2 (Apr., 2006), 139 – 165 s.
3. COOPER, J. M. *WOODROW WILSON A Biography*. New York: Alfred A. Knopf, 2009, 736 s., eISBN: 978-0-307-27301-7
4. Deklarácia Slovenskej národnej rady o zvrchovanosti Slovenskej republiky, uznesenie zo 17. júla 1992 číslo 26, dostupné na internete: https://www.nrsr.sk/web/Static/sk-SK/NRSR/Doc/v_deklaracia-o-zvrchovanosti.htm
5. HEATER, D. *National Self-Determination Woodrow Wilson and his Legacy*. London: 1994, The Macmillan Press, 225 s., ISBN 978-0-312-12396-3
6. JANKUV, J. - LANTAJOVÁ, D. - ŠMID, M. et al. *(Ne)uznanie štátov v medzinárodnom práve a jeho dopad na vnútroštátne právo*. Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku, 2014, 392 s. ISBN 978-83-7490-800-9
7. KENNEDY, D. M. *Overview: The Progressive Era*. In: *The Historian*, Volume 37, 1975, s. 453-468
8. KNOCK, T. J. *TO END ALL WARS Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order*. Princeton: Princeton University Press, 2019, 400 s., ISBN: 9780691191614
9. LUMBA, A. E. S. *Empire, Expansion, and its Consequences*. In: MCKNIGHT, CH. N. - UNGER, N. *A Companion to the Gilded Age and Progressive Era*, Wiley-Blackwell; 1st edition, 2017, s. 399-410, ISBN: 9781118913963
10. Medzinárodný súdny dvor poradný posudok Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970), dostupné na internete: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/53/053-19710621-ADV-01-00-EN.pdf>
11. Mírová smlouva mezi mocnostmi spojenými i sdruženými a Německem a Protokol, podepsané ve Versailles dne 28. června 1919 dostupné na internete: https://www.aspi.cz/products/lawText/1/2498/1/2/mirova-smlouva-c-217-1921-sb-mezi-mocnostmi-spojenymi-i-sdruzenymi-a-nemeckem-a-protokol-podepsane-ve-versailles-dne-28-cervna-1919/mirova-smlouva-c-217-1921-sb-mezi-mocnostmi-spojenymi-i-sdruzenymi-a-nemeckem-a-protokol-podepsane-ve-versailles-dne-28-cervna-1919#c_218

12. POWELL, J. *Wilson's War: How Woodrow Wilson's great blunder led to Hitler, Lenin, Stalin, and World War II*. New York: Crown Forum, 2005, 354 s. eISBN : 978-0-307-42271-2
13. Prejav Woodrowa Wilsona pred Kongresom z 11. februára 1918 dostupné na internete: <http://www.gwpda.org/1918/wilpeace.html>
14. ROTHBAND, M. *The Progressive Era*. Mises Institute, 2017, 602 s., ISBN 978-1-61016-677-5
15. Rozsudok Medzinárodného súdneho dvora Burkina Faso v. Mali dostupné na internete: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/69/069-19861222-JUD-01-00-EN.pdf>
16. RUIZ, G. W. The Ideological Convergence of Theodore Roosevelt and Woodrow Wilson. In: *Presidential Studies Quarterly*, WINTER 1989, Vol. 19, No. 1, s. 159-177
17. Stránka United Nations Transition Assistance Group dostupné na internete: <https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/past/untagFT.htm>
18. STRINER, R. *Woodrow Wilson and World War I A Burden Too Great to Bear*. Rowman & Littlefield, 2014, 310 s. ISBN 978-1-442-22937-2
19. UNTERMAN, K. *The United States in the World during the Gilded Age and Progressive Era*. In: MCKNIGHT, CH. N. - UNGER, N. *A Companion to the Gilded Age and Progressive Era*, Wiley-Blackwell; 1st edition, 2017, s. 410
20. VRŠANSKÝ, P. - VALUCH, J. a kol. *Medzinárodné právo verejné – Všeobecná časť*. Bratislava, Wolters Kulwer, 2012, 405 s., ISBN 978-80-8168-316-9
21. WILSON, W. *The State Elements of historical and practical politics*, Boston: D.C. Heath, 1903, 554 s.
22. WILSON, W. *What is progress?* (1913). The U.S. Constitution: A Reader, 2012, dostupné na internete: <http://cdn.constitutionreader.com/files/pdf/constitution/ch107.pdf>
23. Deklarácia zásad týkajúcich sa priateľských vzťahov a spolupráce medzi štátmi dostupná na internete: Dostupné na internete: <https://www.un.org/ruleoflaw/files/3dda1f104.pdf>
24. Helsinská deklarácia dostupné na internete: <https://web.archive.org/web/20160525015726/http://www1.umn.edu/humanrts/osce/basics/finact75.htm>

CONTACT

ondrej.ruzicka@flaw.uniba.sk

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Šafárikovo námestie č. 6

810 00 Bratislava

Slovenská republika

Geopolitické zmeny po prvej svetovej vojne a etnická štruktúra obyvateľov na juhovýchodnom území dnešného Slovenska

Geopolitical changes after the First World War and the ethnic structure of the population in the south-eastern territory of present-day Slovakia

*Mgr. Zlatica Sáposová, PhD.,
doc. Mgr. Iveta Jeleňová, PhD.*

Abstrakt

Určené hraničné línie medzi Československou republikou a Maďarskom po Parížskej mierovej konferencii nerešpektovali etnické (jazykové) hranice, a tak z geografického, ekonomického i kultúrneho hľadiska jednotný región Medzibodrožie bol rozdelený hraničnou líniou. Príspevok sa venuje zmenám v štruktúre etnicity obyvateľov regiónu (Horné) Medzibodrožie na základe cenzov z rokov 1910 až 1930, so zameraním na maďarskú národnosť. Reakcia obyvateľov na zmeny štátnej moci v skúmanom období ešte nevedla k roztriešteniu jednotného etnického celku na tomto území, no načrtla smer etnického vývoja v ďalšom období.

Kľúčové slová:

etnická štruktúra, štátna hranica, geopolitické zmeny, mierová zmluva, census, Medzibodrožie

Abstract

The determined border lines between the Czechoslovak Republic and Hungary after the Paris Peace Conference did not respect ethnic (linguistic) borders, and so from a geographical, economic, and cultural point of view, the unified region of Medzibodrožie was divided by the border line. The paper deals with the changes in the ethnic structure of the inhabitants of the (Upper) Medzibodrožie region based on censuses from 1910 to 1930, with a focus on Hungarian nationality. The reaction of the inhabitants to changes in state power in the period under review did not yet lead to the fragmentation of the unified ethnic group in this territory, but it outlined the direction of ethnic development in the next period.

Key words:

Ethnic structure, State border, Geopolitical changes, Peace treaty, Census, Medzibodrožie

ÚVOD

V druhom desaťročí 20. storočia v Európe vypukol prvý masový vojnový konflikt. Jeho dôsledky sa stali zdrojom napätia a konfliktov medzi národmi (etnikami) žijúcimi v tomto priestore a o 20 rokov neskôr patrili k príčinám vypuknutia II. svetovej vojny. Maďarské kráľovstvo ako súčasť rakúsko-uhorskej monarchie, vytvorené na dualistických princípoch (1867-1918), patrilo po I. svetovej vojne do skupiny porazených štátov. Po podpísaní prímeria vo Villa Giusti pri Padove dňa 3. novembra 1918 sa rakúsko-uhorská monarchia rozpadla. Na jej území vznikli „nástupnícke“ štáty: Československo (Československá republika), Poľsko, Maďarsko, Rumunsko, Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov (od roku 1929 Juhoslávia).

Medzinárodná mierová konferencia, ktorá sa po ukončení I. svetovej vojny uskutočnila v Paríži (1919-1920), si za cieľ vytýčila dosiahnuť trvalý mier a nastoliť nový svetový poriadok, ktorý by v budúcnosti zabránil vypuknutiu vojnových konfliktov, resp. stabilizovať situáciu v Európe i vo svete. Víťazné mocnosti sa museli vysporiadať s porazenými štátmi a určiť hranice nástupníckych štátov. V rámci tohto procesu došlo k značným zmenám hraníc jednotlivých štátov. Maďarská delegácia na čele s Albertom Apponyim na parížskej mierovej konferencii prebrala návrh mierovej zmluvy pre Maďarsko 15. júna 1920. Výhrady maďarskej vlády k dohode Albert Apponyi prezentoval 16. júna 1920 v prejave pred najvyššou radou mierovej konferencie, odvolával na Wilsonove zásady a navrhol na sporných územiach usporiadať referendum. Jeho argumentácia však rozhodnutie mierovej konferencie už neovplyvnila.

Maďarská politická elita na čele s Mihályom Károlyim, vychádzajúc zo 14 bodov, štyroch zásad a piatich priorít prezidenta USA Wilsona, podľa ktorých by mala byť vybudovaná „Nová Európa“, od Parížskej mierovej konferencie očakávala spravodlivé usporiadanie a zmeny „mapy Európy“. Wilson chcel pri vytváraní nových európskych hraníc uprednostniť právo na sebaurčenie jednotlivých národov a národností. Vychádzajúc z myšlienky národného sebaurčenia by si ľudia mohli slobodne vybrať krajinu a štátne zriadenie, v ktorom by chceli žiť. Nik by nemal rozhodovať o osude európskych národov bez ich účasti. Wilsonove názory u malých i väčších národov strednej a východnej Európy vyvolávali nádej a rôzne očakávania.

Delegácia USA na čele s Wilsonom nedokázala presadiť svoje zásady pri usporiadaní povojnovej Európy, ani ovplyvniť geopolitické zmeny na európskom kontinente. Plány a predstavy maďarských politikov sa tak po neúspechu americkej delegácie rozplynuli. Počas jednaní mierovej konferencie dominovali predstavy a záujmy Anglicka a Francúzska. Konečný text mierovej zmluvy, doplnený listom sľubujúcim drobné úpravy hraníc, odovzdal do rúk maďarskej delegácii francúzsky premiér 6. mája 1920. Podpis mierovej zmluvy sa konal 4. júna

1920 v paláci Veľký Trianon. Mierová zmluva, pozostávajúca z 11 hláv a 364 článkov, podrobne upravovala hranice Maďarska a jeho medzinárodné záväzky. V dôsledku ustanovení mierovej zmluvy týkajúcich sa územia, sa pôvodná, historická rozloha krajiny (bez Chorvátska) zmenšila z 282 870 km² na 9 073 km² a zároveň sa počet obyvateľov (vychádzajúc zo sčítania obyvateľov v roku 1910) znížil z 18 264 533 na 7 986 875 osôb. Kráľovské Maďarsko stratilo 32,88 % územia, 41,76 % populácie, pričom 31,69 % obyvateľov s maďarským rodným jazykom (3 319 579 ľudí) sa stalo obyvateľmi cudzieho štátu.¹

Novo vyznačená štátna hranica medzi Československom a Maďarskom v zásade sledovala strategické a ekonomické aspekty a nie etnické. Len dočasná demarkačná čiara zo 6. decembra 1918, ktorá vznikla na základe dohody ministra vojska Barthu (z maďarskej strany) a Hodžu (na slovenskej strane), približne nasledovala etnickú hranicu, pričom sa tiahla nad Bratislavou, Galantou, Rimavskou Sobotou a Košicami². Presnejšie, táto dočasná demarkačná čiara bola vymedzená nasledujúcimi obcami: Devín, Pezinok, Tešedíkovo, Nové Zámky, Vráble, Bátovce, Lučenec, Smolník, Gelnica, Sečovce, Trebišov, Michalovce, Sobrance a Humenné, pokračujúc pozdĺž rieky Laborec až po líniu Karpát³. Zmienená etnická hranica medzi Maďarskom a Československou republikou bola akceptovaná len do určenia hranice v Paríži, kde príslušné výbory mierovej konferencie o hraničnej čiare rokovali v marci 1919 a definitívne rozhodla Najvyššia Rada Spojencov 12. júna 1919. Hraničná línia bola umiestnená na tzv. prvú (dočasnú) demarkačnú líniu, ktorá bola vo veľkej časti stanovená vo Vixovej nóte. Táto hraničná línia, s menšími korekciami, bola definitívne určená podpisom Trianonskej mierovej zmluvy 4. júna 1920⁴.

¹ RAVASZ, I. *Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914 – 1945*. Debrecín: Püldo Kiadó, 2003.

² SIMON, A. *A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig / Történelem* [online]. Államhatár. 2014. Dostupné na: <https://adatbank.sk/lexikon/allamhatar/>

³ ZEIDLER, M. - NAGY, B. *1918–1919. Demarkációs vonalak, határvonalak*. [online]. n.d. Dostupné na: <https://tti.abtk.hu/terkepek/1918-1919-demarkacios-vonalak-hatarvonalak>

⁴ SIMON, A. *A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig / Történelem* [online]. Államhatár. 2014. Dostupné na: <https://adatbank.sk/lexikon/allamhatar/>

Obrazok 1 Demarkačné línie a hranice v období 1918 -1919

Legenda: — Prechodná demarkačná línia na základe jednania Barthu a Hodžu (6. december 1918)

- Demarkačná línia určená v diplomatickej nóte zo dňa 29. decembra 1918 (Vixova nóta alebo línia Pichou)
- Pôvodne Československom žiadaná .československo-maďarská hraničná línia
- konečné štátne hranice
- == hlavné a vedľajšie železničné trate

Zdroj: ZEIDLER, M., NAGY, B. 1918–1919. *Demarkációs vonalak, határvonalak*. [online]. n.d.

Dostupné na: <https://tti.abtk.hu/terkepek/1918-1919-demarkacios-vonalak-hatarvonalak>

Na základe Trianonskej mierovej zmluvy k Československu z územia Maďarského kráľovstva pribudlo 63 004 km² (celé územie Hornej zeme /Felvidék/ a Zakarpatskej oblasti /Kárpátalja/, a viac ako polovica Malej dunajskej kotliny, ležiacej na severe) a 3 651 100 obyvateľov.⁵ Spomedzi žúp kráľovského Uhorska prešlo pod správu Československej republiky celé územie 11 severných žúp (Oravská, Tekovská, Liptovská, Nitrianska, Bratislavská, Šarišská, Spišská, Trenčianska, Turčianska, Užská a Zvolenská župa) a časti ďalších 11 žúp (Abovsko-turnianskej, Berežskej, Ostrihomskej, Gemersko-malohontskej, Rábskej, Hontianskej, Komáromskej, Marmarošskej, Novohradskej, Ugočskej a Zemplínskej župy).⁶

⁵ RAVASZ, I. *Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914 – 1945*. Debrecín: Püedlo Kiadó, 2003.

⁶ POPÉLY, G. A magyarság számának alakulása az 1921. és 1930. évi csehszlovákiai népszámlálások tükrében. In *Századok*, 1989, 123, 1-2, 44.

Vychádzajúc z posledného sčítania obyvateľov, ktoré sa uskutočnilo na území Uhorska v roku 1910, sa obyvateľmi Československa stalo viac ako 1 milión osôb (presnejšie 1 070 753) s maďarským materinským jazykom. Na pripojených územiach v 844 obciach bol podiel obyvateľov s maďarským materinským jazykom vyšší ako 50 %. Tieto obce tvorili uzavretý etnický blok.⁷ Okrem obyvateľov maďarskej a slovenskej národnosti na pripojenom území v značnom počte žili Rusíni (465 597 osôb) a Nemci (316 581 osôb).⁸

Tento príspevok sa zameriava na vývoj etnickej štruktúry obyvateľov regiónu (Horné Medzibodrožie, ovplyvneného vznikom štátnej hranice medzi Maďarskom a novovzniknutou Československou republikou v roku 1920. Vybrané obce ležia v prihraničnej oblasti na juhovýchodnom území (cípe) dnešného územia Slovenska v okrese Trebišov. Je to geografické územie previazané historicky, kultúrne a čiastočne aj ekonomicky.

Hlavným zdrojom analýzy sú dáta zo sčítania obyvateľov týkajúce sa národnosti. Počiatočným bodom je rok 1910, kedy maďarské authority zisťovali iba materinský jazyk, považovaný za ukazovateľ národnosti, na ktorú sa priamo nepýtali. V ďalších dvoch cenzoch realizovaných v rokoch 1921 a 1930 už bola zisťovaná národnosť. Mimoriadnemu cenzu na Slovensku v roku 1919, vzhľadom na početné metodologické chyby⁹ sa venovať nebudeme, v analýze využívame iba dáta z celorepublikových sčítaní obyvateľov, riadne plánovaných, a organizovaných pod dohľadom štatistického úradu.

1 NÁRODNOSŤ A MATERINSKÝ JAZYK

Každý štát potrebuje jasné a presné informácie o svojich obyvateľoch, ako základ pre rozhodovanie. S cieľom získať informácie o spoločnosti, vlády jednotlivých štátov uskutočňujú cenzy, ktoré počnúc modernými cenzami v 19. storočí často zahŕňajú otázky týkajúce sa národnosti a jazyka. Na medzinárodnom štatistickom kongrese v Londýne v roku 1860 nemeckí delegáti ponúkli definíciu národnosti ako konceptu popisujúceho kultúrnu komunitu, ktorá sa nemusí spájať s „prirodzenými hranicami“ štátu¹⁰. V neskorších diskusiách o kultúrnom koncepte „národnosť“ bol za najsilnejšiu zložku národnej identity a najspoľahlivejší indikátor považovaný jazyk¹¹. V súčasnosti Charta pre autochtónne národnostné minority v Európe

⁷ Ibidem, s. 45.

⁸ RAVASZ, I. *Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914 – 1945*. Debrecín: Püldo Kiadó, 2003.

⁹ podrobnejšie napr. TIŠLIAR, P. *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku v roku 1919. Príspevok k populačným dejinám Slovenska*. Bratislava: STATIS, 2007.

¹⁰ AREL, D. *Language categories in censuses: backward- or forward-looking?* In KERTZER, D., S. AREL (Eds.). *Census and identity: The politics of race, ethnicity and language in national censuses*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, 94.

¹¹ Ibidem, s. 92.

definuje autochtónne národnostné menšiny / etnické skupiny ako „menšiny, ktoré vznikli v dôsledku vývoja európskych dejín, v dôsledku zmien štátnych hraníc a iných historických udalostí“¹², ako aj národy Európy, ktoré v minulosti nezaložili vlastný štát a žijú ako minorita na území štátu, ktorého sú občanmi. Členovia týchto komunit žijú na danom území po generácie, pričom sa od ostatných občanov štátu odlišujú z dôvodu etnických, jazykových či kultúrnych charakteristík a zároveň, chcú si tieto svoje charakteristiky zachovať¹³.

Množstvo informácií, ktoré sa o populácii pri sčítaní obyvateľov zbiera, je pre potreby štátu kategorizované. Etnicita je sociálny konštrukt, ktorý je náročné merať¹⁴. Koncom 19. storočia sa neodporúčalo zisťovať národnosť, keďže mnohí respondenti v tom čase neboli na tento pojem zvyknutí, avšak svoj materinský jazyk poznal každý. V sčítaní obyvateľov realizovanom v roku 1910 bol použitý materinský jazyk ako proxy národnosti obyvateľov. Po rozpade Rakúsko-Uhorska v novovzniknutom štáte Československo sa táto praktika zmenila a v cenzu 1921 bola zisťovaná národnosť spolu s jazykom (otázka: „*Aká je vaša národnosť [materinský jazyk]?*“). Pri ostatnom sčítaní obyvateľov v roku 2021 pre určenie národnosti nebol materinský jazyk rozhodujúci, išlo o vlastné rozhodnutie jedinca o príslušnosti k národu alebo národnostnej / etnickej menšine. Slobodná možnosť seba-identifikácie ako člena menšiny znamená aj to, že rozhodnutie identifikovať sa alebo sa neidentifikovať s menšinou by malo byť rešpektované autoritami a takáto osobná seba-identifikácia môže byť spochybnená len výnimočne, napríklad preto, lebo nie je založená na dobrej viere, ale motivovaná snahou získať nejaké výhody¹⁵.

Snaha mapovať etnickú štruktúru obyvateľov sa spravidla spája so zaručením osobitných práv osobám patriacim k národnostným menšinám. Po vzniku Československej republiky politickí vodcovia Slovenska v snahe zlepšiť pozíciu Československa pri vyjednávaní v Paríži pristúpili k mimoriadnemu sčítaniu obyvateľov¹⁶, ktorého základnou ideou bolo zistenie národnostného charakteru obyvateľstva v geografickom priestore, ktorý mal byť začlenený do Slovenska¹⁷.

¹² FUEN. *Charter for the autochthonous national minorities in Europa*. Bautzen / Budyšin: FUEN, 2006, 6.

¹³ Ibidem, s. 6.

¹⁴ MATEOS, P. *Names, ethnicity and populations: Tracing identity in space*. Springer, 2014, s. 9.

¹⁵ COUNCIL OF EUROPE. *The Framework Convention: A key tool to managing diversity through minority rights*. Thematic commentary No. 4. Council of Europe, 2016, s. 8.

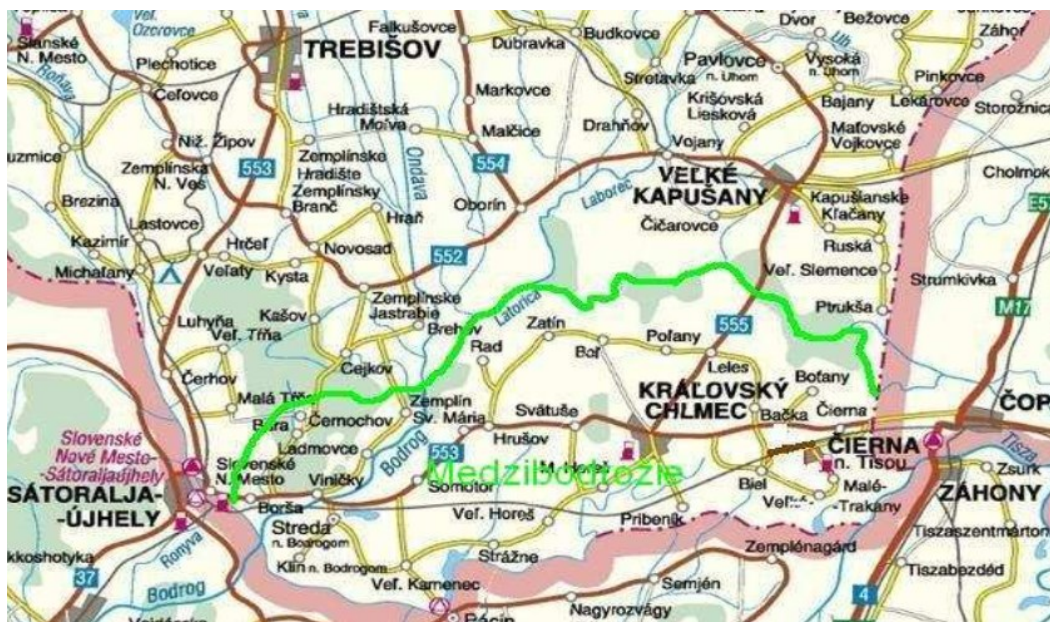
¹⁶ TIŠLIAR, P. - ŠPROCHA, B. *Ethnicity or Language in the Population Census in 1910-1930 Slovakia (Czechoslovakia): Objectivity and Subjectivity of the Ethnic Make-up of a European Country between the Two World Wars*. In *Population Processes*, 2, 2017, 1, 48.

¹⁷ TIŠLIAR, P. *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku v roku 1919. Príspevok k populačným dejinám Slovenska*. Bratislava: STATIS, 2007, s. 11.

2 (HORNÉ) MEDZIBODROŽIE

Jednotnú historickú geografickú oblasť Medzibodrožie, ohraničenú riekami Tisa, Latorica a Bodrog, na základe Trianonskej dohody rozdelila štátna hranica na dve časti, a to Horné Medzibodrožie a Dolné Medzibodrožie, ktoré leží na severovýchode Maďarska. Ekonomicky vyspelejšia, hustejšie osídlená časť Medzibodrožia so železničnou traťou so štandardným rozchodom bola pripojená k Československu. Na území Maďarska ostalo 22 z 54 obcí regiónu a 10 z 15 usadlostí. Kvôli odlišným hospodárskym a spoločenským vplyvom sa od tej doby tieto dva regióny rozvíjali rozdielne.¹⁸ Obrázok 2 zachytáva hranice regiónu (Horné) Medzibodrožie, ktoré sa bežne označuje iba ako Medzibodrožie.

Obrázok 2 (Horné) Medzibodrožie

Zdroj: Košický samosprávny kraj. Stratégia rozvoja vidieka subregiónu Medzibodrožie. 2009, s. 6.

Z administratívneho hľadiska je v súčasnosti región Medzibodrožie súčasťou Košického samosprávneho kraja a nachádza sa v južnej časti trebišovského okresu. V súčasnosti zahŕňa 34 obcí. Za centrum Medzibodrožia je považované mesto Kráľovský Chlmec, ktoré v období rokov 1920 -1960 bolo sídlom Medzibodrožského okresu.¹⁹ Podľa sčítania obyvateľov z roku 2021 sa v týchto obciach (aktuálne ich je 32) k maďarskej národnosti hlásilo 69,71 % (22 318)

¹⁸ SISKA, J. A *Bodrogkoz népmozgalma*. In VIGA, G. (ed). *Fejezetek Bodrogkoz néprajzából*. Miskolc: Miskolci Herman Ottó Múzeum, 1986, s.13 -14.

¹⁹ Región Medzibodrožie. *Stručný popis regiónu*. [online]. n.d. Dostupné na: <http://www.bodrog-tisa.sk/strucny-popis-regionu.phtml?id5=10866>

obyvateľov, zatiaľ čo k slovenskej národnosti sa hlásilo 24,96 % (7 993) obyvateľov²⁰. Maďarský materinský jazyk v danom regióne uviedlo 80,31 % (25 713) obyvateľov, zatiaľ čo slovenský jazyk 14,80 % (4 737) obyvateľov²¹.

2.1 Etnická štruktúra obcí (Horného) Medzibodrožia v rokoch 1910-1930

Obce ležiace na území dnešného Horného Medzibodrožia v roku 1910 tvorili jednotný maďarský jazykový blok. Na základe sčítania obyvateľov vykonaného maďarskými úradmi v roku 1910 (známe ako posledné sčítanie prebiehajúce v Uhorsku) v obciach ležiacich na území (Horného) Medzibodrožia väčšina obyvateľov uviedla ako materinský maďarský jazyk. Najnižší podiel, predstavujúci 97,47 % obyvateľov s maďarským materinským jazykom, bol vo Viničkách, v ostatných obciach regiónu bol podiel vyšší ako 98 %, pričom v 11 obciach materinský jazyk maďarský uviedli všetci obyvatelia a v sedemnástich obciach bola táto hodnota vyššia ako 99 %²² (Tabuľka 1). Materinský jazyk bol podľa inštrukcie pre sčítacích komisárov charakterizovaný ako reč, ku ktorej sa jedinec prizná, ale aj v tom zmysle, že ňou hovorí najradšej, čiže aj jazyk, ktorý si dieťa osvojilo v škole a líši sa od jazyka rodiča²³.

Československé úrady prvé oficiálne sčítanie obyvateľov realizovali v roku 1921. Československé sčítanie oproti uhorským sčítaniam v období rokov 1869 až 1910 na určenie etnickej štruktúry obyvateľov namiesto materinského jazyka uprednostnilo kategóriu národnosť, a to napriek tomu, že v danej problematike odborníci nemali jednotné stanovisko. V praxi to vyriešili tak, že v kolónke sčítacieho hárku pod národnosťou uviedli v zátvorke materinský jazyk. V podstate išlo o to, aby v novovzniknutom štáte bol vykazovaný čo najnižší počet príslušníkov národnostných menšín a redukovať počet príslušníkov najmä dvoch najsilnejších etnických skupín, Nemcov a Maďarov.

Zákon č. 122/1920 Sb. prijatý 29. februára 1920 určil zásady používania materinského jazyka príslušníkmi národnostných menšín. Podľa § 2 tohto zákona vo všetkých súdnych okresoch, v ktorých minimálne 20 % štátnych občanov používa rovnaký (materinský) jazyk, iný než „československý“, je umožnené v úradnom styku na súdoch, úradoch a orgánoch

²⁰ SODB 2021. *Obyvatelia – Základné výsledky*. [online]. 2022. Dostupné na: <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvatelstva-podla-narodnosti/OK/SK042B/OB>

²¹ SODB 2021. *Obyvatelia – Základné výsledky*. [online]. 2022. Dostupné na: <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvatelstva-podla-materinskeho-jazyka/OK/SK042B/OB>

²² Szlovákiai Magyar Adatbank./ Databáza Maďarov na Slovensku. *Települések* [Osady]. [Data set]. 2012. Dostupné na: <https://telepulesek.adatbank.sk/>

²³ TIŠLIAR, P. *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku v roku 1919. Príspevok k populačným dejinám Slovenska*. Bratislava: STATIS, 2007, s. 62.

republiky používať jazyk danej menšiny. V záujme štátnej moci bolo, aby stanovenú 20% hranicu dosiahli v čo najnižšom počte (súdnych) okresov. Do procesu sčítania obyvateľov sa snažila priamo i nepriamo zasahovať, s cieľom získať čo najpriaznivejší výsledok v otázke národnostnej štruktúry obyvateľov. Zmenená metodika sčítania v otázke zisťovania národnostnej štruktúry umožnila veľkému počtu maďarsky hovoriacich Židov prihlásiť sa k židovskej národnosti.

V skúmaných obciach (Horného) Medzibodrožia sčítanie z roku 1921 už zachytilo isté zmeny, poukazujúc na smer vývoja v nasledujúcich desaťročiach. Počet obcí, v ktorých sa v roku 1910 hlásilo k materinskému jazyku maďarskému 100 % obyvateľov na základe sčítania obyvateľov v roku 1921 klesol na jednu obec, v ktorej 100 % obyvateľov uviedlo maďarskú národnosť (Tabuľka 1). Pri sčítaní obyvateľov v roku 1930 už v žiadnej obci nebola zistená populácia výlučne maďarskej národnosti. K porovnávaniu materinského jazyka a národnosti pristupujeme napriek odlišnosti konceptov berúc do úvahy vyššie uvedené, že v sčítacom hárku bolo za termínom národnosť v zátvorke uvedené „materinský jazyk“.

Tabuľka 1 Počet obyvateľov obcí (Horného) Medzibodrožia s maďarským a slovenským materinským jazykom, resp. maďarskej a slovenskej národnosti, podľa sčítaní obyvateľov 1910, 1921 a 1930

Názov obce	maďarská národnosť / maďarský jazyk*			(česko)slovenská národnosť / slovenský jazyk *		
	1910	1921	1930	1910	1921	1930
Bačka	631 (99,8)	662 (100)	465 (78,0)	0 (0)	0 (0)	42 (7,0)
Bieľ	1025 (99,5)	791 (77,3)	708 (66,2)	1 (0,1)	139 (13,6)	198 (18,5)
Boľ	775 (99,6)	697 (91,7)	644 (80,1)	0 (0)	1 (0,1)	21 (2,6)
Borša	778 (99,4)	749 (88,0)	843 (76,8)	3 (0,4)	64 (7,5)	184 (16,8)
Boťany	1064 (100)	953 (96,4)	847 (79,2)	0 (0)	1 (0,1)	42 (3,9)
Černochovej	4351 (100)	452 (97,8)	459 (96,4)	0 (0)	0 (0)	5 (1,1)
Čierna	485 (100)	423 (85,1)	504 (83,2)	0 (0)	1 (0,2)	43 (7,1)
Dobra	488 (100)	452 (95,2)	428 (84,8)	0 (0)	0 (0)	17 (3,4)
Kaponya	164 (100)	164 (96,5)	181 (99,5)	0 (0)	0 (0)	1 (0,5)
Klin nad Bodrogom	276 (100)	265 (95,0)	194 (66,2)	0 (0)	5 (1,8)	37 (12,6)
Kráľovský Chlmec	2719 (99,8)	2043 (71,6)	1941 (59,3)	2 (0,1)	116 (4,1)	303 (9,3)
Ladmovce	711 (99,0)	592 (86,0)	609 (76,5)	4 (0,6)	3 (0,4)	19 (2,4)
Leles	1815 (99,7)	1633 (97,7)	1491 (79,2)	3 (0,2)	0 (0)	35 (1,9)

Malá Bara	146 (96,7)	119 (76,8)	144 (73,1)	2 (1,3)	22 (14,2)	38 (19,3)
Malé Trkany	1068 (100)	971 (89,3)	1119 (88,8)	0 (0)	18 (1,6)	18 (1,36)
Malý Horeš	1245 (100)	1148 (95,3)	1307 (94,1)	0 (0)	0 (0)	9 (0,7)
Malý Kamenec	592 (98,5)	531 (85,8)	557 (86,0)	2 (0,3)	9 (1,4)	18 (2,8)
Pavlovo	151 (99,3)	154 (85,1)	162 (76,4)	0 (0)	0 (0)	20 (9,4)
Poľany	775 (99,3)	684 (94,7)	708 (90,2)	0 (0)	0 (0)	21 (2,7)
Pribeník	1364 (98,9)	1188 (88,5)	886 (64,5)	1 (0,1)	48 (3,6)	203 (14,8)
Rad	438 (99,6)	443 (93,1)	379 (75,8)	0 (0)	0 (0)	47 (9,4)
Solníčka	349 (99,2)	359 (96,5)	319 (75,2)	0 (0)	0 (0)	17 (4,0)
Sotomor	633 (98,9)	467 (82,6)	481 (62,7)	0 (0)	18 (3,2)	98 (12,8)
Strážne	739 (99,6)	628 (94,0)	612 (84,4)	2 (0,3)	9 (1,3)	65 (9,0)
Streda nad Bodrogom	1535 (98,3)	1516 (90,4)	1190 (59,2)	10 (0,6)	62 (3,7)	415 (20,6)
Svätá Mária	347 (99,7)	342 (94,7)	303 (81,9)	1 (0,3)	0 (0)	37 (10,0)
Svätuše	915 (98,5)	805 (97,8)	905 (87,2)	0 (0)	4 (0,5)	17 (1,6)
Svinice	344 (100)	301 (95,6)	313 (86,0)	0 (0)	2 (0,6)	14 (3,8)
Veľká Bara	387 (100)	336 (87,5)	334 (82,9)	0 (0)	20 (5,2)	53 (13,2)
Veľké Trakany	1112 (99,3)	1024 (95,2)	915 (65,5)	1 (0,1)	25 (2,4)	149 (10,7)
Veľký Horeš	1008 (99,7)	953 (92,2)	980 (78,2)	0 (0)	39 (3,8)	173 (13,8)
Veľký Kamenec	1087 (99,8)	951 (98,0)	875 (78,6)	1 (0,1)	7 (0,7)	72 (16,6)
Viničky	385 (97,5)	370 (93,9)	342 (78,8)	4 (1,0)	9 (2,3)	52 (12,0)
Vojka	594 (99,7)	491 (95,9)	418 (85,7)	0 (0)	9 (1,7)	15 (3,5)
Zatín	759 (99,9)	768 (95,4)	823 (93,6)	1 (0,1)	5 (0,6)	11 (2,5)
Zemplín	691 (98,6)	646 (93,8)	535 (77,8)	7 (1,0)	2 (0,3)	57 (8,3)

Pozn. údaje sú uvádzané v podobe počet (percento z celkového počtu obyvateľov obce); v tabuľke sú farebne zvýraznené bunky predstavujúce obce s obyvateľmi hlásiacimi sa výlučne k jednému materinskému jazyku, príp. národnosti

* v roku 1910 bol zisťovaný materinský jazyk

Zdroj: vlastné spracovanie na základe dát Szlovákiai Magyar Adatbank / Databáza Maďarov na Slovensku. *Települések* [Osady]. [Data set]. 2012.

Pokles počtu obyvateľov maďarskej národnosti vo všetkých obciach tohto regiónu predstavoval v roku 1921 v porovnaní s rokom 1910 v absolútnych hodnotách 2 959 osôb, v relatívnych hodnotách pokles o 9,4 percentuálnych bodov (z 99,5 % na 90,1 % populácie). Trend poklesu počtu a podielu obyvateľov maďarskej národnosti pokračoval aj v 20. rokoch 20. storočia. V skúmaných obciach v roku 1930 žilo o 1 150 osôb hlásiacich sa k maďarskej národnosti menej ako v roku 1921. Vzhľadom na nárast celkovej populácie v regióne,

v relatívnych hodnotách dochádza k výraznejšiemu poklesu, k maďarskej národnosti sa hlásili iba traja zo štyroch obyvateľov (75,9 %).²⁴ K poklesu podielu obyvateľov dochádzalo vo všetkých obciach, pričom v sledovanom období v žiadnej z obcí neklesol podiel príslušníkov maďarskej národnosti pod 50 %. Jednotný kompaktný blok (Horného) Medzibodrožia začínal byť z etnického hľadiska rozmanitejším.

Posuny v etnickej štruktúre nastali (najmä) v obciach, v ktorých vo väčšom počte žilo židovské obyvateľstvo. Československé sčítanie obyvateľov v roku 1921 medzi národnostné kategórie zaradilo aj židovskú národnosť. Týmto krokom sa vytvoril priestor pre Židov s maďarským (ale aj iným) materinským jazykom prihlásiť sa k židovskej národnosti (v predchádzajúcom sčítaní mali ľudia možnosť prihlásiť sa k izraelitskému vierovyznaniu). Prihlásenie sa k židovskej národnosti jedincami s maďarským materinským jazykom prispelo k zníženiu počtu obyvateľov obcí maďarskej národnosti. Uvedenú tendenciu možno vidieť aj v skúmaných obciach regiónu (Horné) Medzibodrožie. Na ilustráciu, v obci Leles v roku 1921 označilo židovskú národnosť 27 osôb, pričom o deväť rokov neskôr pri nasledujúcom sčítaní obyvateľov sa situácia rapídne zmenila a k židovskej národnosti sa hlásilo už 172 osôb (zo 195 osôb, ktoré sa v rámci daného sčítania prihlásili k izraelitskému náboženstvu). V relatívnych hodnotách ide o nárast podielu obyvateľov židovskej národnosti z 1,60 % na 9,14 %. Zaujímavý posun sa odohral v meste Kráľovský Chlmec, kde sa počet osôb židovskej národnosti v roku 1930 takmer zdvojnásobil oproti roku 1921 (z 368 na 605 obyvateľov), avšak tento nárast sa, zrejme aj kvôli nárastu počtu obyvateľov o takmer 15 %, neodrkadil v podiele príslušníkov židovskej národnosti (12,90 % v roku 1921 verus 15,47 % obyvateľov v roku 1930).²⁵

2.2 Etnická štruktúra obcí etnickej hranice (Horného) Medzibodrožia v rokoch 1910-1930

V ďalšej časti príspevku sa bližšie pozrieme na etnickú štruktúru obyvateľstva obcí, ktoré ležia na hornej hranici (Horného) Medzibodrožia a zároveň v súčasnosti patria k okresu Trebišov, obcí, ktoré zároveň predstavujú etnickú (alebo jazykovú) hranicu tohto regiónu. Etnická hranica v roku 1920 začínala na juhovýchode Slovenska pri Michal'anoch a smeruje cez Černočov, Brehov, od Sirníka na severozápad k Hrani, Zemplínskemu Hradištiu a ďalej na juhovýchod od Sirníka k Drahňovu a Bajanom (posledné dve uvedené obce sa v súčasnosti

²⁴ Spracované na základe dát Szlovákiai Magyar Adatbank./ Databáza Maďarov na Slovensku. *Települések [Osady]*. [Data set]. 2012. Dostupné na: <https://telepulesek.adatbank.sk/>

²⁵ Ibidem

nachádzajú v Michalovskom okrese). V tom období etnická hranica pokračovala na územie Ukrajiny v oblasti Zakarpatska.²⁶

Obce nachádzajúce sa v oblasti maďarskej a slovenskej jazykovej hranice, resp. na západnej hranici skúmanej oblasti, boli podľa sčítania obyvateľov v rokoch 1910-1930 jazykovo pestrejšími v porovnaní s obcami (Horného) Medzibodrožia. Štruktúru obyvateľov obcí Brehov, Cejkov, Čerhov, Luhyňa, Malá Trňa, Sirmík a Veľká Trňa podľa maďarského materinského jazyka alebo národnosti na základe troch sčítaní obyvateľov na začiatku 20. storočia približuje Tabuľka 2.

Tabuľka 2 Počet obyvateľov obcí na jazykovej (etnickej) hranici s maďarským a slovenským materinským jazykom, resp. maďarskej a slovenskej národnosti, podľa sčítaní obyvateľov 1910, 1921 a 1930

Názov obce	maďarská národnosť / maďarský jazyk*			(česko)slovenská národnosť / slovenský jazyk *		
	1910	1921	1930	1910	1921	1930
Brehov	533 (95,6)	518 (87,2)	450 (74,0)	17 (3,1)	36 (6,1)	61 (10,3)
Cejkov U	905 (87,9)	92 (8,5)	25 (2,1)	112 (10,9)	853 (78,8)	1072 (90,5)
Čerhov U	372 (80,9)	24 (4,3)	32 (4,9)	86 (18,7)	487 (87,0)	539 (83,2)
Malá Trňa	529 (93,3)	450 (73,2)	425 (60,5)	37 (6,5)	109 (17,7)	177 (25,2)
Sirmík	527 (96,3)	495 (91,3)	345 (63,9)	19 (3,5)	28 (5,2)	130 (24,7)
Veľká Trňa U	592 (77,7)	535 (79,3)	207 (27,6)	168 (22,0)	136 (20,1)	439 (58,6)

Pozn. údaje sú uvádzané v podobe počet (percento z celkového počtu obyvateľov obce);

* v roku 1910 bol zisťovaný materinský jazyk;

v tabuľke sú farebne a symbolom **U** zvýraznené zmeny presahujúce 50 percentuálnych bodov

Zdroj: vlastné spracovanie na základe dát Szlovákiai Magyar Adatbank ./ Databáza Maďarov na Slovensku. *Települések* [Osady]. [Data set]. 2012.

V sledovanom období sa v každej z obcí podiel obyvateľov hlásiacich sa k maďarskej národnosti (príp. s maďarským materinským jazykom v roku 1910) znižoval. Najmenší pokles (21,6 percentuálnych bodov) nastal v obci Brehov, o niečo vyšší (približne 32 %) v obciach Malá Trňa a Sirmík. V Sirmíku v roku 1921 v porovnaní s rokom 1910 nenastali výraznejšie zmeny v národnostnej štruktúre, k výraznejšiemu posunu došlo až v ďalšom desaťročí. Napriek tomu, že vo všetkých troch obciach sa zároveň (v rôznej miere) zvyšoval podiel obyvateľov

²⁶ SUBA, J. *Demarkációs vonalak felvidéken 1918. (kartográfia-elemzés)*. In *Közép-Európai Közlemények*, 11, 2018, 1, 114.

hlásiacich sa k československej národnosti, maďarská komunita si dokázala udržať nadpolovičnú väčšinu. Odlišná situácia nastala vo Veľkej Trni (v období 1910 až 1930 zaznamenávame pokles o 50,1 percentuálneho bodu), ako aj v Cejkove a Čerhove, kde v roku 1930 sa k maďarskej národnosti hlásili iba dvaja, resp. piati zo 100 obyvateľov.

Jednoznačne identifikovať faktory, ktoré sú v pozadí zmien národnostnej štruktúry v obciach na slovenskej a maďarskej jazykovej hranici bez podrobnejšej analýzy nie je vhodné. Ak sa pozrieme na etnickú štruktúru obyvateľov, zdá sa, že možnosť prihlásiť sa k židovskej národnosti v cenze 1921 a 1930 u obyvateľov izraelitského vierovyznania nekorigovalo výraznejšie etnickú štruktúru populácie. Ako uvádza Varga²⁷, zmeny v dátach o materinskom jazyku nevytvádzajú o tom, či je v ich pozadí manipulácia zo strany štátnych orgánov, skutočný posun, ľahostajnosť voči národu (etniku) alebo akákoľvek kombinácia zmienych faktorov, keďže používanie jazyka nemusí nutne viesť k vytvoreniu pevnej (národnej) identity.

ZÁVER

Po I. svetovej vojne sa rozhodovalo kde bude územie dnešného (Horného) Medzibodrožia patriť. Maďari očakávali, berúc do úvahy etnickú štruktúru obcí, že budú priradené k Maďarsku. Vyhrali však ekonomické záujmy. V priebehu nasledujúcich rokov na tomto území, už v novom štátnom útvare, dochádzalo k postupným zmenám etnickej štruktúry obyvateľov jednotlivých obcí.

Pri komparácii údajov o materinskom jazyku zo sčítania obyvateľov v roku 1910 a národnosti v roku 1921 môžeme sledovať pokles počtu príslušníkov maďarskej národnosti v obciach (Horného) Medzibodrožia i obciach ležiacich na etnickej hranici. Strata prebiehala najmä na štatistickej úrovni (zvlášť v obciach na etnickej hranici, kde obyvatelia ľahko striedali etnickú príslušnosť kvôli ich dvojjazyčnosti; používanie oboch jazykov bolo v tom čase bežné). Predpokladáme, že za tak krátku dobu neprebehla výraznejšia asimilácia. K poklesu počtu ľudí hlásiacich sa k maďarskej národnosti prispeli aj nútené a dobrovoľné presídlenie predstaviteľov inteligencie a následný príchod štátnych úradníkov z Čiech. Neudelenie štátneho občianstva tiež dopomohlo k migrácii. Ďalším faktorom bola nová otázka v sčítaní obyvateľov merajúca národnosť a v tomto kontexte vytvorenie kategórie židovská národnosť, resp. uznanie židovstva ako národnosti. Ďalšie sčítanie obyvateľov realizované v roku 1930 poukazuje na prehĺbenie negatívnych procesov v počte a v podiele obyvateľov maďarskej národnosti v obciach regiónu (Horné) Medzibodrožia. Maďarská menšina postupne strácala svoju väčšinovú pozíciu, etnický

²⁷ VARGA, B. *Multilingualism in urban Hungary, 1880–1910*. In *Nationalities Papers*, 42, 2014, 6, 965-980.

obraz regiónu sa stával pestrejším. V obciach na etnickej hranici v skúmanom období ešte neprebíhala výraznejšia asimilácia, k tej dochádzalo postupne v neskoršom období.

Zmeny v etnickej štruktúre obyvateľov (Horného) Medzibodrožia v časovom období 1910-1930 ovplyvnil významný historický medzník, vznik Československej republiky. Pre lepšie porozumenie vzťahu príčin a následkov správania členov maďarských i slovenských komunít pri seba-identifikácii etnickej príslušnosti, v kontexte vplyvu politických udalostí, si problematika žiada hlbšie analýzy, napríklad v podobe prípadových štúdií.

LITERATURE

1. AREL, D. *Language categories in censuses: backward- or forward-looking?* In. KERTZER, D. - S. AREL (Eds.). *Census and identity: The politics of race, ethnicity and language in national censuses*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 92-120. ISBN 0-511-02932-2
2. COUNCIL OF EUROPE. *The Framework Convention: A key tool to managing diversity through minority rights*. Thematic commentary No. 4. Council of Europe. Council of Europe, 2016, 31 s.
3. FUEN. *Charter for the autochthonous national minorities in Europa*. Bautzen / Budyšin: FUEN, 2006. 12 s.
4. *Károlyi a Függetlenségi párt programjáról* In *Pesti Hírlap*, roč. 40., 1918-12-31, č. 306.
5. KOŠICKÝ SAMOSPRÁVNÝ KRAJ. *Stratégia rozvoja vidieka subregiónu Medzibodrožie*. [online]. n.d. [cit. 2022-08-24]. Košický samosprávny kraj, 2009. Dostupné na: https://dz2fe.vucke.sk/Home/ZasadnutiaDetailBod?id_session=70&id_node=1386
6. MATEOS, P. *Names, ethnicity and populations: Tracing identity in space*. Springer, 2014, 283 s. ISBN 978-3-642-45413-4
7. POPÉLY, G. *A magyarság számának alakulása az 1921. és 1930. évi csehszlovákiai népszámlálások tükrében* [Vývoj počtu Maďarov v odraze československého sčítania z rokov 1921 a 1930]. In *Századok*. ISSN 0039-8098, roč. 123, 1989, č. 1-2, s. 44-75.
8. RAVASZ, I. *Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban: 1914 – 1945* [Maďarsko a kráľovské maďarské vojsko vo svetovej vojne v XX storočí: 1914-1945]. Debrecín: Püldo Kiadó, 2003, 272 s. ISBN 963-9477-42-7.
9. Región Medzibodrožie. *Stručný popis regiónu*. [online]. n.d. [cit. 2022-08-10]. Dostupné na: <http://www.bodrog-tisa.sk/strucny-popis-regionu.phtml?id5=10866>
10. SIMON, A. *A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig / Történelem* [Lexikón Maďarov v (Československu) od vzniku Československa po súčasnosť / História] [online]. Államhatár [Štátna hranica]. 2014. [cit. 2022-08-08]. Dostupné na: <https://adatbank.sk/lexikon/allamhatar/>
11. SISKA, J. *A Bodroghoz népmozgalma*. In VIGA, G. (ed). *Fejezetek Bodroghoz néprajzából*. Miskolc: Miskolci Herman Ottó Múzeum, 1986. 100 s. ISBN 963-01-7715-3.

12. SODB 2021. *Obyvatelia – Základné výsledky*. [online]. 2022. Dostupné na: <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/>
13. SUBA, J. *Demarkációs vonalak felvidéken 1918. (kartográfia-elemzés) = Lines of demarcation in Upper-Hungary, 1918*. In *Közép-Európai Közlemények*. ISSN 2676-878X, roč. 11, 2018, č. 1, s. 107-125.
14. SZLOVÁKIAI MAGYAR ADATBANK./ DATABÁZA MAĐAROV NA SLOVENSKU. *Települések [Osady]*. [Data set]. 2012. Dostupné na: <https://telepulesek.adatbank.sk/>
15. TIŠLIAR, P. *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku v roku 1919. Príspevok k populačným dejinám Slovenska*. Bratislava: STATIS, 2007. 132 s. ISBN 978-80-85659-46-7
16. TIŠLIAR, P. - ŠPROCHA, B. *Ethnicity or Language in the Population Census in 1910-1930 Slovakia (Czechoslovakia): Objectivity and Subjectivity of the Ethnic Make-up of a European Country between the Two World Wars*. In *Population Processes*. ISSN 2500-1051. roč. 2, 2017, č. 1, s. 48-59. <http://dx.doi.org/10.13187/popul.2017.2.48>
17. VARGA, B. *Multilingualism in urban Hungary, 1880–1910*. In *Nationalities Papers*, roč. 42, 2014, č. 6, s. 965-980. ISSN 1465-3923. <http://dx.doi.org/10.1080/00905992.2014.942619>
18. Zákon č. 122/1920 Sb. ze dne 29. února 1920 podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé
19. ZEIDLER, M. - NAGY, B. *1918–1919. Demarkációs vonalak, határvonalak [1918–1919. Demarkačné čiary, hraničné čiary]* [online]. n.d. [cit. 2022-08-08]. Dostupné na: <https://tti.abtk.hu/terkepek/1918-1919-demarkacios-vonalak-hatarvonalak>

CONTACT

saposova@saske.sk

Spoločenskovedný ústav, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

Karpatská 5

040 01 Košice

Slovenská republika

iveta.jelenova@upjs.sk

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Fakulta verejnej správy

Popradská 66

041 32 Košice

Slovenská republika

Konanie vo veciach ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy¹

Proceedings in matters of constitutionality and legality of elections to local self-government bodies

doc. JUDr. Milan Sudzina, PhD.²

Abstrakt

V článku je analyzovaná problematika ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy. Z hľadiska fungovania demokratického právneho štátu rozhodovanie vo volebných veciach predstavuje významnú právomoc Najvyššieho správneho súdu Slovenskej republiky. Volebné súdnictvo je dôležitou súčasťou správneho súdnictva. Autor sa v článku venuje rozšíreniu právomoci správneho súdnictva od 1. augusta 2021, ktorá prešla na Najvyšší správny súd Slovenskej republiky z Ústavného súdu Slovenskej republiky. V tejto súvislosti autor analyzuje bohatú rozhodovaciu činnosť Ústavného súdu Slovenskej republiky vo volebných veciach. V článku je venovaná pozornosť aj návrhom de lege ferenda.

Kľúčové slová:

civilné procesné právo, správne súdnictvo, správny súd, orgán verejnej správy, administratívne rozhodnutie, voľby

Abstract

The article analyzes the issue of the of constitutionality and legality of elections to local self-government bodies. From the point of view of the functioning of a democratic legal state, decision-making in electoral matters represents a significant competence of the Supreme administrative court of the Slovak republic. Electoral judiciary is an important part of administrative judiciary. In the article, the author deals with the extension of the competence of the administrative judiciary from August 1, 2021, which passed to the Supreme Administrative Court of the Slovak Republic from the Constitutional Court of the Slovak Republic. In this context, the author analyzes the rich decision-making activity of the Constitutional Court of the

¹ Tento článok vznikol v rámci projektu podporeného Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-19-0419.

² Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta, Katedra občianskeho práva.

Slovak Republic in electoral matters. The article also pays attention to de lege ferenda proposals.

Key words:

civil procedural law, administrative judiciary, administrative court, public administration body, administrative decision, elections

ÚVOD

Dňa 1. januára 2021 nadobudol účinnosť ústavný zákon č. 422/2020 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa ústavný zákon č. 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky (ďalej len „ústava“). Týmto právnym predpisom sa sústava súdov doplnila o nový súd, a to Najvyšší správny súd Slovenskej republiky (ďalej len „najvyšší správny súd“). Najvyšší správny súd, ktorý začal svoju činnosť 1. augusta 2021. Od tohto dátumu dochádza k rozšíreniu právomoci správneho súdnictva. Najvyšší správny súd rozhoduje v konaní o ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy, ktoré predtým patrilo do kompetencie Ústavného súdu Slovenskej republiky (ďalej len „ústavný súd“).³ Uvedené konanie je upravené v ustanovení § 312a a nasl. zákona č. 162/2015 Z. z. Správny súdny poriadok v znení neskorších predpisov (ďalej len „Správny súdny poriadok“ alebo „SSP“) a z hľadiska systematiky patrí medzi konania vo volebných veciach (4. časť, 3. hlava, 5. časť, 6. diel Správneho súdneho poriadku).

Volebné súdnictvo je dôležitou súčasťou správneho súdnictva.⁴ Z hľadiska fungovania demokratického právneho štátu rozhodovanie vo volebných veciach predstavuje významnú právomoc najvyššieho správneho súdu. Podstatou tejto právomoci je výkon súdnej kontroly volebného procesu orgánov územnej samosprávy z hľadiska ústavnej konformity a legality. Do 30. júla 2021 sa právomoc správneho súdnictva vzťahovala iba na ochranu voličov a subjektov uchádzajúcich sa o kandidatúru vo voľbách. Účelom volebného súdnictva je uskutočnenie nezávislého súdneho prieskumu regulárnosti priebehu a výsledkov volieb.⁵ Správnemu súdnictvu bolo zverené rozhodovanie o ochrane voličov a subjektov uchádzajúcich sa o kandidatúru vo voľbách vo fáze volebného procesu, ktorá je rozhodujúca z hľadiska ďalšej možnosti týchto subjektov zúčastniť sa volieb a uplatniť aktívne a pasívne volebné právo.⁶

³ Právomoc rozhodovať o ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy bola zverená do právomoci ústavného súdu podľa predchádzajúcej právnej úpravy odo dňa nadobudnutia účinnosti ústavy (1. októbra 1992).

⁴ ZÁMOŽÍK, J. a kol. *Civilné právo procesné. Vykonávacie konanie. Konkurz a reštrukturalizácia. Rozhodcovské konanie. Správne súdnictvo*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013, s. 358. ISBN: 978-80-7380-417-6.

⁵ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 100/07 z 17. septembra 2008.

⁶ MACEJKOVÁ, I. *Volebné sťažnosti v rozhodovacej činnosti Ústavného súdu Slovenskej republiky (doterajšie skúsenosti, aktuálne problémy, námety de constitutione ferenda a de lege ferenda)*. In: Aktuálne problémy volebného práva a volebného súdnictva v Slovenskej republike - II. ústavné dni. Zborník príspevkov z

Medzi volebné veci patriace do právomoci správneho súdnictva patrí konanie vo veciach stáleho zoznamu voličov a zoznamu voličov, konanie vo veciach registrácie kandidátnych listín pre voľby do Národnej rady Slovenskej republiky (ďalej len „národná rada“) a pre voľby do Európskeho parlamentu, konanie vo veciach prijatia návrhu na kandidáta na prezidenta Slovenskej republiky, konanie vo veciach registrácie kandidátnych listín pre voľby do orgánov samosprávneho kraja a konanie vo veciach registrácie kandidátnych listín pre voľby do orgánov samosprávy obcí, miest a mestských častí. Právomoc správneho súdnictva sa do 30. júla 2021 nevzťahovala na rozhodovanie o platnosti volieb, resp. o výsledku volieb. Právomoc správneho súdnictva sa vzťahovala iba na prípravu volieb (zápis do zoznamu voličov, registrácia kandidátov, kandidátnych listín). V súčasnosti platí, že v rámci správneho súdnictva od 1. augusta 2021 sa už rozhoduje aj o platnosti volieb, resp. o ich výsledku, ktorá právomoc pred uvedeným dátumom patrila ústavnému súdu. Avšak právomoc správneho súdnictva rozhodovať o platnosti volieb, resp. o ich výsledku sa vzťahuje len na rozhodovanie o ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy. Pokiaľ ide o rozhodovanie o platnosti volieb, resp. o výsledku volieb iných orgánov (prezident, národná rada, Európsky parlament), aj po 1. auguste 2021 zostala zachovaná právomoc ústavného súdu.

Doplnenie Správneho súdneho poriadku o konanie vo veciach ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy nadväzuje na nový čl. 142 ods. 2 písm. a) ústavy, ktorý zakladá právomoc najvyššieho správneho súdu. Ide o právomoc, ktorú podľa znenia čl. 129 ods. 2 ústavy účinného do 31. júla 2021 vykonával ústavný súd. Konania začaté pred účinnosťou ústavných zmien mal dokončiť ústavný súd, a teda v týchto prípadoch nedochádzalo k prechodu výkonu súdnictva v „živých“ veciach na najvyšší správny súd. Vykonanie navrhovanej ústavnej zmeny našlo svoj odraz nielen v Správnom súdnom poriadku, ale aj v zákone č. 314/2018 Z. z. o Ústavnom súde Slovenskej republiky a o zmene a doplnení niektorých zákonov (ďalej len „zákon o ústavnom súde“).

Systematika šiesteho dielu Správneho súdneho poriadku je prispôsobená systematike ostatných dielov obsiahnutých v tretej hlavy piatej časti Správneho súdneho poriadku, ktorá upravuje konania vo volebných veciach. Právna úprava reguluje účel konania, účastníkov konania, žalobnú legitimáciu, lehotu na podanie žaloby, náležitosti žaloby, dokazovanie a rozhodnutie o žalobe.⁷ Pri úprave týchto inštitútov sa vychádza z pôvodnej právnej úpravy

medzinárodnej vedeckej konferencie: Košice 25. septembra 2013. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2014, s. 68-81. ISBN: 978-80-8152-098-3.

⁷ TOMAŠ, L. *Organizácia miestneho referenda (alebo o úlohe analógie zákona, precedentálneho práva a lokálnej normotvorby pri priamom výkone samosprávy obce)*. In: Teória a prax verejnej správy. Recenzovaný

obsiahnutej v ustanoveniach § 156 až 163 zákona o ústavnom súde, a teda účel konania je obdobný ako v pôvodnej právnej úprave, rovnako aj okruh účastníkov konania, aktívna legitímácia, lehota na podanie žaloby a jej náležitosti. Preberá sa taktiež úprava niektorých aspektov dokazovania. Problematika rozhodovania je primerane prispôsobená zásadám správneho súdnictva. Podstatným rozdielom v porovnaní s doterajšou právnou úpravou je to, že konanie sa začína na základe žaloby, a nie sťažnosťou, ako tomu bolo podľa predchádzajúceho zákona č. 38/1993 Z. z. o organizácii Ústavného súdu Slovenskej republiky, o konaní pred ním a o postavení jeho sudcov v znení neskorších predpisov, ktorý bol účinný do 28. februára 2019.⁸ Právna úprava ústavného súdnictva účinná od 1. marca 2019 (zákon č. 314/2018 Z. z.) označovala návrh na začatie konania o ústavnosti a zákonnosti volieb ako návrh na začatie konania vo volebných veciach. Pre správne súdnictvo je charakteristické, že úkon, ktorým sa začína konanie pred správnym súdom je v drvivej väčšine prípadov žaloba.⁹ V tejto súvislosti iniciačným úkonom v konaní pred najvyšším správnym súdom vo veciach ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy je žaloba. V tomto konaní najvyšší správny súd rozhoduje v päťčlennom senáte zloženom z predsedu senátu a štyroch sudcov.

1 ÚČEL VOLEBNÉHO SÚDNICTVA

Žalobca sa môže žalobou domáhať vydania rozhodnutia o neústavnosti alebo nezákonnosti napadnutých volieb, a tým zabezpečiť slobodnú súťaž politických síl. Účelom konania vo volebných veciach je napraviť prípadné vady spôsobujúce neústavnosť alebo nezákonnosť volieb.¹⁰ Zmyslom je zabezpečiť slobodnú súťaž politických síl.¹¹ V rámci volebného procesu je potrebné zabezpečiť rovnosť volebného práva, čo znamená zaručenie, aby každý z voličov a kandidátov mal rovnaké postavenie.¹² Najvyšší správny súd má v rámci rozhodovacieho procesu zabezpečiť ochranu ústavnosti a zákonnosti volieb. Podstata ochrany ústavnosti volebného práva (aktívneho a pasívneho) spočíva v ochrane základných práv zaručených v čl. 30 ústavy (všeobecnosť, priamosť, rovnosť volebného práva, tajné hlasovanie, možnosť uchádzať sa o zvolenie do funkcie za rovnakých podmienok). Podstata ochrany

zborník príspevkov zo 6. ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie doktorandov. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2021. ISBN 9788081529962, s. 61 – 70.

⁸ V doterajšej judikatúre ústavného súdu sa vyskytuje pojem „volebnej sťažnosti.“

⁹ TOMAŠ, L. *Vývojové tendencie slovenského správneho súdnictva v rokoch 1992 – 2022*. In: Štát a právo: vedecko-teoretický časopis pre otázky vedy o štáte a práve v Slovenskej republike. Roč. 9, č. 2-3 (2022), ISSN 2644-643X, s. 175 – 207.

¹⁰ MOLEK, P. - ŠIMÍČEK, V. *Soudní přezkum voleb*. Praha: Linde, 2006, s. 12. ISBN: 80-7201-639-3.

¹¹ MACEJKOVÁ, I. - BABJÁK, M. - MIHALOV, J. - MOZEŠOVÁ, Z. *Volebné sťažnosti v rozhodovacej činnosti ústavného súdu Slovenskej republiky*. Bratislava: Eurounion, 2016, s. 15. ISBN: 9788089374359.

¹² Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 65/2014 zo 4. februára 2015.

zákonosti volieb spočíva v tom, aby sa voľby uskutočnili v súlade s právnymi predpismi, ktoré majú silu zákona. V tejto súvislosti je dôležitým právnym predpisom zákon č. 180/2014 Z. z. o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov (ďalej len „zákon o podmienkach výkonu volebného práva“).

2 ÚČASTNÍCTVO V KONANÍ

Správny súdny poriadok upravuje otázku účastníctva v konaní vo veciach ústavnosti a zákonosti volieb do orgánov územnej samosprávy tak, že účastníkmi konania sú žalobca a žalovaný. Žalobca je subjekt, ktorý sa domáha ochrany svojich práv v oblasti volebného práva. Ak by žalobu podal subjekt, ktorý nie je aktívne procesne legitimovaný na jej podanie, správny súd by musel v súlade s 98 ods. 1 písm. e) SSP žalobu odmietnuť ako podanú zjavne neoprávnenou osobou. Ide o procesné rozhodnutie, ktorým sa končí konanie. Je to rozhodnutie bez meritórneho prejednania veci.¹³ O odmietnutí žaloby rozhoduje správny súd uznesením.¹⁴

Správny súdny poriadok osobitne upravuje aktívnu procesnú legitimáciu tak, že táto svedčí štyrom subjektom. V prvom rade je do kandidát na funkciu v orgáne územnej samosprávy. Pôjde o osobu, ktorá kandidovala vo voľbách do mestského, miestneho, obecného zastupiteľstva alebo zastupiteľstva samosprávneho kraja. Môže ísť aj o osobu, ktorá kandidovala vo voľbách na funkciu starostu obce, mestskej časti, primátora mesta alebo predsedu samosprávneho kraja. Zároveň musia byť splnené zákonom stanovené kumulatívne podmienky. Musí ísť o kandidáta, ktorý nebol zvolený do orgánu územnej samosprávy, ale získal aspoň 10 % platných hlasov. Nerozlišuje sa, či ide o kandidáta bez politickej príslušnosti alebo osobu, ktorá bola na kandidátnej listine politickej strany. Musí ísť o osobu, ktorá bola registrovaná buď príslušnou volebnou komisiou alebo na základe rozhodnutia správneho súdu v konaní vo veciach registrácie kandidátnych listín. Žalobca môže napadnúť voľby len v tom volebnom obvode, v ktorom kandidoval. Kandidát vo voľbách nemôže napadnúť ústavnosť a zákonosť volieb v prospech iného nezvoleného kandidáta. Ak žalobca namieta porušenie práv inej osoby, žaloba musí byť odmietnutá pre jej podanie zjavne neoprávnenou osobou.¹⁵ Aktívnu procesnú legitimáciu na podanie žaloby nemá obec, mesto, mestská časť ani

¹³ FICOVÁ, S. - ŠTEVČEK, M. a kol. *Občianske súdne konanie*. 1. vydanie. Praha: C. H. Beck, 2010, s. 432. ISBN: 978-80-7400-312-7.

¹⁴ BARICOVÁ, J. - FEČÍK, M. - ŠTEVČEK, M. - FILOVÁ, A. a kol. *Správny súdny poriadok. Komentár*. Praha: C. H. Beck, 2018, s. 532, ISBN: 978-80-7400-678-4.

¹⁵ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 19/03 zo 20. februára 2003.

samosprávny kraj.¹⁶ V žalobe musia byť obsiahnuté skutočnosti a dôkazy, ktoré preukazujú splnenie vyššie uvedených podmienok aktívnej procesnej legitímácie.

Ďalším subjektom, ktorému svedčí aktívna procesná legitímácia na podanie žaloby je politická strana alebo politické hnutie alebo ich koalícia, ktorá podala platnú kandidátnu listinu podľa osobitného predpisu, ktorým je zákon o podmienkach výkonu volebného práva. Ide o politickú stranu (hnutie, koalíciu), ktorá nominovala svojho kandidáta a ktorá sa v dôsledku registrácie tohto kandidáta na platnej kandidátnej listine vo voľbách zúčastnila slobodnej súťaže politických síl. Skutočnosť, že politická strana sa zúčastnila napríklad volieb do mestského zastupiteľstva, nezakladá jej aktívnu legitímáciu na podanie sťažnosti proti neústavnosti a nezákonnosti volieb primátora mesta.¹⁷ Za politickú stranu bude konať jej štatutárny orgán. Kto je štatutárnym orgánom vyplýva zo stanov politickej strany a tento údaj sa zapisuje aj do registra politických strán a politických hnutí. Na podanie žaloby nie je oprávnený člen politickej strany, a to ani vtedy ak ju podáva v mene nižšej organizačnej zložky politickej strany.¹⁸ V mene koalície budú podávať žalobu štatutárne orgány politických strán, ktoré tvoria danú koalíciu. Ako žalobcu je v tomto prípade potrebné označiť všetky politické strany tvoriace koalíciu. Nestačí uviesť iba názov koalície, keďže koalícia nemá právnu subjektivitu. Aktívnu procesnú legitímáciu na podanie žaloby nemá osoba, ktorej politická strana prisľúbila zaradiť na kandidátnu listinu a ešte pred registráciou návrh na jeho zaradenie stiahla späť.¹⁹

Tretím subjektom, ktorý je nositeľom aktívnej procesnej legitímácie v konaní vo veciach ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy, je 10 % oprávnených voličov. Musí ísť voličov príslušného volebného obvodu. Rovnako ako kandidát na funkciu v orgáne územnej samosprávy môže napadnúť voľby len vo volebnom obvode, v ktorom kandidoval, aj 10 % oprávnených voličov môže napadnúť voľby len v tom volebnom obvode, ktorom mali právo hlasovať. 10 % oprávnených voličov bude v praxi prichádzať do úvahy spravidla vtedy, ak budú namietat' neústavnosť alebo nezákonnosť volieb u kandidáta bez politickej príslušnosti. Aj keď zákon nevyklučuje situáciu, aby 10 % oprávnených voličov príslušného volebného obvodu mohlo napadnúť ústavnosť a zákonnosť volieb u kandidáta, ktorý bol registrovaný na platnej kandidátnej listine politickej strany (hnutia, koalície).

Žalobu vo veciach ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy môže podať aj generálny prokurátor v súlade s § 47 ods. 1 SSP. Žalobca nemusí byť v konaní pred

¹⁶ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 25/94 z 20. decembra 1994.

¹⁷ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 53/2011 z 9. februára 2011.

¹⁸ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 6/95 z 11. januára 1995.

¹⁹ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 12/99 z 27. januára 1999.

správnym súdom vo veciach ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy zastúpený advokátom. Zastúpenie žalobcu advokátom je v tomto konaní dobrovoľné. V konaní pred ústavným súdom sa vyžadovalo povinné zastúpenie advokátom. De lege ferenda vzhľadom na to, že ide o zastúpenie na najvyššom správnom súde a v tomto konaní sa napáda platnosť volieb, resp. výsledku volieb, zastávame názor, že do budúca by mal byť Správny súdny poriadok zmenený tak, aby v konaní vo veciach ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy bolo zastúpenie žalobcu advokátom obligatórne.

Pasívna procesná legitímácia závisí od toho, či sa žaloba týka volieb do zastupiteľstva alebo volieb starostu, primátora alebo predsedu samosprávneho kraja. Ak ide o voľby do obecného, mestského, miestneho zastupiteľstva alebo zastupiteľstva samosprávneho kraja, nositeľom pasívnej procesnej legitímácie je politická strana (hnutie, koalícia), ktorá získala v napadnutých voľbách zastúpenie v zastupiteľstve. V prípade koalície, keďže nemá právnu subjektivitu, je potrebné ako žalovaného označiť všetky politické strany alebo hnutia, tvoriace príslušnú koalíciu. Správny súdny poriadok v ustanovení § 312d uvádza, že žalovaným môže byť aj zvolený nezávislý kandidát. Ide o terminologickú nesprávnosť. Zákon č. 413/2019 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon o podmienkach výkonu volebného práva s účinnosťou od 1. mája 2020 slovné spojenie „nezávislý kandidát“ nahradil pojmom „kandidát bez politickej príslušnosti.“ Preto de lege ferenda by pri najbližšej novele Správneho súdneho poriadku mal zákonodarca na uvedenú skutočnosť reflektovať. Ak sa konanie týka volieb starostu obce, primátora mesta, starostu mestskej časti alebo predsedu samosprávneho kraja, pasívna procesná legitímácia svedčí starostovi, primátorovi alebo predsedovi samosprávneho kraja, ktorý bol zvolený v napadnutých voľbách. Žalovaným nie je príslušná volebná komisia.

3 ZAČATIE KONANIA

Konanie vo veciach ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy je ovládané dispozičnou zásadou. Konanie sa začína na základe návrhu, ktorým je žaloba.²⁰ Toto konanie nie je možné začať z úradnej povinnosti (bez návrhu).²¹ Na podanie žaloby je stanovená krátka lehota. Žaloba musí byť podaná v lehote desiatich dní odo dňa vyhlásenia výsledku volieb. Krátka lehota je stanovená z dôvodu potreby rýchleho ustálenia výsledku volieb. Ide o lehotu procesnú. Postačuje, aby posledný deň lehoty bola žaloba odovzdaná na

²⁰ BAJCURA, A. a kol. *Občianske právo procesné*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského Bratislava, 1995, s. 205. ISBN: 80-7160-009-1.

²¹ WINTEROVÁ, A. a kol. *Civilní právo procesní*. 6. aktualizované vydání, doplněné o predpisy evropského práva. Praha: Linde, 2011, s. 413. ISBN: 978-80-7201-842-0.

poštovú prepravu. Podľa § 158 ods. 1 zákona o podmienkach výkonu volebného práva volebná komisia samosprávneho kraja uverejní spôsobom v mieste obvyklým výsledky volieb poslancov zastupiteľstva a výsledky volieb predsedu samosprávneho kraja. Súčasne výsledky volieb uverejní na webovom sídle samosprávneho kraja. Podľa § 190 ods. 1 zákona o podmienkach výkonu volebného práva miestna volebná komisia uverejní spôsobom v mieste obvyklým výsledky volieb do obecného zastupiteľstva a výsledky volieb starostu obce. Podľa § 33 ods. 2 zákona o podmienkach výkonu volebného práva Štátna komisia pre voľby a kontrolu financovania politických strán výsledky volieb zverejní prostredníctvom svojho odborného sumarizačného útvaru na webovom sídle Štatistického úradu Slovenskej republiky. V prípade pochybností je potrebné vychádzať z okamihu, keď boli na webovom sídle Štatistického úradu Slovenskej republiky naposledy aktualizované definitívne výsledky volieb do orgánov územnej samosprávy.²² Oneskorené podanie žaloby má za následok odmietnutie žaloby podľa § 98 ods. 1 písm. d) SSP. Najvyšší správny súd rozhodne o odmietnutí žaloby uznesením.²³ Definovanie lehoty na podanie žaloby je dôležité aj z dôvodu uplatnenia koncentračnej zásady, pretože žalobca môže rozšíriť správnu žalobu alebo doplniť správnu žalobu o ďalší žalobný návrh alebo o ďalšie žalobné body len v lehote ustanovenej na podanie žaloby (§ 183 SSP).

Žaloba musí v prvom rade obsahovať všeobecné náležitosti podania,²⁴ ktorými sú označenie súdu, ktorému je žaloba určená (najvyšší správny súd), označenie žalobcu a žalovaného, ktorej veci sa týka, čo sa sleduje žalobou a podpis žalobcu. Osobitnou náležitosťou žaloby je označenie druhu žaloby (žaloba vo veciach ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy podľa § 312a SSP). Podľa tohto označenia bude žaloba zaevidovaná do príslušného registra. Žalobca musí v žalobe uviesť aj údaje a dôkazy o jeho žalobnej legitímácii. Len samotné tvrdenie žalobcu o tom, že kandidoval vo voľbách a že získal najmenej 10 % platných hlasov nepostačuje na to, aby bol považovaný za oprávneného navrhovateľa.²⁵ Na preukázanie žalobnej legitímácie nepostačuje ani odkaz na webovú stránku internetu.²⁶ Povinnosť uviesť údaje a dôkazy o žalobnej legitímácii neplatí v prípade, ak žalobu podáva generálny prokurátor, ktorý vzhľadom na to, že dozerá na jednotné uplatňovanie

²² MACEJKOVÁ, I. - BÁRÁNY, E. - BARICOVÁ, J. - FIAČAN, I. - HOLLÄNDER, P. - SVÁK, J. a kol. *Zákon o Ústavnom súde Slovenskej republiky. Komentár*. 1. vydanie. Bratislava: C. H. Beck, 2020, s. 1191. ISBN: 978-80-89603-90-9.

²³ BARICOVÁ, J. - FEČÍK, M. - ŠTEVČEK, M. - FILOVÁ, A. a kol. *Správny súdny poriadok. Komentár*. Praha: C. H. Beck, 2018, s. 535, ISBN: 978-80-7400-678-4.

²⁴ ŠTEVČEK, M. a kol. *Civilné právo procesné*. Bratislava: Eurokódex, 2010, s. 539. ISBN: 978-80-89447-18-3.

²⁵ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 35/99 z 17. februára 1999.

²⁶ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 48/2018 z 5. decembra 2018.

zákonov a všeobecne záväzných právnych predpisov na území Slovenskej republiky, nemusí preukazovať právny záujem na napádaných voľbách. V žalobe je potrebné uviesť, či žalobca napáda voľby ako celok alebo len v určitom volebnom obvode. Uvedená špecifikácia je potrebná z dôvodu, že žalobca môže napadnúť voľby len vo volebnom obvode, v ktorom kandidoval, pretože v inom volebnom obvode nemá právny záujem na výsledku volieb.

Osobitnou náležitosťou žaloby je vymedzenie právneho dôvodu napadnutia volieb. V žalobe sa musí vymedziť, či žalobcu napáda neústavnosť volieb alebo nezákonnosť volieb alebo z oboch týchto dôvodov. Zároveň je potrebné uviesť aj označenie právnych predpisov a ich ustanovení, ktoré boli podľa názoru žalobcu porušené. Nutná je presná špecifikácia dôvodov, pre ktoré žalobca napáda neústavnosť alebo nezákonnosť volieb. Žalobca musí uviesť konkrétne skutkové okolnosti o tom, že boli porušené konkrétne ustanovenia ústavy alebo zákona. Tvrdené skutočnosti musia byť podané jasne a zrozumiteľne. Nepostačujú len samotné tvrdenia žalobcu. Tvrdenia žalobcu nemôžu byť založené len na jeho domnienkach a podozreniach.²⁷ Tvrdenia je potrebné doložiť označením dôkazov, ktoré tieto argumenty žalobcu preukazujú. Keďže žalobca je subjektom, ktorý namieta volebné pochybenie, tento subjekt musí navrhovať dôkazy, ktoré sú spôsobilé preukázať volebné pochybenie, inak bude platiť vyvrátená domnienka, že volebný výsledok zodpovedá vôli voličov.²⁸ Ak žalobca má listinné dôkazy k dispozícii, musí ich pripojiť k žalobe. Dôkazy, o ktorých existencii žalobca vie, ale nimi nedisponuje, navrhne najvyššiemu správne súdu ich vykonanie, ktorý si ich následne zadováži.

Cieľom rozhodovania vo volebných veciach nie je sankcionovanie kandidáta, ktorý porušil zákon alebo v prospech ktorého bol porušený zákon, ale posúdenie, či prípadné vady, ktoré sa vyskytli v procese volieb mohli ovplyvniť výsledok volieb. V rámci procesu rozhodovania vo volebných veciach by sa mali posudzovať nielen volebné vady spôsobené priamo kandidátmi, ale vady spôsobené tretími osobami, keďže v týchto konaniach ide o ochranu objektívneho volebného práva.²⁹ V prevažnej väčšine volebných vecí komplikovanosť prípadov spočíva viac v skutkových otázkach ako v otázkach právnych.³⁰ V rámci ochrany ústavnosti vo volebných veciach môže ísť napríklad o takú volebnú vadu, ktorá je spojená so samotnou ústavnosťou volieb, napríklad fyzické bránenie účasti na

²⁷ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 58/2018 z 12. decembra 2018.

²⁸ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 100/07 z 17. septembra 2008.

²⁹ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 78/2011 z 23. februára 2011.

³⁰ MACEJKOVÁ, I. - BÁRÁNY, E. - BARICOVÁ, J. - FIAČAN, I. - HOLLÄNDER, P. - SVÁK, J. a kol. *Zákon o Ústavnom súde Slovenskej republiky. Komentár*. 1. vydanie. Bratislava: C. H. Beck, 2020, s. 1163. ISBN: 978-80-89603-90-9.

voľbách.³¹ Podstatou zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy je uskutočnenie volieb v súlade s právnymi predpismi majúcimi silu zákona, ktoré sa týkajú volieb do orgánov samosprávy.³² Nezákonnosť volieb do orgánov samosprávy musí byť v príčinnej súvislosti s takým následkom porušenia práv, ktoré je v konečnom dôsledku porušením volebného práva a jeho princípov (napr. nesprávne spočítanie hlasov).³³

Námietky, ktoré možno v rámci prípravy volieb pri registrácii kandidátnych listín vzniesť primárne v konaní vo veciach registrácie kandidátnych listín pre voľby do orgánov samosprávneho kraja podľa § 293 SSP alebo v konaní vo veciach registrácie kandidátnych listín pre voľby do orgánov samosprávy obcí, miest a mestských častí podľa § 303 SSP, nie je možné prvotne uplatniť až v konaní vo veciach ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy.³⁴

Najdôležitejšou časťou žaloby je žalobný návrh (petit). Žalobca môže v konečnom návrhu žiadať, aby najvyšší správny súd vyhlásil voľby za neplatné, ďalej aby zrušil napadnutý výsledok volieb alebo aby zrušil rozhodnutie volebnej komisie a vyhlásil za zvoleného toho, kto bol riadne zvolený. Žalobný petit má byť vymedzený jasne, zrozumiteľne a určitým spôsobom vzhľadom na to, že tento petit sa má v konečnom dôsledku premietnuť do rozhodnutia správneho súdu vo veci samej. Správne vymedzenie žalobného petitu je namieste z dôvodu, že najvyšší správny súd je vo volebných veciach viazaný rozsahom a dôvodmi žaloby a nemôže ísť nad ich rozsah. Najvyšší správny súd nemôže rozhodnúť o niečom inom alebo navyše v porovnaní s tým, ako bolo uvedené v žalobnom petite. Najvyšší správny súd nemôže sám určovať rozsah súdneho prieskumu (iudex ne eat ultra petita partium). Nie je vylúčené, aby jednou žalobu boli napadnuté voľby do zastupiteľstva (obecného, mestského, miestneho, samosprávneho kraja) a zároveň aj voľby starostu mesta, mestskej časti, primátora mesta, predsedu samosprávneho kraja.

Žaloba musí obsahovať zákonom stanovené náležitosti. Ak zo žaloby nebude zrejmé, čoho sa týka, čo sa ňou sleduje, alebo pôjde o podanie, ktoré bude neúplné alebo nezrozumiteľné, najvyšší správny súd uznesením vyzve žalobcu, aby žalobu doplnil alebo opravil. V uznesení najvyšší správny súd uvedie, v čom je podanie neúplné alebo nezrozumiteľné a ako ho doplniť alebo opraviť, a poučí o možnosti podanie odmietnuť. Na doplnenie podania alebo na opravu podania najvyšší správny súd určí lehotu, ktorá nemôže byť

³¹ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 68/2014 z 18. februára 2015.

³² Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 34/99 z 12. mája 1999.

³³ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 21/94 z 2. februára 1995.

³⁴ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 1/2015 zo 14. januára 2015.

kratšia ako desať dní. Ak sa v lehote určenej najvyšším správnym súdom žaloba nedoplní alebo neopraví, správny súd žalobu odmietne uznesením. Najvyšší správny súd neodmietne žalobu v prípade jej nedoplnenia a neopravenia vtedy, ak pre uvedený nedostatok možno v konaní pokračovať.

4 PRIEBEH KONANIA

Vzhľadom na to, že ohľadom tých istých volieb môže byť podaných viacero žalôb, aby nedošlo k vydaniu protichodných rozhodnutí, Správny súdny poriadok osobitne upravuje prekážku prv začatého súdneho konania (litispendencia). Ak bolo podaných viacero žalôb ohľadom volieb toho istého predsedu samosprávneho kraja alebo toho istého starostu obce, primátora mesta alebo starostu mestskej časti alebo volieb do toho istého zastupiteľstva, je konanie o každej z nich priamo zo zákona (ex lege) spojené s konaním, ktoré sa začalo ako prvé.

Po doručení žaloby najvyšší správny súd vyzve žalovaného, aby sa k žalobe vyjadril. Najvyšší správny súd určí žalovanému lehotu na vyjadrenie.³⁵ Ak žalovaný nestihne podať vyjadrenie v stanovenej lehote, môže požiadať o jej predĺženie. Najvyšší správny súd môže túto lehotu primerane predĺžiť. Ak sa žalovaný nevyjadrí, najvyšší správny súd môže v konaní pokračovať ďalej. Nedoručenie vyjadrenia žalovaného nepredstavuje dôvod pre uloženie pokuty podľa § 80 SSP. V konaní vo veciach ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy možno ostatným účastníkom okrem žalobcu a žalovaného doručovať aj do rúk splnomocnenca, ktorý bol označený pri podaní kandidátnej listiny podľa zákona o podmienkach výkonu volebného práva.

Ak správny súd žalobu neodmietol alebo nezastavil konanie, bezodkladne nariadi pojednávanie tak, aby mohol rozhodnúť bez zbytočných prieťahov. Spolu s predvolaním doručí žalobu ostatným účastníkom a vyzve ich na vyjadrenie k nej. Na účely prípravy pojednávania si správny súd vyžiada všetky volebné dokumenty, ak je to potrebné, predvolá svedkov a zadováži potrebné vysvetlenia a správy.³⁶ Ak je na rozhodnutie o žalobe potrebné oboznámiť sa s volebnou dokumentáciou, môže ju na účely prípravy pojednávania otvoriť a jej správnosť skontrolovať člen senátu poverený senátom. Účastníkom konania sa umožní, aby boli prítomní pri jej otvorení. O otvorení zapečatenej volebnej dokumentácie sa spíše zápisnica, ktorú podpíše

³⁵ MAZANEC, M. *Správni soudnictví*. Praha: Linde, 1996, s. 191. ISBN: 80-7201-021-2.

³⁶ MACEJKOVÁ, I. - BÁRÁNY, E. - BARICOVÁ, J. - FIAČAN, I. - HOLLÄNDER, P. - SVÁK, J. a kol. *Zákon o Ústavnom súde Slovenskej republiky. Komentár*. 1. vydanie. Bratislava: C. H. Beck, 2020, s. 1201. ISBN: 978-80-89603-90-9.

poverený člen senátu a ďalšie prítomné osoby. Po vykonaní potrebných úkonov najvyšší správny súd volebnú dokumentáciu zapečatí.³⁷ Senát môže člena senátu poveriť, aby na účely prípravy pojednávania vypočul svedkov, najmä predsedu alebo ďalších členov príslušnej volebnej komisie. Ak je to potrebné na lepšie objasnenie veci, možno svedkom umožniť, aby boli prítomní pri otvorení a kontrole správnosti volebnej dokumentácie.

5 DOKAZOVANIE

Najvyšší správny súd v konaní vychádza z dôkazov, ktoré boli navrhnuté žalobcom v žalobe. Označené dôkazy musia preukazovať reálnosť tvrdenia o neústavnosti alebo nezákonnosti volieb. Tieto dôkazy musia byť spôsobilé preukázať takú intenzitu porušenia volebných predpisov, ktoré môžu privodiť záver o inom výsledku volieb, než ktorý bol uverejnený.³⁸ Je na úvahe najvyššieho správneho súdu, ktoré z navrhnutých dôkazov vykoná. Navrhnutý dôkaz nevykoná vtedy, ak nebude mať žiaden význam pre posúdenie opodstatnenosti žaloby.³⁹ Najvyšší správny súd môže vykonať aj iné dôkazy, ako sú navrhované, ak to považuje za potrebné na rozhodnutie vo veci (§ 121 ods. 2 SSP) Najvyšší správny súd bude vychádzať nielen z listinných dôkazov (volebná dokumentácia), ale aj zo svedeckých výpovedí. Najvyšší správny súd nie je viazaný tvrdeným skutkovým stavom a môže sám vykonať dokazovanie, ak to považuje za nevyhnutné pre rozhodnutie vo veci. Najvyšší správny súd má v danom konaní postavenie skutkového súdu.⁴⁰ Najvyšší správny súd môže rozhodnúť nielen na základe tvrdení a dôkazov predložených žalobcom a žalovaným, ale môže rozhodnúť, či vykoná aj ďalšie dokazovanie vo veci, ak to považuje za potrebné a účelné pre rozhodnutie vo veci (napr. na preukázanie tvrdení predložených účastníkmi konania). Avšak najvyšší správny súd nemá v rámci procesu dokazovania bezbreho nahrádzať iniciatívu účastníkov konania a sám vyhľadávať nové dôkazy. Je prvom rade na žalobcovi, aby navrhoval vykonanie dôkazov preukazujúcich porušenie volebných predpisov, ktoré malo reálny vplyv na volebný výsledok. Neunesenie dôkazného bremena zo strany žalobcu povedie k neúspechu v konaní. Najvyšší správny súd nemá nahradzovať ani doplňovať činnosť volebných či iných orgánov v tom smere, že iba na základe žalobcom špekulatívne formulovaných námietok by podrobne rekonštruoval celý volebný proces.⁴¹

³⁷ EALÍK, M. - EALÍK, T. *Zákon o Ústavnom súde Slovenskej republiky. Komentár*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2019, s. 469. ISBN: 978-80-571-0111-6.

³⁸ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 3/2010 z 27. januára 2010.

³⁹ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 17/94 z 27. októbra 1994.

⁴⁰ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 30/2014 z 25. februára 2015.

⁴¹ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 3/2010 z 27. januára 2010.

Inštitút dokazovania má slúžiť na zistenie, či došlo k porušeniu ústavy alebo zákona a či toto porušenie bolo tak závažné, že malo reálny vplyv na výsledok volieb⁴² (či mal byť zvolený iný kandidát). Dokazovanie je založené na preukazovaní objektívnej príčinnej súvislosti medzi volebnou vadou a volebným výsledkom alebo aspoň možnej príčinnej súvislosti (potenciálna kauzalita). Možnú príčinnú súvislosť treba vykladať nie iba ako abstraktnú možnosť, ale je potrebné ju v konaní riadne preukázať.⁴³ V rámci dokazovania je potrebné prihliadať aj na skutočnosť, že prípadné porušenie volebných predpisov môže byť spôsobené aj inou osobou. Môže byť zinscenované aj protikandidátom, ktorý môže mať za cieľ znemožniť úspech iného kandidáta vo voľbách.⁴⁴ Najvyšší správny súd v rámci dokazovania vychádza nielen z listinných dôkazov (volebná dokumentácia), ale aj zo svedeckých výpovedí. V rámci procesu dokazovania v praxi do úvahy prichádza kontrola zápisnice volebnej komisie, prepočítanie hlasovacích lístkov a kontrola a posúdenie platnosti hlasovacích lístkov. Najvyšší správny súd môže v tomto konaní ako svedkov vypočuť členov volebnej komisie, zamestnancov obecného úradu a pod.

Výsledok volieb nemožno spochybňovať alebo považovať za nezákonný bez toho, že by existovali konkrétne dôkazy o manipulácii s hlasmi voličov alebo dôkazy preukazujúce nesprávne sčítanie hlasov.⁴⁵ Pod kupovaním hlasov voličov rozumieme skutočnosť, že konkrétne osoby v konkrétnom čase prisľúbili relevantnému počtu voličov protihodnotu za hlasovanie v prospech žalovaného.⁴⁶ Preukázanie uskladnenia volebnej dokumentácie v nezabezpečenej zasadačke miestneho úradu, t. j. preukázanie možnosti zneužitia volebných materiálov síce možno označiť za potencióálnu volebnú vadu, avšak táto vada sama osebe nie je spôsobilá vyvolať dôvodnú pochybnosť o zneužití tejto volebnej dokumentácie, resp. o zneužití hlasovacích lístkov pracovníkmi miestneho úradu alebo tretími osobami, ktorého výsledkom by bolo konanie majúce dopad, resp. vplyv na samotný výsledok volieb. Len samotné tvrdenia žalobcu o existencii možnosti neoprávnenej manipulácie s hlasovacími lístkami bez predloženia konkrétnych dôkazov, ktoré by objektívne mohli zakladať aspoň náznak dôvodného podozrenia, že došlo k zneužitiu hlasovacích lístkov, resp. k nezákonnej manipulácii s hlasovacími lístkami, možno označiť za špekulatívne, nemajúce žiaden právny význam. Taktiež žalobcom tvrdená možnosť úpravy volebných výsledkov z dôvodu

⁴² Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 15/07 z 14. mája 2008.

⁴³ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 16/2011 z 23. februára 2011.

⁴⁴ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 6/06 z 22. augusta 2006.

⁴⁵ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 2/2014 z 12. februára 2014.

⁴⁶ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 51/2014 z 18. februára 2015.

nezviazania zápisnice o výsledku volieb pozostávajúcej z viacerých strán nie je sama osebe schopná poskytnúť dostatočný základ pre spochybnenie volebných výsledkov.⁴⁷

Žalobcom označený dôkaz spočívajúci vo výsluchu dvoch kandidátov stojacich v pozícii konkurentov v politickom boji prebiehajúcim vo voľbách nemožno považovať za dostatočný. Už zo samotného faktu, že navrhnutí svedkovia sú kandidátmi zápasiacimi vo voľbách o tú istú funkciu, je zrejmé, že záujmy týchto dvoch navrhnutých svedkov sú protichodné, a preto je viac ako pravdepodobné, že aj pohľady týchto kandidátov na okolnosti realizovanej volebnej kampane a priebeh samotných volieb budú zjavne odlišné, resp. protichodné.⁴⁸ Výsluch týchto dvoch svedkov - proti sebe stojacich kandidátov zápasiacich vo voľbách o tú istú funkciu nemožno považovať za dostatočný na preukázanie reálneho dopadu na výsledok volieb. Je potrebné uskutočniť ďalšie dokazovanie.

Taktiež len samotné tvrdenie žalobcu o podozrení z manipulácie výsledku volieb opierajúc sa o existenciu preložených hlasovacích lístkov vo volebných obálkach vložených do volebnej schránky založené na domnienke o vnesení upravených hlasovacích lístkov do volebnej miestnosti, bez predloženia ďalších dôkazov, ktoré by toto podozrenie mohli preukazovať, nie je spôsobilé preukázať porušenie volebných predpisov a tak v konečnom dôsledku odôvodniť záver o inom legitímnom výsledku volieb.⁴⁹ Zo strany žalobcu je potrebné, aby navrhol vykonať dôkazy spôsobilé preukázať skutočnosti, ktoré by mohli mať priamy vplyv na vyhlásený výsledok volieb.⁵⁰

Žalobcom navrhnutý dôkaz smerujúci k preukázaniu prípadného psychického a fyzického rozpoloženia členov volebnej komisie pri sčítavaní hlasov nevedie k dokázaniu nesprávnosti zráťania hlasov. Odôvodniť tvrdenie o neústavnosti a nezákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy nervozitou a stresom niektorých členov volebnej komisie pri sčítaní hlasov bez uvedenia ďalších zodpovedajúcich dôkazov svedčiacich o nesprávnosti zráťania hlasov jednotlivých kandidátov nie je postačujúce na vyslovenie záveru o neústavnosti alebo nezákonnosti volieb.⁵¹

6 ROZHODNUTIE

Najvyšší správny súd môže v konaní vo veciach ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy rozhodnúť procesným rozhodnutím a rozhodnutím v merite veci.

⁴⁷ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 54/2014 zo 17. decembra 2014.

⁴⁸ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 3/2015 zo 14. januára 2015.

⁴⁹ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 4/2015 zo 14. januára 2015.

⁵⁰ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 16/2015 z 28. januára 2015.

⁵¹ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 33/2015 z 20. mája 2015.

Procesné rozhodnutie najčastejšie prichádza do úvahy v prípade podania žaloby zjavne neoprávnenou osobou alebo oneskorene (po uplynutí zákonom stanovenej lehoty na podanie žaloby). V tomto prípade najvyšší správny súd žalobu uznesením odmietne. Žalobca môže do vydania rozhodnutia najvyššieho správneho súdu vziať žalobu späť, a to sčasti alebo celkom. Ak je žaloba vzatá späť celkom skôr, ako správny súd vo veci rozhodol, správny súd konanie zastaví. Z hľadiska formy rozhodnutia pôjde o uznesenie. Ak je žaloba vzatá späť sčasti, správny súd konanie v tejto časti zastaví. O čiastočnom späťvzátí žaloby rozhodne správny súd až v rozhodnutí vo veci samej. V prípade absencie zákonom stanovených náležitostí žaloby najvyšší správny súd odmietne žalobu uznesením, ak v stanovenej lehote nebola doplnená alebo opravená a pre uvedený nedostatok nemožno v konaní pokračovať.

Najvyšší správny súd rozhodne o žalobe do 30 dní odo dňa doručenia žaloby a vo zvlášť zložitých prípadoch do 60 dní od doručenia žaloby. Je žiaduce, aby najvyšší správny súd rozhodol čo najskôr. Najvyšší správny súd je povinný v rámci tejto lehoty vykonať všetky potrebné procesné úkony a vydať rozhodnutie. Zákonná lehota na rozhodnutie má poriadkový charakter. Rozhodujúcou skutočnosťou pre začatie plynutia lehoty na rozhodnutie je moment začatia konania. Prvým dňom lehoty je deň, ktorý nasleduje po dni, kedy bola doručená žaloba. Stanovenie relatívne krátkej lehoty súvisí s tým, že v minulosti ústavný súd rozhodoval vo volebných veciach aj po vyše roku, v dôsledku čoho vznikali problematické situácie najmä pokiaľ išlo o dosiaľ vykonané úkony orgánu územnej samosprávy, ktorého sa napadnutý výsledok volieb týkal, čo v konečnom dôsledku spôsobovalo napätie v územnej samospráve.⁵²

V prípade ak rozhodnutie najvyššieho správneho súdu závisí od otázky, ktorú v tomto konaní nie je oprávnený riešiť (napr. prešetrenie trestného oznámenia pre trestný čin marenia prípravy a priebehu volieb a referenda, trestný čin volebnej korupcie), s ohľadom na judikatúru ústavného súdu (na ktorú nie je v praxi jednoznačný názor) výnimočne môže prichádzať do úvahy prerušenie konania,⁵³ kedy zákonná lehota na rozhodnutie nebude plynúť, keďže podľa § 100 ods. 3 SSP ak je konanie prerušené, nevykonávajú sa procesné úkony a neplynú lehoty podľa Správneho súdneho poriadku. Zastávame názor, že skutočnosť, že popri žalobe v rámci správneho súdnictva vo volebných veciach bolo podané aj trestné oznámenie súvisiace s voľbami do orgánov územnej samosprávy samo osebe ešte neindikuje povinnosť najvyššieho správneho súdu prerušiť konanie vo veciach ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej

⁵² Dôvodová správa k zákonu č. 102/2010 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

⁵³ Pozri rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 2/2018 z 31. januára 2018 a odlišné stanoviská k nemu.

samosprávy. Pôjde o skutočnosť, pri ktorej bude potrebné starostlivo zvážiť všetky konkrétne okolnosti daného prípadu. Napríklad bolo by potrebné predovšetkým zvážiť otázku, či s ohľadom na počet hlasov, ktoré „sú v hre“ (počet namietaných neplatných hlasov), by možné spáchanie volebného trestného činu mohlo mať reálny vplyv na ústavnosť a zákonnosť volieb do orgánu územnej samosprávy. Je potrebné posúdiť, či výsledok prešetrenia trestného oznámenia má vôbec spôsobilosť ovplyvniť vyhlásený výsledok volieb (nedostatok príčinnej súvislosti medzi volebnou vadou a výsledkom volieb). Ak podľa názoru najvyššieho správneho súdu bude možné v konaní vo veciach ústavnosti a zákonnosti volieb rozhodnúť bez ohľadu na podané trestné oznámenie, konanie sa nebude prerušovať. Podanie trestného oznámenia pre volebný trestný čin neznamená povinnosť najvyššieho správneho súdu v každom prípade a za každých okolností prerušiť konanie vo veciach ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy. Prerušenie konania v týchto prípadoch považujeme v praxi skôr za skutočne výnimočné riešenie a navyše zbytočne predlžujúce celé konanie a oddaľujúce konečné rozhodnutie vo veciach ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy, čo v konečnom dôsledku bude mať vplyv na predlžovanie stavu právnej neistoty ohľadom napadnutého výsledku volieb do orgánov územnej samosprávy.

Najvyšší správny súd z hľadiska formy rozhodnutia rozhoduje v merite veci rozsudkom, a to bez ohľadu na to, či žalobu zamietá alebo jej vyhovie. Ak najvyšší správny súd po preskúmaní veci zistí, že žaloba nie je dôvodná, vydá meritórne rozhodnutie, ktorým žalobu zamietne.⁵⁴ Zamietnutie žaloby prichádza do úvahy vtedy, ak sa v rámci dokazovania v konaní nepreukáže porušenie ústavnosti alebo zákonnosti volieb. Nie každé porušenie volebných predpisov musí mať nevyhnutne za následok zamietnutie žaloby. V rámci procesu dokazovania je potrebné preukázať príčinnú súvislosť medzi volebnou vadou a výsledkom volieb. Ak z vykonaného dokazovania nebude vyplývať také intenzívne porušenie volebného zákonodarstva, ktoré by odôvodňovalo záver o inom legitímnom výsledku volieb, najvyšší správny súd vydá rozsudok o zamietnutí žaloby. Najvyšší správny súd žalobu zamietne aj vtedy, ak žalobca nesprávne označí za žalovaného subjekt, ktorý v danom konaní nemôže byť žalovaným. K neúspechu v konaní (zamietnutie žaloby) povedie napríklad označenie obce, volebnej komisie, člena volebnej komisie za pasívne procesne legitimovaný subjekt.⁵⁵

Vo všeobecnosti platí, že sa prezumuje ústavnosť a zákonnosť volieb, a to až do momentu, dokedy najvyšší správny súd nerozhodne v merite veci inak ako zamietnutím žaloby.

⁵⁴ KINDL, M. - ŠÍMA, A. - DAVID, O. *Občanské právo procesné*. Plzeň: Aleš Čeněk, s.r.o., 2005, s. 376. ISBN: 80-86898-47-4.

⁵⁵ Rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 18/03 z 20. februára 2003.

Ak najvyšší správny súd zistí, že žaloba je dôvodná, do úvahy prichádzajú z hľadiska výrokovej časti rozhodnutia tri alternatívy. Rozsudkom vyhlási voľby za neplatné, zruší napadnutý výsledok volieb alebo zruší rozhodnutie volebnej komisie a vyhlási za zvoleného toho, kto bol riadne zvolený. K záveru o dôvodnosti žaloby dospeje najvyšší správny súd vtedy, ak sa zistí porušenie volebných predpisov na úrovni ústavy alebo zákona, ďalej musí existovať príčinná súvislosť (objektívna príčinná súvislosť alebo potenciálna kauzalita) medzi volebnou vadou a výsledkom volieb, pričom musí ísť o tak závažné pochybenia, ktoré vedú k záveru o tom, že volebný výsledok nie je prejavom skutočnej vôle voličov. Protiústavnosť, resp. protizákonnosť volieb môže byť spôsobená nesprávnym sčítaním hlasov, falšovaním volebných výsledkov a skutočnosťami, ktoré nasvedčujú, že v rámci volebnej kampane došlo k nekalej volebnej súťaži, ktorá je v rozpore s princípmi slobodnej súťaže politických síl v demokratickej spoločnosti. Nie každé porušenie volebných predpisov vedie k spochybneniu výsledkov volieb. V rámci dokazovania musia byť preukázané tak závažné porušenia, ktoré odôvodňujú záver o inom výsledku volieb, ako bol vyhlásený. Musí ísť o hrubé, závažné alebo opätovné porušenia volebných predpisov, ktoré mali reálny vplyv na výsledok volieb. Môže ísť o pochybenia orgánov verejnej moci, ktoré majú na starosti prípravu a priebeh volieb, ďalej to môžu byť úmyselné porušenia na strane kandidátov alebo aj tretích osôb, prípadne nekalá volebná kampaň. Dôkaznú povinnosť v konaní má žalobca. Z doterajšej judikatúry ústavného súdu, ktorá je použiteľná aj pre rozhodovanie najvyššieho správneho súdu, vyplýva, že medzi v praxi najčastejšie vytykané volebné vady patrí nesprávne sčítanie hlasov, nesprávne vyhodnotenie platnosti hlasovacieho lístka, manipulácia s hlasovacími lístkami (následné dopĺňanie do hlasovacích lístkov), špekulatívne prihlásenie sa viacerých osôb na trvalý pobyt v obci pred voľbami a odhlásenie sa po voľbách z tohto pobytu, zaregistrovanie kandidáta, ktorý nespĺňal podmienku pasívneho volebného práva, ovplyvňovanie voličov členom volebnej komisie vo volebnej miestnosti, nezabezpečenie tajnosti hlasovania, uskutočnenie volebnej kampane v rozpore so zákonom (mimo určeného času, nedovoleným spôsobom), kupovanie hlasov voličov a pod.⁵⁶

Najvyšší správny súd vyhlási voľby za neplatné, ak k porušeniu ústavnosti alebo zákonnosti volieb došlo v prípravnej fáze volieb. Rovnaký výrok prichádza do úvahy v prípade existencie závažných porušení ústavnosti alebo zákonnosti vo fáze samotných volieb vtedy, ak správnosť volebného výsledku nie je možné kvantifikovať. Najvyšší správny súd vydá

⁵⁶ MACEJKOVÁ, I. - BÁRÁNY, E. - BARICOVÁ, J., - FIAČAN, I. - HOLLÄNDER, P. - SVÁK, J. a kol. *Zákon o Ústavnom súde Slovenskej republiky. Komentár*. 1. vydanie. Bratislava: C. H. Beck, 2020, s. 1215. ISBN: 978-80-89603-90-9.

rozsudok, ktorým zruší napadnutý výsledok volieb vtedy, ak sa zistia závažné porušenia volebných predpisov, avšak nie v prípravnej fáze volieb, v dôsledku ktorých je opodstatnený záver o tom, že legitímny výsledok volieb mal byť iný ako ten, ktorý bol vyhlásený. Výrok rozsudku, ktorým sa zruší napadnutý výsledok volieb, sa uplatní vtedy, ak sa v rámci vykonaného dokazovania zistí, že za zvoleného mal byť vyhlásený iný kandidát. Zrušenie napadnutého výsledku volieb prichádza do úvahy vtedy, ak zistený volebný nedostatok je kvantifikovateľný. Najvyšší správny súd rozsudkom zruší rozhodnutie volebnej komisie a vyhlási za zvoleného toho, kto bol riadne zvolený, najčastejšie v prípade nesprávneho spočítania hlasov.

Rozsudok, ktorým bolo rozhodnuté o žalobe nadobúda právoplatnosť nie až jeho doručením, ale skôr, už jeho vyhlásením. Najvyšší správny súd je povinný odoslať rozsudok účastníkom konania, a to do troch dní od jeho vyhlásenia. Právoplatný rozsudok je najvyšší správny súd povinný zaslať národnej rade, Ministerstvu vnútra Slovenskej republiky a príslušnému orgánu územnej samosprávy.⁵⁷ Rozsudok najvyššieho správneho súdu je záväzný pre všetky orgány verejnej moci a pre všetky osoby, ktorých sa týka (pre účastníkov konania). Dotknuté orgány verejnej moci sú povinné bezodkladne zabezpečiť jeho vykonanie. V prípade, ak najvyšší správny súd vyhlásil voľby za neplatné alebo zrušil napadnutý výsledok volieb, predseda národnej rady vyhlási voľby do samosprávnych krajov, resp. obcí a miest. Zákon nestanovuje konkrétnu lehotu, dokedy sa tak má stať. Predseda národnej rady je povinný vyhlásiť voľby bez zbytočného odkladu. De lege ferenda volebné zákonodarstvo by v tomto prípade malo obsahovať konkrétnu lehotu na vyhlásenie volieb, aby nedochádzalo k zbytočným priťahom a k znižovaniu právnej istoty.

Konanie vo veciach ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy pred najvyšším správnym súdom je jednoinštančné. Odvolanie ako riadny opravný prostriedok nie je v Správnom súdnom poriadku upravené. V konaní vo veciach ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy nie je možnosť uplatnenia kasačnej sťažnosti ako mimoriadneho opravného prostriedku, čo však nevylučuje podanie ústavnej sťažnosti podľa čl. 127 ústavy na ústavný súd, ak na to sú splnené ústavné predpoklady. Ústavný súd môže rozhodnutie najvyššieho správneho súdu o ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy preskúmať v konaní o ústavnej sťažnosti pre porušenie základných práv a slobôd.

⁵⁷ OROSZ, L. *Volebné súdnictvo na Slovensku*. In: Roczniki administracji i prawa rok XI. - Sosnowiec: Oficyna Wydawnicza „Humanitas“, 2011. ISSN 1644-9126. s. 9 – 29.

ZÁVER

Dôvodom presunu právomoci vo veciach ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy z ústavného súdu na najvyšší správny súd bola skutočnosť, aby bol celý proces volieb do orgánov územnej samosprávy od predvolebných vzťahov až po kontrolu ústavnosti a zákonnosti samotných volieb a ich výsledkov zastrešený správnym súdnictvom. V tejto súvislosti je potrebné poznamenať, že nová právna úprava Správneho súdneho poriadku je dotváraná doterajšou bohatou judikatúrou ústavného súdu vo volebných veciach, ktorej význam je určujúci aj pre rozhodovacia činnosť najvyššieho správneho súdu po prevzatí tejto agendy. Judikatúra ústavného súdu vo volebných veciach sa v priebehu času vyvíjala v súlade s teóriou živej ústavy, resp. s uplatňovaním tzv. evolutívneho výkladu ústavy. Postupne dochádzalo k prekonávaniu niektorých starších rozhodnutí novšími rozhodnutiami.⁵⁸ V tejto súvislosti ústavný súd konštatoval, že jeho judikatúru nemožno interpretovať a aplikovať rigidne a ako navždy danú (nemennú), ale naopak, je potrebné vnímať ju, posudzovať ju a aplikovať vo vývoji. Podľa názoru ústavného súdu teória evolutívneho výkladu ústavy nevyhnutne zahŕňa aj prelamovanie už skôr vyslovených (vlastných) právnych názorov, pričom ide o prirodzený jav, ktorý sa v rozhodovacej činnosti súdnych orgánov objektívne musí skôr či neskôr objaviť. Judikatúra ústavného súdu vo volebných veciach je v súčasnosti plne aplikovateľná aj v rozhodovacej činnosti najvyššieho správneho súdu. Presunom právomoci vo veciach ústavnosti a zákonnosti volieb do orgánov územnej samosprávy z ústavného súdu na najvyšší správny súd sa vytvorí priestor pre budovanie komplexnej judikatúry v oblasti volebného súdnictva do orgánov územnej samosprávy na úrovni správneho súdnictva, ktorá bude zahŕňať nielen fázu prípravy volieb, ale aj rozhodovanie o platnosti volieb, resp. o výsledku volieb do orgánov územnej samosprávy.⁵⁹

⁵⁸ Napríklad rozhodnutie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 22/2017 z 12. decembra 2017, ktorým došlo k užšiemu, presnejšiemu vymedzeniu okruhu činností zakázaných počas volebného moratória na rozdiel od predchádzajúcej judikatúry upravujúcej túto otázku.

⁵⁹ Dôvodová správa k návrhu ústavného zákona č. 422/2020 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa ústavný zákon č. 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky.

LITERATURE

1. BAJCURA, A. a kol. *Občianske právo procesné*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského Bratislava, 1995. ISBN: 80-7160-009-1.
2. BARICOVÁ, J. - FEČÍK, M. - ŠTEVČEK, M. - FILOVÁ, A. a kol. *Správny súdny poriadok. Komentár*. Praha: C. H. Beck, 2018, ISBN: 978-80-7400-678-4.
3. FICOVÁ, S. - ŠTEVČEK, M. a kol. *Občianske súdne konanie*. 1. vydanie. Praha: C. H. Beck, 2010. ISBN: 978-80-7400-312-7.
4. KINDL, M. - ŠÍMA, A. - DAVID, O. *Občianské právo procesní*. Plzeň: Aleš Čeněk, s.r.o., 2005. ISBN: 80-86898-47-4.
5. ĽALÍK, M. - ĽALÍK, T. *Zákon o Ústavnom súde Slovenskej republiky. Komentár*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2019, s. 469. ISBN: 978-80-571-0111-6.
6. MACEJKOVÁ, I. *Volebné sťažnosti v rozhodovacej činnosti Ústavného súdu Slovenskej republiky (doterajšie skúsenosti, aktuálne problémy, námety de constitutione ferenda a de lege ferenda)*. In: Aktuálne problémy volebného práva a volebného súdnictva v Slovenskej republike - II. ústavné dni. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie: Košice 25. septembra 2013. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2014, s. 68-81. ISBN: 978-80-8152-098-3.
7. MACEJKOVÁ, I. - BÁRÁNY, E. - BARICOVÁ, J. – FIAČAN, I. - HOLLÄNDER, P. - SVÁK, J. a kol. *Zákon o Ústavnom súde Slovenskej republiky. Komentár*. 1. vydanie. Bratislava: C. H. Beck, 2020. ISBN: 978-80-89603-90-9.
8. MACEJKOVÁ, I. - BABJÁK, M. - MIHALOV, J. - MOZEŠOVÁ, Z. *Volebné sťažnosti v rozhodovacej činnosti ústavného súdu Slovenskej republiky*. Bratislava: Eurounion, 2016. ISBN: 9788089374359.
9. MAZANEC, M. *Správní soudnictví*. Praha: Linde, 1996. ISBN: 80-7201-021-2.
10. MOLEK, P. - ŠIMÍČEK, V. *Soudní přezkum voleb*. Praha: Linde, 2006. ISBN: 80-7201-639-3.
11. OROSZ, L. *Volebné súdnictvo na Slovensku*. In: Roczniki administracji i prawa rok XI. - Sosnowiec: Oficyna Wydawnicza „Humanitas“, 2011. ISSN 1644-9126. s. 9 – 29.
12. ŠTEVČEK, M. a kol. *Civilné právo procesné*. Bratislava: Eurokódex, 2010. ISBN: 978-80-89447-18-3.
13. TOMAŠ, L. *Organizácia miestneho referenda (alebo o úlohe analógie zákona, precedentálneho práva a lokálnej normotvorby pri priamom výkone samosprávy obce)*. In: Teória a prax verejnej správy. Recenzovaný zborník príspevkov zo 6. ročníka

medzinárodnej vedeckej konferencie doktorandov. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2021. ISBN 9788081529962, s. 61 – 70.

14. TOMAŠ, L. *Vývojové tendencie slovenského správneho súdnictva v rokoch 1992 – 2022*. In: Štát a právo : vedecko-teoretický časopis pre otázky vedy o štáte a práve v Slovenskej republike. Roč. 9, č. 2-3 (2022), ISSN 2644-643X, s. 175 – 207.
15. WINTEROVÁ, A. a kol. *Civilní právo procesní*. 6. aktualizované vydání, doplněné o predpisy evropského práva. Praha: Linde, 2011. ISBN: 978-80-7201-842-0.
16. ZÁMOŽÍK, J. a kol. *Civilné právo procesné. Vykonávacie konanie. Konkurz a reštrukturalizácia. Rozhodcovské konanie. Správne súdnictvo*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013. ISBN: 978-80-7380-417-6.

CONTACT

milan.sudzina@upjs.sk

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta

Katedra občianskeho práva

Kováčska 26

040 75 Košice

Slovenská republika

Problem unifikacji polskiego prawa cywilnego po 1918 roku na przykładzie prawa rodzinnego¹

The problem of unification of polish civil law after 1918 on the example of family law

Renata Świrgoń – Skok

Streszczenie

W niniejszym artykule zostały przybliżone zagadnienia związane z problemem unifikacji polskiego prawa cywilnego po 1918 roku na przykładzie prawa rodzinnego, ze szczególnym uwzględnieniem prawa małżeńskiego, które budziło w ówczesnym polskim społeczeństwie duże emocje. Dotyczyło to zwłaszcza opracowanego w 1929 roku projektu prawa osobowego małżeńskiego, który był negatywnie oceniany zwłaszcza przez Kościół katolicki za wprowadzenie fakultatywnych ślubów cywilnych i możliwość rozwiązania małżeństwa w drodze rozwodu. W konsekwencji nie udało się zunifikować prawa rodzinnego w czasach II Rzeczypospolitej. Natomiast nieukończone lub niezrealizowane projekty prawa małżeńskiego, rodzinnego i opiekuńczego z okresu międzywojennego zostały wykorzystane w przeprowadzonej w latach 1945–1946 unifikacji prawa cywilnego, w której prawo rodzinne traktowane jest jako część prawa cywilnego.

Ponadto odniesiono się do konsekwencji jakie rodziło nieskodyfikowanie prawa rodzinnego w okresie dwudziestolecia międzywojennego oraz jaki miało to wpływ na dyskusje o miejscu prawa rodzinnego we współczesnym systemie prawa polskiego. Bowiem w okresie międzywojennym pomimo braku kompleksowej unifikacji i kodyfikacji prawa rodzinnego, jego miejsce w systemie polskiego prawa prywatnego nie budziło kontrowersji. Prawo rodzinne - określenie powszechnie stosowane według ówczesnej terminologii na oznaczenie prawa rodzinnego – uznawano za część prawa cywilnego. Natomiast współcześnie wśród przedstawicieli doktryny trwają nieprzerwanie od 1964 roku, dyskusje na temat miejsca prawa rodzinnego w systemie prawa. Wydaje się jednak, że prawo rodzinne jest częścią prawa cywilnego, wprawdzie częścią wyspecjalizowaną, ale nieodbiegającą w zasadniczy sposób od pozostałych działów tego prawa.

¹ Praca ta była wspierana przez Słowacką Agencję Badań i Rozwoju w ramach Umowy nr. APVV-19-0419. (This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under the Contract no. APVV-19-0419)

Słowa kluczowe:

Unifikacja, kodyfikacja, prawo cywilne, prawo rodzinne, prawo małżeńskie, Komisja kodyfikacyjna, okres dwudziestolecia międzywojennego

Abstract

This article takes a closer look at issues related to the problem of the unification of Polish civil law after 1918, using family law as an example, with particular emphasis on marriage law, which aroused great emotions in Polish society at the time. This was especially true for the draft of the marriage law developed in 1929, which was negatively evaluated especially by the Catholic Church for the introduction of optional civil marriages and the possibility to dissolve a marriage by divorce. Consequently, the family law was not unified during the Second Republic. On the other hand, the unfinished or unrealised drafts of marriage, family and guardianship law from the interwar period were used in the unification of civil law carried out between 1945 and 1946, in which family law is treated as part of civil law.

In addition, reference is made to the consequences of the non-codification of family law during the interwar period and how this has influenced discussions on the place of family law in the contemporary Polish legal system. For in the interwar period, despite the lack of comprehensive unification and codification of family law, its place in the system of Polish private law was not controversial. Family law - a term commonly used, according to the terminology of the time, to designate family law - was considered part of civil law. In contrast, discussions on the place of family law in the system of law have been continuous among doctrine representatives since 1964. However, it appears that family law is a part of civil law, admittedly a specialised part, but not fundamentally different from the other branches of that law.

Key words:

Unification, codification, civil law, family law, matrimonial law, codification commission, interwar period

1. WPROWADZENIE

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 roku na jej terytorium funkcjonowało pięć porządków prawnych pozostawionych przez państwa zaborcze. Z zakresu prawa cywilnego był to *Bürgerliches Gesetzbuch* (BGB), tj. niemiecki kodeks cywilny z 1896 roku obowiązujący w zaborze pruskim oraz *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* (ABGB), czyli

austriacki kodeks cywilny z 1811 roku, który obowiązywał w zaborze austriackim na terytorium dawnej Galicji oraz Śląska Cieszyńskiego. Ponadto na kresach wschodnich włączonych do Cesarstwa Rosyjskiego stosowany był rosyjski kodeks z roku 1835, tzw. „Swód Zakonow czyli zbiór praw. Z kolei na terenach byłego Królestwa Polskiego, które zachowało pewną odrębność od pozostałych ziem zaboru rosyjskiego moc prawną zachował Kodeks Napoleona z 1804 roku, ze zmianami jakie wprowadził m. in. Kodeks Prawa Królestwa Polskiego z 1825 roku oraz ustawa o małżeństwie z 1836 roku. Natomiast w części obszaru Spiszu i Orawy przyłączonych do Polski, a przed 1918 rokiem należących do Królestwa Węgier obowiązywało, aż do 1922 roku prawo węgierskie. Oprócz tego moc prawną zachowało wiele innych miejscowych aktów prawnych wydawanych przez organy zarządzające poszczególnymi terenami Polski w okresie przed uformowaniem się jednolitej władzy państwowej, np. akty prawne wydane przez wojskowego komendanta Litwy Środkowej, władz wojennych na Kresach Wschodnich, komisje likwidacyjne poszczególnych dzielnic².

Jednakże liczne problemy rodziła nie tylko wielość obowiązujących aktów prawnych na terytorium, na którym powstawała Polska po 123 latach zaborów. Kolejne trudności sprawiał fakt, że porządki prawne państw zaborczych były odmienne tak co do ogólnych zasad jak i treści poszczególnych regulacji, zarówno w zakresie prawa publicznego jak i prawa prywatnego. To wszystko powodowało wiele wątpliwości interpretacyjnych, np. w zakresie bigami czy pańszczyzny, która istniała jeszcze na Spiszu i Orawie³. Wprawdzie przyjęto fikcję prawną, że prawa państw zaborczych stanowią polskie prawa dzielnicowe i wprowadzono normy kolizyjne, pozwalające na ustalenie właściwego prawa dla danego stanu prawnego. Jednakże w dłuższej perspektywie takie rozwiązanie było nie do przyjęcia, dlatego też konieczna stała się unifikacja prawa, czyli jego ujednoczenie.

W niniejszym artykule chciałabym przybliżyć zagadnienia związane z problem unifikacji polskiego prawa cywilnego po 1918 roku na przykładzie prawa rodzinnego, ze szczególnym uwzględnieniem prawa małżeńskiego, które budziło w ówczesnym polskim społeczeństwie duże emocje. Ponadto chcę zastanowić się jakie konsekwencje w dalszej perspektywie (także po II wojnie światowej) rodziło nieskodyfikowanie prawa rodzinnego w okresie dwudziestolecia międzywojennego oraz jaki ma to wpływ na dyskusje o miejscu prawa rodzinnego we współczesnym systemie prawa polskiego.

² SÓJKA-ZIELIŃSKA, K. *Historia Prawa*, Warszawa 1989, s. 258.

³ KOROBOWICZ, A. – WITKOWSKI, W. *Historia ustroju i prawa polskiego (1772–1918)*, Zakamycze 2000, s. 10 in;

2. KOMISJA KODYFIKACYJNA

Wymieniona wyżej różnorodność aktów prawnych obowiązujących na terytorium Polski po odzyskaniu przez nią niepodległości, jak również rozbieżność ich treści wskazują jak było skomplikowane życie społeczeństwa polskiego w pierwszych miesiącach odbudowy II Rzeczypospolitej. Dlatego też najważniejszym zagadnieniem w tym okresie stało się ujednolicenie przepisów prawnych dla całego obszaru państwa. W ustawie z 3 czerwca 1919 r. sejm ustawodawczy zdecydował o powołaniu do życia Komisji Kodyfikacyjnej, która miała dokonać unifikacji, a następnie skodyfikować prawo⁴. Zgodnie z art. 2 ustawy jej celem było: „przygotowanie projektów jednolitego ustawodawstwa dla wszystkich ziem w skład Państwa wchodzących, a to w dziedzinie prawa cywilnego i karnego oraz przygotowanie innych projektów ustawodawczych, które komisja kodyfikacyjna wypracuje bądź na skutek uchwały Sejmu, bądź też w porozumieniu z Ministerstwem Sprawiedliwości”. Zatem Komisja Kodyfikacyjna była instytucją autonomiczną wyposażoną w pełną swobodę, chociaż nie posiadała władzy ustawodawczej, gdyż stanowiła organ pomocniczy Sejmu. Była niezależna od jakichkolwiek innych władz, w szczególności od rządu i ministra sprawiedliwości.

Komisja Kodyfikacyjna składała się z prezydenta, 3 wiceprezydentów i 40 członków. Strukturę organizacyjną Komisji Kodyfikacyjnej określały cztery regulaminy, kolejno przez nią uchwalane w listopadzie 1919 r., grudniu 1921 r., marcu 1924 r. oraz listopadzie 1932 roku. Zmiany zawarte w tych regulaminach miały na celu uproszczenie struktury i przyspieszenie trybu prac. Komisję tworzyły dwa Wydziały: Cywilny i Karny oraz Podkomisja Ustroju Sądownictwa (23.05.1920), która uzyskała pozycję równą Wydziałom. W Wydziale Cywilnym powstały sekcje: prawa cywilnego, postępowania cywilnego i prawa handlowego, a w Wydziale Karnym – prawa karnego i postępowania karnego⁵. W latach 1919–1939 w Komisji

RADWAŃSKI, R. *Kształtowanie się polskiego systemu prawnego w pierwszych latach II Rzeczypospolitej*, CPH 1969, T. 21, z. 1, s. 31; MARKIEWICZ, J. *Kształtowanie się polskiego systemu prawa sądowego i jego twórcy w okresie międzywojennym 1919–1939 (Wybrane zagadnienia)*, Teka Kom. Praw. – OL PAN 2010, s. 113–122.

⁴ *Ustawa z dnia 3 czerwca 1919 r. o komisji kodyfikacyjnej* (Dz.Pr.P.P. 1919, nr 44, poz. 315).

⁵ W roku 1919 w skład Wydziału Cywilnego wchodził: Maurycy Allerhand, Marian Bielewicz, Tadeusz Bujak, Stanisław Bukowiecki, Ludwik Zachariasz Cichowicz, Aleksander Doliński, Ludwik Domański, Jarogniew Drwęski, Tadeusz Dziurzyński, Franciszek Fierich, Jakub Glass, Stanisław Gołąb, Antoni Górski, Władysław Leopold Jaworski, Henryk Konic, Ignacy Koschembahr-Łyskowski, Marek Kuratow-Kuratowski, Jan Jakub Litauer, Karol Lutostański, Wiktoryn Mańkowski, Jan Mrozowski, Alfons Parczewski, Leon Petrażycki, Michał Rostworowski, Józef Skąpski, Jan Sławski, Stanisław Sławski, Kamil Stefko, Jerzy Trammer, Ernest Till, Stanisław Wróblewski i Fryderyk Zoll. Z kolei w skład Wydziału Karnego wchodził: Henryk Ettinger, Edmund Krzymuski, Juliusz Makarewicz, Waclaw Makowski, Zygmunt Marek, Walenty Miklaszewski, Aleksander Mogilnicki, Franciszek Nowodworski, Julian Nowotny, Witold Prądzyński, Emil Stanisław Rappaport, Zygmunt Rymowicz, Zygmunt Seyda. Później w Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej działali: Władysław Abraham, Roman Longchamps de Bérier, Kazimierz Przybyłowski, Eugeniusz Waśkowski, Stanisław Car, Włodzimierz Dbałowski, Franciszek Falkiewicz, Bronisław Hełczyński, Aleksander Jackowski, Janusz Jamontt, Zygmunt Jundziłł, Juliusz

działało 69 wybitnych teoretyków i praktyków reprezentujących różne dziedziny prawa sądowego oraz wszystkie dzielnicowe systemy prawne⁶.

Komisja Kodyfikacyjna działała do 1939 roku, a jej dokonania stanowią ważny element polskiej sztuki legislacyjnej. Poszczególni członkowie Komisji opracowywali projekty aktów prawnych, które następnie poddawano dyskusji na jej forum, a po ich zaaprobowaniu przedstawiano Prezydentowi. Akty prawne Komisji wchodziły w życie jako rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej, a nie ustawy, co pozwalało uniknąć politycznych ingerencji Sejmu w treść proponowanych przepisów prawnych⁷.

Swoje prace Komisja Kodyfikacyjna rozpoczęła od ustalenia sposobu unifikacji prawa, bowiem wśród jej członków ścierały się trzy odmienne koncepcje, tj. pozostawienia praw zaborczych jako praw dzielnicowych z usunięciem jedynie konfliktów między nimi, lub rozciągnięcie na całą Polskę mocy obowiązującej jednego z praw dzielnicowych, i wreszcie trzecia zwycięska koncepcja tworzenia własnych aktów prawnych. Stworzenie nowego systemu prawnego było ambitne i trudne do zrealizowania, ale pozwalało na rozwiązanie problemu w sposób kompleksowy. Po zakończeniu unifikacji zamierzano odczekać pewien czas, aby można było dokonać oceny funkcjonowania w praktyce powstałych aktów prawnych, a następnie przystąpić do kodyfikacji prawa⁸.

W prawie publicznym unifikacja dokonywała się w następstwie wydawania aktów prawnych powołujących poszczególne organy władzy publicznej II Rzeczypospolitej. W 1929 roku ujednoczeniu uległo sądownictwo powszechne⁹, a w prawie karnym unifikacja zbiegła się z kodyfikacją¹⁰. Natomiast trudniejszą do zunifikowania gałęzią prawa okazało się szeroko

Kałużniacki, Waclaw Miszewski, Zygmunt Nagórski, Bolesław Pohorecki, Bronisław Stelmachowski, Józef Felicjan Sułkowski, Stanisław Śliwiński, Jan Wasilkowski. Szerzej zob. A.J.R. *Komisja tworzenia dobrego prawa*, Palestra 2009, nr. 9-10 (<https://archive.ph/E2wq5#selection-453.1-455.18>).

⁶ W okresie dwudziestu lat istnienia Komisji Kodyfikacyjnej jej skład osobowy ulegał zmianom (zgony, choroby, rezygnacje z mandatów), w miejsce powstałych vacatów powoływano nowych członków. Pierwszym prezydentem Komisji Kodyfikacyjnej był Franciszek Fierich, profesor i rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, który stanowisko to piastował do swojej śmierci w 1928 roku. Następnym prezydentem komisji był Wiktoryn Mańkowski oraz Bolesław Pohorecki, który funkcję tę pełnił aż do wybuchu II wojny światowej. Z kolei stanowisko wiceprezydenta piastował Stanisław Bukowiecki, Ludwik Zachariasz Cichowicz oraz Ernest Till. Zob. GÓRNICK, L *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*, Wrocław 2000, s. 25

⁷ MAZUREK, I. *Specyfika prac Komisji Kodyfikacyjnej w procesie unifikacji prawa II Rzeczypospolitej*, Studia Iuridica Lublinensia 2014, nr 23, s. 237–238.

⁸ GRODZISKI, S. *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej*, CPH 1981, t. 33, z. 1, s. 47.

⁹ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej – Prawo o ustroju sądów powszechnych z 6 lutego 1928* (Dz.U. z 1928 r. nr 12, poz. 93).

¹⁰ W 1929 roku wszedł w życie Kodeks postępowania karnego - rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 19 marca 1928 (Dz.U. z 1928 r. nr 33, poz. 313), który obejmował również prawo karne wykonawcze, z kolei w 1932 roku Kodeks karny – rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 11 lipca 1932 (Dz.U. z 1932 r. nr 60, poz. 571), a w 1932 roku Prawo o wykroczeniach – rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 11 lipca 1932 (Dz.U. z 1932 r. nr 60, poz. 572), zaś w 1928 roku rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 22

rozumiane (łącznie z prawem pracy i prawem handlowym) prawo cywilne, bowiem w ciągu dwudziestu lat prac Komisji Kodyfikacyjnej nie dokończono jego kompleksowej unifikacji. W okresie międzywojennym w zakresie prawa cywilnego wydano prawo wekslowe i prawo czekowe¹¹, prawo autorskie¹², prawo prywatne międzydzielnicowe¹³, prawo prywatne międzynarodowe¹⁴, kodeks postępowania cywilnego¹⁵ obejmujący jednak tylko proces cywilny oraz prawo o sądowym postępowaniu egzekucyjnym¹⁶, kodeks zobowiązań¹⁷, kodeks handlowy¹⁸, prawo upadłościowe¹⁹ i prawo o postępowaniu układowym²⁰. Wyżej wymienione akty prawne odnoszące się do prawa cywilnego były wzorem legislacji i niektóre z nich pomimo wojny i zmiany ustroju funkcjonowały w polskim porządku prawnych do końca lat 90. XX wieku. Ponadto Komisja pozostawiła gotowe projekty prawa małżeńskiego osobowego z 1929 r. i majątkowego z 1937 r., oraz prawa o stosunkach rodziców i dzieci z 1938 r., a także prawa rzeczowego z 1937 roku. Projektów z końca lat trzydziestych nie zdążono wprowadzić w życie, natomiast projekt prawa małżeńskiego osobowego okazał się zbyt kontrowersyjny i jemu chciałabym poświęcić kolejny punkt artykułu. Nie zdążono natomiast opracować projektów prawa spadkowego, przepisów ogólnych prawa cywilnego i postępowania nieprocesowego. Unifikację prawa spadkowego Komisja Kodyfikacyjna uznawała za mniej pilną. Referentami projektu byli w kolejności: adw. H. Konic, prof. S. Wróblewski, oraz prof. K. Przybyłowski. Do wybuchu wojny prace specjalnej podkomisji nie wyszły poza dyskusję nad podstawowymi założeniami prawa spadkowego, gdyż jego opracowanie i uchwalenie zależało od skodyfikowania prawa małżeńskiego osobowego i majątkowego oraz prawa rodzinnego i opiekuńczego. Z kolei prace nad częścią ogólną prawa cywilnego prowadził prof.

marca 1928 o postępowaniu karno-administracyjnym (Dz.U. z 1928 r. nr 38, poz. 365). Powyższe akty prawne były nowoczesnymi, spójnymi wewnątrznie oraz dobrze napisanymi kodyfikacjami obejmującymi całą regulowaną przez siebie gałąź prawa. Autorem projektu kodeksu postępowania karnego był Edmund Krzymuski, zaś kodeksu karnego Juliusz Makarewicz. Niektóre przepisy obu tych kodeksów obowiązywały także po drugiej wojnie światowej, np. część postanowień Kodeksu postępowania karnego z 1928 obowiązywało aż do 1982, a kwestie dotyczące postępowania w sprawach o wykroczenia zawarte rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 1928 obowiązywały aż do 1 stycznia 1971.

¹¹ Prawo wekslowe i prawo czekowe z 14 listopada 1924 (Dz.U. z 1924 r. nr 100, poz. 926 i Dz.U. z 1924 r. nr 100, poz. 927), obowiązujące od 1 stycznia 1925, 1 lipca 1936 zastąpione ustawami z 28 kwietnia 1936 (Dz.U. z 1936 r. nr 37, poz. 282 i Dz.U. z 1936 r. nr 37, poz. 283) o takich samych tytułach, obowiązującymi do dziś.

¹² Ustawa z 29 marca 1926 o prawie autorskim (Dz.U. z 1926 r. nr 48, poz. 286).

¹³ Ustawa z 2 sierpnia 1926 o prawie właściwym dla stosunków prywatnych wewnętrznych (Dz.U. z 1926 r. nr 101, poz. 580).

¹⁴ Ustawa z 2 sierpnia 1926 o prawie właściwym dla stosunków prywatnych międzynarodowych (Dz.U. z 1926 r. nr 101, poz. 581).

¹⁵ Kodeks postępowania cywilnego z 29 listopada 1930 (Dz.U. z 1930 r. nr 83, poz. 651).

¹⁶ Prawo o sądowym postępowaniu egzekucyjnym z 27 października 1932 (Dz.U. z 1932 r. nr 93, poz. 803).

¹⁷ Kodeks zobowiązań z 27 października 1933 (Dz.U. z 1933 r. nr 82, poz. 598).

¹⁸ Kodeks zobowiązań z 27 października 1933 (Dz.U. z 1933 r. nr 82, poz. 598).

¹⁹ Prawo upadłościowe z 24 października 1934 (Dz.U. z 1934 r. nr 93, poz. 834).

²⁰ Prawo o postępowaniu układowym z 27 października 1934 (Dz.U. z 1934 r. nr 93, poz. 836).

Ignacy Koschembahr-Łyskowski. Projekty szczegółowe przygotowali S. Gołąb, E. Till, oraz M. Allerhand. Projekt części ogólnej nigdy nie był rozpatrywany przez powołaną do tego działu prawa właściwą podkomisję, gdyż uznała ona, że do czasu ukończenia całości kodeksu prace jej mają charakter przygotowawczy. Natomiast kodyfikacja postępowania niespornego prowadzona była przez podkomisję na podstawie referatów prof. E. Waśkowskiego i prof. M. Allerhanda. Wobec powolnego tempa prac nad unifikacją materialnego prawa spadkowego, projekt postępowania niespornego nie mógł być ukończony przed wybuchem wojny²¹.

3. UNIFIKACJA PRAWA RODZINNEGO

Prace nad unifikacją prawa cywilnego pod odzyskaniem przez Polskę niepodległości objęły również prawo rodzinne. Projekt prawa małżeńskiego majątkowego autorstwa prof. K. Lutostańskiego opublikowany w 1927 roku nie zdążył wejść w życie ze względu na wybuch wojny. Podobnie jak i poważnie zaawansowane prace, nad przygotowaniem osobowego prawa małżeńskiego, autorstwa prof. W.L. Jaworskiego a po nim prof. K. Lutostańskiego przerwał wybuch drugiej wojny światowej. Natomiast kodyfikacja prawa rodzinnego (prof. S. Gołąb) i opiekuńczego (prof. K. Lutostański) nie wyszły przed 1939 r. poza stadium przygotowawcze.

W odniesieniu do prawa rodzinnego szczególne kontrowersje wzbudzał projekt osobowego prawa małżeńskiego, opracowany w 1929 roku. Był on negatywnie oceniany zwłaszcza przez Kościół katolicki za wprowadzenie fakultatywnych ślubów cywilnych i możliwość rozwiązania małżeństwa w drodze rozwodu.

Na ziemiach tworzących nowo powstałe państwo polskie w XIX wieku występowały trzy odmienne w treści porządki prawne odnoszące się do instytucji małżeństwa²². Po pierwsze był to system świecki (laicki), który występował w Kodeksie Napoleona. Legalizował on cywilny charakter małżeństwa odnośnie formy zawarcia małżeństwa jak i jurysdykcji. Z tym że pewne rozwiązania, np. dotyczące przesłanek zawarcia małżeństwa sięgały do prawa kanonicznego i dawnego prawa francuskiego. Ten sam system obowiązywał także w niemieckim kodeksie cywilnym (BGB), według którego małżeństwo posiadało charakter umowy cywilnej i było zawierane w obecności urzędnika stanu cywilnego²³.

²¹ BORKOWSKA-BAGIEŃSKA, E. *O doświadczeniach kodyfikacji prawa cywilnego w II Rzeczypospolitej dla współczesnego ustawodawcy*, Czaszy Nowożytnie 2002, t. XII (XIII), s. 125 – 141; JAWORSKI, W. L. *Prawo cywilne na ziemiach polskich, I: Źródła. Prawo małżeńskie osobowe i majątkowe*, Kraków 1919, s. 44-45.

²² LUTOSTAŃSKI, K. *Zasady projektu prawa małżeńskiego*, Gazeta Sądowa Warszawska, Warszawa 1931, nr 46, s. 1.

²³ LECIAK, I. *Polemika wokół kodyfikacji prawa rodzinnego i opiekuńczego w II Rzeczypospolitej*, Studia Iuridica Toruniensia 2013, t. 13, s. 81 – 107.

Z kolei zasady wyznaniowe obowiązywały w prawie rosyjskim (Zwód Praw) oraz na ziemiach Królestwa Polskiego od 1836 roku. Natomiast obowiązujący od 1808 roku w Księstwie Warszawskim Kodeks Napoleona, a wraz z nim rozwiązania prawa małżeńskiego spotkały się z dużym protestem duchowieństwa. Po upadku Księstwa władze carskie podjęły próbę porozumienia z duchowieństwem, a w konsekwencji w 1825 roku wszedł w życie Kodeks Prawa Królestwa Polskiego, w którym określono charakter małżeństwa jako religijny, zniesiono rozwody, ale pozostawiono jurysdykcję cywilną. Z powodu nierespektowania przez Kościół katolicki postanowień Kodeksu odnośnie jurysdykcji świeckiej w sprawach małżeńskich przystąpiono do dalszych rozmów, które jednak, ze względu na wydarzenia listopadowe doprowadziły w 1836 roku do narzucenia Królestwu rosyjskiego prawo małżeńskiego. Według wytycznych urzędników Departamentu do spraw Królestwa Polskiego prawo małżeńskie oparto na formie czysto wyznaniowej z odrębnością dla czterech wyznań chrześcijańskich, tj. rzymsko-katolickie, grecko-rosyjskiej (prawosławnej), ewangelicko-augsburskiej i ewangelicko - reformatorskiej. Jurysdykcję sądową dla wyznań chrześcijańskich miało pełnić duchowieństwo²⁴.

Trzeci system świecko-wyznaniowy (mieszany) obowiązywał w przepisach kodeksu cywilnego austriackiego. Określono w nim, że małżeństwo jest umową pomiędzy dwojgiem osób odmiennej płci, którzy przez ten akt oświadczają swoją wolę bycia ze sobą, przy czym pozostawiono laicki charakter ogólnych zasad, które dotyczyły istoty małżeństwa, jako umowy cywilnej, przesłanek zawarcia małżeństwa oraz przeszkód małżeńskich. Formy małżeństwa były wyznaniowe bądź świeckie (małżeństwo cywilne). W kodeksie została zawarta jurysdykcja świecka w sprawach małżeńskich, odnośnie do ważności małżeństwa, rozłączenia (separacji), rozwodu. Z tym że separacje stosowane były wobec wszystkich osób, a rozwód orzekany mógł być orzeczony w stosunku do niekatolików. Określono także odmienny charakter zawierania i rozwiązywania małżeństw żydowskich, uwzględniając instytucję tzw. listu rozwodowego²⁵.

Wskazane powyższej rozbieżności w zakresie traktowania związku małżeńskiego jako instytucji świeckiej, wyznaniowej lub mieszanej nastroczały wiele problemów sekcji Komisji Kodyfikacyjnej, która zajmowała się prawem rodzinnym. Jej głównym referentem był najpierw prof. Władysław Leopold Jaworski, a od 1924 r. prof. Karol Lutostański. Wraz z podjęciem prac nad ujednoczeniem prawa małżeńskiego rozpoczęła się burzliwa dyskusja nad

²⁴ SÓJKA-ZIELIŃSKA, K. op. cit., s. 258; LUTOSTAŃSKI, K. *Prawo cywilne obowiązujące w byłym Królestwie Polskim*, t. 1, Warszawa 1931, s. 58

²⁵ SÓJKA-ZIELIŃSKA, K. op. cit., s. 274-275.

przedstawionym projektem, w szczególności że zaprezentowana koncepcja małżeństwa miała przede wszystkim charakter świecki. Dlatego też głównym przeciwnikiem nowego projektu były kręgi inteligencji katolickiej jak i sam Kościół Katolicki, który według art. 114 konstytucji marcowej posiadał uprzywilejowaną pozycję wśród innych równouprawnionych wyznań w Polsce²⁶. Zarzuty pod adresem przygotowanego projektu dotyczyły składu podkomisji opracowującej projekt, świeckiej formy zawarcia związku, dopuszczalności rozwodów oraz powierzenia spraw małżeńskich jurysdykcji państwowej. Przeciwnicy projektu podnosili przede wszystkim kwestię dopuszczalności rozwodu jako instytucji sprzecznej z nauką Kościoła, zaś zasadę trwałości związku małżeńskiego, na której opierał się projekt, uznawali za fikcyjną. Krytykę napotkał również pomysł, aby wszystkie sprawy wynikające z małżeństwa poddać sądownictwu państwowemu. Za pierwszy publiczny atak na projekt nowego małżeństwa można uznać opracowany przez arcybiskupa lwowskiego Józefa Bilczewskiego list pasterski, w którym polscy biskupi zwracali się do katolickich działaczy parlamentarnych, aby ci nie pozwolili do wprowadzenia cywilnych ślubów i rozwodów. Stanowcze stanowisko episkopatu wpłynęło ujemnie na dalsze prace nad projektem, które uległy zawieszeniu na okres dwóch lat²⁷.

Prace komisji wznowiono w 1924 roku, a jej nowy referent prof. Karol Lutostański w grudniu tego roku przedstawił Sekcji Prawa Cywilnego własny projekt. Projekt obejmujący zasady prawa małżeńskiego uchwalony został przez Komisję Kodyfikacyjną w dniu 28 maja 1929 roku i składał się z dziewięciu rozdziałów: I. Zaręczyny, II. Prawna zdolność do wstąpienia w związek małżeński, III. Przeszkody do zawarcia małżeństwa, IV. Czynności przedwstępne do małżeństwa, V. Ślub, VI. Obowiązki wynikające z małżeństwa, VII. Unieważnienie, VIII. Rozłączenie, IX. Jurysdykcja i postępowanie. Ponadto projekt zawiera przepisy końcowe, przepisy wprowadzające i przechodnie²⁸.

Podkomisja formując artykuły nowego prawa małżeńskiego wychodziła z założenia, że prawo kanoniczne pozostaje wewnętrznym prawem Kościoła katolickiego i nie wywiera skutków prawnych w prawie państwowym. Ponadto uznała, że nowe prawo małżeńskie

²⁶ *Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. - Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz.U. 1921 nr 44 poz. 267).

²⁷ ZAKRZEWSKI, P. *Prawo małżeńskie w II Rzeczypospolitej – nieudane próby normalizacji*, Kortowski Przegląd Prawniczy (<https://wpia.uwm.edu.pl/czasopisma/sites/default/files/uploads/KPP/2015/2/97-101.pdf>); KRASOWSKI, K. *Próby unifikacji prawa małżeńskiego*, *Kwartalnik Prawa Publicznego* 1994, t. 3, s. 4; WOŹNICZEK, A. *Rozbiór krytyczny małżeństwa. Spory o kodyfikację prawa małżeńskiego w II RP*, *Więź* 2011, nr 5-6, s. 132-141; JAGLARZ, J. *Problem kodyfikacji prawa małżeńskiego w Polsce*, Poznań 1934, s. 22.

²⁸ *Zasady projektu prawa małżeńskiego w opracowaniu referenta głównego prof. K. Lutostańskiego, uchwalone w dniu 28 maja 1929*, Warszawa 1931 (<https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/29359/edition/35388/content>); GOLAB, S. *Polskie prawo małżeńskie w kodyfikacji*, Warszawa 1932, s. 92.

powinno być zgodne z założeniami konstytucji marcowej. Dlatego też twórcy projektu uznali małżeństwo za przedmiot prawodawstwa państwowego, z zastosowaniem zasady wyłączności sądownictwa świeckiego oraz jednorodności prawa małżeńskiego względem całego społeczeństwa polskiego²⁹.

Pomimo zaakceptowania projektu prof. Lutostańskiego, przez Podkomisję Prawa Cywilnego dyskusja na temat kształtu nowego prawa małżeńskiego nie ustawała. Fala krytyki wzrosła wraz z publicznym ogłoszeniem projektu prawa małżeńskiego w roku 1931. Największe kontrowersje wśród hierarchów Kościoła i opinii katolickiej wzbudziła możliwość zamiany separacji na rozwód, oraz jurysdykcji państwowej w sprawach małżeńskich³⁰.

W odpowiedzi na upublicznienie projektu Episkopat Polski w listopadzie 1931 roku wystosował orędzie do społeczeństwa, w którym skrytykował projekt Komisji Kodyfikacyjnej oraz wzywał wszystkich katolików do sprzeciwu³¹. W następstwie czego zorganizowane zostały manifestacje przeciwników nowego prawa małżeńskiego, redakcje pism katolickich ogłaszały ankiety dotyczące projektu prof. Lutostańskiego, a profesorowie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego opublikowali pracę krytyczną, pt.: *„Rozbiór krytyczny projektu prawa małżeńskiego uchwalonego przez Komisję Kodyfikacyjną”*³². Także inne wyznania istniejące w II Rzeczypospolitej (Żydzi, prawosławni i ewangelicy) opowiadały się przeciwko projektowi Komisji Kodyfikacyjnej.

Z kolei w 1934 r. przedstawiony został oparty na założeniach prawa kanonicznego projekt profesora Uniwersytetu Poznańskiego ks. Zygmunta Lisowskiego, który miał być odpowiedzią biskupów Kościoła Rzymskokatolickiego na propozycję Komisji Kodyfikacyjnej.

Projekt ks. Prof. Z. Lisowskiego liczył 117 paragrafów. Dzielił on obywateli chcących wstąpić w związek małżeński na trzy grupy. Pierwszą z nich były osoby należące do Kościoła katolickiego wszystkich jego obrządków istniejących w Polsce, które poddane były przepisom prawa kanonicznego w zakresie przesłanek zawarcia małżeństwa, czynności przedwstępnych oraz formy jego zawarcia. Drugą grupę stanowiły osoby należące do innych wyznań, o ile ich prawa małżeńskie zostały uznane przez polskie państwo, które posługiwały się własnymi wyznaniowymi przepisami prawa małżeńskiego. Do trzeciej grupy projekt zaliczył osoby

²⁹ DWORAS-KULIK, J. – MORIAK-PROTOPOPOWA, K. *Projekt lutostańskiego a bolszewickie regulacje prawne dotyczące prawa małżeńskiego okresu międzywojennego*, Kościół i Prawo 2020, t. 9 (22) nr 1, s. 193-206.

³⁰ KRASOWSKI, K. *Próby unifikacji osobowego prawa małżeńskiego w II Rzeczypospolitej*, KPP, 1993, z. 3, s. 467–502; GODLEWSKI, J. *Problem laicyzacji osobowego prawa małżeńskiego w Polsce międzywojennej*, PiP, 1967, z. 11, s. 750–761.

³¹ *W sprawie projektu ustawy o małżeństwie. Orędzie Episkopatu Polski*, „Miesięcznik Kościelny” 1931, nr 46.

³² *Rozbiór krytyczny projektu prawa małżeńskiego uchwalonego przez Komisję Kodyfikacyjną*, pod red. J. Wiślickiego, Lublin 1932.

nienależące do żadnego uznanego w Polsce wyznania oraz osoby należące do wyznań przez państwo nieuznawanych. Grupa ta została poddana przepisom prawa cywilnego zawartym w paragrafach projektu (§ 6)³³. Natomiast niezależnie od wyznania nupturientów, projekt regulował identycznie dla wszystkich osób kwestie związane ze: zdolnością do zawarcia małżeństwa, zezwolenia na ślub, przeszkodą czasu oczekiwania (§ 15–19). Z kolei przeszkody małżeńskie miały zostać określone przez prawo wyznaniowe kościoła, do którego należeli narzeczeni. Te zawarte w przepisach projektu miały mieć zastosowanie jedynie w przypadku zawierania związku przez osoby należące do trzeciej grupy (§ 22–30). Z kolei forma zawarcia małżeństwa zależała od wyznania nupturientów, zaś forma cywilna była dopuszczona dla osób bez wyznania lub gdy tylko jeden z narzeczonych należał do kościoła. Ponadto projekt Z. Lisowskiego zagadnienia związane z czynnościami przedwstępnymi, formą ślubu, unieważnieniem, rozwodem oraz sądownictwem oddawał prawu wyznaniowemu uznanemu przez państwo. Z kolei dla osób bez wyznania lub należących do wyznań przez państwo nieuznawanych projekt Z. Lisowskiego przewidywał obowiązek ogłaszania zapowiedzi (§ 32) oraz świecką formę zawarcia małżeństwa (§ 39 - 42), a także ich nieważność (§ 45–58) i zaskarżalność (§ 59–67). Natomiast skutki zawarcia małżeństwa przewidziane w projekcie Z. Lisowskiego odnosiły się do wszystkich związków bez względu na formę ich zawarcia i wyznanie małżonków (§ 68–71). Również rozłączenie małżonków (separację) projekt regulował jednolicie dla wszystkich małżeństw, niezależnie od wyznania małżonków i formy, w jakiej zostało zawarte (wyznaniowa czy świecka). Skutki separacji identyczne były z tymi zawartymi w obcych ustawodawstwach (§ 79–84). O rozłączeniu orzekał sąd na skutek pozwu wniesionego przez jedno z małżonków, ponadto w odróżnieniu od projektu Komisji Kodyfikacyjnej projekt Z. Lisowskiego nie czynił z separacji obowiązkowego etapu w drodze do uzyskania rozwodu. Rozwód mógł zostać orzeczony mimo braku wcześniejszego rozłączenia małżonków. Dla rozwiązania małżeństwa (rozvodu) właściwe pozostawało prawo, wedle którego postanowień małżeństwo zostało zawarte (§ 102–104). W przypadku formy świeckiej, zastosowanie znajdowały przepisy projektu (§ 106)³⁴.

³³ LISOWSKI, Z. *Prawo małżeńskie (projekt ustawy)*, Poznań 1934. Krótką charakterystykę na temat projektu zawarł GWIAZDOMORSKI, J. *Trudności kodyfikacji osobowego prawa małżeńskiego w Polsce*, Kraków 1935, s. 204–213; ostatnio MIKA, K. *Małżeńskie prawo osobowe w projekcie Zygmunta Lisowskiego z 1934 r.*

(https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:NGYlpDXkAmsJ:https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/86617/mika_maizenskie_prawo_osobowe_w_projekcie_zygmunta_lisowskiego_2008.odt%3Fsequence%3D2%26isAllowed%3Dy&cd=1&hl=pl&ct=clnk&gl=pl)

³⁴ Szerzej zob. MIKA, K. op. cit., s. 79 – 84.

Jednakże ze względu na swoje rozbieżności odnośnie kwestii dopuszczenia rozwodów nie został on opublikowany. Dopiero w 1934 roku po naniesieniu poprawek zaleconych przez Kongregację do Spraw Nadzwyczajnych Kościoła ujrzał światło dzienne. Jednakże plany skierowania go do Sejmu pokrzyżował wybuch II wojny światowej.

Niestety w okresie międzywojennym nie udało się wprowadzić w życie jednolitej dla całego kraju ustawy regulującej osobowe prawo małżeńskie. Natomiast komisja kodyfikacyjna z 1919 roku opracowała projekt prawa małżeńskiego majątkowego, prawa o stosunkach rodziców i dzieci, o urzędzie opiekuńczym, natomiast za brakło norm odnoszących się do opieki i kurateli³⁵.

4. KODYFIKACJA PRAWA RODZINNEGO

Przedstawiając zatem działalność Komisji Kodyfikacyjnej w zakresie kodyfikacji prawa cywilnego na przykładzie prawa rodzinnego, nie wolno zapominać, że projekty nieukończone lub niezrealizowane w okresie międzywojennym zostały wykorzystane w przeprowadzonej w latach 1945–1946 unifikacji prawa cywilnego. Bez tej spuścizny nie dokonano by unifikacji prawa cywilnego w okresie zaledwie 17 miesięcy. W ramach tego procesu doszło do unifikacji prawa rodzinnego jako części prawa cywilnego. Unifikacja przybrała postać czterech dekretów, tj. dekretu z 25.09.1945 r. o prawie małżeńskim³⁶; dekretu z 22.01.1946 r. o prawie rodzinnym³⁷; dekretu z 14.05.1946 r. o prawie opiekuńczym³⁸; oraz dekretu z 29.05.1946 r. o prawie małżeńskim majątkowym³⁹. Ponadto każdemu z wyżej wskazanych dekretów towarzyszył osobny dekret zawierający przepisy wprowadzające⁴⁰.

Kolejny etap związany z losem prawa rodzinnego w Polsce to rok 1947, kiedy podjęto próbę kodyfikacji prawa cywilnego w oparciu o zunifikowane akty prawne, oparte na

³⁵ FIEDORCZYK, P. *Kościół katolicki i opozycja polityczna wobec unifikacji osobowego prawa małżeńskiego w 1945 r.*, CPH 2004, t. 56,1, s. 97 - 100.

³⁶ Dz. U. Nr 48, poz. 270.

³⁷ Dz. U. Nr 6, poz. 52.

³⁸ Dz. U. Nr 20, poz. 135.

³⁹ Dz. U. Nr 31, poz. 196.

⁴⁰ Szerzej tematyką unifikacji prawa rodzinnego w Polsce po 1945 roku zajmował się. P. Fiedorczyk. Temu zagadnieniu poświęcił kilka swoich artykułów (*Z prac nad unifikacją osobowego prawa małżeńskiego w 1945 roku*, *Miscellanea Historico – Iuridica* 2003, t. 1, s. 65- 70; *Wykorzystanie dorobku Komisji Kodyfikacyjnej Drugiej Rzeczypospolitej w pracach nad unifikacją osobowego prawa małżeńskiego w 1945 roku*, *Zeszyty Prawnicze Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa UJ* 2005, t. 11, s. 89-91; *Stosunki prawne z pokrewieństwa w pracach nad unifikacją prawa cywilnego w 1945 – 46*, *Miscellanea Historico – Iuridica* 2005, t. 3, s. 55 - 60; *Założenia ideologiczne prac nad unifikacją prawa rodzinnego w Polsce w latach 1945 – 46* [w:] MIKOŁAJCZYK, M. - DROGOŃ, A. (red.), *Miscellanea iuridica, VII: Między I a II Rzeczpospolitą. Kształtowanie europejskiej kultury prawnej. Prace ofiarowane prof. zw. dr hab. Adamowi Lityńskiemu w czterdziestolecie pracy naukowej*, Tychy 2005, s. 121-130 oraz monografię *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945 – 1964)*, Białystok 2014.

systematyce pandektowej. Projekt kodeksu, w tym księga II zawierająca regulacje z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego został nawet opublikowany w prasie prawniczej. Prace nad kodyfikacją zostały jednak przerwane w 1949 roku. W jego miejsce w 1950 roku uchwalono ustawę zawierającą część ogólną prawa cywilnego oraz odrębny kodeks rodzinny (ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. Kodeks rodzinny)⁴¹.

Powstanie odrębnego kodeksu prawa rodzinnego zapoczątkowało w polskiej doktrynie cywilistycznej dyskusje na temat pozycji prawa rodzinnego w polskim systemie prawnym i jego stosunku do prawa cywilnego. Występująca wówczas dyskusja nawiązywała ściśle do ideologii radzieckiej, która traktowała prawo rodzinne jako odrębną od prawa cywilnego gałąź⁴². Natomiast na terytorium Polski problem ujęcia systematycznego prawa rodzinnego i jego stosunku do prawa cywilnego pojawił się ponownie w toku przygotowania polskiego kodeksu cywilnego. W toku prac nad kodeksem, pojawiła się kwestia, czy kodeks cywilny ma objąć także prawo rodzinne. Początkowo przeważał pogląd za jego włączeniem, co znalazło swój wyraz w projekcie kodeksu cywilnego z 1960 roku, gdzie prawu rodzinnemu poświęcono księgę czwartą. Jednakże rok później zmieniono koncepcję i przyjęto zasadę, że prawo rodzinne ma być przedmiotem odrębnej kodyfikacji. Argumentując to niemożliwością objęcia zakresem kodeksu cywilnego stosunków tak różnorodnych, jak stosunki gospodarki socjalistycznej i stosunki rodzinne. W końcu ustawodawca w postępowaniu legislacyjnym rozstrzygnął o osobnym usytuowaniu prawa rodzinnego, wprowadzając ustawą z dnia 25 lutego 1964 r. odrębny kodeks rodzinny i opiekuńczy, który wszedł w życie 1 stycznia 1965 roku⁴³ wraz z kodeksem cywilnym⁴⁴.

Jednakże takie umiejscowienie prawa rodzinnego nie rozstrzyga problemu jego stosunku do prawa cywilnego. Stosunek ten może być rozpatrywany w co najmniej w trzech aspektach (aspekt legislacyjny, dotyczący systematyki prawa oraz związany z wykładnią i stosowaniem prawa). Po pierwsze należy postawić pytanie, czy prawo rodzinne powinno być zawarte w kodeksie cywilnym, czy też powinno być przedmiotem innego aktu ustawodawczego. Po

⁴¹ Dz. U. 1950, Nr 34 poz. 308.

⁴² Kodeks ten był przygotowywany wspólnie z Czechosłowacją i niemal w identycznym kształcie został ogłoszony w obu państwach. Z tym, że Czechosłowacja miała już swój własny kodeks cywilny i uchwalenie odrębnego kodeksu rodzinnego wskazywało na przyjęcie kodyfikacyjnego wzorca radzieckiego – FIEDORCZYK, P. *Radzieckie prawo rodzinne*, s. 3-5; idem, *Czechosłowacka droga do kodyfikacji prawa rodzinnego (1918–1949). Z dziejów współpracy z Polską*, [w:] LITYŃSKI, A. (red.), *Państwo, prawo, społeczeństwo w dziejach Europy Środkowej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Józefowi Ciągwie w siedemdziesięciolecie urodzin*, Katowice-Kraków 2009, s. 184-185; idem, *Debata nad uchwaleniem polsko-czechosłowackiego prawa rodzinnego w Czechosłowackim Zgromadzeniu Narodowym w 1949 r.*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2013, t. 19, s. 131-135.

⁴³ Dz.U. 1964 nr 9, poz. 59.

⁴⁴ *Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny* (Dz. U. 1964 nr 16, poz. 93).

drugie, to co wydaje się najważniejsze, czy prawo rodzinne stanowi odrębną od prawa cywilnego gałąź prawa. Po trzecie, czy przy stosowaniu norm prawa rodzinnego należy sięgać do uregulowań zawartych w prawie cywilnym, tj. kodeksie cywilnym i kodeksie postępowania cywilnego⁴⁵.

Odpowiedź na powyższe pytania nie jest celem niniejszego opracowania, wydaje się jednak, że dokonane w 1950 i 1964 r. kodeksowe wyodrębnienie prawa rodzinnego nie oznaczało wykształcenia się nowej gałęzi prawa. W kodeksie rodzinnym i opiekuńczym brakuje kompleksowych regulacji, a do stosunków rodzinnych należy stosować także unormowania kodeksu cywilnego oraz kodeksu postępowania cywilnego⁴⁶.

5. ZAKOŃCZENIE

Konkludując należy stwierdzić, że nie udało się dokonać kompleksowej unifikacji i kodyfikacji prawa małżeńskiego w okresie drugiej Rzeczypospolitej. Spory ideologiczne dotyczące osobowego prawa małżeńskiego oraz traktowania związku małżeńskiego jako instytucji świeckiej, wyznaniowej lub mieszanej przyniosły wiele problemów sekcji Komisji Kodyfikacyjnej zajmującej się prawem rodzinnym. Prace nad unifikacją i kodyfikacją prawa wznowiono dopiero po II wojnie światowej, bazując w znacznym stopniu na projekcie prawa małżeńskiego pozostawionego przez prof. Lutostańskiego. W ostateczności proces unifikacji prawa rodzinnego zakończył się w roku 1946, a w roku 1964 prawo rodzinne i opiekuńcze zostało skodyfikowane w odrębnym akcie prawnym, (w odróżnieniu od pozostałych działów prawa cywilnego). W tym samym roku doszło również do skodyfikowania pozostałych obszarów prawa cywilnego, ustawą z dnia 23 kwietnia 1964 r. wprowadzono kodeks cywilny.

⁴⁵ Na temat dyskusji o miejscu prawa rodzinnego w systemie prawa zob. KALETA, S. *Prawo rodzinne w systemie prawa polskiego*, Studia Cywilistyczne 1961, t.1, s. 55-57; idem, *Kształtowanie się poglądów na temat pozycji prawa rodzinnego w systemie prawa w polskiej literaturze prawniczej w okresie dwunastolecia (1944–1956)*, Acta Universitatis Wratislaviensis 1969, t. 107, Prawo 29, s. 71-73; idem, *Teoretyczne i praktyczne znaczenie sporu o miejsce prawa rodzinnego w systemie prawa*, Studia Cywilistyczne 1969, t. 13 -14, s. 123-125; RADWAŃSKI, Z. *op. cit.*, s. 3-4; *Uchwała Stowarzyszenia Sędziów Rodzinnych w Polsce. Zakopane, dnia 4 października 2007 r.*, Zeszyty Prawnicze 2008, t. 8,1, s. 302-305; ponownie, ale znacznie bardziej stanowczo: *Uchwała Stowarzyszenia Sędziów Rodzinnych w Polsce. Zakopane, dnia 3 października 2008 r.*, Rodzina i Prawo 2009, t. 11, s. 106. Zob. także: HOLEWIŃSKA-ŁAPIŃSKA, E. *Opinia sędziów na temat przedstawionego w „Zielonej Księdze” usytuowania prawa rodzinnego w przyszłej kodyfikacji*, Rodzina i Prawo 2008, t. 9-10, s. 17-19; HOLEWIŃSKA-ŁAPIŃSKA, E. *Uwagi na temat przedstawionego w „Zielonej Księdze” usytuowania prawa rodzinnego w przyszłej kodyfikacji*, [w:] ks. KRAJCZYŃSKI, J. (red.). *Finis legis Christus. Księga pamiątkowa dedykowana księdzu profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, ks. J. Wroceński, II, Warszawa 2009, s. 1021 - 1023.

⁴⁶ Zgodnie z art. 1 k.p.c.: Kodeks postępowania cywilnego normuje postępowanie sądowe w sprawach ze stosunków z zakresu prawa cywilnego, rodzinnego i opiekuńczego oraz prawa pracy, jak również w sprawach z zakresu ubezpieczeń społecznych oraz w innych sprawach, do których przepisy tego Kodeksu stosuje się z mocy ustaw szczególnych (sprawy cywilne).

Powstanie odrębnych kodeksów: prawa rodzinnego oraz prawa cywilnego zapoczątkowało w polskiej doktrynie cywilistycznej dyskusje na temat pozycji prawa rodzinnego w polskim systemie prawnym i jego stosunku do prawa cywilnego. W okresie międzywojennym pomimo braku skodyfikowania prawa rodzinnego, jego miejsce w systemie polskiego prawa prywatnego nie budziło kontrowersji. Prawo rodzinne - określenie powszechnie stosowane według ówczesnej terminologii na oznaczenie prawa rodzinnego – uznawano za część prawa cywilnego⁴⁷. Natomiast współcześnie wśród przedstawicieli doktryny trwają nieprzerwanie od 1964 roku, dyskusje na temat miejsca prawa rodzinnego w systemie prawa. Wydaje się jednak, że można przyjąć - jak trafnie wskazuje J. Ignatowicz⁴⁸, że prawo rodzinne jest częścią prawa cywilnego, wprawdzie częścią wyspecjalizowaną, ale nieodbiegającą w zasadniczy sposób od pozostałych działów tego prawa.

⁴⁷ KALETA, S. *Koncepcja prawa rodzinnego i jego miejsca w systemie prawa w polskiej literaturze prawniczej okresu międzywojennego*, Acta Universitatis Wratislaviensi 1969, Prawo 23, nr 87, s. 71-73.

⁴⁸ Zob. IGNATOWICZ, J. *Prawo rodzinne*, Warszawa 1987, s. 336; NAZAR, M. *Prawo rodzinne w dorobku naukowym i orzecznictwym Profesora Jerzego Ignatowicza*, Annales UMCS 2013, Sectio G, t. 60,1, s. 105-107.

LITERATURE

1. A.J.R. *Komisja tworzenia dobrego prawa*, Palestra 2009, nr. 9-10 (<https://archive.ph/E2wq5#selection-453.1-455.18>).
2. BORKOWSKA-BAGIEŃSKA, E. *O doświadczeniach kodyfikacji prawa cywilnego w II Rzeczypospolitej dla współczesnego ustawodawcy*, Czasy Nowożytne 2002, t. XII (XIII),
3. DWORAS-KULIK, J. - MORIAK-PROTOPOPOWA, K. *Projekt lutostańskiego a bolszewickie regulacje prawne dotyczące prawa małżeńskiego okresu międzywojennego*, Kościół i Prawo 2020, t. 9 (22) nr 1,
4. FIEDORCZYK, P. *Debata nad uchwaleniem polsko-czechosłowackiego prawa rodzinnego w Czechosłowackim Zgromadzeniu Narodowym w 1949 r.*, Studia Iuridica Lublinensia 2013, t. 19,
5. FIEDORCZYK, P. *Kościół katolicki i opozycja polityczna wobec unifikacji osobowego prawa małżeńskiego w 1945 r.*, CPH 2004, t. 56,1,
6. FIEDORCZYK, P. *Stosunki prawne z pokrewieństwa w pracach nad unifikacją prawa cywilnego w 1945 – 46*, Miscellanea Historico – Iuridica 2005, t. 3,
7. FIEDORCZYK, P. *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945 – 1964)*, Białystok 2014
8. FIEDORCZYK, P. *Wykorzystanie dorobku Komisji Kodyfikacyjnej Drugiej Rzeczypospolitej w pracach nad unifikacją osobowego prawa małżeńskiego w 1945 roku*, Zeszyty Prawnicze Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa UJ 2005, t. 11,
9. FIEDORCZYK, P. *Z prac nad unifikacją osobowego prawa małżeńskiego w 1945 roku*, Miscellanea Historico – Iuridica 2003, t. 1,
10. FIEDORCZYK P., *Założenia ideologiczne prac nad unifikacją prawa rodzinnego w Polsce w latach 1945 – 46* [w:] MIKOLAJCZYK, M. - DROGOŃ, A. (red.) *Miscellanea iuridica, VII: Między I a II Rzeczpospolitą. Kształtowanie europejskiej kultury prawnej. Prace ofiarowane prof. zw. dr hab. Adamowi Lityńskiemu w czterdziestolecie pracy naukowej*, Tychy 2005,
11. FIEDORCZYK, P. *Czechosłowacka droga do kodyfikacji prawa rodzinnego (1918–1949). Z dziejów współpracy z Polską*, [w:] LITYŃSKI, A. (red.), *Państwo, prawo, społeczeństwo w dziejach Europy Środkowej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Józefowi Ciągwie w siedemdziesięciolecie urodzin*, Katowice-Kraków 2009,
12. GODLEWSKI, J. *Problem laicyzacji osobowego prawa małżeńskiego w Polsce międzywojennej*, PiP, 1967, z. 11,

13. GOŁĄB, S. *Polskie prawo małżeńskie w kodyfikacji*, Warszawa 1932,
14. GÓRNICKI, L. *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*, Wrocław 2000,
15. GRODZISKI, S. *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej*, CPH 1981, t. 33, z. 1,
16. HOLEWIŃSKA-ŁAPIŃSKA, E. *Opinia sędziów na temat przedstawionego w „Zielonej Księdze” usytuowania prawa rodzinnego w przyszłej kodyfikacji*, *Rodzina i Prawo* 2008, t. 9-10,
17. HOLEWIŃSKA-ŁAPIŃSKA, E. *Uwagi na temat przedstawionego w „Zielonej Księdze” usytuowania prawa rodzinnego w przyszłej kodyfikacji*, [w:] ks. KRAJCZYŃSKI, J. (red.), *Finis legis Christus. Księga pamiątkowa dedykowana księdzu profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, ks. J. Wroceński, II, Warszawa 2009,
18. IGNATOWICZ, J. *Prawo rodzinne*, Warszawa 1987,
19. GWIAZDOMORSKI, J. *Trudności kodyfikacji osobowego prawa małżeńskiego w Polsce*, Kraków 1935,
20. JAGLARZ, J. *Problem kodyfikacji prawa małżeńskiego w Polsce*, Poznań 1934,
21. JAWORSKI, W. L. *Prawo cywilne na ziemiach polskich, I: Źródła. Prawo małżeńskie osobowe i majątkowe*, Kraków 1919,
22. KALETA, S. *Koncepcja prawa rodzinnego i jego miejsca w systemie prawa w polskiej literaturze prawniczej okresu międzywojennego*, *Acta Universitatis Wratislaviensis* 1969, *Prawo* 23, nr 87,
23. KALETA, S. *Kształtowanie się poglądów na temat pozycji prawa rodzinnego w systemie prawa w polskiej literaturze prawniczej w okresie dwunastolecia (1944–1956)*, *Acta Universitatis Wratislaviensis* 1969, t. 107, *Prawo* 29,
24. KALETA, S. *Prawo rodzinne w systemie prawa polskiego*, *Studia Cywilistyczne* 1961, t.1, s
25. KALETA, S. *Teoretyczne i praktyczne znaczenie sporu o miejsce prawa rodzinnego w systemie prawa*, *Studia Cywilistyczne* 1969, t. 13 -14,
26. KOROBOWICZ, A. – WITKOWSKI, W. *Historia ustroju i prawa polskiego (1772–1918)*, Zakamycze 2000,
27. KRASOWSKI, K. *Próby unifikacji prawa małżeńskiego*, *Kwartalnik Prawa Publicznego* 1994, t. 3,

28. KRASOWSKI, K. *Próby unifikacji osobowego prawa małżeńskiego w II Rzeczypospolitej*, KPP, 1993, z. 3,
29. LECIAK, I. *Polemika wokół kodyfikacji prawa rodzinnego i opiekuńczego w II Rzeczypospolitej*, *Studia Iuridica Toruniensia* 2013, t. 13,
30. LISOWSKI Z., *Prawo małżeńskie (projekt ustawy)*, Poznań 1934.
31. LUTOSTAŃSKI, K. *Prawo cywilne obowiązujące w byłym Królestwie Polskim*, t. 1, Warszawa 1931,
32. LUTOSTAŃSKI, K. *Zasady projektu prawa małżeńskiego*, *Gazeta Sądowa Warszawska*, Warszawa 1931, nr 46,
33. MARKIEWICZ, J. *Kształtowanie się polskiego systemu prawa sądowego i jego twórcy w okresie międzywojennym 1919–1939 (Wybrane zagadnienia)*, *Teka Kom. Praw. – OL PAN* 2010,
34. MAZUREK, I. *Specyfika prac Komisji Kodyfikacyjnej w procesie unifikacji prawa II Rzeczypospolitej*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2014, nr 23,
35. MIKA, K. *Małżeńskie prawo osobowe w projekcie Zygmunta Lisowskiego z 1934 r.* (https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:NGYlpDXkAmsJ:https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/86617/mika_malzenskie_prawo_osobowe_w_projekcie_zygmunta_lisowskiego_2008.odt%3Fsequence%3D2%26isAllowed%3Dy&cd=1&hl=pl&ct=clnk&gl=pl)
36. NAZAR, M. *Prawo rodzinne w dorobku naukowym i orzecznictwym Profesora Jerzego Ignatowicza*, *Annales UMCS* 2013, Sectio G , t. 60,1,
37. RADWAŃSKI, R. *Kształtowanie się polskiego systemu prawnego w pierwszych latach II Rzeczypospolitej*, CPH 1969, T. 21, z. 1,
38. *Rozbiór krytyczny projektu prawa małżeńskiego uchwalonego przez Komisję Kodyfikacyjną*, pod red. J. Wiślickiego, Lublin 1932.
39. SÓJKA-ZIELIŃSKA, K. *Historia Prawa*, Warszawa 1989,
40. *Uchwała Stowarzyszenia Sędziów Rodzinnych w Polsce*. Zakopane, dnia 4 października 2007 r., *Zeszyty Prawnicze* 2008, t. 8,1,
41. *Uchwała Stowarzyszenia Sędziów Rodzinnych w Polsce*. Zakopane, dnia 3 października 2008 r., *Rodzina i Prawo* 2009, t. 11,
42. *W sprawie projektu ustawy o małżeństwie*. *Orędzie Episkopatu Polski*, „Miesięcznik Kościelny” 1931, nr 46.
43. WOŹNICZEK, A. *Rozbiór krytyczny małżeństwa. Spory o kodyfikację prawa małżeńskiego w II RP*, *Więź* 2011, nr 5-6,

44. ZAKRZEWSKI, P. *Prawo małżeńskie w II Rzeczypospolitej – nieudane próby normalizacji*, *Kortowski Przegląd Prawniczy* (<https://wpia.uwm.edu.pl/czasopisma/sites/default/files/uploads/KPP/2015/2/97-101.pdf>);
45. *Zasady projektu prawa małżeńskiego w opracowaniu referenta głównego prof. K. Lutostańskiego, uchwalone w dniu 28 maja 1929*, Warszawa 1931 (<https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/29359/edition/35388/content>)

CONTACT

Renata Świrgoń – Skok

ORCID ID: 0000-0003-2635-6462

e-mail: rswirgon@ur.edu.pl

Uniwersytet Rzeszowski, Instytut Nauk Prawnych [University of Rzeszow, Institute of Legal Studies]; 35-068 Rzeszów, ul. Grunwaldzka 13, Poland

Prokuratúra a ďalšie subjekty trestného konania v období po 1. svetovej vojne ¹

Prosecutor's Office and other subjects of criminal proceedings in the period after the First World War

doc. JUDr. Ján Šanta, PhD., LL.M., MBA

Úrad špeciálnej prokuratúry GPSR Bratislava

Právnická fakulta TU v Trnave

Abstrakt

V predmetnom príspevku sa jeho autor zameriava na vznik a existenciu ťažiskových subjektov trestného konania a na niektoré zmeny v ich fungovaní v období po vzniku Československa. Pozornosť tak sústreďuje na prokuratúru, políciu, súdy a advokáciu a na niektoré právne normy upravujúce trestné konanie a trestnú zodpovednosť. Autor príspevku sa utvrdzuje v poznaní, že v prípade územia Slovenska boli prevzaté právne normy a inštitúcie Uhorska, postupne dochádza k prijímaniu nových, už československých noriem a k odstraňovaniu právneho dualizmu v porovnaní s Českou republikou, pričom tieto neskoršie jednotné právne normy reagujú na československé špecifiká a potreby novo vzniknutého štátneho útvaru.

Kľúčové slová:

trestné konanie, prokuratúra, polícia, súdy, advokácia

Abstract

In the given article, the author focuses on the creation and existence of main subjects of criminal proceedings and on some changes in their functioning in the period after the creation of Czechoslovakia. The attention is dedicated to Prosecutor's Office, Police, courts, advocacy and some legal norms regulating criminal proceedings and criminal liability. The author reaffirms the fact that in the case of Slovakia, legal norms and institutions were taken over from Hungary with new, Czechoslovak norms being implemented only gradually, resulting in the elimination of legal dualism in comparison with Czech Republic. The above-mentioned norms react to Czechoslovakian specifics and necessities of newly-created state.

¹ Tento výstup pod vytvorený v rámci riešenia projektu APVV 19-0050: Trestnoprávna ochrana slobody

Keywords:

criminal proceedings, prosecutor's office, police, courts, advocacy

ÚVOD

Historické udalosti po 1. svetovej vojne, niektorými historikmi v súvislosti s novým usporiadaním Európy a vznikom aj Československa označované ako prevrat z konca roku 1918, priniesli turbulentný vývoj, ktorý bol v tom čase len ťažko presne predvídateľný. Zápas o Slovensko, ktoré sa ocitlo v záujmovej sfére viacerých štátov a ktoré si muselo ešte len hľadať cestu k vlastnej identite, trval prinajmenšom celý rok 1919 a tzv. Trianon (Trianonská mierová zmluva zo dňa 4. júna 1920, zákon č. 102/1922 Zb.) bol zlegitimizovaním istého stavu a potvrdením „československej“ cesty, ktorou sa spoločnosť na čele so svojimi elitami vybrala. Za týmto konštatovaním sa skrývala konfliktná doba a mimoriadne zložitá sociálna realita. Nikto totiž nemal skúsenosti s tým, ako sa presne za daných okolností „tvorí“ nový štát. Vzájomná informovanosť a koordinácia viazli, všetko sa formovalo a kreovalo za pochodu. To sa týkalo celého radu každodenných záležitostí vrátane armády, školstva, zásobovacej siete, hospodárskych a ďalších vzťahov.² Platilo to aj vo vzťahu k právu, a v rámci neho tiež k tak citlivému odvetviu, akým je právo trestné, a k subjektom trestného konania, na ktoré sa zameriava tento článok.

Historickým obdobím v dejinách slovenského práva a týchto subjektov trestného konania je nesporne práve rok 1918, kedy zákonom č. 11/1918 Sb. z. a. n. z 28. októbra 1918 o zriadení samostatného štátu československého vzniká prvý takýto samostatný štátny útvar. Citovaný zákon v článku 2 zakotvuje, že všetky doterajšie zemské a ríšske zákony a nariadenia zostávajú zatiaľ (v origináli slovensky „na ten čas“, česky „prozatím“) v platnosti. Slovenská verzia tohto zákona ďalej v článku 3 uvádza, že „všetky úrady samosprávne, štátne a župné, ústavy štátne, zemské, okresné, župné a obecné podriadené sú Národnému výboru; na ten čas úradujú a jednajú podľa zákonov a nariadení dosiaľ platných, teda na území slovenskom podľa XLIV. čl. z roku 1868 jazykom slovenským“.

Tento zákon je označovaný ako recepcná norma, ktorá preberá z pôvodného štátneho celku jednotlivé právne normy vrátane právnych noriem pôvodne upravujúcich postavenie a pôsobnosť orgánov obžaloby a ďalších subjektov trestného konania v Uhorsku, od roku 1918 pôsobiacich na území Slovenska a zároveň predpokladá tvorbu nového československého práva. Je však potrebné poznamenať, že až do roku 1927 sa v právnej terminológii nepoužívajú

² HOLEC, R. *Trianon, triumf a katastrofa*. Bratislava: Marenčin PT, spol. s. r. o., 2020, s. 91

pojmy označujúce Slovensko alebo obyvateľov Slovenska ako ustálená, definovaná a uznaná právna terminológia. Napriek tomu sa týmto zákonom vytvoril dostatočný právny základ na ďalšie kontinuálne fungovanie systému štátnych zastupiteľstiev a ďalších subjektov trestného konania v novom štátnom celku – v Československej republike, hoci v duálnej podobe so špecifikami uhorského práva platného v zásade na území terajšieho Slovenska.

Toto konštatovanie sa vzťahuje aj na obdobnú platnosť zákonného článku č. V/1878 - Trestného zákonníka o zločincoch a prečinoch a zákonného článku XXXIII. z roku 1896 - Trestného poriadku.

Vtedajší ústavný rámec fungovania novovzniknutého československého štátu vymedzila Dočasná ústava – z. č. 37/1918 Sb. z. a n. z 13. novembra 1918, ktorá v 21 paragrafoch upravovala postavenie a pôsobnosť zákonodarného Národného zhromaždenia, prezidenta republiky (ktorý mal podľa § 10 písm. e, f právomoc vymenovávať sudcov a udeľovať milosť), 17 člennej vlády s mocou výkonnou a nariadovacou, spôsob vyhlasovania zákonov, podpisovanie nariadení a v § 13 s názvom „Ako sa vyhlasujú rozsudky“ táto dočasná ústava doslova uvádzala, že „rozsudky a nálezy súdov sa vyhlasujú v mene republiky“. Inú zákonnú úpravu súdnej moci a ani eventuálne postavenie štátnych zastupiteľstiev, či iných orgánov, táto ústava neupravovala.

Za relevantné právne normy z roku 1918, ktoré, hoci aj nepriamo súvisia so štátnym zastupiteľstvom a ďalšími analyzovanými subjektmi trestného konania možno považovať tiež zákon č. 1/1918 Sb. z. a n., ktorým sa upravuje vyhlasovanie zákonov a nariadení v Zbierke zákonov a nariadení štátu československého v dobovom českom i v slovenskom jazyku a zákon č. 2/1918 Sb. z. a n., ktorým sa zriadili najvyššie správne úrady a medzi dvanástimi takýmito úradmi aj „Úrad pre správu spravodlivosti“, pod gesciu ktorého patrili tiež štátne zastupiteľstvá.

Opomenúť nemožno ani zákon č. 64/1918 Sb. o mimoriadnych prechodných ustanoveniach na Slovensku, podľa ktorého štátni, samosprávni a cirkevní hodnostári, úradníci a zamestnanci bývalého kráľovstva uhorského sa zatiaľ ponechávajú vo svojich úradoch s doterajšími pôžitkami, ak zložia sľub poslušnosti Československej republike a ak ich odobrí zmocnenec vlády. Tieto podmienky sa týkali aj ďalej uvedených orgánov.

1 HISTÓRIA PROKURATÚRY, SÚDOV A NIEKTORÝCH TRESTNOPRÁVNÝCH NORIEM

Súčasná Prokuratúra Slovenskej republiky je samostatná hierarchicky usporiadaná jednotná sústava štátnych orgánov na čele s generálnym prokurátorom, v ktorej pôsobia prokurátori vo vzťahoch podriadenosti a nadriadenosti. Chráni práva a zákonom chránené záujmy fyzických osôb, právnických osôb a štátu. V rozsahu svojej pôsobnosti je prokuratúra povinná vo verejnom záujme vykonať opatrenia na predchádzanie porušeniu zákonnosti, na zistenie a odstránenie porušenia zákonnosti, na obnovu porušených práv a vyvedenie zodpovednosti za ich porušenie. Pri výkone svojej pôsobnosti je prokuratúra povinná využívať všetky zákonné prostriedky tak, aby sa bez akýchkoľvek vplyvov zabezpečila dôsledná, účinná a rýchla ochrana práv a zákonom chránených záujmov fyzických osôb, právnických osôb a štátu.

Takáto súčasná definícia postavenia a pôsobnosti prokuratúry podľa zákona o prokuratúre č. 153/2001 Z. z. v platnom znení a čiastočne aj podľa čl. 149 Ústavy SR je dôsledkom viac ako 150 ročného vývoja a postupného formovania sa tohto rezortu na území Slovenska aj v rámci štátnych útvarov predchádzajúcich Slovenskej republike.

Terajšie postavenie a pôsobnosť prokuratúry Slovenskej republiky historicky vychádza z francúzskeho modelu založenom na inkvizičnom systéme, v rámci ktorého existoval na území Slovenska najprv kráľovský fiškalát, potom štátne zastupiteľstvo a neskôr prokuratúra, pričom v určitom časovom období v 1. polovici 20. storočia tak, ako je to ďalej analyzované, pôsobili popri sebe štátni zástupcovia a v podmienkach armády prokurátori, dokonca pri najvyšších súdnych inštanciách svoje právomoci vykonávali generálni prokurátori a na nižších organizačných zložkách pôsobilo štátne zastupiteľstvo.

Organizácia úradu verejného žalobcu ako predchodcu prokuratúry sa v Uhorsku vytvorila v roku 1871 zákonným článkom XXXIII z roku 1871 so začiatkom svojej činnosti od 1. januára 1872 s názvom „O kráľovskom fiškaláte“. Úpravou z obdobia neoabsolutizmu sa prokuratúra oddelila od súdneho systému. Po roku 1861 sa však obnovila situácia spred roku 1848.³

V odbornej literatúre k dejinám štátu a práva na Slovensku možno nájsť aj takéto údaje k pôvodnej organizácii úradu verejného žalobcu: štruktúru zastupiteľstva predstavoval od roku 1871 generálny (korunný) štátny zástupca, ktorý pôsobil pri kráľovskej kúrii (a bol menovaný panovníkom), kráľovskí hlavní štátni zástupcovia pôsobiaci pri kráľovských súdnych tabuliach, kráľovskí štátni zástupcovia pri kráľovských súdnych stoliciach (sedriách), pri okresných

³ ŠVECOVÁ, A. - GÁBRIŠ, T. *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*, Plzeň, 2009, s. 215

súdoch úlohy štátnych zástupcov plnili poverení koncipienti alebo advokáti, nie samotní štátni zástupcovia. Celý systém štátneho zastupiteľstva fungoval dôsledne monokraticky. Štátny zástupca bol zmocnencom ministra spravodlivosti, takže bol viazaný jeho pokynmi, príkazmi, ako aj nariadeniami vydanými v konkrétnej veci. Všetky uvedené súdy a štátne zastupiteľstva boli pod kontrolou ministra spravodlivosti.⁴

Pre upresnenie týchto údajov však potrebné podčiarknuť, že ako to vyplýva priamo z autentického znenia § 2 písm. a - d citovaného zákonného článku, ku kráľovskému fiškalátu patrili: korunný fiškus pri kráľovskej kúrii, kráľovskí hlavní fiškusi pri kráľovských tabuliach, kráľovskí fiškusi vymenovaní ku súdnym stoliciam prvého stupňa, námestníci korunného fiškusa, kráľovskí hlavní fiškusi a kráľovskí podfiškusi. Fiškalát bol nezávislý od súdu.

Z dôvodu zachovania autenticity pôvodnej právnej úpravy majúcej svoje špecifiká aj v použití dobového jazyka a právnej pojmológie, uvádzam pôsobnosť kráľovského fiškusa pri súdoch prvého stupňa podľa II. hlavy, dielu A, § 17 citovaného zákonného článku v pôvodnom znení:

„Fiškusi vykonávajú povinnosti verejného žalobníka vo všetkých tých trestných záležitostiach, ktoré k úradnému kruhu a príslušnosti tej súdnej stolice patria, ku ktorej boli postavení.

V ohľade tomto povolání sú:

- a) v pade takého pod trest padajúceho činu, ktorý sa z povinnosti vezne pod vyšetrovanie, zavedenie trestného pokračovania vykonať,
- b) strany zákonného a cieľu primeraného vedenia obžalobného vyšetrovania potrebné návrhy činiť,
- c) po zakončení obžalobného vyšetrovania strany prenechania alebo zdvihnutia právoty návrh učiniť,
- d) v trestnej právote jako verejný žalobník pokračovať
- e) v záujme vysluhovania trestnej zodpovednosti právne prostriedky použiť aj vtedy, keďby tieže ku prospechu obžalovaného slúžili,
- f) uskutočnenie právnoplatne ustanovenej pokuty zprostredkovať dať a dozorovať“.

Na základe voľného prekladu tejto dobovej právnej terminológie je zrejmé, že fiškusi pôsobiaci pri jednotlivých súdoch vykonávali pôsobnosť verejného žalobcu a v tomto postavení stíhali trestné činy ex offio, podávali súdom rôzne procesné návrhy, vrátane podávania návrhov – obžalôb na začatie súdneho konania, ako zástupcovia verejnej obžaloby vystupovali na súdoch, boli povinní využívať právne prostriedky nielen v neprospech, ale aj v prospech obžalovaného a čiastočne zabezpečovali aj výkon trestov.

⁴ MOSNÝ, P. – HUBENÁK, L. *Dejiny štátu a práva na Slovensku*, Košice, 2008, s. 119

Pri zmenách obvodov súdnych tabúl a súdnych stolíc prvého stupňa sa menil i obvod pôsobnosti príslušných kráľovských zástupcov.

Po vzniku I. ČSR sa kráľovské zastupiteľstvá premenovali na štátne zastupiteľstvá; ich kompetencia sa však nijako nezmenila, iba sa prispôbila novým štátoprávnym podmienkam.

Funkcia štátnych zástupcov zanikla dňom 31. januára 1949 na základe zákona č. 319/1948 Zb. z. a. n. o zľudovení súdnictva.

Z hľadiska novej organizácie súdov a štátneho zastupiteľstva za veľmi dôležitý z tohto obdobia je potrebné považovať zákon č. 5/1918 Sb. z. a n. z 2. novembra 1918 o zriadení najvyššieho súdu, a to pre celý obvod československého štátu so sídlom v Prahe. Podľa § 13 citovaného zákona bola pri najvyššom súde k výkonu právomoci podľa Trestného poriadku zriadená funkcia generálneho prokurátora s „potrebným počtom generálnych advokátov, ktorí sú bezprostredne podriadení správe spravodlivosti“. Ku zmene tohto zákona dochádza z. č. 216/1919 Sb. z. a n., ktorým sa zriadil Najvyšší súd v Brne a zmena sa okrem sídla dotýkala aj uvedeného ustanovenia o generálnom prokurátorovi a generálnych advokátoch, ku ktorým zo zákona pribudli aj pomocní úradníci (§ 14 citovaného zákona).

Z hľadiska ďalšej pôsobnosti štátneho zastupiteľstva významným je tiež zákon č. 1/1920 Sb. z. a n., ktorým sa menia niektoré ustanovenia Trestného poriadku z 23. mája 1873 č. 119 ř. z. a zákonného čl. XXXIII. z roku 1896, podľa ktorého sa okrem iných procesných zmien v prípade posledného z uvedených zákonov v jeho texte menia názvy kráľovská kúria a korunný zástupca na najvyšší súd a generálny prokurátor. V ostatných ustanoveniach sú používané už len označenia štátne zastupiteľstvo a štátny zástupca. Zároveň sa týmto zákonom novelizuje aj zák. článok XXXIV z roku 1897, podľa ktorého zmocnencom (funkcionárom) štátneho zastupiteľstva môže byť ten, kto má všeobecnú kvalifikáciu určenú zákonným článkom I z roku 1883 a ovláda slovom i písmom štátny jazyk, alebo aj verejný úradník s touto kvalifikáciou.

Základnou procesnou normou aj tohto prelomového obdobia upravujúceho tiež pôsobnosť štátneho zastupiteľstva a štátnych zástupcov je už spomínaný zák. čl. XXXIII z r. 1896 – Trestný poriadok platný pôvodne na území Uhorska a po roku 1918 na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, ktorý bol postupne dopĺňaný neskoršími zákonmi a skoršie tiež nálezmi bývalej kúrie v Budapešti (preto v historických prameňoch i v samotnom znení tejto právnej normy možno nájsť viaceré odlišnosti, a to podľa aktuálnych zmien tohto Trestného poriadku a ďalších právnych noriem z najstarších období). Tento Trestný poriadok sa členil na XXXII hláv a 592 paragrafov, z čoho je zrejmé, že trestný proces bol ním podrobne upravený.

Už prvé paragrafy citovaného Trestného poriadku zakotvovali, že súdne konanie o merite veci sa môže začať len na základe obžaloby, ktorú spravidla zastupuje štátne zastupiteľstvo proti tomu, u koho existuje dôvodné podozrenie, že spáchal zločin, prečin alebo priestupok. V zákonom stanovených prípadoch mohol zastupovanie obžaloby prevziať poškodený. Oba tieto subjekty a toho, proti komu sa vedie trestné konanie, zákon definoval ako strany.

Pôsobnosť, práva a povinnosti štátneho zastupiteľstva Trestný poriadok výslovne upravoval v III. hlave v § 33 až § 40. Povinnosťou štátneho zastupiteľstva bolo viesť „prípravné vyhládávanie“ vo veciach trestných činov, ktoré boli stíhateľné z úradnej povinnosti. Štátny zástupca však mohol požiadať okresné súdy alebo vyšetrovacieho sudcu, aby vykonal celé vyhládávanie alebo jeho jednotlivé úkony. Popri vyhládávaní Trestný poriadok v § 102 a nasl. zakotvoval aj možnosť súdneho vyšetrovania s cieľom rozhodnúť, či bude nariadené hlavné pojednávanie alebo či bude trestné konanie zastavené. Dialo sa tak v zákonom stanovených prípadoch, napr. u zločinu, za ktorý zákon stanovoval trest smrti alebo doživotný trest, ak takýto postup navrhovalo štátne zastupiteľstvo, ak obžalobu zastupoval len súkromný žalobca, ak takýto postup považoval za nevyhnutný žalobný senát a pod.

Podľa § 36 Trestného poriadku bola príslušnosť štátneho zastupiteľstva určená príslušnosťou súdu, pri ktorom bolo zriadené. Aj z § 37 Trestného poriadku vyplývalo, že štátne zastupiteľstvo je súčasťou rezortu ministerstva spravodlivosti, pretože podľa tohto ustanovenia minister spravodlivosti rozhodoval o sporoch medzi vrchnými štátnymi zastupiteľstvami alebo „zastupiteľstvami patriacimi k okresom“ viacerých vrchných zástupcov.

V ďalších hlavách Trestný poriadok upravoval okrem iného zadržanie, väzbu, zaistenie vecí, jednotlivé dôkazné prostriedky, hlavné pojednávanie vrátane pojednávania pred porotnými súdmi, konanie o riadnych opravných prostriedkoch a mimoriadne opravné prostriedky. Tento Trestný poriadok z roku 1896 obsahoval aj osobitnú úpravu konania v prípade, ak bol trestný čin spáchaný tlačou, konania proti neznámym páchatelom, neprítomným a utečencom, postup pri vydávaní do cudziny, otázky nákladov trestného konania (zásadne ich mal znášať obžalovaný, ktorý bol uznaný vinným) a úpravu výkonu jednotlivých druhov trestov vrátane odškodnenia za nevinne vytrpené predbežné zatknutie, vyšetrovaciu väzbu a trest. Vojenské trestné konanie bolo upravené v osobitnom zákone (zák. čl. 33/1912).⁵

Súdy mladistvých upravoval zák. čl. VII z roku 1913 s ich pôsobnosťou pri každom zborovom súde s trestným súdnictvom alebo pri okresnom súde, ak tam súd mladistvých zriadil minister spravodlivosti. Pri každom súde mladistvých mal podľa tohto zákonného článku

⁵ BEŇA, J. *Dejiny práva na území Slovenska I: (do roku 1918)*, Jozef Beňa, Tomáš Gábriš – 1. vyd. – Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Vydavateľské oddelenie, 2008 – 201, 202 s.

správca štátneho zastupiteľstva na zastupovanie verejnej obžaloby ustanoviť niektorého člena štátneho zastupiteľstva. Pre súd mladistvých zriadený pri okresnom súde mohol byť výnimočne za štátneho zástupcu ustanovený k tomu spôsobilý funkcionár štátneho zastupiteľstva, ak to okolnosti prípadu odôvodňovali.

Z viacerých hmotnoprávných noriem trestného práva za najdôležitejšie možno označiť zákonný článok V/1878 – Trestný zákonník o zločinoch a prečinoch a zákoný článok XL/1879 – „Trestný zákonník o priestupkoch“.

Dobová literatúra⁶ za vedľajšie trestné zákony (medzi ne zaraďuje aj uvádzaný zák. čl. XL/1879) označuje tiež ďalšie zákonné články, z ktorých možno spomenúť aspoň zák. čl. XXXI/1879 – Lesný zákon, zák. čl. XXXIX/1881 o zachovaní umeleckých pamiatok, zák. čl. XXV/1883 o úžere a škodlivých úverových obchodoch, zák. čl. 19/1890 o ochrane známk, zák. čl. XXVII/1892 o výkone trestu väzenia a uzamknutia a o užití čiastok plynúcich z peňažných trestov, zák. čl. 30/1897 o ochrane vynálezov (patentový zákon), zák. čl. XXXVI/1908 o doplnení a zmene trestných zákonníkov a trestného poriadku, zák. čl. XXIII/1913 o trestnej ochrane volebného práva, zák. čl. XIV/1914 o tlači, zák. čl. XL/1914 o trestnej ochrane úradov, zák. čl. XLI/1914 o ochrane cti, zák. čl. 269/1919 Sb. o padelaní peňazí a cenných papierov, zák. čl. 568/1919 Sb. o trestaní válečnej úžery a mnohé ďalšie.

Citovaný Trestný zákonník o zločinoch a prečinoch (v znení v 30. rokoch 20. storočia) pozostával zo 486 paragrafov. V jednotlivých 9. hlavách všeobecných ustanovení I. dielu, okrem úvodných ustanovení o pôsobnosti, upravoval jednotlivé tresty (pôvodne trest smrti, káznica, štátne väzenie, žalár, väzenie, trest peňažitý), pokus, účasť, úmysel a nedbanlivosť, dôvody vylučujúce alebo zmiernujúce trestnosť, súbeh trestných činov a dôvody vylučujúce zavedenie trestného pokračovania a výkonu trestu.

V II. diele s názvom Druhy zločinov a prečinov a ich tresty tento zákon po postupnej novelizácii zakotvoval jednotlivé hlavy s názvami: Vzburá, Násilie proti súkromným osobám, Zločiny a prečiny proti náboženstvu a jeho voľnému vykonávaniu, Porušenie osobnej slobody, domáceho práva, listovného a telegrafného tajomstva verejným úradníkom, Padelanie peňazí, Krivé svedectvo a krivá prisaha, Krivé obvinenie, Zločiny a prečiny proti mravnosti, Dvojnásobné manželstvo, Zločiny a prečiny proti rodinnému stavu, Zločiny a prečiny proti ľudskému životu, Súboj, Poškodenie tela, Zločiny a prečiny proti verejnemu zdravotníctvu, Porušenie osobnej slobody osobami súkromnými, Porušenie tajomstva listového osobami súkromnými, Zakázané vyjavenie cudzieho tajomstva, Porušenie domáceho pokoja osobami

⁶ MILOTA, A. – NOŽIČKA, J. *Trestné zákony zeme Slovenskej a Podkarpatoruskej, Guškova sbírka komentovaných zákonu republiky československé, svazek 5.*, Kroměříž, 1931, s. 14 a nasl.

súkromnými, Krádež, Lúpež a vydieračstvo, Sprenevera, Porušenie súdneho zátvoru a neverná správa, Bezprávne privlastnenie, Ukryvačstvo a nadržovanie, Podvod, Padelanie listín, Vydávanie a užitie nepravých vysvedčení lekárskeho a obecných, Padelanie kolkov, Podvodný a zavinený úpadok, Poškodenie cudzieho majetku, Podpaľačstvo, Spôsobenie povodne, Poškodenie železníc, telegrafov a iné obecné nebezpečné činy, Pomoc pri úteku väzňov, Zločiny a prečiny proti brannej moci, Zločiny a prečiny úradníkov advokátov a Záverečné ustanovenia.

Ako to vyplýva z uvedenej rozsiahlej a detailnej právnej úpravy, znenie tohto postupne novelizovaného Trestného zákona zodpovedalo potrebám praxe a bolo v mnohých ustanoveniach inšpirujúce aj pre súčasnú hmotnoprávnu legislatívu v oblasti trestného práva.

Prelomovou právnou normou určujúcou ústavný rozmer fungovania Československej republiky od 20. rokov minulého storočia bola Ústava Československej republiky publikovaná pod číslom úst. zákona 121 z 29. februára 1920. Táto ústava, okrem všeobecných ustanovení upravovala zákonodarnú moc, vrátane zloženia a pôsobnosti Národného zhromaždenia a jeho snemovni, vládnu a výkonnú moc, práva, slobody, občianske povinnosti, ochranu národných, náboženských a rasových menšín a vo štvrtej hlave v § 94 - § 105 tiež sudcovskú moc. Podľa týchto ustanovení súdnicstvo vykonávali štátne sudy. Len v trestnom konaní ústava pripúšťala možnosť vytvorenia výnimočných súdov, a to len v prípadoch zákonom vopred stanovených a na obmedzenú dobu. V § 95 ods. 1 ústava okrem iného výslovne uvádzala, že súdna moc v trestných veciach je zverená občianskym trestným súdom, pokiaľ nie je zvláštnym zákonom prikázaná vojenským trestným súdom alebo pokiaľ tieto veci nemajú byť prejednávané podľa všeobecných predpisov v trestnom policajnom alebo finančnom konaní.

Štátne zastupiteľstvo nie je v tejto Ústave ČSR z roku 1920 upravené, pre jeho fungovanie však má význam § 101 ods. 3 tejto ústavy, podľa ktorého v konaní pred trestnými súdmi platí obžalovacia zásada.

Ústavná Listina Československej republiky (úst. zák. č. 121/1920 Zb. z. a n.) tým, že obsahovala množstvo pozitívnych, demokratických ustanovení rozhodne patrila k najpokrokovejším ústavám vtedajšej doby tak, ako aj charakter spoločenského a štátneho zariadenia Československej republiky, ktorá nie neprávom bola súdobou označovaná ako ostrov demokracie v strednej Európe.⁷

Zaujímavosťou právnej úpravy z roku 1920 vzťahujúcej sa k organizácii štátnych zastupiteľstiev bolo nariadenie Vlády republiky československej č. 634/1920 Sb. z. a n.

⁷ MOSNÝ, P. – HUBENÁK, L. *Dejiny štátu a práva na Slovensku*, Košice, 2008, s. 217

o zriadení oddelení při súdej tabuli v Košiciach pre Podkarpatskú Rus, ktoré v § 6 ustanovovalo, že hlavný štátny zástupca v Košiciach vykonáva svoj úrad v celom okrsku Košickej súdej tabule. Jeho prvý námestník mal byť prioritne menovaný zo stavu konceptných úradníkov justičných úradov na Podkarpatskej Rusi. Činnosť tejto súčasti štátneho zastupiteľstva bola upravená zákonmi a nariadeniami platnými pre toto autonómne územie.

Medzi významné pramene trestného práva tohto obdobia je potrebné zaradiť aj zákon č. 50/1923 Sb. na ochranu republiky. Tento zákon v 4. hlavách (a v 44 ustanoveniach vrátane záverečných) zakotvoval postupne 26 skutkových podstát trestných činov ochraňujúcich republiku s názvami hláv Úklady o republiku, Poškodzovanie republiky a útoky na ústavných činiteľov a Ohrozovanie mieru v republike a jej vojenskej bezpečnosti. Na túto právnu normu nadväzoval zákon č. 51/1923 Sb. o štátnom súde, ktorým bol pre celé územie Československej republiky zriadený štátny súd v sídle najvyššieho súdu. Verejným žalobcom podľa § 8 tohto zákona bol vrchný štátny zástupca v sídle štátneho súdu alebo jeho námestník. Konanie pred štátnym súdom upravoval Trestný poriadok č. 119 z roku 1873, teda Trestný poriadok platiaci na území Českej republiky.

Z hľadiska príslušnosti súdov a štátnych zastupiteľstiev tohto obdobia je potrebné za mimoriadne významné považovať Vládne nariadenie č. 55/1926 Sb., ktorým sa určujú sídla a obvody súdov a štátnych zastupiteľstiev na Slovensku a mení sa obvod okresného súdu súdej stolice a štátneho zastupiteľstva v Užhorode, účinné od 1. septembra 1926.

Podľa § 4 tohto vládneho nariadenia totiž obvody štátnych zastupiteľstiev na Slovensku a obvod Štátneho zastupiteľstva v Užhorode sú určené súdnymi obvodmi podľa prílohy tejto právnej normy. Uvedená príloha zakotvuje súde tabule v Bratislave a v Košiciach. Pod súdnu tabuľu v Bratislave patria Sedrie v Bratislave, Banskej Bystrici, Komárne, Nitre, Ružomberku a v Trenčíne. Do pôsobnosti súdej tabule v Košiciach sú zaradené Sedrie v Košiciach, Levoči, Prešove a v Rimavskej Sobote a v rámci týchto sedrií sú vymedzené obvody 77 okresných súdov.

K ďalším významným organizačným zmenám dochádza zákonom č. 201/1928 Sb. o úprave niektorých organizačných otázok v odbore súdnictva. Riadne civilné súde a občianske trestné súde sa od účinnosti tohto zákona označujú ako okresné súde, krajské súde, ak ide o zborové súde prvej stolice, vrchný súd, ak ide o zborový súd druhej stolice a najvyšší súd. Zastupiteľstvá zriadené pri zborových súdoch a pri najvyššom súde sa označovali štátne zastupiteľstvo, vrchné štátne zastupiteľstvo a generálna prokuratúra.

Pre štátne zastupiteľstvá majú historický význam § 10 a § 11 tohto zákona, pretože tzv. konceptní úradníci ustanovení na služobných miestach systematizovaných na štátnych

zastupiteľstvách, vrchných štátnych zastupiteľstvách a na generálnej prokuratúre (na tejto súčasť len ak išlo o úradníkov ustanovených na služobných miestach systematizovaných v tzv. VI. stupnici funkčného služného) boli označovaní úradným titulom „štátny zástupca“.

Štátnemu zástupcovi ustanovenému na služobnom mieste systematizovanom pre prednostu vrchného štátneho zastupiteľstva patril titul „prokurátor“. V prípade generálnej prokuratúry jej konceptný riadiaci úradník mal titul „generálny prokurátor“ a jeho zastupujúci úradníci tituly „námestníci generálneho prokurátora“. V priebehu tohto vývoja však nebola nikdy vytvorená ucelená samostatná, jednotná a od Ministerstva spravodlivosti nezávislá sústava, na čele ktorej by stál generálny prokurátor. Generálna prokuratúra nebola spojená hierarchickou nadriadenosťou s ostatnými článkami štátneho zastupiteľstva.⁸

V intenciách zákona č. 131 z roku 1912 a zák. čl. XXXIII/1912 o vojenskom trestnom poriadku bolo vládou Československej republiky prijaté v roku 1928 aj vládne nariadenie č. 157, ktorým sa vydala nová služobná inštrukcia a spravovací poriadok pre vojenské prokuratúry, ich funkcionárov a generálneho vojenského prokurátora. Vojenský prokurátor bol verejným žalobcom pri divíznom súde, funkcionár vojenského prokurátora pri brigádnom súde a generálny vojenský prokurátor pôsobil pri najvyššom vojenskom súde.

Z uvedených právnych noriem vyplýva, že označenie „prokuratúra“ ako systém štátnych orgánov je historicky na území Slovenska používané ešte pred vznikom Československej republiky v ozbrojených silách.

V nadväznosti na používanie práve tohto pojmu nemožno opomenúť niekedy dobovo nesprávne chápaný význam a pôsobnosť tzv. finančných prokuratúr. Tento pojem má až niekoľko tisícročnú históriu počnúc rímskym právom, v ktorom „procurator“ bol splnomocneným zástupcom inej osoby aj v súdnych sporoch, pričom v období cisárstva sa tak označovali vrchní cisárski úradníci, ktorí v provinciách riadili finančnú správu.⁹ V týchto intenciách vyznieva aj zákon č. 97/1933 Sb. o finančných prokuratúrach, ktorý finančné prokuratúry definuje nie ako orgány obžaloby v trestnom konaní, ale ako štátne úrady zabezpečujúce pre štát úlohy právneho zástupcu pred súdmi, úradmi, aby podávali štátnym úradom (podnikom) právne posudky, spolupôsobili v iných konaniach vo verejnom záujme, ale aj vo veciach pozemkových, železničných a iných kníh v zákonom stanovenom rozsahu. V konaní pred súdmi a úradmi mali finančné prokuratúry práva advokáta s generálnou plnou mocou. Každá z takýchto prokuratúr bola oprávnená konať pred súdmi a úradmi na celom

⁸ ŠTAJGR, F. – PLUNDR, O. *Organizácia justície a prokuratúry*, Právnický ústav MS SR, Bratislava, r. 1956, s. 128

⁹ *Ottov slovník náučný, 20. diel*, Združenie pre Ottov slovník náučný, Paseka/Argo 2000, s. 756

štátnom území. Vo veciach personálnych, disciplinárnych, režijných a v rámci dohľadu nad výkonom služby boli finančné prokuratúry podriadené priamo ministerstvu financií.

Vývoj právneho poriadku, ako aj pôsobnosť a úlohy štátneho zastupiteľstva boli od roku 1938 poznamenané brannými a neskôr vojnovými udalosťami. Vládnou vyhláškou č. 183 zo dňa 23. septembra 1938 o vstupe štátu do brannej pohotovosti vyhlásila Vláda Československej republiky uvedený deň, t. j. 23. septembra 1938, za deň vstupu Československého štátu do brannej pohotovosti.¹⁰

K uvádzanej histórii súdov je namieste sumárne dodať, že prvotná súdna organizácia na Slovensku pozostávala z týchto súdov - okresné - prvostupňové súdy, ktoré rozhodovali v prvej inštancii, súdne stolice (sédrie) - druhostupňové súdy, ktoré rozhodovali o väčších sporoch v prvej inštancii, súdne tabule - tret'ostupňové súdy a druhoінстанčné súdy a Najvyšší súd - štvorstupňový súd, ktorý rozhodoval v tretej inštancii a bol zriadený ako spoločný súd pre celé Československo. Za najvyššiu justičnú inštanciu sa v tomto období pokladalo Ministerstvo spravodlivosti. Definitívna podoba organizácie súdnictva sa na Slovensku ustálila až v uvádzanom roku 1928. Súdna organizácia v Československu nadobudla takúto podobu - okresné súdy (boli prvostupňové a prvoinstančné súdy), krajské súdy (boli druhostupňové, prvoinstančné a druhoінстанčné súdy), hlavné súdy (boli tret'ostupňové a druhoінстанčné súdy a rozhodovali v troj a päťčlenných senátoch) a Najvyšší súd, ktorý bol štvorstupňový súd so sídlom v Brne a jeho rozhodnutie malo konečnú platnosť v tretej inštancii.

Medzi mimoriadne súdy patrili - živnostenské súdy (v Československu existovali od roku 1932), Štátny súd, trestné porotné súdy (rozhodovali o najt'ažších trestných činoch), súdy mládeže (boli to súdy určené pre mladistvých), kmeťské súdy (rozhodovali v tlačových trestných veciach), pracovné súdy, labské plavebné súdy (rozhodovali v občianskoprávných veciach o náhradách škody spôsobenej plavidlami na rieke Labe), ľudovo cenové súdy a úžerné súdy. Ďalšie existujúce súdy nižších stupňov nepatrili do kategórii tých, ktorých agenda by súvisela s trestným konaním.

Najvyšší správny súd rozhodoval v poslednej inštancii a jeho sídlom bola Praha. Úlohou Najvyššieho správneho súdu bolo preskúmanie rozhodnutí iných orgánov. Volebný súd mal taktiež sídlo v Prahe. Hlavnou úlohou Ústavného súdu bolo rozhodovať o tom, či zákony Československej republiky sú v súlade s ústavou. Ústavný súd vznikol 17.11.1921.

Štátny súd sa zaraďoval k mimoriadnym trestným súdom a jeho sídlo bolo v priestoroch Najvyššieho súdu v Brne. Hlavné pojednávanie pred Štátnym súdom sa konalo v šesťčlennom

¹⁰ ČENTÉŠ, J. - POVAŽAN, M. - ŠANTA, J. *Dejiny prokuratúry na Slovensku*. Bratislava: Atticum, 2014, s. 56

senáte. Členmi boli sudcovia z povolania a jeden z nich predsedal. Príslušnosť Štátneho súdu sa odvodzovala od zákona na ochranu republiky. Pôsobnosť Štátneho súdu prešla v roku 1935 na hlavné súdy.¹¹

2 HISTÓRIA REGISTRA TRESTOV

Z úvodných ustanovení v súčasnosti platného zákona o registri trestov č. 330/2007 Z. z. v platnom znení účinného od 1. januára 2008, vyplýva, že tento zákon upravuje získavanie, zhromažďovanie, spracúvanie a výmenu údajov, uchovávanie a uschovávanie dokumentácie a poskytovanie informácií o osobách, ktoré boli právoplatne odsúdené súdmi v trestnom konaní, osobách, pri ktorých bolo právoplatne podmiennečne zastavené trestné stíhanie súdom alebo prokurátorom, osobách, pri ktorých bol v trestnom konaní schválený zmier a zastavené trestné stíhanie súdom alebo prokurátorom, nadväzujúcich rozhodnutiach alebo opatreniach, ktoré súvisia s týmito rozhodnutiami, iných skutočnostiach významných pre trestné konanie, ak to ustanovuje zákon. Súčasťou registra trestov sú aj informácie o odsúdeniach a ostatných súvisiacich rozhodnutiach vydaných súdmi iných členských štátov Európskej únie a súdmi iných štátov, ak to ustanovuje medzinárodná zmluva. Register trestov vedie Generálna prokuratúra Slovenskej republiky.

Aj právna úprava registra trestov má však svoju bohatú, viac ako storočnú históriu, siahajúcu minimálne k nariadeniam uhorského ministerstva spravodlivosti zo dňa 15. októbra 1908 č. 24300/1908, 20. novembra 1908 č. 27000/1908 a zo dňa 20. decembra 1913 č. 66200/1913 upravujúcim tzv. individuálne listy sčítacie (odlišná právna úprava tejto problematiky platila na vtedajšom území Čiech, a to počnúc rokom 1853 až 1873).

Takáto najstaršia právna úprava registra trestov sa vyznačovala rozptýlenosťou, neprehľadnosťou a nedokonalosťou metód zbierania štatistických dát, čo sa prejavovalo aj v nedostatkoch pri samotnom výkone jednotlivých trestov.

Aj po vzniku Československa v roku 1918 zostali po určitý čas trestné záznamy týkajúce sa Slovenska a Podkarpatskej Rusi v centrálnom registri v Budapešti a evidenčná služba odsúdených osôb bola na tomto území organizovaná len provizórne. Navyše nebolo vhodné a možné v ďalšom období postupovať podľa uvedených starších a problémových právnych noriem. V konečnom dôsledku pripravovaná reforma trestného práva vyžadovala mať čo najpresnejší štatistický obraz aktuálnej kriminality, a teda ju čo najdôslednejšie evidovať.¹²

¹¹ PALKOVA, A. *Sústava súdov SR* - is ambis <https://is.ambis.cz> ›

¹² Spracované podľa portálu justice.cz

Zohľadňujúc všetky tieto, ale aj ďalšie skutočnosti, bolo s účinnosťou od 1. januára 1923 prijaté nariadenie Vlády Československej republiky č. 198/1922 Sb. o evidencii súdnych previnilcov a zbieraní dát pre účely kriminálnej štatistiky. Toto rozsiahle nariadenie pozostávalo z 52 paragrafov rozdelených do VI častí s názvami Trestné listy, sčítacie trestné listy a správy, Register trestov a úrad registra trestov, Evidencia a štatistika výkonov trestov, Otlačky prstov a fotografie, Osobitné ustanovenia pre Slovensko a Podkarpatskú Rus, Prechodné a záverečné ustanovenia. Súčasťou uvedenej právnej normy bolo 6 vzorov pre vyhotovovanie jednotlivých záznamov. O precíznosti tejto právnej úpravy svedčí aj tá skutočnosť, že bola novelizovaná len nariadením vlády č. 171/1927 Sb., ktoré zrušovalo pôvodný § 37 (upravujúce ukladanie vyradených útržkov evidenčných listov) a bola zrušená až nariadením ministerstva spravodlivosti č. 117/1950 Zb. o registri trestov, s jeho účinnosťou od 1. augusta 1950.

Podstatou citovanej právnej úpravy č. 198/1922 Sb. bolo uloženie povinnosti vyhotovovať trestný list a sčítací trestný list o každom právoplatnom odsúdení všeobecným alebo vojenským trestným súdom pre zločin, prečin alebo priestupok, s výnimkou dôchodkových trestných činov. V prípade odsúdeného cudzieho štátneho príslušníka sa trestný list vyhotovoval dvojmo a jedno jeho vyhotovenie sa zasielalo príslušnému úradu registra trestov v cudzine podľa pravidiel o právnom styku s cudzinou.

Register trestov bol rozdelený na 3 oddiely, do ktorých sa v abecednom poradí ukladali trestné listy. Konkrétne do oddielu A o nepodmienečnom odsúdení a zatykače, do oddielu B o podmienečnom odsúdení a správy o podmienečnom prepustení z výkonu trestu a do oddielu C vyradené trestné listy o podmienečnom odsúdení a o zahladení odsúdenia.

Za úrad registra trestov sa určilo štátne zastupiteľstvo pre tých odsúdených, ktorí sa narodili v jeho obvode. Pre odsúdených, ktorí sa narodili v cudzine, alebo ktorých miesto narodenia nebolo možné zistiť sa oddelene viedol register trestov pri Štátnom zastupiteľstve v Brne, obdobne ako v prípadoch odsúdenia páchatel'ov z rómskeho etnika, u ktorých sa viedla evidencia dvojmo aj podľa miesta narodenia. V stanovených štvrt'ročných intervaloch boli sčítacie trestné listy hromadne zasielané Štátnemu úradu štatistickému. V jedinej forme - ako výpis z registra trestov ho bolo možné vydať viacerým subjektom, počnúc fyzickými osobami, cez bezpečnostné orgány, končiac súdmi, vrátane cudzozemských.

Ako to vyplývalo zo IV. časti citovanej právnej normy, § 38 až § 44 upravoval daktyloskopovanie (s výnimkou osôb mladších ako 18 rokov) a fotografovanie.

Piata časť analyzovaného nariadenia vlády č. 198/1922 Sb. s názvom Osobitné ustanovenia pre Slovensko a Podkarpatskú Rus v § 46 až § 48 zakotvovala, okrem iného,

vyhotovovanie trestných listov a sčítacích trestných listov tiež o každom odsúdení správnym úradom ako policajným súdom pre priestupky podľa § 1 zák. Občas. XXI z roku 1913 o verejne nebezpečných zaháľačoch a podľa § 66 - § 68 a § 70 priestupkového zák. čl. XL z roku 1879.

Prechodné a záverečné ustanovenia predpokladali zasielanie takto zriadeným registrom trestov výpisy trestov zo Zemského trestného evidenčného úradu v Budapešti.

Za určité zaujímavosti tejto právnej úpravy možno považovať vyhotovovanie žltých trestných listov pre osoby mužského pohlavia a červených pre ženy, evidenciu straty volebného práva, dočasné odňatie politických práv, nadmerné používanie alkoholu, skutočný počet osôb, o ktoré sa odsúdený staral, choroby, vrátane napr. tuberkulózy, „náruživosti“, medzi ktoré boli zaradované kartové hry, „náruživé návštevy biografů, tanečných lokálu, pôžitok jedů, náchylnost k toulce atď.“

Takáto prvá právna úprava registra trestov v Československu na území Slovenska nadväzovala na vtedy stále platný uvádzaný zák. článok V/1878 - Trestný zákonník o zločinoch a prečinoch a zák. článok XL/1879 - Trestný zákonník o priestupkoch. Systém trestov podľa zák. článku V/1878 vychádzal z troch základných druhov trestov: trest odňatia slobody (káznica, žalár, štátne väzenie a väzenie), peňažný trest a trest smrti (skutkové podstaty zločinov vraždy a velezrady).¹³ Predmetná úprava Druhov trestov bola zakotvená v III. hlave, najmä v § 20 - § 36. Tresty za priestupky upravoval zák. článok XL/1879 v § 15 - § 29 a nimi boli sankcie označované ako uzamknutie (väzenie, árešt) a peňažitá pokuta.¹⁴

¹³ LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A. *Pramene práva na území Slovenska II., 1790-1918*, Typi Universitatis Tyrnaviensis Trnava a Veda Bratislava, r. 2012, s. 532

¹⁴ ŠANTA, J. *Náčrt histórie právnej úpravy registra trestov: obdobie do roku 1960*. Bratislava, Magister Officiorum, č.2, r.2014, s. 17

3 HISTÓRIA POLÍCIE

Už spomínaným zákonom č.11/1918 Zb. o zriadení samostatného štátu československého (tzv. recepčná norma) sa prevzal existujúci právny poriadok a správny systém z Rakúsko-uhorskej monarchie, a podobne ako ostatné súčasti štátneho aparátu, boli prevzaté aj bezpečnostné zložky. Zákomom č. 2/1918 Zb. sa zriadili najvyššie správne úrady, čím sa vytvorila platforma pre vznik ministerstiev, podľa vzoru rakúskych úradov tohto druhu, a medzi nimi bolo aj ministerstvo vnútra (najvyššia inštanca politickej správy), ktorého organizačné a personálne členenie spočiatku nadväzovalo na Prezídium miestodržiteľstva v Prahe, postupom času sa však menilo. Počas existencie prvej Československej republiky bolo zriadené žandárstvo. Vtedajšie zriadenie sa však aj v prípade polície muselo najskôr vyrovnáť s rozdielnym právom, ktoré dovtedy platilo v jednotlivých štátoch Československa. Keďže na Slovensku platili zákony Uhorska a v českých zemiach to boli zákony Rakúska, bolo potrebné prijať nový zákon, ktorý by bol vhodný pre novovzniknutý štát. Zákonomdarca sa však rozhodol neprijať úplne nový zákon, ale prevziať tie časti, ktoré sa osvedčili z predchádzajúcich úprav do novej právnej úpravy.¹⁵ Na týchto základoch bol prijatý zákon č. 299/1920 Sb. o žandárstve (novelizovaný v r. 1928), v zmysle ktorého bol tento orgán budovaný ako vojensky organizovaný strážny zbor, ktorý má udržiavať na území celej Československej republiky verejný poriadok a verejnú bezpečnosť, pôvodne mal byť začlenený pod Ministerstvo národnej obrany, avšak nakoniec spadol pod ministerstvo vnútra, na čele s generálnym veliteľom. Žandárstvo (v originálnom označení Četníctvo) bolo zriadené ako „vojensky organizovaný sbor strážny, jenž určen je k tomu, aby podle platných zákonných ustanovení a podle nařízení příslušných úřadů státních udržoval v celém území československé republiky veřejný pořádek a veřejnou bezpečnost.“¹⁶ I keď tento zákon nevymedzil presné kompetencie žandárov/četníkov, upravoval základné podmienky, kto mohol byť príslušníkom tohto zboru (čo bola prestížna záležitosť).

Do novovzniknutého štátneho útvaru boli prevzaté policajné riaditeľstvá s príslušnou právnou úpravou, ktorá však vymedzovala ich úlohy len rámcovo. Z uvedeného dôvodu bol prijatý zákon č. 165/1920 Zb., ktorým sa vláda splnomocňuje zriaďovať štátne policajné úrady (policajné riaditeľstvá a policajné komisariáty). Policajné riaditeľstvá boli organizované monokraticky (na čele bol policajný riaditeľ), pričom policajné riaditeľstvá s väčším územným rozsahom sa delili na policajné komisariáty (na čele s policajným komisárom). Zákon vymedzoval úlohy uvedených úradov globálne, pričom medzi základné zaradil - zabezpečovanie starostlivosti o verejnú bezpečnosť, vnútorný poriadok, starostlivosť o bezpečnosť osôb a majetku, udržiavanie verejného poriadku, evidenciu obyvateľstva a cudzincov. Do pôsobnosti štátnych policajných úradov patrila tiež evidencia obyvateľstva, cudzincov, ako aj úlohy spolkovej, zhromažďovacej, tlačovej, kriminálnej, dopravnej, divadelnej a mravnostnej polície. Štátne policajné úrady mali tiež dohľad nad čel'adnými a robotníckymi záležitosťami a rozhodovali o odsune,

¹⁵ *Důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona o četnictvu.* [online]. [cit. 2021-24-10]. Dostupné na internete: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/T2212_00.htm.

¹⁶ § 1 Zákona č. 299/1920 Sb. o četnictve.

vyhostení a postavení pod policajný dozor. Konkrétne úlohy boli taxatívne vymedzené vo vyhláškach a štátne policajné úrady ich vykonávali v zmysle trestného práva správneho podľa recipovaných predpisov a od roku 1928 aj podľa ustanovení zákona o organizácii politickej správy č. 125/1927 Sb. Štátne policajné úrady vznikali podľa naliehavosti a tiež finančných možností štátnej správy. V Čechách popri Policajnom riaditeľstve v Prahe vzniklo 28 policajných riaditeľstiev. Na Slovensku sa vytvorili 2 policajné riaditeľstvá, a to v Bratislave a Košiciach, a 6 policajných komisariátov (Komárno, Rimavská Sobota, Rožňava, Lučenec, Prešov, Štúrovo), ktoré vykonávali štátno-bezpečnostnú a spravodajskú službu. Ich organizácia bola konštruovaná podľa nových noriem, avšak systém ich podriadenosti vyšším úradom zostal z čias monarchie. Policajný riaditeľ bol menovaný ministrom vnútra a bol priamo pridelený zemskému prezidentovi.¹⁷ Z monarchie prevzala Československá republika aj organizačnú štruktúru výkonnej zložky polície, avšak zákonom č. 230/1922 Zb. o Zboroch stráže bezpečnosti a nariadením č. 295/1922 Zb. boli novo upravené pomery tejto výkonnej zložky. Zriadili sa zbory stráže bezpečnosti, a to uniformované (ozbrojené a zriadené po vzoru vojenskom) a neuniformované (mohli byť podľa potreby ozbrojené).

Vytváranie bezpečnostného aparátu bolo späté s vnútropolitickým a zahraničnopolitickým dianím, čo postupne ovplyvnilo vytvorenie špecializovaných bezpečnostných služieb s celoštátnou pôsobnosťou, v rámci pražského policajného riaditeľstva. Ministerstvo vnútra zriadilo v roku 1923 Spravodajskú ústredňu, ktorá viedla evidenciu všetkých prípadov vyzvedačskej činnosti, evidenciu osôb odsúdených za vyzvedačskú činnosť, ako aj osôb podozrivých z takejto činnosti. Sledovala tiež extrémistické hnutia pôsobiace v Československu. Spravodajská ústredňa bola integrálnou súčasťou Policajného riaditeľstva v Prahe, služobne bola podriadená policajnému prezidentovi. Ďalším policajným útvarom bola v roku 1929 Všeobecná kriminálna ústredňa, ktorej hlavnou úlohou bolo viesť evidenciu zločincov a napomáhať stíhaniu najmä tých, ktorí svoju činnosť neobmedzovali len na určité teritórium. Pražské policajné riaditeľstvo pôsobilo celoštátne aj ako daktyloskopická centrála.¹⁸ Bezpečnostné zložky tvorilo nielen žandárstvo/četníctvo, preto roztrieštenosť organizácie policajných útvarov (policajné úrady, žandárstvo, obecná polícia) a prejavy vzájomnej nedôvery medzi týmito zložkami, ako aj následky decentralizácie výkonu policajnej správy (Zbor uniformovanej stráže bezpečnosti a Zbor neuniformovanej stráže bezpečnosti neboli centrálné riadené) oslabovali účinnosť bezpečnostného systému republiky. Uvedené nedostatky sa zvlášť prejavovali v konfrontácii so silnejúcimi protičeskoslovenskými tendenciami v prostredí sfašizovanej nemeckej, ale aj maďarskej menšiny,¹⁹ preto si tento stav vyžadoval novú, účinnú právnu úpravu.

V neskoršom období bol prijatý zákon č. 131/1936 Zb. o obrane štátu, ktorý dával vláde rozsiahle splnomocnenia na vykonanie organizačných opatrení v policajnej správe a službe. Na jeho základe bolo

¹⁷ ZEMANDLOVÁ, L. *Historicko-právne aspekty vzniku a vývoja polície na našom území*. In: Zborník APZ: *Polícia ako ochranca práv jednotlivca*, 2020, s. 220.

¹⁸ MACEK, P. - UHLÍŘ, L. *Dějiny polície a četnictva II*. s. 26–28.

¹⁹ ZEMANDLOVÁ, L. *Historicko-právne aspekty vzniku a vývoja polície na našom území*. In: Zborník APZ: *Polícia ako ochranca práv jednotlivca*, 2020, s. 222

prípravené a vládou vydané nariadenie o organizácii policajnej správy a služby a o niektorých iných opatreniach v odbore vnútornej správy č. 51/1936 Zb., ktoré umožňovalo zriaďovať štátne policajné úrady všade tam, kde to vláda uznala za potrebné a vhodné, a to aj bez dovtedy požadovaného súhlasu obce. Toto nariadenie v zásade odstránilo uvádzanú policajnú roztrieštenosť a vláda tak, okrem iného, zjednotila aj Zbor uniformovanej stráže bezpečnosti a Zbor neuniformovanej stráže bezpečnosti v rámci celej ČSR tak, že v konečnej inštancii ich podriadila Ministerstvu vnútra. V tomto roku bola zriadená aj Stráž obrany štátu (na základe vládneho nariadenia č. 270/1936 Zb.), ako špecifický bezpečnostný útvar, zložený aj z príslušníkov polície, ktorý existoval a pôsobil v rokoch 1936-1939, a ktorý zabezpečoval ochranu neporušiteľnosti štátnej hranice a nedotknuteľnosť štátneho územia, vykonával spravodajskú hlásnu službu, stráženie vojenských objektov, spolupôsobil pri ochrane verejného poriadku, pokoja a bezpečnosti, ako aj pri vykonávaní úloh colnej správy. Do činnosti zboru ochrany štátu však zasahovali tri ministerstvá, a to ministerstvo vnútra, ministerstvo obrany a ministerstvo financií, čo spôsobovalo nemalo problémov. Hlavné rozhodovacie právomoci pri riadení tohto ozbrojeného zboru malo ministerstvo vnútra. Činnosť Stráže obrany štátu zanikla po rozpade československej republiky, a po vzniku Slovenského štátu a Protektorátu Čechy a Morava nenašla významnejšie uplatnenie (hoci ju formálne zdedili tieto nástupnícke štát), preto v roku 1940 došlo k jej zrušeniu.²⁰

4 HISTÓRIA ADVOKÁCIE

Po rozpade Rakúsko - Uhorskej monarchie a proklamácii samostatného československého štátu bol do právneho poriadku nového štátu prevzatý, okrem iného, aj zák. čl. XXXIV/1874 Advokátsky poriadok (išlo o rozsiahlu právnu normu s desiatimi kapitolami a viac ako sto ustanoveniami), doplnený viacerými novelizáciami, po 1. sv. vojne najmä zákonom č. 83/1920 Zb. zák. a nar. o dočasnej úprave advokácie a č. 167/1920 Zb. zák. a nar. o dočasnej úprave činnosti advokátskych komôr na Slovensku, ktorým sa zlúčili advokátske komory do jednej so sídlom v Turčianskom Svätom Martine.²¹ Komora v Bratislave vznikla až v roku 1936. V roku 1920 vznikol Spolok advokátov československých, pričom súběžne existoval i Sväz advokátov na Slovensku.

Výraznejší zásah do advokácie a definitívne vyselektovanie protičeskoslovensky orientovaných advokátov prevažne maďarskej národnosti na Slovensku, predstavujúcich do roku 1918 až 88,6 % zástupcov tohto stavu v Hornom Uhorsku, priniesol zákon č. 40/1922 Zb. zák. a nar., ktorým sa menia niektoré ustanovenia o advokátoch, ako unifikačný predpis. Každý advokát musel byť zapísaný do zoznamu advokátov niektorej advokátskej komory v ČSR za

²⁰ Spracované podľa: MARCZYOVÁ, K. – ŠIMONOVÁ, J. – MARKOVÁ, V. *Policajno-právne aspekty služobných zákrokov*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2021, 39 s.

²¹ KEREČMAN, P. - MANIK, R. *História advokácie na Slovensku*. Bratislava: EUROKÓDEX, s. r. o., 2011, s. 185

splnenia podmienok československého štátneho občianstva, svojprávnosti, absolvovania právnického štúdia na univerzite v Československu, či najneskôr v školskom roku 1918 - 1919 na univerzite v Rakúsko – Uhorsku, spolu so získaním akademického titulu JUDr., praktického výkonu v právnej službe po dobu 6 rokov (z toho minimálne 5 rokov u advokáta, čo sa napokon v roku 1924 stalo jedinou podmienkou praxe) a úspešného vykonania praktickej skúšky. Počet advokátov na Slovensku koncom tridsiatych rokov minulého storočia dosiahol svoje historické maximum v XX. Storočí - na Slovensku bolo až 1 379 advokátov, pričom 1 advokát pripadal na 2 800 obyvateľov²².

ZÁVER

Sumarizujúc uvedené historické poznatky a relevantnú právnu úpravu po 1. sv. vojne, možno v súlade s inými obdobnými právnymi názormi konštatovať, že analyzované a ďalšie právne normy tvorili ich súbor, ktorý platil na území Slovenska, vzťahoval sa na osoby a spoločenské vzťahy tu pôsobiace, vznikajúce, jestvujúce a zanikajúce. Teritoriálne to bolo „slovenské právo“, „slovenská právna oblasť“. Ale sám atribút teritoriality nestačí na kvalifikáciu právnych predpisov epitetonom, ktorý je menom tohto územia, krajiny. Ťažko tiež obstoí tvrdenie, že išlo o rodiaće sa slovenské právo. V prospech tohto názoru hovorí opäť iba teritoriálny atribút. Judikatúra Najvyššieho súdu ČSR v Brne v právnej oblasti Slovenska z rokov 1926 - 1928 dokazuje, že išlo o československé právo, právny poriadok platný na Slovensku, že išlo o vývoj tohto práva už z československých prameňov, z činnosti československých štátnych orgánov. Najadekvátnejším označením pre súbor právnych predpisov recipovaných z uhorského práva do československého právneho poriadku je jeho kvalifikácia ako „československý právny poriadok platný na Slovensku“. Právny dualizmus v ČSR bol ponechaný aj podľa dikcie recepčnej normy aj podľa rozhodnutia zákonodarcov i dominujúcej československej politickej a sociálno-ekonomickej elity (vládnucej triedy), ako dočasný. Rozhodlo sa, že dualizmus sa má odstrániť a odstráni sa kodifikáciou a unifikáciou. V procese kodifikácie a unifikácie československého právneho poriadku sa však počas dvoch decénii predmníchovskej republiky nedosiahli ani želateľné, ani výraznejšie výsledky.²³

Ako to vyplýva z vyššie uvedeného textu, medzi najvýznamnejšie novo prijaté právne normy upravujúce pôsobnosť prokuratúry a súdov v období konštatovaných dvoch decénii predmníchovskej republiky patrili zákon č. 1/1920 Sb. z. a n., ktorým sa menia niektoré ustanovenia Trestného poriadku z 23. mája 1873 č. 119 ř. z. a zákonného čl. XXXIII. z roku

²² *Vývoj advokácie na území Slovenska* - <https://www.sak.sk/web/cms/sak/history>

²³ BEŇA, J. *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: IRIS, 2001, s. 28

1896, vládne nariadenie č. 55/1926 Sb., ktorým sa určujú sídla a obvody súdov a štátnych zastupiteľstiev na Slovensku a mení sa obvod okresného súdu súdnej stolice a štátneho zastupiteľstva v Užhorode a zákon č. 201/1928 Sb. o úprave niektorých organizačných otázok v odbore súdnictva.

V prípade histórie registra trestov významné miesto v právnom poriadku tohto obdobia malo nariadenie Vlády Československej republiky č. 198/1922 Sb. o evidencii súdnych previnilcov a zbieraní dát pre účely kriminálnej štatistiky.

Pre existenciu a fungovanie polície mal podstatný význam zákon č. 2/1918 Zb., ktorým sa zriadili najvyššie správne úrady, čím sa vytvorila platforma pre vznik ministerstiev, podľa vzoru rakúskych úradov tohto druhu, a medzi nimi aj ministerstva vnútra, zákon č. 299/1920 Sb. o žandárstve/četníctve, v zmysle ktorého bol tento orgán budovaný ako vojensky organizovaný zbor, ktorý má udržiavať na území celej Československej republiky verejný poriadok a bezpečnosť, zákon č. 165/1920 Zb., ktorým sa vláda splnomocňuje zriaďovať štátne policajné úrady (policajné riaditeľstvá a policajné komisariáty), tiež zákon č. 230/1922 Zb. o Zboroch stráže bezpečnosti a nariadením č. 295/1922 Zb. boli novo upravené pomery tejto výkonnej zložky.

Nakoniec existenciu a pôsobnosť advokácie upravovali aj zákon č. 83/1920 Zb. zák., ktorým sa menil zák. čl. XXXIV/1874 Advokátsky poriadok a nar. č. 167/1920 Zb. zák. o dočasnej úprave činnosti advokátskych komôr na Slovensku, ktorým sa zlúčili advokátske komory do jednej so sídlom v Turčianskom Svätom Martine. Výraznejší zásah do advokácie priniesol zákon č. 40/1922 Zb. zák. a nar., ktorým sa menili niektoré ustanovenia o advokátoch.

Z prehľadu a stručnej analýzy týchto právnych noriem z oblasti trestného práva a súvisiacich oblastí prijatých v Československu po 1. svetovej vojne je zrejmé, že z hľadiska kvality i kvantity išlo o taký právny stav, ktorý zabezpečoval úspešný vznik a fungovanie štátu v tomto, nepochybne zložitom, období.

LITERATURE

1. BEŇA, J. *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: IRIS, 2001,
2. ČENTÉŠ, J. - POVAŽAN, M. - ŠANTA, J. *Dejiny prokuratúry na Slovensku*. Bratislava: Atticum, 2014,
3. HOLEC, R. *Trianon, triumf a katastrofa*. Bratislava: Marenčin PT, spol. s. r. o. , 2020,
4. LACLAVÍKOÁ, M. – ŠVECOVÁ, A. *Pramene práva na území Slovenska II., 1790-1918*, Typi Universitatis Tyrnaviensis Trnava a Veda Bratislava, r. 2012,
5. KERECMAN, P. - MANIK, R. *História advokácie na Slovensku*. Bratislava: EUROKÓDEX, s. r. o., 2011,
6. MARCZYOVÁ, K. – ŠIMONOVÁ, J. - MARKOVÁ, V. *Policajno-právne aspekty služobných zákrokov*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2021,
7. MOSNÝ, P. – HUBENÁK, L. *Dejiny štátu a práva na Slovensku*, Košice, 2008,
8. MILOTA, A. – NOŽIČKA, J. *Trestné zákony země Slovenskej a Podkarpatoruskej, Guškova sbírka komentovaných zákonu republiky československé, svazek 5.*, Kroměříž, 1931,
9. *Ottov slovník naučný, 20. díl*, Združení pro Ottov slovník naučný, Paseka/Argo 2000,
10. PALKOVA, A. *Sústava súdov SR* - is ambis <https://is.ambis.cz> ›
11. ŠANTA, J. *Náčrt histórie právnej úpravy registra trestov: obdobie do roku 1960*. Bratislava: Magister Officiorum, č. 2, r. 2014,
12. ŠTAJGR, F. – PLUNDR, O. *Organizácia justície a prokuratúry*, Právnický ústav MS SR, Bratislava, r. 1956,
13. ŠVECOVÁ, A. - GÁBRÍŠ, T. *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*, Plzeň, 2009,
14. *Vývoj advokácie na území Slovenska* - <https://www.sak.sk> › web › cms › sak › history.

CONTACT

doc. JUDr. Ján Šanta, PhD., LL.M., MBA

jan.santa@genpro.gov.sk

Úrad špeciálnej prokuratúry GP SR Bratislava

Mierová konferencia v Paríži a vznik hraníc Československa^{1*}

The peace conference in Paris and the Creation of the Borders of Czechoslovakia

doc. JUDr. Erik Štenpien, PhD. ^{**}

Abstrakt

Predkladaná štúdia sa venuje procesu prijímania mierových zmlúv s krajinami porazenými v I. svetovej vojne, ktoré mali bezprostredný vplyv na vznik hraníc Československej republiky. Uvedenými zmluvami boli nanovo kreované hranice v strednej Európe. Ich prostredníctvom vznikol nový štát – Československá republika.

Kľúčové slová:

Parížska mierová konferencia, hranice ČSR, mierové rokovania po prvej svetovej vojne

Abstract

The presented study deals with the process of accepting peace treaties with countries defeated in World War I, which had a direct impact on the creation of the borders of the Czechoslovak Republic. The mentioned treaties were newly created borders in Central Europe. Through them, a new state was created - the Czechoslovak Republic.

Keywords:

Peace conference in Paris, borderlines of Czechoslovakia, peace negotiations after the WWI

ÚVODOM

Existencia mnohonárodnostných štátov spravidla predstavuje v rámci ich teritórií problém. Ak v danej krajine jeden z národov vystupuje na úkor ostatných ako štátotvorný, môže to skôr či neskôr viesť až k výbušnej reakcii ostatných národov. Takým štátom v stredoeurópskom geografickom priestore bola Rakúsko-Uhorská monarchia. Spočiatku pomerne pokojné spolužitie jednotlivých národov v strede Európy pod nadvládou uhorských kráľov sa mení na viac menej napätý vzťah po vzniku Habsburskej monarchie. Germanizácia

* Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-19-0419“

** doc. JUDr. Erik Štenpien, PhD., vysokoškolský učiteľ - docent, UPJŠ V Košiciach – Právnická fakulta, Katedra dejín štátu a práva, e-mail: erik.stenpien@upjs.sk

za vlády osvietenských panovníkov a následné udalosti rokov „meruôsmych“ vyvolali reakciu maďarského národa, ktorá neskôr viedla k reakcií ostatných národov monarchie. Prvá svetová vojna znamenala koniec mnohonárodnostnej monarchie, na druhej strane vznik nových nástupníckych štátov vyvolal v podstate pochopiteľnú reakciu v podobe odporu novovzniknutého Rakúska a Maďarska. Nešlo tu len o jednoduchú stratu území. Treba si uvedomiť, že Slovensko ako historické územie nikdy predtým neexistovalo. Vždy dovtedy sa jednalo o Horné Uhorsko. Spojenie Slovenska s historickými Čechami do spoločného štátu preto mohlo byť celkom oprávnené vnímané ako zrada. Dejiny však vždy píšu víťazi...²

Proces stanovovania hraníc Československa preto možno označiť za najdôležitejšiu úlohu československých predstaviteľov na Parížskej mierovej konferencii. Vychádzajúc z vlastných plánov a návrhov sa snažili presvedčiť ostatné delegácie o potrebe prisvojenia si toho ktorého územia. Samotný proces vytyčovania hraníc bol náročnou úlohou a bolo potrebné k nemu pristúpiť kriticky a objektívne. Keďže nástupnícke štáty monarchií boli územne týmito zmenami značne zasiahnuté, snažili sa dbať o zachovanie, čo možno najväčších území. Vymedzovanie hraníc sa preto riešilo pomerne dlho a komplikovane. Naša delegácia sa na Parížskej mierovej konferencii snažila hájiť taktiež strategický záujem krajiny. Konkrétnu podobu hraníc fakticky i právne zakotvili až podpísané mierové zmluvy s okolitými štátmi Československa.

1. ČESKOSLOVENSKÁ DELEGÁCIA V PARÍŽI

Dňa 5. februára 1919 predstavila naša delegácia na Parížskej mierovej konferencii svoje základné požiadavky. V rámci nich Edvard Beneš v súvislosti s pohraničím s Nemeckom požadoval potvrdenie historických hraníc.³ Vo svojej správe, ktorú poslal Beneš vo februári 1919 z prebiehajúcej konferencie zahraničnému výboru Revolučného Národného zhromaždenia, informoval o priebehu konferencie takto: „*Otázka českých Nemcov nebude vôbec robiť žiadnych ťažkostí*“.⁴ O mesiac neskôr vo svojej ďalšej správe o priebehu jednaní už Národnému zhromaždeniu napísal: „*Otázka českých Nemcov bola vyriešená definitívne v*

² RYCHLÍK, J. Víťazi a porazení. Mierové zmluvy z rokov 1919 – 1920 a problém ich vnímania. In: *Historická revue* č. 6/2020, str. 6-11.

³ DEJMEK, J. a kol. *Československo: dějiny státu*, Praha: Libri 2018, , str. 102.

⁴ DEJMEK, J. - KOLÁŘ, F. a kol. *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*, Praha: Ústav mezinárodních vztahů 2001, , str. 215, dokument č. 115, Zpráva ministra zahraničních věcí E.Beneše zahraničnímu výboru Revolučního Národního shromáždění o průběhu jednání mírové konference.

náš prospech – celá komisia vyslovila sa pre princíp pripojenia českých Nemcov k Čechám jednomyselne“.⁵

Zástupcovia ČSR na konferencii v Paríži od počiatku zastávali názor, že hranicu ČSR s Nemeckom majú tvoriť zemepisne, ale i historicky určené hranice z čias existencie krajín bývalej Koruny českej. Zo spomínaného strategického hľadiska v procese stanovovania hraníc bolo tiež dôležité, aby hranice viedli hornatými územiami. Tým mal byť posilnený samotný obranný charakter hranice a zároveň sťažený prípadný nemecký útok aspoň na niektorých úsekoch. Delegácia svoje argumenty ohľadom hraníc s Nemeckom hájila tým, že prípadné opravy hraníc nemajú ofenzívny, ale len čisto defenzívny charakter.⁶

2. HRANICE S NEMECKOM

Hoci predstavitelia ČSR na Parížskej mierovej konferencii žiadali v pohraničí s Nemeckom dbať na historické hranice, sami si uvedomovali, že problém pri ich presadzovaní môžu predstavovať početné národnostné menšiny v pohraničnom území. Nimi prezentované údaje hovorili o jeden a pol milióna Nemcov žijúcich na tomto území. Ako uvádza Margaret Macmillanová, Nemci žijúci na tomto pomedznom území netúžili v danom čase sa pripojiť k Nemecku, pretože si uvedomovali, že ich podniky by museli súperiť s konkurenciou v rámci silnejšej nemeckej ekonomiky. Zároveň zástupcovia ČSR zdôrazňovali, že nový štát bude značne ekonomicky odkázaný na početné závody nachádzajúce sa v pohraničí, ako napríklad cukrovary, sklárne, hute a pivovary. Dňa 4. apríla 1919 Rada štyroch, ktorá stanovovala v tom čase podmienky v rámci formujúcej sa mierovej zmluvy s Nemeckom odsúhlasila, že pri stanovovaní hraníc medzi ČSR a Nemeckom sa bude držať historických hraníc a schválila tak hranice v existujúcej podobe.⁷ V telegrafickej správe zo 7. mája 1919 informoval Beneš prezidenta Masaryka o dovtedajších rozhodnutiach mierovej konferencie ohľadom hraníc ČSR s Nemeckom. V správe Beneš potvrdil skutočnosť, že Nemecku sa z Českých krajín nebude odstupovať žiadne územie.

⁵ DEJMEK, J. - KOLÁŘ, F. a kol. *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*, Praha: Ústav mezinárodních vztahů 2001, , str. 246, dokument č. 140, Zpráva ministra zahraničních věcí E. Beneše zahraničnímu výboru Národního shromáždění o jednání mírové konference o otázkách týkajících se Československa.

⁶ DEJMEK, J. - KOLÁŘ, F. a kol. *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*, Praha: Ústav mezinárodních vztahů 2001, , str. 172, 173, 177, dokument č. 76, Rozklad československé delegace na pařížské mírové konferenci o hranicích Československa z hlediska vojensko – strategických potřeb.

⁷ MACMILLAN, M. *Mírotvorci: pařížská konference 1919*, Praha: Academia 2004, , str. 241, 242.

V rámci Versaillskej mierovej zmluvy boli o. i. stanovené hranice Nemecka s Československom. Tie boli stanovené nielen z historického, ale aj z hospodárskeho a geografického hľadiska. V rámci historických hraníc tvorili základ niekdajšie hranice krajín Koruny českej. Vychádzalo sa pri nich aj z Berlínskeho mieru z júla roku 1742, na základe ktorého stratil český štát veľkú časť Sliezska a Kladska v prospech Pruska. Mierová zmluva s Nemeckom uzatvorená 28. júna 1919 dodatočne uznala časť Hlučínska ako súčasť ČSR.⁸

Čl. 27 II. Časti Versaillskej zmluvy s Nemeckom určujú hranice s Československom. Tie tvorili hranicu z 3. augusta 1914 medzi Nemeckom a Rakúskom, ktorá oddeľovala Čechy a Horné Rakúsko a viedla až k severnému výbežku bývalého rakúskeho Sliezska. Ďalej sa v uvedenej mierovej zmluve spomínajú hranice medzi Nemeckom a ČSR v časti III. Článok 81 ustanovuje, že Nemecko uznáva úplnú nezávislosť Československa a priznáva k ČSR taktiež územie Podkarpatskej Rusi s autonómiou Rusínov. Podpisom mierovej zmluvy súhlasilo Nemecko tiež s článkom 82, v ktorom sa uvádza, že hranice medzi Nemeckom a ČSR budú vychádzať zo starej hranice medzi Rakúsko – Uhorskom a Nemeckou ríšou z dňa 3. augusta 1914.⁹ Versaillská mierová zmluva preto bola dôležitá nielen z hľadiska uznania hraníc ČSR Nemeckom, ale aj zahájením vzájomných riadnych diplomatických stykov, na ktorých boli stavané pokusy o korektné vzťahy. Napriek tomu bolo Nemecko naďalej z pohľadu ČSR považované za štát, ktorý môže stanovené hranice v dlhodobejšom horizonte porušiť a ohroziť tak existenciu novej republiky.

3. RAKÚSKO – NAJVÝZNAMNEJŠIA HRANIČNÁ ČIARA

Vzťahy ČSR a Rakúska boli vo svojich počiatkoch dosť napäté. Rakúsko bezprostredne po svojom vzniku (11. novembra 1918) prejavovalo snahu spojiť sa s Nemeckom. Vtedajším rakúskym ministrom zahraničia sa stal Otto Bauer, zástanca „veľkonemeckého“ zjednotenia. Snahou tohto zjednotenia bolo pripojiť nemecky hovoriace krajiny a oblasti bývalej monarchie k Nemecku. V reakcii na naplnenie spomínaného úsilia, po vzniku ČSR v októbri 1918 začali českí Nemci, ktorí zároveň pôsobili ako nemeckí poslanci, zriaďovať na českom území štyri nemecké provincie (Deutschböhmen, Sudetenland, Deutschesüdmähren a Böhmerwaldgau). Rakúska vláda Karla Rennera sa k týmto provinciám po ich vzniku začala okamžite hlásiť a podporovať ich aj prostredníctvom Wilsonovho hesla o práve národov na sebaurčenie. V

⁸ ČAPKA, F. *Dokumenty a materiály k národním dějinám: 1918-1945*, Brno: Masarykova univerzita 1998, str. 14.

⁹ BEVANS, Ch. I. *Treaties and other international agreements of the United States of America 1776–1949, Volume 2: Multilateral 1918-1930*, [online]. Washington: U.S. Government Printing Office 1969, 59, 87 [cit. 2022-07-01]. Dostupné z: <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000002-0043.pdf>

skutočnosti však možno povedať, že rakúska vláda sa usilovala spochybnit' historické hranice a jednotu československého štátu, pretože na území vytvorených provincií dovedna známych ako Sudety žilo početné nemecky hovoriace obyvateľstvo.

Hoci diplomati Dohodových krajín už koncom roku 1918 a začiatkom roku 1919 uznali historické hranice Českej koruny, rakúska vláda sa aj naďalej snažila riešiť otázku českých Nemcov žijúcich na území ČSR. Pri obsadzovaní pohraničia v rámci historických hraníc českými oddielmi, sa miestna vláda „*Deutschböhmen*” priamo obrátila na amerického prezidenta Wilsona, aby sa odvolávajúc na jeden z jeho bodov sťažovala, že nie je priznané sebaurčovacie právo pre dva a pol milióna Nemcov žijúcich v pohraničných územiach. Okrem toho sa v procese obsadzovania československého pohraničia a likvidovania vytvorených nemeckých provincií sťažovalo Rakúsko aj u Dohodových štátov. Snahou Rennerovho kabinetu bolo dosiahnuť plebiscit, či arbitráž na územiach prevažne obývaných Nemcami. Rakúske snahy však boli francúzskou, britskou a nakoniec aj talianskou vládou postupne zamietnuté. Rada štyroch následne 23. apríla 1919 schválila vymedzenie hraníc medzi ČSR a Rakúskom v medziach historických hraníc Českého kráľovstva.¹⁰

Edvard Beneš informoval 27. mája 1919 zahraničný výbor Národného zhromaždenia o prebiehajúcich jednaniach s Rakúskom ohľadne mierovej zmluvy. Najdôležitejšou časťou jeho správy je aj informácia o definitívnom rozriešení teritoriálnej otázky voči Rakúsku. Beneš konštatuje, že teritoriálne otázky boli vyriešené v neprospech Rakúska aj v prípade sporov s Kráľovstvom SHS a Talianskom a preto zastáva v správe názor, že Rakúsko nebolo z pohľadu teritoriálnych otázok šetrené. Naopak, šetrené malo byť z pohľadu hospodárskych a finančných otázok. Ako Beneš sám ďalej vysvetľuje, Rakúsko bolo z pohľadu Dohody šetrené v hospodárskych a finančných otázkach aj preto, aby nežiadalo o pripojenie k Nemecku.¹¹

Začiatkom mája 1919 bola rakúska delegácia pozvaná na Parížskú mierovú konferenciu. Nemala sa však zúčastniť samotného mierového rokovania, ale len prijať stanovenú dohodu. Dňa 2. júna dostala rakúska delegácia od štátov Dohody predbežný nárys mierovej zmluvy. V ňom bola popretá zásada o delení ríše na národnostnom základe a teda aj snaha Rakúska o vymedzenie hraníc na podobnom princípe v pohraničnej oblasti s ČSR. V tejto zmluve boli rakúske hranice vymedzené do veľkej miery Alpami.¹² O odovzdaní návrhu mierovej zmluvy

¹⁰ DEJMEK, J. - KOLÁŘ, F. a kol. *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*, Praha: Ústav mezinárodních vztahů 2001, , str. 7 - 10.

¹¹ DEJMEK, J. - KOLÁŘ, F. a kol. *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920, svazek I*, Praha: Ústav mezinárodních vztahů 2001, , str. 331, 332, dokument č. 212, Zpráva ministra zahraničních věcí ČSR E. Beneše zahraničnímu výboru Národního shromáždění o soudobém stavu jednání mírové konference o mírové smlouvě s Rakouskem.

¹² PROCHÁZKA, R. *Likvidace války 1919*, Praha: Orbis 1935, , str. 180, 181.

Rakúsku informoval Beneš aj Národné zhromaždenie. V správe priznal, že podmienky nie sú vôbec mierne a na Rakúsko doľahnú veľmi zle. V prospech ČSR bolo v návrhu vyhovené v otázkach teritoriálnych, komunikačných, ekonomických i minoritných.¹³ Azda aj preto odpovedala rakúska vláda na mierovú zmluvu memorandom, v ktorom použilo viaceré argumenty, okrem iného aj tento: „*Nemecké Rakúsko nemôže byť vôbec považované za priameho nástupcu bývalej monarchie a nie je za ňu zodpovedné viac než ostatný dedičia*”, a ďalej v argumentoch dodáva, že Nemecké Rakúsko „*vznáša teda nárok na všetky územia bývalej monarchie obývané Nemcami*“.¹⁴ Tým pádom bola Parížska mierová konferencia po prvýkrát od svojho zasadania oficiálne požiadaná, aby českí Nemci žijúci v Čechách a na Morave neboli začlenení do Československa.¹⁵ Spojenci sa však na mierovej konferencii zhodli, že Rakúsko ako jeden z nástupníckych štátov monarchie nemá právo na získanie nemeckého obyvateľstva zaniknutej monarchie na území ČSR. Pri formulovaní mierovej zmluvy s Rakúskom sa musela Najvyššia rada konferencie zaoberať o.i. aj otázkou historických hraníc českých krajín.¹⁶ Karl Renner sa na Parížskej mierovej konferencii opäť pokúšal o zmenu hraníc s ČSR na základe národnostného vymedzenia, či na základe plebiscitu. Argument Rennera o získanie oblastí obývaných českými Nemcami však mal zásadný nedostatok. Hoci na českom území žila početná skupina Nemcov, nepredstavovali ucelenú komunitu usadenú len na pohraničnom území. Naopak, mnohí z nich sa sústreďovali aj do miest značne vzdialených od pohraničia a boli obklopení českou národnosťou. Tieto národnostné regióny teda netvorili žiadnu geografickú, ekonomickú, či dokonca administratívnu ucelenú jednotku.¹⁶ V tomto prípade tak nemohlo prísť k uplatneniu národnostného práva, pretože by prišlo k rozdeleniu územia ČSR, alebo aj Rakúska. Keďže sa Dohodové štáty neusilovali len o vytvorenie stabilného štátu (ČSR), ale aj o celkové zmiernenie napätia v Strednej Európe, znova odmietli akékoľvek pokusy Rakúska o získanie sporných území. Rokovania s Rakúskom skončili 2. septembra, keď boli potvrdené historické hranice Českého kráľovstva. Územné rozhodnutia boli potvrdené podpisom Saint-germainskej mierovej zmluvy s Rakúskom dňa 10.septembra 1919.¹⁷

¹³ DEJMEK, J. - KOLÁŘ, F. a kol. *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920, svazek I*, Praha: Ústav mezinárodních vztahů 2001, , str. 341, 342, 343, Zpráva ministra zahraničních věcí E. Beneše zahraničnímu výboru Národního shromáždění o předání návrhu podmínek mírové smlouvy Rakousku.

¹⁴ PROCHÁZKA, R. *Likvidace války 1919*, Praha: Orbis 1935, , str. 180, 181.

¹⁵ PERMAN, D. *The shaping of the Czechoslovak state*, Netherlands: Leiden 1962, , str. 199, PROCHÁZKA, R. *Likvidace války 1919*, Praha: Orbis 1935, , str. 180, 181.

¹⁶ PERMAN, D. *The shaping of the Czechoslovak state*, Netherlands: Leiden 1962, , str. 200.

¹⁷ DEJMEK, J. - KOLÁŘ, F. a kol. *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*, Praha: Ústav mezinárodních vztahů 2001, , str. 9.

Čl. 27, ods. 6 II. časti mierovej zmluvy konkrétne stanovuje hranice s československým štátom. Podľa tohto ustanovenia majú kopírovať staré hranice z roku 1867, ktoré sa nachádzali medzi Rakúskom a Uhrami asi 2,5 km severovýchodne od Bergu. Tam bola vytýčená hraničná čiara pretínajúca cestu z Kopčan (Kittsee) do Bratislavy asi 2 km severne od Kopčan. Odtiaľ bola vytýčená hraničná čiara na sever k Dunajskému plavebnému korytu asi 4,5 km proti prúdu od bratislavského mosta. Na tomto mieste sa opäť mala držať hraničná čiara historických hraníc z roku 1867. Odtiaľ bola hranica vymedzená západne k toku rieky Moravy s Dunajom. Následne viedla hranica tokom rieky Dyja až k bodu, kde cesta z Ranšpurku do Poštoernej prechádza železnicou vedúcou do Břeclavi. Stade bolo pohraničie vymedzené severozápadne pozdĺž historickej hranice medzi Dolným Rakúskom a Moravou. Následne hranica nadviazala na historické hranice Dolného Rakúska s Čechami. Odtiaľ smerovala hranica k historickej správnej hranici medzi Horným Rakúskom a Čechami až k hraniciam s Nemeckom. V čl. 54 časti III. sa uvádza, že Rakúsko sa v prospech ČSR vzdáva práv a právnych titulov na všetky bývalé rakúsko – uhorské územia nachádzajúce sa za hranicami Rakúska tak, ako sú vymedzené v článku 27. Zaujímavou podmienkou v mierovej zmluve s Rakúskom je ustanovenie článku 56, na základe ktorého sa ČSR zaväzuje nebudovať na pravom brehu Dunaja južne od Bratislavy žiadne vojenské zariadenia.¹⁸

Mierová zmluva s Rakúskom bola teda pre Československo dôležitá z viacerých hľadísk. Podpisom zmluvy Rakúsko uznalo nezávislosť a taktiež územnú nedotknuteľnosť územia ČSR dohodnutého počas Parížskej mierovej konferencie.. V neposlednom rade pre ČSR bolo dôležité, že mierová zmluva s Rakúskom vylučovala spojenie Rakúska s Nemeckom.¹⁹ Saintgermainská mierová zmluva vstúpila do platnosti dňa 9. augusta 1920 a vytvorila priestor pre pomerne rýchlo sa zlepšujúce československo – rakúske vzťahy.²⁰

4. NA CESTE K TRIANONU

Ešte pred podpísaním mierovej zmluvy s Maďarskom sa mnohé územia bývalého Uhorska v rámci demarkácie ocitli v rukách ČSR, Rumunska a Kráľovstva SHS. Keďže Maďarsko sa považovalo za nástupnícky štát Uhorska, nebolo ochotné sa vzdať území, ktoré pochopiteľne považovalo za svoje. Navyše medzi Maďarskom a Slovenskom dovedy žiadne

¹⁸ *Treaty of peace between the principal allied and associated powers and Austria*, forost.ungarisches-institut.de, 8,9, [online]. In: [cit. 2022-06-25]. Dostupné z: <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19190910-1.pdf>

¹⁹ ČAPKA, F. *Dokumenty a materiály k národním dějinám: 1918-1945*, Brno: Masarykova univerzita 1998, str. 17.

²⁰ DEJMEK, J. - KOLÁŘ, F. a kol. *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*, Praha: Ústav mezinárodních vztahů 2001, , str. 9.

historické hranice neexistovali, čo spolu s geografickým rázom krajiny a početným maďarským obyvateľstvom na území požadovanom ČSR značne komplikovalo dohodu. Aj preto možno hodnotiť určovanie hraníc s Maďarskom za najproblematickejšie.

To dokladajú aj viaceré historické udalosti. Bezprostredne po podpísaní mieru, ktorým skončila 1. svetová vojna sa maďarská vláda pokúsila na Slovensku zachovať vlastnú administratívu. Faktické začleňovanie Slovenska po vyhlásení ČSR sa spočiatku uskutočňovalo aj vďaka diplomatickým snahám a apelom Edvarda Beneša na štáty Dohody v Paríži. Vtedajšie čs. vojsko malo malý počet oddielov, ktoré by mohli efektívne obsadzovať vyčlenené územia bez pomoci Dohody. Preto štáty Dohody prostredníctvom príkazov na Maďarsko vyvíjali nátlak, aby opustilo územie Slovenska v požadovaných medziach. Získať moc na území Slovenska pomáhali aj francúzske a talianske vojenské misie.²¹

Na jar roku 1919 prišlo príkazom Dohody o zmene demarkačnej čiary a následným postupom čs. vojska k vzájomnému konfliktu s Maďarmi.²² Situácia ohľadom získavania Slovenska pod správu ČSR sa skomplikovala v marci 1919, kedy v Maďarsku prebehla bolševická revolúcia a k moci sa dostala komunistická vláda Bélu Kuna. To ovplyvnilo situáciu nielen na národnej, ale i medzinárodnej úrovni. Dohodové mocnosti sa začali zaoberať okrem územných sporov medzi ČSR a Maďarskom, aj obavou z bolševickej moci v strednej Európe a snahou zastaviť tieto prejavy. Koncom marca 1919 rokovali vlády Francúzska, ČSR a Rumunska o spoločnom koordinovanom útoku na Maďarsko.²³ Čs. armáda reagovala podobne ako tá rumunská aktívne a vojensky napadla Maďarsko. Po získaní posíl zo sovietskeho Ruska však Maďari v máji prešli do protiútok a čs. armádu vytlačili zo získaných pozícií na území Maďarska. Následne v júni sa Maďari dostali obsadením východného Slovenska až k hraniciam s Poľskom. V Prešove dňa 16. júna 1919 vyhlásili komunistickú Slovenskú republiku rad, ktorá však po troch týždňoch prestala existovať. Vtedajší najvyšší veliteľ čs. ozbrojených síl, francúzsky generál Maurice Pellé, začal na Slovensku protiofenzívu proti maďarskej červenej armáde a dokázal ju vytlačiť z územia ČSR.²⁴ Následne tak mala byť rešpektovaná úprava hraníc medzi Maďarskom a ČSR, o ktorej 12. júna 1919 rozhodla Najvyššia Rada Spojencov. V rozhodnutí sa uvádza, že južné hranice majú byť v okolí Ipolských Šiah tvorené tokom rieky Ipeľ. Následne tak vznikne hraničný uhol, v ktorom do ČSR bude začlenená železničná spojka

²¹ KAČÍREK, Ľ. *Slovensko na pravom brehu Dunaja. Obsadenie Petržalky 14. augusta 1919*. In: Historická revue č. 6/2020, , str. 26 – 29.

²² DEJMEK, J. *Československo, jeho susedé a veľmoci ve XX. století (1918 až 1992)*, Praha: CEP 2002, , str. 198.

²³ KUTHAN, P. *V těžkých dobách. Boje na Slovensku 1918–1919*, Praha: Corona 2010., , str. 54.

²⁴ KALVODA, J. *Genese Československa*, Praha: Panevropa 1998, , str. 413, 414, 416.

vedúca z Krupiny s líniou Komárno – Lučenec.²⁵ Keďže v rozhodnutí sú uvedené konkrétne miesta, rieky, železničné trate, či mestá, dá sa povedať, že fakticky tak už boli utvorené hranice. Dňa 15. júna bolo maďarskej vláde zo strany Najvyššej rady zaslané ultimátum, na základe ktorého malo Maďarsko opustiť slovenské územie v stanovenej línii. Ultimátum malo trvať do 18. júna do 13 tej hodiny. Ak by sa dovedty Maďari odmietli stiahnuť za vytýčené hranice zástupcovia Dohodových mocností boli ochotní začať v rámci všetkých spojeneckých armád voči Maďarsku ofenzívu, pričom československá armáda mala zaútočiť na Budapešť.²⁶ Najvyššia rada si ešte vyžiadala stanovisko československej delegácie ohľadom požiadaviek. V ňom komisia na čele s Kramárom zamietla pripojenie Petržalky k Bratislave a súhlasila s opravou hraníc na sútoku Dunaja s Ipľom. Najvyššia rada tak 14. júna notifikovala hranice Maďarska s Rumunskom a s ČSR. Následne 11. augusta 1919 prišlo opätovne k posunu hraníc, keď mierová konferencia odstúpila ČSR aj predmostie v Petržalke. Veliteľ čs. ozbrojených síl generál Maurice Pellé sa hlavne zo strategických dôvodov usiloval ešte o zmenu a posunutie hraníc ČSR v oblasti južného Slovenska. Jeho snahou bolo vytýčiť hranice tak, aby zahŕňali hrebene, prípadne vyvýšeniny, a to medzi Bodrogom, Hornádom, Slanou, Bukovými horami a Matrou. Za strategicky dôležitý považoval Pellé aj lesný masív medzi Ipľom a Dunajom. K ďalšej úprave hraníc zo strany Najvyššej rady však v tejto súvislosti už nedošlo. Stanovené hranice však neboli z maďarskej strany dostatočne rešpektované, a to až do 4. júna 1920, kedy bola podpísaná Trianonská mierová zmluva s Maďarskom.

Pred príchodom maďarskej delegácie na mierovú konferenciu v roku 1920 a podpisom samotnej mierovej zmluvy s Maďarskom, delegácie ČSR, Rumunska a Kráľovstva SHS začali na konferencii vystupovať aktívnejšie s cieľom agitovať za vlastné nároky voči Maďarsku. Beneš vo svojich rokovaníach s vyslancami Dohody vychádzal z predpokladu, že tieto krajiny určili južnú hranicu ČSR už v júni roku 1919. Svoje argumenty potvrdzoval slovami: „Československá vláda svoje podmienky stavia na právnom základe a považuje za absolútne vylúčenú akúkoľvek možnú diskusiu o územiach počas mierových rokovaní s Maďarmi v Paríži. ...československá vláda považuje za viazané aj spojenecké vlády“.²⁷ Československá delegácia v týchto vyhláseniach voči štátom Dohody postupovala spoločne s Juhoslávou. Snažila sa presvedčiť západné krajiny, aby sa opätovne nediskutovalo o rozhodnutiach ohľadom hraníc s Maďarskom, pretože by sa tak mohli ohroziť aj výsledky uzatvorené s Rakúskom v Saint-

²⁵ Diplomatický archív MZVEZ SR, fond Parížská mierová konferencia, Delimitácia hraníc, ČSR – Maďarsko, spracovateľ D. Kuzmík, škat. č. 9, Zpráva o rozhodnutí Nejvyšší Rady Spojenců ze dne 12. června 1919 o úpravě hranic mezi Uherskem a státem Československým.

²⁶ KUTHAN, P. *V těžkých dobách. Boje na Slovensku 1918–1919*, Praha: Corona 2010, , str. 149,

²⁷ DEJMEK, J. *Zrod nové Evropy*, Praha: Historický ústav 2011, , str. 38n.

Germainskej zmluve. Voči Maďarsku zástupcovia ČSR vystupovali v jednej línii s Rumunskom. Už na Parížskej mierovej konferencii teda môžeme badať náznaky spolupráce medzi týmito štátmi, ktoré neskôr viedli k vytvoreniu ucelenejšieho spojeneckého systému známeho ako Malá dohoda. Spoločný postoj krajín rodiacej sa Malej dohody sa uplatňoval aj naďalej v priebehu rokovania o finálnej podobe mierovej zmluvy s Maďarskom. Spoločne podpisovali pripomienky k tejto zmluve, či podávali spoločné nóty.

Dňa 3. marca 1920 sa uskutočnila schôdza Najvyššej rady v Londýne, ktorá mala riešiť otázku Maďarska. Schôdza bola z hľadiska vymedzovania hraníc pre ČSR dôležitá. O to dôležitejšie však bolo rozhodnutie francúzskeho predstaviteľa Philippa Berthelota, ktorý sa ostro postavil voči opätovnej snahe otvárať otázku hraníc s Maďarskom. O túto snahu sa hlavne z etnického hľadiska usiloval David Lloyd George spoločne s talianskym delegátom Nittim. Nakoniec schôdza vo veľkej miere práve vďaka Berthelotovmu názoru dospela k záveru, že maďarské hranice sa okrem niektorých detailov už meniť nebudú a zostanú v zachovanej podobe ako boli vytýčené v júni 1919. Ani Konferencia veľvyslancov z marca 1920 nedospela k inému záveru.

Konečný text mierovej zmluvy bol maďarskej delegácií odovzdaný 6. mája 1920. Napriek odporu a neochote maďarskej vlády podpísať mier, maďarskí predstavitelia napokon usúdili, že inú možnosť mať nebudú²⁸. Trianonská mierová zmluva, ktorá okrem iného zaručovala aj hranice Maďarska s Československom, bola podpísaná dňa 4. júna 1920 na zámku Grand Trianon vo Versailles.²⁹

Trianonská mierová zmluva mala však z pohľadu hraníc pre ČSR len deklaratórny význam. To bolo spôsobené tým, že hranice s Maďarskom boli určené už skôr, konkrétne 12. júna 1919, a teda mierová zmluva tieto hranice viac menej len preberala. Napriek tomu však podpisom mierovej zmluvy získali stanovené hranice na právnej záväznosti. Keďže na mnohých miestach Trianonská zmluva neurčila presnú hraničnú čiaru, bola 27. júna 1921 zriadená osobitná rozhraničovacia komisia zložená zo zástupcov Dohody, ČSR a Maďarska. Maďarsko sa spočiatku počas rozhraničovacieho procesu usilovalo o revidovanie hraníc vytýčených v Trianonskej mierovej zmluve. Toto úsilie však bolo neúspešné. Rozhraničovacia komisia spresnila a schválila hranice určené v mierovej zmluve, avšak oblasť pri Šalgótarjáne zostala naďalej problematická a vyvolala spor medzi oboma stranami.

²⁸ ZEIDLER, M. *Trpký mier. Trianonská mierová zmluva a Maďarsko*. In: Historická revue č 6/2020, , str. 38 – 43.

²⁹ DEJMEK, J. *Zrod nové Evropy*, Praha: Historický ústav 2011, , str. 50, 52, 53.

Spor o presné vytýčenie hraníc v oblasti Šalgotarjánu trval po podpise Trianonskej mierovej zmluvy pomerne dlho. V pozadí sporu stála Moravskoslezská banka v Brne a Rimavsko – muránska spoločnosť v Budapešti. Tieto dva subjekty neboli ochotné dodržiavať trianonské hranice, pretože podľa nich bane Moravskoslezskej banky v okolí Šomošovej mali spadať do Maďarska a naopak bane a banské výmery Rimavsko – muránskej spoločnosti v okolí Šomošky sa mali stať súčasťou ČSR.³⁰ Spor nebol len záležitosťou spomenutých subjektov. Svoje postoje a návrhy výrazne vyjadrovala aj vláda Československa a Maďarska. Maďarský komisár navrhol, aby ČSR bola ponechaná len železničná dráha do Šomošovej. Maďarsko podľa neho malo získať do oblasti prístup k lomom na bazalt. Z pohľadu československého komisára boli bane prístupné len z našej strany a preto sú štátnym majetkom ČSR. Zároveň aj samotná obec Šomošová musí byť súčasťou ČSR, aby nebola odrezaná od týchto baní, v ktorých pracuje značná časť miestneho obyvateľstva.³¹ Z argumentácie oboch komisárov možno badať snahu o získanie tejto oblasti bohatej na nerastné suroviny, najmä na uhlie.³² Keďže sa však obe strany obviňovali z klamlivých argumentov, nebolo možné dosiahnuť vyrovnanie bez tretej strany. Nakoľko sa však v prezentovaných návrhoch nezhodli ani dohodoví komisári na Parížskej mierovej konferencii, navrhol čsl. komisár, aby situácia bola oznámená Konferencii veľvyslancov a tiež aby ČSR a Maďarsko požiadali o arbitráž Spoločnosť národov.³³ V roku 1923 Rada Spoločnosti národov rozhodla, že bude posudzovať proces delimitácie na československo – maďarskej hranici v oblasti Šalgotarjánu. ČSR a Maďarsko sa zaviazali, že výsledok delimitácie budú rešpektovať.³⁴

Dňa 23. apríla 1923 prišlo Radou Spoločnosti národov k definitívnemu vytýčeniu hraníc v tejto oblasti. Ako informujú dobové noviny, bolo rozhodnuté v prospech Maďarska. Maďari získali obce Šomoš a Šomošskú Novú Ves spolu s uhoľnými baňami. ČSR naproti tomu získalo miestne výšiny. V tomto prípade teda nedošlo k želanému výsledku. Dobová tlač tvrdí, že to bolo aj kvôli metóde kompromisu, ktorú sa Rada Spoločnosti národov snažila v sporných oblastiach uplatňovať. V novinách Právo Lidu z dňa 25. apríla 1923 sa uvádza, že v tomto prípade bol kompromis urobený v prospech Maďarska, pretože Československu boli v

³⁰ ŽUDEL, J. *Utváranie hraníc Slovenska*, Martin: Slovenská archvistika, 1995, , str. 229.

³¹ DA MZVEZ SR, fond Parížská mierová konferencia, Delimitácia hraníc, Sporný úsek Šalgotarján, spracovateľ D. Kuzmík, škat. č. 10, Tableau du Trafic, 1921.

³² DA MZVEZ SR, fond Parížská mierová konferencia, Delimitácia hraníc, Sporný úsek Šalgotarján, spracovateľ D. Kuzmík, škat. č. 10, League of Nations, Delimitation of the frontier between Czechoslovakia and Hungary in the district of Salgo – tarjan, 1923.

³³ TOMÁŠEK, D. *Nevyhlášená válka. Boje o Slovensko 1918-1920*, Praha: EPOCHA 2012, , str. 229.

³⁴ DA MZVEZ SR, fond Parížská mierová konferencia, Delimitácia hraníc, Sporný úsek Šalgotarján, spracovateľ D. Kuzmík, škat. č. 10, League of Nations, Delimitation of the frontier between Czechoslovakia and Hungary in the district of Salgo – tarjan,

mierových zmluvách priznané rozsiahle územia bývalého Uhorska obývaného Maďarmi.³⁵ Týmto rozhodnutím o spornom úseku, došlo zároveň k dokončeniu procesu určovania hraníc s Maďarskom.

5. PODKARPATSKÁ RUS

Keďže v čase Rakúsko – Uhorska boli národnostné snahy Rusínov Maďarmi značne potláčané, ich národné vedenie pôsobilo, podobne ako aj v prípade iných utlačovaných národov, v Spojených štátoch amerických. Práve tu sa Masaryk v októbri 1918 stretol s delegáciou Rusínov vo Filadelfii, kde došlo k nadviazaniu kontaktov. Rusínska národná rada sa chcela po 1. svetovej vojne odtrhnúť od Maďarska a stať sa súčasťou Československa.³⁶ Preto Rusínska národná rada 12. novembra 1918 v americkom meste Scranton prijala rezolúciu, na základe ktorej sa pripojila k ČSR. Neskôr bola táto rezolúcia poslaná aj Parížskej mierovej konferencii. Prvotné plány o určení hraníc Podkarpatskej Rusi sa týkali len berežskej, marmošskej, ugočskej a užhorodskej stolice. Tieto však neboli uskutočnené.³⁷ Počas januára 1919 začalo československé vojsko obsadzovať územia Podkarpatskej Rusi. Predstavitelia na Parížskej mierovej konferencii už vo februári 1919 vyhovelí žiadosti našej delegácie o pripojenie Podkarpatskej Rusi k ČSR. K pomerne krátkemu rozhodovaniu zo strany mierovej konferencie nepochybne prispela aj samotná ochota Rusínskej národnej rady o pripojenie k ČSR. Pre pripojenie Podkarpatskej Rusi k ČSR bolo dôležité uznanie zo strany Maďarska. To bolo získané podpisom Trianonskej mierovej zmluvy. Časť IV. tejto zmluvy, konkrétne čl. 48 ustanovuje, že Maďarsko uznáva úplnú nezávislosť Československa, ktorého súčasťou je aj autonómne územie Rusínov na juh od Karpát. Pre potvrdenie týchto záväzkov čl.49 zmluvy upravuje: Maďarsko sa vzdáva, pokiaľ sa ho to týka, právnych nárokov na územie bývalej Rakúsko – Uhorskej monarchie, ležiace mimo hraníc Maďarska, ako sú stanovené v čl.27 časti II.³⁸ Rada veľvyslancov dňa 14. júna 1919 oznámila zástupcom československej delegácie stav juhozápadných hraníc Podkarpatskej Rusi. Jednalo sa teda nielen o vymedzenie styčného bodu medzi ČSR, Rumunskom a Maďarskom, ale aj o samotnú hranicu s Maďarskom.³⁹ Následne boli rumunsko – československé hranice Najvyššou radou definitívne určené dňa 7. augusta

³⁵ DA MZVEZ SR, fond Parížská mierová konferencia, Delimitácia hraníc, Sporný úsek Šalgotarján, spracovateľ D. Kuzmík, škat. č. 10, Právo Lidu, 25.4.1923, Rozhodnutí o našich hraniciach v šalgo – tarjanském území.

³⁶ PROCHÁZKA, R. *Likvidace války 1919*, Praha: Orbis: 1935, , str. 197.

³⁷ HOUDEK, F. *Vznik hranic Slovenska*, Bratislava: Prúdy 1931, , str. 323, 324.

³⁸ *Treaty of Peace Between The Allied and Associated Powers and Hungary And Protocol and Declaration, Signed at Trianon June 4, 1920*, 12 [online] In: [cit. 2022-06-25]. Dostupné z: <http://www.hungarianhistory.com/lib/trianon/trianon.pdf>

³⁹ HOUDEK, F. *Vznik hranic Slovenska*, Bratislava: Prúdy 1931, , str. 325.

1919.⁴⁰ Tieto boli spoločne so severnými a východnými hranicami Podkarpatskej Rusi potvrdené v rámci hraničnej zmluvy v Sevres 10. augusta 1920.⁴¹ Podpisom tzv. malej saint-germainskej zmluvy medzi dohodovými mocnosťami a ČSR 10. septembra 1919 bolo medzinárodne potvrdené pripojenie Podkarpatskej Rusi k Československu a zároveň jej autonómia. Zmluva bola dôležitá aj z iného dôvodu. Národnostným menšinám v ČSR poskytovala ochranu ako dovtedy v žiadnom inom štáte. Podobným podmienkam ohľadom národnostných menšín neboli v tom čase podrobené ani porazené štáty.⁴² Podľa rozhodnutia mierovej konferencie tvorila hranicu medzi ČSR a Rumunskom rieka Tisa, čím Rumunsku pripadlo aj mesto Marmarošská Sihot'. Hoci sa československá vláda tohto mesta v prospech Rumunska dobrovoľne zriekla, Centrálna ruská národná rada (CRNR) s ústupkami nesúhlasila. ČSR sa však s Rumunskom kvôli jeho spojenectvu s Maďarskom nepustila do vzájomného konfliktu. Spoločné hranice ČSR a Rumunska boli potvrdené zmluvou zo Sèvres 10. augusta 1920.⁴³ Následne však ešte v roku 1921 došlo k menším územným úpravám na južnej hranici medzi ČSR a Rumunskom.⁴⁴ Tým bol dokončený proces delimitácie hraníc ČSR v oblasti Podkarpatskej Rusi. Československu tak pripojením Podkarpatskej Rusi pribudlo 600 tisíc obyvateľov. Podkarpatskej Rusi bol v rámci ČSR udelený status „*zvláštnej krajiny so zárukou samosprávy*.“⁴⁵

6. POĽSKO – PROBLÉMOVÁ HRANICA

Hoci ČSR a Poľsko po 1. svetovej vojne stáli na strane víťazných štátov Dohody, medzi týmito novo vzniknutými republikami dochádzalo k viacerým politickým nezhodám a napätiam. Tie ovplyvňovali aj proces formovania spoločnej hranice. V samotnom procese formovania hraníc boli najproblematickejšími územiai Tešínske Sliezsko, v bývalej uhorskej samospráve to bola Trenčianska župa v okolí mesta Čadca a k tomu oblasti na severe Slovenska v časti Oravskej a Spišskej župy.⁴⁶ Práve tieto oblasti sa v procese vytyčovania hraníc s Poľskom vymykali zaužívanému spôsobu stanovovania hraníc na základe historického práva.

⁴⁰ DA MZVEZ SR, fond Parížská mierová konferencia, Delimitácia hraníc, ČSR - Rumunsko, spracovateľ D. Kuzmík, škat. č. 8, Zpráva o rozhodnutí Nejvyšší rady mocností spojeneckých a sdružených ze dne 7. srpna 1919 o úpravě hranic mezi Rumunskem a státem Československým.

⁴¹ HOUDEK, F. *Vznik hranic Slovenska*, Bratislava: Prúdy 1931, , str. 325.

⁴² ČAPKA, F. *Dokumenty a materiály k národním dějinám: 1918-1945*, Brno: Masarykova univerzita 1998, , str. 20.

⁴³ RYCHLÍK, J. - RYCHLÍKOVÁ, M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918-1946*, Praha: Vyšehrad 2016, , str. 49 - 51.

⁴⁴ HOUDEK, F. *Vznik hranic Slovenska*, Bratislava: Prúdy 1931, , str. 325.

⁴⁵ PROCHÁZKA, R. *Likvidace války 1919*, Praha: Orbis 1935, , str. 198.

⁴⁶ JELÍNEK, P. *Zahraničně – politické vztahy Československa a Polska 1918-1924*, Opava: Matices slezská 2009, str. 16.

V Tešínskom Sliezsku predstavovalo veľký problém národnostne zmiešané obyvateľstvo. Okrem Čechov tu žili početné skupiny Poliakov, no taktiež aj Nemcov, Židov, či národnostne nevyhranené obyvateľstvo Slezanov/Šlonzákov.⁴⁷ V oblasti Tešínska počítali českí politici napriek historickým nárokom s možnými ústupkami. Tie však postupom času boli pre ČSR z hospodárskeho a dopravného hľadiska neakceptovateľné do miery, v akej ich požadovali Poliaci. V dekréte z 22. novembra 1918 určil Józef Piłsudski voľby do ústavného Sejmu. Tie sa mali uskutočniť aj na území Tešínskeho Sliezska, pričom volebné právo obdržali aj obyvatelia žijúci na Orave, Spiši, či v okolí Čadce. Z pohľadu ČSR by súhlas s touto akcie provokačnou agendou znamenal prakticky uznanie rozdelenia daného územia.⁴⁸

Keďže však v priebehu roku 1918 neprišlo v sporných územiach Tešínska k dohode, československá vláda sa rozhodla v januári 1919 začať vojensky obsadzovať územie až k rieke Visla. S odstupom času možno toto rozhodnutie hodnotiť ako zásadnú chybu, pretože Poliaci vojenský incident využili na Parížskej mierovej konferencii na skomplikovanie pozície ČSR. Vo februári 1919 prinútili štáty Dohody ČSR súhlasiť s dočasným rozčlenením Tešínska, ktoré bolo pre našich predstaviteľov kvôli hospodárskym a dopravným dôvodom absolútne nevyhovujúce.⁴⁹ Z dopravného hľadiska bolo kľúčové železničné spojenie Košice – Bohumín. Poľsko usilovalo o ovládnutie trate najmä zo strategického dôvodu, keď sa tá mala stať základnou trasou pre spojenie s predpokladaným spojencom, Maďarskom.⁵⁰ Na mierovej konferencii bola zostavená odborná komisia, ktorá sa mala zaoberať sporným územím. Komisia pri snahe o vytýčenie hraníc sa snažila prihliadať viac na hospodársky význam územia pre daný štát, ako na historické právo. Komisia v apríli 1919 predložila nový návrh hraníc, ktorý posunul hraničnú čiaru až k Visle. S tým však naopak nesúhlasili Poliaci a preto štáty Dohody vyzvali obe strany, aby sa dohodli a vyriešili tento spor samy.

Vo vzájomných rokovaníach ČSR naďalej bránila Vislu ako rozmedzie hranice a Poľsko požadovalo plebiscit ako rozhodujúci prostriedok v sporných územiach. Hoci spočiatku Najvyššia rada súhlasila s plebiscitom, kvôli narastajúcemu napätiu, ktoré spôsobovala agitácia, sa od neho upustilo. Keďže vzájomné rokovania nevedli k jasnému výsledku, obaja aktéri sa dohodli, že sa podvolia arbitráži Najvyššej rady. Tá vyriešila spor uznesením dňa 28.

⁴⁷ FRIEDL, J. *Prečo sme neboli spojencami ? Československo a Poľsko v rokoch 1918 -1939*, In: *Historická revue č.11/2018*, 48-53 [cit. 2022-06-23]. Dostupné z: http://www.historickarevue.com/clanok/icsr_ii-rp

⁴⁸ JELÍNEK, P. *Zahraničně – politické vztahy Československa a Polska 1918-1924*, Opava: Maticeslezenská 2009, str. 27,28.

⁴⁹ DEJMEK, J. *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992)*, Praha: CEP 2002, , str. 136, 137.

⁵⁰ JELÍNEK, P. *Zahraničně – politické vztahy Československa a Polska 1918-1924*, Opava: Maticeslezenská 2009, str. 16.

júla 1920, keď bolo sporné územie rozdelené medzi oba štáty. Československu bola priznaná košicko – bohumínska trať a tiež miestne uhoľné ložiská.⁵¹ Na konkrétnom vytyčovaní hraníc v oblasti Tešínskeho Sliezska sa značne podieľali prostredníctvom svojho lobovania v Paríži aj záujmové skupiny veľkokapitálu. Československo v tomto prípade získalo svoje hlavné požiadavky. Na území ČSR sa však ocitla viac ako stotisícová poľská národnostná menšina, ktorá pociťovala sklamanie a preto približne 15 000 Poliakov sa presťahovalo do Poľskej časti Tešínskeho Sliezska. Hoci Poľsko nakoniec akceptovalo arbitrážny výrok Najvyššej rady o rozdelení územia, pociťovali voči rozhodnutiu krivdu. Predstavitel' poľskej vlády Ignacy Paderewski prehlásil, že týmto sporom a pociťovanou krivdou bola medzi oboma štátmi vykopaná hlboká priepasť, ktorú bude ťažké zasypať.⁵² Pravdivosť týchto slov sa mala potvrdiť na sklonku 2. svetovej vojny.

Paralelne so sporom o Tešínske Sliezske prebiehal spor s Poľskom aj o Oravu a Spiš. Severná hranica Slovenska vychádzala do veľkej miery z historických hraníc Uhorského kráľovstva. Na rozdiel od južnej hranice, vytyčovanie severnej hranice, ktorá existovala už v období Uhorského kráľovstva, bolo aj vďaka geografickým bodom a prírodným útvarom omnoho jednoznačnejšie. Prírodnú hranicu Oravy vytvárali Beskydy. Ďalej na východ potom severnú hranicu predstavovali napríklad vrcholy Karpát, či povodie riek Dunajca a Bielej vody. Napriek zdanlivo historicky a geograficky jasnému severnému pohraničiu s Poľskom na území Slovenska, sa Poliaci krátko po skončení 1. svetovej vojny usilovali o získanie niektorých území a dedín v oblasti Spiša a Oravy.⁵³ Na Orave prejavili záujem o Trstenský a Námestovský slúžnovský okres. Na Spiši spočiatku v roku 1919 žiadali takmer polovicu Spišskej župy siahajúcu až po Poprad. Na Parížskej mierovej konferencii potom prezentovali nárok na severozápadný Spiš.⁵⁴ Územné nároky na Spiš a Oravu nielenže prebiehali v časovej paralele so sporom o Tešínske Sliezske, ale tieto územia boli na seba aj značne závislé. Získaním celého Tešínska by totiž Poliakom pripadla aj košicko – bohumínska trať a teda aj územia nachádzajúce sa na sever od tejto významnej trate, ako časti Oravy, Spiša, či Čadce. Počas rokovania medzi ČSR a Poľskom v júli 1919 v Krakove, Poliaci oficiálne vyjadrili územné nároky na časti Oravy a Spiša, pričom k vymedzeniu hraníc malo prísť prostredníctvom plebiscitu. S návrhom konania plebiscitu súhlasila aj Najvyššia rada Parížskej mierovej

⁵¹ HOUDEK, F. *Vznik hraníc Slovenska*, Bratislava: Prúdy 1931, , str. 314.

⁵² FRIEDL, J. *Prečo sme neboli spojencami ? Československo a Poľsko v rokoch 1918 -1939*, In: *Historická revue č.11/2018*, 48-53 [cit. 2022-06-23]. Dostupné z: http://www.historickarevue.com/clanok/icsr_ii-rp

⁵³ MELNÍKOVÁ, M. - VRABCOVÁ, E. *Utváranie severných hraníc Slovenska v 20. storočí*, Martin: Slovenská archivistika, 1996, , str. 17.

⁵⁴ ŽUDEL, J. *Utváranie hraníc Slovenska*, Martin: Slovenská archivistika, 1995, , str. 230.

konferencie. Pred plebiscitom vo vybraných okresoch Oravy a Spiša však prišlo k situácií, kedy väčšina miestneho obyvateľstva chcela patriť do Československa. Napriek tomu však niektorí československí predstavitelia pripisovali Orave a Spišu v porovnaní s Tešínskom menší hospodársky význam. Predstavitelia ČSR sa na Parížskej mierovej konferencii stretli s poľskými kolegami a dohodli sa, že ustupujú od plebiscitu. Toto rozhodnutie vyvolalo značné rozhorčenie u obyvateľov Oravy a Spiša. Tí sa domnievali, že Beneš ich predal za Tešínsko a preto požadovali plebiscit, v ktorom by mohli sami slobodne rozhodnúť, do ktorého štátu chcú patriť. Najvyššia rada Mierovej konferencie však 28. júla prostredníctvom arbitráže rozhodla o hraniciach ČSR a Poľska. Na území Poľska sa ocitli mnohé oravské a spišské obce. V Tešínskom Sliezsku boli ČSR pridelené mestá Bohumín, Karviná, Tešín a Třinec.⁵⁵ Poľsko však nebolo s rozhodnutím Najvyššej rady spokojné a žiadalo ešte ďalšie územia. Rozhraničovacia komisia chcela celý spor ukončiť, s jej návrhom však oba štáty nesúhlasili. Ukončenie sporov a stanovenie spoločných hraníc bolo teda dokončené až 12. marca 1924 rezolúciou Rady Spoločnosti národov, na základe ktorej Javorina pripadla ČSR.⁵⁶

⁵⁵ MELNÍKOVÁ, M. - VRABCOVÁ, E. *Utváranie severných hraníc Slovenska v 20. storočí*, Martin: Slovenská archivistika, 1996, , str. 18 – 21.

⁵⁶ ŽUDEL, J. *Utváranie hraníc Slovenska*, Martin: Slovenská archivistika, 1995, , str. 230.

ZÁVEROM

Čo povedať na záver? Zaiste – mnohé z týchto rozhodnutí dodnes vyvolávajú spory medzi Slovenskom (prípadne aj Českou republikou) a ich susednými krajinami. Máme však za sebou dva svetové konflikty, ktoré sa vždy skončili revíziou a vzájomným potvrdením hraníc. Kto chce teraz ďalšiu revíziu, či zmenu hraníc, túži po radikálnej zmene pomerov. Pýtam sa – je to teraz, v čase zjednocujúcej sa Európy, vhodný postoj? Zahodíme spory, odpustíme si vzájomné historické príkoria a krivdy. A žime vedľa seba ako dobrí susedia. To je misia, ktorej naplnenie má dnes jedine zmysel!

LITERATURE

1. BEVANS, Ch. I. *Treaties and other international agreements of the United States of America 1776–1949, Volume 2: Multilateral 1918–1930*, [online]. Washington: U.S. Government Printing Office 1969, 59, 87 [cit. 2022-07-01]. Dostupné z: <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000002-0043.pdf>
2. ČAPKA, F. *Dokumenty a materiály k národním dějinám: 1918–1945*, Brno: Masarykova univerzita 1998, ISBN 80-210-3105-0
3. DEJMEK, J. *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992)*, Praha: CEP 2002, ISBN 80-865-4707-8
4. DEJMEK, J. *Zrod nové Evropy*. Praha: Historický ústav 2011, ISBN: 97-880-7286-1880
5. DEJMEK, J. a kol. *Československo: dějiny státu*, Praha: Libri 2018, ISBN: 978-8072775729
6. DEJMEK, J. - KOLÁŘ, F. a kol. *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*, Praha: Ústav mezinárodních vztahů 2001, ISBN: 80-86506-02-9
7. Diplomatický archív MZVEZ SR, fond Pařížská mierová konferencia, Delimitácia hraníc, ČSR - Rumunsko, spracovateľ D. Kuzmík, škat. č. 8, Zpráva o rozhodnutí Nejvyšší rady mocností spojeneckých a sdružených ze dne 7. srpna 1919 o úpravě hranic mezi Rumunskem a státem Československým Diplomatický archív MZVEZ SR, fond Pařížská mierová konferencia, Delimitácia hraníc, ČSR – Maďarsko, spracovateľ D. Kuzmík, škat. č. 9, Zpráva o rozhodnutí Nejvyšší Rady Spojenců ze dne 12. června 1919 o úpravě hranic mezi Uherskem a státem Československým
8. Diplomatický archív MZVEZ SR, fond Pařížská mierová konferencia, Delimitácia hraníc, Sporný úsek Šalgotarján, spracovateľ D. Kuzmík, škat. č. 10, Tableau du Trafic, 1921
9. Diplomatický archív MZVEZ SR, fond Pařížská mierová konferencia, Delimitácia hraníc, Sporný úsek Šalgotarján, spracovateľ D. Kuzmík, škat. č. 10, League of Nations, Delimitation of the frontier between Czechoslovakia and Hungary in the district of Salgo – tarján, 1923
10. Diplomatický archív MZVEZ SR, fond Pařížská mierová konferencia, Delimitácia hraníc, Sporný úsek Šalgotarján, spracovateľ D. Kuzmík, škat. č. 10, Právo Lidu, 25.4.1923, Rozhodnutí o našich hranicích v šalgo – tarjanském území.
11. FRIEDL, J. Prečo sme neboli spojencami ? Československo a Poľsko v rokoch 1918 - 1939, In: *Historická revue č.11/2018*, [cit. 2022-06-23]. Dostupné z: http://www.historickarevue.com/clanok/icsr_ii-rp

12. HOUDEK, F. *Vznik hraníc Slovenska*, Bratislava: Prúdy 1931.
13. JELÍNEK, P. *Zahraničně – politické vztahy Československa a Polska 1918-1924*, Opava: Matices slezská 2009, ISBN: 978-80-86887-12-8
14. KALVODA, J. *Genese Československa*, Praha: Panevropa 1998, ISBN: 80-85846-09-8
15. KAČÍREK, L. Slovensko na pravom brehu Dunaja. Obsadenie Petržalky 14. augusta 1919. In: *Historická revue* č. 6/2020, ISSN: 1335-6550
16. KUTHAN, P. *V těžkých dobách. Boje na Slovensku 1918–1919*, Praha: Corona 2010, ISBN: 9788086158518.
17. MACMILLAN, M. *Mírotvorci: pařížská konference 1919*, Praha: Academia 2004, ISBN: 80-200-1151-X
18. MELNÍKOVÁ, M. - VRABCOVÁ, E. *Utváranie severných hraníc Slovenska v 20. storočí*, Martin: Slovenská archivistika, 1996, ISSN: 0231-6722
19. PERMAN, D. *The shaping of the Czechoslovak state*, Netherlands: Leiden 1962.
20. PROCHÁZKA, R. *Likvidace války 1919*, Praha: Orbis 1935.
21. RYCHLÍK, J. Vítězi a porazení. Mierové zmluvy z rokov 1919 – 1920 a problém ich vnímania. In: *Historická revue* č. 6/2020, ISSN: 1335-6550
22. RYCHLÍK, J. - RYCHLÍKOVÁ, M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918-1946*, Praha: Vyšehrad 2016, ISBN: 9788074295560
23. TOMÁŠEK, D. *Nevyhlášená válka. Boje o Slovensko 1918-1920*, Praha: Epoque 2012, ISBN: 9788074251290
24. *Treaty of peace between the principal allied and associated powers and Austria*, [forost.ungarisches-institut.de](http://www.forost.ungarisches-institut.de), 8,9, [online]. In: [cit. 2022-06-25]. Dostupné z: <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19190910-1.pdf>
25. *Treaty of Peace Between The Allied and Associated Powers and Hungary And Protocol and Declaration, Signed at Trianon June 4, 1920*, 12 [online] In: [cit. 2022-06-25]. Dostupné z: <http://www.hungarianhistory.com/lib/trianon/trianon.pdf>
26. ZEIDLER, M. Trpký mier. Trianonská mierová zmluva a Maďarsko. In: *Historická revue* č 6/2020, ISSN: 1335-6550
27. ŽUDEL, J. *Utváranie hraníc Slovenska*, Martin: Slovenská archivistika, 1995, ISSN: 0231-6722

CONTACT

doc. JUDr. Erik Štenpien, PhD.

e-mail: erik.stenpien@upjs.sk

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta

Katedra dejín štátu a práva

Kováčska 30

040 75 Košice

Slovenská republika

Zmeny v územnom usporiadaní diecéz v období medzivojnovéj Československej republiky¹

Changes in the territorial organization of dioceses during the interwar period of the Czechoslovak Republic

JUDr. Lukáš Tomáš

Abstrakt

V predloženom príspevku sa autor zaoberá modifikáciami v teritoriálnom usporiadaní československých diecéz, ktoré boli v podstate dôsledkom rozsiahlych štátno-právnych zmien konštituovaných v strednej Európe po 1. svetovej vojne. Autor skúma zmeny v územnej situácii diecéz, ktoré nastali *via facti* bezprostredne po prevrate v roku 1918, pričom následnú pozornosť zameriava na snahu o právne riešenie avizovanej problematiky v *Mode vivendi* z roku 1928. Popritom prináša pohľad aj na chronologicky nasledujúce dejinné udalosti, ktoré vplývali na teritória diecéz, pričom presahy naznačenej linky skúma tam, kde sa to javí potrebné, aj vo svetle vývoja po 2. svetovej vojne.

Kľúčové slová:

diecéza, eparchia, *Modus vivendi*, Trianonská zmluva

Abstract

In the submitted contribution, the author deals with the modifications in the territorial organization of the Czechoslovak dioceses, which were essentially the result of extensive state-legal changes established in Central Europe after the First World War. The author examines the changes in the territorial situation of the dioceses, which occurred *via facti* immediately after the coup in 1918, while focusing subsequent attention on the effort to legally solve the issue notified in *Modus vivendi* from 1928. At the same time, he also provides an insight into the chronologically following historical events that influenced the territories of the dioceses, while examining the overlaps of the indicated line where it seems necessary, also in the light of developments after Second World War.

¹ Tento článok vznikol s podporou a je výstupom riešenia výskumného projektu Agentúry na podporu výskumu a vývoja v rámci projektu: Analýza súdnych rozhodnutí metódami umelej inteligencie; č. APVV-21-0336.

Key words:

diocese, eparchy, *Modus vivendi*, Treaty of Trianon

ÚVOD

Prvá svetová vojna sa dotkla výraznej časti sveta, územie Slovenska nevynímajúc, a to či už priamo (severovýchod Slovenska – boje v Karpatoch) alebo prostredníctvom zániku monarchie a s tým súvisiacim vznikom Československej republiky. V súvislosti s predznačenými štátoprávnymi zmenami vznikali medzi nástupníckymi štátmi mnohé hraničné spory.² Inak povedané, jedným z najzávažnejších problémov, ktorý vytváral nepokoj medzi štátmi vznikajúcimi na troskách monarchie po roku 1918, bolo vymedzenie ich teritoriálneho územia a s tým spojené určenie ich hraničnej čiary.³

Potreba hľadania a nachádzania odpovedí na otázky súvisiace s novým územným usporiadaním v povojnovom členení Európy sa netýkala len štátnych záujmov (aspektov), teda priebehu štátnych hraničných línií. Hoci sekundárnym, ale pritom nevyhnutným a zákonným teritoriálnym dôsledkom 1. svetovej vojny, bola aj potreba nového vymedzenia hraníc (rozhraničenia) predovšetkým stredoeurópskych diecéz a eparchií. V dôsledku faktického teritoriálneho vývoja, ktorý sa neskôr etabloval (právno-normatívne objektivizoval) aj prostriedkami medzinárodného práva verejného (tzv. Versaillský mierový systém), totiž došlo nielen k modifikáciám štátnych hraníc, ale organicky, logicky a nadväzne aj k zmenám v priebehu hraníc mnohých diecéz. Takto boli mnohé diecézy rozštiepené medzi viacero štátov, čo prakticky znamenalo, že určité časti jedinej diecézy sa nachádzali na území viacerých najmä nástupníckych štátov bývalej monarchie. Uvedený stav v praxi spôsoboval viacero problémov a úskalí, ktoré sa v niektorých prípadoch netýkali len cirkevných sfér, ale mali aj extra-cirkevné presahy. Popísané peripetie sa nevyhli ani diecézám a eparchiám, ktoré sa nachádzali na území novokonštituovanej Československej republiky.

Cieľom (výskumným zámerom) predloženého článku bude pri využití súčasných i dobových prameňov poznatkov identifikovať a preskúmať teritoriálne zmeny

² Porovnaj VAŇA, I. Prvá svetová vojna a jej vplyv na severnú hranicu Uhorska. In ŠTENPIEN, E. – SVATUŠKA, I. (eds.) *100 rokov Trianonskej zmluvy – diplomacia, štát a právo na prelome tisícročí. Zborník vedeckých príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v dňoch 14. 10. 2021 – 15. 10. 2021, organizovanej Katedrou dejín štátu a práva Právnickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Vydavateľstvo ŠafárikPress, 2021, s. 318.

³ PIŠTEJOVÁ, L. Provizórne usporiadanie hraníc s Maďarskom po rozpade Rakúska Uhorska. In ŠTENPIEN, E. – SVATUŠKA, I. (eds.) *100 rokov Trianonskej zmluvy – diplomacia, štát a právo na prelome tisícročí. Zborník vedeckých príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v dňoch 14. 10. 2021 – 15. 10. 2021, organizovanej Katedrou dejín štátu a práva Právnickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Vydavateľstvo ŠafárikPress, 2021, s. 206 – 207.

v československých diecézach (so zreteľom na územie Slovenska) a priniesť pohľad na snahy o ich faktické a právne riešenie predovšetkým v priebehu existencie Československej republiky medzivojnového obdobia. Tam, kde sa to javí vhodné, sa poukáže aj na neskorší vývoj.

1 SITUÁCIA V ČESKOSLOVENSKÝCH DIECÉZACH PO ROKU 1918

Východiskovým aspektom analyzovanej problematiky je fakt, že po vzniku Československej republiky boli územné obvody československých arcidiecéz, diecéz a eparchií rozdelené na jednej strane medzi novovzniknuté Československo a na druhej strane medzi jednotlivé susediace štáty. To platilo tak pre územie Slovenska, územie Čiech a Moravy, ako aj pre teritórium Podkarpatskej Rusi.

Pokiaľ ide o Slovensko, to bolo rozdelené medzi sedem rímskokatolíckych diecéz, z ktorých len päť na Slovensku aj sídlilo. Navyše, hranice troch z avizovaných piatich diecéz presahovali československé hranice. Takto časť východného Slovenska spadala pod rumunskú diecézu sídliacu v Satu Mare a značne väčšia čiastka západného Slovenska pod Ostrihomské arcibiskupstvo so sídlom v Maďarsku. Z hľadiska územnej organizácie gréckokatolíckej cirkvi väčšina územia Československej republiky spadala pod Prešovskú eparchiu a Mukačevskú eparchiu. Malé čiastky východného Slovenska patrili pod Hajdudorogskú eparchiu sídliacu na území Maďarska a Samošujvársku eparchiu, ktorej diecézne sídlo (Gherla) sa nachádzalo v Rumunsku. Treba pre úplnosť dodať, že teritórium tzv. poľského Spiša a tzv. poľskej Oravy, ktoré bolo odstúpené Poľsku v roku 1920, pripadlo Krakovskej arcidiecéze.

Teritoriálne zmeny v cirkevnej administrácii sa nevyhli ani územiu Čiech a Moravy. Kým časť Pražskej arcidiecézy (Kladsko) a časť Olomouckej arcidiecézy (Katscher) pripadla Nemecku, časť Vratislavskej arcidiecézy sídliacej na území Nemecka sa po novom nachádzala na území Československej republiky. Vo vzťahu k nemeckým diecéznym presahom na československé teritórium treba azda len pre úplnosť spomenúť aj malú československú čiastku Regensburgskej diecézy,⁴ ktorá však bola bez jedinej farnosti, teda ostávala prakticky bez právneho významu. Ani československo-rakúske cirkevné hranice sa nezhodovali so štátnymi hranicami. Časť Svätohyppolitskej diecézy (Diecéza sv. Hyppolita) sídliacej v Sankt Pöltene (Vitoraz) a časť Viedenskej arcidiecézy (Valtice) sa ocitli v dôsledku územných zmien

⁴ KOP, F. *Modus vivendi, nynější stav jeho provedení*. Praha: Orbis, 1937, s. 37.

realizovaných na základe Saintgermainskej zmluvy z roku 1919 na území Československej republiky.⁵

Vyššie zmienené rezíduá bývalej monarchie prinášali neblahé ovocie. V prvom rade spôsobovali výraznú stagnáciu cirkevnoprávnej administrácie, ktorá v určitých prípadoch vyúsťovala až do faktickej nemožnosti výkonu cirkevnej správy. Ide tu o cirkevno-právny aspekt vzniknutej situácie. Ďalšie obavy, ktoré, ako sa neskôr ukázalo, neboli nedôvodné, súviseli s možnými snahami cudzozemských ordinárov o zásahy do interných záležitostí novovzniknutej Československej republiky. Nato boli vládnuce garnitúry novovzniknutého štátu obzvlášť citlivé. Táto druhá kategória obáv mala teda primárne mimo-cirkevný (štátno-právny) dopad. Výstižným príkladom previazania oboch skupín obáv boli napríklad aktivity bývalého uhorského primasa, ostrihomskeho arcibiskupa Jána Černocho. Nie je bez významu skutočnosť že Ján Černocho, zarytý prívrženec bývalej monarchie, bol aj nositeľom významných ústavných práv. Hoci československá čiastka Ostrihomskej arcidiecézy so sídlom v Trnave, ktorá požívala v prvých povojnových rokoch status generálneho vikariátu, bola spravovaná neskompromitovaným generálnym vikárom Františkom Richardom Osvaldom, arcibiskup Ján Černocho si vyhradil právo samostatného rozhodovania vo všetkých dôležitejších záležitostiach. Takto boli z Ostrihomu do Trnavy posielané inštrukcie, ktoré boli v úplnej protive k nariadeniam československej štátnej správy. Československá administratíva sa niekdajšiemu uhorskému primasovi odplácala rovnakou intransigentnosťou a na oplátku odmietala povoľovať akékoľvek kontakty medzi československou a maďarskou časťou Ostrihomskej arcidiecézy.⁶

2 SNAHY O RIEŠENIE *STATU QUO*

Prvé snahy o vyriešenie teritoriálneho *statu quo* sú pomerne skorého dáta, pretože spadajú už do konca roka 1918. Pápež Benedikt XV., na rozdiel od svojho predchodcu Pia X., totiž vychádzal z náuky o štáte a práve pápeža Leva XIII. a neposudzoval krajiny primárne podľa štátnej formy, ale podľa rešpektu k ľudskej dôstojnosti a slobode cirkvi (*libertas Ecclesiae*).⁷

⁵ Presné počty farností, ktoré sa ocitli na území Československej republiky či mimo jej územia, sa v literatúre odlišujú. Pozri napríklad údaje uvedené v diele FUNCZIK, E. *Prevádzanie Modu vivendi*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1947.

⁶ HRABOVCOVÁ, E. Snahy o cirkevnoprávne osamostatnenie Slovenska 1918 – 1928. In RYDLO, J. M. (ed.) *Renovatio spiritualis. Jubilejný zborník k 70. narodeninám arcibiskupa Jána Sokola, prvého metropolitu Slovenska*. Bratislava: Lúč, 2003, s. 107.

⁷ Bližšie pozri HRABOVCOVÁ, E. Slovensko a Svätá stolica od počiatku 19. storočia po apoštolskú konštitúciu *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* z roku 1937. In RYDLO, J. M. (ed.) *Renovatio spiritualis. Jubilejný zborník k 70. narodeninám arcibiskupa Jána Sokola, prvého metropolitu Slovenska*. Bratislava: Lúč, 2003, s. 86.

Takto bola už koncom roka 1918 Svätej stolici odoslaná požiadavka delimitácie diecéz. V nadväznosti nato viedenský nuncius Valfrè di Bonzo poslal v januári 1919 do Ríma správu, v ktorej okrem iného konštatoval nutnosť jurisdikčného osamostatnenia Slovenska. V tejto súvislosti navrhol košického sídelného biskupa Augustína Fischera-Colbrieho⁸ za apoštolského delegáta a vikára pre Slovensko. Jeho úloha by spočívala v dozorovaní nad slovenskými diecézami a rokovaní s československou vládou. Hoci pápež Benedikt XV. avizovaný návrh schválil, košický ordinár zverenú úlohu neprijal, a to jednak pre odpor budapeštianskej vlády, jednak pre nevôľu ostrihonského arcibiskupa Jána Černocho.⁹ Zdá sa, že v nasledujúcom období zvolila Svätá stolica určitú vyčkávaciu pozíciu. V auguste 1919 bol totiž Jánovi Černochovi daný prísľub, že teritoriálne zmeny diecéz sa, v snahe neprejudikovať rozhodnutie mierovej konferencie, nebudú realizovať do nadobudnutia platnosti mierovej zmluvy. V tejto súvislosti však nijako nezaháľal ani Ostrihom. Do obdobia dokonca už po podpísaní Trianonskej zmluvy (1921) spadá napokon nerealizovaná požiadavka Jána Černocho, ktorý mienil zriadiť samostatnú maďarskú diecézu, ktorá sa mala nachádzať na území Československej republiky. Avizovaná diecéza mala sídlieť buď v Komárne, alebo v Nových Zámkoch. Koncom roka 1923 vznikla delimitačná komisia, ktorej úlohou bolo pripraviť podklady pre budúcu delimitáciu diecéz. Výsledky svojej činnosti predložila vtedajšiemu československému nunciovi Francescovi Marmaggiu 17. júna 1924, problematický sa však javil zásadne odlišný nunciov postoj k niektorým jej stanoviskám. Nakoniec, vzhľadom na konzervatívnosť vatikánskej diplomacie i Marmaggiho aféru,¹⁰ bola otázka delimitácie diecéz odsunutá na neskorší čas.¹¹ Záväzný prísľub obojakej delimitácie tak priniesol až rok 1928 (*Modus vivendi*) a jeho čiastočnú realizáciu napokon až rok 1937 (cirkumskripčná konštitúcia *Ad ecclesiastici regiminis incrementum*).

S ohľadom na pastoračné potreby sa javilo nevyhnutné načrtnutú situáciu riešiť aspoň provizóriom v intenciách platného kánonického práva. Tak sa územie Vitorazu stalo v roku 1921 dočasnou apoštolskou administratúrou, ktorú spravoval českobudejovický biskup. Obdobne Valtice spravoval od roku 1925 ako apoštolský administrátor brnenský biskup.

⁸ K osobnosti biskupa Augustína Fischera-Colbrieho bližšie MIHÓKOVÁ, M. ThDr. A. Fischer-Colbrie, jeho život a dielo. Košice: Verbum, 1996, 72 s.

⁹ Porovnaj LETZ, R. – MULÍK P. a kol. *Pohl'ady na osobnosť Andreja Hlinku*. Martin: Matica Slovenská, 2009. s. 127 a nasl.

¹⁰ K tomu bližšie napríklad ZMÁTLO, P. Ohlas Marmaggiho aféry na stránkach dvoch slovenských stranických denníkov. In HANUŠ, J. – MAČALA, P. – MAREK, P. (eds.) *Cirkve 19. a 20. storočia ve slovenské a české historiografii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010, s. 498 a OLEXÁK, P. Marmaggiho aféra v súradniciach vzťahov ČSR s Vatikánom. In *Historia Ecclesiastica*, roč. 9, 2018, č. 2, s. 169 a nasl.

¹¹ Porovnaj HRABOVCOVÁ, E. Snahy o cirkevnoprávne osamostatnenie Slovenska 1918 – 1928. In RYDLO, J. M. (ed.) *Renovatio spiritualis. Jubilejný zborník k 70. narodeninám arcibiskupa Jána Sokola, prvého metropolitu Slovenska*. Bratislava: Lúč, s. 99, s. 105 – 110.

Kladsko a Katscher, ktoré sa nachádzali v zahraničí, spravovali generálni vikári príslušných českých ordinárov. Nad československou časťou Vratislavskej arcidiecézy naďalej vykonával jurisdikciu vratislavský ordinár, kardinál Adolf Bertram. Podobne tak maďarské časti Košickej diecézy a Rožňavskej diecézy boli do roku 1937 spravované generálnymi vikármi, ktorí sídlili na diecéznych majetkoch v Sajópüspöki (rožňavská časť) a Sátoraljaúhely (košická časť). Status časti Ostrihomskej arcidiecézy, ktorá sa po roku 1918 ocitla v Československej republike, sa pomerne skoro (v roku 1922) transformoval z generálneho vikariátu na apoštolskú administratúru so zachovaným sídlom v Trnave. V podstate až do roku 1937 teda platilo, že Trnavská apoštolská administratúra bola stále časťou Ostrihomskej arcidiecézy, pravda, spravovanou neodvisle od nej. Československá časť Satumarskej diecézy, ktorá sa rozkladala na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi, bola spravovaná najskôr generálnym vikárom satumarského biskupa, pričom po vydaní cirkumskripčnej konštitúcie *Solemni Conventione* v roku 1930, ktorou sa vykonala delimitácia rumunských diecéz, sa stala apoštolskou administratúrou so sídlom v Užhorode. Malé časti Samošujárskej eparchie a Hajdudorogskej eparchie spravoval v rokoch 1918 – 1937 mukačevský sídelný eparcha.¹² Územie odstúpené Poľsku prevzal do svojej jurisdikcie krakovský metropolita. Pre určité nezrovnalosti sa tak však stalo až koncom januára 1922, pričom výkon cirkevnej jurisdikcie nad uvedeným územím prislúchal v rokoch 1920 až 1925 aj naďalej spišskému ordinárovi. Kým uvedené sa nezaobišlo bez zásahov zo strany krakovského ordinára, prístup poľskej strany voči slovenským veriacim bol podľa historických prameňov pomerne zhovievavý. Definitívne pričlenenie tohto územia ku Krakovskej arcidiecéze, teda jeho vyňatie spod jurisdikcie spišského biskupa Jána Vojtaššáka, nastalo už pred rokom 1937, totiž konštitúciou *Vixdum Poloniae unitas* z 28. októbra 1925.¹³

3 *MODUS VIVENDI*

Teritoriálne dôsledky 1. svetovej vojny sa po právnej stránke riešili v *Mode vivendi*, konkrétne v jeho prvom článku. Dojednanie predmetného článku sa zaobišlo bez väčších problémov. Francesco Borgongini Duca, ktorý vyjadroval stanovisko Svätého stolca k československým návrhom, len upozornil Kamila Kroftu, zástupcu Československej

¹² FUNCZIK, E. *Prevádzanie Modu vivendi*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1947, s. 36, 54 – 56, s. 58, s. 62, s. 64, s. 68 a ZUBKO, P. Zmeny cirkevnej organizácie Košického biskupstva v rokoch 1918 – 1938. In RYDLO, J. M. (ed.) *Renovatio spiritualis. Jubilejný zborník k 70. narodeninám arcibiskupa Jána Sokola, prvého metropolitu Slovenska*. Bratislava : Lúč, s. 211, s. 214.

¹³ HROMJÁK, Ľ. a kol. *Pohlady na osobnosť biskupa Jána Vojtaššáka*. Spišské Podhradie: Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojtaššáka, 2012, s. 73, s. 85.

republiky v predmetných rokovaniach, že samotná delimitácia diecéz nenastane *ipso facto* nadobudnutím účinnosti¹⁴ *Modu vivendi*, ale až vydaním budúcej cirkumskripčnej konštitúcie. Československej strane predvídavo a preventívne ozrejmil aj nutnosť reciprocity externej delimitácie diecéz, a to s ohľadom na riziko tvrdenia susedných štátov o tom, že diecézna delimitácia je namierená proti ich záujmom (proti nim).¹⁵ V zmysle prvého článku *Modu vivendi* tak žiadna časť Československej republiky nemala byť podriadená ordinárovi, ktorého sídlo sa nachádzalo za hranicami československého štátu a súčasne nijaká diecéza nemala presahovať československé štátne hranice.¹⁶ Svätá stolica a československá vláda sa podľa uvedeného článku mali dohodnúť o novom ohraničení a o dotáciách diecézam. Na prípravu tejto dohody sa do dvoch mesiacov ustanovia dve navzájom nezávislé komisie: Prvú otvorí Svätá stolica z delegátov zainteresovaných diecéz pod predsedníctvom zástupcu Svätej stolice v Prahe, druhú československá vláda zo zástupcov zainteresovaných diecéz a expertov.

Kým dojednávanie článku I *Modu vivendi* bolo pomerne jednoduché, jeho realizácia bola už problematickejšia a narazila na isté úskalia. Na prípravu vyššie zmienenej dohody sa skutočne vytvorili dve komisie, pričom Vládna komisia pre delimitáciu a dotáciu diecéz vypracovala svoj (nerealizovaný) plán delimitácie už v novembri 1928. V zmysle tohto plánu územie Slovenska malo ostať rozdelené medzi päť diecéz, pravda, s jednou zmenou. Kým Rožňavská diecéza mala zaniknúť a jej územie sa malo rozdeliť medzi susedné diecézy, novom mala byť diecéza so sídlom v Trnave, prípadne v Bratislave.¹⁷ Koncom roka 1933 bol Svätému stolcu zaslaný vládny plán delimitačný a dotačný a následne sa uvažovalo o možných fázach realizácie *Modu vivendi* ako celku. Kým Československá republika presadzovala jednofázovú delimitáciu, Svätý stolec bol iného názoru, keďže navrhoval dve fázy, kde prvá fáza by znamenala vo vzťahu k územiám diecéz externú delimitáciu a následná druhá fáza delimitáciu internú.¹⁸ Napokon v roku 1935 došlo k uzavretiu dohody o postupe uskutočňovania a naplňovania dohody *Modus vivendi*, kde sa zakotvili dve fázy uskutočňovania *Modu videndi*: Kým prvá fáza mala zahŕňať najmä externú delimitáciu, erigovanie rímskokatolíckej cirkevnej provincie pre Slovensko a gréckokatolíckej cirkevnej provincie pre celé územie

¹⁴ K tomu bližšie TOMAŠ, L. Platnosť *Modu vivendi*. In *Legal Point*, roč. 6, 2018, č. 1, s. 7 a nasl.

¹⁵ Porovnaj KONÍČEK, J. *Modus vivendi v histórii vzťahů Svatého stolce a Československa*. Olomouc: Společnost pro dialog církve a státu, 2005, s. 67.

¹⁶ Pozri tiež VRANA, V. *Dejiny církevního práva*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2011, s. 128.

¹⁷ ZUBKO, P. Zmeny cirkevnej organizácie Košického biskupstva v rokoch 1918 – 1938. In RYDLO, J. M. (ed.) *Renovatio spiritualis. Jubilejný zborník k 70. narodeninám arcibiskupa Jána Sokola, prvého metropolitu Slovenska*. Bratislava: Lúč, s. 220.

¹⁸ Kedy sa uskutoční *Modus vivendi*. In *Podtatranský kraj*, roč. 2, 1935, č. 7, s. 2.

Československej republiky, zrušenie sekvestrácie cirkevného majetku¹⁹ a vykonanie pozemkovej reformy na cirkevných majetkoch, druhá fáza mala priniesť internú delimitáciu a rozdelenie dotácií medzi cirkevné jednotky.²⁰ Pokiaľ ide o konkrétne časové aspekty delimitácie, očakávania sa rôznili. Dobové periodiká napríklad očakávali slovenskú cirkevnú provinciu ešte pred rokom 1935, a to v súvislosti s Pribinovými oslavami, ktoré sa uskutočnili v roku 1933,²¹ alebo celkovú realizáciu článku I *Modu vivendi* spájali s Katolíckym zjazdom, ktorý sa realizoval v roku 1935.²²

4 CIRKUMSKRIPČNÁ KONŠTITÚCIA *AD ECCLESIASTICI REGIMINIS INCREMENTUM*

Čiastočnú realizáciu prvého článku *Modu vivendi*, teda vonkajšiu delimitáciu diecéz, uskutočnil Svätý stolec napokon až cirkumskripčnou konštitúciou²³ pápeža Pia XI. *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* z 2. septembra 1937. Názov predmetnej konštitúcie, ktorý sa tradične odvíja od jej prvých slov (*arrenga*), v prípade cirkumskripčnej konštitúcie *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* vyjadruje aj jej cieľ, totiž vzrast cirkevnej správy (*incrementum regiminis ecclesiastici*), a to najmä na Slovensku. Dôsledky predmetnej konštitúcie treba teda *in abstracto* hľadať predovšetkým na Slovensku, v menšej miere potom v Čechách, na Morave a na Podkarpatskej Rusi. *In concreto* sa maďarské čiastky Rožňavskej diecézy a Košickej diecézy (t. j. časti týchto diecéz ležiace na juh od československej štátnej hranice) transformovali z generálnych vikariátov na apoštolské administratúry *ad nutum Sanctae Sedis*. Aj Trnavská apoštolská administratúra definitívne prestala byť súčasťou Ostrihomskej arcidiecézy, pretože sa tiež stala apoštolskou administratúrou *ad nutum Sanctae Sedis*. Československé územie Satumarskej diecézy o celkom 45 farnostiach nateraz ostalo apoštolskou administratúrou, avšak definitívne sa odlúčilo od biskupského sídla v Satu Mare. Územie Vitorazu sa odčlenilo od diecézneho stolca v Sankt Pöltene a pripojilo sa k Česko-budejovickej diecéze. Podobne Valtice sa odčlenili od Viedenskej arcidiecézy a pričlenili sa k Brnenskej diecéze. Československí ordinári síce uvedené čiastky spravovali v zmysle už uvedeného už dávnejšie, ale ich riadnymi diecéznymi ordinármi sa stali až teraz.

¹⁹ K týmto otázkam bližšie TOMAŠ, L. Majetkové aspekty *Modu vivendi*. In *Legal Point*, roč. 6, 2018, č. 2, s. 12 a nasl.

²⁰ Porovnaj KONÍČEK, J. *Modus vivendi v histórii vzťahů Svatého stolce a Československa*. Olomouc: Společnost pro dialog církve a státu, 2003, s. 109 – 113.

²¹ Vyslanec dr. Krofta o „*Mode-vivendi*“. In *Tatranský Slovák*, roč. 3, 1933, č. 4, s. 1.

²² Kedy sa uskutoční *Modus vivendi*. In *Podtatranský kraj*, roč. 2, 1935, č. 7, s. 2.

²³ Kým niektorí starší autori rozlišujú medzi pojmi „bula“ a „konštitúcia“, nazývajúc zmienenu listinu „konštitúciou“, súčasní autori používajú oba pojmy prevažne rovnocenne.

Situácia na nemeckej hranici (Kladsko, Katscher, časť Vratislavskej arcidiecézy nachádzajúca v Československej republike) nateraz uviazla a vyriešiť sa ju nepodarilo. Vo vzťahu k uvedeným častkam, ktoré ostali aj naďalej v správe cezhraničných ordinárov, sa len konštatovalo vykonanie delimitácie v budúcom príhodnom čase.²⁴ Územie Kladska a Katschera, ktoré ležalo na území Nemecka, tak naďalej spadalo pod československú cirkevnú správu, kým československé územie Vratislavskej arcidiecézy bolo formálne spravované z nemeckého územia vratislavským arcibiskupom. V tejto súvislosti treba podotknúť, že so zahrnutím predmetných území do delimitácie sa pôvodne počítalo, pričom podľa dobových údajov tento zámer dokonca schválil aj vratislavský ordinár. Záležitosť stroskotala až na absencii súhlasu zo strany nemeckej vlády, ktorej uvedené právo priznával konkordát z roku 1933. Kladsko tak bolo pričlenené k vratislavskej arcidiecéze a Katscher (v zmenených podmienkach) k opolskej diecéze až apoštolskou konštitúciou pápeža Pavla VI. *Vratislaviensis – Berolinensis et aliarum* z 28. júna 1972. Československá časťka vratislavskej diecézy, ktorá sa v roku 1947 transformovala na Česko-tešínsku apoštolskú administratúru podriadenú priamo Svätému stolcu, sa stala *de iure* súčasťou Olomouckej arcidiecézy napokon až apoštolskou konštitúciou pápeža Pavla VI. *Olomoucensis et aliarum*, ktorá bola publikovaná 31. mája 1978.²⁵

Úplná vonkajšia delimitácia sa podarila aspoň vo vzťahu k cirkevnoprávnej administrácii gréckokatolíckej cirkvi. Malé československé teritoriálne častky hajdudorogskej eparchie a samošujvárskej eparchie sa definitívne pričlenili pod právomoc mukačevského eparchu, ktorý sa tak stal ich riadnym eparchiálnym biskupom. Z cirkumskripčnej konštitúcie *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* rezultovalo: „*Ustanovujeme konečne, aby všetky farnosti, tiež filiálne, byzantského obrádu, náležející toho času k rozličným cirkevným obvodom a ležící v pravomoci Československa, kteréž budou od Svaté kongregace, kteréž ta věc přísluší, řádně vymezeny, byly každá od své diecéze odloučeny a připojeny k podkarpatské diecézi Mukačevské.*“

Zmeny nastali aj v oblasti metropolitného práva. Košická diecéza, Rožňavská diecéza a Spišská diecéza boli vyňaté spod metropolitného práva jágerského arcibiskupa a podriadené priamo Svätému stolcu. Obdobne sa postupovalo aj v súvislosti s Banskobystrickou diecézou, Nitrianskou diecézou, Prešovskou eparchiou a Mukačevskou eparchiou vo vzťahu

²⁴ Z cirkumskripčnej konštitúcie *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* v tejto súvislosti vyplynulo: „*Poněvadž se dosud jedná o církevní úpravu území na severu Československé republiky, budou rozhodnutí svého času vyhlášena jak o území Kladském, jež nyní stojí pod pravomocí arcidiecéze Pražské, tak o území zvaném obecně "Ketr", náležejícím nyní k arcidiecézi Olomoucké, kteréžto dvojí území leží v oblasti Německa.*“

²⁵ KONÍČEK, J. Provádění Modu vivendi. In ZUBKO, P. (ed.) *Modus vivendi v historii katolické církve v Československu*. Olomouc: Společnost pro dialog církve a státu v Olomouci, s. 86 – 88.

k Ostrihomskej arcidiecéze. Doslovné znenie cirkumskripčnej konštitúcie *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* však podľa názoru Juraja Chovana-Reháka nezodpovedalo skutočnosti, pretože kým Rožňavská diecéza a Spišská diecéza spadali do roku 1937 pod metropolitné právo Ostrihomskeho arcibiskupa, Mukačevská eparchia a Prešovská eparchia boli sufragánnymi eparchiami Jágerskej arcidiecézy.²⁶

Explicitné ustanovenie o erigovaní samostatnej slovenskej cirkevnej provincie v cirkumskripčnej konštitúcii *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* síce absentovalo,²⁷ ale jej vytvorenie sa akosi prirodzene očakávalo. Emília Hrabovec v nezriadení slovenskej cirkevnej provincie v období Československej republiky rokov 1918 – 1938 vidí určitú paralelu k nechote československých vládnucich kruhov priznať Slovensku autonómiu.²⁸ Arcibiskupmi *ad personam* sa síce v nasledujúcich rokoch stali dvaja slovenskí biskupi (Karol Kmeťko v roku 1944 a Eduard Nécsey v roku 1968), na samostatnú cirkevnú provinciu si však Slovensko muselo počkať ešte vyše 40 rokov. Slovenskú cirkevnú provinciu zriadil až pápež Pavol VI. apoštolskou konštitúciou *Qui Divino* z 30. decembra 1977, pričom metropolitným sídlom sa stala Trnava.

Význam konštitúcie *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* nepochybne spočíva i v načasovaní. Práve tak, ako načasovanie *Modu vivendi* do roku 1928 inklinovalo Svätému stolcu v súvislosti so snahami o riešenie rímskej otázky, cirkumskripčná konštitúcia *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* prišla práve v čase, keď sa práve nad hranicami Československej republiky začali zbíhať mračná. Tradičné spojenia *omnibus mature perpensis, certa scientia a ad perpetuam rei memoriam* z úvodu predmetnej konštitúcie tak nadobúdajú vo vzťahu k Československej republike dvojnásobný význam. Jedným dychom sa tu žiada už len načrtnúť, že stav nastolený apoštolskou konštitúciou *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* pretrval len niečo vyše roka. Opatrenia súvisiace s pomníčovskými zmenami vykonali českí a moravskí ordinári vo vlastnej réžii, pričom stav vyvolaný Viedenskou arbitrážou konvalidovala bula pápeža Pia XII. *Dioecesium fines* z 19. júla 1939. Naznačené otázky si však zasluhujú samostatné spracovanie, ktoré presahuje tematické zameranie a rozsahové limity tohto článku,

²⁶ CHOVAN-REHÁK, J. Dokumenty k dejinám slovenskej cirkevnej provincie. In RYDLO, J. M. (ed.) *Renovatio spiritualis. Jubilejný zborník k 70. narodeninám arcibiskupa Jána Sokola, prvého metropolitu Slovenska*. Bratislava: Lúč, 2003, s. 292.

²⁷ Cirkumskripčná konštitúcia obsahovala v tejto súvislosti len jedno čo do časových aspektov realizácie pomerne neurčité ustanovenie, ktoré možno vo vzťahu k teritóriu Slovenska hodnotiť navyše aj ako pomerne neadresné: „*Jakmile bude lze to učiniti, zřídí Apoštolský Stolec v Československé republice dvě nová sídla metropolitní, jedno latinského obřadu, druhé východního obřadu v kraji Podkarpatském.*”

²⁸ HRABOVCOVÁ, E. Slovensko a Svätá stolica od počiatku 19. storočia po apoštolskú konštitúciu *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* z roku 1937. In RYDLO, J. M. (ed.) *Renovatio spiritualis. Jubilejný zborník k 70. narodeninám arcibiskupa Jána Sokola, prvého metropolitu Slovenska*. Bratislava: Lúč, 2003, s. 90.

preto bude predmetom budúceho (cirkevno)právno-historického výskumu realizovaného v predznamenananej oblasti.

ZÁVER

Sumarizačne možno zhrnúť a poznamenať, že československé diecézne a eparchiálne stolce doznali v dôsledku ustálenia nových štátnych hraníc konštituujúcich sa v európskom priestore po 1. svetovej vojne významných teritoriálnych zmien. Uvedené teritoriálne modifikácie sa pre rozličné faktory, ktoré sa konštituovali jednak na strane nástupníckych štátov (napríklad sekularizačné snahy, nástup diktátorských režimov v priebehu 30. rokov 20. storočia a napokon vypuknutie 2. svetovej vojny), jednak na strane Svätého stolca (za všetko postačí uviesť konzervatívnosť diplomacie Svätého stolca), nepretavovali do právno-normatívnej podoby tak promptne, ako štátno-právne zmeny. V dôsledku uvedených faktorov sa cirkevno-právna administrácia dotknutých území riešila najskôr v kanonicko-právnych intenciách, teda bez narušenia pôvodných diecéznych hraníc (napríklad zriadeným generálnych vikariátov či apoštolských administratúr). Územné vízie obrazu diecéz a eparchií pretavené do následných právnych dokumentov, ktoré v československých podmienkach prichádzali až od prelomu 20. a 30. rokov 20. storočia, sa mnohokrát nedokázali plne rozvinúť, prípadne mali krátku životnosť, a to predovšetkým so zreteľom na mračná, ktoré prepukli do ďalšieho svetového vojnového konfliktu. Neprekvapí teda, že definitívne územné usporiadanie československých biskupských stolcov bolo napokon ponechané až vatikánskej diplomacii druhej polovice 20. storočia.

LITERATURE

1. FUNCZIK, E. *Prevádzanie Modu vivendi*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1947, 77 s.
2. HANUŠ, J. – MAČALA, P. – MAREK, P. (eds.) *Církvě 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010, 647 s. ISBN 9788073252182.
3. HROMJÁK, Ľ. a kol. *Pohľady na osobnosť biskupa Jána Vojtaššáka*. Spišské Podhradie: Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojtaššáka, 2012, 731 s. ISBN 9788089170418.
4. Kedy sa uskutoční Modus vivendi. In *Podtatranský kraj*, roč. 2, 1935, č. 7.
5. KONÍČEK, J. *Modus vivendi v historii vztahů Svatého stolce a Československa*. Olomouc: Spoločenost pro dialog církve a státu, 2005, 308 s. ISBN 8023960733.
6. KOP, F. *Modus vivendi, nynější stav jeho provedení*. Praha: Orbis, 1937, 208 s.
7. LETZ, R. – MULÍK, P. a kol. *Pohľady na osobnosť Andreja Hlinku*. Martin: Matica Slovenská, 2009, 277 s. ISBN 9788070909515.
8. MIHÓKOVÁ, M. *ThDr. A. Fischer-Colbrie, jeho život a dielo*. Košice: Verbum, 1996, 72 s. ISBN 8096695754.
9. OLEXÁK, P. Marmaggiho aféra v súradniciach vzťahov ČSR s Vatikánom. In *Historia Ecclesiastica*. ISSN 1338-4341, roč. 9, 2018, č. 2, s. 169 – 182.
10. PIŠTEJOVÁ, L. *Provizórne usporiadanie hraníc s Maďarskom po rozpade Rakúska Uhorska*. In ŠTENPIEN, E. – SVATUŠKA, I. (eds.) *100 rokov Trianonskej zmluvy – diplomacia, štát a právo na prelome tisícročí. Zborník vedeckých príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v dňoch 14. 10. 2021 – 15. 10. 2021, organizovanej Katedrou dejín štátu a práva Právnickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Vydavateľstvo ŠafárikPress, 2021, s. 206 – 207.
11. RYDLO, J. M. (ed.) *Renovatio spiritualis. Jubilejný zborník k 70. narodeninám arcibiskupa Jána Sokola, prvého metropolitu Slovenska*. Bratislava: Lúč, 2003, 619 s. ISBN 9788071144335.
12. TOMAŠ, L. Majetkové aspekty Modu vivendi. In *Legal Point*, roč. 6, 2018, č. 2, s. 12 – 17.
13. TOMAŠ, L. Platnosť Modu vivendi. In *Legal Point*. ISSN 1339-0104, roč. 6, 2018, č. 1, s. 7 – 13.
14. VAŇA, I. *Prvá svetová vojna a jej vplyv na severnú hranicu Uhorska*. In ŠTENPIEN, E. – SVATUŠKA, I. (eds.) *100 rokov Trianonskej zmluvy – diplomacia, štát a právo na*

- prelome tisícročí. Zborník vedeckých príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v dňoch 14. 10. 2021 – 15. 10. 2021, organizovanej Katedrou dejín štátu a práva Právnickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Vydavateľstvo ŠafárikPress, 2021, s. 318*
15. VRANA, V. *Dejiny cirkevného práva*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2011, s. 188. ISBN 9788070978771.
 16. Vyslanec dr. Krofta o „Mode-vivendi“. In *Tatranský Slovák*, roč. 3, 1933, č. 4.
 17. ZUBKO, P. (ed.) *Modus vivendi v histórii katolíckej cirkve v Československu*. Olomouc: Spoločenost pro dialog cirkve a štátu v Olomouci, 156 s. ISBN 8023957708.

CONTACT

lukas.tomas@student.upjs.sk

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta

Kováčska 26

040 75 Košice

Slovenská republika

Česká a slovenská politická reprezentácia a jej názory na povojnové štátoprávne usporiadanie strednej Európy¹

Czech and Slovak political representation and its views on the post-war state-legal organization of Central Europe

JUDr. Ivan Vaňa

Abstrakt

Zatiaľ čo v prvých mesiacoch Veľkej vojny, ako aj v čase bezprostredne pred ňou, počítala väčšina českých a slovenských politických predstaviteľov so zachovaním Rakúsko-Uhorska – nového federalizovaného, postupom času od týchto predstáv upustili a svoju pozornosť čoraz častejšie upriamovali na vytvorenie nového štátu, nezávislého od monarchie. Tieto predstavy mali najrôznejší charakter – od samostatného Slovenska, cez spoločný štát s Českom, až po veľkú úniu slovanských štátov. V našom článku chceme čitateľovi poskytnúť obraz rôznych návrhov a predstáv českej a slovenskej politickej reprezentácie, zaoberať sa realnosťou týchto predstáv a priblížiť mieru autonómie, ktorú by si tak Česko ako aj Slovensko zachovalo.

Kľúčové slová:

Československo, stredná Európa, Hodža, Kramář

Abstract

While in the first months of the Great War, as well as in the time immediately before it, the majority of Czech and Slovak political representatives counted on the preservation of Austria-Hungary - the new federalized one, over time they abandoned these ideas and increasingly focused their attention on the creation of a new, independent state from the monarchy. These ideas had the most varied character - from an independent Slovakia, through a joint state with the Czechia, to a great union of Slavic states. In our article, we want to provide the reader with an image of the various proposals and ideas of Czech and Slovak political representation, provide an image of the reality of these ideas and approximate the degree of autonomy that both the Czechia and Slovakia would retain.

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-19-0419

Key words:

Czechoslovakia, Central Europe, Hodža, Kramář

ÚVOD

Hoc rôzne delenia zaraďujú medzi krajiny strednej Európy aj Nemecko a Švajčiarsko, my sa v našom článku zameriame najmä na územie Poľska, Česka, Slovenska, Maďarska a Rakúska.

Rakúsko a Maďarsko tvorili v predvojnovom období dve pomerne samostatné časti jednej dualistickej monarchie, no Čechov, Slovákov a Poliakov spájal v období pred a počas 1. svetovej vojny jeden významný spoločný znak – ani jeden z týchto národov nemal svoj vlastný štát, nezávislý od niektorej z vtedajších mocností. Najbližšie k dosiahnutiu istej miery samostatnosti mali české zeme, ktoré sa pokúšali o tzv. rakúsko-české vyrovnanie. Neúspešne. Slovensko trpelo začiatkom 20. storočia silnou maďarizáciou a Poľsko bolo už viac ako storočie rozdelené medzi 3 okolité štáty.

Stav, v ktorom sa nachádzali české zeme a Slovensko pred a počas prvej svetovej vojny, netreba bližšie približovať. Avšak aspoň v krátkosti je potrebné pozrieť sa na územie Poľska. Po troch deleniach na konci 18. storočia sa Poľsko stratilo z mapy Európy. Jednotlivé časti Poľska pripadli Rusku, Prusku, Rakúsku a zaznamenali tak odlišný vývoj. Zatiaľčo oblasť Haliče dosiahla v rámci Rakúsko-Uhorska istú mieru vlastnej samosprávy a haličské záujmy vo vláde prezentoval minister bez kresla, v časti Poľska, ktorá pripadla Nemecku dochádza k násilnej germanizácii školstva a k postupnému zákazu používania poľštiny, a to aj napriek počiatočným sľubom nemeckej vlády o rovnoprávnosti oboch jazykov.²

Poľskú otázku sa Rakúsko-Uhorsku a Nemecku nepodarilo vyriešiť pred vojnou ani počas nej, hoc vznikali rôzne koncepcie možného riešenia. Dôležité je spomenúť najmä tzv. austropolské riešenie. Tento koncept sa dostal do popredia po vyhnaní ruskej armády z územia Poľska. Podstatou riešenia bolo spojenie územia Poľska po delení patriace Rusku s Haličou, čím by vznikol štátny útvar, ktorý by sa stal 3 členom habsburskej ríše. Avšak proti tomuto riešeniu sa postavilo nielen Nemecko ale aj Uhorsko, ktoré sa nechcelo zmieriť s tým, že by bolo iba jednou z troch súčastí ríše. Nespokojnosť Nemecka zase spočívala v tom, že sa obávalo postupnej straty územia, ktoré získalo pri delení Poľska.³

² ŽUPANIČ, J. *Rakousko-Uhersko a polská otázka za první světové války*. Praha: Karolinum, 2006, s. 12-16

³ TAYLOR, A. J. P. *Poslední století habsburské monarchie. Rakousko a Rakousko-Uhersko v letech 1809-1918*. Brno: Barrister & Principal, 1998, s. 319

Tak Poliakom, ako aj Čechom a Slovákom, sa nakoniec podarilo pretaviť svoje myšlienky a úsilie do vzniku nových štátov v stredoeurópskom priestore. Vojnové udalosti viedli až k vzniku „veľkého“ Poľska, ktoré malo prístup k moru a navyše získalo územia v bieloruských, ukrajinských a litovských oblastiach.⁴

V našom článku sa snažíme priblížiť názory českej a slovenskej politickej reprezentácie na možné spojenie Čechov, Slovákov a Poliakov ale aj iných slovanských národov v spoločnom štáte, ako možnú alternatívu vyriešenia vtedajšej situácie v strednej Európe. Bližšie sa venujeme najmä koncepcii a myšlienkam K. Kramára, M. Hodžu a T. G. Masaryka.

1 MILAN HODŽA A JEHO NÁZORY NA RIEŠENIE SLOVENSKEJ OTÁZKY

V prvých rokoch 20. storočia síce ešte nebolo zrejme, že vývoj udalostí dospeje k vypuknutiu dovedy najväčšieho vojnového konfliktu, čo dá možnosť vytvoriť viacero koncepcií nového usporiadanie strednej Európy, avšak už v tomto období začína aktívne politické pôsobenie jedného z najvýznamnejších slovenských politikov 20. storočia.

Milan Hodža už v roku 1903 ako 25 ročný vydával vlastné noviny – Slovenský týždenník, kde prezentoval svoje myšlienky, čo mu dopomohlo získať v roku 1905 v parlamentných voľbách dostatočnú podporu a stať sa tak poslancom uhorského snemu.⁵ V uhorskom sneme Hodža rokoval o spolupráci s predstaviteľmi iných nemaďarských národov (Rumuni, Srbi, Nemci) a spoločne s nimi založil v uhorskom sneme tzv. Národnostný klub.⁶

Pre Hodžu bolo príznačné, že nastoľoval vlastné riešenia slovenskej otázky, ktoré sa často výrazne odlišovali od oficiálnych postojov Slovenskej národnej strany. V počiatkoch svojej činnosti aj samotný Hodža rešpektoval integritu Uhorska, a jeho ústavu, avšak predpokladal jej demokratizáciu, čím by sa národnostiam dala možnosť rozvoja. V období po černovskej tragédii (1907) videl Hodža možnosť riešenia slovenskej otázky v spolupráci s tzv. belvedérskou dielňou, ktorej hlavným predstaviteľom bol následník trónu František Ferdinand d'Este.⁷ Cieľom belvedérskej dielne bola prestavba Rakúsko-Uhorska, čím by vznikli Spojené štáty Veľkého Rakúska charakteristické rovnoprávnym postavením všetkých národov

⁴ ŽUPANIČ, J. *Rakousko-Uhersko a poľská otázka za prvni svetové války*. Praha: Karolinum, 2006, s. 169

⁵ PETROVIČOVÁ, E. *Štátnik a politik Milan Hodža* In. *Studia Politica Slovaca*. [online]. [citované 22. 8. 2022] Dostupné na: https://www.sav.sk/journals/uploads/04121409SPS_1_2009_E%20Petrovicova.pdf, str. 78

⁶ PEKNÍK, M. *Milan Hodža – mnohorozmerná osobnosť politiky*. In. GOŇEC, V – PEKNÍK, M. *Milan Hodža ako aktér medzinárodných vzťahov*. Bratislava: Ústav politických vied SAV, 2015, s. 16

⁷ PETROVIČOVÁ, E. *Štátnik a politik Milan Hodža* In. *Studia Politica Slovaca*. [online]. [citované 22. 8. 2022] Dostupné na: https://www.sav.sk/journals/uploads/04121409SPS_1_2009_E%20Petrovicova.pdf, str. 77 - 79

a podieľaním sa jednotlivých národov na správe verejných vecí.⁸ Tak Hodža, ako aj politickí predstavitelia iných nemad'arských národov v Uhorsku, očakávali od následníka trónu takéto federatívne štátprávne usporiadanie monarchie.

Hodžove kontakty s Františkom Ferdinandom pokračovali aj v období, kedy už Milan Hodža nebol poslancom uhorského snemu. V roku 1911 predložil Hodža spoločne s rumunským politikom Juliom Maniu Františkovi Ferdinandovi memorandum o novom usporiadaní ríše smerujúce k vytvoreniu federalizovaného štátu.⁹ V memorande sa okrem iného písalo: „*Vývoj politickej tvárnosti novoveku smeruje k veľké ríši, k svetové mocnosti. Malé ríše nemajú budúcnosť. Nejen proto, že jejich mocnější se rozpínají, ale už i proto, že nemohou vyhovět národohospodářským požadavkům, které na ně klade moderní státní zřízení. Rozvinutí ríše jako světové mocnosti je podmíněné vnitřní konsolidací.*”¹⁰ Zo znenia memoranda teda jednoznačne vyplýva, že v predvojnových rokoch bola myšlienka vytvorenie samostatného (česko)slovenského štátu stále nereálna a to hneď pre viaceré dôvody. V prvom rade by malé štáty len ťažko udržali svoju nezávislosť od niektorej z vtedajších mocností (cárske Rusko, Nemecko). V horšom prípade by mohlo dôjsť k napadnutiu týchto nových malých a vojensky slabých štátov a k ich pomerne ľahkému obsadeniu, čím by sa narušila akási vyrovnanosť síl najmä v oblasti strednej Európy. Zachovanie rovnováhy síl, a teda aj celistvosti Rakúsko-Uhorska, bol dlhodobo aj argument Dohodových mocností počas 1. svetovej vojny. Až v poslednom polroku sa od tohto upustilo a bol pripustený scenár rozbitia rakúsko-uhorskej monarchie a to najmä kvôli prílišnej závislosti a naviazanosti monarchie na Nemecko. Ako sa uvádza aj v memorande, druhým významným problémom malých štátov by boli (sú) národohospodárske požiadavky. Takéto štáty by boli väčšmi závisle od exportu a importu ako veľká monarchia a celú situáciu by komplikovali aj mnohé clá. Nielen existencia mocenský silnejšieho suseda ale práve aj hospodárska nevypelosť alebo zaostalosť krajiny by mohla spôsobiť prílišnú odkázanosť novovzniknutej krajiny na niektorú z vtedajších mocností, čím by sa krajina dostala „do sféry vplyvu“ tejto mocnosti. Všetky tieto myšlienky a úvahy poukazujú na dôvody, prečo sa aj česká a slovenská politická reprezentácia v predvojnových rokoch bála hovoriť o samostatnom a nezávislom štáte, no dúfala skôr v konsolidáciu ríše.

⁸ TAUCHEN, J. *Milan Hodža a jeho koncepcie stredoevropské integrace* In. *Interakce českého a evropského práva*. [online]. [citované 22. 8. 2022] Dostupné na: <https://www.law.muni.cz/sborniky/interakce2009/files/prispevky/Tauchen.pdf>, str. 440

⁹ PETROVIČOVÁ, E. *Štátnik a politik Milan Hodža* In. *Studia Politica Slovaca*. [online]. [citované 22. 8. 2022] Dostupné na: https://www.sav.sk/journals/uploads/04121409SPS_1_2009_E%20Petrovicova.pdf, str. 79

¹⁰ HORNÁ, D. *Milan Hodža*, In. PEKNÍK, M. *Milan Hodža, štátnik a politik (materiály z vedeckej konferencie Bratislava 15.-17. septembra 1992)*, Bratislava: VEDA, 1994, str. 21.

Následník trónu František Ferdinand bol kritikom modelu dualizmu monarchie a uvedomoval si, že neriešenie otázky iných národností (národov - najmä slovanských) vyústi do nepokojov. Presadením prestavby monarchie a zavedením všeobecného volebného práva chcel k Rakúsku pripútať slovanské národy a zlomiť odpor maďarskej šľachty. V týchto snahách napomáhal Františkovi Ferdinandovi aj Milan Hodža, ktorý sa stal jedným z jeho najbližších poradcov. Avšak blízky kontakt s nástupníkom trónu sa stal terčom kritiky a nepochopenia v kruhoch slovenských politikov.¹¹

Vo svojich úvahách Milan Hodža neodmietal ani proruskú orientáciu slovenskej politiky, ktorú preferovalo martinské vedenie SNS. Prínos Ruska videl napríklad vo vplyve ruskej kultúry, no nesúhlasil s nedemokratickým systémom cárskeho samodržavia.¹² Hodža sa však vo svojich článkoch ešte počas štúdia vyslovuje proti slepému rusofilstvu, a hoc je pripravený šíriť slovanskú vzájomnosť, no bez ruského prvenstva.¹³

Znakom príznačným pre Milana Hodžu bola skutočnosť, že sa neorientoval iba na jedno riešenie alebo koncepciu, a žiadnu z jeho koncepcií ani jednoznačne nepresadzoval. Snažil sa svoje myšlienky prispôbiť najmä danej politickej realite a prednosť dával tým názorom a koncepciám, ktoré práve poskytovali najviac možností presadzovať slovenské národné záujmy. Akceptoval teda aj myšlienky česko-slovenskej vzájomnosti a na presadzovanie národných záujmov sa snažil využiť aj spoluprácu s demokratickými maďarskými politikmi, ktorí nesúhlasili s násilnou maďarizáciou a požadovali dodržiavanie Národnostného zákona z roku 1868.¹⁴ Výraznejší príklon k slovensko-českej spolupráci nastal u Hodžu najmä po neúspešných voľbách do uhorského snemu. Začal sa zúčastňovať stretnutí česko-slovenskej vzájomnosti, ktoré v rokoch 1908-1913 organizoval spolok Československá jednota.

Ešte pred 1. svetovou vojnou videl Hodža ako nádejne spojenie belvedérskej politiky s myšlienkou česko-slovenskej vzájomnosti, kedy by sa po nástupe Františka Ferdinanda na trón dostali Slováci spoločne s Čechmi do jednej časti federalizovanej ríše. Túto predstavu však zmaril atentát na následníka trónu. To viedlo k zmene nazerania Hodžu na celú problematiku.

¹¹ TAUCHEN, J. *Milan Hodža a jeho koncepcie stredoevropskej integrácie* In. *Interakcie českého a evropského práva*. [online]. [citované 22. 8. 2022] Dostupné na: <https://www.law.muni.cz/sborniky/interakce2009/files/prispevky/Tauchen.pdf>, str. 442-443

¹² PETROVIČOVÁ, E. *Štátnik a politik Milan Hodža* In. *Studia Politica Slovaca*. [online]. [citované 22. 8. 2022] Dostupné na: https://www.sav.sk/journals/uploads/04121409SPS_1_2009_E%20Petrovicova.pdf, str. 79

¹³ TAUCHEN, J. *Milan Hodža a jeho koncepcie stredoevropskej integrácie* In. *Interakcie českého a evropského práva*. [online]. [citované 22. 8. 2022] Dostupné na: <https://www.law.muni.cz/sborniky/interakce2009/files/prispevky/Tauchen.pdf>, str. 439

¹⁴ PETROVIČOVÁ, E. *Štátnik a politik Milan Hodža* In. *Studia Politica Slovaca*. [online]. [citované 22. 8. 2022] Dostupné na: https://www.sav.sk/journals/uploads/04121409SPS_1_2009_E%20Petrovicova.pdf, str. 79

K pred vojnou nereálnej predstave samostatného štátu Čechov a Slovákov sa v poslednom roku vojny pridáva aj Milan Hodža.¹⁵ Hoc samotný Hodža nebol pri prijatí Martinskej deklarácie, prostredníctvom ktorej sa Slováci prihlásili k spoločnému štátu s Čechmi, no v noci po jej prijatí sa na jeho návrh urobili úpravy textu deklarácie. Hodža bol poverený aj úlohou odpovedať v mene Slovenskej národnej rady na telegram od predsedu Maďarskej národnej rady grófa M. Károlyiho, ktorým sa Károlyi snažil zvrátiť rozpad Uhorska.¹⁶ V telegrame okrem iného píše: „*Chceme však vysloviť, že podľa nášho presvedčenia a viery národ slovenský a maďarský sú odkázaní jeden na druhého a že musíme v pokojnej zhode a v bratskom spolupôsobení hľadať krajšiu budúcnosť a podmienky i zábezpeky lepšieho života....*“¹⁷ V mene SNR Hodža odpovedal nasledovne: „*Dnes po prvý raz ozvalo sa zastupiteľstvo maďarského národa k zastupiteľstvu slovenského národa ako brat k bratovi. Aj naša Národná Rada, so svojej strany, prijala nové medzinárodne-právne polozenie, formulované predsedom Wilsonom a uznané zahraničným zastupiteľstvom monarchie. Pokiaľ maďarstvo osvojuje si názor maďarskej Národnej Rady o slobode národov, stvorí tým psychologickú podmienku vzájomného porozumenia, uskutočniteľného na medzinárodnom základe. Zo srdca prajeme si, aby maďarský národ zaujal v spoločnosti slobodných národov to miesto, ktoré mu náleží na základe jeho kultúrnych hodnôt a výsledkov jeho demokracie. Slobodný československý národ chce zostať maďarskému národu dobrým susedom a bratom.*“¹⁸

Milan Hodža pôsobil ako aktívny politik aj v období po 1. svetovej vojne. Rovnako ako pred prvou svetovou vojnou aj po nej sa snažil o posilnenie spolupráce medzi krajinami v stredoeurópskom priestore. Ako predstaviteľ agrárneho hnutia tvrdil, že „*mezinárodní garanční pakty neposkytují dost záruk bezpečnosti, nehájí-li národy svou bezpečnost z vlastních mravních a hmotných sil. Nejlepší mezinárodní záruky jsou v solidaritě národů: agrární demokracie je svou mezinárodní solidaritou vhodným instrumentem mírové politiky.*“¹⁹ Rôzne vízie najmä hospodárskej spolupráce stredoeurópskych krajín presadzoval Milan Hodža aj v období pred 2. svetovou vojnou. Týmto sa však nebudeme bližšie venovať. Avšak spomenieme aspoň tzv. Dunajský plán, ktorý mal predstavovať systém poskytovania

¹⁵ PEKNÍK, M. *Milan Hodža – mnohorozmerná osobnosť politiky*. In. GOŇEC, V – PEKNÍK, M. *Milan Hodža ako aktér medzinárodných vzťahov*. Bratislava: Ústav politických vied SAV, 2015, s. 18-20

¹⁶ PETROVIČOVÁ, E. *Štátnik a politik Milan Hodža*. In. *Studia Politica Slovaca*. [online]. [citované 22. 8. 2022] Dostupné na: https://www.sav.sk/journals/uploads/04121409SPS_1_2009_E%20Petrovicova.pdf, str. 80-81

¹⁷ *Slovenský rozchod s Maďarmi roku 1918*, Bratislava: Redakcia slovenského denníka, 1929, s. 12

¹⁸ Tamtiež, s. 13

¹⁹ HODŽA, M. *Solidarita národů od Baltu k moři Egejskému (Referát z 5. září 1925)*. In. HODŽA, M. *Články, řeči, štúdie. Svazek IV*. Praha: Novina, 1931, s. 247 – 250

vzájomných výhod. Medzi bodmi Plánu sa nachádzalo: - nezvyšovanie taríf, - harmonizácia činnosti týkajúcich sa pôšt, spojov a telegrafov, - zjednodušenie platobných prostriedkov.²⁰

Možno teda povedať, že Milan Hodža sa svojim aktivizmom stal jedným z najvýznamnejších československých politikov 20. storočia. Jeho neorientovanie sa na jedinú koncepciu budúceho štátu bolo nepochybne prínosne aj pre ďalšie politické špičky. Hoc sa viacero jeho názorov nestretlo spočiatku s jednoznačným pochopením, predstavil rôzne možnosti a dal možnosť uvažovať v širších intenciách.

2 SLOVANSKÉ NÁRODY V SPOLOČNOM ŠTÁTE?

Na našom území síce v období stredoveku existovali štátne útvary, ktoré zasahovali na územie viacerých súčasných stredoeurópskych štátov (Samova ríša, Veľká Morava), avšak nemožno hovoriť o bližšom spoložití a spoločnom štáte všetkých západoslovanských národov, ktoré boli usadené práve v strednej Európe – Slovákov, Čechov a Poliakov. Takýto útvar nevznikol ani v ďalšom období. Najuššie vzťahy s Rakúsko – Uhorskom a teda aj s naším a českým územím mala oblasť Haliče. Tu sa už pred rakúsko-pruskou vojnou začala dokonca budovať silná rakúskofilná vyššia aristokracia, ktorá volala po zmiery s Rakúskom a na podporu Rakúska vo vojne s Pruskom organizovala vojenské légie určené pre rakúske služby. Tak poľská aristokracia ako aj poľskí emigranti vo Francúzsku alebo Turecku videli v Rakúsku „osloboditeľa Poľska“. Avšak podobne ako aj v Česku, aj v oblasti Haliče prenikali po rakúsko-uhorskom vyrovnaní do popredia myšlienky federalistického usporiadanie rakúskej monarchie, kedy by monarchia pozostávala zo 4 častí – Uhorsko, nemecké Rakúsko, české zeme a Halič s Bukovinkou. Snahy Haliče vyústili až do menovania haličského ministra (ministra krajana) alebo k zriadeniu snemu a presadeniu poľštiny v haličských úradoch, ktorá tak nahradila nemčinu.²¹

Snáď aj neexistencia podobného útvaru v predvojnovom období spôsobila, že rôzne koncepcie spoložitia Čechov, Slovákov a Poliakov v spoločnom štáte (aj s ďalšími slovanskými národmi) sa prezentovali len v teoretickej rovine, no ich praktická realizácia bola odsúdená na neúspech. Avšak koncepcie to boli zaujímavé a zaslúžia si nepochybne pozornosť.

²⁰ TAUCHEN, J. *Milan Hodža a jeho koncepcie stredoevropskej integrácie* In. *Interakcie českého a evropského práva*. [online]. [citované 22. 8. 2022] Dostupné na: <https://www.law.muni.cz/sborniky/interakce2009/files/prispevky/Tauchen.pdf>, str. 452-453

²¹ MACŮREK, J. *Dějiny polského národa*. Praha: Melantrich, 1948, s. 281-283

2.1 Kramářová Slovanská říša

Medzi ďalších významných predstaviteľov československej politiky patril Karel Kramář, ktorý sa už v počiatočných rokoch 20. storočia zaoberal myšlienkou slovanskej vzájomnosti a bližšou spoluprácou slovanských národov. V roku 1908 patril k hlavným iniciátorom a spoluorganizátorom Slovanského zjazdu v Prahe a stal sa aj predsedom tohto zjazdu.²² Po vypuknutí 1. svetovej vojny bol Kramář presvedčený, že Rusko vstúpilo do vojny len preto, aby oslobodilo slovanské národy z germánskeho područia. Kramář veril, že po ovládnutí východného frontu Ruskom a „oslobodení“ Česka bude hrať významnú rolu ako najvyšší predstaviteľ českého národa. V roku 1915 bol Kramář spoločne s ďalšími predstaviteľmi českej politiky uväznený a obžalovaný z velezrady a zo zločinu proti brannej moci štátu.²³ Karel Kramář bol odsúdený na trest smrti obesením, no zachránila ho smrť cisára Františka Jozefa, ktorý verdikt nestihol podpísať. Nový cisár nechcel začínať svoju vládu popravami a Kramářovi zmiernil trest. Nakoniec bol Kramář vďaka cisárovej hromadnej amnestii prepustený.²⁴

V našom článku sa však chceme bližšie venovať najmä Kramářovej koncepcii vytvorenia tzv. Slovanskej říše, ktorú predstavil v roku 1914 ešte pred vypuknutím Veľkej vojny. Predstavenie vízie Slovanskej říše znamenalo výrazný zlom a odklon od dovedajšieho Kramářovho chápania miesta Česka v strednej Európe. Kramář totiž v predvojnových rokoch, podobne ako aj iní predstavitelia českej politickej reprezentácie, počítal so zachovaním monarchie, avšak zmenenej, kde by bolo možné presadzovať aj české záujmy. Ešte aj v roku 1913 Kramář odmietal ideu samostatného českého štátu a vyslovil sa za spoluprácu v rámci Rakúska.²⁵ V jednom zo svojich vyjadrení povedal: „*O samostatném státu českém ve středu Evropy, na linii státní a hospodářské expanze Germánstva, nedovolují si v Čechách mysliti než nanejvýše nezralé politické děti. A poněvadž náš národ v říši tak různorodé, kde žádný druhý národ nemá převažné většiny, největší má možnost dosíci nerušeného, svobodného rozvoja a poněvadž v říši takové může dokonce doufati, že svou kulturní a hospodářskou silou, svou politickou potencí, domůže se také vlivu na celou politiku státní, vnitřní i vnější, je docela přirozeno, že všechna politika česká vždy počítala a počítá jen s jedním: s Rakouskem, ovšem*

²² DOUBEK, V. T. G. *Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*. Praha: Academia, 1999, s. 122-123.

²³ LUSTIGOVÁ, M. *Karel Kramář. První československý premiér*. Praha: Vyšehrad, 2007, s. 122, 134

²⁴ BÍLEK, J. – VELEK, L. (ed.). *Karel Kramář (1860-1937). Život a dílo*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR v nakl. Historický ústav, 2009, s. 364

²⁵ GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*. Praha: Svoboda, 1988, s. 21-22

s jiným, lepším, než je Rakousko s historickou politikou německou, zhoršenou ještě maďarským násilnictvím.“²⁶

Projekt Slovanskej ríše počítal s vedúcou úlohou Ruska a mal zahrňovať ruskú ríšu, kráľovstvo poľské, kráľovstvo české, cárstvo bulharské, kráľovstvo srbské a kráľovstvo čiernohorské. Na čele tohto obrovského štátu mal byť ruský cár, ktorý by bol zároveň aj kráľom poľským a českým. Na čele ostatných častí ríše mali byť miestni panovníci. Podľa Kramárovej Ústavy slovanskej ríše by mal „cisár všetkých Slovanov“ rozsiahle právomocí, medzi ktoré patrili napr.: právo reprezentovať štát navonok, vyhlasovať vojnu, uzatvárať mier, menovať diplomatických zástupcov, uzatvárať spojenectva a zmluvy, menovať ministra vojny a ministra zahraničných vecí, menovať námestníkov v Poľsku a Česku, ktorí mali stáť v čele správy týchto území, menovať ministrov jednotlivých krajín Slovanskej ríše, menovať náčelníkov generálneho štábu a ďalšie.

Medzi ďalšie významné orgány Slovanskej ríše mali patriť ríšska rada (vláda) a ríšska дума (parlament). Ríšska rada by pozostávala z celkového počtu 42 členov - 25 členov mal menovať cár ako ruský cár, 5 členov ako poľský kráľ, 4 členov ako český kráľ a 8 členov mali menovať balkánske mocnárstva. Ríšska дума mala pozostávať z 300 členov – z nich české kráľovstvo malo obsadiť 30 miest. Slovanská ríša mala mať spoločnú menu a mala tvoriť jednotné colné a obchodné územie.

Takto chápaná ríša by však prinášala mnoho nevýhod a úskalí. Išlo by najmä o absolutistickú a centralizovanú ríšu, avšak nie demokratickú. Potlačená by bola taktiež autonómia jednotlivých častí a ako problém sa javila aj rozdielnosť vývoja a vyspelosti jednotlivých častí ríše. V návrhu Karla Kramára sa vyskytuje aj idea tzv. koridoru. Malo ísť o úzky pás v južnom a západnom Uhorsku, ktorý by spájal kráľovstvo české s kráľovstvom srbským.

Hoc Kramárova koncepcia sa nestala v predmetnom období všeobecne známou, vychádzala v ústrety náladám českej verejnosti. Rusofilstvo hralo medzi Čechmi a Slovákmí významnú rolu, a vedenie vojny proti slovanským štátom (Rusko a Srbsko) sa nestretlo s pochopením. Významná časť českej a slovenskej verejnosti túžila po porážke Rakúsko-Uhorska a po oslobodení českého a slovenského národa Ruskom. Začalo sa šíriť množstvo prehlásení ale aj falzifikátov manifestov ruského cára alebo ministrov , ktoré sľubovali slobodu pre český a slovenský národ.²⁷ V jednom z takýchto prehlásení sa písalo: „*Národu českému*

²⁶ PAULOVÁ, M. *Dějiny Maffie. Odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války 1914-1918, díl I.*, Praha: Unie, 1937, s. 49

²⁷ GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918.* Praha: Svoboda, 1988, s. 22-27

budou vrácena nejen všechna práva, o než byl oloupen, nýbrž ke koruně české budou připojeny i země, jež nepřítzní poměrů byly od koruny této v průběhu staletí odervány. I krev krve Vaší, nešťastná větev slovenská, od staletí úpící pod cizím jařmem maďarským, bude jako nejbližší pokrevenec národá českého k územím českým připojena.“²⁸

K uskutočneniu Kramárovej vízie Slovanskej ríše malo dôjsť po vstupe ruských vojsk na územie Česka a po víťazstve Ruska vo vojne. Kramář takisto žiadal ruské vojenské kruhy aby z českých zajatcov vytvorili zvláštne jednotky a zdôrazňoval nemožnosť českého národu vyjadriť svoj protest proti vojne. Avšak k naplneniu predstáv Karla Kramára nikdy nedošlo. Rusko utrpelo na východnom fronte ťažkú porážku a samotný Kramář, ktorý aj napriek výzvam na odchod ostal na území Rakúsko-Uhorska, bol uväznený.²⁹

V predošlých riadkoch prezentované závery nám umožnili vytvoriť si základnú predstavu o Kramárovej myšlienke Slovanskej ríše, o jej reálnosti, o jej podpore medzi verejnosťou. Avšak považujeme za potrebné v krátkosti sa zaoberať niektorými podstatnými úryvkami Kramárovej Ústavy Slovanskej ríše, ktoré nám bližšie ozrejmia podstatu tejto koncepcie:

„III. Do kompetencii Ríšskeho zákonodarstva patria:

1. Obchodné zmluvy a colné tarify

2. Miery a váhy, peňažný systém a ustanovenia o vydaní papierových peňazi

.....

6. Armáda a loďstvo

*7. Ríšsky rozpočet*³⁰

Podobne ako aj v rámci rakúsko-uhorskej monarchie v období dualizmu, by v Slovanskej ríše ostali oblasti, kde by bolo potrebné prijímať celoríšsku úpravu. Išlo najmä o oblasti celoštátneho významu, kde by mnohé rozdielne národné úpravy pôsobili rušivo a podstatne by sťažovali fungovanie Slovanskej ríše a oblasti, v ktorých bola potrebná jednotnosť úpravy. Okrem vyššie spomenutých tu patrili napríklad aj zákony o obchodnom loďstve, všeobecné ustanovenia o pošte, telegrafoch alebo železniciach. Spoločná úprava sa teda vyžadovala najmä v otázkach armády, financií, obchodného a hospodárskeho styku, v čom možno vidieť paralelu so stavom, ktorý nastal v Rakúsko-Uhorsku po vyrovnaní z roku 1867.

²⁸ PAULOVÁ, M. *Dějiny Maffie. Odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války 1914-1918, díl I.*, Praha: Unie, 1937, s. 218

²⁹ GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918.* Praha: Svoboda, 1988, s. 28

³⁰ Tamtiež, s. 243

IV. Ríšske zákony schvaľuje Ríšska дума a Ríšska rada a po dosiahnutí súhlasu oboch sa uverejňujú menom cisára s poukázaním na súhlas Ríšskej dumy a Ríšskej rady a s podpisom kancelára.

VII. Zväzové štáty môžu byť donútené k plneniu svojich povinností rozhodnutím väčšiny Ríšskej rady. Prevedenie donútenia je právom a povinnosťou cisára.³¹

V predošlom ustanovení možno vidieť významnú kompetenciu vlády Slovanskej ríše – Ríšskej rady. K donúteniu zväzového štátu plniť si svoje povinnosti teda nedochádzalo na základe rozhodnutia ruského cára, ktorý mal byť najvýznamnejším orgánom ústrednej moci, ale na základe rozhodnutia väčšiny Ríšskej rady. Ako sme však aj vyššie spomínali, cár mal menovať až 34 zo 42 členov Ríšskej rady a nemožno vylúčiť, že vplyv cára na tento orgán by bol naozaj značný.

XVI. Občania všetkých spojených štátov požívajú vo všetkých spojených štátoch práva miestnych občanov, ale podrobujú sa v každom štáte všetkým povinnostiam a obmedzeniam, ktoré sú predpísané miestnymi zákonmi alebo policajnými predpismi.

XVIII. Vo všetkých neruských zemiach Ríše je povinné vyučovanie ruštiny počnúc druhým ročníkom základných škôl.

Cárstvo české pozostáva z:

- 1. Území Kráľovstva českého, markgrófstva moravského a západnej časti rakúskeho Sliezska.*
- 2. Juhozápadného pohraničia pruského Sliezska, kde sa ešte zachoval český živel*
- 3. Zeme srbsko-lužické vo východnom Sasku a pruských okresov priliehajúcich na severe.*
- 4. Slovenských území severného Uhorska, ktorých južná hranica ide po Dunaji od Bratislavy k Vyšehradu pod Budapešťou a ďalej po priamej línii k hranici Uhorskej Rusi a západnej Haliče.*

Obyvateľstvo cárstva predstavuje 15 miliónov, z nich je 10 miliónov Čechoslovákov, 1 a pol milióna pomad'arčených Slovákov a ponemčených Čechov, schopných znova sa prihlásiť k svojmu národu, 3 milióny Nemcov a asi Pol milióna Židov.³²

V otázke určenia rozsahu Českého kráľovstva možno badať značnú veľkorysosť ale aj neurčitosť pojmov. Poukazujeme napríklad na bod 2, kde sa hovorí o pripojení územia, na ktorom sa ešte zachoval „český živel“. Hoc už Kramářová vízia pôsobí maximalisticky, skupina

³¹ GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*. Praha: Svoboda, 1988, s. 244

³² GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*. Praha: Svoboda, 1988, s. 246 - 248

mladočechov združených okolo Kramára svoje predstavy o rozsahu českého kráľovstva v prvých vojnových rokoch stupňovala. Do českého kráľovstva zaradovala aj rozsiahle územia v Nemecku, územie v Dolnom a Hornom Rakúsku a územia siahajúce takmer až po Budapešť. Takéto kráľovstvo by malo viac ako 20 miliónov obyvateľov, z ktorých by nebola ani polovica Čechov a Slovákov.³³

Záverom teda možno uvažovať, či by realizácia myšlienky Slovanskej ríše priniesla pre Slovákov a Čechov viac pozitív alebo negatív. Je podstatne ešte raz podotknúť, že by išlo o absolutistický a centralizovaný štátny útvar. Vážnym problémom by bol nedostatok demokratických prvkov, príliš nízka miera autonómie jednotlivých národov alebo priveľká moc panovníka. Myšlienke Slovanskej ríše možno vyčítať aj to, že hoc sa snaží poskytnúť obraz federalizovaného štátu, tento nie je dotiahnutý. Náročné je predstaviť si aj existenciu Ruska a Poľska v jednom spoločnom útvare alebo možnosť zabezpečenia dostatočného rozvoja pre každú časť obrovskej ríše. Slovanská ríša tak pôsobí skôr ako utopistická vízia K. Kramára, nie však ako projekt, ktorý by bol reálne uskutočniteľným.

2.2 Masarykove Samostatné Čechy

Masaryk, podobne ako už vyššie spomínaní politici Hodža a Kramár, rátal pred 1. svetovou vojnou so zachovaním celistvosti Rakúsko-Uhorska. Monarchiu však podľa neho bolo potrebné reformovať v duchu demokracie a sociálnej spravodlivosti. Takýto štát mal pôsobiť ako veľmoc, v ktorom by bol zabezpečený priestor pre rozvoj svojráznych národov monarchie, a ktorý by bol ochrancom Čechov voči Nemcom.³⁴ Masaryk v predvojnových rokoch tvrdil: „*Je potrebné pracovať k povzneseniu Rakúska a jeho politickej správy*“ „*Politická samostatnosť nás nespasí*“ alebo aj „*...nečakám žiadne ohromné svetové katastrofy a veľmi reálne počítam s existenciou Rakúska.*“³⁵ Aj jeho ďalšie výroky sa niesli v podobnom duchu: „*Kdyby Rakousko v evropské konflagraci podlehlo a se rozbilo, dostali bychom se k Německu, s nímž už tisíc let jsme ve styku. Co by to znamenalo, at' si každý domyslí.*“³⁶

Zmena v Masarykových názoroch nastala až nástupom vojny. Tú Masaryk využil na riešenie českej otázky. Snaha o vytvorenie československého štátu vychádzala aj z obavy, že ak by ústredné mocnosti zvíťazili, nastúpil by agresívny nemecký nacionalizmus. Masaryk

³³ Tamtiež, s. 24 - 25

³⁴ HRONSKÝ, M. *Trianon. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918 – 1920)*. Bratislava : VEDA – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2011, s. 18

³⁵ GALANDAUER, J. *T. G. Masaryk a vznik ČSR In. Slovo k historii. 1988*, roč. 1988, č. 14, s. 1

³⁶ GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*. Praha: Svoboda, 1988, s. 30

zároveň tvrdil, že v predvojnových rokoch bližšie spoznal dynastiu a dospel k názoru, že táto je mravne a fyzicky degenerovaná.

Prvý Masarykov projekt budúceho československého štátu vznikol už v októbri 1914. O svoje myšlienky sa podelil s britským novinárom a historikom R. W. Setonom-Watsonom, ktorý ich v podobe memoranda predložil britskej vláde. Podľa tohto memoranda mal byť po porážke Nemecka vytvorený samostatný československý štát – monarchia, na ktorej čele by stal niektorý zo západných princov (dánsky, belgický).³⁷ Masaryk počítal s tým, že novovytvorený štát bude hraničiť s Ruskom. Hoc pripúšťal ruský vplyv, odmietal dosadenie predstaviteľa ruských Romanovovcov na trón.³⁸ Masarykom navrhovaná hranica by znamenala menšiu rozlohu krajiny, v akej nakoniec Československá republika vznikla. Do československého štátu by nepripadol napr. Žitný ostrov, Podkarpatská Rus alebo časť Sliezska. Hoc sa tento návrh nestretol s požadovaným pochopením, Masaryk svoj návrh postupne modifikoval a prispôboval a snažil sa v ňom odzrkadliť aj názory českých domácich politikov, ako aj obyvateľov, legionárov alebo zajatcov. Masaryk sa zaoberal okrem iného napr. aj Kramářovou myšlienkou koridoru spájajúceho budúci československý a juhoslovenský štát.

Najvýznamnejší z Masarykových projektov bol vypracovaný v máji 1915. Memorandum Independent Bohemia, ktoré bolo už omnoho oficiálnejšie predložil Masaryk britskému ministrovi zahraničných vecí E. Greyovi. Aj tento projekt predpokladal, že československý štát bude monarchiou. Na jej čele mal stáť niektorý zo západných princov alebo by sa vytvorila personálna únia medzi Srbskom a Českom, kde by mohlo dôjsť aj k utvoreniu vyššie spomínaného srbsko-českého koridoru. Avšak nevylučovalo sa ani obsadenie trónu ruskou dynastiou a to najmä s prihliadnutím na rusofilné zameranie českého národa. Hranice a rozsah nového štátu sa oproti Masarykovmu prvému projektu nezmenili. Československý štát mal mať rozlohu okolo 129 000 km² a viac ako 12 miliónov obyvateľov.³⁹ Tak tento, ak aj ďalšie Masarykové projekty by sa však mohli realizovať len v duchu vety - bez rozhodnej porážky Nemecka nemôže byť nezávislých Čiech.⁴⁰

V nasledujúcich vojnových rokoch vypracoval Masaryk ďalšie memoranda. V memorande podanom francúzskej vláde možno badať odklon od jeho myšlienky československého štátu ako monarchie, keď píše: „*Skúsenosti s cudzími dynastiami a úloha, ktorú hrajú cudzie princezné nielen v Rumunsku, v Grécku, v Bulharsku, v Albánsku, ale aj*

³⁷ GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*. Praha: Svoboda, 1988, s. 32

³⁸ KOVÁČ, D. a kol. *Prvá svetová vojna 1914-1918*. Bratislava: Veda, 2008, s. 62

³⁹ GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*. Praha: Svoboda, 1988, s. 33 - 37

⁴⁰ LIPTÁK, E. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram, 1998, s. 60

v Čiernej Hore, nie je príliš vábna. Preto republikánsky režim, požadovaný spočiatku len radikálmi, naberá stále viac prívržencov. V tomto prípade by pripadla rozhodujúca úloha Francúzsku. Podobnú možnosť republikánskeho zriadenia pripustil aj na porade Zväzu československých spolkov v Rusku. Po prevrate v Rusku sa Masaryk už otvorene hlásil k republike. V jednom zo svojich prejavov hovorí: „Ja pre svoju osobu si prajem, aby to bol štát republikánsky... My vieme, že republika je forma vládna, ktorej podstatou je demokratizmus.“ alebo „Československý štát nepochybne bude republikou... národ český a slovenský je pre republiku zrelý.“ K myšlienke republiky sa nakoniec prihlásila aj Washingtonská deklarácia z 18. októbra 1918.

V poslednom roku vojny, kedy sa už s Ruskom nedalo počítať vo vývoji rôznych koncepcií budúceho štátoprávneho usporiadania strednej Európy, snažil sa Masaryk popri juhoslovanských štátoch nájsť iného spojenca, ktorý by mu pomohol zaistiť sa proti Nemecku. Masaryk preto začína zvýrazňovať význam Poľska, ktoré má spoločne s Československom tvoriť bariéru proti odvekému nepriateľovi Nemecku. Poľsko už nevnímal ako budúcu autonómnu súčasť Ruska, ale ako spojenca československého štátu.⁴¹

V období poslednej fázy vojny vyšlo ešte jedno významné dielo T. G. Masaryka. V knihe Nová Európa prezentuje Masaryk názor, že svetová vojna je obranná vojna demokratických národov proti ofenzíve pangermanizmu. Na ďalších stranách Masaryk píše o Rakúsko-Uhorsku ako o prežitku a o práve malých národov a štátov byť politicky a sociálne rešpektované, pretože aj malý národ je plnoprávnou jednotkou, rovnako ako aj národ veľký. Poliakov, Juhoslovanov a Čechoslovákov vníma Masaryk v tomto diele ako tri slovanské národy, zocelené stáročnou borbou s Nemcami a Maďarmi, ktoré budú v novej epoche prirodzenou hrádzou proti „Drang nach Osten“(expanzii na východ).⁴²

Je potrebné dodať, že aj napriek snahám československej politickej reprezentácie, dohodové mocnosti dlhodobo odmietali rozbitie rakúsko-uhorskej monarchie a otázka československej samostatnosti nebola ani predmetom úvah, o čom sa presvedčil aj Masaryk pri svojich rozhovoroch v Londýne a Paríži.⁴³

Tak ako pri Kramářovej Ústave Slovanskej ríše, aj pri Masarykovom prvom projekte (memorandum spísané R.W. Seton-Watsonom) a pri dokumente Independent Bohemia je potrebné na ucelenie si obrazu o Masarykových predstavách uviesť niektoré podstatné úryvky týchto dokumentov.

⁴¹ GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*. Praha: Svoboda, 1988, s. 37-41

⁴² MASARYK, T. G. *Nová Evropa Stanovisko Slovanské*. Brno: Edice Knihy Dokumenty, 1994, s. 102, 120, 164

⁴³ GALANDAUER, J. *T. G. Masaryk a vznik ČSR*. IN *Slovo k historii*. 1988, roč. 1988, č. 14, s 14

Memorandum spísané Seton-Watsonom

„...nový štát mohl by byť toľko kráľovstvom, nikoliv republikou, byto by to práňím rozhodné väčšiny národa.“⁴⁴

Podobne ako aj v Kramářovom koncepte Slovanskej ríše, aj v tomto Memorande sa počítalo, že nový štát nebude republikou ale kráľovstvom. Dôvodom mohlo byť aj to, že existencia republiky v stredoeurópskom a východoeurópskom priestore nebola v tomto období bežným javom. K zmene štátneho zriadenia jednotlivých krajín z monarchie na republiku dochádzalo najmä na konci (Rusko) a po 1. svetovej vojne.

„V záujmu budúcnosti a predovšetkým v záujmu budúcnosti vzťahů rusko-českých, bylo by moudřejší neuvádět na trůn ruského velkoknížete v rom případě důvěrné styky s Ruskem spíše potrvají, než v případě příme vlády ruského panovníka, což by vedlo jen k tomu, že by vystoupila různost názorů.“

Tento nový štát bude mít dva nové sousedy – autonomní Polsko a Rusko samotné, a pro zdar plánu je nezbytné, aby Rusko hraničilo přímo s Čechami.“⁴⁵

Pri riešení otázky obsadenie panovníckeho miesta sa Masaryk odvolával najmä na to, že dosadenie ruského veľkokniežaťa na český trón by viedlo k zhoršeniu vzťahov medzi českým národom a Ruskom, a že pre nemeckú menšinu žijúcu v prípadnom novovzniknutom štáte by bolo ruské knieža neprijateľné. Navyše opäť nastáva otázka prílišnej naviazanosti novovzniknutého štátu na svojho suseda - Rusko. V prípade ak by panovnícke miesto obsadilo ruské veľkoknieža, nemožno vylúčiť postupnú stratu autonómie Československa v prospech Ruska, ako aj zasahovanie ruského cára do vnútorných záležitostí československého štátu. Situácia v novovzniknutom štáte by sa tak mohla v mnohom podobat' stavu Poľského kráľovstva v období pred delením Poľska.

V predmetnom memorande boli v krátkosti rozobrané aj určité ekonomické otázky. Československý štát mal prevziať časť rakúskeho štátneho dlhu, mal sa vykúpiť pozemkový majetok cudzej šľachty, víťazným štátom sa mal platiť poplatok za oslobodenie alebo mala vzniknúť daň z majetku.⁴⁶

⁴⁴ GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*. Praha: Svoboda, 1988, s. 252

⁴⁵ GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*. Praha: Svoboda, 1988, 251-253

⁴⁶ GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*. Praha: Svoboda, 1988, , s. 32-33

Independent Bohemia

„Válka z roku 1914 odhalila slabost dualistickej monarchie.... Rakousko je degenerované, je to katolícké Turecko ...“

„Válka r. 1914 ukázala, stejně jako války z r. 1859 a 1866, že Rakousko-Uhersko jest neschopno chránit a spravovat Čechy i ostatní národy. Čechy se musí nyní starat o sebe samy.“

„Všechny české kolonie zahraniční, zvláště v Anglii, Francii, Švýcarsku a ve Spojených státech amerických, nepodléhající nátlaku Rakouska, projevíly opětovně pravé smýšlení národa tím, že prohlásily nutnost obnoviti politickou samostatnost Čech.“⁴⁷

Na tomto mieste, a po uvedení Masarakových pomerne ostrých výrokov obsiahnutých v dokumente Independent Bohemia, si môžeme najvýraznejšie všimnúť značný obrat v jeho názoroch. Keď porovnáme jeho výroky z konca 19tého a začiatku 20tého storočia s výrokmí v spomínanom dokumente Independent Bohemia, je len ťažko uveriteľné, že autorom je ten istý človek. Kým pred vojnou bolo podľa Masaryka potrebné pracovať na povznesení Rakúska, v prvých vojnových rokoch písal a hovoril budúci prezident ČSR už otvorene o potrebe rozpadu monarchie. Podobne by sme mohli porovnávať aj ďalšie jeho výroky (*„Politická samostatnosť nás nespasí“* vs. *„Čechy se musí nyní starat o sebe samy.“*).

Nielen nám, ale aj viacerým autorom, sa zdá tento názorový prerod prinajmenšom zvláštny a nezvyčajný a možno len uvažovať o jeho presných dôvodoch. Pôsobenie v emigrácii dalo Masarykovi možnosť voľnejšej prezentácie rôznych názorov. Kým na území monarchie mohol byť pre šírenie myšlienok rozbitia ríše stíhaný za velezradu, v zahraničí získaval na podporu svojich myšlienok nových priaznivcov, a to aj z kruhov zahraničných historikov a neskôr aj politikov. Samotný Masaryk, ktorý ešte koncom 19tého storočia kritizoval radikálny nacionalizmus, sa nacionalistom nakoniec stal.

Ďalším dôvodom, na základe ktorého Masaryk prehodnotil svoje názory na zachovanie existencie Rakúsko-Uhorska, mohla byť prílišná závislosť monarchie na Nemecku a s tým spojená obava nedosiahnutia dostatočnej miery autonómie. V jednom zo skorších výrokov Masaryk prezentoval nasledovné už vyššie spomínané stanovisko: *„Kdyby Rakousko v evropské konflagraci podlehlo a se rozbilo, dostali bychom se k Německu, s nímž už tisíc let jsme ve styku.“* Už v tomto možno badať istý strach pred vplyvu Nemecka vo vtedajšej Európe. V prípade víťazstva Nemecka a Rakúska vo vojne očakávali najmä českí politici agresívny nástup nemeckého nacionalizmu.

⁴⁷ ČAPKA, F. *Zrod ČSR v datech a událostech*. Olomučany : CERM Akademické nakladatelství s.r.o., 1998, s. 40

Dostatočným dôvodom na tak radikálnu názorovú zmenu nie je ani Masarykove tvrdenie, že od roku 1907 bližšie spoznal dynastiu a dospel k názoru, že vládnuca dynastia je mravne a fyzicky degenerovaná.⁴⁸ Je síce pravdou, že na rakúskom tróne bol v začiatku vojny už 66 rokov František Jozef I., no predvojnové dianie dávalo jasne najavo, že napríklad zabitý následník trónu František Ferdinand d'Este by sa snažil riadiť krajinu odlišne – na základe princípu federalizmu. Rovnako Masaryk mohol len ťažko čosi vyčítať novému nasledovníkovi trónu Karolovi.

„Srbsko-český koridor by usnadnil hospodárske styky medzi oboma zeměmi - průmyslovými Čechami a zemědělským Srbochorvatskem - a vedl by z Čech k srbochorvatským přístavům. Tento koridor by měl ovšem velký význam vojenský.“⁴⁹

Masaryk vo svojej knihe Světová revoluce za války a ve válce 1914-1918 z roku 1925 pripúšťa, že myšlienka vytvorenia koridoru nie je jeho a, že vytvorenie úzkeho 200 km dlhého koridoru sa mu ani nezdalo možné, avšak vo svojom diele Independent Bohemia nevynechal ani túto otázku. Vytvorenie koridoru bolo podľa Masaryk potrebné, a to najmä s prihliadnutím na to, že československý a juhoslovenský štát budú úzkymi spojencami. Koridor by nadobudol význam najmä v prípade ak by sa realizovala myšlienky vytvorenia spoločnej personálnej únie medzi Srbskom a Českom.⁵⁰

„Osvobozené Čechy budou jistě vždy jednat ve shodě s Dohodou a budou vždy jejím loajálním spojencem.“⁵¹

Hoc koncepcie vypracované Masarykom pred a počas 1. svetovej vojny sa podstatne menili, nemožno odoprieť ich obrovský význam pre budovanie myšlienky samostatného československého národa ale aj pre samotný vznik republiky. Podobne ako pri M. Hodžovi možno povedať, že Masarykove názory sa častokrát menili podľa aktuálnej situácie a Masaryk bol ochotný upustiť od presadzovanie nového štátu ako monarchie alebo od výraznejšej napojenosti na Rusko, ako aj na juhoslovenské štáty.

⁴⁸ GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*. Praha: Svoboda, 1988,, s. 30-31

⁴⁹ ČAPKA, F. *Zrod ČSR v datech a událostech*. Olomučany : CERM Akademické nakladatelství s.r.o., 1998, s. 40

⁵⁰ GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*. Praha: Svoboda, 1988,, s. 30-31

⁵¹ ČAPKA, F. *Zrod ČSR v datech a událostech*. Olomučany : CERM Akademické nakladatelství s.r.o., 1998, s. 40

ZÁVER

V našom článku nebolo možné rozobrať všetky koncepcie, ktoré predstavila česká a slovenská politická reprezentácia v období bezprostredne pred vojnou a počas nej. Priestor sme dali najmä tým najvýznamnejším. Politická činnosť Milana Hodžu nás oslovila najmä s prihliadnutím na to, že netrval na presadzovaní jediného riešenia, ale bol otvorený rôznym myšlienkam. Významná bola najmä jeho spolupráca s nasledovníkom trónu ale aj ďalšie koncepcie stredoeurópskej spolupráce. Výhodou v jeho postojoch bola skutočnosť, že sa snažil presadiť riešenie, v tom ktorom čase najviac reálne.

Naproti tomu sa Karel Kramář zameral najmä na myšlienku slovanskej vzájomnosti. Jeho predstavy síce odzrkadľovali nálady veľkej časti českej (a slovenskej) spoločnosti, no samotná myšlienka Slovanskej ríše bola pomerne nereálna. Realizáciou tejto predstavy by vznikli ríša tiahnuca sa od Tichého oceána až po kraj strednej Európy. Možno len uvažovať, či by ostatné dohodové mocnosti súhlasili a boli otvorené vzniku takto rozsiahlej ríše. Takisto je náročné predstaviť si súhlasný postoj Poľska k tejto otázke. Priaznivci myšlienky Slovanskej ríše sa snažili svoje tvrdenia podporovať aj vydávaním množstva falzifikátov, ktoré predstavovali ako dokumenty prichádzajúce priamo od cára alebo ruských ministrov. Uväznenie K. Kramářa mu znemožnili ďalší rozvoj týchto myšlienok. Konečnú bodku nereálnosti vzniku Slovanskej ríše dala ruská socialistická revolúcia.

T. G. Masaryk prešiel tiež veľkou obrodou vo svojich názoroch. Jeho spočiatku jasné prezentovanie zachovania integrity Rakúsko-Uhorska vystriedali myšlienky samostatného československého štátu, ktorý by bol monarchiou. Spočiatku prezentované dosadenie, niektorého zo západných princov na trón a odmietanie ruského veľkokniežat'a vystriedalo pripustenie obsadenie trónu niekým z ruskej dynastie Romanovovcov alebo srbským kráľom. Nakoniec v závere vojny a po ruskom prevrate sa do popredia v Masarykových názoroch dostáva jednoznačne uprednostňovanie republikánskeho zriadenia.

Záverom možno teda povedať, že koncepcie vypracované jednotlivými českými a slovenskými politikmi vychádzali väčšinou z konkrétnej situácie a menili sa podľa reálnej možnosti ich presadenia.

LITERATURE

Books

1. BÍLEK, J. – VELEK, L. (ed.). *Karel Kramář (1860-1937). Život a dílo*. Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR v nakl. Historický ústav, 2009, 784s., ISBN 978-80-86495-58-3
2. ČAPKA, F. *Zrod ČSR v datech a událostech*. Olomučany : CERM Akademické nakladatelství s.r.o., 1998, 40s., ISBN 80-7204-04-X.
3. DOUBEK, V. *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*. Praha: Academia, 1999, 192s.
4. GALANDAUER, J. *Vznik Československé republiky 1918*. Praha: Svoboda, 1988, 345s.
5. GOŇEC, V – PEKNÍK, M. *Milan Hodža ako aktér medzinárodných vzťahov*. Bratislava: Ústav politických vied SAV, 2015, 457 s., ISBN 978-80-224-1491-3
6. HODŽA , M. *Články, řeči, štúdie. Svazek IV*. Praha: Novina, 1931, 560s.
7. HRONSKÝ, M. *Trianon. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918 – 1920)*. Bratislava : VEDA – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2011, 685 s., ISBN 978-80-224-1183-7
8. KOVÁČ, D. a kol. *Prvá svetová vojna 1914-1918*. Bratislava : Veda, 2008, 325s., ISBN 978-80-224-1014-4
9. LIPTÁK, Ľ. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram, 1998, 376s., ISBN 80-7149-225-6
10. LUSTIGOVÁ, M. *Karel Kramář. První československý premiér*. Praha: Vyšehrad, 2007, 368s., ISBN 978-80-7429-204-0
11. MACŮREK, J. *Dějiny polského národa*. Praha: Melantrich, 1948, 356s.
12. MASARYK, T. G. *Nová Evropa. Stanovisko Slovanské*. Brno: Edice Knihy Dokumenty, 1994, 193s., ISBN 80-85765-29-2
13. PAULOVÁ, M. *Dějiny Maffie. Odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války 1914-1918, díl I*. Praha: Unie, 1937, 664s.
14. PEKNÍK, M. *Milan Hodža, štátnik a politik (materiály z vedeckej konferencie Bratislava 15.-17. septembra 1992)*. Bratislava: VEDA, 1994, 88s., ISBN 80-224-0144-7
15. *Slovenský rozchod s Maďarmi roku 1918*. Bratislava: Redakcia slovenského denníka, 1929, 206 s.
16. *Slovo k historii*. 1988. roč. 1988, č. 14

17. TAYLOR, A. J. P. *Poslední století habsburské monarchie. Rakousko a Rakousko-Uhersko v letech 1809-1918*. Brno: Barrister & Principal, 1998, 371 s., ISBN 80-85947-26-9
18. ŽUPANIČ, J. *Rakousko-Uhersko a polská otázka za první světové války*. Praha: Karolinum, 2006, 192 s., ISBN 80-246-1193-7

Online sources

1. PETROVIČOVÁ, E. *Štátník a politik Milan Hodža* In. *Studia Politica Slovaca*. [online]. [citované 22. 8. 2022] Dostupné na: https://www.sav.sk/journals/uploads/04121409SPS_1_2009_E%20Petrovicova.pdf
2. TAUCHEN, J. *Milan Hodža a jeho koncepcie stredoevropské integrace* In. *Interakce českého a evropského práva*. [online]. [citované 22. 8. 2022] Dostupné na: <https://www.law.muni.cz/sborniky/interakce2009/files/prispevky/Tauchen.pdf>

CONTACT

ivan.vana@upjs.sk

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta

Kováčska 26

040 75 Košice

Slovenská republika

Mierová koexistencia v strednej Európe v rokoch 1918-1920¹

Peace Coexistence in Central Europe in years 1918-1920

doc. JUDr. Vladimír Vrana, PhD.

Abstrakt

Očakávaný svetový a európsky poriadok po prvej svetovej vojne dostal úplne nový rozmer a dimenziu. Štyri európske monarchie ktoré sa zdali, že sú večné sa buď zrútili alebo radikálne zmenili. Súčasne, v tej istej dejinnej dobe, európske krajiny vznikli na multinárodnej scéne. Vytvorenie Malej dohody (1920) bolo dôležitým míľnikom rovnako pre Československo ako aj Rumunsko a Juhosláviu. Medzinárodné spoločenstvo v procese príprav mierovej zmluvy s Maďarskom (Trianon) nemohlo odignorovať silný hlas nemaďarského obyvateľstva žijúceho na území niekdajšieho Uhorska.

Kľúčové slová:

stredná Európa, medzinárodná zmluva, Trianon, Malá Dohoda, hranice

Abstract

Global and European order anticipated after World War I. got completely new shape and dimension. Four monarchies that had seemed to be here for perpetuity either collapsed or radically changed. At the same time several European countries emerged on the multinational scene. Creation of Little Entente (1920) was important milestone also for Czechoslovak Republic like for Romania and Yugoslavia. The international community in the process of preparing the Peace Treaty with new Hungary could not ignore a strong voice of non-Magyar peoples living in the historic Kingdom of Hungary.

Keywords:

Central Europe, international treaty, Trianon, Little Entente, boundaries

Je zložité, berúc do úvahy uplatnenie zásady „*audiatur et altera pars*“, ako objektívne, jednoznačne odpovedať na historickú otázku v súvislosti s koncom (ale aj začiatkom) prvej svetovej vojny, či treba považovať Uhorsko skôr za jedného z hlavných vinníkov vyvolania vojnovnej katastrofy alebo naopak uprednostniť tvrdenie, že nikdy nechcelo vojnový konflikt,

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-19-0419“.

súc v pevnom súštatí s Rakúskom, a bolo tak jeho z mnohých obetí. Politické elity a verejná mienka v Uhorsku prijali vojnu s nadšením, oficiálna tlač sa predbiehala v zosmiešňovaní názorových oponentov a sebavedomá arogancia štátnych špičiek sa mohla exportovať. Je zaujímavou skutočnosťou, že v maďarskej odbornej literatúre sa osobitne zdôrazňujú a hyperbolizujú teritoriálne ambície všetkých susedov starého Uhorska ako aj po roku 1918 novovznikajúcich štátov – vrátane česko-slovenských územných nárokov – v žiadnej vedeckej práci sa však s úvahami o spravodlivosti resp. nespravodlivosti nestretáme s popisom reálnych uhorských imperiálnych cieľov a nárokov počas prvej svetovej vojny – to by už totiž Maďarsko nevyznelo ako obeť vojny a trianonský mier by stratil jeden z dôvodov svojej tak často deklarovanej medzinárodnej nespravodlivosti².

Skončenie prvého celosvetového konfliktu na začiatku 20. storočí v Európe so sebou prinieslo aj to, že definitívnu bodku za svojimi dejinami si museli dať viaceré kľúčové európske a svetové mocnosti, podporujúce jeho vypuknutie a pokračovanie. Na strane porazených sa ocitli pruskí Hohenzollernovci, dynastia ruských Romanovcov, rozpadli sa Rakúsko-Uhorsko a Osmanská ríša. Naopak, na mape Európy našli svoje miesta (staro)nové štáty – Česko-Slovensko, iné sa obnovili (Poľsko) a konečne ďalšie metamorfózovali spojením starších štátov s novými územiami, čo bolo v prípade Juhoslávie a Rumunska. V zásade môžeme konštatovať, že na konci r.1918, bezprostredne po skončení vojny bol európskymi mocnosťami a USA predbežne dohodnutý, prerokovaný rozsah nových štátov a ich hraníc, ktoré versailleská mierová konferencia už iba spresnila a medzinárodne legitimizovala. Tak sa z roku 1918, ako to trefne poznamenal historik Holec, „stáva koniec „dlhého“ 19. storočia a súčasne začiatkom „krátkeho“ 20. storočia“³.

V tejto súvislosti ešte jedna poznámka: rok 1918 sa častokrát pertraktuje ako medzník znamenajúci koniec Veľkej vojny a nastolenie mieru v Európe...Medzinárodná situácia však tomu úplne nezodpovedala – strednú Európu, predovšetkým Nemecko a Maďarsko, zasiahli násilné revolúcie, povstania a lokálne ozbrojené konflikty, Rumunsko obsadilo Budapešť, na východe Európy traumatizovali obyvateľstvo odveký poľsko-ruský vojnový konflikt, podobne ako ešte východnejšie grécko-turecká vojna. A do toho všetkého ešte nestabilná hospodárska situácia, inflačné špirály, španielska chrípka, ktorú možno dnes vieme podstatne lepšie pochopiť ako prednedávnom.

² K tomu pozri: HOLEC, R. *Trianon. Triumf alebo katastrofa?*, Bratislava 2020, s.44.

³ HOLEC, R. *Trianon. Triumf alebo katastrofa?*, Bratislava 2020, s.62.

Armistizio di Villa Giusti, dojednané začiatkom novembra 1918 sa uzatváralo v dobe, kedy rozpadávajúce Rakúsko-Uhorsko reálne už neexistovalo⁴, keď sa mala uskutočniť štátoprávna transformácia Uhorska a očakávalo sa zaradenie Maďarska, ako jeho nástupníckeho štátu, medzi porazené štáty, sa bezprostredne nedotýkalo Uhorska a aj z tohto dôvodu sa predstavitelia novej maďarskej vlády ponáhľali uzavrieť prostredníctvom európskych mocností novú dohodu. Udalosti z konca októbra 1918, dlhodobo pripravované a plánované slovenským a českým zahraničným odbojom koordinovaným z Paríža a Washingtonu, priniesli so sebou relatívne nepredvídateľné, dramatické udalosti spojené predovšetkým so situáciou na Slovensku. Po skončení prvej svetovej vojny dohodové veľmoci (podobne ako s inými porazenými štátmi) aj s Maďarskom ako jedným z dedičov bývalého Uhorského kráľovstva pripravovali podpísanie mierovej zmluvy. Cieľom zmluvy bolo reflektovať novú mocenskú situáciu v Európe, ale tiež dôsledky národnooslobodzovacieho hnutia utláčaných národov v Uhorskom kráľovstve. Najvyššia pozornosť bola venovaná týmto zásadným otázkam – štátnym hraniciam a národnostným menšinám⁵.

Územie Slovenska sa nachádzalo v „záujmovej sfére“ troch štátov a samo Slovensko si muselo ešte iba hľadať cestu k vlastnej, národnej identite, čo sa predominantne prejavilo predovšetkým počas celého roku 1919 a uzatvorenie Trianonskej mierovej zmluvy bolo vlastne legitimizovanie vtedajšieho *statu quo* a definitívnym potvrdením tzv. československej cesty, ktorou sa slovenská spoločnosť na čele so svojimi politickými elitami vybrala. Nikto však nemal skúsenosti s tým, ako sa vytvára nový štát, vzájomná informovanosť a koordinácia medzi novotvoriacimi sa štátnymi orgánmi viazla a všetko sa dialo za pochodu: úrady, armáda, zásobovacia infraštruktúra, hospodárske vzťahy a celý rad iných, pre nový štát, bazálnych vecí.

Práve turbulentný rok 1919 mal vytvoriť predpoklady na čo najlepšiu východiskovú pozíciu mladého česko-slovenského štátu pred parížskou mierovou konferenciou. Vonkajším prejavom sebadôvery nového štátu bol aj presun Šrobárovho Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska zo Žiliny do Bratislavy, nového hlavného mesta Slovenska, kde existoval ešte silný nemecký a maďarský prvok. S parížskou mierovou konferenciou sa spájali nespĺniteľné očakávania medzinárodného spoločenstva. Malo ísť o prelomovú konferenciu nových „parametrov“, ktorej výsledky prinesú spravodlivý mier pre 20. storočie. Zostalo však iba pri deklaráciách – na minulosť sa nezabúdalo - hlavne Francúzsko malo čo odplácať Nemecku za poníženie z r.1871...

⁴ K tomu porov.: VEBER, V. *Dějiny Rakouska*, Praha 2010, s. 470 a nasl.

⁵ Zložité utváranie slovenskej štátnej hranice s Maďarsko – pozri aj: KLIMKO, J. *Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc*, Bratislava 1980.

S porazeným Nemeckom a Rakúskom boli uzavreté mierové zmluvy už v roku 1919⁶. Keď vo februári 1919 vypukla poľsko-ruská vojna a ruské vojská postúpili až na poľské územie, tento stav vecí mal dosah aj na medzinárodnú situáciu v celej strednej Európe. Osobitne v Maďarsku stále silnejúce sociálnodemokratické hnutie so zreteľným vplyvom radikálnych extrémne ľavicových síl v marci toho istého roku prevzalo moc v štáte a vyhlásilo Maďarskú republiku rád. Medzi mnohými maďarskými politikmi vtedy prevládli neopodstatnené ilúzie, že sa ich vojaci spoja s Červenou armádou, a tak sa podarí udržať zničenú integritu Uhorska. Toto potencionálne nebezpečenstvo si uvedomovali aj jednotliví dohodoví politickí predstavitelia, a preto sa aj u nich začal meniť aj zo začiatku odmietavý názor na účasť maďarských politických špičiek v Paríži. Ich obavy napokon vyústili do toho, že Maďarov na mierovú konferenciu napokon predsa len pozvali⁷.

S novovzniknutým Maďarskom však nastali problémy, súvisiace s jeho celkovou politickou destabilizáciou. Budapešť navyše túto destabilizáciu vyvážala do susedných krajín, snívajúc svoj sen o zachovaní Uhorska. Preto začiatkom roka 1919, keď sa začala v Paríži mierová konferencia, Maďarsko nebolo prítomné, avšak o otázkach krajiny sa meritórne rokovalo. Budapešť sa vôbec nenáhlila so svojou účasťou na konferencii v nádeji, že čas pracuje v jej prospech. Maďarské elity sa domnievali, že veľmoci sa postupne unavia a vzniknú medzi nimi nezhody, z čoho by pragmatická maďarská politika mohla profitovať. Na rozdiel od Rakúska, ktoré išlo na mierovú konferenciu zmierené s rozpadom monarchie ako nezvratným faktom a s koncepciou záchrany etnického územia, Maďarsko všetkými prostriedkami bránilo integritu uhorského štátu, čo sa rovnalo obhajobe maďarskej hegemonie nad nemaďarskými národmi⁸.

Prvá svetová vojna priniesla milióny obetí na ľudských životoch a obrovské škody na majetku. Vyriešenie sporov, ktoré spustili celosvetový konflikt, mala ukončiť Parížska mierová konferencia. Víťazné mocnosti dospeli k záveru, že mnohonárodnostná habsburská monarchia bude rozdelená na menšie štátne zoskupenia na princípoch národného sebaurčenia. Na území Rakúsko-Uhorska vznikli viaceré nástupnícke štáty, odrážajúce etnickú rôznorodosť Európy. Dňa 12. júna 1919 Najvyššia rada Parížskej mierovej konferencie rozhodla o definitívnej hranici medzi Slovenskom a Maďarskom, za ktorú sa do 5. júla 1919 museli stiahnuť aj

⁶ K tomu pozri: VEBER, V. *Dějiny Rakouska*, Praha 2010, s.204 a nasl.

⁷ GÁBOR, J. *Život národa je večný. Sto rokov od Trianonskej mierovej zmluvy. Mierová zmluva v niektorých historických, politických a právnych súvislostiach*, in: *Medzi Trianonom a retribúciou. Slovensko-maďarské vzťahy z právneho pohľadu*, Trnava 2021, s.37 nasl.

⁸ GÁBOR, J. *Život národa je večný. Sto rokov od Trianonskej mierovej zmluvy. Mierová zmluva v niektorých historických, politických a právnych súvislostiach*, in: *Medzi Trianonom a retribúciou. Slovensko-maďarské vzťahy z právneho pohľadu*, Trnava 2021, s.166 a nasl.

jednotky maďarskej Červenej armády z okupovaného územia Slovenska. Avšak v druhej polovici r.1919 sa v záujme konečného vyriešenia slovensko-maďarského problému na konferencii v Paríži takmer nič podstatné neodohralo. Medzinárodná európska diplomacia však pracovala v tichosti nepretržite. Začiatkom decembra 1919 bol text návrhu mierovej zmluvy s Maďarskom vyhotovený. Československá strana bola s jej znením v zásade spokojná, no nebola však spokojná s oddiaľovaním jej uzavretia.

Maďarská politická a právna argumentácia na parížskej mierovej konferencii smerovala k štyrom bodom – dokazovanie historickej, hospodárskej, geografickej a kultúrnej jednoty Uhorska. Česko-slovenská delegácia však tieto argumenty ľahko vyvrátila, keďže boli málo presvedčivé. Historická jednota uhorského štátu bola neobhájiteľná, nakoľko tento štátny útvar sa v priebehu tisíc rokov dramaticky menil. O hospodárskej jednote a vzájomnej vyváženosti sa ťažko dalo hovoriť v prípade štátu, z ktorého sa len zo Slovenska muselo pred vojnou vystáňovať za prácou do zámoria vyše pol milióna obyvateľov. Kultúrna nekultivovanosť, paradoxne veľmi navonok distingvovanému prejavu grófa Apponyiho, dosiahla vrchol pri jeho tvrdeniach, že rozpadom Uhorského kráľovstva sa časť Maďarov dostane pod nadvládu „podradnej rasy“! Ani uhladenosť jeho rétoriky nemohla zamaskovať názory, patriace do iného historického obdobia. Svojím slovníkom možno predbehol politikov, používajúcich medzivojnovú nacistickú terminológiu. Maďarská delegácia obvinila veľmoci z toho, že súhlasili s dezintegráciou Uhorska a s odtrhnutím početného maďarského etnika.

Tejto otázke venovala konferencia osobitnú pozornosť. Keďže etnická hranica medzi Slovenskom a Maďarskom sa prakticky nedala presne vymedziť, prijal sa princíp vzájomnej vyváženosti počtov menšín v obidvoch štátoch. Ich práva sa mali medzinárodne garantovať v rámci mierových zmlúv a Spoločnosti národov⁹. Ďalší vývoj až do dnešných dní však, žiaľ, ukázal, že boli rešpektované len práva maďarskej menšiny na území Česko - Slovenska, resp. Slovenska. Takmer pol milióna Slovákov, ktorí zostali žiť za Dunajom na území nového Maďarska, čakal osud postupného a cieľavedomého odnárodnenia a asimilácie. Ak by pred sto rokmi nevznikol spoločný štát Slovákov a Čechov – vieme si veľmi reálne predstaviť, aká budúcnosť bola pripravovaná pre slovenský národ v Uhorsku.

Trianonská mierová zmluva tvorila súčasť versailského mierového systému po 1. svetovej vojne. Medzinárodnoprávne potvrdila zánik starého Uhorska a vznik nového Maďarska ako národného štátu v nových hraniciach. Kodifikovala tiež utvorenie susedných

⁹ K problematike provizórneho usporiadania štátnych hraníc s Maďarskom pozri aj článok: PIŠTEJOVÁ, L. *Provizórne usporiadanie hraníc s Maďarskom po rozpade Rakúsko-Uhorska*, in: *100 rokov Trianonskej zmluvy – diplomacia, štát a právo na prelome storočí*, Košice 2021, s.206-217.

nástupníckych štátov v nových hraniciach. Aj Česko-Slovensko tvorilo neoddeliteľnú súčasť versaillského systému a len v jeho stabilite a nenarušiteľnosti mohlo hľadať záruky vlastnej bezpečnosti. Preto odpor voči akýmkoľvek územným zmenám bol aj existenčnou otázkou prvej ČSR. Versaillský systém usporiadania sveta mal byť trvalý. Lenže trvalý zďaleka nebol a ani nemohol byť¹⁰.

Trianon bol prirodzeným zavŕšením maďarskej politiky v Uhorsku – obzvlášť signifikantnej po r.1867, rakúsko-uhorskom vyrovnaní, čo dokazujú aj slová britského ministra zahraničných vecí lorda Curzona: „Habsburská monarchia – a najmä jej uhorská časť – bola umelým systémom, potácajúcim sa ešte pred rokom 1914. Vojna, ktorej Budapešť výdatne pomohla, mu dala len ranu z milosti“. Toľko z jeho prejavu v britskom parlamente, kde obhajoval rozpad historického Uhorska ako legitímny proces s ohľadom na spôsob, akým sa maďarskí vládcovia správali k nemaďarským národom. Taktiež s prihliadnutím na aktívnu úlohu, ktorú zohrala Budapešť pri rozpútaní prvej svetovej vojny. Viacerí pamätníci si v tomto kontexte spomenuli, že gróf Apponyi privítal vypuknutie vojny zvolaním: „Konečne!“.

Závery mierovej konferencie sa v Budapešti pociťovali ako šok, na ktorý Maďarsko nebolo pripravené. Vládna politická garnitúra, priamo spojená s dualistickou politikou Uhorského kráľovstva a zodpovedná za neúspech Maďarska na konferencii, zvaľovala vinu na neschopnosť demokratickej vlády M. Károlyiho a na komunistický režim B. Kuna. V zahraničí boli „hlavnými vinníkmi“ víťazné veľmoci, najmä Francúzsko a jeho spojenci. Umelo vyvolaná trauma presiakla celou maďarskou spoločnosťou a bola prezentovaná ako veľká krivda na maďarskom národe, ktorá musí byť odčinená. Bola vytvorená fikcia, že Maďarsko prišlo o veľkú časť územia a obyvateľstva. O fikcii hovoríme preto, lebo po rozpade habsburskej monarchie vznikli na území Uhorského kráľovstva nové štáty vrátane Maďarska. Preto logicky Maďarsko nemohlo nič stratiť a ani nestratilo.

Naopak, Maďari získali svoj národný štát a súčasne sa zbavili závislosti na Viedni, voči ktorej sa dlhodobo vymedzovali. Budapešť nechcela akceptovať, že Trianon bol priamym dôsledkom bezohľadnej maďarskej národnostnej politiky v Uhorskom kráľovstve v druhej polovici 19. storočia. Politiky, ktorá, po slobodnom rozhodnutí ňou dovtedy ovládaných nemaďarských národov vyústila do zániku mnohonárodnostného štátu. Maďarsko to vnímalo ako trest za prehranú vojnu a diktát veľmocí. Treba zdôrazniť, že zo strany Maďarska

¹⁰ K tomu pozri: GÁBOR, J. *Sto rokov od Trianonskej mierovej zmluvy. Mierová zmluva v niektorých historických, politických a právnych súvislostiach*, in: *Medzi Trianonom a retribúciou. Slovensko-maďarské vzťahy z právneho pohľadu*, Trnava 2021, s.168 a nasl.

a Maďarov nešlo len o odmietnutie novourčenej hranice so Slovenskom (Česko - Slovensko), ale o odmietnutie akceptácie zániku Uhorska ako takého¹¹.

Politika a medzinárodné vzťahy Veľkej Británie vo vzťahu k Česko-Slovensku museli najprv prekonávať určitú nedôveru k novému mocenskému usporiadaniu v stredoeurópskom priestore, ktorý pramenil z dovtedajších postojov k habsburskej monarchii. Najneskôr od polovice roku 1920 však britská politika začala pozitívne oceňovať či už postupne sa stabilizujúcu česko-slovenskú demokraciu, tak jej prístup ku nekonfliktnej „rekonštrukcii“ geopolitického územia strednej Európy. Veľká Británia bola prvou európskou veľmocou, ktorá na jeseň 1920 z pohľadu medzinárodného práva podporila ministrom zahraničných vecí ČSR E. Benešom inšpirovaný vznik Malej dohody a oceňovala aj podiel Česko-slovenskej republiky na finančnej rekonštrukcii Rakúska v prvej polovici dvadsiatych rokov.

Podobne, britská politika sústavne nabádala čelných predstaviteľov česko-slovenskej politiky k umiernennej politike vo vzťahu k Maďarsku, jeho menšine žijúcej predovšetkým na území Slovenska a obdobne využívali československú diplomáciu tiež k ovplyvňovaniu politiky Juhoslávie v geopolitickom priestore tak konfliktného Balkánu. Ako sa však aj neskôr zreteľne preukázalo, priame záväzky v stredoeurópskom priestore však Londýn už, ako sa zvykne konštatovať, tradične nechcel na seba prevziať a rovnako tak jednotlivé britské vlády odmietali mať akýkoľvek podiel na prípadných kolektívnych garanciách a medzinárodných záruk, ktoré by vyplývali z kolektívno-bezpečnostných projektov v rozmedzí prvej polovici dvadsiatych rokov. Uvedené postoje, podmienené do značnej miery globálnymi, mocenskými záujmami britského impéria na druhej strane ale rozhodujúcou mierou prispeli na prelome rokov 1923-24 k definitívnemu rozhodnutiu o podpise medzinárodnej aliancie česko-slovensko-francúzskej, ktorý vyjadroval už jednoznačným spôsobom orientáciu medzinárodnej spolupráce novovzniknutého štátu „monopolne“ na francúzsku diplomáciu a jej záujmy v stredoeurópskom priestore.

Dominujúce idey doby sa prirodzene odrazili i v podobe štátnej ideológie prvej republiky, ktorá do istej miery odrážala predovšetkým Masarykovu politickú filozofiu. Tá spočívala v demokracii a konštitucionalizme, ktoré boli hodnotovo a inštitucionálne úplne protikladné tzv. habsburskému absolutizmu¹². Bol tu akýsi pokus, aby sa Československá republika stala vzorovým príkladom stredoeurópskej demokracie. Odtiaľto plynula snaha o fixáciu na západné

¹¹ K tomu pozri: GÁBOR, J. *Sto rokov od Trianonskej mierovej zmluvy. Mierová zmluva v niektorých historických, politických a právnych súvislostiach*, in: *Medzi Trianonom a retribúciou. Slovensko-maďarské vzťahy z právneho pohľadu*, Trnava 2021, s.170 a nasl.

¹² Pozri: VEBER, V. *Dějiny Rakouska*, Praha 2010, s. 169 a nasl.

demokracie (predovšetkým na Francúzsko), plnenie funkcie tzv. sprostredkovateľa voči balkánskym krajinám usilujúcich sa o demokraciu (Rumunsko, Juhoslávia) a napokon aj viera vo vytvorení akéhosi ideologického mostu medzi západom a východom. Tento dôraz na demokraciu sa však dostal do rozporu so smerovaním stredoeurópskeho politického priestoru a napokon sa stal i terčom rozsiahlej kritiky ešte pred rokom 1938.

Čo sa týka Česko-Slovenska, tak geopolitická situácia nikdy nebola pre krajinu výhodou, naopak nesmiernou záťažou. Republika sa rozkladala v národnostne pomiešanej oblasti, v pásme tradičných etnických nepokojov¹³ a v priestore politických, ekonomických i ideových konfrontácií. Česko-slovenská republika sa nachádzala v strategickom nemecko-rakúsko/maďarskom „zovretí“, čiže v obklúčení porazených krajín, volajúcich po revízii systému daného mierovými zmluvami. So žiadnym zo svojich susedov okrem Rumunska, s ktorým však mala najkratšiu hranicu, nemala nádej na uzavretie pevného, skutočného spojenectva. Na druhej strane však Československá republika nemohla byť ani neutrálnym štátom, pretože nedisponovala storočnou tradíciou neutrality, akú malo napríklad Švajčiarsko, a chýbala aj vôľa susedných štátov podobnú neutralitu uznať a rešpektovať.

Práve preto musela hľadať spojenecké zväzky u západných veľmocí. Úsilie o pevnejšiu spoluprácu nových štátov strednej a východnej Európy vychádzalo z koncepcie T. G. Masaryka vyjadrenej už v roku 1918 ustanovením Stredoeurópskej únie (*Middle-European Union*)¹⁴. Jeho hlavným cieľom bola povojnová reorganizácia menších národov medzi Nemeckom a Ruskom. Počas parížskej mierovej konferencie sa pokúsil spolu s gréckym predsedom vlády Elefteriozom Venizelom a rumunským ministrom zahraničných vecí a neskorším predsedom vlády Demetriom Ionescom zorganizovať „Spojené štáty východnej Európy“ ako federáciu trinástich štátov medzi Nemeckom a Ruskom, ktorá sa mala stať jadrom budúcich Spojených štátov európskych. Jeho základom mala byť kooperácia piatich štátov – Česko-Slovenska, Rumunska, Poľska, Juhoslávie a Grécka. Táto federácia mala zaručovať nezávislosť členských štátov a v tesnej spolupráci s demokratickými veľmocami začať obdobie hospodárskej obnovy. Uvedený „projekt“ napokon stroskotal na extrémnych nacionalistických požiadavkách jednotlivých zainteresovaných štátoch a nereálnych utopistických predstavách jeho tvorca.

A aj z tohto dôvodu akýmsi torzom Masarykovej geopolitickej iniciatívy sa stala Malá Dohoda, ktorá mala tendenciu sa rozširovať na sever a juh Európy. Koncom roku 1919 a

¹³ K tejto problematike pozri aj ucelené dielo maďarského historika a člena Maďarskej akadémie vied: GLATZ, F. *Otázka menšín v strednej Európe*, Budapešť 1993.

¹⁴ K profilácii medzinárodnej politiky veľmocí so zameraním na stredoeurópsky priestor porov. aj: GAJANOVÁ, A. *ČSR a stredoevropská politika velmocí 1918-1938*, Praha 1967.

začiatkom roku 1920 navrhol československý minister zahraničných vecí E. Beneš vládam Juhoslávie a potom Rumunska uzavretie obrannej konvencie proti prípadnému útoku Maďarska na niektorú z týchto troch krajín. Na základe tohto návrhu bola 14.8.1920 podpísaná zmluva o obrannom spolku medzi Česko-Slovenskom a Juhosláviou (Kráľovstvom Srbov, Chorvátov a Slovincov) a neskôr, 23.4.1921, aj s Rumunskom. Spojenecký zväzok Česko-Slovenskej republiky, Juhoslávie a Rumunska, nazvaný ako Malá dohoda, dobudovala zmluva medzi Rumunskom a Juhosláviou 17.6.1921. Cieľom tohto zväzku bolo aj udržať *status quo* v strednej a juhovýchodnej Európe. K Malej dohode sa malo pripojiť aj Poľsko, čo sa však neuskutočnilo pre dlhodobé spory s Česko-Slovenskom kvôli územia Tešínska a Javoriny. V Poľsku navyše prežívala silná náklonnosť pre obnovenie spoločných poľsko-maďarských hraníc ako politické reziduum so zámerom ako keby „vymazať“ územie Slovenska z politickej mapy strednej Európy.

Bez ohľadu na to, ktoré politické vládne zoskupenie sformovalo v dvadsiatych rokoch 20. storočia v Budapešti vládu, vždy sa opakoval ten istý rituál: sťažnosti na potláčanie práv maďarskej menšiny na Slovensku. Nóvu nebolo ani v tom, že reálnu silu získali tí, ktorí priamo alebo nepriamo požadovali revíziu spoločných hraníc. Rozdiel je v tom, že po 1. svetovej vojne viedla hrozba iredentizmu k vzniku Malej dohody. Pôvodne talianske slovo *irredento*¹⁵, ktoré sa používa na opis tohto hnutia, najlepšie vystihuje výrok: „Čo raz bolo naše, bude raz naše opäť.“

Politická mapa Európy po roku 1918 a následnej parížskej mierovej konferencii bola plná iredentizmu. Takéto hlasy sa najsilnejšie ozývali z Budapešti. Rozpad monarchie nepovažovali za prirodzený výsledok vlastného zlyhania, ako následok násilnej maďarizácie uplatňovanej najmä v období po rakúsko-maďarskom vyrovnaní, ale ako prejav nežičlivosti víťazných mocností, ktorá vyvrcholila 4. júna 1920 uzavretím Trianonskej dohody, ktorá stanovila hranice medzi Maďarskom a novými národnými štátmi vytvorenými na troskách bývalého Uhorska. Ustavičné prejavy nespokojnosti s usporiadaním po 1. svetovej vojne a volanie po revízii dohody, ba dokonca po obnove samotnej monarchie hoci aj násilím, vyvolali pochopiteľnú reakciu. Mladé štáty sa cítili natoľko ohrozené, že hľadali formy svojej ochrany.

Tak vznikla Malá dohoda¹⁶ ako vojensko-politické spojenectvo ČSR, Juhoslávie a Rumunska s podporou Francúzska. Spojenectvo vzniklo z národov, ktorých desať poslancov vytvorilo už v uhorskom parlamente v roku 1905 spoločný klub. O rok ich počet stúpol

¹⁵ V slovenskom preklade „nevyslobodený“.

¹⁶ K celkovému fungovaniu Malej dohody na európskej medzinárodnej scéne pozri aj: SLÁDEK, Z. *Malá dohoda 1918-1938*, Praha 2000.

postupne na dvadsaťpäť, jeho tajomníkom bol aj významný slovenský politický predstaviteľ Milan Hodža. Politiku vládnuvich kruhov Budapešti najlepšie poznali Slováci, Srbi a Rumuni a vedeli, čo im potencionálne hrozí od Maďarska, kde stále prevládali pocity krivdy a volanie po revízii. Základom Malej dohody boli dvojstranné vojenské zmluvy uzavreté v rokoch 1920 a 1921. Tie neskôr doplnili tri multilaterálne zmluvy o politickej a hospodárskej spolupráci. Prvou bola dohoda medzi ČSR a Kráľovstvom Srbov, Chorvátov a Slovincov (SHS, v roku 1929 premenované na Juhosláviu) podpísaná 14. augusta 1920, ktorá zaručovala vzájomnú pomoc v prípade nevyprovokovaného vojenského útoku Maďarska.

Následne, 17. augusta, ponúkol minister zahraničných vecí E. Beneš Rumunsku účasť na vznikajúcej aliancii, ale vtedajšia nerozhodná vláda v Bukurešti to odmietla. Až 23. apríla 1921 sa podpísala takmer identická dohoda medzi ČSR a Rumunskom a 7. júna uzavreli podobnú zmluvu SHS a Rumunsko. Následné politické udalosti preukázali opodstatnenosť obáv. Bývalý cisár Karol I. Habsburský¹⁷ sa v marci 1921 vrátil zo švajčiarskeho exilu do Maďarska a robil si nároky na kráľovský trón. Táto požiadavka sa však nestretla ani so súhlasom samotného regenta, Miklósa Horthyho. Kráľ bol 1. apríla prinútený opustiť krajinu, ale v októbri sa vrátil a opätovne zopakoval svoj nárok. Vtedy ho už podporovala aj časť maďarskej armády. Krajiny Malej dohody reagovali zmobilizovaním armád a pohrozili Budapešti vojenským zásahom. Aj európske mocnosti vyjadrili nesúhlas s kráľovými nárokmi. Za týchto okolností bola maďarská vláda nútená 10. novembra 1921 pozbaviť Karola I. jeho práv a vypovedať ho z krajiny, čo krajiny Malej dohody považovali za geopolitický úspech. Význam tejto skutočnosti si uvedomilo aj Francúzsko, ktoré sa snažilo premeniť toto zoskupenie štátov na stálu inštitúciu. Tak vznikol 16. februára 1933 v Ženeve Pakt organizácie nazvaný tiež Systém Malej dohody alebo Reorganizačný pakt. Ustanovila sa Stála rada pozostávajúca z ministrov zahraničných vecí, ktorí sa mali schádzať trikrát do roka. Stály sekretariát dohody sa mal zaoberať bežnou agendou. Vznikla aj Ekonomická rada s cieľom koordinovať ekonomické záujmy členských štátov.

V tom čase bola motívom posilnenia spolupráce aj obava pred nastupujúcim fašizmom. Jeden z inšpirátorov tejto spolupráce, prvý Slovák v kresle predsedu vlády ČSR, Milan Hodža vo svojej knihe Federácia v Strednej Európe zhodnotil činnosť Malej dohody vysoko: „Mnohí ju právom považovali za jeden z pevných lokálnych paktov, na ktorom by sa dala vybudovať európska spolupráca. V Ženeve sa vždy prezentovala ako vážena skupina a vo

¹⁷ Niekedy sarkasticky uvádzaný s prívlastkom „Posledný“.

svojich troch členských krajinách si udržala kredit morálnej sily prameniacej z hrdinskej minulosti nezabudnuteľného spoločného boja za slobodu“¹⁸.

Podľa Hodžu existovalo aj úsilie o rokovanie s Budapešťou, ale snahy vždy narážali na ten istý problém: „Maďarská vláda a veľká časť maďarskej verejnej mienky mali taký názor, že maďarské menšiny v ČSR, Rumunsku a Juhoslávii sú utláčané a ak tieto štáty neprijmú uspokojivú menšinovú politiku, o žiadnej spolupráci nemôže byť ani reč.“ Podobný postoj zaujala Budapešť aj potom, keď krajiny Malej dohody chceli s ňou uzavrieť pakt o neútočení. Ako podotkol Hodža, „všetky rozhovory týkajúce sa tohto i iných bodov Maďari podmienili dosiahnutím uspokojivého riešenia problému menšín v krajinách Malej dohody. Začarovaný kruh, ktorý celé roky ohrozoval vzťahy Maďarska a jeho susedov, sa opäť objavil.“

Vo vývoji ľudskej spoločnosti sú trvalé iba základné, bazálne zákonitosti a existencia z toho vyplývajúcich zmien. Každé usporiadanie sveta, ktoré spočíva na rozdelení sfér moci, skrýva v sebe ďalšie konflikty. Tie viedli aj v prípade versaillského systému k jeho rozpadu a k vypuknutiu 2. svetovej vojny. Napriek tomu mierové usporiadanie z Versailles chcelo byť spravodlivejšie, demokratickejšie a pokrokovejšie ako predvojnový mierový poriadok. V mnohých smeroch to aj dokázalo, hoci porazené štáty mali, prirodzene, inú mienku. Trianonská mierová zmluva potvrdila vyčlenenie Slovenska zo zaniknutého Uhorska a po prvý raz od základu stanovila hranicu medzi Slovenskom a Maďarskom. Rovnako prvý raz vymedzila pojem Slovensko ako určitý historický, geografický a právny celok v medzinárodnom právnom dokumente prvoradého významu. Z medzinárodnopolitického hľadiska v tom spočíva jej obrovský historický význam pre Slovensko. Tento akt historického významu potvrdila po 2. svetovej vojne aj Parížska mierová zmluva z roku 1947¹⁹.

¹⁸ K tomu pozri: HODŽA, M. *Federácia v Strednej Európe*, Bratislava 1997, ISBN 80-7149-168-3.

¹⁹ K tomu porov.: HRONSKÝ, M. *Trianon. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918-1920)*, Bratislava 2011.

LITERATURE

1. GAJANOVÁ, A. *ČSR a střeoevropská politika velmocí 1918-1938*, Praha 1967
2. GLATZ, F. *Otázka menšin v střednej Európe*, Budapešť 1993, ISBN 963-831-206-8
3. HOLEC, R. *Trianon. Triumf alebo katastrofa?*, Bratislava 2020, ISBN 978-80-569-0588-3
4. HRONSKÝ, M. *Trianon. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918-1920)*, Bratislava 2011, ISBN 978-80-224-1183-7
5. KLIMKO, J. *Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc*, Bratislava 1980
6. KLIMKO, J.- MICHÁLEK, S. a kol. *Mierové zmluvy v kontexte geopolitiky 20. a 21. storočia*, Bratislava 2013, ISBN 978-80-970913-2-3
7. LENDVAI, P. *Maďari – víťazstvá a prehry*, Bratislava 2011, ISBN 978-80-8101-464-2
8. LETTRICH, J. *Dejiny novodobého Slovenska*, Bratislava 1993, ISBN 80-7115-045-2
9. MICHÁLEK, S. *Diplomat Štefan Osuský 1889-1973*, Bratislava 1999, ISBN 80-224-05655
10. ROMCSICS, I. *Trianonská mierová zmluva*, Bratislava 2006, ISBN 80-71498-28-9
11. RYCHLÍK, J. *Rozpad Rakousko-Uherska a vznik Česko-Slovenska*, Praha 2018, ISBN 978-80-742-9988-9
12. SLÁDEK, Z. *Malá dohoda 1918-1938*, Praha 2000, ISBN 80-718-4820-4
13. TOMÁŠEK, D. *Nevyhlášená válka. Boj o Slovensko 1918-1920*, Praha 2012, ISBN 80-86328-68-6
14. VEBER, V. *Dějiny Rakouska*, Praha 2010, ISBN 80-7106-634-6

CONTACT

doc. JUDr. Vladimír Vrana, PhD.

Katedra dejín štátu a práva

Právnická fakulta UPJŠ

04001 Košice

e-mail: vladimir.vrana@upjs.sk

1. svetová vojna a jej dôsledky v štátoprávnej rovine

Zborník vedeckých príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie

Consequences of the First World War at the state law level

The Collection of scientific Contributions of the International scientific conference

Editori: doc. JUDr. Erik Štenpien, PhD.
JUDr. Lucia Pištejová, PhD.
Ing. Ivan Svatuška

Vydavateľ: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Vydavateľstvo ŠafárikPress

Rok vydania: 2022
Počet strán: 415
Rozsah: 28,9 AH
Vydanie: prvé

ISBN 978-80-574-0146-9 (e-publikácia)